HÅKAN STRÖMBERG

OM RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN OFFENTLIGA ANSTALTER OCH DERAS NYTTJARE

LUND

C. W. K. GLEERUP

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

• Kopiera och vidaredistribuera materialet oavsett medium eller format

• Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

• Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.

• Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.

• Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att gör något som licensen tillåter.

Se även information på
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv

http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:juridikbokse-f45ee

E-boken är publicerad av Juridiska fakulteten vid Lunds universitet 2026
eISBN: 9789190023327
DOI: https://doi.org/10.37852/oblu.391

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.
(Se fullständiga villkor: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv).
Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

SKRIFTER

UTGIVNA AV

JURIDISKA FAKULTETEN

I LUND

X

HÅKAN STRÖMBERG

OM RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN OFFENTLIGA ANSTALTER OCH DERAS NYTTJARE

OM RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN OFFENTLIGA ANSTALTER OCH DERAS NYTTJARE

AV

HÅKAN STRÖMBERG

LUND, C. W. K. GLEERUP

Lund 1949
Skånska Centraltryckeriet

FÖRORD.

Tillkomsten av detta arbete har med intresse följts av flera nuvarande och förutvarande lärare inom Juridiska fakulteten i Lund, vilka bistått mig med kritik och goda råd. De diskussioner i rättsvetenskapliga metodfrågor och den kontakt med övriga juridiska discipliner, som möjliggjorts genom licentiatseminarierna vid fakulteten, ha varit av utomordentligt värde för mig. Mina fortsatta studier ha i hög grad underlättats genom det ekonomiska stöd, som fakulteten lämnat mig ur egna fonder och av statsmedel.

Tjänstemän vid olika ämbetsverk och inrättningar i huvudstaden ha lämnat mig upplysningar och material, som varit av största betydelse för mina undersökningar.

Till alla dem, som på olika sätt skänkt mig stöd och uppmuntran i mitt arbete, frambär jag mitt vördsamma tack.

Lund i januari 1949.

Håkan Strömberg.

INNEHÅLL.

Litteratur XIV

Förkortningar XVII
A. Tidskrifter samt rättsfalls- och författningspublikationer m. m. XVII
B. Författningar m. m. XX
C. Övriga förkortningar XXVII

Inledning 1

I. HUVUDDRAGEN AV DEN RÄTTSVETENSKAPLIGA DISKUSSIONEN RÖRANDE RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN OFFENTLIGA ANSTALTER OCH DERAS NYTTJARE 4

1 §. Anstaltsbegreppet 6
2 §. Rättsförhållandets natur 10
3 §. Rättsförhållandets grund 19
A. Reglerna om anstaltsnyttjandet äro lagregler i materiell mening 21
B. Reglernas tillämplighet grundar sig på en därpå inriktad rättshandling 22
C. Reglernas tillämplighet grundar sig på nyttjarens faktiska inträde inom anstaltens maktområde 26

II. ÄMNETS AVGRÄNSNING 29

1 §. Begreppet "anstalt" 29
2 §. Verksamhetens art 36
3 §. Sättet för ianspråktagandet av anstaltens prestation 41
4 §. Innebörden av en anstalts "offentlighet" 44

III. ÖVERSIKT ÖVER DEN OFFENTLIGA ANSTALTSORGANISATIONEN 48

1 §. Statliga anstalter 49
A. Affärsdrivande verk 52
1. Postverket 52
2. Telegrafverket 54
3. Statens järnvägar 56
4. Statens vattenfallsverk 57
B. Sjukvårdsinrättningar 58
C. Undervisningsanstalter 60
D. Bibliotek, arkiv och museer 62
E. Undersökningsanstalter 63
F. Penninginrättningar 64
G. Försäkringsinrättningar 65
2 §. Kommunala anstalter 66
A. Kommunikationsanstalter 69
B. Elektricitets- och gasverk 70
C. Vattenlednings-, avlopps- och renhållningsverk 71
D. Slakthus 78
E. Sjukvårdsinrättningar 79
F. Undervisningsanstalter 83
G. Bibliotek 85
H. Rättshjälpsanstalter 86
I. Auktionsverk 87
3 §. Anstalter, drivna av andra offentligrättsliga subjekt än stat eller kommun 89
A. Sjukvårds- och barmhärtighetsinrättningar .. 92
B. Undervisningsanstalter 93
C. Penninginrättningar 94
4 §. Offentliga anstalter, drivna av enskilda subjekt .. 95
A. Kommunikationsanstalter 102
1. Enskilda järnvägar 103
2. Spårvägar 106
3. Biltrafikföretag 108
4. Åkerier, stadsbudsföreningar m. m. 109
B. Trafikförsäkringsanstalter 110
C. Systembolag 111
D. Apotek 112
E. Sjukvårdsinrättningar 114
F. Undervisningsanstalter 115
G. Bibliotek 117
H. Undersökningsanstalter 117

IV. ANSTALTENS OCH DEN ENSKILDES FÖRPLIKTELSER FÖRE NYTTJANDETS BÖRJAN 118

1 §. Villkoren för anstaltsnyttjandet 120
2 §. Anstaltens plikt att prestera på den enskildes begäran 123
3 §. Den enskildes plikt att nyttja offentliga anstalter 137

V. ANSTALTENS HUVUDFÖRPLIKTELSER MOT NYTTJAREN 146

1 §. Anstaltens prestationsplikt 148
2 §. Anstaltens utlämningsplikt och redovisningsplikt 159
3 §. Anstaltens övriga primära förpliktelser 166
4 §. Anstaltens skadeståndsansvar 170
A. Ansvar för personskada 172
1. Legalt skadeståndsansvar 173
2. Skadeståndsansvar enligt i rättspraxis utbildade regler 174
a. Gemensamma förutsättningar för anstaltens och personalens skadeståndsansvar 179
b. Motiveringen för en anstalts ansvar för skada, vållad av dess personal.... 185
B. Ansvar för annan skada än personskada 192
1. Järnvägs, postverkets och telegrafverkets skadeståndsansvar 192
a. Den principiella utgångspunkten: ansvar eller ej? 193
b. I vilken utsträckning är anstaltens ansvar beroende av personalens vållande? 196
c. Ersättningsgill skada; ersättningsbeloppets storlek 198
d. Riskfördelningen mellan anstalt och nyttjare 207
e. Anstaltens ansvarsfrihet, när nyttjaren åsidosatt villkoren för nyttjandet 209
f. Tidpunkten för skadans inträffande.. 210
g. Nyttjarens reklamationsplikt 214
h. Preskription av ersättningsanspråk.. 216
i. Ersättningsanspråkets subjekt 218
j. Sättet för framställande av ersättningsanspråk 220

k. Anstaltspersonalens skadeståndsansvar ... 221
2. Övriga kommunikationsanstalters skadeståndsansvar ... 222
3. Elektricitets-, gas-, vattenlednings- och avloppsverks skadeståndsansvar ... 223
4. Andra anstalters skadeståndsansvar ... 226

VI. NYTTJARENS HUVUDFÖRPLIKTELSER MOT ANSTALTEN ... 230

1 §. Nyttjarens avgiftsplikt ... 231
A. Anstaltens bundenhet vid bestämda avgiftsregler ... 233
1. Allmänna principer för avgiftsreglernas tillkomst och utformning ... 234
2. Taxornas betydelse för avgiftsberäkningen i det särskilda fallet ... 239
3. Prisregleringen och de offentliga anstalternas taxor ... 242
4. Anstaltens åtaganden gentemot nyttjarna såsom hinder för avgiftshöjningar ... 244
B. Förutsättningarna för nyttjarens avgiftsplikt i det särskilda fallet ... 251
1. Förutsätter nyttjarens avgiftsplikt något åtagande från hans sida? ... 251
2. Avgiftspliktens subjekt ... 257
a. Ansvar för annans avgifter vid sjukvårds- och undervisningsanstalter ... 258
b. Ansvaret för abonnemangsavgifter m.m. 259
c. Avsändares och mottagares avgiftsplikt vid kommunikationsanstalter ... 264
3. Nyttjarens begäran eller initiativ såsom förutsättning för hans avgiftsplikt för en fullgjord prestation ... 268
a. Prestationer, som ägt rum med anstaltens medgivande ... 268
b. Prestationer, som ägt rum utan anstaltens medgivande ... 271
4. Fullgörandet av anstaltens prestation såsom förutsättning för nyttjarens avgiftsplikt ... 274
a. Avgifter, vilkas storlek ej är beroende av prestationens omfattning ... 275

b. Avgifter, vilkas storlek är beroende av prestationens omfattning 276
5. "Straffavgifter" 279
6. Fastställandet av de för avgiftens storlek bestämmande fakta 281
7. Avgiftsberäkningen 284
C. Sättet för och bevisningen rörande avgiftspliktens fullgörande 290
D. Preskription av avgifts- och återbäringsanspråk 298
E. Anstaltens möjligheter att framtvinga avgiftsbetalning 299
1. Påtryckningsmedel mot nyttjaren 300
2. Anstaltens möjligheter att realisera sitt avgiftsanspråk mot nyttjarens vilja 302
3. Särskilt om utkrävande av abonnemangsavgifter i abonnentens konkurs 305
F. Nyttjarens möjligheter att påkalla prövning av sin avgiftsplikt 310
G. Anstaltstjänstemäns rätt att uppbära ersättning för tjänsteåtgärder 311
H. Vissa äldre barmhärtighetsinrättningars rätt till ersättning för lämnat underhåll 316
2 §. Nyttjarens plikt att återlämna anstaltens egendom 322
3 §. Nyttjarens övriga primära förpliktelser 324
A. Förpliktelser, vilkas åsidosättande medför påföljder utan utpräglat offentligrättslig karaktär 326
B. Förpliktelser, vilkas åsidosättande medför straffansvar för eller tvångsåtgärder mot nyttjaren 328
C. Särskilt om nyttjares förpliktelser vid undervisningsanstalter 332
4 §. Nyttjarens skadeståndsansvar 349

VII. DE RÄTTSLIGA GARANTIERNA FÖR EFTERFÖLJDEN AV REGLERNA OM PARTERNAS INBÖRDES FÖRPLIKTELSER 356

1 §. Nyttjarens möjligheter att påkalla rättsliga åtgärder i förhållande till anstalten 360
A. Anlitande av anstaltens egna organ 360
1. Klagomål 361
2. Besvär 362

3. Ansökningar 362
B. Anlitande av domstolar, myndigheter och skiljenämnder 364
1. Framställningar hos anstaltens tillsynsmyndighet 365
2. Besvär 367
a. Förekomsten av formliga beslut, som ägna sig för överklagande 368
b. Vilka förvaltningsorgans beslut kunna överklagas? 369
c. Vilka slag av beslut kunna överklagas? 371
d. Den enskildes besvärsrätt 373
e. Besvärsmyndighet 374
f. I vad mån är besvärsmyndighets prövningsrätt inskränkt med hänsyn till allmän domstols kompetens? 376
3. Anlitande av skiljenämnd eller värderingsmän 383
4. Direkt anlitande av exekutiv myndighet 387
5. Domstolstalan 389
2 §. Anstaltens möjligheter att tillgripa eller påkalla rättsliga åtgärder i förhållande till nyttjaren.... 396
A. Anstaltens egna åtgärder 396
1. Innehållande av anstaltens prestation m. m. 397
2. Tvångsåtgärder m. m. 400
B. Anlitande av domstolar eller myndigheter.. 401
1. Anlitande av administrativa myndigheter 401
2. Direkt anlitande av exekutiva myndigheter 403
3. Domstolstalan 405
3 §. Övriga rättsliga garantier för efterföljden av reglerna om anstaltens förpliktelser 409
A. Förlust av tillstånd eller statsbidrag..... 411
B. Anstaltstjänstemännens straffrättsliga och disciplinära ansvar 412
C. Anstaltstjänstemännens skadeståndsansvar mot den enskilde 419
D. Omfattningen av domstols prövningsrätt i mål mot anstaltstjänstemän om ansvar eller skadestånd 423
4 §. Övriga rättsliga garantier för efterföljden av reglerna om nyttjarens förpliktelser 426

VIII. SAMMANFATTANDE KARAKTERISTIK AV RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN OFFENTLIGA ANSTALTER OCH DERAS NYTTJARE 430

1 §. Den allmänna privaträttsliga bakgrunden 431

2 §. Regler om förpliktelser, som utan uttryckligt stadgande äro undandragna domstols prövning och i stället äro försedda med garantier av offentligrättslig art 437

3 §. Regler om förpliktelser, som kunna göras gällande inför domstol eller endast på grund av särskilda stadganden äro undandragna domstols prövning 441

A. Äro reglerna försedda med garantier av offentligrättslig typ? 442

B. Böra reglerna betraktas som lagregler i materiell mening eller som avtalsvillkor?..... 445

1. Reglernas innehåll 451

2. Sättet för reglernas tillkomst 455

C. Företer reglernas innehåll några typiskt offentligrättsliga drag? 465

4 §. Avslutande anmärkningar rörande de rättsliga konstruktionernas faktiska underlag 468

Rättsfallsregister 476

LITTERATUR.

Med författarnamn, eventuellt jämte förkortad titel, citeras följande arbeten:

Alexanderson, N., Ett par skadeståndsproblem i svensk rättsskipning (Nordiska juriststämman 1926, Sthlm 1926, s. 18 ff.). (Cit. *Alexanderson* I.)

Alexanderson, N., Strödda anteckningar om skadeståndsansvar (FJFT 1944 s. 93 ff.). (Cit. *Alexanderson* II.)

Almén, T., Om köp och byte av lös egendom. Kommentar till lagen den 20 juni 1905. Tredje delvis omarbetade upplagan, ombesörjd av Rudolf Eklund. I, II. Sthlm 1934.

Bornhak, C., Grundriss des Verwaltungsrechts in Preussen und dem deutschen Reiche. Leipzig 1906.

Bühler, W., Begriff und Formen der öffentlichrechtlichen Anstalt als verwaltungsrechtliches Institut. Aarau 1929. (Diss. Zürich.)

Castberg, F., Innledning til forvaltningsretten. Oslo 1938.

Duguit, L., De la situation des particuliers à l'égard des services publics (Revue du droit public 1907, s. 411 ff.). (Cit. *Duguit* I.)

Duguit, L., De la situation juridique du particulier faisant usage d'un service public (Mélanges Maurice Hauriou, Paris 1929, s. 251 ff.). (Cit. *Duguit* II.)

Fleiner, F., Institutionen des deutschen Verwaltungsrechts. 6 u. 7 Aufl. Tübingen 1922.

Franke, J., Der Leihbetrieb der öffentlichen Biblotheken und das geltende Recht. Berlin 1905.

Freudenberger, G., Beiträge zur Lehre vom besonderen Gewaltverhältnis im öffentlichen Recht (Annalen des deutschen Reichs 1931, s. 163 ff.).

Gierke, O., Das deutsche Genossenschaftsrecht. II. Geschichte des deutschen Körperschaftsbegriffs. Berlin 1873. (Cit. *Gierke* II.)

Gierke, O., Deutsches Privatrecht. I. Leipzig 1895. (Cit. *Gierke* I.)

Grape, E., Anteckningar till allmänna poststadgan. 2 uppl. Sthlm 1943.

Hammarskjöld, K. H. L., Om fraktaftalet och dess vigtigaste rättsverkningar. Upsala 1886.
Hatschek, J., Institutionen des deutschen und preussischen Verwaltungsrechts. Leipzig u. Erlangen 1919.
Hauriou, M., Précis de droit administratif et de droit public. 12 éd. Paris 1933.
Herlitz, N., Föreläsningar i förvaltningsrätt. I, II (2 uppl.). Sthlm 1937, 1948. (Cit. *Herlitz*, Föreläsn.)
Herlitz, N., Förvaltningsrättsliga grunddrag. Sthlm 1943. (Cit. *Herlitz*, Grunddrag.)
Herrnritt, R. H., Grundlehren des Verwaltungsrechtes. Tübingen 1921.
Holliger, J., Das Kriterium des Gegensatzes zwischen dem öffentlichen Recht und dem Privatrecht. Affoltern a. A. 1904. (Diss. Zürich.)
Holmbäck, Å., Postala rättsförhållanden. Sthlm 1936.
Jellinek, G., System der subjektiven öffentlichen Rechte. 2 Aufl. Tübingen 1905.
Jellinek, W., Verwaltungsrecht. 3 Aufl. Berlin 1931.
Jèze, G., Les principes généraux du droit administratif. III. Le fonctionnement des services publics. 3 éd. Paris 1926.
Kallenberg, E., Svensk civilprocessrätt. I. 2 uppl. Lund 1923.
Karlgren, Hj., Skadeståndsläran. Lund 1943.
Kormann, K., Öffentliche Anstalt. (Stengel-Fleischmann, Wörterbuch des deutschen Staats- und Verwaltungsrechts, Bd 3, Tübingen 1914, s. 1 ff.)
Laband, P., Das Staatsrecht des deutschen Reiches. Bd III. 5 Aufl. Tübingen 1913.
List, F., Grundriss eines Bibliotheksrechts. Giessen 1928.
Lundstedt, A. V., Grundlinjer i skadeståndsrätten. Senare delen. Strikt ansvar. Bd I, II:1. (Uppsala 1944, 1948.)
Mayer, O., Deutsches Verwaltungsrecht. I, II. 2 Aufl. München u. Leipzig 1914—1917.
Merkl, A., Allgemeines Verwaltungsrecht. Wien u. Berlin 1927.
Myrberg, I., Om statstjänstemäns oavsättlighet. En rättsdogmatisk undersökning. Uppsala 1930.
Neuffer, O., Die rechtliche Natur des Verhältnisses zwischen öffentlicher Anstalt u. Anstaltsbenützer nach württembergischem Recht. Mühlacker 1933. (Diss. Tübingen.)
Ploetz, O., Die Rechtsnatur der Postordnung und der Telegraphenordnung. Greifswald 1912. (Diss. Greifswald.)
Reuterskiöld, C. A., Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt. I—III. Uppsala 1914—1933. (Cit. *Reuterskiöld*, Föreläsn.)

Reuterskiöld, C. A., Den svenska statsstyrelsens organisation. Uppsala 1927. (Cit. *Reuterskiöld*, Statsstyr. org.)
Rosin, H., Das Recht der öffentlichen Genossenschaft. Freiburg i. B. 1886.
Rundnagel, E., Beförderungsgeschäfte. (Ehrenberg, Handbuch des gesamten Handelsrechts, Bd 5:2, Leipzig 1915, s. 111 ff.)
Scholz, F., Das Post-, Telegraphen- und Fernsprechrecht. (Ehrenberg, Handbuch des gesamten Handelsrechts, Bd 5:2, Leipzig 1915, s. 573 ff.)
Schott, Das Transportgeschäft. (Endemann, Handbuch des deutschen Handels-, See- und Wechselrechts, Bd 3, Leipzig 1885, s. 284 ff.)
Schoen, P., Deutsches Verwaltungsrecht. Allgemeine Lehren und Organisation. (Holtzendorff-Kohler, Enzyklopädie der Rechtswissenschaft, 7 Aufl., Bd 4, München u. Leipzig, Berlin 1914, s. 193 ff.)
Sundberg, H. G. F., Stats och kommuns ansvar för befattningshavares tjänsteåtgärder. Sthlm 1933. (Cit. *Sundberg*, Ansvar.)
Sundberg, H. G. F., Grunddragen av allmän förvaltningsrätt. Sthlm 1943. (Cit. *Sundberg*, Allm. förv.r.)
Sundberg, H. G. F., Strödda uppsatser om rättsutveckling och rättsupplösning. Ekenäs 1943. (Cit. *Sundberg*, Uppsatser.)
Sundberg, H. G. F., Kommunalrätt. Allmänna delen. 3 uppl. Sthlm 1947. (Cit. *Sundberg*, Kommunalrätt.)
Thyrén, J. C. W., Principerna för en strafflagsreform. II. Brottsbegreppets objektiva sida. Lund 1912. (Cit. *Thyrén*, Princ. II.)
Thyrén, J. C. W., Kommentar till strafflagen kap. 14. 2 uppl. Lund 1918. (Cit. *Thyrén*, SL kap. 14.)
Thyrén, J. C. W., Kommentar till strafflagen kap. 16. Lund 1919. (Cit. *Thyrén*, SL kap. 16.)
Westman, E. G., Några synpunkter på rättsförhållandet mellan kommuns affärsdrivande verk och abonnent (FT 1944 s. 149 ff.).
Willgren, K., Förvaltningsrättens allmänna läror. Helsingfors 1925.

FÖRKORTNINGAR.

A. TIDSKRIFTER SAMT RÄTTSFALLS- OCH FÖRFATTNINGSPUBLIKATIONER M. M.

AD	Arbetsdomstolens domar. Årg. 1929—. Sthlm 1930—.
AF	Författningar m. m. angående apoteksväsendet i Sverige med ändringar, som från trycket utkommit till den 1 juli 1944. Samlade, kommenterade och utgivna på uppdrag av Apotekarsocietetens direktion av A. Wilund och H. Westerlund. Sthlm 1945.
Bastman	Medicinalförfattningar. Femte uppl., utgiven av Alf E. Bastman. Sthlm 1945.
Croneborg	Universitetsstatuter och andra stadganden rörande akademiska högskolor m. m., utgifna af Otto Croneborg. I, II. Uppsala 1916.
FFR	Försäkringsjuridiska föreningens rättsfallssamling. Årg. 1938—. Sthlm 1939—. (Rättsfall angivas med årgång och sida.)
FJFT	Tidskrift, utgiven av Juridiska föreningen i Finland. Helsingfors 1865—. (Rättsfall angivas med årgång och sida.)
Flodin-Wikander	Järnvägstrafikstadgan jämte viktigare författningar rörande järnvägsdriften med anmärkningar och sakregister jämlikt Kungl. Maj:ts beslut utgiven av John Flodin och Hugo Wikander. Sthlm 1933.
FT	Förvaltningsrättslig tidskrift. Sthlm 1938—.
JO	Justitieombudsmannens ämbetsberättelse. (Hänvisningarna avse årtalet för den riksdag, till vilken ämbetsberättelsen avgivits, samt sida i ämbetsberättelsen.)
JS	Samling av skiljedomar i ersättningsärenden enligt trafikstadgan, utgiven av Kungl. järnvägs-

styrelsen. I—IX. Sthlm 1918—1943. (Delarna I—V utgivna separat 1918—1925; delarna VI—IX intagna i Statens järnvägars publikationer, Utredningar m. m., 1929:16, 1933:2, 1939:2 och 1943:1. — Hänvisningarna avse del och referatnummer.)

Kf — Kommunal författningssamling för Stockholm 1862—. Sthlm 1887—.

Kfh — Kommunal författningshandbok. Andra uppl., utgiven av Halvar G. F. Sundberg och Helge Berglund. Sthlm 1945.

KfhGbg — Kommunal författningshandbok för Göteborg. I, II. Göteborg 1938, 1941.

KfsGbg — Kommunal författningssamling för Göteborg. Göteborg 1914—1934.

KfsMlm — Kommunal författningssamling för Malmö. Femte uppl. Malmö 1941.

Kh — Kommunal författningshandbok för Stockholm. (Ny följd.) 1—5. Sthlm 1927—1936.

MF — Samling av författningar och cirkulär m. m. ang. medicinalväsendet i Sverige, utgiven av Kungl. medicinalstyrelsen. Serie A. Sthlm 1923—.

MO — Militieombudsmannens ämbetsberättelse. (Hänvisningarna avse årtalet för den riksdag, till vilken ämbetsberättelsen avgivits, samt sida i ämbetsberättelsen.)

Modée — Utdrag utur alle ifrån den 7 Dec. 1718 (till 1794 års slut) utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtes hushållning och författningar i gemen, jämwäl ock Stockholms stad i synnerhet, angå ... (Utg. av R. G. Modée.) Del I—XV. Sthlm 1742—1829.

NAT — Nordisk administrativt Tidsskrift, udgivet af Det nordiske administrative Forbund. Kbhvn 1919—.

NJA — Nytt juridiskt arkiv, utgivet av G. B. A. Holm. Sthlm 1874—. (Där ej annat angives, avses avd. I; rättsfall angivas med årgång samt sida i referatavdelningen resp. nummer i notisavdelningen.)

NRT — Norsk retstidende. (Kristiania,) Oslo 1836—. (Hänvisningarna avse årgång och sida.)

NT	Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning, utgifven af Christian Naumann. Sthlm 1864—1888. (Hänvisningarna avse årgång och sida.)
RÅ	Regeringsrättens årsbok. Årg. 1 (1909)—. Sthlm 1911—. (Hänvisningarna avse årgång samt nummer i referat- resp. notisavdelningen.)
SFS	Svensk författningssamling. Sthlm 1825—.
SJA	Juridiskt arkif, utgifvet af Carl Schmidt. Bd 1—34. Christianstad 1830—1862. (Hänvisningarna avse band och sida.)
SJFS	Statens järnvägars författningssamling.
SJT	Svensk juristtidning. Sthlm 1916—. (Rättsfall angivas med årgång och sida, betr. årg. 1918—1947 sida i rättsfallsavdelningen.)
SOU	Statens offentliga utredningar. Sthlm 1922—.
SST	Svenska stadsförbundets tidskrift. Sthlm 1909—.
ST	Statsvetenskaplig tidskrift. (Uppsala,) Lund 1897—. (Rättsfall angivas med årgång och sida.)
Statsliggaren	Statsliggare för budgetåret 1948/49. Del I. Statsverkets specialutgiftsstater under I—XIV huvudtitlarna jämte de affärsdrivande verken. Sthlm 1948.
SÖ	Sveriges överenskommelser med främmande makter. Sthlm 1912—.
TfR	Tidsskrift for rettsvitenskap. (Kristiania,) Oslo 1888—.
TFS	Telegrafverkets författningssamling. Sthlm 1923—.
UfR	Ugeskrift for Retsvæsen. Kbhvn 1867—. (Rättsfall angivas med årgång och sida i rättsfallsavdelningen; med "H" utmärkas mål, som avdömts av Høiesteret.)
W	Samling af kgl. bref och resolutioner rörande tillämpningen af de nya kommunalförordningarne, utgifven af Wilh. Walldén m. fl. H. 1—15. Sthlm 1866—1909. (Hänvisningarna avse referatnummer.)

AlnSt:r	KSt:r 22/9 1938 (nr 632) för Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut.
AssAvt	Avtal ang. assurerade brev och askar, avslutat i Paris 5/7 1947.
AvtL	Lag 11/6 1915 om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.
BiltrF	KF 25/10 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m.
BlindAnstSt	KSt 17/6 1932 (nr 347) för statens läroanstalter för blinda.
BlindUndL	Lag 29/5 1896 (nr 34) ang. blindundervisningen.
BvL	Lag 6/6 1924 om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).
ByL	Byggnadslag 30/6 1947.
BySt	Byggnadsstadga 30/6 1947 (nr 390).
DövstUndSt	KSt 3/5 1940 (nr 347) ang. dövstumundervisningen.
ElAnlL	Lag 27/6 1902, innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar.
ElKrL	Lag 22/6 1920 med vissa bestämmelser om registrering av elektriska anläggningar samt om rätt till elektrisk kraft m. m.
ElPr	Praxis i förhållandet mellan elverket och dess abonnenter. En sammanställning utförd av Svenska elektricitetsverksföreningen. (Svenska elektricitetsverksföreningens handlingar 1933 nr 9.)
EOF	KF 7/10 1921 (nr 876) ang. eldfarliga oljor.
EpL	Epidemilag 19/6 1919.
EVF	KF 18/5 1928 (nr 139) ang. explosiva varor.
FarmISt	KSt 30/8 1943 (nr 669) för farmaceutiska institutet.
FiskarförsF	KF 11/6 1918 ang. en särskild för fiskare avsedd försäkring mot skada till följd av olycksfall.
FjärrförbKonv	Internationell fjärrförbindelsekonvention, avslutad i Atlantic City 2/10 1947. (Tryckt på franska och engelska i Atlantic City 1947; jfr även TFS ser. B nr 29.)
FolkskSemSt	KSt 18/6 1937 (nr 535) för folkskoleseminarierna.
FolkskSt	KSt 26/9 1921 (nr 604) ang. folkundervisningen i riket.

FortsSkSt	KSt 16/9 1918 (nr 1001) för fortsättningsskolan.
FPL	Lag 29/6 1946 om folkpensionering.
FrivPensK	KK 30/12 1947 (nr 981) ang. anordnandet av den frivilliga statliga pensionsförsäkringen (pensionsstyrelsens frivilliga försäkring).
FvL	Lag 14/6 1918 om fattigvården.
GbgDroskRegl	Reglemente för droskväsendet i Göteborg (KfhGbg II s. 76 a).
GbgElRegl	Reglemente för förbrukning av gas och elektricitet från Göteborgs stads gas- och elektricitetsverk (KfsGbg 1930 nr 29).
GbgHHSt:r	Stadgar för handelshögskolan i Göteborg, av KMt fastställda 15/10 1920 (nr 721).
GbgHSt:r	Statuter för Göteborgs högskola, av KMt stadfästa 5/4 1889 (nr B 35).
GbgOF	Särskilda ordningsföreskrifter för Göteborg (KfhGbg II s. 109).
GbgRenhSt	Renhållningsstadga för Göteborg (KfhGbg II s. 93).
GbgSpårvOSt	Ordningsstadga för trafiken med Göteborgs stads elektriska spårvägar (KfhGbg II s. 69).
GbgVRegl	Reglemente för Göteborgs vattenledningsverk (KfsGbg 1922 s. 227).
GCISt	KSt 22/6 1934 (nr 350) för gymnastiska centralinstitutet.
GPStInstr	KInstr 30/5 1930 (nr 189) för generalpoststyrelsen.
HB	Handelsbanken.
HFolkskSt	KSt 7/6 1934 (nr 248) för högre folkskolor.
HSt	Hälsovårdsstadga 19/6 1919.
IFG	Internationellt fördrag ang. godsbefordring å järnväg, avslutat i Rom 23/11 1933 (SÖ 1938: 34).
IFP	Internationellt fördrag ang. befordring å järnväg av resande och resgods, avslutat i Rom 23/11 1933 (SÖ 1938:32).
InkAvt	Avtal ang. inkasseringar, avslutat i Paris 5/7 1947.
IntTfnRegl	Internationellt telefonreglemente, fastställt i Kairo 4/4 1938. (Tryckt på franska i Bern 1938.)
IntTgfRegl	Internationellt telegrafreglemente, fastställt i Kairo 4/4 1938. (Tryckt på franska i Bern 1938.)

JvKontrK	KK 8/4 1938 (nr 152) ang. viss statlig kontroll över enskilda järnvägar.
JvOK	KK 28/3 1914 (nr 78) ang. åliggande för järnvägspersonal att sörja för upprätthållande av ordning och säkerhet inom järnvägsområde.
JvStInstr	KInstr 22/6 1928 (nr 216) för järnvägsstyrelsen med underlydande linjebefäl.
KarolISt:r	KSt:r 28/1 1916 (nr 67) för karolinska medikokirurgiska institutet.
KarolSjRegl	KRegl 22/6 1939 (nr 416) för karolinska sjukhuset och serafimerlasarettet.
KBRegl	KRegl 14/9 1946 (nr 590) för kungl. bibliotekets begagnande.
KL	Konkurslagen.
KomFlSkSt	KSt 24/9 1928 (nr 426) för kommunala flickskolor.
KomMlSkSt	KSt 2/6 1933 (nr 345) för kommunala mellanskolor.
KomYrkUndSt	KSt 4/11 1921 (nr 706) för den kommunala yrkesundervisningen.
KonstHSt:r	KSt:r 17/6 1938 (nr 485) för konsthögskolan.
KönssjL	Lag 20/6 1918 ang. åtgärder mot utbredning av könssjukdomar.
KöpL	Lag 20/6 1905 om köp och byte av lös egendom.
LantBrHSt:r	KSt:r 28/10 1938 (nr 668) för lantbrukshögskolan.
LBInstr	KInstr 7/12 1928 (nr 461) för stifts- och landsbiblioteket i Linköping.
LFS	Lag 6/6 1930 (nr 259) om församlingsstyrelse.
LKL	Lag 6/6 1930 (nr 251) om kommunalstyrelse på landet.
LKS	Lag 6/6 1930 (nr 252) om kommunalstyrelse i stad.
LLt	Lag 20/6 1924 (nr 349) om landsting.
LSkSt	Lag 6/6 1930 (nr 262) om skolstyrelse i vissa kommuner.
LUBRegl	Reglemente för Lunds universitets bibliotek, fastställt av kanslern för rikets universitet 18/3 1915 (*Croneborg* II s. 317).
LäkInstr	Allmän läkarinstruktion 19/12 1930 (nr 442).
LärovSt	KSt 17/3 1933 (nr 109) för rikets allmänna läroverk (omtryckt i SFS 1945 nr 581).

MedStInstr	KInstr 30/6 1947 (nr 573) för medicinalstyrelsen.
MilJvRegl	KRegl 12/4 1946 (nr 125) för militärtransporter på järnväg m. m. (militärt järnvägsreglemente).
MlmAvlOSt	Ordningsstadga för Malmö stads kloakverk och Malmö hamninrättnings kloakväsende (KfsMlm s. 544).
MlmAvlRegl	Reglemente för Malmö stads kloakverk (KfsMlm 538).
MlmDroskRegl	Reglemente ang. automobildroskorna i Malmö (KfsMlm s. 85).
MlmGasRegl	Reglemente för förbrukning av gas från Malmö stads gasverk (KfsMlm s. 693).
MlmRenhSt	Stadga för Malmö stad ang. uppsamling och bortforsling från staden utav avträdesorenlighet, sopor, hushållsavfall och annan dylik orenlighet (KfsMlm s. 550).
MlmSpårvOSt	Ordningsstadga för trafiken vid Malmö stads elektriska spårvägar (KfsMlm s. 435).
MlmStadsbRegl	Reglemente för stadsbuden i Malmö (KfsMlm s. 63).
MlmVOSt	Ordningsstadga för Malmö stads vattenledningsverk (KfsMlm s. 536).
MlmVRegl	Reglemente för Malmö stads vattenledningsverk (KfsMlm s. 526).
MusikHRegl	KRegl 22/11 1940 (nr 960) för musikhögskolan (omtryckt i SFS 1945 nr 576).
MyntL	Lag 30/5 1873 (nr 31) om rikets mynt.
NavigSkSt	KSt 19/6 1931 (nr 272) för navigationsskolorna i riket.
NomadFortsskSt	KSt 7/5 1943 (nr 378) ang. fortsättningsskolor för nomadbarn.
NomadUndSt	KSt 17/6 1938 (nr 479) ang. nomadundervisningen.
NormAvlOSt	Reglemente ang. avloppsledning inom fastighet (Svenska kommunal-tekniska föreningens handlingar 1945 nr 7, s. 8).
NormAvlRegl	Reglemente för avloppsverk (Svenska kommunal-tekniska föreningens handlingar 1945 nr 7, s. 5).
NormElKontr	Formulär till kraftkontrakt jämte tillhörande allmänna bestämmelser. Svenska elektricitets-

	verksföreningens normalformulär av år 1940. (Svenska elektricitetsverksföreningens handlingar 1941 nr 3.)
NormVRegl	Reglemente för vattenverk (Svenska kommunaltekniska föreningens handlingar 1945 nr 6, s. 5).
OFL	Lag 17/6 1916 om försäkring för olycksfall i arbete.
OSt	Ordningsstadga för rikets städer 24/3 1868.
PAF	KF 18/5 1934 (nr 168) ang. postverkets ansvarighet för försändelser och medel, som mottagits till postbefordran.
PaketAvt	Avtal ang. postpaket, avslutat i Paris 5/7 1947.
PostanvAvt	Avtal ang. postanvisningar, avslutat i Paris 5/7 1947.
PostfskAvt	Avtal ang. postförskottsförsändelser, avslutat i Paris 5/7 1947.
PostförbF	KF 9/11 1877 (nr 43 s. 1) ang. förbud mot postbefordran av eldfarliga eller explosiva eller frätande ämnen.
PostgiroAvt	Avtal ang. postgiroröreIsen, avslutat i Paris 5/7 1947.
PostgiroF	KF 11/7 1924 (nr 378) ang. postgiroröreIse.
PostKonv	Världspostkonvention, avslutad i Paris 5/7 1947[1].
PostsparbF	KF 21/6 1922 (nr 277) ang. postsparbanken.
PostSt	Allmän poststadga, utfärdad av kungl. generalpoststyrelsen 20/6 1941 (tryckt separat Sthlm 1941; jfr även SFS 1941:752).
Ptax	Taxa för transporter å Statens järnvägar, av KMt fastställd 27/6 1929 (SJFS särtryck nr 87 a). (Tb = tilläggsbestämmelse.)
RB	Rättegångsbalken 18/7 1942.
RegRL	Lag 26/5 1909 om Kungl. Maj:ts regeringsrätt.
RF	Regeringsformen 6/6 1809.
RiksbL	Lag 30/6 1934 (nr 437) för Sveriges riksbank.
RiksbRegl	Reglemente för riksbankens styrelse och förvaltning, antaget av 1934 års riksdag (se banko-

[1] PostKonv och därtill hörande avtal (AssAvt, PaketAvt, PostfskAvt, PostanvAvt, PostgiroAvt, InkAvt och TidnAvt) finnas tryckta i Internationella postfördrag med tillhörande expeditionsreglementen, avslutade vid världspostkongressen i Paris år 1947 (Sthlm 1948).

	utskottets utlåtande 1934 nr 78 bil. B och 1943 nr 76 bil. 1).
RP	Lag 20/12 1946 om införande av nya rättegångsbalken.
RusdrF	KF 18/6 1937 ang. försäljning av rusdrycker.
SekrL	Lag 28/5 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar.
SI	Kungl. telegrafstyrelsens instruktion för stationerna (TFS ser. B nr 10). (I. Telegraftjänstgöring. — II. Telefontjänstgöring. A. Inländsk telefontrafik. B. Utländsk telefontrafik. — III. Stationsförvaltning. — IV. Handläggning av ärenden angående telefonabonnemang.)
SjL	Lag 20/12 1940 (nr 1044) om vissa av landsting eller kommun drivna sjukhus.
SjSt	Sjukhusstadga 20/12 1940 (nr 1045).
SkBInstr	KInstr 21/1 1938 (nr 20) för stifts- och landsbiblioteket i Skara.
SkiljemL	Lag 14/6 1929 om skiljemän.
SkjSt	KSt 22/6 1911 (nr 63) om skjutsväsendet (upphävd genom KF 7/4 1933 nr 117).
SkogsHSt:r	KSt:r 31/7 1945 (nr 606) för skogshögskolan.
SkolöStInstr	KInstr 31/12 1943 (nr 962) för skolöverstyrelsen.
SL	Strafflagen.
SlL	Lag 11/5 1934 ang. köttbesiktning och slakthus.
SP	KF 16/2 1864 om nya straff-lagens införande och vad i avseende däråa iakttagas skall .
SthlmAvlRegl	Reglemente ang. avloppsledningar för spillvatten inom hus och tomter i Stockholm (Kfh s. 393).
SthlmDroskRegl	Reglemente ang. droskväsendet i huvudstaden (Kf 1931:44).
SthlmElRegl	Reglemente för Stockholms gasverk och elverk (Kf 1944:14).
SthlmHGrSt:r	Grundstadgar för Stockholms högskola, av KMt stadfästa 20/11 1903 (nr B 95).
SthlmHHGrSt:r	Grundstadgar för handelshögskolan i Stockholm, av KMt fastställda 27/5 1909 (nr B 29).
SthlmRenhSt	Särskilda föreskrifter om renhållningen inom egendomarna i huvudstaden (Kfh s. 390).
SthlmSBRegl	Reglemente för Stockholms stadsbibliotek (Kf 1929:32).

SthlmSpårvOSt	Ordningsstadga för spårvägs- och busstrafiken inom Stockholms stad och län (Kf 1947:35).
SthlmStadsbRegl	Reglemente ang. stadsbudsväsendet i Stockholm (Kf 1946:50).
SthlmVRegl	Reglemente för Stockholms vattenledningsverk (Kf 1925:14).
TandlISt	KSt 30/6 1944 (nr 572) för tandläkarinstitutet.
TbcF	Tuberkulosförordning 31/3 1939 (nr 113).
TeknHSt:r	KSt:r 30/6 1947 (nr 488) för de tekniska högskolorna.
TeknSkSt	KSt 6/6 1919 (nr 365) för tekniska fackskolor och tekniska gymnasier.
TfnAbVillk	Allmänna villkor för rikstelefonabonnemang (enligt 1947 års rikstelefonkatalog).
TfnRegl	Telefonreglemente 26/9 1929 (nr 298).
TgfRegl	Telegrafreglemente 28/5 1926 (nr 179).
TgfStInstr	KInstr 20/6 1941 (nr 502) för telegrafstyrelsen.
TidnAvt	Avtal ang. abonnemang å tidningar och andra periodiska skrifter, avslutat i Paris 5/7 1947.
TrFörsL	Lag 10/5 1929 om trafikförsäkring å motorfordon.
TrSt	Järnvägstrafikstadga 12/6 1925 (nr 348). (Även tryckt i SJFS särtryck nr 1.) (Tb = tilläggsbestämmelse.)
UL	Utsökningslagen.
UnivDiscSt	KSt 18/12 1908 (nr 153 s. 4) ang. den disciplinära myndigheten över de studerande vid rikets universitet och karolinska mediko-kirurgiska institutet.
UnivSt:r	KMts statuter 28/1 1916 (nr 66) för universiteten i Uppsala och Lund. (Med senare ändringar publicerade i Uppsala universitets årsskrift 1947:7.)
UP	KF 10/8 1877 om nya utsökningslagens införande och vad i avseende därå iakttagas skall.
UUBRegl	Reglemente för Uppsala universitets bibliotek, fastställt av kanslern för rikets universitet 23/3 1915 (*Croneborg* II s. 189).
VaccL	Lag 2/6 1916 (nr 180) om skyddskoppympning.
VerkstSkSt	KSt 10/10 1941 (nr 835) för centrala verkstadsskolor.
VetHSt:r	KSt:r 31/5 1940 (nr 494) för veterinärhögskolan.

VfStInstr	KInstr 15/6 1939 (nr 518) för vattenfallsstyrelsen med underlydande lokalförvaltningar vid statens vattenfallsverk.
VfVElRegl	Reglemente för leverans av lågspänd elektrisk kraft från Statens Vattenfallsverk, gällande från 1/1 1946 (tryckt separat Sthlm 1946).
ÖÄInstr	KInstr 5/12 1947 (nr 926) för överståthållarämbetet.

C. ÖVRIGA FÖRKORTNINGAR.

HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätt.
JO	Justitieombudsmannen.
KBr	Kungl. brev.
KCirk	Kungl. cirkulär.
KF	Kungl. förordning.
KK	Kungl. kungörelse.
KInstr	Kungl. instruktion.
KMt	Kungl. Majestät.
KPr	Kungl. proposition.
KRegl	Kungl. reglemente.
KRes	Kungl. resolution.
KSkr	Kungl. skrivelse.
KSt	Kungl. stadga.
KSt:r	Kungl. stadgar.
Riksd. skr.	Riksdagens skrivelse.
ÖÄ	Överståthållarämbetet.

INLEDNING.

De offentliga anstalter, som komma att behandlas i föreliggande arbete, äro sådana, som frivilligt nyttjas av allmänheten, t. ex. järnvägar, post, telegraf, telefon, gas-, elektricitets- och vattenledningsverk, sjukhus, skolor och bibliotek. Däremot uteslutas från denna undersökning sådana inrättningar, som man i det allmänna språkbruket kanske närmast avser, när man använder ordet "anstalt", d. v. s. sådana inrättningar, i vilka enskilda personer "intagas" även mot sin vilja, t. ex. fångvårdsanstalter, sinnessjukhus, alkoholistanstalter och tvångsarbetsanstalter.

Utmärkande för de förstnämnda anstalterna är, att de visserligen ingå i den offentliga förvaltningsorganisationen, men att deras verksamhet till sin art i princip ej skiljer sig från sådan verksamhet, som bedrives av enskilda näringsidkare, och vidare, att deras tjänster frivilligt tagas i anspråk av de enskilda, medan innehållet i reglerna om deras nyttjande är ensidigt bestämt av offentliga styrelse- eller förvaltningsorgan, dock utan att dessa regler i allmänhet ha karaktären av lagregler i egentlig mening.

Dessa gemensamma drag giva upphov till vissa svårigheter, när det gäller att karakterisera rättsförhållandet mellan de här åsyftade anstalterna och deras nyttjare. Inom rättsvetenskapen ha dessa svårigheter tagit sig uttryck i en omfattande diskussion av frågan, om detta rättsförhållande är av offentligrättslig eller privaträttslig natur, och om det är grundat på avtal eller ej. Frågeställningen är således av

samma art som den, vilken möter i diskussionen om vissa parallella företeelser, t. ex. den offentliga tjänsteanställningen[1] och det offentliga upphandlingsförfarandet[2].

De spörsmål, som röra rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare, äro ej endast av teoretiskt intresse. De ha fått en allt större praktisk betydelse till följd av det offentliga anstaltsväsendets expansion, vilken varit betingad dels av teknikens utveckling, dels av tendensen till utvidgning av den offentliga verksamheten för främjande av olika sociala, ekonomiska och kulturella ändamål. I den mån utvecklingen kan väntas fortskrida i denna riktning, bli de nämnda juridiska frågorna med nödvändighet alltmera aktuella.

Den kommande undersökningen är huvudsakligen inriktad på sådana principiella spörsmål, som äro gemensamma för olika slag av offentliga anstalter. Trots att undersökningsmaterialet är både stort och skiftande, torde dock ämnets avgränsning kunna anses motiverad med hänsyn till det stora behov av en sammanhängande överblick, som utmärker förvaltningsrättsvetenskapen på dess nuvarande ståndpunkt. Att gemensamma problem rörande förhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare verkligen finnas trots anstalternas mycket olikartade karaktär, torde framgå av den följande framställningen.

Rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare har icke varit föremål för någon enhetlig undersökning inom svensk rättsvetenskap, även om denna behandlat eller berört vissa särskilda partier av ämnet. Inom utländsk, särskilt kontinental, juridisk doktrin ha däremot hithörande principiella frågor varit föremål för ett ingående menings-

---

[1] Jfr *Reuterskiöld,* Föreläsn. I s. 154; *Kallenberg* s. 55 not 17; *Myrberg* s. 23 ff.; *Svennegård,* Staten och de sociala synpunkterna (SJT 1948 s. 22 ff.).

[2] Jfr *Kôersner,* Statens upphandlings- och entreprenadväsende (SJT 1919 s. 36 ff.); *Reuterskiöld,* Statsstyr. org. s. 106; *Sundberg,* Allm. förv.r. s. 80.

utbyte. Då den svenska rättsvetenskapen, i den mån den har behandlat dessa frågor, synes utgå från samma problemställning som den kontinentala doktrinen, bör en undersökning av förevarande område i svensk rätt föregås av en redogörelse för huvuddragen av den utländska debatten, i synnerhet som principfrågorna kommit i en skarpare belysning i denna än som skett i vårt land.

I.

HUVUDDRAGEN AV DEN RÄTTSVETENSKAPLIGA DISKUSSIONEN RÖRANDE RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN OFFENTLIGA ANSTALTER OCH DERAS NYTTJARE.

Inom äldre förvaltningsrättslig doktrin skilde man mellan statens maktutövande verksamhet, vilken reglerades av den offentliga rätten, och den verksamhet, i vilken staten såsom "fiscus" var jämställd med enskilda företagare och sålunda underkastad privaträttens regler. Staten trädde sålunda enligt detta betraktelsesätt i förbindelse med medborgarna antingen såsom maktsubjekt eller såsom privaträttsligt subjekt. Dessa båda begreppskategorier visade sig emellertid ej förslå till att täcka alla former av statlig verksamhet. Det fanns verksamhetsgrenar, i vilka staten icke framträdde som maktutövande subjekt men likväl gjorde anspråk på att icke vara underkastad privaträttsliga regler. Därigenom yppade sig ett behov av att till en särskild kategori bryta ut sådan statlig verksamhet, som var offentlig förvaltning utan att vara maktutövning.

Inom fransk förvaltningsrättslig doktrin framträdde i slutet av förra århundradet den uppfattningen, att alla förvaltningsgrenar, inom vilka det offentliga intresset dominerade, i egenskap av "services publics" borde vara underkastade den offentliga rätten, oavsett om staten däri framträdde som maktutövande subjekt eller ej. Avgörande för frågan,

om en viss verksamhetsgren borde vara underkastad den offentliga rätten eller privaträtten, skulle sålunda ej vara, om verksamheten innebure maktutövning, utan om dess ändamål vore offentligt. Denna tanke upptogs sedermera i tysk teori och föranledde där en mycket livlig diskussion, som särskilt kom att röra sig kring rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare.

När detta ämne behandlas i kontinental rättsvetenskap, få resultaten en stark prägel av doktrinens strävan att med hjälp av begreppskonstruktioner bringa materialet in under några få ledande synpunkter samt av de deduktiva metoder, som komma till användning. I den mån den offentligrättsliga konstruktionen av rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare är konsekvent genomförd, innebär den i stora drag följande. Reglerna om nyttjandet av en offentlig anstalt härledas ur ett enhetligt rättsförhållande mellan anstalt och nyttjare, vilket är offentligrättsligt till sin natur. Rättsförhållandets offentligrättsliga natur är betingad av anstaltens och dess verksamhets offentliga natur, vilken ytterst beror av att verksamheten utgår från staten eller något annat offentligrättsligt subjekt. Av rättsförhållandets offentligrättsliga natur skall följa, att det är ensidigt grundat på den maktfullkomliga statsviljan eller anstaltens från densamma ytterst härrörande vilja; detta skall dock ej innebära, att anstaltens verksamhet som sådan utgör maktutövning, utan endast, att reglerna för densamma äro ensidigt fastställda. Det bör emellertid framhållas, att denna kedja av deduktioner långtifrån alltid förekommer renodlad, och att många författare åtminstone beträffande vissa grupper av anstalter antaga ett privaträttsligt rättsförhållande mellan anstalt och nyttjare, vilket förutsätter, att den antydda deduktionsserien brytes på någon punkt. Det är konflikten mellan dessa båda huvudtyper av rättsliga konstruktioner, den offentligrättsliga och den privaträttsliga, som kommer att skildras i det följande.

De olika teorierna om rättsförhållandet mellan offentliga

anstalter och deras nyttjare komma här ej att underkastas någon kritik ur rättsfilosofiska synpunkter. En dylik kritik skulle förutsätta en behandling av dessa teorier i ett betydligt större idéhistoriskt sammanhang. De svårigheter och motsägelser, som torde vara en följd av doktrinens principiella utgångspunkter, komma i stället att få tala för sig själva. Författarens eget ställningstagande till problemen kommer att framgå av arbetets avslutande kapitel.

Den följande redogörelsen omfattar tre avsnitt, behandlande dels anstaltsbegreppet, dels frågan om den offentligrättsliga eller privaträttsliga naturen av rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare, dels slutligen frågan om rättsförhållandets grund.

1 §. ANSTALTSBEGREPPET.

Det anstaltsbegrepp, som ligger till grund för teorierna om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare, har utformats främst av den tyske förvaltningsrättsläraren Otto Mayer. För att rätt förstås bör detta begrepp ses mot bakgrunden av två närstående begrepp, den franska förvaltningsrättens "service public" och den äldre tyska doktrinens "rechtsfähige Anstalt".

Med "service public" förstås en gren av den offentliga förvaltningsorganisationen, vilken har till ändamål att tjäna en viss förvaltningsuppgift. Utmärkande för "le service public" är sålunda dels dess bestämda offentliga ändamål, dels den yttre, organisatoriska apparat, som skapats för att tjäna detta ändamål. Som exempel på "services publics" nämner Jèze rättsväsendet, polisväsendet, undervisningsväsendet, försvarsväsendet, kommunikationsinrättningarna, fattigvården och sjukvården[1]. Genom dessa "services

[1] *Jèze* s. 1.

publics" förverkligas statens ändamål att tillgodose olika allmänna intressen. Detta kan ske genom en verksamhet, som bereder medborgarna förmåner av mera allmän art, t. ex. genom krigsmaktens, diplomatiens, tullväsendets, polisväsendets eller olika kulturella institutioners fungerande; det kan även ske genom en verksamhet, som bereder individerna som sådana konkreta förmåner, exempelvis den som utövas av undervisningsanstalterna, fattigvården, kommunikationsinrättningarna, domstolarna etc.[2]. I förhållande till "services publics" av den sistnämnda kategorien intager den enskilde ställningen av "usager" (nyttjare), och här uppkommer problemet, om den enskildes förhållande till "le service public" bör bedömas efter offentligrättsliga eller privaträttsliga principer.

Med "rechtsfähige Anstalt" förstås i tysk litteratur en viss typ av juridisk person. Som Gierke påpekat, torde detta begrepp härstamma från den kanoniska rätten[3]. Enligt Gierkes egen definition skiljer sig anstalten från den andra huvudtypen av juridiska personer, korporationen, därigenom, att den saknar medlemmar, samt att dess rättspersonlighet är grundad på en utifrån kommande, från anstaltens stiftare härstammande vilja[4]. Bland anstalterna urskiljer Gierke två typer: de offentliga anstalterna, som grundats av staten och lyda under den offentliga rätten, samt stiftelserna, som grundats av enskilda och lyda under privaträtten. Enligt Gierke ha såväl anstalterna som korporationerna ett personligt underlag, vilket hos anstalterna skall utgöras av deras styrelser eller andra organ; skillnaden ligger endast däri, att korporationens rättspersonlighet har sitt upphov i medlemmarnas vilja, medan anstaltens ej grundar sig på anstaltsorganens utan på dess stiftares vilja. Senare tyska författare vilja dock frånkänna anstalten ett personligt sub-

[2] *Jèze* s. 3.

[3] *Gierke,* II s. 546 ff.

[4] *Gierke,* a.a. s. 958 ff., samt I s. 474, 635 ff. Jfr *Rosin* s. 48; *Fleiner* s. 103.

strat. Kriteriet på en offentlig anstalt har i stället ansetts vara dess vid ett visst ändamål bundna verksamhet, som tager sig uttryck i vissa yttre anordningar, medan stiftelsen betecknats som en personifierad förmögenhetsmassa[5].

Otto Mayers anstaltsbegrepp har närmast utbildats under inflytande av det franska begreppet "service public" men har dock en viss anknytning till begreppet "rechtsfähige Anstalt". Otto Mayer definierar den offentliga anstalten som "ein Bestand von Mitteln, sächlichen wie persönlichen, welche in der Hand eines Trägers öffentlicher Verwaltung einem besonderen öffentlichen Zwecke dauernd zu dienen bestimmt sind"[6]. Anstalten utgör "ein durch seinen besonderen Zweck abgegrenztes Stück öffentlicher Verwaltung"[7]. Denna definition ansluter sig nära till det franska begreppet "service public". Mayer synes emellertid med "Anstalt" främst avse ej en hel gren av den offentliga förvaltningsorganisationen utan en mera avgränsad organisatorisk enhet, t. ex. en skola, ett sjukhus eller en järnväg. Härigenom kommer Mayers anstaltsbegrepp att närma sig begreppet "rechtsfähige Anstalt". Med anstalter menar Mayer dock i främsta rummet "osjälvständiga" anstalter, som ej själva äro juridiska personer utan drivas av t. ex. staten eller en kommun. En anstalt i denna mening kan emellertid även drivas av ett särskilt för detta ändamål skapat rättssubjekt. "Die rechtsfähige öffentliche Anstalt bedeutet eine öffentliche Anstalt in dem oben ——— festgestellten Begriffe, welche einer besonders dafür geschaffenen juristischen Person des öffentlichen Rechts, der Anstaltspersönlichkeit, zugehört"[8]. Det centrala i den självständiga, rättskapabla anstaltens väsen

---

[5] *W. Jellinek* s. 173 f.

[6] *Mayer* II s. 468. Jfr definitionerna hos *Fleiner* s. 299; *Hatschek* s. 503; *Herrnritt* s. 229; *W. Jellinek* s. 513; *Schoen* s. 281; *Willgren* s. 40 ff.

[7] *Mayer*, a.st.

[8] *Mayer* II s. 598.

är dess offentliga förvaltningsuppgift[9]. Den enda skillnaden mellan den självständiga och den osjälvständiga anstalten ligger sålunda i den förras rättssubjektivitet; den osjälvständiga anstalten utgör en sådan avskild organisatorisk enhet, att den vid behov kan tjäna som underlag för ett rättssubjekt. Det bör framhållas, att man i diskussionen om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare i allmänhet åsyftar osjälvständiga anstalter i den av Mayer angivna bemärkelsen[10]; begreppet "rechtsfähige Anstalt" saknar självständig betydelse i detta sammanhang.

Otto Mayer indelar de offentliga anstalterna i sådana, som omedelbart befrämja det allmänna bästa, t. ex. en armé, ett observatorium eller en akademi, och sådana, som tjäna ett offentligt ändamål genom att tillhandahålla de enskilda nyttigheter och tjänster i form av individuella prestationer, t. ex. skolor, sjukhus, postverk, järnvägar[11]. Det är endast anstalter av den senare kategorien, som komma i fråga i detta sammanhang. Det är också dessa "nutzbare Anstalten" som i allmänhet avses av tyska författare, när de tala om "öffentliche Anstalten". Detta visar sig särskilt tydligt hos de författare, som i ordet "öffentlich" inlägga bibetydelsen "tillgänglig för allmänheten"[12].

Det av Otto Mayer utformade anstaltsbegreppet uppvisar stora likheter med företagsbegreppet. Det som skall skilja en offentlig anstalt från ett privat företag är egentligen endast dess offentliga förvaltningsuppgift. Medan företagsbegreppet knappast har fått någon erkänd plats inom privaträtten, har anstaltsbegreppet upptagits i det förvaltningsrättsliga begreppssystemet, där det fått beteckna en särskild organisa-

---

[9] *Mayer* II s. 606 f.

[10] Även detta arbete kommer att utgå från Otto Mayers anstaltsbegrepp; se närmare nedan s. 29 ff.

[11] *Mayer* II s. 469. Jfr *Bühler* s. 250 f.; *Hatschek* s. 503 f.; *Kormann* s. 1; *Schoen* s. 281.

[12] Se t. ex. *Herrnritt* s. 236.

tionstyp vid sidan av de offentliga myndigheterna[13]. I anstalterna framträder den statliga makten icke gentemot de enskilda på samma omedelbara sätt som genom myndigheterna. Genom sin organisatoriska särställning och arten av sin verksamhet komma de att närma sig de enskilda företagen. Följaktligen kan det ligga nära till hands att bedöma deras rättsliga ställning till nyttjarna efter privaträttsliga principer. Å andra sidan inbjuder det offentliga ändamål, som enligt vad som framgår av den föregående redogörelsen utgör det kanske väsentligaste momentet i doktrinens anstaltsbegrepp, till en lösning av denna fråga i offentligrättslig riktning. Det är framförallt såsom bärare av en begränsad offentlig förvaltningsuppgift, som den offentliga anstalten framträder i den rättsvetenskapliga behandlingen av frågan om rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare.

2 §. RÄTTSFÖRHÅLLANDETS NATUR.

Frågan, om rättsförhållandet mellan en anstalt och dess nyttjare är offentligrättsligt eller privaträttsligt till sin natur, sättes i allmänhet i samband med frågan om anstaltens rättsliga natur. En offentlig anstalts verksamhet anses i princip vara underkastad offentligrättsliga regler; anstaltens offentliga natur bör följdriktigt visa sig i rättsförhållandet mellan anstalten och dess nyttjare. Och även om detta ej alltid är fallet i positiv rätt, så betraktas dock anstaltens offentlighet som en oundgänglig förutsättning för att rättsförhållandet till nyttjarna skall kunna vara offentligrättsligt.

Anstaltens rättsliga natur anses i sin tur vara en naturlig konsekvens av den rättsliga naturen hos det rättssubjekt, som inrättat anstalten. Visserligen kunna även offentlig-

[13] Jfr *Merkl* s. 306 f.

rättsliga subjekt, t. ex. stat eller kommun, driva företag av "privat" natur (affärsföretag); detta förklaras stundom med att rättssubjektet har en dubbel natur och i dylika fall uppträder ej som offentligrättsligt utan som privaträttsligt subjekt. Men en anstalts offentliga natur kan endast härledas från ett offentligrättsligt subjekt. Då doktrinen antager, att även enskilda subjekt kunna driva offentliga anstalter, förklaras detta därför med att anstaltsdriften är en offentlig förvaltningsuppgift, som egentligen tillkommer ett offentligrättsligt subjekt, men som av detta överlämnats till ett enskilt subjekt. Härledningen av anstaltens rättsliga natur sker alltså på olika sätt, när det gäller anstalter, drivna av offentligrättsliga subjekt, och i fråga om av enskilda subjekt drivna anstalter.

När det gäller offentliga anstalter, drivna av offentligrättsliga subjekt, ställes man sålunda inför frågan, vad som skiljer dylika anstalter från sådana affärsföretag, som drivas av stat eller kommun ("fiskalische Unternehmungen")[1]. En anstalts offentlighet anses i allmänhet liktydig med att dess verksamhet är offentlig förvaltning[2]; enligt Mayer är den offentliga anstalten rentav ett avskilt stycke offentlig förvaltning[3]. Detta anses dock ej innebära, att anstaltens verksamhet till sin beskaffenhet skall vara sådan, att den begreppsmässigt kan utövas endast av ett offentligrättsligt subjekt (offentlig maktutövning)[4]; tvärtom utgår man i regel från att de flesta offentliga anstalters verksamhet till sin faktiska art är sådan, att den i

---

[1] *Mayer* II s. 473 f.; *Fleiner* s. 301 ff.

[2] Hos *Laband* s. 52 ff. framträder dock den uppfattningen, att även offentliga anstalters verksamhet kan hava karaktären av privat affärsverksamhet. Jfr kritiken hos *Mayer* II s. 476 not 12.

[3] Jfr ovan s. 8 vid not 7.

[4] *G. Jellinek* (s. 224) anser dock, att endast den befallande och ledande verksamheten inom en anstalt är statlig, medan den faktiska verksamheten bör betraktas som tjänstemännens individuella handlande.

och för sig kan utövas även av enskilda subjekt[5]. Ej heller brukar man med offentlig förvaltning förstå enbart sådan verksamhet, som genom särskilda rättsregler förbehållits offentligrättsliga subjekt; långtifrån alla offentliga anstalters verksamhet är ju på detta sätt monopoliserad[6].

Flera författare avstå från att närmare angiva, vad de inlägga för innebörd däri, att en anstalts verksamhet utgör offentlig förvaltning[7]. I den mån man söker närmare angiva detta, uppställer man i regel som avgörande kriterium det offentliga intresse, som anstalten har till uppgift att tillgodose[8]. Innebörden av begreppet "offentligt intresse" bestämmes härvid i främsta rummet negativt: intresset får icke vara av samma art som det intresse, vilket förutsättes vara drivkraften vid privata företag, nämligen vinstintresset. En offentlig anstalt skall sålunda drivas utan vinstsyfte; om vinst faktiskt skulle uppstå, är detta utan betydelse, så länge vinsten ej är det dominerande ändamålet. Mot denna tankegång kan invändas, dels att även enskilda företag kunna drivas utan vinstsyfte (t. ex. humanitära stiftelser), dels att det ofta är svårt att avgöra, vilket intresse som är det dominerande, och dels slutligen att det "privata" vinstintresset vid statliga eller kommunala affärsföretag knappast kan hållas isär från det onekligen offentliga intresset att skaffa ekonomiska resurser åt den offentliga förvaltningen.

Att positivt angiva innebörden av begreppet "offentligt intresse" är ej lätt. Avgörande kan i och för sig ej vara intressets anknytning till ett offentligrättsligt subjekt, då ju

---

[5] *Fleiner* s. 301; *Kormann* s. 1; *Schoen* s. 281.

[6] *Schoen* s. 281.

[7] Se t. ex. *Mayer*, som med förvaltning förstår statens verksamhet för förverkligande av sina ändamål, såvida denna verksamhet är av annan art än lagstiftning eller rättsskipning (I s. 13). Denna definition lämnar föga ledning i detta sammanhang.

[8] *Fleiner* s. 302 f.; *Schoen* s. 281 f.

även ett dylikt subjekt förutsättes kunna vara bärare av "privata" intressen. Intressets "offentlighet" måste i stället ligga i dess relation till samhället i dess helhet; allmännyttan måste vara kriteriet på ett företag, som drives i offentligt intresse. De egentliga bärarna av detta intresse måste vara de många samhällsmedlemmar, som direkt eller indirekt draga nytta av företaget. Häremot kan emellertid anmärkas, att även de flesta privatföretag i denna mening äro mer eller mindre allmännyttiga. Användningen av kriteriet "offentligt intresse" synes sålunda vila på ett godtyckligt urval bland olika tänkbara intressen: beträffande privatföretagen bortser man från allmännyttan, liksom man beträffande de offentliga anstalterna bortser från det eventuella vinstintresset. Vissa författare söka komma ifrån denna svårighet genom att fästa huvudvikten vid det subjektiva syfte, i vilket ett visst företag drives[9]. Härigenom ställes man emellertid blott inför en ny svårighet, nämligen att tillförlitligt fastställa detta syfte[10].

Trots svårigheten att klart angiva innebörden av en anstalts "offentlighet" råder dock i stort sett enighet rörande frågan, vilka företag som böra betecknas som offentliga anstalter, och vilka som böra betraktas som affärsföretag. Som exempel på statliga eller kommunala affärsföretag bruka anföras lantbruk, skogsbruk, gruvor och fabriker[11]. Bland statliga offentliga anstalter nämnas järnvägar, post- och telegrafverk, sjukvårds- och undervisningsanstalter, bibliotek och museer, och bland kommunala anstalter slakthus, sjukhus och skolor[12]. En mera omtvistad ställning intaga kommunala elektricitets-, gas- och vattenledningsverk samt spårvägar; enligt tysk doktrin har kommunen själv möjlig-

---

[9] *Fleiner* s. 302 f.; *Schoen* s. 281 f.

[10] Jfr kritiken hos *Mayer* II s. 476.

[11] Se t. ex. *Mayer* II s. 474.

[12] *Mayer* II s. 478 ff.; *Fleiner* s. 301; *W. Jellinek* s. 513; *Schoen* s. 281; *Duguit* II s. 262 ff.

het att bestämma, om den vill driva dessa företag som affärsföretag eller som offentliga anstalter[13].

En anstalts offentliga natur sättes nu i samband med rättsförhållandet mellan anstalten och dess nyttjare. Å ena sidan betraktas rättsförhållandets offentligrättsliga karaktär som ett tecken på anstaltens offentlighet[14]. Å andra sidan anses rättsförhållandets offentligrättsliga karaktär såsom en naturlig konsekvens av anstaltens offentlighet; i sådana fall, där en offentlig anstalt nyttjas i privaträttsliga former, betraktar man detta som en positivrättslig anomali, samtidigt som man stundom tror sig kunna spåra en utvecklingstendens i offentligrättslig riktning[15]. Vissa författare vilja sätta anstaltens och rättsförhållandets natur i ett så intimt samband med varandra, att de antingen konsekvent antaga ett offentligrättsligt rättsförhållande till nyttjarna vid alla offentliga anstalter[16] eller frånkänna alla inrättningar, som nyttjas i privaträttsliga former, karaktären av offentliga anstalter[17].

I allmänhet skiljer emellertid doktrinen mellan offentliga anstalter, som nyttjas i offentligrättsliga former ("öffentliche Anstalten"), och sådana, som nyttjas i privaträttsliga former (blott "öffentlichrechtliche Anstalten")[18]. Vid det senare slaget av anstalter har rättsförhållandet till nyttjarna, trots anstaltens offentligrättsliga natur, i den positiva rätten erhållit en privaträttslig utformning. När det gäller att angiva, vilka anstalter som böra hänföras till den ena eller andra kategorien, gå meningarna emellertid isär. Vid järnvägar[19], spårvägar[20] samt elektricitets-, gas- och vattenled-

[13] *W. Jellinek* s. 513; *Schoen* s. 281 f.

[14] *Fleiner* s. 304; *Hatschek* s. 505 f.; *Kormann* s. 1.

[15] *Mayer* II s. 481 ff.; *Fleiner* s. 303; *Herrnritt* s. 235 not 11; *G. Jellinek* s. 221.

[16] *Duguit* II s. 255 ff.

[17] *Hatschek* s. 505 f.

[18] *Mayer* II s. 482; *W. Jellinek* s. 513; *Kormann* s. 1.

[19] *Mayer* II s. 482; *Fleiner* s. 303; *Herrnritt* s. 254; *Holliger* s. 131; *G. Jellinek* s. 75; *W. Jellinek* s. 513; *Laband* s. 53, 85, 130; *Neuffer*

ningsverk[21] torde rättsförhållandet till nyttjarna enligt härskande mening böra betraktas som privaträttsligt. Ett offentligrättsligt förhållande till nyttjarna antages däremot i allmänhet vid slakthus[22], sjukvårds-[23] och undervisningsanstalter[24] samt bibliotek[25] och museer[26]. De mest omtvistade fallen äro post, telegraf och telefon, i fråga om vilka såväl privaträttsliga[27] som offentligrättsliga[28] teorier hävdats av ett stort antal författare.

Inom den förvaltningsrättsliga doktrinen är man i stort sett enig om att offentliga anstalter kunna drivas även av enskilda rättssubjekt. Detta förklarar man med att det enskilda subjektet fått en viss offentlig förvaltningsuppgift sig anförtrodd av ett offentligrättsligt subjekt genom

---

s. 50 ff.; *Rundnagel* s. 259 ff.; *Schott* s. 462, 477; *Schoen* s. 282. Jfr även *Hammarskjöld* s. 7 ff., 122 ff.

Ett offentligrättsligt rättsförhållande mellan järnvägar och deras nyttjare antages däremot av *Duguit* II s. 262 ff. och *Jèze* s. 50 ff. Jfr även *Reuterskiöld,* Föreläsn. II:1 s. 227 f., och *Sundberg,* Allm. förv.r. s. 36 f., 95, Ansvar s. 11.

[20] *Mayer* II s. 482; *Neuffer* s. 52 f.; *Rundnagel* s. 502, 504 f. — Jfr dock *Schoen* s. 281.

[21] *Mayer* II s. 482. Dessa anstalter anses dock i tysk doktrin i vissa fall kunna drivas i offentligrättsliga former; se *W. Jellinek* s. 387, 513; *Neuffer* s. 84; *Schoen* s. 281. — Jfr å andra sidan *Duguit* II s. 280 ff.

[22] *Mayer* II s. 479; *W. Jellinek* s. 513.

[23] *Mayer* II s. 478; *G. Jellinek* s. 218. — Jfr dock *Holliger* s. 131; *Neuffer* s. 73 ff.

[24] *Mayer* II s. 478; *G. Jellinek* s. 218; *W. Jellinek* s. 513; *Laband* s. 85; *Neuffer* s. 5 f., 61 f.; *Jèze* s. 26 ff. — Jfr dock *Holliger* s. 131; *Bornhak* s. 192.

[25] *Mayer* II s. 479; *W. Jellinek* s. 513; *Laband* s. 85; *List* s. 79; *Neuffer* s. 62 ff. — Jfr dock *Franke* s. 11.

[26] *Mayer* II s. 479; *Laband* s. 85; *Neuffer* s. 64.

[27] *G. Jellinek* s. 75 (jfr dock s. 221); *Laband* s. 52 f., 82 ff.; *Scholz* s. 602 ff., 772 f., 808 f., 817 f.; *Schott* s. 539 f., 590, 612 ff. Jfr även *Hammarskjöld* s. 7 ff., 122 ff.; *Holmbäck* s. 13 ff.

[28] *Mayer* II s. 480; *W. Jellinek* s. 513; *Neuffer* s. 68 ff.; *Duguit* II s. 270 ff.; *Hauriou* s. 695 f; *Jèze* s. 43 ff. Jfr även *Reuterskiöld,* Föreläsn. II:1, s. 227 f.; *Sundberg,* Allm. förv.r. s. 95, Ansvar s. 11.

en "concession d'un service public"[29] eller en "Verleihung einer öffentlichen Unternehmung"[30]; i svensk förvaltningsrätt betecknas denna företeelse med termen "offentlig förvaltning genom enskilda"[31]. Medan de offentliga förvaltningsuppgifterna anses höra till de offentligrättsliga subjektens väsen, betraktar man här den offentliga förvaltningsuppgiften som en rent yttre tillsats, som ej berör subjektets privaträttsliga natur[32]. Vissa författare finna dock den offentliga förvaltningsuppgiften oförenlig med det enskilda subjektets rättsliga natur, ehuru de medgiva möjligheten av att staten förlänar vissa "höghetsrättigheter" åt enskilda subjekt[33].

Den akt, varigenom en offentlig förvaltningsuppgift uppdrages åt ett enskilt subjekt, anses till sin art skilja sig från ett vanligt tillstånd att bedriva viss verksamhet. Medan tillståndet endast frigör den enskildes naturliga handlingsförmåga, skall förläningen av en offentlig förvaltningsuppgift utöka hans handlingsförmåga och skapa en offentlig rättighet för honom[34]. Förläningen av förvaltningsuppgiften anses i allmänhet ske genom en förvaltningsakt[35] eller genom en lag i materiell mening[36]; vissa författare antaga vid sidan härav ett avtalsförhållande mellan staten och det enskilda subjektet. Som typexempel på av enskilda drivna offentliga anstalter pläga anföras enskilda järnvägar och spårvägar, som drivas med statlig koncession.

Rättsförhållandet mellan en offentlig anstalt, driven av ett enskilt subjekt, och dess nyttjare anses av flertalet författare i princip vara privaträttsligt; anstaltens offentlighet förmår i huvudsak ej rubba subjektets från början privat-

[29] *Duguit* I s. 427 ff., II s. 262; *Hauriou* s. 1015 ff.; *Jèze* s. 9 f.

[30] *Mayer* II s. 431 ff.; *Bühler* s. 259 ff.; *Fleiner* s. 317 ff.; *W. Jellinek* s. 526 ff.; *Schoen* s. 283 f.

[31] Jfr nedan s. 96 not 1.

[32] *Mayer* II s. 432.

[33] *Hatschek* s. 407, 504; *Willgren* s. 42.

[34] *Mayer* II s. 432 f.; *Fleiner* s. 322; *Herrnritt* s. 243.

[35] *Mayer* II s. 450; *Fleiner* s. 322; *Herrnritt* s. 242.

[36] *Duguit* I s. 426; *Jèze* s. 9 f.

rättsliga ställning[37]. Detta hindrar dock ej, att anstaltens verksamhet i vissa särskilda avseenden kan vara underkastad offentligrättsliga regler. Särskilda offentligrättsliga förpliktelser, t. ex. skyldighet att upprätthålla anstaltens drift i en viss omfattning och att låta envar, som så begär, nyttja anstalten, kunna sålunda åvila det subjekt, som driver anstalten, samtidigt som detta kan vara utrustat med särskilda offentligrättsliga befogenheter gentemot nyttjarna, t. ex. rätt att uppbära avgifter eller att med tvångsmedel upprätthålla ordningen inom anstalten[38]. Vissa författare anse emellertid, att rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare här i sin helhet är av samma natur, som om anstalten drivits av ett offentligrättsligt subjekt[39].

Innebörden av den offentligrättsliga eller privaträttsliga naturen hos rättsförhållandet mellan en anstalt och dess nyttjare skall enligt doktrinen visa sig i innehållet av de rättsregler, som gälla för detta rättsförhållande. Å ena sidan bör reglernas innehåll kunna deduceras ur rättsförhållandets natur; å andra sidan skall man kunna sluta sig till rättsförhållandets natur ur innehållet av de givna reglerna[40]. I princip skall reglernas innehåll i sin helhet kunna förklaras ur ett till sin natur enhetligt rättsförhållande; det medgives dock, att ett i princip privaträttsligt rättsförhållande på grund av positiva stadganden kan komma att modifieras av enstaka offentligrättsliga rättigheter eller förpliktelser[41].

Som typiskt offentligrättsliga drag bruka nämnas anstaltens plikt att prestera till den enskilde på dennes ensidiga begäran ("Zulassungszwang") samt den enskildes plikt att nyttja anstalten ("Benutzungszwang")[42]. Dessa förpliktelser

---

[37] *Bühler* s. 272; *Fleiner* s. 323; *Schoen* s. 283 f.
[38] *Bühler* s. 272; *Schoen* s. 283 f.
[39] *Mayer* II s. 462; *Duguit* I s. 426 ff., II s. 262 ff.
[40] Se t. ex. *Mayer* II s. 477.
[41] Jfr ovan vid not 38.
[42] Se t. ex. *Mayer* II s. 487 ff.

behöva dock ej föreligga vid alla kategorier av anstalter; vissa författare anse dessutom, att de ej beröra rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare utan endast åvila anstalten respektive den enskilde i förhållande till staten.

Det som framför allt skall skilja det offentligrättsliga rättsförhållandet från det privaträttsliga, är bristen på jämställdhet mellan parterna. En anstalt, som nyttjas i offentligrättsliga former, skall sålunda äga en särskild makt av offentligrättslig natur över nyttjarna ("Anstaltsgewalt")[43]. De avgifter, som en dylik anstalt uppbär av nyttjarna, äro ej att betrakta som vederlag i privaträttslig mening utan som offentligrättsliga avgifter, närmast jämförbara med skatter[44]. Nyttjarna anses ej äga några egentliga rättsanspråk på anstaltens prestationer; anstalten fullgör dessa ej för de enskildas skull utan för att uppfylla sitt eget inneboende ändamål[45]. Dessa materiellträttsliga drag i rättsförhållandet skola motsvaras av de särskilda former, i vilka parternas inbördes anspråk skola göras gällande; anstalten äger anlita förvaltningsrättsliga tvångsmedel av olika slag, och nyttjaren är hänvisad till att framställa sina klagomål mot anstalten i administrativ väg[46]; det erkännes dock, att tvister mellan offentliga anstalter och deras nyttjare på grund av positiva stadganden ofta komma under allmän domstols prövning.

Ett problem, som i allmänhet ej beröres i litteraturen, är hur man skall kunna skilja en offentlig anstalts maktställning gentemot dess nyttjare från den faktiska maktställning, som en enskild företagare genom avtalsklausuler kan förskaffa sig gentemot sina kunder. Åtminstone till en del torde de offentliga anstalternas maktbefogenheter till sin faktiska art vara sådana, att de kunna förekomma även i privaträtts-

---

[43] *Mayer* II s. 495 ff.; *Fleiner* s. 313; *Hatschek* s. 507 ff.; *Herrnritt* s. 251 f.; *G. Jellinek* s. 216 ff.; *W. Jellinek* s. 515 f.; *Kormann* s. 2; *Schoen* s. 282.

[44] Se t. ex. *W. Jellinek* s. 387 ff.; *Schoen* s. 282.

[45] Se särskit *Mayer* II s. 470, 484, 492.

[46] *W. Jellinek* s. 516 f.; *Kormann* s. 2 ff.

liga förhållanden. Det är tydligt, att doktrinen här finner det avgörande kriteriet i anstaltsmaktens inre väsen: en makt, som är ensidigt grundad på en offentlig, maktfullkomlig vilja, är av offentligrättslig natur. Det som ytterst är avgörande för rättsförhållandets natur, är således den rättsliga beskaffenheten av den vilja, på vilken det är grundat. Frågan, om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare är grundat enbart på statens eller anstaltens vilja eller därjämte på nyttjarens vilja, intager därför en dominerande ställning.

3 §. RÄTTSFÖRHÅLLANDETS GRUND.

Grunden för rättsförhållandet mellan en offentlig anstalt och dess nyttjare är enligt doktrinens betraktelsesätt detsamma som grunden för tillämpligheten av reglerna angående anstaltsnyttjandet. Att rättsförhållandet är grundat på ett avtal, innebär, att reglerna om anstaltsnyttjandet ha karaktären av avtalsvillkor; att rättsförhållandet är grundat direkt på lag, innebär, att reglerna om nyttjandet ha karaktären av lagregler, etc. Då rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare skall vara av enhetlig natur och sålunda kräver en enhetlig grund, leder detta betraktelsesätt, konsekvent genomfört, till kravet, att reglerna om anstaltsnyttjandet i sin helhet skola ha karaktären av avtalsvillkor, lagregler etc., ett krav, som dock ej alltid kan upprätthållas.

Domstolar och myndigheter ha ej att utan vidare tillämpa alla regler om nyttjandet av offentliga anstalter, som finnas givna. Reglernas tillämplighet måste motiveras på något sätt, och regler, som ej fylla vissa krav, måste åsidosättas. Grunden för reglernas tillämplighet finner doktrinen däri, att de uppbäras av en vilja av viss kvalitet. Denna vilja kan vara den lagstiftande statsviljan, som fastställer rättsregler, vilka utan vidare äro gällande för envar. Beteckningen

"Rechtssätze" brukar man i tysk doktrin förbehålla sådana regler, som utan vidare äro förbindande för den enskilde, och som sålunda icke kräva någon ytterligare grund för sin tillämplighet; som rättsregler betraktas dels egentliga lagregler, dels sådana regler, som visserligen innehållas i administrativa förordningar men dock till sin innebörd äro jämställda med egentliga lagregler[1]. Från dessa utan vidare bindande regler skiljer man förvaltningsföreskrifterna, vilka äro bindande endast för vissa kategorier av personer, i synnerhet offentliga tjänstemän, och vilkas tillämplighet kräver en särskild grund. För tjänstemännen äro förvaltningsföreskrifterna bindande på grund av det offentliga anställningsförhållandet[2]. När det gäller regler om nyttjandet av offentliga anstalter, vilka icke hava karaktären av utan vidare förbindande rättsregler, kräves på samma sätt en särskild grund för deras tillämplighet gentemot nyttjarna. För doktrinen uppställer sig nu problemet, om denna grund skall sökas i den offentliga, maktfullkomliga vilja, som representeras av anstalten såsom bärare av en offentlig förvaltningsuppgift, eller om den skall sökas i den samstämmiga vilja, åt vilken anstalten och nyttjaren såsom jämställda parter givit uttryck. Den faktiska situationen synes här möjliggöra olika konstruktioner: å ena sidan är reglernas innehåll ensidigt bestämt av förvaltningsorganen, men å andra sidan äger den enskilde fritt bestämma, om han skall nyttja anstalten och därigenom bliva underkastad reglerna. Problemet är, vilken vilja som skall tillmätas den i rättsligt avseende avgörande betydelsen för reglernas tillämplighet.

De teorier, som framförts rörande grunden för tillämpligheten av reglerna om anstaltsnyttjandet, kunna indelas i tre grupper. Vissa författare anse, att reglerna om nyttjandet

---

[1] Se närmare *Mayer* I s. 83 ff.

[2] Frågan om grunden för det offentliga anställningsförhållandet kan ej närmare beröras här. Inom doktrinen ha i stort sett samma teorier framförts som i fråga om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare.

av offentliga anstalter böra betraktas som utan vidare bindande rättsregler (lagregler i materiell mening). Enligt andra författare grundas reglernas tillämplighet på konkreta rättshandlingar (avtal eller förvaltningsakter), som giva uttryck åt anstaltens eller nyttjarens på reglernas tillämplighet inriktade vilja. Slutligen anse vissa författare, att nyttjarens faktiska inträde inom anstaltens maktområde är tillräcklig grund för reglernas tillämplighet.

A. REGLERNA OM ANSTALTSNYTTJANDET ÄRO LAGREGLER I MATERIELL MENING.

I allmänhet är det endast vissa grupper av regler om anstaltsnyttjandet, som betecknas som lagregler; i övrigt tillämpar man någon av de andra teorierna om grunden för rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare[3]. I den mån reglerna äro innefattade i formliga lagar, vilket dock endast i ringa utsträckning brukar vara fallet, behöver frågan om deras karaktär ej föranleda någon tvist[4]. Mera svårlöst är problemet, i vilken utsträckning regler, som utfärdats i administrativ ordning, böra betraktas som lagregler i materiell mening. I tysk doktrin har man framför allt diskuterat, om de allmänna reglerna för järnvägs-, post-, telegraf- och telefonväsendet böra betraktas som lagregler eller ej. I allmänhet tillerkännas dessa regler lagkaraktär[5], men även motsatt

[3] Enligt *Schott* (s. 539 f.) skall dock rättsförhållandet mellan postverket och dess nyttjare i sin helhet vara legalt grundat. Av postverkets legala befordringsskyldighet skall följa, att postverkets prestation till nyttjarna består i fullgörandet av en "legal obligation". Denna obligation skall enligt Schott vara av privaträttslig natur.

[4] Jfr dock *Mayer* I s. 86 not 6 och *Fleiner s.* 66 (även en lag kan innehålla förvaltningsföreskrifter i materiell mening).

[5] Se ang. "Eisenbahnverkehrsordnung" *Rundnagel* s. 285 f., *Schott* s. 464; ang. "Postordnung" *Scholz* s. 580 ff.; *Schott* s. 533 f.; ang. "Telegraphenordnung" *Scholz* s. 756, *Schott* s. 586.

uppfattning finnes representerad[6]. Anmärkningsvärt är, att vissa författare vilja betrakta reglerna i fråga som på en gång lagregler och avtalsvillkor[7].

Enligt en av fransmännen Jèze och Duguit framlagd teori skola reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter i sin helhet vara att betrakta som lagregler i materiell mening[8]. Dessa författare, som framför allt vända sig mot den privaträttsliga avtalsteorien, anse, att reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter äro objektiva rättsregler, som gälla på samma sätt för anstaltens tjänstemän och för dess nyttjare. Enligt Jèze befinner sig nyttjaren i "une situation juridique générale, impersonnelle"; den handling, varigenom nyttjaren tager anstaltens tjänster i anspråk, är ingen rättshandling utan endast en "acte-condition", en av lagen uppställd objektiv förutsättning för inträdandet av tjänstemännens förpliktelse att låta anstalten fungera[9]. Enligt Duguit befinner sig nyttjaren likaledes i en "legal" eller "objektiv" situation; emellertid uppkommer ett rättsförhållande mellan anstalt och nyttjare genom den senares ensidiga viljeförklaring, vilken är inriktad på lagens tillämplighet[10]. Duguit synes sålunda trots allt tillgripa den enskildes vilja som grund för reglernas tillämplighet vid sidan av deras lagkaraktär.

B. REGLERNAS TILLÄMPLIGHET GRUNDAR SIG PÅ EN DÄRPÅ INRIKTAD RÄTTSHANDLING.

I den mån reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter ej kunna betraktas som utan vidare bindande rättsregler,

[6] Se ang. "Eisenbahnverkehrsordnung" *Laband* s. 132 f.; ang. "Postordnung" *Laband* s. 87, *Mayer* II s. 500 not 10; ang. "Telegraphenordnung" *Laband* s. 88.

[7] *Ploetz* s. 47 f., 53 ff. — Jfr *Hammarskjöld* s. 10 f.; *Holmbäck* s. 15.

[8] *Jèze* s. 14 ff.; *Duguit* I s. 419, 426, 428, II s. 256 ff., 270 ff.

[9] *Jèze* s. 15 ff.

[10] *Duguit* I s. 429.

brukar man i doktrinen i allmänhet grunda deras tillämplighet i förhållande till nyttjarna på konkreta rättshandlingar, som äro inriktade på att i det särskilda fallet ge upphov till ett av nämnda regler bestämt rättsförhållande mellan anstalt och nyttjare. De typer av rättshandlingar, som man då har att välja mellan, äro avtal och förvaltningsakter.

Diskussionen om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare har till stor del kommit att röra sig kring frågan, om detta rättsförhållande kan anses grunda sig på ett privaträttsligt avtal eller ej. Avtalskonstruktionen innebär, att nyttjandet av en offentlig anstalt beror av båda parternas fria vilja, att de handlingar av parterna, varmed nyttjandet inledes, äro att uppfatta som rättshandlingar, vilka i samverkan skapa rättsförhållandet mellan parterna, samt att reglerna om anstaltsnyttjandet böra anses som avtalsvillkor.

Mot avtalskonstruktionen har invänts, att parterna i själva verket ofta ej ha någon rätt att fritt bestämma, om nyttjandet skall komma till stånd; offentliga anstalter äro sålunda ofta skyldiga att prestera till envar, som begär det[11]. Gentemot detta anföres emellertid, att anstaltens skyldighet, som skall vara en skyldighet att avtala, ej att direkt prestera, består endast gentemot staten och således ej berör rättsförhållandet till den enskilde[12]. Någon mot anstaltens skyldighet svarande subjektiv rätt för den enskilde finnes ej, utan anstaltens plikt följer direkt av den objektiva rätten eller av förvaltningsföreskrifter av intern art[13]; och även om man antager en sådan subjektiv rätt, går denna just ut på att anstalten skall ingå avtal med den enskilde, ej direkt på anstaltens prestation[14].

Vissa författare avvisa avtalskonstruktionen i sådana fall, där den enskilde till följd av anstaltens monopolställning är

11 *Schott* s. 540; *Duguit* I s. 428.
12 *G. Jellinek* s. 75.
13 *G. Jellinek* s. 74 f.; *Laband* s. 83.
14 *Holliger* s. 132 f.

nödsakad att anlita anstalten och sålunda saknar egentlig avtalsfrihet[15]. I allmänhet anses dock ej en anstalts monopolställning i och för sig utan endast en ovillkorlig plikt för den enskilde att nyttja en anstalt kunna utesluta avtalskonstruktionen; de fåtaliga fall, där en dylik plikt föreligger, ha dock ej i någon högre grad uppmärksammats i diskussionen om avtalskonstruktionens tillämplighet.

En annan invändning mot avtalskonstruktionen bygger på att offentliga anstalter måste anses skyldiga att prestera även till personer utan rättslig handlingsförmåga, t. ex. barn eller sinnessjuka, d. v. s. personer, som ej äro i stånd att ingå avtal[16]. Häremot anföres emellertid, att då något avtal ej kan anses ingånget i dylika fall, något rättsförhållande ej heller föreligger mellan parterna, utan att det hela bör betraktas som ett rent faktiskt skeende[17].

Mot avtalskonstruktionen invändes vidare, att i många fall inga formliga rättshandlingar företagas av parterna; ofta räcker det med en ensidig handling från nyttjarens sida, och ej sällan äro handlingarna av rent faktisk art, t. ex. nedläggande av ett brev i en brevlåda[18]. Avtalsteoriens förespråkare undgå emellertid denna svårighet genom att antaga konkludenta viljeförklaringar, genom vilka parterna ingå ett tyst avtal, innefattande ett underförstått godkännande av reglerna om nyttjandet.

Ännu ett argument mot avtalsteorien är, att reglerna för anstaltsnyttjandet äro ensidigt fastställda av offentlig myndighet i reglementen, taxor etc., och att varken anstaltens tjänstemän eller de enskilda i realiteten ha någon möjlighet att avtala i strid med reglerna[19]. Som motargument anföres dels, att även om de särskilda anstaltsorganen äro bundna vid reglerna, så har dock anstalten som helhet betraktad kvar sin

---

[15] *Holliger* s. 131; *Jèze* s. 13.

[16] *Mayer* II s. 485 not 20.

[17] *Laband* s. 84; *Scholz* s. 603.

[18] *Mayer* II s. 484 ff.; *Duguit* I s. 429, II s. 271.

[19] *Herrnritt* s. 254 f.; *Schott* s. 540; *Duguit* II s. 271; *Jèze* s. 13 f.

avtalsfrihet[20], dels även, att "allmänna avtalsvillkor", som ensidigt fastställas av ena parten och oförändrade accepteras av andra parten, förekomma även inom det privata affärslivet[21]. Invändningen, att villkor, som trots allt överenskommas i strid med de allmänna reglerna, i vissa fall böra anses ogiltiga, och att de allmänna reglerna i dylika fall alltså äro tvingande, bemötes med att de allmänna reglerna ej endast äro avtalsvillkor utan även förvaltningsföreskrifter, som begränsa anstaltsorganens behörighet att företräda anstalten vid ingåendet av avtal[22].

Några författare, som betrakta rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare som offentligrättsligt men likväl vilja tillmäta den enskildes vilja en viss betydelse för rättsförhållandets uppkomst, söka basera rättsförhållandet på ett offentligrättsligt avtal, varigenom den enskilde underkastar sig den offentliga anstaltsmakten och de särskilda reglerna om anstaltsnyttjandet[23]. Denna konstruktion, som har tillämpats endast på vissa typer av anstalter, har emellertid icke kommit att spela någon större roll i diskussionen på förevarande område.

Mera genomarbetad är den av några författare hävdade teori, enligt vilken rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare grundas på en av anstaltens organ företagen förvaltningsakt[24]. Detta teori förutsätter uppenbarligen, att en förvaltningsakt ej behöver vara formbunden utan kan taga sig uttryck i en konkludent handling[25]. För att få konstitutiv betydelse förutsätter förvaltningsakten den enskildes medgivande; den är sålunda en

---

[20] *Laband* s. 86.

[21] *Holliger* s. 132. Jfr även den av *Jèze* (s. 11 f.) kritiserade franska läran om "le contrat d'adhésion".

[22] *Laband* s. 86; *Schott* s. 469.

[23] *G. Jellinek* s. 218; *W. Jellinek* s. 253. Jfr även *Castberg* s. 51.

[24] *Hatschek* s. 10, 508; *Freudenberger* s. 175, 178. Jfr även *G. Jellinek* s. 221; *Herrnritt* s. 254 f.

[25] Jfr kritiken hos *Mayer* II s. 487 not 21.

"Verwaltungsakt auf Unterwerfung"[26]. Den enskildes medgivande undanröjer här de rättsliga hindren för de frihetsinskränkningar, som följa av förvaltningsakten. Detta skall dock ej innebära, att den enskildes vilja är rättsligen verksam vid sidan av den offentliga viljan; det är den senare ensam, som grundar rättsförhållandet. Genom förvaltningsakten kommer den enskilde att underkastas den särskilda offentliga makt, som tillkommer anstalten, och de i form av förvaltningsföreskrifter utfärdade reglerna om anstaltsnyttjandet bli tillämpliga mot honom. Till följd av den enskildes medgivande behöva dessa regler intet stöd i lag. I de fall, där nyttjandeplikt är stadgad, kan konstruktionen "Verwaltungsakt auf Unterwerfung" ej längre användas, utan man söker här stödja reglernas tillämplighet på lagen[27].

C. REGLERNAS TILLÄMPLIGHET GRUNDAR SIG PÅ NYTTJARENS FAKTISKA INTRÄDE INOM ANSTALTENS MAKTOMRÅDE.

Vissa författare, och främst bland dem Otto Mayer, anse, att reglerna om anstaltsnyttjandet ej äro rättsregler i egentlig mening utan förvaltningsföreskrifter, samt att deras tillämplighet trots detta ej behöver stöd i någon rättshandling.

Enligt Mayer erfordras ingen egentlig grund för tillämpligheten av de centrala reglerna om anstaltsnyttjandet, emedan något rättsförhållande i egentlig mening ej föreligger mellan anstalten och nyttjaren[28]. Nyttjaren har sålunda intet rättsanspråk mot anstalten på fullgörande av en viss prestation; dennas riktiga fullgörande garanteras endast av de interna förvaltningsföreskrifter, som reglera anstaltens verksamhet[29]. Den enskilde kan visserligen stundom ha en lag-

[26] Jfr ang. detta begrepp *Mayer* I s. 100, II s. 262.
[27] *Hatschek* s. 509 f.; *Freudenberger* s. 192.
[28] *Mayer* II s. 487 not 21, 494, 510.
[29] *Mayer* II s. 492.

stadgad rätt att få tillträde till anstalten, men denna rätt avser ej själva anstaltsprestationen utan endast beviljandet av densamma[30]; rättigheten i fråga skall enligt Mayer uppkomma genom att utövas och upphöra i och med prestationens beviljande[31]. Å andra sidan har nyttjaren ej heller någon rättslig plikt att betala avgift för nyttjandet; anstaltens taxa har endast till funktion att upplysa allmänheten om villkoren för nyttjandet, och avgiftens faktiska erläggande framtvingas genom att anstalten kräver betalning före prestationen; i de fall, då avgiften indrives i efterhand i administrativ väg, innebär detta allenast, att indrivningsförfarandet är tillåtet, ej att någon materiell betalningsskyldighet föreligger[32].

Till detta rättsliga "tomrum" ansluter sig emellertid anstaltens makt över nyttjaren som en "birättighet"[33]. Denna makt, som i olika avseenden inskränker nyttjarens frihet och hans förfoganderätt över de objekt, som han lämnat i anstaltens vård, behöver enligt Mayer ej stöd i vare sig en lagregel eller en rättshandling. Nyttjaren befinner sig i förhållande till anstalten i ett skärpt avhängighetsförhållande ("ein besonderes Gewaltverhältnis"), som innebär en stegring av den allmänna lydnadsplikten i förhållande till staten, och som i och för sig undanröjer de skrankor, vilka lagen eljest uppställer till skydd för frihet och äganderätt[34]. Anstaltsmakten aktualiseras genom nyttjarens faktiska inträde inom anstaltens verksamhetsområde, oavsett om detta inträde sker frivilligt eller ej; makten är helt förankrad inom anstalten såsom dess "Hausrecht"[35]. Anstaltsmaktens innebörd bestämmes närmare genom förvaltningsföreskrifter, och dess enda begränsning ligger i anstaltens ändamål[36].

30 *Mayer* II s. 488 f.
31 *Mayer* II s. 488 not 25.
32 *Mayer* II s. 507 ff.
33 *Mayer* II s. 494 ff.
34 *Mayer* I s. 87, 104 f., II s. 496.
35 *Mayer* II s. 497 (jfr s. 490 f.). Jfr *Fleiner* s. 313; *Kormann* s. 2.
36 *Mayer* II s. 499. Jfr *Kormann* s. 2.

Det bör tilläggas, att Mayer trots allt tillerkänner nyttjaren vissa legalt grundade rättsanspråk mot anstalten, nämligen dels rätt att utfå objekt, som lämnats i anstaltens vård, dels även rätt till skadestånd i vissa fall; dessa anspråk skola dock endast ha karaktären av "birättigheter"[37].

Mayers teori innebär i grund och botten ett fullständigt uppgivande av kravet på en egentlig grund för tillämpligheten av reglerna om anstaltsnyttjandet. Vissa författare, som i mer eller mindre modifierad form ha upptagit Mayers teori, ha därför på olika sätt sökt närmare motivera reglernas tillämplighet utan att direkt åberopa deras lagkaraktär eller någon rättshandling som stöd. Enligt Fleiner äro sålunda reglerna visserligen blotta förvaltningsföreskrifter, men deras tillämplighet stöder sig dock ytterst på lagen, oavsett om nyttjandet sker frivilligt eller ej; anstaltsmakten har därför en gräns ej blott i anstaltens ändamål utan även i allmänna tvingande rättsregler[38]. Enligt W. Jellinek och Schoen grundar sig reglernas tillämplighet, när anstalten nyttjas frivilligt, på nyttjarens underkastelse under reglerna, vilka därför ej få strida mot allmänna tvingande lagregler, och när nyttjandeplikt är stadgad, på den lagregel, som stadgar nyttjandeplikten[39]. Hos dessa författare återkomma således legal- och rättshandlingsteorierna i maskerad form.

[37] *Mayer* II s. 510 ff. Jfr *Fleiner* s. 314 ff.
[38] *Fleiner* s. 157, 312 f.
[39] *W. Jellinek* s. 122, 514; *Schoen* s. 283.

II.

ÄMNETS AVGRÄNSNING.

Genom redogörelsen för den rättsvetenskapliga diskussionen rörande rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare har vunnits en preliminär bestämning av ämnet för förevarande undersökning och av frågeställningens innebörd. Avgränsningen av ämnet måste dock preciseras i olika avseenden, innan undersökningen av det svenska rättsmaterialet inom området kan påbörjas. Doktrinens begreppsbestämningar kunna ej okritiskt läggas till grund för denna undersökning utan måste underkastas en viss omprövning. Ämnets avgränsning förutsätter sålunda en närmare bestämning av innebörden i begreppet "anstalt", av de krav, som måste ställas på arten av anstaltens verksamhet och på sättet för ianspråktagandet av anstaltens prestationer, samt slutligen av innebörden av en anstalts "offentlighet".

1 §. BEGREPPET "ANSTALT".

Det anstaltsbegrepp, som kommer att användas i den följande framställningen, ansluter sig närmast till det av Otto Mayer utformade begreppet "osjälvständig anstalt". Med termen "anstalt" avses här sålunda ett företag eller en inrättning; utan betydelse för anstaltsbegreppets tillämplighet är, om företaget eller inrättningen drives av ett för ändamålet särskilt bildat rättssubjekt eller icke[1]. När här talas

[1] Jfr dock ang. "självständiga anstalter" nedan s. 89 ff.

om rättsförhållandet mellan en "anstalt" och dess nyttjare, är detta uttryckssätt därför strängt taget oegentligt; enligt rådande betraktelsesätt består ju rättsförhållandet mellan det rättssubjekt, som driver anstalten, och den enskilde. Uttryckssättet har dock här valts för att förenkla framställningen och står, som strax skall påvisas, icke i strid med gängse juridiskt språkbruk.

Termen "anstalt" kan knappast sägas ha vunnit hävd i svensk juridik. Varken inom rättsvetenskap, lagstiftning eller rättspraxis användes detta uttryck i någon klart fixerad betydelse[2]. Detta innebär dock ej, att anstaltsbegreppet skulle vara främmande för svenskt juridiskt betraktelsesätt. Visserligen användes sällan uttrycket "anstalt" som en sammanfattande beteckning på en större grupp av företeelser. Men man använder speciella beteckningar, vilkas innebörd visserligen är trängre men eljest ej skiljer sig från innebörden i det mera allmänna uttrycket "anstalt". Man talar sålunda om postverket, statens järnvägar, sjukhus, universitet, skolor, bibliotek, elektricitetsverk, apotek etc. Det är här ej endast fråga om populära beteckningar utan om termer, som användas i juridiskt språk. Anmärkningsvärt är, att dessa termer härvid ofta få träda i stället för beteckningarna för de rättssubjekt, som driva dessa inrättningar. Järnvägstrafikstadgan talar sålunda genomgående om "järnvägen" i stället för "järnvägens ägare". Och inför domstol kan "postverket" uppträda som part lika väl som "kronan" eller "generalpoststyrelsen", utan att detta innebär någon saklig skillnad. Bortsett från dessa något oegentliga uttryckssätt användas termer av detta slag i mycket stor utsträckning i författningsspråket för att beteckna olika slag av organisatoriska enheter. Användningen av allmänbegreppet "anstalt" står därför i full överensstämmelse med det betraktelsesätt, som redan har framträtt i det juridiska språkbruket.

---

[2] Jfr dock *Reuterskiöld,* Statsstyr. org. s. 66, samt *Herlitz,* Föreläsn. II s. 57 f.

Bakom användningen av nyssnämnda beteckningar torde ligga föreställningen om ett slags enhet, som i sig innefattar såväl personliga som sakliga element. Anstaltsbegreppet skiljer sig härigenom från å ena sidan begreppet myndighet, å andra sidan begreppet förvaltningsrättsligt objekt. I den organisatoriska enhet, som man föreställer sig vid användningen av begreppet myndighet, är det personliga elementet dominerande. "Järnvägsstyrelsen" är sålunda en myndighet, medan "statens järnvägar" är en anstalt; det förra begreppet omfattar endast den centrala förvaltningspersonalen, medan det senare begreppet dessutom omfattar övrig personal och de materiella anordningarna. Å andra sidan är "statens järnvägar" ej endast en sammanfattande benämning på en grupp av förvaltningsrättsliga objekt; även om ordet "järnväg" ursprungligen använts för att beteckna en sammanfattning av vissa materiella anordningar och inom civilrätten ännu förekommer i denna betydelse, torde det dock numera i stor utsträckning få beteckna en organisatorisk enhet, som innefattar även förvaltningspersonalen, något som synes framgå bl. a. av det nyssnämnda uttryckssättet i järnvägstrafikstadgan. Använt i denna betydelse skiljer sig begreppet "järnväg" från sådana begrepp som "hamn" eller "kanal", vilka enligt rådande betraktelsesätt torde åsyfta enbart vissa materiella anordningar, icke dessutom den personal, som är satt att förvalta desamma.

Anstaltsbegreppet bygger sålunda på föreställningen om en enhet, innefattande såväl personliga som sakliga element. Det sammanhållande i denna enhet skall vara en kontinuerlig verksamhet, som bedrives av personalen, och för vilken de sakliga elementen framstå som medel. Som ett väsentligt moment i anstaltsbegreppet tillkommer sålunda kravet på att en viss verksamhet skall utövas av anstaltens personal med utnyttjande av anstaltens materiella resurser.

Av vad slag är nu den enhet, som man föreställer sig, när man använder ordet "anstalt" och liknande beteckningar? Å ena sidan synes anstalten framträda i en påtaglig yttre ge-

stalt; anstaltens personal samt dess byggnader och övriga anläggningar äro ju iakttagbara realiteter. Men å andra sidan kan anstalten ej identifieras med något av dessa yttre fakta eller med summan av dem. Personalen är anställd vid anstalten, och byggnaderna och anläggningarna tillhöra anstalten; vart och ett av dessa element kan tagas bort och utbytas mot ett annat, utan att anstaltens identitet förändras. Man kan peka på de olika element, som vid en viss tidpunkt bilda anstaltens yttre uppenbarelseform, men anstalten "själv" kommer man aldrig åt. Föreställningen om anstalten såsom en enhet synes sålunda sakna reellt innehåll.

Det ligger dock en viss realitet bakom detta föreställningssätt. Realiteten utgöres av den organiserade samverkan, som äger rum mellan de olika personer, vilka utgöra anstaltens personal. Genom denna samverkan möjliggöras den verksamhet och de prestationer, som anstaltens nyttjare draga fördel av. Den enskilde behöver endast vända sig till en av de sålunda samverkande personerna, för att hela organisationen skall fungera till gagn för honom. Han behöver sålunda ej bekymra sig om tjänstemännens inbördes relationer. Även vid rättstvister gör sig denna samverkan gällande. En tjänsteman avdelas för att föra "anstaltens" talan mot den enskilde; men tvistens avgörande får återverkningar även på andra tjänstemäns handlande. Man måste emellertid kunna skilja mellan de fall, där den enskilde drager nytta av detta organiserade samarbete, och de fall, där han endast träder i kontakt med vederbörande tjänsteman personligen. För detta ändamål användas i det praktiska rättslivet sådana beteckningar som "postverket", "tekniska högskolan", "X kommuns elektricitetsverk" etc. Användbarheten av dylika beteckningar grundar sig på deras fasta association med vissa personer och objekt, som anses utgöra organ för eller tillhöra "anstalten". Associationen understödjes av föreställningen om anstalten som en över dessa personer och objekt upphöjd enhet. Bruket av beteckningarna i fråga ingår sålunda i samma verklighetssammanhang som den organise-

rade samverkan mellan de personer, vilka utgöra anstaltens personal. Beteckningarnas värde ligger i deras praktiska funktion, icke i deras teoretiska innebörd. Anstaltsbegreppet saknar i och för sig en fastställbar teoretisk innebörd, men dess användande ingår i ett verklighetssammanhang, som är möjligt att teoretiskt beskriva.

Med de reservationer, som ligga i det här gjorda försöket att förklara realiteterna bakom anstaltsbegreppet, kommer detta begrepp att användas i den fortsatta framställningen. Det torde nämligen ej vara möjligt att redogöra för rättsreglernas innehåll utan att anknyta till deras egen terminologi och det betraktelsesätt, som de giva uttryck åt; samtidigt böra dock realiteterna bakom detta betraktelsesätt hållas i minnet.

På motsvarande sätt som de nyssnämnda beteckningarna för offentliga anstalter fungera i rättslivet även andra språkliga uttryck, t. ex. namn på juridiska personer eller förvaltningsmyndigheter[3]. Vad som särskilt utmärker beteckningarna för offentliga anstalter är den särskilda arten av den enhet, som man tänker sig bakom beteckningen: anstalten skall utgöra en enhet, innefattande såväl personliga som sakliga element, sammanhållna av en viss verksamhet. När en i rättslivet använd beteckning skall anses giva uttryck åt en sådan föreställning, är givetvis ej alltid lätt att med säkerhet fastslå. Föreställningssättet i fråga torde dock ej anläggas helt godtyckligt utan synes stå i samband med vissa karakteristiska drag hos de grenar av förvaltningsorganisationen, där dylika beteckningar komma till användning. Av dessa drag skola här särskilt framhävas två, vilka gälla dels funktionsfördelningen inom förvaltningsorganisationen, dels relationen mellan förvaltningspersonalen och de sakliga förvaltningsmedel, som ställts till dess förfogande.

[3] Realiteterna bakom användningen av dylika uttryck torde sålunda kunna förklaras på motsvarande sätt som realiteterna bakom anstaltsbegreppet. Det här gjorda försöket att förklara anstaltsbegreppets innebörd torde emellertid vara tillräckligt i detta sammanhang.

Funktionsfördelningens betydelse för uppkomsten av föreställningen om anstalten såsom en avskild enhet belyses bäst med ett exempel. Tydligt är, att ett allmänt läroverk betraktas som en anstalt, men däremot icke det statliga undervisningsväsendet i dess helhet, ej heller den särskilda skolklassen. Detta torde bero på att läroverket är den lägsta organisatoriska enhet, inom vilken handhavandet av alla slags ärenden rörande undervisningen är samlat på en hand, och samtidigt den högsta enhet, som den enskilde i normala fall kommer i beröring med, när det gäller dylika ärenden. Funktionsfördelningens betydelse visar sig här framför allt i relationerna mellan läroverket och dess elever. När det gäller viktigare angelägenheter, såsom inskrivning, examina, avgifter eller allvarligare disciplinära åtgärder, måste eleven träda i kontakt med läroverkets gemensamma organ: rektor, kollegium eller lokalstyrelse; i normala fall kommer han däremot aldrig i kontakt med det över dessa organ stående gemensamma organet för det statliga undervisningsväsendet, skolöverstyrelsen. Av motsvarande skäl torde postverket som helhet böra betraktas som en anstalt, trots att det utgör en riksomfattande organisation, bestående av en mängd "postanstalter"; den enskilde, som anlitar en lokal postanstalt, anlitar nämligen härigenom även andra delar av organisationen, och vid uppkommande rättstvister måste han vända sig till postväsendets gemensamma organ, generalpoststyrelsen. Av avgörande betydelse för anstaltsbegreppets användbarhet är alltså, om en viss gren av förvaltningsorganisationen ur den enskildes synpunkt framstår som den högsta enhet, vars inre organiserade samverkan han i normala fall kan komma att anlita, och samtidigt som den lägsta enhet, till vars organ han kan vända sig i angelägenheter av alla slag inom ett visst förvaltningsområde.

För att man skall kunna föreställa sig en sådan kollektiv enhet[4], som anstalten tänkes utgöra, måste vidare krävas en

[4] Det behöver knappast framhållas, att det personliga elementet

viss relation mellan förvaltningspersonalen och de sakliga förvaltningsmedel, som ställts till dess förfogande. Anstaltens prestationer måste framstå såsom resultatet av en verksamhet, bedriven av anstaltens personal med användande av dess sakliga resurser. I vissa fall kunna de sakliga förvaltningsmedlen ur allmänhetens synpunkt framstå som något så väsentligt i förhållande till förvaltningspersonalens verksamhet, att en sammanfattning av personal och sakliga resurser till en enhet ej faller sig naturlig. Sålunda torde hamnar, kanaler och flygplatser betraktas som förvaltningsrättsliga objekt, skilda från den personal, som satts att förvalta dem; de fasta anläggningarna framstå här som självständiga nyttigheter, vilka tillhandahållas allmänheten, ej endast som medel för personalens verksamhet till allmänhetens betjänande.

Sambandet mellan förvaltningspersonalen och de sakliga förvaltningsmedlen kan framstå som mindre fast även i fall, där förvaltningsmedlen ej äro av så påtaglig art som i de sistnämnda exemplen. Detta är särskilt fallet, när de materiella förvaltningsmedlen huvudsakligen utgöras av penningmedel, som användas till utlåning, understöd eller försäkringsverksamhet. Det är förenat med stora svårigheter att i dylika fall finna någon klar skiljelinje mellan myndigdigheter och anstalter. Verksamhetens art torde här vara av avgörande betydelse. Det synes naturligast att använda termen "myndighet" i sådana fall, där ett förvaltningsorgan anförtrotts uppgiften att fördela penningmedel, vilka av statsmakterna anslagits till utlåning eller understöd för främjande av olika sociala, ekonomiska eller kulturella ändamål; som myndigheter torde sålunda böra betecknas exempelvis bostadsstyrelsen och även pensionsstyrelsen, vars verksam-

---

i denna enhet måste utgöras av ett flertal samverkande personer. Sådana individuella förvaltningsorgan som t. ex. tjänsteläkare, veterinärer eller distriktsbarnmorskor lämnas sålunda här åsido, ehuru deras verksamhet i princip ej skiljer sig från sådan verksamhet, som bedrives vid sjukvårdsanstalter.

het numera till övervägande del bekostas med skattemedel. Sådana förvaltningsorgan däremot, vilkas ekonomiska resurser ej väsentligen utgöras av statsanslag utan, i likhet med vad fallet är vid enskild bank- eller försäkringsrörelse, härröra ur deras egen verksamhet, böra lämpligen betecknas som "anstalter". Ur denna synpunkt böra exempelvis riksbanken och riksförsäkringsanstalten betecknas som anstalter; det bör dock icke förbises, att riksförsäkringsanstaltens verksamhet till en del bekostas med skattemedel, och att såväl riksbanken som riksförsäkringsanstalten i viss utsträckning utrustats med offentliga maktbefogenheter, som medföra, att de i vissa avseenden framstå som myndigheter. Någon skarp gränsdragning mellan myndigheter och anstalter är sålunda ej möjlig att genomföra på detta område.

2 §. VERKSAMHETENS ART.

I enlighet med den i doktrinen gjorda avgränsningen av ämnet komma här endast att behandlas sådana anstalter, som tillhandahålla allmänheten nyttigheter eller tjänster genom individuella prestationer. Denna fixering av ämnet innebär, att vissa krav måste vara uppfyllda i fråga om beskaffenheten av anstalternas verksamhet.

Till en början måste sålunda verksamheten rikta sig mot "allmänheten", d. v. s. mot en större krets av enskilda subjekt. Anstalter, vilkas verksamhet endast är avsedd att tjäna den offentliga förvaltningsorganisationens inre behov, uteslutas sålunda från framställningen.

Vidare måste verksamheten vara av sådan art, att den i princip kan bedrivas även av enskilda subjekt. Verksamheten får sålunda ej huvudsakligen bestå i offentlig maktutövning, d. v. s. utfärdande av befallningar, meddelande av tillstånd till eljest förbjuden verksamhet, användande av sådana tvångsmedel, som äro förbehållna offentliga myndig-

heter etc. Härigenom skiljer sig den här avsedda verksamheten från sådan förvaltningsverksamhet, som brukar betecknas som myndighetsförvaltning. Detta krav utesluter dock ej, att offentlig maktutövning kan förekomma inom en anstalt som en ren biföreteelse till dennas huvudsakliga verksamhet; tvångsåtgärder och straffsanktionerade befallningar användas sålunda för upprätthållande av ordningen inom vissa kommunikationsanstalter.

Verksamheten skall vidare bestå i tillhandahållande av prestationer åt allmänheten. Härigenom uteslutes sådan verksamhet, varigenom den offentliga förvaltningsorganisationen förskaffar sig prestationer från enskildas sida, t. ex. anställning av tjänstemän, upphandling av förnödenheter, inköp av fastigheter, upplåning av penningmedel. De nyttigheter eller tjänster, varom fråga är, skola sålunda presteras av den offentliga förvaltningsorganisationen, medan de enskildas motprestationer endast skola utgöras av betalning för dessa nyttigheter eller tjänster.

Ytterligare måste fordras, att nyttigheterna eller tjänsterna tillhandahållas allmänheten i form av individuella prestationer. Förvaltningsorganens prestationer böra sålunda ej vara av den art, att de utan vidare äro tillgängliga för envar. Åtskilliga av de nyttigheter, som den offentliga förvaltningen tillhandahåller de enskilda, äro ju av den beskaffenhet, att de utan vidare stå till allmänhetens förfogande. Detta gäller främst sådana fasta anläggningar som gator, vägar, broar och hamnar men även sådan personlig eller teknisk verksamhet som radioutsändningar eller gatu- och fyrbelysning. Förvaltningsorganen sakna här möjlighet att individuellt tillåta eller hindra den enskilde att begagna sig av dessa nyttigheter, såvida de ej vilja anlita offentliga maktmedel. Härav följer även, att vederlag för dessa nyttigheter kunna avkrävas den enskilde endast i form av tvångsvis ålagda avgifter; något betalningsåtagande från den enskildes sida torde i regel ej ifrågakomma.

Anstaltens prestationer skola alltså vara av den art, att

anstalten i det särskilda fallet kan innehålla sin prestation i förhållande till en viss nyttjare utan att behöva anlita offentligrättsliga maktmedel. Avgörande är här dels prestationens faktiska beskaffenhet, dels de allmänna gränser för handlingsfriheten, som uppställas av rättsordningen. Anstaltsverksamheten bör bestå i sådana prestationer, som anstalten i det särskilda fallet kan hålla inne utan att komma i konflikt med de allmänna reglerna om straff för angrepp på den personliga integriteten eller för besittningskränkningar, och som den enskilde å andra sidan ej kan ensidigt taga i anspråk utan att komma i konflikt med nämnda regler. Från dylika prestationer böra skiljas sådana, som den enskilde kan ensidigt begagna sig av utan att komma i konflikt med dessa regler, och vilkas begagnande i det särskilda fallet anstalten kan förhindra endast genom användande av befogenheter, som innebära undantag från de allmänna reglerna om skydd för den personliga integriteten eller besittningen. Ett bibliotek kan exempelvis vägra att låna ut en bok utan att komma i konflikt med nämnda allmänna rättsregler (däremot möjligen med biblioteksreglementet), medan en nyttjare, som utan tillstånd tager hem en bok från ett bibliotek, kan straffas för egenmäktigt förfarande. Däremot gör den, som olovligen innehar radiomottagningsapparat, sig ej skyldig till något brott mot dessa allmänna rättsregler utan endast mot speciella, i administrativ väg utfärdade straffbestämmelser; och han kan hindras från att begagna sig av radioutsändningarna endast genom av offentlig myndighet vidtagna tvångsåtgärder.

Den här uppställda distinktionen innebär sålunda, att anstalten skall ha möjlighet att i det särskilda fallet innehålla sin prestation med begagnande av endast de befogenheter, som enligt allmänna rättsregler tillkomma även enskilda personer. Prestationerna skola med andra ord vara av den art, att de bruka vara föremål för avtal i vanliga privaträttsliga förhållanden. Detta innebär emellertid ej, att anstaltens verksamhet skall vara av "privaträttslig natur"; det pro-

blem, som skall undersökas, är ju just, om verksamheten är underkastad offentligrättsliga eller privaträttsliga regler. Ej heller innebär detta krav, att verksamheten skall vara av "faktisk natur" till skillnad från sådan förvaltningsverksamhet, som består i företagande av offentligrättsliga eller privaträttsliga rättshandlingar; dels äro ju även de nyssnämnda prestationer, som utan vidare stå till allmänhetens förfogande, av faktisk art, och dels kan en anstalts verksamhet till väsentlig del bestå i företagande av rättshandlingar, t.ex. försäkring eller in- och utlåning av penningar.

Möjlighet att på här angivet sätt i det särskilda fallet innehålla anstaltens prestation föreligger främst i sådana fall, där anstaltens verksamhet ända fram till den punkt, där den inriktas på en viss nyttjare, är av personlig art eller står under personlig kontroll. Att verksamheten är av övervägande personlig art, såsom t. ex. sjukvård, är ej nödvändigt. Den kan även vara av teknisk art, ehuru underkastad personlig kontroll, t. ex. leverans av elektricitet, gas eller vatten. Den personliga kontrollen kan även äga rum i samband med att ett objekt överlämnas till nyttjaren, t. ex. vid utlåning av böcker från bibliotek, eller i samband med att nyttjaren insläppes inom ett avspärrat område, t. ex. ett järnvägsområde.

Att prestationen i det särskilda fallet verkligen sker under personlig kontroll, är ej nödvändigt; det räcker, att en dylik kontroll vid behov kan införas. Ofta kontrolleras sålunda ej, vilka personer som stiga på ett järnvägståg, men intet hindrar järnvägspersonalen från att vidtaga sådana avspärrningsanordningar, att den enskilde endast med våld kan tilltvinga sig tillträde till tåget.

Kontrollen över tillhandahållandet av anstaltens prestationer behöver emellertid ej alltid vara av personlig art. En teknisk anordning kan vara tillräcklig för att hindra ett icke önskvärt nyttjande, under förutsättning att nyttjaren respekterar de allmänna rättsregler, som ovan omtalats. Genom en dylik anordning, t. ex. en telefon- eller gasautomat,

kan den, som ej erlägger stadgad avgift, hindras från att begagna anstalten.

Att möjligheten till individuell kontroll i vissa fall inträder först efter det att nyttjaren börjat taga anstaltens anläggningar i anspråk, t. ex. vid nedläggande av brev i postverkets brevlådor, saknar betydelse, då möjligheten till kontroll här likväl inträder före den egentliga prestationens början. Å andra sidan är det ej nödvändigt, att möjligheten till innehållande av anstaltens prestation kvarstår, efter det att prestationen påbörjats. Detta är visserligen ofta fallet, t. ex. vid elektricitets-, gas- eller vattenleverans. Men ofta kan en påbörjad prestation avbrytas endast genom att nyttjaren med våld avlägsnas från anstaltens område, t. ex. vid personbefordran med järnväg eller spårväg, eller genom att ett till nyttjaren överlämnat objekt återtages av exekutiv myndighet efter anställd rättegång, t. ex. vid bokutlåning från bibliotek.

De nu uppställda kraven på verksamhetens art torde emellertid ej vara tillräckliga för ämnets avgränsning. Det återstår att utskilja vissa fall, där verksamheten till sin art är sådan, att den ej framstår som bedriven av en anstalt i förut angiven mening. Detta gäller särskilt sådana fall, där verksamheten huvudsakligen består i upplåtelse av fast egendom eller fasta anordningar till allmänhetens begagnande. Här avses då ej sådana anordningar, som utan vidare äro tillgängliga för allmänheten, utan sådana fasta objekt, som upplåtas under individuell kontroll. Utarrendering av jordlotter, upplåtelse av gravplatser, uthyrning av bostäder eller upplåtelse av samlingslokaler torde ej te sig som typiska fall av anstaltsverksamhet. För att man skall kunna sammanfatta förvaltningspersonalen och de materiella förvaltningsmedlen till en enhet, bör krävas, att den nyttighet, som den enskilde kommer i åtnjutande av, framstår som resultatet av en kontinuerlig verksamhet inom anstalten; verksamheten bör sålunda ej bestå enbart däri, att redan befintliga objekt upplåtas till den enskildes begagnande. I de nyss-

nämnda fallen är själva objektet för nyttjandet ur den enskildes synpunkt något så väsentligt i jämförelse med förvaltningspersonalens verksamhet, att en dylik sammanfattning ej faller sig naturlig. Annorlunda förhåller det sig vid sådana anstalter, där lösa objekt tillhandahållas allmänheten för inköp, begagnande eller beskådande, t. ex. apotek, bibliotek eller museer; här framträda prestationerna till väsentlig del såsom resultatet av den anskaffande, ordnande eller framställande verksamhet, som anstaltens personal bedriver under utnyttjande av dess anläggningar och övriga materiella resurser. Upplåtelse av fast egendom eller fasta anläggningar kommer sålunda att uteslutas från denna framställning.

Som tidigare framhållits, är verksamhetens art av väsentlig betydelse, när det gäller att avgöra, om sådana förvaltningsorgan, vilkas materiella förvaltningsmedel huvudsakligen utgöras av penningmedel, böra betecknas som anstalter eller myndigheter. Som myndigheter torde böra betecknas sådana förvaltningsorgan, vilka ha till uppgift att fördela penningmedel, som av statsmakterna anslagits till utlåning eller understöd, medan sådana förvaltningsorgan, vilkas verksamhet är likartad med enskild bank- eller försäkringsrörelse, lämpligen böra benämnas anstalter. Någon fullt klar gränslinje torde emellertid, som förut antytts, ej kunna dragas på detta område.

3 §. SÄTTET FÖR IANSPRÅKTAGANDET AV ANSTALTENS PRESTATION.

För att den omtvistade frågan om grunden för rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare överhuvudtaget skall bli aktuell, måste anstaltens prestationer tagas i anspråk på ett sådant sätt, att det åtminstone kan ifrågasättas, att ett avtal därigenom ingås mellan anstalt

och nyttjare. Anstaltens tjänster måste sålunda i normala fall tagas i anspråk på den enskildes initiativ, antingen genom hans uttryckliga begäran eller eljest genom en handling från hans sida.

Utanför undersökningens ram falla på grund härav sådana anstalter, vilkas prestationer normalt påtvingas nyttjaren eller eljest ske utan hans begäran, t. ex. tvångsarbetsanstalter och alkoholistanstalter, kommunala brandstationer och sotningsverk[1]. Beträffande vissa grupper av vårdanstalter erbjuda sig svårigheter att genomföra en klar gränsdragning med ledning av det angivna kriteriet; det torde dock vara lämpligast att från denna undersökning utesluta sinnessjukhus, sinnesslöanstalter, fattigvårdsanstalter, barnavårdsanstalter samt skolor tillhörande barna- och ungdomsvården, även om frivilligt nyttjande här i viss utsträckning kan tänkas förekomma. Vidare lämnas här åsido sådana former av försäkringsverksamhet, som på grund av lagstadgande utan vidare omfatta vissa medborgargrupper, t. ex. den obligatoriska olycksfallsförsäkringen. Inom ämnet för denna framställning falla däremot sådana anstalter, som den enskilde enligt särskilda stadganden är skyldig att på eget initiativ anlita, t. ex. folkskolor och trafikförsäkringsanstalter; dessa anstalters prestationer tagas ju normalt i anspråk genom den enskildes egna handlingar.

Genom förutsättningen, att anstaltens prestation skall tagas i anspråk på ett sådant sätt, att avtalskonstruktionen åtminstone kan diskuteras, blir det ej anledning att gå in på sådana fall, där den enskildes ställning såsom nyttjare står

---

[1] Betr. sotningsverk märkes, att enligt brandstadgan 15/7 1944 (nr 522) 21 § sotning normalt skall äga rum oberoende av fastighetsägarens begäran och kan verkställas tvångsvis. Liknande regler gälla enligt många lokala renhållningsstadgor i fråga om fastighetsrenhållningen. Då hälsovårdsstadgan ej uppställer några hinder för ordnandet av renhållningsväsendet i friare former, ha de kommunala renhållningsverken emellertid ej ansetts böra uteslutas från denna framställning; jfr nedan s. 76 ff.

i samband med hans ställning såsom medlem eller delägare i en korporation, som driver anstalten. Detta är fallet vid vissa kredit- eller försäkringsinrättningar, som drivas av offentliga korporationer, såsom hypoteksföreningar, stadshypoteksföreningar, jordbrukskassor, bostadskreditföreningar, allmänna pensionskassor, erkända sjukkassor och arbetslöshetskassor, ömsesidiga olycksfallsförsäkringsbolag och vissa brandförsäkringsbolag[2]. Medlemskapet eller delägarskapet i dessa korporationer står i regel under vissa betingelser öppet för envar, och inträdet i korporationen framstår därför närmast som en särskild rättslig form för anstaltsnyttjande. Den korporativa formen medför dock härutöver vissa särskilda rättigheter och förpliktelser för nyttjarna, vilka motivera, att detta slag av "anstaltsnyttjande" här ej upptages till behandling.

Den omständigheten, att de studerande vid universiteten betraktas som medlemmar av universiteten såsom offentliga korporationer[3], är däremot utan betydelse i detta sammanhang; det är här fråga om en konstruktion utan reell juridisk innebörd. De studerandes ställning i förhållande till universiteten skiljer sig principiellt på intet sätt från den ställning, som intages av studerande vid andra läroanstalter. Den skyldighet att tillhöra studentkårer eller liknande korporationer, som i allmänhet åvilar studerande vid högre läroanstalter, inverkar i princip ej heller på de studerandes rättsliga ställning i förhållande till dessa anstalter; de nyttja anstalterna i egenskap av individer och ej i egenskap av korporationsmedlemmar, och det tvungna medlemskapet i korporationerna är en följd av ställningen som nyttjare, icke tvärtom[4].

---

[2] Frågan, vari dylika korporationers "offentlighet" består, kan ej här beröras. Jfr närmare *Reuterskiöld*, Föreläsn. III:3 s. 33 ff., och *Sundberg*, Uppsatser s. 34 f.

[3] Se UnivSt:r § 2:1 (jfr LantbrHSt:r § 2:1). Jfr *Reuterskiöld*, Föreläsn. III:3 s. 27 ff.

[4] Skyldigheten att tillhöra dylika korporationer sanktioneras

4 §. INNEBÖRDEN AV EN ANSTALTS "OFFENTLIGHET".

Ämnet för denna undersökning kräver ytterligare en avgränsning: framställningen skall avse endast "offentliga" anstalter, icke sådana företag, som i rättsligt hänseende äro jämställda med privata affärsföretag.

Som kriterium på en anstalts "offentlighet" kommer här att uppställas sambandet mellan anstaltens organisatoriska ställning och den rättsliga regleringen av dess förhållande till nyttjarna. Som "offentliga" komma sålunda att rubriceras dels anstalter, som drivas av staten, kommuner eller andra offentligrättsliga subjekt, under förutsättning att regleringen av anstalternas förhållande till nyttjarna företer rättsliga särdrag, som måste sättas i samband med deras ställning inom den offentliga förvaltningsorganisationen, och dels sådana av enskilda subjekt drivna anstalter, vilkas förhållande till nyttjarna i samband med en konkret statlig akt, särskilt tillstånd eller beviljande av statsbidrag till anstaltens verksamhet, underkastats en rättslig särreglering av en art, som normalt icke förekommer vid privatföretag utan endast vid anstalter, ingående i den offentliga förvaltningsorganisationen. En "offentlig" anstalt måste sålunda dels intaga en viss organisatorisk ställning: den måste antingen drivas av staten, kommun eller annat offentligrättsligt subjekt, eller ha underkastats särskilda regler i samband med en konkret statlig akt, som skiljer ut den från vanliga privatföretag. Och dels måste dess förhållande till nyttjarna vara underkastat en rättslig reglering, som skiljer sig från den vid privatföretag vanliga och är typisk för till den offentliga förvaltningsorganisationen hörande anstalter. Det kan ej undvikas, att denna definition i viss mån innesluter ett cirkel-

---

främst genom möjligheten till avstängning från undervisningen eller vägrad examination för den, som ej fullgjort sina ekonomiska förpliktelser mot vederbörande korporation; se närmare nedan s. 301 not 229.

resonemang. Avgörande för dess tillämplighet är, om rättsordningen faktiskt är så gestaltad, att ett samband mellan en anstalts organisatoriska ställning och den rättsliga regleringen av dess förhållande till nyttjarna kan konstateras. Huruvida så är fallet, får den kommande undersökningen utvisa.

Av de här angivna kännetecknen på en anstalts "offentlighet" följer, att först en närmare undersökning av den offentliga förvaltningsorganisationen på detta område och av rättsförhållandet mellan olika anstalter och deras nyttjare kan giva svar på frågan, vilka anstalter som kunna betecknas som offentliga. Härvid kommer att visa sig, att de rättsliga särdrag i regleringen av förhållandet till nyttjarna, som kunna konstateras vid olika anstalter och stå i samband med dessas organisatoriska ställning, kunna vara av mycket olika art och omfattning. En anstalts "offentlighet" är ingen objektiv och enhetlig egenskap hos anstalten. Uttrycket har här valts för att angiva det mer eller mindre omfattande samband, som kan konstateras mellan en anstalts organisatoriska särställning och den rättsliga särregleringen av dess förhållande till nyttjarna[1].

Framställningen i detta kapitel har åsyftat att bestämma undersökningens föremål genom en avgränsning av den kategori av företeelser, som kan betecknas som offentliga, för allmänhetens nyttjande avsedda anstalter. Detta begrepp har härvid givits samma omfång som Otto Mayers begrepp "nutzbare öffentliche Anstalten". När det gällt att bestäm-

---

[1] Det bör ej förbises, att en anstalt kan vara "offentlig" även i andra avseenden än det här angivna. En anstalts organisatoriska särställning kan exempelvis vara förenad med en straffrättslig särreglering (ämbetsansvar och disciplinärt ansvar för dess tjänstemän; förhöjt straffskydd) eller med finansrättsliga privilegier. Någon full parallellitet mellan dessa olika slag av "offentlighet" lär emellertid knappast kunna påvisas.

ma begreppets innehåll, har författaren däremot måst avstå från att i en kort definition angiva, vad en offentlig, för allmänhetens nyttjande avsedd anstalt är. Detta sammanhänger med själva strukturen av anstaltsbegreppet. Det torde nämligen ej vara möjligt att direkt angiva, vad en anstalt "är"; man kan endast klargöra, vilket föreställningssätt som är förenat med uttrycket "anstalt", och vilka praktiska realiteter som ligga bakom uttryckets användning i rättsspråket.

Resultaten av den här företagna avgränsningen av ämnet kunna sammanfattas sålunda:

1) Begreppet "anstalt" kan ej definieras annorlunda än genom en hänvisning till det föreställningssätt, som är förknippat med användningen av uttrycket "anstalt" och liknande beteckningar. Vad man föreställer sig är en kollektiv enhet, innefattande såväl personliga som sakliga element och sammanhållen av en kontinuerlig verksamhet. Realiteten bakom denna föreställning är en organiserad samverkan mellan olika personer, en samverkan som möjliggöres bl. a. genom användningen av beteckningar av nyss angiven art. För att man skall kunna föreställa sig en dylik enhet, måste förutsättas dels en koncentration i organisatoriskt hänseende av handhavandet av vissa förvaltningsangelägenheter, dels en sådan relation mellan förvaltningspersonalen och de förvaltningsmedel, som ställts till dess förfogande, att en sammanfattning av personal och förvaltningsmedel till en kollektiv enhet framstår som naturlig.

2) Anstaltsverksamheten skall utgöras av till allmänheten riktade prestationer, som ej huvudsakligen bestå i offentlig maktutövning, och som kunna hållas inne i det särskilda fallet utan anlitande av offentligrättsliga maktmedel. Verksamheten bör vidare ej huvudsakligen bestå i upplåtande av fast egendom eller tillhandahållande av penningmedel, som av statsmakterna anslagits till utlåning eller understöd.

3) Anstaltsprestationerna skola i normala fall tagas i anspråk på den enskildes eget initiativ, och den enskilde skall nyttja anstalten såsom fristående individ och ej i egenskap

av medlem eller delägare i en korporation, som driver densamma.

4) Med en anstalts "offentlighet" åsyftas här det eventuellt påvisbara sambandet mellan anstaltens organisatoriska särställning och den rättsliga regleringen av förhållandet mellan anstalten och dess nyttjare.

En fullständig avgränsning av ämnet för denna undersökning skulle ytterligare kräva en definition av begreppen "rättsförhållande" och "nyttjare". Med "nyttjare" förstås här den person, som har begärt en prestation av en offentlig anstalt, eller till vilken anstaltens prestation eljest riktar sig. Någon definition av det gängse juridiska begreppet "rättsförhållande" torde knappast vara erforderlig. Termen användes här i vidsträckt bemärkelse; av den följande framställningen kommer att framgå, i vilken utsträckning och på vilka olika sätt de rättsliga reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter kunna göras gällande mellan parterna inbördes, och vilka olika slag av rättsliga garantier som i övrigt finnas uppställda för reglernas efterföljd. En undersökning härav torde vara mera fruktbar än ett försök att fastställa, i vilka fall ett "egentligt rättsförhållande" föreligger mellan anstalt och nyttjare.

III.

ÖVERSIKT ÖVER DEN OFFENTLIGA ANSTALTSORGANISATIONEN.

Såsom bakgrund till den följande framställningen om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare torde en redogörelse för den nuvarande svenska anstaltsorganisationen vara nödvändig. Med utgångspunkt i den avgränsning av ämnet, som givits i föregående kapitel, kommer därför en översikt nu att lämnas över de offentliga anstalternas ställning inom den svenska förvaltningsorganisationen samt över de viktigaste rättskällorna rörande deras verksamhet. Att översikten kommer att bli i viss mån katalogartad, torde vara oundvikligt. Någon fullständig inventering av de offentliga anstalter, som kunna tänkas falla inom gränserna för det här behandlade ämnet, är dock ej åsyftad, utan huvudvikten kommer att läggas vid de kategorier av anstalter, vilka erbjuda problem av intresse för den följande framställningen.

I samband med översikten över de offentliga anstalternas organisatoriska ställning kommer i korthet att redogöras för i vilken utsträckning och på vilka vägar anstalternas verksamhet har underkastats en speciell rättslig reglering, framför allt i vad avser förhållandet mellan anstalterna och deras nyttjare. Ur denna synpunkt har det funnits lämpligt att i första hand indela anstalterna icke efter arten av deras verksamhet utan efter den rättsliga ställning, som intages

av de rättssubjekt, vilka driva anstalterna, d. v. s. anstalternas huvudmän. Det sätt, på vilket en eventuell rättslig specialreglering genomförts, är nämligen i viss mån beroende av om en anstalt drives av staten, av ett kommunalt subjekt, av något annat offentligrättsligt subjekt eller av ett enskilt subjekt. Inom de sålunda uppställda huvudkategorierna komma anstalterna att grupperas efter arten av deras verksamhet.

Den följande framställningen måste av utrymmesskäl bliva tämligen schematisk. Vissa företeelser inom den offentliga anstaltsorganisationen måste i stort sett förbigås. Detta gäller bl. a. om samverkan mellan olika rättssubjekt vid drivandet av offentliga anstalter, t. ex. gemensam drift av sjukvårdsinrättningar eller samtrafik mellan kommunikationsanstalter; de överenskommelser angående dylik samverkan, som bruka ingås, torde emellertid i regel ej äga omedelbar betydelse för rättsförhållandet mellan anstalterna och deras nyttjare. Vidare måste vid behandlingen av rättskällorna rörande förhållandet mellan anstalterna och deras nyttjare bortses från sådana speciella undantagsregler, som kunna vara fastställda genom särskilda avtal med vissa nyttjare eller genom villkor i samband med donationer, avsedda att användas till anstalternas drift eller till understöd åt nyttjare[1].

1 §. STATLIGA ANSTALTER.

Staten driver i stor omfattning anstalter, avsedda för allmänhetens begagnande, såsom kommunikationsanstalter, kraftverk, sjukvårdsinrättningar, undervisningsanstalter och bibliotek. Dessa anstalter drivas ofta jämsides med kommu-

[1] Jfr ang. särskilda avtal med vissa nyttjare nedan s. 245 not 44 och s. 249 samt ang. donationsvillkor nedan s. 379 not 64.

nala eller enskilda företag av samma art; endast undantagsvis har staten monopol på en verksamhetsgren, som utövas av en viss statlig anstalt.

De statliga anstalterna stå under ledning av särskilda styrelser, vilka, om man bortser från riksdagens verk, lyda under KMt antingen direkt eller med något centralt ämbetsverk som mellaninstans. KMt äger i allmänhet med stöd av sin administrativa lagstiftningsmakt utfärda regler om de statliga anstalternas organisation och verksamhet eller ock uppdraga åt statlig myndighet att utfärda dylika regler[1]. KMts befogenheter härutinnan äro dock, förutom i fråga om riksdagens verk, i viss utsträckning begränsade med hänsyn till riksdagens lagstiftnings- och finansmakt. Om en av KMt och riksdagen gemensamt stiftad lag innehåller regler för en verksamhet, som kan bedrivas ej blott av enskilda utan även av staten, gälla dessa regler i princip även för statlig verksamhet av det åsyftade slaget[2]; endast om lagen uttryckligen undantager statliga anstalter från sitt tillämpningsområde, har KMt frihet att reglera hithörande statlig verksamhet[3]. I fråga om befogenheten att fastställa avgifter för nyttjandet av statliga anstalter märkes, att postavgifterna äro att hänföra till bevillningar och sålunda skola bestämmas av riksdagen; detta innebär dock ej, att postavgifterna böra betraktas som skatter i annat än formell bemärkelse[4]. Även i övrigt har riksdagen inflytande på bestämmandet av reglerna för de statliga anstalternas organisation och

---

[1] RF § 89. — Jfr ang. gränsen mellan KMts och riksdagens lagstiftningsmakt *Herlitz*, Om lagstiftning (Sthlm 1926—1930), s. 399 ff.; *Reuterskiöld*, Sveriges grundlagar I (2 uppl. Uppsala 1934), s. 164, 166 f.; *Malmgren*, Sveriges författning II (Malmö 1936, 1941), s. 44 ff., 73 ff.

[2] Se t. ex. i fråga om järnvägs skadeståndsansvar nedan not 25.

[3] Se t. ex. i fråga om frivillig statlig försäkring nedan not 90.

[4] RF § 60. — Jfr ang. gränsen mellan KMts och riksdagens finansmakt *Herlitz*, Riksdagens finansmakt (Sveriges riksdag II:12, Sthlm 1934), s. 49 ff.; *Malmgren*, Om järnvägs-, telegraf- och telefontaxornas statsrättsliga natur (ST 1916 s. 266 ff.), samt Sveriges

verksamhet, dels genom statsregleringsbeslut och dels på grund av delegation av KMts lagstiftningsmakt.

I allmänhet erbjuder det inga svårigheter att draga gränsen mellan statliga anstalter och anstalter, som drivas av andra rättssubjekt. Den rättsliga betydelsen av en sådan gränsdragning visar sig i sådana fall, där en anstalts verksamhet giver anledning till rättegångar. Frågan, vilket rättssubjekt som driver en anstalt och som sålunda bör uppträda som part i en dylik rättegång, ställes visserligen ej alltid på sin spets, då en anstaltsstyrelse ofta uppträder som part inför domstol i sitt eget eller anstaltens namn. Att statliga anstaltsstyrelser ej äga någon egentlig partshabilitet, framgår emellertid därav, att de ej äga föra talan inför domstol mot staten eller mot annan statlig myndighet; tvister mellan olika statsorgan kunna lösas endast i administrativ väg[5].

Stundom kan det emellertid visa sig svårt att avgöra, om en anstalt bör betraktas som rent statlig eller såsom tillhörande ett självständigt rättssubjekt. Detta är särskilt fallet beträffande vissa äldre anstalter, vilka grundats genom statliga donationer, ofta i förening med enskild välgörenhet, eller genom enskilda donationer, som sedermera utökats genom statliga anslag. Ofta har staten alltifrån början haft ett avgörande inflytande över dessa anstalters verksamhet; i andra fall ha anstalterna, genom att staten i allt större utsträckning övertagit det ekonomiska ansvaret för deras drift, så småningom kommit att inlemmas i den statliga förvaltningsorganisationen[6]. I den mån dylika anstalter stå under dominerande statligt inflytande och i huvudsak drivas med statsmedel, komma de här att behandlas som statliga anstalter. Visserligen kunna sådana inrättningar, t. ex. vissa högre

författning II, s. 249 ff.; *Bäck,* Om fastställande av avgift utan riksdagens samtycke (FT 1941 s. 307 ff.).

[5] Se rättsfall, anförda nedan not 39 samt s. 379 not 65 och s. 403 not 24.

Jfr vidare ang. statsmyndighets möjlighet att erhålla lagfart på fång till fast egendom NJA 1921:217, 1935:39.

[6] Jfr *Herlitz,* Föreläsn. II s. 18 f.

undervisningsanstalter, åtnjuta en partiell förmögenhetsrättslig självständighet såtillvida, som de äga egna fastigheter och fonder, men i förhållande till sina nyttjare framstå de dock numera som statliga anstalter.

A. AFFÄRSDRIVANDE VERK.

Under beteckningen "statens affärsdrivande verk" bruka sammanfattas dels de tre kommunikationsverken, nämligen postverket, telegrafverket och statens järnvägar, ävensom statens vattenfallsverk, och dels vissa andra verk, som falla utanför denna framställning (såsom domänverket, statens reproduktionsanstalt och försvarets fabriksverk). Utmärkande för dessa verk är den relativt stora självständighet, som tillkommer deras styrelser vid handhavandet av verkens förvaltning; anmärkas bör även, att endast verkens nettoavkastning eller driftsunderskott brukar upptagas i riksstaten. Beteckningen "affärsdrivande verk" innebär emellertid ej, att verken i rättsligt avseende skulle vara underkastade samma regler som privata affärsföretag; som den följande framställningen kommer att visa, är detta i stor utsträckning icke fallet.

1. Postverket.

Det äldsta av de statliga kommunikationsverken är postverket, vilket står under ledning av generalpoststyrelsen[7]. Postverket har ett flertal rörelsegrenar, bland vilka särskilt märkas utväxling av brevförsändelser, paket och postanvisningar, inkassering, förmedling av tidningsabonnemang samt postgiro- och sparbanksrörelse[8]; postverket utför även i viss

[7] KInstr 30/5 1930 (nr 189) för generalpoststyrelsen.
Den inre posttjänsten regleras dels genom det av generalpoststyrelsen utfärdade postreglementet (Sthlm 1939—46) och dels genom generalpoststyrelsens cirkulär.

[8] PostSt § 1:1. Beträffande postsparbanken och postgirorörelsen

utsträckning befordran av resande samt res- och fraktgods med diligenser och fartyg[9]. Postverket äger ensamrätt till regelbunden befordran mot avgift av slutna brev ävensom öppna försändelser innehållande helt eller delvis skrivna meddelanden[10]. Förhållandet mellan postverket och allmänheten regleras huvudsakligen genom poststadgan, som enligt KMts bemyndigande utfärdas av generalpoststyrelsen[11]; att märka är dock, att poststadgans innehåll i stor utsträckning är hämtat dels från kungl. förordningar[12], dels från kungl. brev till generalpoststyrelsen. Postverkets ansvarighet för försändelser och medel, som mottagits till postbefordran, regleras genom en särskild förordning, beslutad av KMt med

---

märkes, att de äro undantagna från den allmänna lagstiftningen om bankrörelse resp. sparbanker; se lag 22/6 1911 om bankrörelse, 1 § 3 st., och lag 29/6 1923 om sparbanker, 1 och 2 §§. Vidare märkes, att särskilda undantagsregler gälla betr. dödande av postsparbanksbok; se lag 8/4 1927 om dödande av förkommen handling, 1 § 3 st., och PostsparbF § 7.

[9] PostSt § 1:6; GPStInstr § 2:3; KBr 28/6 1941 (nr 554) ang. undantag i vissa hänseenden från gällande trafikförfattningar beträffande postverket tillhöriga motorfordon m. m. (jfr BiltrF 2 § 2 st.).

[10] KK 9/5 1947 (nr 175) ang. postverkets ensamrätt till brevbefordran m. m. (jfr PostSt § 2). Enligt 4 § 1 mom. medför kränkning av postmonopolet bötesansvar samt skyldighet att ersätta postverket med belopp, motsvarande postavgiften för de obehörigen befordrade försändelserna. Jfr betr. praxis JO 1910:52 samt NJA 1946:265, 443.

Jfr *af Trolle,* Utredning rörande det svenska postregalet (Postala meddelanden 1931:4, Sthlm 1931); *Winberg,* Postmonopolet och de privata postföretagen (FT 1945 s. 212 ff.); *Nylund,* Postmonopolet (FT 1948 s. 14 ff.).

[11] Allmän poststadga, utfärdad av kungl. generalpoststyrelsen 20/6 1941 (tryckt separat Sthlm 1941; jfr även SFS 1941:752). Jfr GPStInstr § 2:4.

[12] Se t. ex. KF 9/11 1877 (nr 43 s. 1) ang. förbud mot postbefordran av eldfarliga eller explosiva eller frätande ämnen (jfr PostSt § 3); KF 22/4 1932 (nr 75) ang. villkoren för postbefordran av tidningar och andra periodiska skrifter (jfr PostSt kap. VIII); KF 21/6 1922 (nr 277) ang. postsparbanken (jfr PostSt kap. IX); KF

riksdagen[13]. Postavgifter fastställas av riksdagen eller med dess bemyndigande av KMt[14]. Beträffande den internationella posttrafiken gäller världspostkonventionen med därtill hörande avtal[15]. Framhållas bör, att de internationella reglerna ha utövat stort inflytande på utformningen av reglerna rörande den inrikes posttrafiken; det motsvarande gäller för övrigt även beträffande reglerna angående telegraf-, telefon- och järnvägsväsendet.

2. Telegrafverket.

Telegrafverket, som står under ledning av telegrafstyrelsen[16], har i motsats till postverket ej rättsligt monopol på

11/7 1924 (nr 378) ang. postgirorörelse (jfr PostSt kap. X). — De tre sistnämnda förordningarna äro tillkomna under riksdagens medverkan.

[13] KF 18/5 1934 (nr 168) ang. postverkets ansvarighet för försändelser och medel, som mottagits till postbefordran (jfr PostSt § 5).

[14] RF § 60; KK 29/5 1925 (nr 149) ang. postavgifterna m. m. — Riksdagen brukar lämna KMt bemyndigande för några år i sänder att fastställa vissa postavgifter; se senast KPr 1946 nr 14 och riksd. skr. 1946 nr 36.

Ang. avgifter för tjänsteförsändelser, se KF 8/6 1945 (nr 329) ang. utgörandet av postavgifter för tjänsteförsändelser m. m. (jfr PostSt § 52:1, 2 st.); KCirk 30/6 1932 (nr 360) till samtliga tjänstebrevsberättigade ang. åtgärder för begränsning av statsverkets kostnader för tjänstebrev och dylika försändelser; kungl. generalpoststyrelsens kungörelse 21/3 1947 (SFS nr 123) ang. utnyttjandet av tjänstebrevsrätten m. m.

[15] Världspostkonvention, avslutad i Paris 5/7 1947; avtal s.d. ang. assurerade brev och askar, ang. postpaket, ang. postförskottsförsändelser, ang. postanvisningar, ang. postgirorörelsen, ang. inkasseringar samt ang. abonnemang å tidningar och andra periodiska skrifter.

Postfördragen ha utgivits av generalpoststyrelsen i en särskild edition, Internationella postfördrag med tillhörande expeditionsreglementen, avslutade vid världspostkongressen i Paris år 1947 (Sthlm 1948).

[16] KInstr 20/6 1941 (nr 502) för telegrafstyrelsen.

Föreskrifter rörande telegraf- och telefontjänsten finnas samlade

sin verksamhet; verket är dock numera så gott som ensamt om att driva telegraf- och telefoninrättningar för allmänhetens begagnande[17]. Beträffande nyttjandet av statens telegraf- och telefoninrättningar gälla stadgandena i de av KMt utfärdade telegraf- och telefonreglementena[18]; det senare reglementet kompletteras genom allmänna abonnemangsvillkor, fastställda av telegrafstyrelsen[19]. Telegraf- och telefonavgifterna fastställas dels av KMt[20], dels av telegrafstyrelsen[21]. Den internationella telegraf- och telefontrafiken reg-

---

i Telegrafverkets författningssamling (särskilt serie B, Instruktionssamling).

[17] Telegrafverkets faktiska monopolställning torde i viss mån grunda sig på KK 14/1 1944 (nr 5) med vissa bestämmelser rörande telegraf-, telefon- och andra svagströmsledningar, enligt vilken tillstånd av statlig myndighet fordras för framdragande av telegraf- eller telefonledning å kronans mark eller inom område för allmän väg eller för allmän trafik öppnad enskild järnväg.

Telegrafverket har successivt övertagit de flesta enskilda telefonnäten, vilka tidigare innehades av för ändamålet bildade föreningar eller bolag. Jfr nedan s. 249.

Telegrafverkets lokala anläggningar bekostas i viss utsträckning genom kommunala bidrag. Se NJA 1898:349, 1900:179 samt RÅ 1910 C 37, 1913:44, 1915:33, 1916 C 154, 1920:81. För framtvingande av dylika bidrag har telegrafverket ett visst påtryckningsmedel i taxesättningen; se TfnRegl § 19.

[18] Telegrafreglemente 28/5 1926 (nr 179); telefonreglemente 26/9 1929 (nr 298).

Telegrafreglementet gäller även för järnvägarnas telegrafanläggningar; se KK 25/10 1935 (nr 544) ang. villkoren för telegrams befordran å statens järnvägars och enskilda järnvägars telegrafförbindelser.

Närmare föreskrifter rörande nyttjandet av telegraf- och telefoninrättningarna finnas i kungl. telegrafstyrelsens instruktion för stationerna (TFS ser. B nr 10).

[19] Se TfnRegl § 1:2 samt de "Allmänna villkor för rikstelefonabonnemang", som bruka publiceras i rikstelefonkatalogen.

[20] TgfRegl § 9; TfnRegl §§ 6, 11, 12; KK 30/12 1941 (nr 987) ang. vissa särskilda telefon- och telegramavgifter.

[21] TgfRegl §§ 10, 11; TfnRegl §§ 6—11, 13, 14, 16—20. (Jfr TFS ser. D, Samling av taxor och tabeller.)

leras genom fjärrförbindelsekonventionen och därtill hörande telegraf- och telefonreglementen[22].

3. Statens järnvägar.

Statens järnvägar stå under ledning av järnvägsstyrelsen[23]. Deras förhållande till trafikanterna regleras huvudsakligen genom den av KMt utfärdade järnvägstrafikstadgan, kompletterad med av järnvägsstyrelsen utfärdade tilläggsbestämmelser[24]; deras ansvarighet för kroppsskada å trafikant är dock reglerad genom allmän lag[25]. Taxor för tra-

[22] Internationell fjärrförbindelsekonvention, avslutad i Atlantic City 2/10 1947; telegrafreglemente och telefonreglemente, fastställda i Kairo 4/4 1938. (Jfr TgfRegl § 10, TfnRegl § 20.)

Konventionen har utgivits på franska och engelska i Atlantic City 1947, reglementena på franska i Bern 1938; konventionen finnes även i transumt intagen i TFS ser. B nr 29.

I förhållande till grannländerna gäller vidare ett år 1946 avslutat avtal ang. fjärrmeddelandetrafiken mellan Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige (TFS ser. B nr 30).

De internationella reglerna ha utövat ett mycket starkt inflytande på regleringen av det inländska telegraf- och telefonväsendet, framför allt i den formen, att de internationella telegraf- och telefonreglementenas regler i stor utsträckning ha införlivats med telegrafverkets stationsinstruktion. I TgfRegl §§ 8:1 och 13 föreskrives direkt, att vissa internationella regler skola tillämpas på den inländska telegraftrafiken.

[23] KInstr 22/6 1928 (nr 216) för järnvägsstyrelsen med underlydande linjebefäl. — Närmare föreskrifter rörande järnvägstjänsten finnas i Statens järnvägars författningssamling.

Förutom järnvägstrafiken bedriva statens järnvägar i viss utsträckning även automobil- och fartygstrafik. Jfr JvStInstr § 2:2 samt KBr 28/6 1941 (nr 555) ang. undantag i vissa hänseenden från gällande trafikförfattningar beträffande statens järnvägar tillhöriga motorfordon m. m.

[24] Järnvägstrafikstadga 12/6 1925 (nr 348). Trafikstadgan med av järnvägsstyrelsen enligt stadgans § 2 utfärdade tilläggsbestämmelser samt med senare ändringar finnes publicerad i SJFS särtryck nr 1.

I fråga om militärtransporter gäller det militära järnvägsreglementet 12/4 1946 (nr 125). (Jfr TrSt § 1:2.)

[25] Lag 12/3 1886 ang. ansvarighet för skada i följd av järnvägs

fiken fastställas av KMt[26]; järnvägsstyrelsen äger dock bevilja vissa generella nedsättningar[27]. Järnvägspersonalen äger vissa tvångsbefogenheter för upprätthållande av ordning och säkerhet inom järnvägarnas område[28]. I fråga om den internationella trafiken har järnvägstrafikstadgan sin motsvarighet i fördragen angående befordring å järnväg av resande och resgods samt angående godsbefordring å järnväg[29].

4. Statens vattenfallsverk.

Statens vattenfallsverk under ledning av vattenfallsstyrelsen[30] levererar elektrisk kraft huvudsakligen till elektriska

drift, 2 §; lag 17/6 1916 ang. tillämpning med avseende å elektrisk järnväg av bestämmelserna i lagen d. 12 mars 1886 ang. ansvarighet för skada i följd av järnvägs drift; lag 27/6 1902, innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar, 4 §. (Jfr TrSt § 26:4.)

[26] Taxa för transporter å Statens järnvägar, av KMt fastställd 27/6 1929 (gäller numera endast person- och resgodsbefordran); taxa för befordring av gods m. m. på statens järnvägar, av KMt fastställd 22/6 1945. Taxorna finnas publicerade i SJFS särtryck nr 87 a, b. — Utredning om nya taxor pågår (FT 1948 s. 111).

Jfr även militärtaxa 3/5 1935 (nr 261) och skyttetaxa 28/2 1936 (nr 49).

[27] TrSt §§ 6, 7. — Jfr Förteckning över av järnvägsstyrelsen handlagda fraktnedsättningsärenden 1930—1939 (Statens järnvägars publikationer, Sthlm 1930—1940).

[28] KK 28/3 1914 (nr 78) ang. åliggande för järnvägspersonal att sörja för upprätthållande av ordning och säkerhet inom järnvägsområde; TrSt § 9:4.

[29] Internationella fördrag ang. befordring å järnväg av resande och resgods samt ang. godsbefordring å järnväg, avslutade i Rom 23/11 1933 (SÖ 1938:32, 34). Jfr TrSt § 1:2 samt lag 22/12 1927 (nr 480) i anledning av Sveriges anslutning till de internationella konventionerna angående godsbefordring å järnväg samt angående befordring å järnväg av resande och resgods.

Järnvägstrafikstadgans regler överensstämma i sina huvuddrag med de internationella fördragen, även om smärre olikheter förefinnas på åtskilliga punkter.

[30] KInstr 15/6 1939 (nr 518) för vattenfallsstyrelsen med underlydande lokalförvaltningar vid statens vattenfallsverk.

Från vattenfallsverkets kanaldrift bortses i detta sammanhang.

distributionsföretag men i viss utsträckning även direkt till enskilda förbrukare. Vattenfallsverket skiljer sig från de tidigare behandlade statliga affärsverken därigenom, att reglerna om förhållandet mellan verket och dess nyttjare ej innehållas i någon allmänt kungjord författning. Leveransvillkoren bestämmas på i huvudsak samma sätt som vid kommunala elektricitetsverk, d. v. s. för enskilda abonnenter genom reglemente och taxa, gällande för samtliga abonnemang, och för större förbrukare genom särskilda kontrakt[31]. Avgifter och övriga villkor för leveranserna bestämmas av vattenfallsstyrelsen[32].

B. SJUKVÅRDSINRÄTTNINGAR.

Vid sidan av de kommunala sjukvårdsinrättningarna, vilka ombesörja större delen av kroppssjukvården inom landet[33], finnas vissa statliga anstalter för kroppssjukvård. Dessa äro i regel ej underkastade den allmänna sjukhuslagstiftningen[34], utan deras organisation och verksamhet regleras genom särskilda av KMt utfärdade reglementen. Bland dessa anstalter märkas främst karolinska sjukhuset och serafimerlasarettet i Stockholm[35], akademiska sjukhuset i Uppsala[36], arméns

[31] Se reglemente för leverans av lågspänd elektrisk kraft från Statens Vattenfallsverk, gällande från 1 januari 1946 (tryckt separat Sthlm 1946). För större förbrukare användas tryckta kontraktsformulär av olika typer. — Jfr beträffande vattenfallsverkets taxor SOU 1925:18, 1933:8.

[32] VfStInstr 3 § 2:o, 24 § 1 mom.

[33] Se nedan s. 79 ff.

[34] SjL 1 § 3 st., 2 § 2 mom. 1 st.

[35] KRegl 22/6 1939 (nr 416) för karolinska sjukhuset och serafimerlasarettet. Enligt reglementet §§ 83, 86 fastställas legosängsavgifter av KMt (jfr KBr 28/6 1941, 30/6 1948, Statsliggaren s. 924, 930) och poliklinikavgifter av direktionen, vilken enligt § 21 även äger utfärda erforderliga ordningsföreskrifter.

Under samma direktion som karolinska sjukhuset har under det

garnisonssjukhus[37] samt statens anstalt för fallandesjuka i Jönköping[38].

---

senaste årtiondet serafimerlasarettet drivits. Detta lasarett drevs tidigare av en självständig stiftelse (se SOU 1936:1, s. 99 ff.), men dess drift övertogs år 1937 av staten. Stiftelsens egendom, särskilt lasarettsfastigheterna, skulle dock fortfarande förvaltas för sig; se KarolSjRegl § 19, 2 st., samt KRegl 30/6 1937 för stiftelsen Serafimerlasarettet (Kf 1937:58). Sedan Stockholms stad numera förvärvat lasarettets fastigheter (med tillträde år 1961), utgör stiftelsen endast en kapitalfond (se KPr 1948 nr 213).

De båda sjukhusen mottaga patienter från hela landet; jfr KF 30/6 1937 (nr 655) ang. bidrag från landsting och städer, som ej deltaga i landsting, till bestridande av kostnaderna för vård i vissa fall å karolinska sjukhuset och serafimerlasarettet. Ett visst antal platser är dock reserverat för patienter från Stockholms stad och Stockholms län; se KarolSjRegl §§ 80:5, 83 samt avtal 23/10 1931 (Kf 1931:119, 1944:29, 1945:50; jfr även SOU 1930:21, s. 94 ff., 1930:34, s. 15 ff.).

Sjukhusen äro enligt reglementet §§ 1, 87, 88 upplåtna för medicinsk undervisning (jfr KarolISt:r § 82).

[36] KRegl 5/12 1941 (nr 934) för akademiska sjukhuset i Uppsala. Enligt reglementet 16 § fastställas legosängsavgifter, såvitt ej ingångna avtal till annat föranleda, av vederbörande universitetsmyndighet och poliklinikavgifter av universitetskanslern (jfr SOU 1948:24, s. 78 f.). Den allmänna sjukhuslagstiftningen är i begränsad omfattning tillämplig på sjukhuset (2, 17 §§; jfr SjL 27 §, SjSt 59 §).

Akademiska sjukhuset är en till Uppsala universitet hörande institution, som är upplåten för klinisk undervisning (1 §). (Ang. universitetets rättsliga ställning, se nedan not 39.) Sjukhuset mottager enligt särskilt avtal med Uppsala läns landsting patienter från landstingsområdet (jfr SOU 1930:21, s. 89 ff.).

[37] KRegl 30/6 1942 (nr 541) för arméns garnisonssjukhus. Enligt reglementet 1 § mottaga garnisonssjukhusen även civila patienter på grundval av särskilda överenskommelser med landstingen resp. pensionsstyrelsen (jfr SOU 1939:31, s. 13 ff., 70 ff., 1937:23, s. 134 f.). Avgifter för patienter från landstingsområde bestämmas genom överenskommelse med vederbörande landsting (12 §). Garnisonssjukhusen tjäna även som utbildningsanstalter för sjukvårdspersonal (1 §).

[38] KSt 15/6 1939 (nr 460) för statens anstalt för fallandesjuka.

C. UNDERVISNINGSANSTALTER.

Staten driver åtskilliga såväl högre som lägre undervisningsanstalter, vilkas organisation och verksamhet regleras genom särskilda av KMt utfärdade författningar.

Den vetenskapliga undervisningen och den högre fackutbildningen ombesörjes huvudsakligen av universiteten och de statliga fackhögskolorna. Under överstyrelse av universitetskanslern stå dels universiteten i Uppsala och Lund[39], dels även karolinska mediko-kirurgiska institutet i Stockholm[40] och medicinska högskolan i Göteborg[41] samt tandläkarhögskolorna i Stockholm och Malmö[42]. Under överinseende av akademien för de fria konsterna respektive musikaliska aka-

---

[39] KMts statuter 28/1 1916 (nr 66) för universiteten i Uppsala och Lund; KSt 18/12 1908 (nr 153 s. 4) ang. den disciplinära myndigheten över de studerande vid rikets universitet och karolinska mediko-kirurgiska institutet.

Då universiteten numera drivas huvudsakligen med statsmedel, behandlas de här som statliga anstalter. Frågan om universitetens rättsliga ställning är dock omstridd; se *Reuterskiöld,* Föreläsn. III: 3 s. 28 f.; *Myrberg* s. 54 ff.; *Herlitz,* Föreläsn. II s. 19.

Till belysning av sagda fråga må här nämnas, att Lunds universitet vid mitten av 1800-talet förde en rättegång mot kronan ang. ersättning för vissa till kronan indragna tionden m. m. Universitetets talan avvisades genom KMts dom 11/11 1856 på den grund, att universitetet såsom en ren statsinstitution ej ägde föra talan mot kronan. Se Handlingar rörande Lunds Kongl. Universitets Rättegång mot Kronan, 1—2 (Sthlm 1848, Lund 1850), samt *Weibull,* Lunds universitets historia 1668—1868, I (Lund 1868), s. 366 not 2. — Uppsala universitet har däremot hittills, även gentemot staten, med framgång hävdat sin ställning som ägare till de gustavianska arvegodsen m. fl. fastigheter; se Handlingar rörande Upsala universitets fastigheter (Uppsala 1926).

[40] KSt:r 28/1 1916 (nr 67) för karolinska mediko-kirurgiska institutet; KSt 18/12 1908 (se föreg. not).

[41] Se KPr 1948 nr 221; KBr 30/6 1948 (jfr Statsliggaren s. 541).

[42] KSt 30/6 1944 (nr 572) för tandläkarinstitutet; provisorisk stadga 26/9 1947 för tandläkarhögskolan i Malmö.

demien stå konsthögskolan[43] och musikhögskolan[44] i Stockholm. De tekniska högskolorna i Stockholm och Göteborg stå under en gemensam överstyrelse[45]. Direkt under KMt lyda däremot skogshögskolan[46], lantbrukshögskolan[47], veterinärhögskolan[48], farmaceutiska institutet[49] och gymnastiska centralinstitutet[50].

Bland statliga undervisningsanstalter, som stå under skolöverstyrelsens[51] inseende, märkas främst de allmänna läroverken[52] samt vidare folkskole- och småskoleseminarierna[53], nomadskolorna[54] och undervisningsanstalterna för blinda och och dövstumma[55].

Förutom de nu uppräknade undervisningsanstalterna driver staten ett flertal anstalter för fackutbildning, bland vilka

---

[43] KSt:r 17/6 1938 (nr 484) för akademien för de fria konsterna; KSt:r 17/6 1938 (nr 485) för konsthögskolan.

[44] KSt:r 22/11 1940 (nr 959) för musikaliska akademien; KRegl 22/11 1940 (nr 960) för musikhögskolan (omtryckt i SFS 1945:576).

[45] KSt:r 30/6 1947 (nr 488) för de tekniska högskolorna. Chalmers tekniska högskola i Göteborg grundades ursprungligen genom en enskild donation, förvaltad av frimurarbarnhusdirektionen i Göteborg, men har sedermera väsentligt utvidgats genom statsanslag och drives numera huvudsakligen med statsmedel. Jfr SOU 1922 ser. 1 nr 12, s. 99 ff., samt stadgarna kap. XXI.

[46] KSt:r 31/7 1945 (nr 606) för skogshögskolan.

[47] KSt:r 28/10 1938 (nr 668) för lantbrukshögskolan.

[48] KSt:r 31/5 1940 (nr 494) för veterinärhögskolan.

[49] KSt:r 30/8 1943 (nr 669) för farmaceutiska institutet.

[50] KSt 22/6 1934 (nr 350) för gymnastiska centralinstitutet.

[51] KInstr 31/12 1943 (nr 962) för skolöverstyrelsen.

[52] KSt 17/3 1933 (nr 109) för rikets allmänna läroverk (omtryckt i SFS 1945:581). — Jfr KInstr 2/12 1905 (nr 68 s. 5) för direktionen över Stockholms stads undervisningsverk.

[53] KSt 18/6 1937 (nr 535) för folkskoleseminarierna; KSt 21/1 1938 (nr 42) för småskoleseminarierna.

[54] KSt 17/6 1938 (nr 479) ang. nomadundervisningen; KSt 7/5 1943 (nr 378) ang. fortsättningsskolor för nomadbarn.

[55] Lag 29/5 1896 (nr 34) ang. blindundervisningen; KSt 17/6 1932 (nr 347) för statens läroanstalter för blinda; KSt 3/5 1940 (nr 347) ang. dövstumundervisningen.

må nämnas navigationsskolorna[56], tekniska läroverk[57], statens skogsmästarskola och skogsskolor[58], Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut[59], statens polisskola[60] och brandskola[61] samt undervisningsanstalter för blivande barnmorskor och sjuksköterskor[62].

D. BIBLIOTEK, ARKIV OCH MUSEER.

Staten främjar det allmänna bildningsintresset ej endast genom undervisningsanstalter utan även genom att i bibliotek, arkiv och museer tillhandahålla material för självstudier. Bland statliga bibliotek må nämnas kungliga biblioteket[63], riksdagsbiblioteket[64], stifts- och landsbiblioteken i Linköping och Skara[65] samt universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund[66]. Till de statliga arkiven höra främst riksarkivet,

---

[56] KSt 19/6 1931 (nr 272) för navigationsskolorna i riket.

[57] KSt 6/6 1919 (nr 365) för tekniska fackskolor och tekniska gymnasier.

[58] KSt 8/12 1944 (nr 812) för statens skogsmästarskola; KSt 23/3 1945 (nr 99) för statens skogsskolor.

[59] KSt:r 22/9 1938 (nr 632) för Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut.

[60] KSt 10/12 1948 (nr 802) för statens polisskola.

[61] KSt 23/1 1942 (nr 21) för statens brandskola.

[62] KSt 13/5 1938 (nr 191) för barnmorskeundervisningen; KSt 9/6 1939 (nr 437) för statens sjuksköterskeskola; KSt 27/5 1938 (nr 329) för statens distriktssköterskeskola.

[63] KInstr 30/12 1910 (nr 154 s. 1) för kungl. biblioteket; KRegl 14/9 1946 (nr 590) för kungl. bibliotekets begagnande.

[64] Stadgar för riksdagsbiblioteket, fastställda av riksdagen 1918 (riksd. skr. 1918 nr 273 s. 14; även tryckta separat Sthlm 1943). Jfr KCirk 1/7 1918 (nr 626).

[65] KInstr 7/12 1928 (nr 461) för stifts- och landsbiblioteket i Linköping; KInstr 21/1 1938 (nr 20) för stifts- och landsbiblioteket i Skara. — Jfr ang. begreppet "landsbibliotek" KK 24/1 1930 (nr 15) ang. understödjande av folkbiblioteksväsendet § 3, 2 st.

[66] UnivSt:r §§ 129, 130; av universitetskanslern fastställda reglementen 23/3 1915 (Uppsala) resp. 18/3 1915 (Lund). (Se *Croneborg* II, s. 189 ff., 317 ff.)

som tillika är tillsynsmyndighet för det offentliga arkivväsendet, och landsarkiven samt länsarkiven i Visby och Östersund[67]. Av de statliga museerna står statens historiska museum under inseende av kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien[68] samt naturhistoriska riksmuseet och statens etnografiska museum under inseende av kungl. vetenskapsakademien[69]; bland övriga statliga museer märkas nationalmuseum[70] och statens sjöhistoriska museum[71].

E. UNDERSÖKNINGSANSTALTER.

Vissa statliga anstalter ha till uppgift att utföra undersökningar av olika slag, delvis på uppdrag av enskilda mot fastställd avgift. Bland dylika anstalter, vilkas verksamhet regleras genom av KMt utfärdade instruktioner och taxor, märkas bl. a. statens provningsanstalt[72], statens skeppsprovningsanstalt[73], statens maskin- och redskapsprovningsanstalter[74], statens centrala frökontrollanstalt[75], statens lant-

---

[67] KInstr 8/9 1924 (nr 405) för riksarkivet (efter ändringar omtryckt i SFS 1946:423); KInstr 8/9 1924 (nr 406) för landsarkiven (efter ändringar omtryckt i SFS 1946:424); KInstr 14/6 1946 (nr 425) för länsarkiven i Visby och Östersund.

[68] KSt:r 22/9 1933 (nr 556) för kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien; KInstr 22/9 1938 (nr 588) för riksantikvarieämbetet och statens historiska museum m. m.

[69] KMts grundstadgar 15/4 1904 (nr 18) för kungl. vetenskapsakademien; KInstr 23/5 1935 (nr 272) för naturhistoriska riksmuseet; KInstr 23/5 1935 (nr 273) för statens etnografiska museum.

[70] KSt:r 31/12 1921 (nr 867) för nationalmuseum.

[71] KInstr 25/5 1945 (nr 275) för statens sjöhistoriska museum.

[72] KInstr 30/12 1922 (nr 623) för statens provningsanstalt; taxa 26/5 1933 (nr 268).

[73] KInstr 23/4 1948 (nr 213) för statens skeppsprovningsanstalt.

[74] KInstr 30/6 1942 (nr 680) för statens maskin- och redskapsprovningsanstalter (statens maskinprovningar).

[75] KInstr 3/2 1939 (nr 71) för statens centrala frökontrollanstalt.

brukskemiska kontrollanstalt[76] samt statens institut för folkhälsan[77].

F. PENNINGINRÄTTNINGAR.

Riksbanken, som står under riksdagens garanti och förvaltas av riksbanksfullmäktige[78], är ej underkastad den allmänna lagstiftningen om bankrörelse[79]; dess verksamhet regleras i stället dels genom en av konungen och riksdagen gemensamt stiftad lag, dels genom ett av riksdagen antaget reglemente[80]. Riksbanken äger ensam utgiva sedlar, vilka gälla som lagligt betalningsmedel[81]. I den mån dess verksamhet är inriktad på att betjäna allmänheten, är dess förhållande till de enskilda i huvudsak underkastat allmänna privaträttsliga regler[82]. Riksbanken har dock ålagts vissa särskilda förpliktelser gentemot allmänheten, bland vilka

---

[76] KInstr 17/3 1939 (nr 166) för statens lantbrukskemiska kontrollanstalt.

[77] KInstr 27/5 1938 (nr 327) för statens institut för folkhälsan; taxa 23/10 1942 (nr 838). Jfr KF 19/7 1941 (nr 654) om kontroll av vattenledningsvatten; taxa 22/12 1944 (nr 809).

[78] RF § 72; jfr riksdagsordningen § 41.

[79] Lag 22/6 1911 om bankrörelse, 1 § 1 st.

[80] Lag 30/6 1934 (nr 437) för Sveriges riksbank; reglemente för riksbankens styrelse och förvaltning, antaget av riksdagen 1934 (bankoutskottets utlåtande 1934 nr 78, jfr 1943 nr 76).

[81] RF § 72. Jfr lag 12/5 1897 (nr 28) med vissa bestämmelser om riksbankens sedelutgivningsrätt, så ock ang. forum för riksbanken, samt lag 28/5 1948 (nr 248) med särskilda bestämmelser rörande riksbankens sedelutgivning.

[82] Jfr dock ang. vissa särskilda preskriptionsregler KF 4/3 1862 om tioårig preskription och om kallelse å okända borgenärer § 20 samt lag 15/3 1940 (nr 143) ang. preskription av vissa riksbankssedlar av äldre typ, ävensom KK 23/9 1834 (nr 30 s. 3) ang. en viss preskriptionstid för uppvisande i banken av utelöpande invisningar och insättningsbevis, som i bankens räkenskaper balanseras.

märkas skyldigheten att växla mynt[83] och att avgiftsfritt tillhandahålla avista-växlar[84] samt den f. n. suspenderade sedelinlösningsskyldigheten[85].

I fråga om postsparbanken och postgirorörelsen hänvisas till den föregående framställningen[86].

G. FÖRSÄKRINGSINRÄTTNINGAR.

Pensionsstyrelsen[87] och riksförsäkringsanstalten[88] ombesörja, vid sidan av folkpensioneringen och den obligatoriska olycksfallsförsäkringen, även i viss utsträckning frivillig pensions- respektive olycksfallsförsäkring[89]. Dessa verksamhetsgrenar, som äro undantagna från den allmänna lagstiftningen om försäkringsavtal och försäkringsrörelse[90], äro, i den mån de ej reglerats genom särskilda författningar, i tillämpliga delar underkastade samma regler som folkpensio-

---

[83] Lag 30/5 1873 (nr 31) om rikets mynt, § 16; RiksbL 23 §.

[84] RiksbL 21 §.

[85] RF § 72; RiksbL 6, 7 §§; RiksbRegl § 2. Jfr KK 17/6 1948 (nr 327) ang. befrielse för riksbanken under viss tid från skyldigheten att inlösa av banken utgivna sedlar med guld.

[86] Se ovan s. 52 ff.

[87] KInstr 23/12 1937 (nr 1034) för pensionsstyrelsen.

Pensionsstyrelsen kan visserligen ej betecknas som en anstalt i egentlig mening; dess frivilliga försäkring behandlas dock här, då den till sin art är jämförbar med enskild försäkringsverksamhet.

[88] KInstr 23/12 1937 (nr 1033) för riksförsäkringsanstalten.

[89] Lag 29/6 1946 (nr 433) om frivillig statlig pensionsförsäkring; KK 30/12 1947 (nr 981) ang. anordnandet av den frivilliga statliga pensionsförsäkringen (pensionsstyrelsens frivilliga försäkring); lag 17/6 1916 om försäkring för olycksfall i arbete, 35 §; KF 11/6 1918 ang. en särskild för fiskare avsedd försäkring mot skada till följd av olycksfall. — Frivillig olycksfallsförsäkring enligt OFL 35 § kan meddelas dels för hemarbetare och arbetsgivares familjemedlemmar m. fl. (jfr 2 § 2 st.), dels för olycksfall utom arbete.

[90] Lag 8/4 1927 om försäkringsavtal, 1 § 2 st.; lag 17/6 1948 (nr 433) om försäkringsrörelse, 349 § a.

neringen respektive den obligatoriska olycksfallsförsäkringen[91].

2 §. KOMMUNALA ANSTALTER.

Kommunala subjekt, särskilt städer, landskommuner och landsting, driva i stor utsträckning anstalter, avsedda att nyttjas av allmänheten, i främsta rummet kommunmedlemmarna. Dylika anstalters verksamhet kan i olika avseenden vara underkastad en offentligrättslig särreglering antingen på grund av de allmänna principer, som ligga till grund för kommunallagstiftningen, eller med stöd av särskilda författningar.

Enligt i såväl doktrin som rättspraxis härskande mening giva kommunallagarna uttryck för den principen, att en kommuns medlemmar äro berättigade att på likformiga villkor nyttja av kommunen inrättade företag[1]. Denna likställighetsprincip följer i viss mån redan av stadgandena om den kommunala kompetensen[2]. Det hittills upprätthållna kravet, att kommunala företag skola tillgodose kommunmedlemmarnas gemensamma intressen, innebär nämligen, såvitt gäller företag, som skola tillgodose dessa intressen genom konkreta prestationer till kommunmedlemmarna, att medlemmarna måste anses berättigade att på lika villkor taga del av dessa prestationer. Emellertid har gemensamhetskravet i praxis uppfattats så, att det är tillräckligt, att företaget kommer en större del av kommunens medlemmar tillgodo, eller att det endast indirekt, t. ex. genom att stimulera ortens näringsliv, tjänar kommunmedlemmarnas gemensamma

[91] FrivPensK § 12; OFL 35 §; FiskarförsF § 11.

[1] Se bl. a. *Sundberg*, Kommunalrätt, s. 445 ff., och *Welinder*, Kommunala avgifter i de svenska städernas hushållning (Lund 1935), s. 349 ff.

[2] LKL 3 §; LKS 3 §; LLt 4 §.

intressen. Reglerna om den kommunala kompetensen ha därför endast begränsad betydelse såsom uttryck för den kommunala likställighetsprincipen[3]. Gemensamhetskravet torde dock innebära, att en kommun ej utan författningsstöd äger bevilja vissa nyttjare av kommunala anstalter förmåner av understödskaraktär. Större vikt bör emellertid i detta sammanhang tillmätas reglerna om huvudgrunderna för den kommunala beskattningen[4], av vilka följer, att de kommunala anstalternas avgifter ej få innebära en maskerad beskattning av nyttjarna eller vissa av dessa. Avgifterna böra sålunda i princip dels ej överskrida kommunens självkostnader för driften av inrättningen och dels uttagas med belopp, som för olika nyttjare äro lika för samma slags prestationer, vilket givetvis ej utesluter en avgiftsdifferentiering efter objektiva grunder.

Den likställighetsprincip, som sålunda kan utläsas ur kommunallagarna, har emellertid i praktiken gjort sig gällande endast i fråga om vissa grupper av kommunala företag. Av avgörande betydelse har härvid varit, om villkoren för nyttjandet av kommunens företag blivit föremål för formliga, överklagbara beslut av kommunens organ. I den mån kommunens beslutande organ antagit reglementen eller taxor för kommunala anstalter eller fattat beslut, som gällt en viss kommunmedlems rätt att nyttja en kommunal anstalt, har möjligheten att besvärsvägen hävda den kommunala likställighetsprincipen stått öppen. I sådana fall, där beslut av motsvarande innebörd fattats av kommunens förvaltande organ, synes däremot besvärsvägen hittills sällan ha anlitats, ehuru dylika beslut i princip måste anses överklagbara[5]. I praktiken har den kommunala likställighetsprincipen hävdats besvärsvägen huvudsakligen beträffande avgiftsbeslut

---

[3] Kompetensreglernas betydelse som uttryck för den kommunala likställighetsprincipen har ytterligare minskats genom 1948 års ändringar i kommunallagarna (se SFS 1948:286, 287, 290).

[4] LKL 67, 68 §§; LKS 62, 63 §§; LLt 46 §.

[5] Jfr nedan s. 370 f.

avseende kommunala elektricitets-, gas-, vattenlednings-, avlopps- och renhållningsverk samt sjukhus och spårvägar[6]. I nyare praxis har likställighetsprincipen i fråga om vissa av dessa anstalter i begränsad omfattning ansetts kunna göras gällande även inför domstol i samband med skadeståndseller återbäringstalan mot kommunen[7]. Vad beträffar kommunala företag i övrigt, har likställighetsprincipen ännu ej avsatt några tydliga spår i rättspraxis. Detta gäller ej endast sådana typiska affärsföretag som kommunala hotell o. d. utan även mera utpräglat allmännyttiga inrättningar, såsom badhus, museer, teatrar och konserthus. I den mån villkoren för nyttjandet av dylika inrättningar fastställas genom formliga, överklagbara beslut, och i den mån tvister om dessa villkors likformighet överhuvud kunna tänkas uppkomma, torde emellertid intet principiellt hinder föreligga för den kommunala likställighetsprincipens tillämpning även i fråga om dessa slags inrättningar.

Ur kommunallagarna kunna ej härledas andra offentligrättsliga regler rörande förhållandet mellan kommunala anstalter och deras nyttjare än likställighetsprincipen. I den mån annat ej följer av särskilda författningar, är sålunda detta förhållande i övrigt att bedöma efter allmänna privaträttsliga regler[8].

Den rättsliga särreglering, som kommunala anstalter kunna vara underkastade enligt särskilda författningar, avser i vissa fall uteslutande kommunala anstalter[9], medan den i andra fall är av principiellt samma art som vid offentliga anstalter, drivna av enskilda subjekt.

Genom särskilda författningar, som ålägga kommun att i

---

[6] Jfr nedan s. 236 not 10, 11.

[7] Se nedan s. 130 ff.

[8] Anmärkas bör dock, att kommunala tjänstemän enligt SL 25:11 i stor utsträckning äro underkastade ämbetsansvar, vilket innebär en särskild garanti för fullgörandet av kommunala anstalters förpliktelser mot deras nyttjare.

[9] Jfr ang. KMts befogenhet att ålägga kommunerna särskilda för-

viss utsträckning inrätta och driva sjukvårdsinrättningar och undervisningsanstalter, har förhållandet mellan dessa anstalter och deras nyttjare blivit föremål för en mer eller mindre noggrann reglering. Med stöd av hälsovårdsstadgan kan vidare förhållandet mellan kommunala vattenlednings-, avlopps- och renhållningsverk komma att underkastas en viss offentligrättslig särreglering. Slutligen märkes, att kommunala slakthus genom beslut av länsstyrelse efter framställning av kommunen kunna underkastas särskilda rättsregler, samt att kommunala auktionsverk av ålder anses äga ensamrätt till sin verksamhet, vilken brukar bekräftas genom av länsstyrelse fastställda auktionsreglementen, innehållande närmare bestämmelser om nyttjandet av dessa anstalter.

Bland kommunala anstalter, vilka kunna bliva föremål för en rättslig särreglering på samma sätt som motsvarande anstalter, drivna av enskilda subjekt[10], märkas dels statsunderstödda anstalter, särskilt vissa sjukhus och skolor samt bibliotek och rättshjälpsanstalter, och dels kommunikationsanstalter (kommunala järnvägar, spårvägar och omnibuslinjer), vilka i likhet med dylika av enskilda subjekt drivna inrättningar underkastats särskilda regler i samband med statlig koncession eller statligt tillstånd till anstaltens verksamhet.

A. KOMMUNIKATIONSANSTALTER.

För kommunala järnvägar, spårvägar och omnibuslinjer gälla i huvudsak samma regler som för motsvarande inrätt-

pliktelser *Sundberg*, Kungl. Maj:t och kommunalförvaltningen (ST 1930 s. 1 ff.).

Framhållas må här, att de grundläggande reglerna om sjukhus- och slakthusväsendet ha meddelats i form av lag, att hälsovårdsstadgan har utfärdats av KMt efter riksdagens hörande, samt att de bestämmelser i folkskolestadgan, som ålägga kommunerna ekonomiska förpliktelser, ha tillkommit under riksdagens medverkan (jfr *Herlitz*, Om lagstiftning, Sthlm 1926—1930, s. 543 f.).

[10] Jfr nedan s. 95 ff.

ningar, drivna av enskilda subjekt[11]. Kommunala spårvägar intaga dock en särställning, såtillvida som deras taxor med stöd av särskilda bestämmelser i spårvägarnas ordningsstadgor i regel fastställas av stadsfullmäktige och ej av länsstyrelse[12].

B. ELEKTRICITETS- OCH GASVERK.

Förhållandet mellan kommunala elektricitets- och gasverk och deras nyttjare är ej underkastat andra offentligrättsliga regler än dem, som följa av den kommunala likställighetsprincipen[13]. Reglementen och taxor för verken antagas av kommunens beslutande organ[14]. Särskilda kontrakt bruka

[11] Se närmare nedan s. 102 ff.

Av de kommunala kommunikationsanstalterna torde omnibuslinjerna numera vara de vanligaste. Rent kommunala järnvägar äro mycket fåtaliga; kommunala spårvägar finnas i Göteborg, Malmö, Hälsingborg, Norrköping, Jönköping, Gävle och Karlskrona (jfr SOU 1924:45 s. 151 ff., 289 ff.).

Ang. kommuns behörighet att anlägga eller understödja kommunikationsanstalter, se betr. järnvägar RÅ 1910:102, 103, 1911:12, 1913:65; betr. spårvägar RÅ 1924 S 149; betr. omnibuslinjer RÅ 1926:25, 1928 S 234, 1941 S 330.

[12] Se t. ex. GbgSpårvOSt § 7; MlmSpårvOSt § 7. Kommunal spårvägsstyrelse äger ej på eget initiativ bestämma spårvägsavgifter; se NJA 1923:299 (jfr nedan s. 134 not 40).

Genom besvär över stadsfullmäktiges beslut kan den kommunala likställighetsprincipen hävdas i fråga om spårvägsavgifterna. Se RÅ 1930 S 231 (avgiftsdifferentiering efter objektiva grunder tilllåten) samt 1935:49, 1936 S 259 (beslut om fria spårvägsresor för stadsfullmäktiges ledamöter upphävdes såsom stridande mot reglerna om den kommunala kompetensen).

[13] I FT 1944 s. 164 har *Westman* hävdat, att den befogenhet att när som helst ändra verkens reglementen och taxor, som kommunerna bruka förbehålla sig, bör betraktas som en avvikelse från allmänna privaträttsliga principer. Jfr härom nedan s. 246 f.

[14] Se t. ex. reglemente för Stockholms gasverk och elverk (Kf 1944:14; jfr taxor i Kf 1923:88, 1936:60); reglemente för förbrukning av gas och elektricitet från Göteborgs stads gas- och elektri-

dock ingås mellan verkens styrelser och större förbrukare[15]. I övrigt torde köplagens regler vara att tillämpa, direkt i fråga om gasabonnemang och analogiskt i fråga om elektricitetsabonnemang[16].

De kommunala elektricitets- och gasverken intaga ingen rättslig men väl i allmänhet en faktisk monopolställning, i det att den, som vill framdraga ledningar över eller under gata, måste inhämta kommunens tillstånd därtill[17]. Den i verkens reglementen i allmänhet stadgade ensamrätten för verket eller av detsamma godkända entreprenörer att utföra installations- och reparationsarbeten inom till verket anslutna fastigheter bör endast betraktas som ett av kommunen uppställt leveransvillkor[18].

C. VATTENLEDNINGS-, AVLOPPS- OCH RENHÅLLNINGSVERK.

För de kommunala vattenlednings-, avlopps- och renhållningsverken gälla delvis samma regler som för elektricitets- och gasverken men därutöver även reglerna i hälsovårdsstadgan och eventuellt i av kommunen beslutade och av

---

citetsverk (KfsGbg 1930 nr 29); reglemente för förbrukning av gas från Malmö stads gasverk (KfsMlm s. 693). Jfr även Svenska elektricitetsverksföreningens sammanställning av praxis i förhållandet mellan elverket och dess abonnenter (Svenska elektricitetsverksföreningens handlingar 1933 nr 9).

[15] Jfr Svenska elektricitetsverksföreningens formulär till kraftkontrakt jämte tillhörande allmänna bestämmelser (Svenska elektricitetsverksföreningens handlingar 1941 nr 3).

[16] Jfr *Almén* I s. 6 not 4; *Westman* s. 150 ff. — För elektricitetsabonnemang gälla dessutom vissa regler i ElKrL.

[17] Att märka är, att kommun enligt ElAnlL 1 § 2 st. i regel ej är skyldig att avstå gatumark för elektrisk anläggning.

Närmare bestämmelser om skyldighet att inhämta kommunens tillstånd till framdragande av elektriska ledningar meddelas stundom i av länsstyrelsen fastställda ordningsföreskrifter; se t. ex. GbgOF § 12.

[18] Se t. ex. SthlmElRegl § 4.

länsstyrelsen fastställda särskilda föreskrifter med avseende å allmänna hälsovården. Hälsovårdsstadgan ålägger såväl kommunen som dess enskilda medlemmar, särskilt fastighetsägarna, vissa förpliktelser med avseende å vattenförsörjning, avlopp och renhållning. Innehållet i dessa förpliktelser varierar emellertid något med hänsyn till kommunernas bebyggelseförhållanden och kan närmare bestämmas genom lokala stadganden av nyss antydd art.

Enligt hälsovårdsstadgan åligger det kommuns hälsovårdsnämnd att verka för att vattenförsörjning och avlopp ordnas på ett tillfredsställande sätt inom kommunen samt att för detta ändamål allmänna vatten- och avloppsledningar anläggas inom tättbebyggda områden; hälsovårdsnämnd i stad skall dessutom verka för att renhållningsverk inrättas eller annan lämplig åtgärd vidtages för avlägsnande från staden av orenlighet[19]. Vad beträffar städer och andra tättbebyggda områden, åligger det kommunen att vidtaga åtgärder för lösandet av dessa uppgifter, i den mån de ej ombesörjas av annan. Kommunens skyldighet att anlägga avloppsledningar, till vilka enskilda fastigheter kunna vinna anslutning, är ovillkorlig. Däremot är kommunen ej ovillkorligen skyldig att anlägga vattenledningar, avsedda för anslutning till enskilda fastigheter, eller inrätta renhållningsverk, som verkställer hämtning inom fastigheterna; vattenförsörjningen kan även ordnas genom inrättande av offentliga vattenhämtningsställen och renhållningen genom inrättande av allmänna avstjälpningsplatser eller sophämtningsstationer, till vilka fastighetsägarna kunna forsla orenlighet; kommunen är dock skyldig att ordna vattenförsörjningen och renhållningen på något av dessa sätt. Länsstyrelse äger vid vite förelägga kommun att fullgöra sina skyldigheter i dessa avseenden[20]; sådant föreläggande kan påkallas ej endast av myndighet,

---

[19] HSt 1, 35 §§. Jfr även betr. avlopp ByL 52, 74 §§ och BySt 34 §.
[20] HSt 55 § 2 mom.

t. ex. hälsovårdsnämnd eller tjänsteläkare, utan även av enskild fastighetsägare[21].

Hälsovårdsstadgan ålägger även fastighetsägarna vissa förpliktelser i avseende å vattenförsörjning, avlopp och renhållning. Fastighetsägare i stad är sålunda vid straffansvar skyldig att låta avleda flytande orenlighet och bortforsla avskräde från sin fastighet[22]. Fastighetsägare torde även kunna åläggas att ordna vattenförsörjningen inom sin fastighet på ett tillfredsställande sätt[23]. Fullgörandet av fastighetsägarnas förpliktelser övervakas av hälsovårdsnämnden, som har vissa tvångsmedel till sitt förfogande[24].

De förpliktelser, som hälsovårdsstadgan sålunda ålägger kommuner och fastighetsägare, inverka i viss mån på förhållandet mellan de kommunala vattenlednings-, avlopps- och renhållningsverken och deras nyttjare. Särskilt är detta fallet, om och i den mån dessa förpliktelser närmare preciseras

---

[21] Se ang. kommuns skyldighet att på enskilds begäran utdraga vattenledningar RÅ 1937 S 83, 1944 S 19, 1946 S 256, 451, 1947 I 40 (jfr även W 1531, 1532, RÅ 1917 C 71, 1918 C 20, 1939 S 144); ang. avloppsledningar RÅ 1910:25, 1911:145, 1917:34, 1930 S 150, 1935 S 80, 1936 S 422, 1937 S 83, 1938 S 29, 1940 S 210, 1946 S 256, 279, 451 (jfr även RÅ 1917 C 71, 1918 C 20, 1939 S 144).

Frågan, huruvida avloppsledning skall finnas i gata, avgöres i administrativ väg i enlighet med föreskrifterna i HSt. Avloppsledning, som enligt i denna ordning fattat beslut skall finnas i gata, skall enligt ByL 52 § 2 st. 3 p. vara anordnad vid gatans upplåtande till allmänt begagnande. Då fastighetsägare äger föra talan inför domstol mot staden om upplåtande av gata (se NJA 1919 A 383, 1931:438, 1946:561 I och RÅ 1925:39), och då anordnandet av avloppsledningar ingår i stadens gatuhållningsskyldighet, kunde det ifrågasättas, om fastighetsägare ej bör äga möjlighet att även inför domstol påyrka anläggande av avloppsledningar, vilka staden enligt administrativt beslut är skyldig att anordna. Då emellertid länsstyrelse enligt HSt äger ålägga staden vid vite att inom viss tid anordna avloppsledningar, torde domstol ej kunna anses behörig att meddela ett likartat föreläggande.

[22] HSt 16, 20, 27 §§ (jfr dock 26, 30 a §§).

[23] Se t. ex. RÅ 1942 S 412.

[24] HSt 29, 53 §§ (vitesföreläggande i fall, där straffpåföljd ej fin-

genom sådana särskilda föreskrifter med avseende å allmänna hälsovården, som efter beslut av kommunen må fastställas av länsstyrelse, och för vilkas överträdande bötesstraff må stadgas[25].

Rättsförhållandet mellan kommunala vattenledningsverk och deras nyttjare gestaltar sig i huvudsak på samma sätt som vid kommunala elektricitets- och gasverk. Kommunens beslutande organ har sålunda att antaga reglemente och taxa för verket[26], och fastighetsägarna inom kommunen måste anses berättigade att på likformiga villkor erhålla vattenleveranser från verket. Härutöver märkes emellertid, att fastighetsägarna under vissa omständigheter kunna åläggas att ansluta sina fastigheter till det kommunala vattenledningsnätet[27], samt att stundom särskilda straffsanktionerade ordningsstadganden äro fastställda av länsstyrelse rörande begagnandet av vattenledningsverkets anläggningar[28].

Det kommunala avloppsväsendet[29] är föremål för en offentligrättslig reglering dels genom hälsovårdsstadgans före-

---

nes stadgad), 56 § (handräckning av polismyndighet), 57 § (verkställande av arbete eller åtgärd mot lega på den försumliges bekostnad).

[25] HSt 30, 54 §§.

[26] Se t. ex. reglemente för Stockholms vattenledningsverk (Kf 1925:14; jfr taxa i Kf 1924:83); reglemente för Göteborgs vattenledningsverk (KfsGbg 1922 s. 227); reglemente för Malmö stads vattenledningsverk (KfsMlm s. 526).

Jfr även det normalreglemente för vattenverk, som finnes publicerat i Svenska kommunal-tekniska föreningens handlingar 1945 nr 6 (Sthlm 1945).

[27] RÅ 1938 S 288, 1944 S 354, 1947 S 48.

[28] Se t. ex. ordningsstadga för Malmö stads vattenledningsverk (KfsMlm s. 536). En tidigare ordningsstadga för Göteborgs vattenledningsverk (KfsGbg 1922 s. 231) har numera inarbetats i särskilda ordningsföreskrifter för Göteborg § 15 (KfhGbg II s. 118). Jfr även RÅ 1916 C 162, 1935 S 125 samt NJA 1939:235.

[29] Det kan ifrågasättas, om de kommunala avloppsverken kunna betecknas som anstalter i ordets här använda betydelse. Kommunens prestation består ju här huvudsakligen i tillhandahållande av vissa fasta anläggningar, och den personliga verksamheten är redu-

skrifter, dels även genom byggnadslagstiftningen. Närmare föreskrifter om avloppsväsendet bruka meddelas antingen i ett av kommunen antaget och av länsstyrelsen jämlikt hälsovårdsstadgan fastställt avloppsreglemente[30] eller i ett av kommunen ensam beslutat avloppsreglemente och en av länsstyrelsen jämlikt hälsovårdsstadgan fastställd ordningsstadga för avloppsverket[31]; dylika föreskrifter förekomma även i kommunernas av länsstyrelse fastställda byggnadsordningar[32]. Under vissa förutsättningar kan kommun åläggas att medgiva fastighetsägare anslutning till befintlig avloppsledning[33], liksom även fastighetsägare kan förpliktas att ansluta sin fastighet till det kommunala avloppsnätet[34].

Avloppsväsendets karaktär av en obligatorisk kommunal uppgift har i nyare doktrin och praxis ansetts medföra, att kommun ej i annan ordning, än byggnadslagstiftningen medgiver, äger upptaga avgifter av fastighetsägarna, avsedda att täcka kostnaderna för anläggning och underhåll av det allmänna avloppsnätet[35]. Däremot är kommun oförhindrad att

---

cerad till ett minimum (jfr ovan s. 40 f.). Avloppsverken upptagas likväl här till behandling med hänsyn till det nära rättsliga sambandet med vattenledningsverken m. fl. kommunala anstalter.

30 Se t. ex. avloppsreglemente för Stockholm (Kfh s. 393).

31 Se t. ex. reglemente och ordningsstadga för Malmö stads kloakverk (Kfs Mlm s. 538, 544).

Jfr även de normalreglementen för avloppsverk samt ang. avloppsledning inom fastighet, som finnas publicerade i Svenska kommunal-tekniska föreningens handlingar 1945 nr 7 (Sthlm 1945).

Jfr betr. fastställande av ordningsstadga för avloppsverk RÅ 1916 C 162, 1947 S 152.

32 Se t. ex. byggnadsordning för Göteborgs stad (KfhGbg II s. 1), § 37.

33 RÅ 1914:84, 1939 S 369, 1943 S 436.

34 Se t. ex. SthlmAvlRegl § 3:1 ävensom RÅ 1914 C 153, 1920 C 56, 1943 S 565, 1944 S 354, 500.

35 NJA 1934:663, 1938:165, 1939:658 (jfr 1945:713); RÅ 1938:51, 1938 S 308, 1940:33, 1941 S 250, 1943 S 436. Ang. doktrinen, se särskilt *Sundbergs* utlåtande i NJA 1934:663 samt *Sundberg*, W.C.-avgifterna ur rättslig sypunkt (SST 1935 s. 20 ff.). — Jfr SST 1948 s. 414 (avgift må upptagas utanför planlagt område).

uppbära ersättning för anläggning av servisledning mellan allmän avloppsledning och enskild fastighet[36]; trots den anslutningsplikt, som åvilar fastighetsägarna, och trots den ensamrätt att anlägga servisledningar, som brukar förbehållas kommunen eller av densamma godkända entreprenörer[37], äger kommun, utan att underställning erfordras, besluta dylika avgifter, vilka dock ej torde få sättas högre än kommunens självkostnader, för att kommunen ej skall kunna på denna omväg uttaga ersättning för anläggning och underhåll av de allmänna avloppsledningarna[38]. Ersättning av sistnämnda slag må uttagas endast i form av bidrag till gatubyggnadskostnad enligt särskilda av kommunen beslutade bestämmelser, vilka, i den mån de ålägga fastighetsägare nya skyldigheter, skola underställas KMts prövning[39].

— Angående kommunala renhållningsverk bruka bestämmelser meddelas i renhållningsstadgor, antagna av vederbörande kommun och fastställda av länsstyrelse med stöd av hälsovårdsstadgan[40]. Renhållningstaxor antagas av kommunen och behöva ej fastställas av länsstyrelse, såvida detta ej föreskrives i kommunens renhållningsstadga[41]. Genom renhållningsstadgorna överflyttas ofta den skyldighet att svara för bortforsling av orenlighet, som enligt hälsovårdsstadgan i första hand åvilar fastighetsägarna, på kommunen, vilken

---

[36] Se RÅ 1920 So 27 samt *Sundberg* i SST 1935 s. 21 f.

[37] Se t. ex. SthlmAvlRegl § 7:2; MlmAvlRegl § 10; MlmAvlOSt § 1 a.

[38] Jfr RÅ 1945 S 92.

[39] ByL 67—69 §§. Jfr normalförslag till gatukostnadsbestämmelser i SOU 1932:40, 1936:33. Ang. praxis, se NJA 1946:561 II, 1946 A 193; RÅ 1941 S 234, 1943 S 564.

[40] Se t. ex. renhållningsstadgor för Stockholm (Kfh s. 390), Göteborg (KfhGbg II s. 93) och Malmö (KfsMlm s. 550).

[41] RÅ 1937 S 329. — Enligt SthlmRenhSt § 3 och GbgRenhSt § 19: 1 fastställes taxa av ÖÄ resp. länsstyrelsen; enligt MlmRenhSt § 14 antages taxa däremot av stadsfullmäktige utan att fastställelse erfordras. Jfr renhållningstaxor för Stockholm (Kf 1919:197), Göteborg (KfsGbg 1929:15) och Malmö (KfsMlm s. 570).

åtager sig denna uppgift mot ersättning av fastighetsägarna[42]. I många fall föreskriva renhållningsstadgorna ensamrätt för kommunens renhållningsverk eller av kommunen antagen renhållningsentreprenör att ombesörja bortforsling av orenlighet[43]. Ehuru fastighetsägarnas ekonomiska intressen kunna åsidosättas genom stadganden om dylik ensamrätt, anses stadganden av denna art likväl tillåtna i tättbebyggda samhällen med hänsyn till den allmänna hälsovårdens krav[44]. Kommunens ensamrätt att omhänderhava renhållningsbestyren kommer i förening med fastighetsägarens primära ansvar för renhållningen inom sin fastighet i praktiken att innebära en plikt för fastighetsägaren att anlita det kommunala renhållningsverket[45]. Fastighetsägaren äger sålunda ej själv undanskaffa orenligheten från sin fastighet och ej heller låta den kvarbliva där, utan måste antingen, alltefter renhållningsstadgans föreskrifter, låta renhållningsverkets personal verkställa hämtning på föreskrivna tider eller själv genom anmälan (budning) meddela verket, när hämtning är erforderlig. I de fall, där ensamrätt för kommunens renhållningsverk och nyttjandeplikt för fastighetsägarna sålunda är föreskriven, torde några avtal mellan renhållningsverket och fastighetsägarna knappast förekomma, utan förhållandet dem emellan regleras direkt genom renhållningsstadgan och taxan. Renhållningsavgifterna utgå då ej enligt något åtagande av fastighetsägarna utan äro av rent offentligrättslig karaktär. Detta bör dock ej undanskymma det förhållan-

---

[42] Se ang. kommuns behörighet att övertaga renhållningsbestyren RÅ 1910 C 75.

[43] Se t. ex. SthlmRenhSt § 12; GbgRenhSt § 11:1.

[44] Se RÅ 1920:19, 1935 S 358, 383, 1937 S 329, 1940 S 400.

[45] Se betr. hälsovårdsnämnds befogenhet att medgiva undantag från denna förpliktelse RÅ 1916:97, 1937 S 188, 1938 S 12, 1948 I 42.

Ang. de påföljder, som kunna drabba fastighetsägare vid åsidosättande av skyldigheten att anlita kommunens renhållningsverk, se nedan s. 142 f. not 20, 33.

det, att dessa avgifter skola utgöra vederlag för verkliga prestationer från kommunens sida[46].

Vid både vattenlednings-, avlopps- och renhållningsverk kan det sålunda förekomma, att kommunen äger besluta och utkräva avgifter för prestationer, som fastighetsägaren är skyldig att anlita, antingen vid straffansvar eller vid risk för vitesföreläggande eller tvångsåtgärder. Fastighetsägare kan sålunda vara skyldig att ansluta sin fastighet till det kommunala vattenlednings- eller avloppsnätet eller att anlita det kommunala renhållningsverket och samtidigt vara skyldig att erlägga engångsavgift för anslutning till vattenledningsverket, avgift för anläggning av servisrör mellan fastigheten och avloppsnätet eller slutligen renhållningsavgifter. Det är tydligt, att fastighetsägarens avgiftsplikt i dylika fall ej är beroende av något åtagande från hans sida, eftersom ett dylikt åtagande ej kan framtvingas genom innehållande av kommunens prestationer, om fastighetsägaren är ovillig att mottaga dessa. Anmärkningsvärt är, att kommun anses befogad att besluta och utkräva dylika avgifter, som i extrema fall kunna få ren tvångskaraktär, utan att fastställelse av statlig myndighet ovillkorligen kräves. Ett visst korrektiv mot missbruk av denna befogenhet ligger dock i fastighetsägarnas möjlighet att överklaga kommunens avgiftsbeslut.

D. SLAKTHUS.

Slakthustvång, som innebär förbud att slakta djur av vissa slag annorledes än i offentligt slakthus, kan stadgas av länsstyrelse på framställning av stadsfullmäktige att gälla för stad eller visst område därav[47]. Förutsättning för införande av dylikt tvång är bl. a., att av veterinärstyrelsen godkänt offentligt slakthus blivit uppfört. Offentligt slakthus skall

[46] Jfr ang. utkrävande av renhållningsavgifter vid försummelse att anlita kommuns renhållningsverk nedan s. 143 ff.

[47] Lag 11/5 1934 ang. köttbesiktning och slakthus, 3 §. Ang. straff för överträdelse av dylikt förbud se 11 §.

stå under förvaltning av en särskild styrelse[48], och för dess begagnande äger staden uppbära avgifter enligt taxa, som fastställes av veterinärstyrelsen på förslag av slakthusets styrelse; dessa avgifter få ej sättas högre än som erfordras för att täcka kostnaderna för slakthusets drift, skälig ränta å anläggningskapitalet inberäknad[49].

E. SJUKVÅRDSINRÄTTNINGAR.

De kommunala sjukvårdsinrättningarnas organisation och verksamhet regleras huvudsakligen genom sjukhuslagen och den med stöd av densamma utfärdade sjukhusstadgan[50]. Sjukhuslagstiftningen är med vissa undantag tillämplig på kommunala anstalter för sluten kroppssjukvård, d. v. s. lasarett, sjukstugor, tuberkulossjukvårdsanstalter och epidemivårdanstalter. Enligt sjukhuslagen åligger det landsting och stad, som ej deltager i landsting, att för dem, som hava sin vistelseort eller hemort inom landstingsområdet eller staden, ombesörja anstaltsvård för sjukdom, skada och kroppsfel, i den mån icke annan drager försorg om sådan vård[51]. Landsting och stad, som nyss nämnts, bör dessutom ombesörja anstaltsvård vid barnsbörd. Även kommun, som deltager i landsting, är oförhindrad att driva sjukvårdsinrättningar. Också på dylika icke-obligatoriska anstalter är sjukhuslagstiftningen tillämplig. För vissa sjukvårdsinrättningar har dock KMt med stöd av sjukhuslagen utfärdat särskilda reglementen, innehållande vissa särbestämmelser[52].

---

[48] SlL 3 § 4 mom. Jfr instruktion för Stockholms stads slakthus- och saluhallsstyrelse (Kf 1940:67).

[49] SlL 8 §. Jfr slakthustaxa för Stockholm (Kf 1947:63).

[50] Lag 20/12 1940 (nr 1044) om vissa av landsting eller kommun drivna sjukhus; sjukhusstadga 20/12 1940 (nr 1045).

[51] Lagen stadgar dock inga påföljder för kommun, som ej uppfyller sina åligganden i dessa avseenden. Jfr SOU 1927:3, s. 42 f.

[52] SjL 27 §, SjSt 59 §. Se KRegl 20/12 1940 (nr 1047) för Stockholms stads sjukhus; KRegl 20/12 1940 (nr 1048) för Göteborgs

För sjukhuslagstiftningens tillämplighet är det ej nödvändigt, att vederbörande kommun helt eller ens delvis äger en viss anstalt; avgörande är i stället, om kommunen helt eller till viss kvotdel i sista hand ansvarar för driftkostnaden[53].

Den centrala ledningen av landstings eller kommuns sjukhusväsende utövas av en sjukvårdsberedning och den närmaste förvaltningen av sjukhus av en direktion[54]. Högsta tillsynen över sjukhusväsendet tillkommer medicinalstyrelsen, hos vilken även sjukhusdirektionens beslut rörande sjukvården m. m. kunna överklagas[55]. Legosängsavgifter fastställas av vederbörande landsting eller kommun[56]; könssjuka och epidemiskt sjuka personer skola dock vårdas kostnadsfritt[57]. Patient är i regel skyldig att vid intagningen avlämna ansvarsförbindelse eller erlägga visst belopp i förskott till säkerhet för vårdkostnaden[58]. Läkares och övrig sjukhuspersonals rätt att mottaga ersättning av patienter är underkastad särskilda inskränkningar genom sjukhuslagen[59]. Erfor-

---

stads sjukhus; KRegl 22/6 1945 (nr 360) för Malmö stads sjukhus; KRegl 5/12 1941 (nr 935) för Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund. Ang. akademiska sjukhuset i Uppsala se ovan s. 59 not 36 samt ang. allmänna barnbördshuset i Stockholm nedan s. 92 not 7.

De nu nämnda sjukhusen tjäna enligt särskilda stadganden eller överenskommelser i viss utsträckning även som undervisningsanstalter för utbildning av läkare.

[53] SjL 2 § 1 mom. Jfr SOU 1927:3 s. 40.

[54] SjL 4, 5, 10 §§.

[55] KInstr 30/6 1947 (nr 573) för medicinalstyrelsen, 1 och 2 §§; SjL 6, 12 §§.

[56] SjL 20 § 1 st. Ang. möjligheten till avgiftsdifferentiering se 20 § 2 st. samt nedan s. 236 not 11 och 13 anförda rättsfall. Beslut om legosängsavgifter behöver icke underställas offentlig myndighets prövning (jfr RÅ 1918 C 68).

Jfr reglemente ang. avgifterna vid Stockholms stads sjukvårdsanstalter (Kf 1939:68), § 2.

[57] SjL 20 § 3 och 4 st.; SjSt 45 § 2 mom.; KönssjL 4 § 4 st.; EpL 23 §.

[58] SjSt 45 §.

[59] SjL 21 §. Se närmare nedan s. 312 f.

derliga ordningsföreskrifter för sjukhus fastställas av direktionen[60]. I övrigt innehåller sjukhuslagstiftningen inga närmare regler om rättsförhållandet mellan sjukhus och deras patienter.

Sjukhuslagstiftningen gäller i princip endast den slutna kroppssjukvården[61]. Mottagningar för öppen vård ordnas i allmänhet genom överenskommelse mellan sjukvårdsberedningen och vederbörande läkare; taxa för dylik sjukvård skall dock under vissa förutsättningar utfärdas av medicinalstyrelsen[62]. Vissa större städer driva emellertid polikliniker i rent kommunal regi[63].

En del kommunala sjukvårdsinrättningar åtnjuta statsbidrag till anläggnings- och driftkostnader; statsbidraget brukar då vara förenat med särskilda villkor i fråga om anstalternas beskaffenhet och verksamhet. Bland statsunderstödda sjukvårdsinrättningar, som falla under sjukhuslagstiftningen, märkas särskilt förlossningsanstalter[64], barnavdelningar[65] och psykiatriska avdelningar[66] vid eller i anslutning till lasa-

---

[60] SjSt 6 § 1 mom. Jfr ordningsregler för patienter, intagna å Stockholms stads sjukhus (Kf 1945:13).

[61] Jfr RÅ 1942:35 (sjukhusdirektions beslut ang. anordningen av arbetet vid radiologisk poliklinik ansågs ej överklagbart enligt SjL 12 §).

[62] SjL 15 §. Se närmare nedan s. 314.

[63] Jfr SOU 1948:14, s. 27 ff., samt reglemente ang. avgifterna vid Stockholms stads sjukvårdsanstalter (Kf 1939:68), § 3.

[64] KK 21/7 1937 (nr 742) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av förlossningsanstalter; KK 21/7 1937 (nr 743) ang. statsbidrag till driften av förlossningsanstalter och väntehem m.m.

[65] KK 20/7 1939 (nr 537) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av barnavdelningar vid eller i anslutning till lasarett; KK 20/7 1939 (nr 538) ang. statsbidrag till driften av barnavdelningar vid eller i anslutning till lasarett m. m.

[66] KK 21/6 1946 (nr 421) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av psykiatriska avdelningar vid eller i anslutning till lasarett; KK 21/6 1946 (nr 422) ang. statsbidrag till driften av psykiatriska avdelningar vid eller i anslutning till lasarett.

rett, tuberkulossjukvårdsanstalter[67] och epidemisjukhus[68]. Även vissa anstalter, som ej alls eller endast i vissa avseenden äro underkastade sjukhuslagstiftningen, åtnjuta statsbidrag, t. ex. epileptikeranstalter[69] och hem för kroniskt sjuka[70].

I samband med de kommunala sjukvårdsinrättningarna må även omnämnas den av landsting och städer utom landsting med statsbidrag bedrivna folktandvården, för vilken taxa utfärdas av KMt[71], samt den rådgivning eller behandling som utan uppbärande av avgifter lämnas vid de av landsting och städer utom landsting med statsbidrag inrättade tuberkulosdispensärerna[72], mödra- och barnavårdscentralerna[73] samt byråerna för psykisk barna- och ungdomsvård[74].

---

[67] KK 27/6 1914 (nr 292) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av tuberkulossjukvårdsanstalter m. m.; KK 22/6 1939 (nr 480) ang. statsbidrag till driftkostnaderna vid anstalter för lungtuberkulos; KK 23/4 1937 (nr 209) ang. statsbidrag till driftkostnaderna m. m. vid anstalter för kirurgisk tuberkulos.

[68] KK 7/9 1920 (nr 667) ang. statsbidrag för uppförande, inrättande eller inlösen av epidemisjukhus; KK 5/5 1939 (nr 261) ang. statsbidrag till driften av epidemisjukhus m. m.

[69] KK 29/6 1945 (nr 532) ang. statsbidrag till driftkostnader vid anstalter för bildbara sinnesslöa och vid epileptikeranstalter. (Jfr SjL 1 § 3 st.)

[70] KK 27/6 1927 (nr 245) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av hem för kroniskt sjuka; KK 27/6 1927 (nr 246) ang. statsbidrag till driftkostnaderna vid hem för kroniskt sjuka. (Jfr SjL 1 § 3 st., 23 §; SjSt 56 a §.)

[71] KK 3/6 1938 (nr 358) ang. statsbidrag till folktandvård; taxa för folktandvård 10/11 1944 (nr 721; jfr SFS 1948:790).

[72] Tuberkulosförordning 31/3 1939 (nr 113); KK 18/6 1937 (nr 400) ang. statsbidrag till dispensärverksamhet för tuberkulosens bekämpande.

[73] KK 15/6 1944 (nr 396) ang. statsbidrag till förebyggande mödra- och barnavård.

[74] KK 22/6 1945 (nr 489) ang. statsbidrag till psykisk barna- och ungdomsvård.

F. UNDERVISNINGSANSTALTER.

Det kommunala folk- och fortsättningsskoleväsendets organisation och verksamhet regleras genom särskilda av KMt utfärdade stadgor[75]. Handhavandet av folk- och fortsättningsskoleväsendet är en obligatorisk kommunal uppgift[76] och åvilar antingen de kyrkliga kommunerna, som för detta ändamål kunna bilda kyrkliga samfälligheter eller uppdelas i flera skoldistrikt[77], eller, där skoldistrikt sammanfaller med borgerlig kommun och denna har fullmäktigerepresentation, de borgerliga kommunerna[78]. Inom varje skoldistrikt står skolväsendet under ledning av ett skolråd eller en folkskolestyrelse och eventuellt även en fortsättningsskolestyrelse. Skolväsendet står under tillsyn av skolöverstyrelsen samt statliga eller kommunala folkskolinspektörer[79]. Reglementen för folk- och fortsättningsskolorna inom varje

---

[75] KSt 26/9 1921 (nr 604) ang. folkundervisningen i riket; KSt 16/9 1918 (nr 1001) för fortsättningsskolan; KSt 22/6 1923 (nr 294) ang. folkundervisningen i Stockholm.

[76] FolkskSt § 1:2; FortsSkSt § 1:2. — Kommuns skyldighet att hålla småskola eller mindre folkskola kan dock bortfalla beträffande del av skoldistrikt, där dylik skola upprättats av husfäderna (FolkskSt § 4).

Några tvångsmedel mot kommun, som åsidosätter sina skyldigheter med avseende å skolväsendets upprätthållande, finnas ej stadgade.

Folk- och fortsättningsskoleväsendet åtnjuter i stor utsträckning statsbidrag. Se t. ex. KK 23/4 1948 (nr 208) ang. statsbidrag till avlönande av folk- och småskollärare m. m.; KK 30/12 1932 (nr 587) om avlöning åt lärare vid fortsättningsskolan samt statsbidrag till sådan avlöning; KK 6/3 1936 (nr 45) ang. statsbidrag till byggnader för folkskoleväsendet.

[77] Lag 6/6 1930 (nr 259) om församlingsstyrelse, 1 §.

[78] Lag 6/6 1930 (nr 262) om skolstyrelse i vissa kommuner, 1 §. Jfr lag 15/5 1903 (nr 58) ang. folkskoleväsendet i Stockholm.

[79] SkolöStInstr 2 §; KInstr 15/12 1914 (nr 489) för folkskolinspektörer; KK 9/10 1914 (nr 260) ang. inspektion av folkskoleväsendet i stad, som ej deltager i landsting.

skoldistrikt fastställas av domkapitlet eller i vissa fall av skolöverstyrelsen[80]; för folkskolorna inom varje skoldistrikt skall dessutom finnas en ordningsstadga, som uppgöres och fastställes av skolrådet eller folkskolestyrelsen[81].

Den skolgångsskyldighet, som enligt folkskole- och fortsättningsskolestadgorna åvilar barn i en viss ålder, är i främsta rummet avsedd att fullgöras vid de kommunala folk- och fortsättningsskolorna men kan även under vissa förutsättningar fullgöras vid andra läroanstalter eller genom undervisning i hemmen[82]. Skolpliktens omfattning kan i begränsad utsträckning bestämmas genom kommunala beslut[83].

Vid sidan av folk- och fortsättningsskolorna, vilkas upprätthållande åvilar kommunerna som en ovillkorlig skyldighet, finnas vissa kommunala undervisningsanstalter, vilka drivas frivilligt av kommunerna med statsbidrag, och för vilka särskilda stadgor utfärdats av KMt. Av dessa anstalter stå kommunala flickskolor, kommunala mellanskolor, praktiska mellanskolor och högre folkskolor[84] under skolöversty-

---

[80] FolkskSt § 10; FortsSkSt § 8. Jfr reglemente för Stockholms folkskolor (Kf 1923:42) resp. fortsättningsskolor (Kf 1921:18).

[81] FolkskSt § 10. Jfr ordningsstadga för Stockholms folkskolor (Kf 1929:30).

[82] FolkskSt §§ 35 ff.; FortsSkSt §§ 25 ff.

[83] KK 11/12 1917 (nr 900) ang. skolplikt beträffande undervisning i huslig ekonomi; KK 6/5 1921 (nr 261) ang. skolplikt beträffande undervisning i slöjd i folkskola.

[84] KSt 24/9 1928 (nr 426) för kommunala flickskolor; KSt 2/6 1933 (nr 345) för kommunala mellanskolor; KSt 7/6 1934 (nr 248) för högre folkskolor; KK 9/12 1938 (nr 754) ang. statsbidrag till avlöning av lärare vid kommunala flickskolor, kommunala mellanskolor, praktiska mellanskolor och högre folkskolor. Jfr även KK 18/6 1926 (nr 290) ang. ansökningar om statsunderstöd åt vissa kommunala gymnasier.

De kommunala mellanskolorna hålla f. n. på att successivt förstatligas. Se SOU 1939:16, KPr 1944 nr 207 s. 30 ff., riksd. skr. 1944 nr 368 s. 13 f. samt KK 30/6 1944 (nr 573) med vissa föreskrifter rörande läroanstalter, som stå under ombildning från kommunala mellanskolor till samrealskolor.

relsens inseende[85]; erkännande av dylika skolor meddelas av KMt, och reglementen för dem fastställas av skolöverstyrelsen[86]. Under inseende av överstyrelsen för yrkesutbildning[87] stå kommunala yrkesskolor och centrala verkstadsskolor[88], för vilka reglementen fastställas av överstyrelsen[89].

G. BIBLIOTEK.

Kyrklig kommun äger inrätta församlingsbibliotek, som förvaltas av skolrådet eller en särskilt utsedd biblioteksstyrelse[90]. Även borgerlig kommun bör, numera med stöd av gällande bestämmelser om statsbidrag, anses behörig att inrätta bibliotek under lämplig nämnd eller styrelse[91]. De

[85] SkolöStInstr 2 §.

[86] Se t. ex. reglementen för de kommunala flickskolorna och de kommunala mellanskolorna i Stockholm (Kf 1945:31, 32) samt för Stockholms stads praktiska mellanskolor och högre folkskolor (Kf 1935:25).

[87] KInstr 31/12 1943 (nr 963) för överstyrelsen för yrkesutbildning, 2 §.

[88] KK 4/11 1921 (nr 705) ang. statsunderstöd till kommunala och enskilda anstalter för yrkesundervisning; KSt 4/11 1921 (nr 706) för den kommunala yrkesundervisningen; KK 30/8 1941 (nr 716) ang. statsbidrag till centrala verkstadsskolor; KSt 10/10 1941 (nr 835) för centrala verkstadsskolor; KK 14/6 1946 (nr 419) ang. utbildningskurser för sjömän (sjömansskolor) samt ang. statsbidrag till dylika kurser.

Enligt KomYrkUndSt § 17 äger kommun i viss utsträckning besluta om införande av skolplikt vid lärlingsskola. Anmärkningsvärt är, att stadganden om tvångsmedel vid försummad skolgång här saknas. FortsSkSt:ns regler i detta hänseende torde kunna tillämpas vid utevaro från lärlingsskola endast i fråga om elever, som intagits i sådan skola utan att ha fullgjort sin skolplikt enligt förstnämnda stadga.

[89] Se t. ex. reglemente för Stockholms stads skolor för yrkesundervisning (Kf 1926:51, 1928:87).

[90] Lag 6/6 1930 (nr 259) om församlingsstyrelse, 2 § q, r, 40 §.

[91] Se betr. äldre praxis W 112, 992.

Jfr reglementen för stadsbiblioteken i Stockholm (Kf 1929:32) och Göteborg (KfsGbg 1929 nr 10).

kommunala biblioteken äro i allmänhet avgiftsfritt upplåtna för kommunens medlemmar, varför fråga om tillämpning av den kommunala likställighetsprincipen här sällan torde uppkomma.

Statsbidrag utgår till kommunala folkbibliotek på vissa villkor, bl. a. att bibliotek skall hållas tillgängligt för allmänheten på bestämda tider och i regel avgiftsfritt[92]; särskilda bidrag utgå dessutom till sådana folkbibliotek, i regel stadsbibliotek, som av KMt godkänts såsom centralbibliotek för ett län[93]. De särskilda föreskrifter, som finnas stadgade rörande folkbibliotekens verksamhet, torde endast ha karaktären av villkor för erhållande av statsbidrag[94].

H. RÄTTSHJÄLPSANSTALTER.

Statsbidrag utgår under vissa förutsättningar till av landsting eller kommun inrättad anstalt för meddelande av fri rättshjälp[95]. Sådan anstalt skall stå under ledning av en särskild styrelse, och dess verksamhet skall utövas enligt av

---

[92] KK 24/1 1930 (nr 15) ang. understödjande av folkbiblioteksväsendet (se särskilt § 4 e, f); kungl. skolöverstyrelsens kungörelse 8/2 1930 (SFS nr 31) ang. föreskrifter rörande folkbiblioteksväsendet.

Statsbidrag har vägrats till folkbibliotek, som ej i föreskriven omfattning varit tillgängligt för allmänheten; se RÅ 1910 E 139, 140, 1911 E 225, 1912 E 134 (jfr även 1909 E 90).

[93] Folkbiblioteksskungörelsen §§ 24—32.

[94] Jfr nedan s. 117.

[95] KK 12/9 1919 (nr 639) ang. understöd av statsmedel till offentliga rättshjälpsanstalter.

Kommun torde ej utan det bemyndigande, som givits i denna kungörelse, äga driva rättshjälpsanstalt; dylik anstalt får sålunda ej drivas i förvärvssyfte (RÅ 1939:58).

Jfr även KK 20/9 1946 (nr 619) ang. understöd av statsmedel för utomprocessuell rättshjälp annorledes än genom offentlig rättshjälpsanstalt.

KMt utfärdat reglemente[96]. Rättshjälp skall meddelas kostnadsfritt åt mindre bemedlade hjälpsökande.

I. AUKTIONSVERK.

Enligt vissa äldre författningar äga städerna rätt att driva auktionsverk[97]; någon skyldighet att driva dylika verk torde däremot ej åligga dem[98]. Enligt stadgad rättsuppfattning innebära dessa bestämmelser, att städerna äga ensamrätt att hålla frivilliga offentliga auktioner inom sina områden[99]. Någon motsvarighet till detta auktionsmonopol finnes ej på landsbygden[100].

Städernas auktionsmonopol är ofta uttryckligen bekräftat genom de auktionsreglementen, som bruka fastställas av vederbörande länsstyrelse[101]. Som påföljd för den, som bryter

---

[96] Se normalreglemente för offentliga, med statsmedel understödda rättshjälpsanstalter (SFS 1919:639, bilagan); KRegl 31/12 1919 (nr 842) för Stockholms stads rättshjälpsanstalt; KRegl 26/11 1920 (nr 798) för Norrbottens läns rättshjälpsanstalt.

[97] KRes 3/12 1680, § 10, 16/10 1723, § 35, och 12/7 1731, § 13. Förstnämnda stadgande finnes publicerat hos *Lagerström*, Kongl. och andra wederbörandes förordningar etc. ang. auctions- och addresse-werket i Stockholm (Sthlm 1731), s. 8, och de båda andra hos *Modée* I s. 459 resp. II s. 899.

[98] Stad har sålunda ansetts berättigad att nedlägga sitt auktionsverk och i samband därmed avstå från sitt auktionsmonopol (W 1164).

[99] Se *Almén*, Om auktion såsom medel att åvägabringa aftal, I (Uppsala 1897), s. 142 ff. Jfr även utredningen i RÅ 1928:3.

[100] KRes 17/12 1734, § 10, och 9/12 1766, § 4 (*Modée* II s. 1162 resp. VIII s. 7467).

Jfr dock ang. förbud mot auktioner omedelbart utanför Stockholm (för att kringgå auktionsmonopolet) KBr 18/12 1772 (*Modée* X s. 106) samt NJA 1914:60 (jfr även NJA 1882 B 617).

[101] Någon skyldighet för stad att underställa auktionsreglemente länsstyrelses prövning finnes ej stadgad. I de flesta fall torde underställning dock ha ägt rum (jfr *Almén*, a.a. s. 152 f.), och dylik är även nödvändig betr. bötesbestämmelser och andra regler, som

mot auktionsmonopolet genom att hålla auktion för egen eller annans räkning, stadgas stundom böter[102] och stundom skyldighet att ersätta staden dess förlorade auktionsprovision[103]; vissa auktionsreglementen sakna dock regler om dylika påföljder[104].

Genom de av länsstyrelse fastställda auktionsreglementena är rättsförhållandet mellan auktionsverken och deras nyttjare (säljare och köpare) underkastat en mer eller mindre noggrann reglering[105]; bl. a. bruka reglementena innehålla regler om de avgifter, som nyttjarna ha att erlägga (provision och eventuellt slagavgift). I den mån dessa regler ej äro

---

ej kunna betraktas som avtalsvillkor. Fastställelse av auktionsreglementen omnämnes i 1918 års landshövdinginstruktion § 30:19 (SFS 1918:198) samt i ÖÄInstr 6 § 2 mom., men däremot ej i nu gällande landshövdinginstruktion (19/11 1937 nr 902).

Ang. länsstyrelses prövning av auktionsreglemente, se W 929 samt RÅ 1928:3, 1943 S 363.

[102] Se t. ex. ordningsstadga för Gefle stads auktionskammare (Kommunal författningshandbok för Gefle stad 1937, Gefle 1936, s. 185), § 16. Jfr även NJA 1882 B 617 samt nedan not 104.

[103] Se t. ex. det i föregående not anförda stadgandet samt auktionsreglementen för Hälsingborg (Kommunal författningshandbok för Hälsingborg 1936, Hälsingborg 1936, s. 881), § 1. Jfr SJT 1945: 74 samt följande not. — Otänkbart är ej, att auktionsprovision kan utdömas även utan stöd i uttryckligt stadgande; jfr NJA 1882:519.

[104] Se t. ex. auktionsreglementen för Stockholm (Kf 1935:9,10), Göteborg (KfsGbg 1922 s. 207) och Malmö (KfsMlm s. 679).

I fråga om Stockholms stads auktionsverk gälla dock ännu kungörelsen 15/3 1734 och KBr 18/12 1772 (*Modée* II s. 1210 resp. X s. 106), vilka stadga böter och ersättningsskyldighet för den, som bryter mot auktionsmonopolet. Jfr NJA 1891:629, 1914:60.

[105] Ang. rättsförhållandet mellan auktionsverk och deras nyttjare, se *Almén*, a.a. II (Uppsala 1900), samt *Hasselrot*, Något om försäljning å frivillig auktion av lös egendom (Juridiska skrifter, Supplement, Malmö 1924, s. 113 ff.).

Ang. praxis, se NJA 1899:285, 1900:358, 1900:400. I rättsfallet NJA 1900:358 ansågs reglementet för Stockholms stads auktionsverk ej tillämpligt på auktionsverk i annan stad (jfr KRes 3/12 1680, § 10, samt *Almén*, a.a. I s. 148).

uttömmande, torde, då särskilda i lag givna regler om frivillig auktion i stort sett saknas[106], allmänna rättsregler om uppdrag respektive köp vara att tillämpa.

3 §. ANSTALTER, DRIVNA AV ANDRA OFFENTLIGRÄTTSLIGA SUBJEKT ÄN STAT ELLER KOMMUN.

Bland de offentligrättsliga rättssubjekten brukar man i doktrinen vid sidan av staten och kommunerna även nämna offentliga korporationer, självständiga offentliga anstalter och offentliga stiftelser[1]. Den omtvistade och svårlösta frågan, vari dessa subjekts "offentligrättsliga natur" består, och vad som skiljer dem från privaträttsliga juridiska personer, kan här ej upptagas till någon mera ingående behandling, och framställningen kommer därför att bygga på den hävdvunna systematiken. Här må endast framhållas, att ett gemensamt drag hos de här avsedda rättssubjekten är, att reglerna om deras organisation utfärdats eller fastställts av KMt (mera sällan under riksdagens medverkan), men att detta kriterium ej är tillräckligt för att skilja dessa rättssubjekt från privaträttsliga juridiska personer. Att det enligt allmän lag tillkommer KMt eller länsstyrelse att fastställa bolagsordning eller reglemente för ett visst slag av juridiska personer (t. ex. bank- och försäkringsbolag, sparbanker och järnvägsbolag), är sålunda ej nog för att dessa subjekt skola kunna betraktas som offentligrättsliga. Avgörande kriterier torde i stället vara, dels om reglerna angående rättssubjektets organisation såsom juridisk person utfärdats eller fastställts i administrativ väg utan något stöd i allmän lag, och dels om dessa regler innehålla avvikelser

---

[106] Jfr dock KöpL 48 §.

[1] Se t. ex. *Sundberg*, Allm. förv.r. s. 26 f., och Uppsatser s. 32 f.

från allmänna privaträttsliga principer, t. ex. i fråga om rätt eller plikt till medlemskap eller delägarskap. Utan betydelse torde däremot vara, om staten eller en kommun har säkrat sig ett faktiskt inflytande över ett rättssubjekt enbart genom utnyttjande av de möjligheter till säkrande av aktiemajoritet eller till bestämmanderätt över styrelsens tillsättande, som den allmänna associationslagstiftningen erbjuder. Dessa antydningar, som ej göra anspråk på att giva någon lösning av det nämnda problemet, torde vara tillfyllest i detta sammanhang.

Svensk rätt saknar i stort sett regler, som direkt anknyta till begreppet "offentligrättsligt subjekt". Det kan visserligen ifrågasättas, om icke strafflagens stadgande om ämbetsansvar för dem, som äro satta att förvalta "allmänna av Konungen stadfästade kassors, verks eller andra inrättningars eller stiftelsers angelägenheter"[2], åsyftar just andra offentligrättsliga subjekt än stat eller kommun. Stadgandets avfattning lider dock av en viss obestämdhet, och praxis rörande dess tillämpning är synnerligen sparsam[3]. Anmärkningsvärt är, att de enskilda högskolornas stadgar innehålla regler om avsättning i administrativ väg av professorer, vilka regler synas bygga på den förutsättningen, att dessa befattningshavare ej kunna avsättas av allmän domstol och sålunda ej falla under strafflagens bestämmelser om ämbetsansvar[4].

Vad som här föranlett behandlingen under en särskild avdelning av anstalter, drivna av andra offentligrättsliga subjekt än stat eller kommun, är den vid dessa anstalter vanligen förekommande formen för fastställande av reglerna rö-

---

[2] SL 25:11 (förutv. 25:22). Jfr även HB 17:11.

[3] Jfr NJA 1937:656 (förutv. SL 25:22 tillämpades på tjänstemän vid en av en stiftelse driven uppfostringsanstalt, vilken av KMt godkänts såsom skyddshem jämlikt BvL 43 § 1 mom., i samband varmed KMt fastställt reglemente för stiftelsen och skyddshemmet).

[4] SthlmHGrSt:r § 17; GbgHSt:r § 13; SthlmHHGrSt:r § 12; GbgHHSt:r § 15.

rande anstalternas verksamhet och deras förhållande till nyttjarna. Dessa regler bruka nämligen, åtminstone i sina grunddrag, vara innefattade i samma, vanligen av KMt utfärdade eller fastställda, författning, som innehåller reglerna om organisationen av det rättssubjekt, som driver anstalten; med stöd av stadganden i samma författning bruka kompletterande regler om anstaltens verksamhet utfärdas eller fastställas antingen av KMt eller eljest av statlig myndighet eller också av anstaltens styrelse, vilken vanligen sammanfaller med rättssubjektets styrelse. Vid sidan av på detta sätt tillkomna regler finnas emellertid även regler, som tillkommit på samma sätt som vid offentliga anstalter, drivna av enskilda subjekt, t. ex. i samband med beviljande av statsbidrag, examinationsrätt e. d.

Av de ovannämnda kategorierna av offentligrättsliga juridiska personer (korporationer, anstalter och stiftelser) är det närmast de två sistnämnda, som här kunna ifrågakomma som huvudmän för offentliga anstalter[5]. Någon juridiskt fruktbar distinktion mellan självständiga anstalter och stiftelser torde knappast vara möjlig att uppställa[6]. Ofta ha de här avsedda inrättningarna ej uppkommit genom någon typisk stiftelseakt i privaträttslig mening utan genom sammanskott av medel från olika håll, dels genom enskilda insamlingar, dels ock genom statliga eller kommunala bidrag;

---

[5] Jfr ang. korporationer ovan s. 43.

Erinras må här om den principiella skillnaden mellan självständiga och osjälvständiga anstalter. Skiljandet mellan en självständig anstalt och en av densamma driven osjälvständig anstalt har dock ringa praktisk betydelse, då reglerna om rättssubjektets organisation och om anstaltens verksamhet i sina huvudrag bruka vara sammanförda i samma författning, och då rättssubjektets styrelse och styrelsen för anstalten såsom företag bruka vara identiska.

[6] Distinktionen skulle möjligen kunna tänkas ha den betydelsen, att stiftelser men ej anstalter äro underkastade anmälningsplikt enligt lag 24/5 1929 om tillsyn över stiftelser. De flesta här avsedda inrättningar torde dock vara undantagna från dylik anmälningsplikt redan på grund av lagens 2 § 3).

detta torde dock i och för sig ej utesluta användandet av beteckningen "stiftelse". De nedan behandlade barmhärtighetsinrättningarna betecknas sålunda i sina reglementen i allmänhet som "stiftelser"; avsikten härmed torde ha varit att betona deras karaktär av självständiga rättssubjekt. I övrigt torde det vara likgiltigt, om man använder beteckningen "stiftelse" eller "anstalt"; de i det följande omnämnda penninginrättningarna synas dock lämpligen böra betecknas som "anstalter".

A. SJUKVÅRDS- OCH BARMHÄRTIGHETSINRÄTTNINGAR.

Vid sidan av de kommunala inrättningar, som numera i huvudsak handhava den allmänna sjukvården samt fattig- och barnavården, kvarstå ännu vissa äldre anstalter med rättssubjektivitet, vilka ursprungligen grundats genom statliga eller enskilda donationer, och vilkas organisation och verksamhet i allmänhet regleras genom av KMt eller eljest av statlig myndighet utfärdade eller fastställda reglementen. Bland dessa äldre sjukvårds- och barmhärtighetsinrättningar märkas främst allmänna barnbördshuset[7] och allmänna barnhuset[8], Danviks hospital[9] och Drottninghuset[10] samt borger-

---

[7] KRegl 5/12 1941 (nr 933) för allmänna barnbördshuset i Stockholm och dess kvinnoklinik (jfr SjL 27 §, SjSt 59 §).

Almänna barnbördshuset åtnjuter dels statsbidrag, dels enligt särskilt avtal bidrag från Stockholms stad och Stockholms läns landsting (jfr SOU 1930:21, s. 97, samt Kf 1945:37).

Legosängsavgifter för vård å barnbördshuset fastställas av KMt och poliklinikavgifter av direktionen (reglementet 22 §).

Enligt reglementet 1 § är barnbördshuset upplåtet för den medicinska undervisningen vid karolinska institutet (jfr KarolISt:r § 82).

[8] KRegl 21/11 1930 (nr 402) för allmänna barnhuset (omtryckt i SFS 1938:201).

Jfr *T. Petersson,* Översikt över Allmänna barnhusets historia (Sthlm 1927), samt KPr 1930 nr 1, femte huvudtiteln, s. 213 ff.

skapets gubb- och änkehus i Stockholm[11] och Uppsala[12]. Beträffande serafimerlasarettet, vilket tidigare drivits såsom en självständig stiftelse, hänvisas till det föregående[13].

B. UNDERVISNINGSANSTALTER.

Vissa undervisningsanstalter, som i nyare tid grundats genom donationer eller bidrag från enskilda personer, sammanslutningar eller kommuner, ha fått formen av självständiga anstalter eller stiftelser med av KMt fastställda grundstadgar. Ehuru KMts fastställelse av grundstadgarna icke har varit på något sätt obligatorisk, ha dessa anstalter dock härigenom vunnit den förmånen, att deras organisation och verksamhet erhållit ett offentligt erkännande, som varit av

---

Frågan om barnhusets rättsliga ställning är föremål för utredning (se FT 1946 s. 119).

Barnhusets verksamhet har under senare tid omlagts från att avse direkt barnavård till att avse huvudsakligen understöd till och befrämjande av nya åtgärder för förbättrad social barnavård.

Barnhuset åtnjuter statsbidrag i form av ersättning för vissa numera indragna förmåner, som tidigare tillkommit inrättningen.

[9] KInstr 22/9 1944 (nr 628) för direktionen över stiftelsen Danviks hospital.

Jfr *Klockhoff*, Danviks hospital, I—II (Uppsala 1935).

[10] Reglemente för Drottninghuset, fastställt av KMt 11/5 1883 (se *G. Sjöberg*, Drottninghuset 1686—1936, Sthlm 1940, s. 257 ff.).

[11] Se ang. Stockholms borgerskaps gubbhus KRes 5/12 1788 (jfr *K. H. Karlsson*, Borgerskapets gubbhus 1787—1908, Sthlm 1908, s. 35 f.) samt ang. Stockholms borgerskaps änkehus KBr 4/7 1724 och reglemente 7/5 1725 (jfr *E. Rosenborg*, Stockholms borgerskaps enkehus 1724—1924, Sthlm 1924, s. 10 ff.).

[12] Reglemente för Uppsala borgerskaps enskilda gubb- och änkehusinrättning, fastställt av länsstyrelsen i Uppsala län 27/11 1880 (Kommunal författningssamling för Uppsala stad, Uppsala 1926, s. 316 ff.).

[13] Se ovan s. 58 not 35.

största betydelse för deras möjligheter att fylla sina uppgifter.

Till denna kategori av undervisningsanstalter höra främst de under universitetskanslerns överinseende stående enskilda högskolorna i Stockholm och Göteborg[14], vilka genom särskilda kungl. resolutioner ha tillerkänts rätt att i viss utsträckning anställa akademiska examina[15]. Av samma typ som de enskilda högskolorna äro handelshögskolorna i Stockholm och Göteborg[16] samt socialinstituten i Stockholm, Göteborg och Lund[17].

C. PENNINGINRÄTTNINGAR.

Vissa centrala kreditinrättningar, som grundats under statlig medverkan och äro föremål för speciell lagstiftning, ha organiserats som självständiga offentliga anstalter, näm-

---

[14] Grundstadgar för Stockholms högskola, av KMt stadfästa 20/11 1903 (nr B 95); statuter för Göteborgs högskola, av KMt stadfästa 5/4 1889 (nr B 35).

Högskolornas drift har hittills i huvudsak upprätthållits med donationsmedel. Enligt särskilda avtal komma emellertid högskolorna att i framtiden erhålla bidrag dels från staten och dels från Stockholms resp. Göteborgs stad (se KPr 1948 nr 219).

Ang. doktrinens uppfattning om de enskilda högskolornas rättsliga ställning, se *Reuterskiöld,* Föreläsn. III:3 s. 27 ff., Statsstyr. org. s. 83; *Myrberg* s. 56 not 1; *Fahlbeck,* Förvaltningsrättsliga studier II (Sthlm 1941), s. 143; *Sundberg,* Allm. förv.r. s. 26.

[15] KRes 30/6 1948 (jfr SthlmHGrSt:r § 24, GbgHSt:r § 20).

[16] Grundstadgar för handelshögskolan i Stockholm, av KMt fastställda 27/5 1909 (nr B 29); stadgar för handelshögskolan i Göteborg, av KMt fastställda 15/10 1920 (nr 721).

[17] Grundstadgar för institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning och forskning i Stockholm, av KMt fastställda 29/6 1945; grundstadgar för socialinstitutet i Göteborg, av KMt fastställda 26/5 1944; grundstadgar för sydsvenska socialinstitutet i Lund, av KMt fastställda 26/9 1947. Jfr SOU 1944:29, s. 122 ff., 158 ff.

ligen Svenska skeppshypotekskassan[18], konungariket Sveriges stadshypotekskassa[19], Svenska bostadskreditkassan[20] och sparbankernas säkerhetskassa[21]. Dessa inrättningar äro sålunda, till skillnad från Sveriges allmänna hypoteksbank[22] och Svenska jordbrukskreditkassan[23], ej organiserade som offentliga korporationer med delägare eller medlemmar, även om låntagarna även här ha ett visst inflytande på inrättningarnas förvaltning. Av de nämnda kreditinrättningarna är endast Svenska skeppshypotekskassan avsedd att nyttjas direkt av allmänheten, medan de övriga ha karaktären av centralorgan för var sin grupp av kreditinrättningar och sålunda falla utanför området för denna framställning. För skeppshypotekskassans utlåningsverksamhet torde i stort sett allmänna privaträttsliga regler gälla.

4 §. OFFENTLIGA ANSTALTER, DRIVNA AV ENSKILDA SUBJEKT.

I den förvaltningsrättsliga doktrinen erkännes i allmänhet, att offentlig förvaltning kan bedrivas ej endast av staten,

[18] KF 6/6 1929 (nr 129) ang. Svenska skeppshypotekskassan; KRegl 22/11 1929 (nr 364) för Svenska skeppshypotekskassan.

[19] KF 17/5 1935 (nr 176) ang. konungariket Sveriges stadshypotekskassa; KRegl 17/5 1935 (nr 178) för konungariket Sveriges stadshypotekskassa.

[20] KF 3/8 1929 (nr 256, jfr nr 263) om Svenska bostadskreditkassan och om bostadskreditföreningar; KRegl 18/10 1929 (nr 353) för Svenska bostadskreditkassan och för bostadskreditföreningar.

[21] Lag 15/6 1934 (nr 300) om sparbankernas säkerhetskassa; KK 2/11 1934 (nr 515) med tillämpningsföreskrifter till denna lag.

[22] KF 16/5 1890 (nr 21 s. 1) om Sveriges allmänna hypoteksbank.

[23] KF 5/6 1942 (nr 325) om jordbrukets kreditkassor. Svenska jordbrukskreditkassan är numera organiserad som en ekonomisk förening m.b.p.a. men var tidigare (enligt KF 3/7 1930 nr 317 och KRegl 12/9 1930 nr 337) organiserad som en anstalt.

kommuner och andra offentligrättsliga subjekt utan även av enskilda subjekt, åt vilka en offentlig förvaltningsuppgift anförtrotts[1]. Sådan "offentlig förvaltning genom enskilda" kan ske i många former, bl. a. genom av enskilda subjekt drivna offentliga anstalter.

Att draga en klar gräns mellan "offentlig förvaltning genom enskilda" och av särskilda offentligrättsliga subjekt utövad offentlig förvaltning är mycket vanskligt på grund av den mångskiftande karaktären av de företeelser, som rättslivet erbjuder på detta område[2]. Denna omständighet bör dock ej avhålla från försök att uppställa vissa typiska kännetecken, som kunna tjäna till ledning vid en sådan gränsdragning. Att många oklara övergångsformer finnas, utesluter ej, att man kan urskilja vissa karakteristiska drag hos de mest renodlade fallen av offentlig förvaltning genom andra subjekt än stat eller kommun, samtidigt som man konstaterar, att de inom rättslivet givna företeelserna i större eller

---

[1] Se *Reuterskiöld,* Statsförvaltning genom enskilde (Festskrift tillägnad Axel Hägerström, Uppsala 1928, s. 62 ff.); *Fahlbeck,* Offentlig förvaltning genom enskilda (Förvaltningsrättsliga studier II, Sthlm 1941, s. 124 ff.); *Sundberg,* Allm. förv.r. s. 60. Jfr även *Sundberg,* Statsbidragssystemet i svensk förvaltning (NAT 1935 s. 349 ff.); *Tarjanne,* Några nya former av förvaltningsverksamhet (NAT 1937 s. 151 ff.).

Som ovan s. 15 f. framhållits, uppfattas i den utländska doktrinen denna företeelse i allmänhet så, att en viss statlig förvaltningsuppgift s.a.s. har lösgjorts från staten och överlämnats åt ett enskilt subjekt. I svensk doktrin (se t. ex. *Reuterskiöld,* ovan a.a.) framträder stundom i stället den uppfattningen, att det enskilda subjektets verksamhet åtminstone materiellt sett alltjämt utgör statlig förvaltning och sålunda egentligen bör tillräknas staten, ehuru den i ekonomiskt avseende formellt utgör enskild verksamhet. Det förefaller emellertid ur juridisk synpunkt föga fruktbart att beteckna en verksamhet, i fråga om vilken det enskilda subjektet ensamt har att svara inför domstol, som materiellt sett statlig.

[2] Svårigheten i en dylik gränsdragning framhäves särskilt av *Herlitz,* Föreläsn. II s. 281 ff.; förf. behandlar såsom en enda kategori "offentlig förvaltning utanför stats- och kommunalförvaltningens område".

mindre grad kunna motsvara de uppställda huvudtyperna. I det föregående har såsom kriterium på andra offentligrättsliga subjekt än stat eller kommun angivits, att reglerna rörande ett dylikt subjekts organisation såsom juridisk person förete offentligrättsliga drag antingen genom sitt innehåll eller genom sättet för sin tillkomst. Från dylika offentligrättsliga subjekt skilja sig enligt den här företrädda meningen sådana subjekt, som bedriva "offentlig förvaltning genom enskilda", i det avseendet, att den offentligrättsliga reglering, som sistnämnda subjekts verksamhet är underkastad, icke omfattar reglerna om dessas ställning som rättssubjekt. "Offentlig förvaltning genom enskilda" kan sålunda bedrivas av vanliga privaträttsliga juridiska personer, t. ex. aktiebolag, eller av fysiska personer.

Gränsdragningen mellan "offentlig förvaltning genom enskilda" och rent privat verksamhet erbjuder ej mindre svårigheter. Inom det område, som här är föremål för behandling, synes det emellertid vara möjligt att uppställa vissa kriterier, med vilkas hjälp man kan skilja av enskilda subjekt drivna offentliga anstalter från rena privatföretag. De kännetecken på dylika offentliga anstalter, som här skola uppställas, äro följande. Det enskilda subjektet skall genom en konkret statlig akt ha förlänats vissa förmåner, som äro av väsentlig betydelse för dess möjlighet att driva det ifrågavarande företaget, och som skänka företaget en viss särställning i förhållande till vanliga privatföretag. För företagets verksamhet skola gälla vissa särskilda regler, som äro utfärdade av statlig myndighet, och vilkas tillämplighet är knuten vid den nämnda statliga akten. Efterlevnaden av dessa regler skall ej enbart utgöra ett villkor för åtnjutandet av nyssnämnda förmåner, utan reglerna skola ha ovillkorlig karaktär och kunna göras gällande även i rättsförhållandet mellan företagaren och andra enskilda subjekt, särskilt företagets nyttjare. Slutligen skola reglerna vara av offentligrättslig typ antingen genom att vara utfärdade i

administrativ väg eller genom att till sitt innehåll förete typiskt offentligrättsliga drag eller i båda dessa avseenden.

Den konkreta statliga akt, varigenom vissa förmåner skola ha beviljats det enskilda subjektet, kan vara av olika art: tillstånd till en eljest förbjuden verksamhet eller till utförande av en anläggning, som är nödvändig för verksamheten i fråga; expropriationsmedgivande, eventuellt i förening med överlåtelse eller upplåtelse av kronan tillhörig fast egendom; beviljande av statsbidrag eller erkännande eller godkännande av visst företag såsom berättigat till statsbidrag; eller slutligen, vad beträffar undervisningsanstalter, beviljande av examinationsrätt eller överhuvudtaget godkännande av en viss undervisningsanstalt såsom skola av viss typ. Det bör emellertid framhållas, att ingen av dessa olika statliga akter i och för sig är tillräcklig för att förläna ett enskilt företag ställningen av offentlig anstalt.

Ytterligare bör krävas, att företagets verksamhet är underkastad särskilda, av statlig myndighet utfärdade regler, vilka gälla endast för företag, vilka varit föremål för statliga akter av nyss angiven art. Det är ej nödvändigt och ej heller tillräckligt, att dessa regler ha karaktären av villkor, knutna vid den statliga akten; reglerna skola äga ovillkorlig tillämpning i fråga om den anstalt eller den kategori av anstalter, som utmärkts genom den konkreta akten. Vidare skola reglerna äga tillämpning ej endast i det interna förhållandet mellan staten och företagaren utan även utåt, i förhållandet mellan företagaren och allmänheten, särskilt företagets nyttjare. Endast härigenom kan den särskilda rättsliga regleringen tänkas medföra, att företaget ur allmänhetens synpunkt kommer att framstå såsom jämställt med de offentliga förvaltningsorganen i egentlig mening. Härför bör emellertid ytterligare krävas, att reglerna i fråga förete offentligrättsliga drag, vilket kan visa sig antingen däri, att de äro utfärdade i administrativ väg, ehuru de till en del avse rättsförhållandet mellan enskilda subjekt, eller däri, att deras innehåll i anmärkningsvärd grad avviker från

allmänna privaträttsliga principer; i sistnämnda hänseende märkas särskilt sådana från avtalsfrihetens princip avvikande regler, som röra anstaltens plikt att prestera på den enskildes begäran eller den enskildes plikt att nyttja ett visst slags anstalter.

Genom dessa kriterier avskiljas från de av enskilda subjekt drivna offentliga anstalterna dels sådana företag, som äro underkastade administrativa kontrollföreskrifter i samband med tillståndstvång[3] eller statlig subventionering av olika slag[4], utan att dessa kontrollföreskrifter direkt beröra rättsförhållandet mellan företagen och allmänheten, och dels sådana företag, som genom allmän lag underkastats särskilda regler i samband med tillståndstvång e. d., utan att dessa reglers innehåll företer några typiskt offentligrättsliga drag[5].

Det här ställda kravet, att den rättsliga särregleringen skall anknyta till en konkret statlig akt, sammanhänger med det förhållandet, att en dylik anknytning i vår nuvarande rättsordning praktiskt taget torde vara en oundgänglig förutsättning för en i administrativ ordning genomförd eller till sitt innehåll typiskt offentligrättslig särreglering av rättsförhållandet mellan ett av ett enskilt rättssubjekt drivet företag och dess nyttjare. Den allmänna principen, att rättsförhållandet mellan enskilda bör regleras genom allmän lag och ej genom administrativa författningar, vidkännes sålunda undantag i vissa fall, där en företagare för uppnående av vissa förmåner från statens sida måst underkasta sig särskilda föreskrifter; även om dessa föreskrifter stundom ha ovillkorlig karaktär och avse även rättsförhållandet mellan företagaren och allmänheten, upprätthålles dock kravet på

---

[3] Ex. pantlånerörelse, hotell- och pensionatrörelse.

[4] Administrativa föreskrifter för statsunderstödda företag torde i det stora flertalet fall endast ha karaktären av villkor för understödets utbekommande. Detta torde gälla exempelvis i fråga om statsunderstöd till jordbruket och andra näringar.

[5] Ex. bank- och försäkringsföretag.

reglernas anknytning till en konkret statlig akt såsom förutsättning för en särreglering i administrativ väg. Att även sådana i allmän lag givna regler, som äro av typiskt offentligrättsligt innehåll, anknytas till konkreta statliga akter, torde vara motiverat av behovet av att klart kunna utmärka de företag, för vilka en från allmänna privaträttsliga regler avvikande särreglering skall gälla.

Det bör framhållas, att den administrativa eller till sitt innehåll offentligrättsliga särregleringen av rättsförhållandet mellan ett företag och dess nyttjare kan vara av mer eller mindre omfattande natur, samt att det ofta kan vara svårt att avgöra, om en särskild reglering skall anses beröra rättsförhållandet till nyttjarna eller vara typiskt offentligrättslig till sitt innehåll. De olika kategorier av företag, som komma att behandlas i det följande, kunna således i olika grad göra skäl för beteckningen offentliga anstalter. Även vissa diskutabla gränsfall komma att upptagas till granskning.

Enligt de ovan angivna kriterierna på av enskilda subjekt drivna offentliga anstalter kräves, att den konkreta akt, varigenom subjektet i fråga erhållit vissa förmåner, skall ha utgått från en statlig myndighet. Man kan emellertid fråga sig, om ej även sådana företag, som beviljats särskilda förmåner genom kommunala beslut och i samband därmed måst foga sig i vissa villkor, böra hänföras till kategorien offentliga anstalter. Denna fråga torde i princip böra besvaras nekande. De villkor, som företaget har måst gå med på för att erhålla t. ex. en kommunal markupplåtelse eller ett kommunalt understöd, äro i allmänhet av direkt betydelse endast för förhållandet mellan kommunen och företaget men ej för förhållandet mellan företaget och dess nyttjare. En annan sak är, att kommunens medlemmar besvärsvägen kunna framkalla en omprövning av kommunens beslut angående uppställandet av dessa villkor. Som rent privata företag böra sålunda betraktas exempelvis av aktiebolag drivna elektricitets- eller gasverk, för vilkas ledningsanläggningar kommu-

nen upplåtit mark på vissa villkor[6], och av föreningar eller stiftelser drivna bibliotek, som åtnjuta kommunalt understöd på vissa villkor.

Under vissa förhållanden kan emellertid ett enskilt företag, som beviljats vissa förmåner av en kommun, härigenom komma att falla under vissa av statlig myndighet utfärdade eller fastställda regler, som närmast avse rent kommunala anstalter. Om en kommun lämnar understöd åt ett enskilt sjukhus på sådana villkor, att kommunen helt eller till viss kvotdel i sista hand ansvarar för sjukhusets driftkostnader, medför detta, att sjukhuset kommer att falla under den allmänna sjukhuslagstiftningen och så att säga införlivas med den kommunala sjukhusorganisationen[7]. Vidare märkes, att av länsstyrelse fastställda renhållningsstadgor och auktionsreglementen torde gälla även för renhållningsverk eller auktionsverk, vilkas drift kommunen med stöd av stadgan eller reglementet uppdragit åt en enskild entreprenör[8]. Däremot har det ur hälsovårdsstadgans föreskrifter härledda förbudet för kommun att upptaga avloppsavgifter ej ansetts gälla för ett enskilt tomtexploateringsbolag, vars ställning till kommunen reglerats genom ett stadsplaneavtal, utan bolagets förhållande till fastighetsägarna har bedömts enligt rent privaträttsliga regler[9]. Beträffande ovannämnda fall, där enskilda företag äro jämställda med kommunala anstalter, hänvisas i övrigt till den föregående framställningen.

---

[6] I en uppsats av *Nyström* i FT 1939 s. 147 ff. (jfr även s. 311 ff.) har hävdats, att dylika bolag, i den mån de stå under helt kommunal ledning, i viss utsträckning böra vara underkastade kommunalrättsliga regler, bl. a. den kommunala likställighetsprincipen. Några tecken på att så skulle vara fallet ha emellertid ej framträtt i rättspraxis.

[7] Se ovan s. 80 not 53.

[8] Jfr betr. renhållningsverk RÅ 1930 S 241, 1939 S 381, 1941 S 35 och MlmRenhSt § 13:3,4 samt betr. auktionsverk RÅ 1943 S 363.

[9] NJA 1945:713.

A. KOMMUNIKATIONSANSTALTER.

De viktigaste kommunikationsmedlen till lands äro, även i den mån de handhavas av enskilda subjekt, föremål för en mer eller mindre ingående offentligrättslig reglering. Detta var fallet redan med det numera i huvudsak avvecklade skjutsväsendet, vars upprätthållande åvilade jordägarna såsom ett allmänt besvär, vilket emellertid på senare tid i allmänhet fullgjordes genom anlitande av entreprenörer[10]. Numera märkas bland hithörande kommunikationsanstalter främst de enskilda järnvägarna och spårvägarna, vilka drivas på grundval av koncessioner, ävensom biltrafikföretag samt vissa kommunikationsinrättningar i städer (åkerier, hyrverk, bärarelag etc.), vilka drivas efter tillstånd av offentlig myndighet[11].

De enskilda företag, som idka sjö- och lufttrafik, äro i allmänhet ej underkastade någon sådan rättslig reglering, att de kunna betecknas som offentliga anstalter. För fartygstrafik erfordras i allmänhet intet tillstånd av offentlig myndighet, och förhållandet mellan redare samt befraktare eller passagerare är reglerat genom allmän lag[12]. För luftfart i

---

[10] Se KSt 22/6 1911 (nr 63) om skjutsväsendet; KF 7/4 1933 (nr 117) om upphävande av stadgan om skjutsväsendet den 22 juni 1911. Jfr även KBr 19/5 1933 ang. statsbidrag till anordningar för beredande av skjuts och härbärge åt resande sedan stadgan om skjutsväsendet upphört att gälla (Statsliggaren s. 376).

[11] Det kan ifrågasättas, om termen "anstalt" är lämplig ifråga om sådana biltrafikföretag, åkerier etc., som drivas av en enskild person utan några anställda; den organisatoriska sammanfattning av ett flertal personer, som skall vara utmärkande för begreppet "anstalt", saknas ju i dylika fall. På grund av sin nära anknytning till de egentliga kommunikationsanstalterna komma emellertid även dylika enmansföretag att behandlas i denna framställning.

[12] Här bortses från det av krisförhållandena föranledda tillståndstvång för utrikes fraktfart med fartyg, som införts med stöd av lag 21/3 1940 (nr 176) med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg.

Förslag har framförts om att underkasta den regelbundna far-

regelbunden trafik å viss luftfartsled eller annan luftfart mot ersättning kräves visserligen statligt tillstånd, men rättsförhållandet mellan lufttrafikföretag och dess trafikanter är i huvudsak reglerat genom allmän lag[13].

1. Enskilda järnvägar.

En enskild järnväg av större utsträckning kan av naturliga skäl ej komma till stånd, utan att KMt medgivit expropriation av den därför erforderliga marken och eventuellt även överlåtelse eller upplåtelse av kronan tillhörig fast egendom[14]; i fråga om elektriska järnvägar kräves dessutom KMts tillstånd till den elektriska anläggningen[15]. Dessa KMts medgivanden eller tillstånd bilda kärnan i de enskilda järnvägarnas koncessioner. En järnvägskoncession innebär däremot icke i och för sig något tillstånd till själva järnvägsdriften; denna är i princip en fri näring, men koncessionerad järnväg, som är avsedd för allmän trafik, må ej upplåtas för allmänt begagnande, utan att trafiktillstånd meddelats av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen[16]. Dylikt tillstånd förutsätter bl. a., att KMt fastställt taxa samt väg- och vatten-

---

tygstrafiken inom vissa skärgårdsområden tillståndstvång; se SOU 1948:10.

Den regelbundna slup- och färjetrafiken inom städers vattenområden torde med stöd av OSt § 23 kunna underkastas en reglering av samma art som åkerier, hyrverk etc. (jfr nedan s. 109). Se W 540, 574 samt reglemente för ångslupstrafiken i huvudstaden (Kh 3 s. 587).

[13] Se KF 26/5 1922 om luftfart, §§ 33—35, samt lag 5/3 1937 om befordran med luftfartyg.

[14] Lag 12/5 1917 om expropriation, 1, 80—86 §§; KCirk 30/6 1948 (nr 599) ang. av riksdagen lämnat bemyndigande att försälja kronan tillhörig fast egendom m. m.; KK 30/6 1942 (nr 615) ang. upplåtelse för expropriationsändamål av nyttjanderätt och servitutsrätt till kronan tillhörig fast egendom.

[15] ElAnlL 2 §.

[16] KK 8/4 1938 (nr 152) ang. viss statlig kontroll över enskilda järnvägar, § 4 (ang. straffsanktion, se § 19).

Jfr NJA 1908:52 (straff ansågs ej kunna ådömas den, som köpt

byggnadsstyrelsen säkerhetsordning (tjänstgöringsreglemente) för järnvägen[17].

Järnvägskoncessionerna innefatta förutom KMts ovannämnda medgivanden eller tillstånd även åtskilliga villkor och åligganden för vederbörande järnvägsägare. Frågan om dessa villkors rättsliga karaktär blir aktuell vid en överlåtelse av järnvägen. Rättspraxis har intagit den ståndpunkten, att koncessionsvillkoren äro bindande för järnvägens nye ägare även utan särskilt förbehåll vid överlåtelsen, och detta även om överlåtelsen skett exekutivt och utan att KMts tillstånd till överlåtelse av själva koncessionen inhämtats[18]. Vid åsidosättande av koncessionsvillkoren, t. ex. av skyldigheten att upprätthålla järnvägsdriften, äger staten i allmänhet enligt koncessionsvillkoren övertaga järnvägens drift med rätt för dess ägare att erhålla nettoavkastningen; i extrema fall äger KMt förklara koncessionen förverkad och låta försälja järnvägen för ägarens räkning[19]. I koncessionsvillkoren ingår i regel även förbehåll om rätt för staten att inlösa järnvägen. Frågan, om staten, med eller utan särskild lagstiftning, äger inlösa enskild järnväg även utan stöd i dylikt förbehåll eller med åsidosättande av koncessionsvillkorens inlösningsbestämmelser, har föranlett en omfattande diskussion, på vilken anledning saknas att här närmare in-

---

järnväg på exekutiv auktion och därefter fortsatt järnvägsdriften utan att söka nytt trafiktillstånd).

[17] JvKontrK §§ 5, 6.

[18] Se betr. stängselskyldighet NJA 1895:592 (jfr 1904:188); betr. skyldighet att upplåta station åt anslutande järnväg NJA 1905:159 (jfr 1901:302, 378); samt betr. skyldighet att upprätthålla järnvägsdriften i följande not anförda rättsfall. Jfr även SOU 1938:28, s. 88.

Jfr betr. frågan om nye ägarens skyldighet att söka nytt trafiktillstånd NJA 1908:52 (ovan not 16).

[19] Se SOU 1923:49, s. 263, 1938:28, s. 50.

För att erhålla rådrum för fattande av beslut om övertagande av enskild järnvägs drift kan staten utverka skingringsförbud å järnvägens egendom; se NJA 1921:174, 1923:623, 1934:576.

gå[20]. Anmärkas må, att tvister mellan staten och enskild järnväg om tillämpning av koncessionsvillkoren i flera fall ha upptagits till prövning av allmän domstol[21].

De flesta enskilda järnvägar drivas av särskilt bildade aktiebolag[22]; bolagsformen är dock icke obligatorisk. I civilrättsligt hänseende bildar enskild järnväg en sammanhörande fast egendom[23].

Beträffande enskilda järnvägars förhållande till trafikanterna gälla i stort sett samma regler som i fråga om statens järnvägar. Järnvägstrafikstadgan är sålunda, oavsett om förbehåll därom gjorts i koncessionen eller ej, utan vidare tillämplig på transporter med samtliga för allmän trafik öppnade svenska järnvägar[24]. Stadgans tillämplighet är således ej anknuten direkt till koncessionen utan till järnvägens öppnande för allmän trafik; skyldigheten att söka tillstånd till järnvägens öppnande är åter beroende av att järnvägen i koncessionen betecknats såsom avsedd för allmän trafik. Enskild järnvägs förvaltning äger utfärda tilläggsbestämmelser till komplettering av järnvägstrafikstadgan; dessa torde emellertid i allmänhet överensstämma med de för statens järnvägar utfärdade bestämmelserna[25]. I fråga

---

[20] Se bl. a. SOU 1923:49, 1938:28; *Troilius,* Staten och jernvägarne (Sthlm 1890); *Staël von Holstein,* Staten och de enskilda järnvägarna (Sthlm 1924; jfr rec. av *Olivecrona* i TfR 1925 s. 330 f.); *Reuterskiöld,* Om inlösning av enskilda järnvägar (FT 1938 s. 377 ff.); *Myrberg,* Om ersättning vid statsinlösen av enskild järnväg (SJT 1939 s. 80 ff.).

[21] Se NJA 1879:157 (ang. ersättning för postbefordran) och 1931: 191 (ang. kostnaden för förändring av telegrafledningar på enskild järnvägs område). Jfr även de ovan not 19 anförda rättsfallen.

[22] Lag 22/6 1911 (nr 53 s. 1) om järnvägsaktiebolag. — Jfr lag 3/7 1930 (nr 267) om bokföring vid enskild järnväg.

[23] KF 15/10 1880 (nr 36), innefattande särskilda förekrifter angående lagfart, inteckning och utmätning av järnväg, så ock i fråga om förvaltning av järnväg under konkurs.

[24] TrSt § 1:1.

[25] TrSt § 2. Jfr ovan s. 56 not 24.

om järnvägs ansvarighet för kroppsskada å passagerare, upprätthållande av ordning och säkerhet inom järnvägs område samt den internationella trafiken gälla samma regler som för statens järnvägar[26]. Enskilda järnvägar äro, i likhet med statens järnvägar, i viss utsträckning skyldiga att anordna samtrafik med andra järnvägar[27].

2. Spårvägar.

De flesta spårvägar äro kommunala, men i några städer finnas dock spårvägsföretag, som drivas av särskilt bildade aktiebolag[28]. I stort sett gälla likartade regler för kommunala och enskilda spårvägsföretag. Anläggandet av enskilda spårvägar förutsätter såväl statlig som kommunal koncession[29].

Den statliga spårvägskoncessionen innefattar KMts tillstånd till den elektriska anläggningen[30] samt eventuellt även KMts medgivande till expropriation av den för skenanläggningen respektive den elektriska anläggningen behövliga marken[31]. Om spårvägen genom koncessionen ställts under väg- och vattenbyggnadsstyrelsens kontroll, gälla samma villkor

---

[26] Se ovan s. 56 f. not 25, 28, 29.

[27] Se TrSt § 3:2 (jfr § 94) samt KBr 27/6 1929 med föreskrifter ang. godssamtrafik (Statens järnvägars publikationer, Utredningar m. m., 1929:9). Jfr även betr. personsamtrafik *Flodin-Wikander* s. 18 not 2 samt SJFS särtryck nr 90, 91.

[28] Detta är fallet med spårvägarna i Stockholm, Uppsala och Sundsvall.

[29] Se *Sundberg*, Om spårvägskoncessioner (ST 1922 s. 90 ff.), samt Utredning rörande spårvägsföretagets kommunalisering (Stadskollegiets utlåtanden och memorial, bihang 1943 nr 5 A).

Exempel på statliga spårvägskoncessioner finnas i Kf 1925:66 och 1925 suppl. nr 1. Jfr även Handbok rörande koncessioner och tillstånd etc., utgiven av Aktiebolaget Stockholms spårvägar (Sthlm 1946).

[30] ElAnlL 2 §. — Jfr W 395 (KMts tillstånd ej erforderligt för anläggande av hästspårvägar).

[31] Lag 12/5 1917 om expropriation, 1 §; ElAnlL 1 §.

för dess öppnande för allmän trafik som beträffande enskilda järnvägar[32]; för dylik spårväg fastställes sålunda taxa av KMt och säkerhetsordning av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen[33].

Vederbörande kommuns medgivande till begagnande av kommunen tillhörig mark kan vara en nödvändig förutsättning för en enskild spårvägsanläggning, eftersom kommunen ej är skyldig att avstå sådan gatumark inom planlagt område, som kan erfordras för den elektriska anläggningen[34]. I samband med dylikt medgivande kan kommunen göra särskilda förbehåll rörande spårvägsdriften[35].

Föreskrifter om förhållandet mellan spårväg och dess trafikanter bruka ej fastställas i direkt samband med koncessionen, bortsett från sådana spårvägar, vilka genom koncessionen ställts under väg- och vattenbyggnadsstyrelsens kontroll, och för vilka taxa fastställes av KMt. I stället fastställes ordningsstadga och taxa för spårväg av vederbörande länsstyrelse med stöd av ordningsstadgan för rikets städer[36].

---

[32] JvKontrK § 20.

[33] JvKontrK §§ 5, 6.

[34] ElAnlL 1 § 2 st.

[35] Se t. ex. det av Stockholms stadsfullmäktige meddelade tillståndet för aktiebolaget Stockholms spårvägar att idka spårvägstrafik i Stockholm (Kf 1946:49). Enligt p. 7 kan tillståndet under vissa förutsättningar förverkas, om bolaget bryter mot däri meddelade bestämmelser.

[36] OSt § 23. — Se ordningsstadgor och taxor för spårvägarna i Stockholm (Kf 1947:35,37), Uppsala (Kommunal författningssamling för Uppsala stad, Uppsala 1926, s. 45 ff.) och Sundsvall (Kommunal författningssamling för Sundsvalls stad, Sundsvall 1912, s. 363 ff.). För Stockholms spårvägar finnes därjämte ett särskilt reglemente, innehållande bl. a. trafiksäkerhetsföreskrifter (Kf 1939: 28, 1947:46).

Anmärkas bör, att spårvagnar ej äro underkastade vägtrafikstadgans föreskrifter, i den mån de framföras på gator eller vägar, utan endast reglerna i resp. ordningsstadga eller reglemente (jfr SOU 1948:34, s. 85 ff.).

Beträffande spårvägs ersättningsskyldighet för kroppsskada å passagerare gälla samma regler som för järnväg[37].

3. Biltrafikföretag.

Yrkesmässig automobiltrafik, d. v. s. trafik, i vilken automobil jämte förare mot ersättning tillhandahålles allmänheten för person- eller godsbefordran, må bedrivas endast med tillstånd av vederbörande länsstyrelse eller i vissa fall biltrafiknämnden[38]. Taxa för trafiken, vilken i regel angiver maximiavgifter men i vissa fall fasta avgifter, fastställes av den tillståndsgivande myndigheten[39], som även äger föreskriva övriga villkor och bestämmelser i samband med tillståndet[40].

Om beställningstrafik för personbefordran med stationsort i stad (drosktrafik) finnas vissa särskilda bestämmelser. Tillstånd till dylik trafik meddelas av polismyndigheten i staden[41], och taxor upprättas av magistraten och fastställas av länsstyrelsen[42], vilken även fastställer reglementen för drosktrafik[43].

För omnibuslinjer fastställas stundom särskilda ordningsstadgor av samma typ som vid spårvägar[44]. I fråga om trådbusslinjer märkes, att förutom trafiktillståndet även tillstånd till den elektriska anläggningen och eventuellt expropriationsmedgivande eller kommunal markupplåtelse för led-

---

[37] Se närmare nedan s. 173 not 5.

[38] KF 25/10 1940 ang. yrkesmässig automobiltrafik m. m., 1 och 5 §§ (jfr ang. straff 34 § 1 mom.).

[39] BiltrF 29 §.

[40] BiltrF 12 § 3 st.

[41] BiltrF 5 § 5 st.

[42] BiltrF 29 § 1 mom.; OSt § 23. — Jfr drosktaxa för Stockholm (Kf 1943:43).

[43] Se t. ex. reglemente ang. droskväsendet i huvudstaden (Kf 1931:44).

[44] För omnibuslinjerna i Stockholm gälla sålunda samma ordningsstadga och taxa som för spårvägarna (Kf 1947:35,37).

ningsfästena erfordras; i övrigt äro reglerna om yrkesmässig automobiltrafik att tillämpa.

Rättsförhållandet mellan biltrafikföretag och trafikanter är i viss utsträckning reglerat genom biltrafikförordningen samt genom de taxor, reglementen eller ordningsstadgor, som fastställas av vederbörande myndighet. Denna reglering är emellertid ej uttömmande. Särskilt observeras, att allmänna privaträttsliga regler äro att tillämpa i fråga om biltrafikföretags skadeståndsansvar mot trafikanter; i fråga om ansvaret för personskada gälla sålunda samma lagregler som vid biltrafik i allmänhet[45], och beträffande ansvaret för skada å gods äro allmänna frakträttsliga principer att tillämpa.

4. Åkerier, stadsbudsföreningar m. m.

Enligt ordningsstadgan för rikets städer skola "reglementen eller taxor för åkare, hyrkuskar, dem som betjäna allmänheten med omnibusvagnar, stadsbud, bärarelag eller dylikt" upprättas av magistraten och fastställas av länsstyrelsen[46]. I den mån detta stadgande avser spårvägar och bildrosktrafik, har det behandlats i det föregående[47]. Då den yrkesmässiga biltrafiken i stort sett regleras genom biltrafikförordningen, kommer stadgandet i övrigt huvudsakligen att avse dels yrkesmässig trafik med hästfordon, dels stadsbudsföreningar och bärarelag. I den ordning, som stadgandet föreskriver, bruka sålunda fastställas reglementen och taxor för åkerier[48] och hyrverk[49] samt för stadsbudsföreningar och bärarelag[50]. Enligt dessa reglementen kräves i

[45] Lag 30/6 1916 ang. ansvarighet för skada i följd av automobiltrafik.

[46] OSt § 23.

[47] Se ovan not 36 och 42.

[48] Se t. ex. reglemente ang. varuforsling i huvudstaden (Kh 3 s. 482; jfr taxa s. 488).

[49] Se t. ex. reglemente för hyrkuskar i Stockholm (Kh 3 s. 475) samt reglemente ang. droskväsendet i Malmö (KfsMlm s. 74).

[50] Se t. ex. stadsbudsreglementen för Stockholm (Kf 1946:50; taxa Kf 1941:47) och Malmö (KfsMlm s. 63; taxa s. 68).

allmänhet tillstånd av polismyndigheten för utövande av verksamheten i fråga; stadsbud och bärare måste dessutom tillhöra särskilda, av polismyndigheten godkända sammanslutningar.

I detta sammanhang bör omnämnas, att handräckningsverksamheten i frihamnar[51] och vid tullpackhus[52] är organiserad i viss likhet med stadsbudsväsendet. Den utövas med ensamrätt[53] av särskilt godkända företag eller sammanslutningar, som äro bundna av i viss ordning fastställda reglementen och taxor.

B. TRAFIKFÖRSÄKRINGSANSTALTER.

Den obligatoriska trafikförsäkringen å motorfordon får handhavas, förutom av statlig anstalt, endast av försäkringsanstalt, som erhållit KMts tillstånd därtill[54]. Dylik anstalt är pliktig att på begäran meddela trafikförsäkring[55]. KMt äger fastställa maximibelopp för premierna och kan även föreskriva nödiga villkor och bestämmelser vid meddelande av tillstånd till verksamheten[56]. Försummar anstalten sina skyldigheter, äger KMt återkalla tillståndet[57]. För försäkringsverksamheten gälla, förutom trafikförsäkringslagen och med stöd av denna meddelade föreskrifter, även reglerna i lagen om försäkringsavtal, i den mån dessa ej strida mot de särskilda stadgandena om trafikförsäkring[58].

---

[51] KRegl 8/11 1935 (nr 557) för Stockholms, Göteborgs och Malmö frihamnar, 3 avd. — Jfr taxa å avgifter för handräckning inom Stockholms frihamn (Kf 1943:52).

[52] Tullstadga 7/10 1927 (nr 391), 9 kap.

[53] Ang. innebörden av denna ensamrätt, se nedan s. 141, 144 f.

[54] Lag 10/5 1929 om trafikförsäkring å motorfordon, 6 § 1 st.

[55] TrFörsL 6 § 2 st.

[56] TrFörsL 9, 27 §§.

[57] TrFörsL 8 §.

[58] Lag 8/4 1927 om försäkringsavtal, 1 § 3 st.

C. SYSTEMBOLAG.

Utminutering av rusdrycker är i princip förbehållen för ändamålet särskilt bildade aktiebolag (systembolag)[59]. Dylikt bolag, som skall hava en av länsstyrelsen godkänd bolagsordning av visst innehåll, antages av länsstyrelsen för tid intill dess länsstyrelsen annorlunda förordnar[60] samt står under tillsyn av dels kontrollstyrelsen[61] och dels länsstyrelsen, vilken har vissa tvångsmedel till sitt förfogande[62].

På förhållandet mellan systembolagen och deras kunder äro i stort sett allmänna privaträttsliga regler angående köp att tillämpa. I ett avseende har dock detta förhållande en offentligrättslig karaktär, nämligen i fråga om meddelande av tillstånd till rusdrycksinköp. De "tillstånd" till rusdrycksinköp, som lämnas av systembolagen, innebära visserligen i och för sig ej mera än en enskild företagares medgivande att sälja varor till en viss kund; de böra sålunda ej jämställas med offentlig myndighets tillstånd till en eljest förbjuden verksamhet. Genom kriminaliseringen av dels rusdrycksförsäljning annorledes än genom systembolag och dels handlingar, som avse kringgående av systembolagens kontrollåtgärder[63], komma systembolagen emellertid att intaga en monopolställning. Till följd härav ha systembolagen ålagts att vid meddelande av inköpstillstånd iakttaga vissa allmänna, ehuru tämligen elastiska normer, vilka inskränka den frihet att avgöra, om försäljning skall ske till en viss kund, vilken eljest skulle ha tillkommit systembolagen i likhet med vanliga privatföretag[64]. Efterföljden av dessa normer garanteras genom att den, som förvägrats inköpstillstånd eller eljest

---

[59] KF 18/6 1937 ang. försäljning av rusdrycker, 3 kap. 2 §.
[60] RusdrF 6:1,5.
[61] KInstr 30/6 1944 (nr 516) för kontrollstyrelsen.
[62] RusdrF 7:18.
[63] RusdrF 7:1—3.
[64] RusdrF 4:1—4.

är missnöjd med systembolags beslut rörande dylikt tillstånd, må föra klagan hos kontrollstyrelsen[65].

D. APOTEK.

Handel med apoteksvaror må, med vissa undantag, idkas endast av den, som erhållit KMts privilegium att driva apoteksrörelse[66]; sådan handel, som bedrives av annan, är straffbar[67].

Apoteksväsendet, som står under tillsyn av medicinalstyrelsen[68], är föremål för en mycket ingående statlig reglering. Denna har tidigare i viss mån genomförts med stöd av förbehåll vid tilldelande av privilegier; numera gäller utan stöd av sådant förbehåll, att det skall åligga den som erhåller personligt privilegium å apotek att ställa sig till efterrättelse gällande bestämmelser angående apoteksväsendet i riket[69]. Då antalet apoteksprivilegier är begränsat, får tilldelandet av privilegium en viss likhet med tillsättandet av en offentlig tjänst[70]. Den skillnaden föreligger dock, att apotek drivas i innehavares eget namn och på hans ekonomiska ansvar; denna omständighet har nödvändiggjort särskilda regler om den ekonomiska uppgörelsen vid övertagande av apotek[71]. För apoteksinnehavare gälla särskilda bestämmelser

[65] RusdrF 4:17.

[66] Apoteksvarustadga 14/11 1913 (nr 308), § 7:3; giftstadga 26/11 1943 (nr 877), 13, 20 §§. Jfr KF 18/6 1864 ang. utvidgad näringsfrihet, § 8 f.

[67] Apoteksvarustadgan § 14; giftstadgan 36 §. Jfr NJA 1906:509 (apotekare ägde ej föra talan om skadestånd i mål om olaga handel med apoteksvaror).

[68] MedStInstr 4 §.

[69] KBr 30/12 1935 (MF 1935:131) ang. meddelande av allmän föreskrift om skyldighet för apoteksinnehavare att underkasta sig vissa bestämmelser.

[70] KSkr 3/12 1915 (nr 619) ang. bestämmelser rörande ordningen för tilldelande av personligt privilegium å apotek m. m.

[71] KK 9/10 1931 (nr 342) med vissa föreskrifter beträffande

om tjänstgöringsskyldighet[72], pensionering[73] och avgiftsplikt för vissa för apoteken gemensamma ändamål[74]. Apoteksinnehavarna tillhöra obligatoriskt apotekaresocieteten, som är en offentlig korporation[75].

Apotekare är skyldig att hålla i lager, tillreda och försälja vissa slag av varor[76]; vissa läkemedel få dock utlämnas endast mot läkarrecept[77]. Priserna på apoteksvaror äro bestämda i medicinaltaxan, som utfärdas och årligen revideras av medicinalstyrelsen enligt av KMt fastställda grunder[78]. I

---

ordningen för övertagande av apotek m. m. — Jfr ang. verkan mot tredje man av överlåtelse av apoteksinredning NJA 1919:525.

[72] KK 21/8 1935 (nr 508) om föreståndarskap å apotek.

[73] KK 21/8 1935 (nr 510) om pensionering av apoteksinnehavare. — Jfr lag 30/5 1941 (nr 331) om avstängning i vissa fall av apoteksinnehavare eller farmaceut från tjänstgöring å apoteksinrättning.

[74] KBr 7/2 1936 (MF 1936:13) ang. avgifter från apoteken för vissa gemensamma ändamål m. m. — Jfr *Jägerskiöld,* Tre utlåtanden (Ekenäs 1946), s. 9 ff., samt NJA 1948:188.

[75] KSt:r 21/3 1881 (nr B 20) för apotekaresocieteten i riket.

[76] KRegl 11/8 1819 för apotekare etc. (AF s. 10), § 12; apoteksvarustadgan § 8; giftstadgan 15 § 1 mom. 2 st.; KK 18/10 1946 (nr 639) om tillhandahållande av preventivmedel å apoteksinrättning.

Föreskrifter om apoteksvarornas beskaffenhet finnas i svenska farmakopén, vars senaste upplaga utfärdats genom KBr 27/9 1946; se Svenska farmakopén 1946 (Pharmacopoea svecica ed. XI; Sthlm 1946). Jfr även kungl. medicinalstyrelsens kungörelse 18/9 1947 (MF 1947:107) med föreskrifter i anledning av införandet av ny upplaga av svenska farmakopén.

[77] Se kungl. medicinalstyrelsens kungörelse 8/12 1925 (MF 1925: 106) ang. förordnande och utlämnande av läkemedel enligt recept samt ang. giftiga läkemedels utlämnande från apoteksinrättning; kungl. medicinalstyrelsens kungörelse 4/12 1919 (SFS nr 771) ang. telefonering av recept till apoteksinrättning.

Jfr ang. läkares missbruk av befogenheten att utfärda spritrecept NJA 1927:254, SJT 1928:42, AF s. 165 och RusdrF 7:5, 2 mom., samt ang. förfalskning av spritrecept NJA 1945:15.

[78] MedStInstr 4 §; KBr 13/11 1925 (MF 1925:108) ang. ändrade grunder för läkemedels taxering å apotek; kungl. medicinalstyrel-

övrigt torde rättsförhållandet mellan apoteksinnehavare och deras kunder vara att bedöma enligt allmänna regler om köp.

E. SJUKVÅRDSINRÄTTNINGAR.

För inrättande och drivande av enskilda sjukvårdsanstalter kräves i regel tillstånd av medicinalstyrelsen[79]. Enskilda sjukvårdsinrättningar äro i samband härmed underkastade vissa kontrollföreskrifter, som dock ej omedelbart inverka på rättsförhållandet mellan anstalterna och deras nyttjare. Ej heller de särskilda villkor, som finnas stadgade för statsbidrag till förlossningsanstalter[80], epileptikeranstalter[81], hem för kroniskt sjuka[82] eller vanföreanstalter[83], torde direkt beröra rättsförhållandet mellan dessa anstalter och deras nyttjare; de regler om t. ex. vårdavgifternas storlek, som finnas stadgade, ha endast karaktären av villkor för utfående av statsbidrag. Annorlunda förhåller det sig med de statsunderstöd-

---

sens kungörelse 21/11 1947 (MF 1947:179) ang. ny medicinaltaxa m. m. (jfr MF 1948:95).

[79] KSt 29/5 1931 (nr 172) ang. enskilda sjukhem och förlossningshem. (Jfr RÅ 1947 S 8.) Före införandet av denna stadga erfordrades ej tillstånd för drivande av enskilda sjukvårdsinrättningar; anmärkas må, att hotellstadgan ej ansågs tillämplig på enskilda sjukhem (RÅ 1923:8).

Tillstånd erfordras ej (se KSt 1 § 1 mom. 3 st.) för drivande av enskild sjukvårdsanstalt, för vars driftkostnad landsting eller kommun helt eller till viss kvotdel i sista hand ansvarar. Som tidigare framhållits (ovan s. 101), är sjukhuslagstiftningen omedelbart tillämplig på dylika anstalter.

[80] KK 21/7 1937 (nr 743) ang. statsbidrag till driften av förlossningsanstalter och väntehem m. m.

[81] KK 29/6 1945 (nr 532) ang. statsbidrag till driftkostnader vid anstalter för bildbara sinnesslöa och vid epileptikeranstalter.

[82] KK 27/6 1927 (nr 246) ang. statsbidrag till driftkostnaderna vid hem för kroniskt sjuka.

[83] Se bl. a. KBr 23/4 1937, p. 99 (Statsliggaren s. 940).

da tuberkulossjukvårdsanstalterna[84]; i fråga om dessa är sjukhuslagstiftningen i väsentliga delar direkt tillämplig[85].

F. UNDERVISNINGSANSTALTER.

För inrättande och drivande av enskilda undervisningsanstalter fordras ej tillstånd av offentlig myndighet. Det "tillstånd" av vederbörande skolråd till inrättande av enskild skola för undervisning av skolpliktiga barn, som omförmäles i folkskolestadgan[86], innebär ej en tillåtelse till en eljest förbjuden verksamhet utan endast en förklaring, att skolan i fråga kan anlitas för skolpliktens fullgörande.

Enskilda undervisningsanstalter kunna emellertid bliva föremål för en mer eller mindre ingående statlig reglering i samband med beviljandet av särskilda förmåner. Detta är främst fallet med vissa kategorier av statsunderstödda läroanstalter. Bland dessa märkas särskilt folkhögskolorna under skolöverstyrelsens inseende[87], yrkesskolorna och handelsgymnasierna under inseende av överstyrelsen för yrkesutbild-

---

[84] KK 27/6 1914 (nr 292) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av tuberkulossjukvårdsanstalter m. m.; KK 22/6 1939 (nr 480) ang. statsbidrag till driftkostnaderna vid anstalter för lungtuberkulos; KK 23/4 1937 (nr 209) ang. statsbidrag till driftkostnaderna m. m. vid anstalter för kirurgisk tuberkulos.

[85] KK 20/12 1940 (nr 1046) ang. tillämpning å enskilda, för vård av tuberkulossjuka avsedda anstalter av vissa bestämmelser om sanatorier och tuberkulossjukstugor.

[86] FolkskSt § 62:1 (jfr §§ 7:2, 66:1). Folkskolestadgan är ej direkt tillämplig på dylika enskilda skolor, men skolrådet äger förbjuda skolas verksamhet, om undervisningen ej fyller de krav, som uppställas i folkskolestadgan. De enda tvångsåtgärder, som kunna tillgripas för genomförande av ett dylikt "förbud", torde vara, att skolans elever genom hämtning eller vitesföreläggande överföras till den vanliga folkskolan.

[87] KK 5/9 1942 (nr 801) ang. avlöning åt lärare vid folkhögskola samt statsbidrag till sådan skola; KSt 5/9 1942 (nr 802) för statsunderstödda folkhögskolor. Jfr SkolöStInstr 2 §.

ning[88] samt lantbruksundervisningsanstalterna och trädgårdsskolorna under lantbruksstyrelsens inseende[89]. För sådana läroanstalter finnas i regel dels en allmän, av KMt utfärdad stadga och dels ett särskilt, av tillsynsmyndigheten fastställt reglemente. Föreskrifterna i dessa stadgor och reglementen gälla visserligen endast för statsunderstödda läroanstalter, men de ha ej enbart karaktären av villkor för utfående av statsunderstödet utan äro av ovillkorlig innebörd.

Bland statsunderstödda undervisningsanstalter böra även nämnas privatläroverken (högre goss- och samskolor, högre flickskolor samt enskilda mellanskolor), vilka stå under skolöverstyrelsens inseende[90]. Dessa läroanstalter ha underkastats särskilda villkor, förutom i samband med statsbidrag, i viss utsträckning även i samband med beviljande av examinationsrätt eller i samband därmed, att de ställts under skolöverstyrelsens inseende för att vinna de förmåner, som följa med ett statligt erkännande av en läroanstalt. Någon allmän stadga för denna kategori av läroanstalter finnes icke; i samband med beviljandet av nyssnämnda förmåner brukar

---

[88] KK 4/11 1921 (nr 705) ang. statsunderstöd till kommunala och enskilda anstalter för yrkesundervisning; KK 4/11 1921 (nr 707) med bestämmelser angående statsunderstödda enskilda anstalter för yrkesundervisning; KK 30/6 1938 (nr 529) ang. statsunderstödda handelsgymnasier. Jfr KInstr 31/12 1943 (nr 963) för överstyrelsen för yrkesutbildning, 2 §.

[89] KK 5/9 1942 (nr 807) ang. statsbidrag till lantbruksundervisningsanstalter m. m.; KSt 21/6 1940 (nr 724) för statsunderstödda lantbruksundervisningsanstalter; KRegl 31/12 1924 (nr 551) för vissa med statsmedel understödda trädgårdsskolor. Jfr KInstr 15/8 1933 (nr 509) för lantbruksstyrelsen, § 2, 2 st.

[90] Se bl. a. KK 29/10 1909 (nr 154 s. 1) ang. avlöning av lärarinnor vid statsunderstödda enskilda läroanstalter samt angående statsunderstöd åt dessa läroanstalter m. m.; KK 2/12 1932 (nr 541) ang. ansökningar om statsunderstöd åt privatläroverk; KK 4/6 1948 (nr 317) ang. statsunderstöd för budgetåret 1948/49 till statsunderstödda enskilda läroanstalter. Jfr SkolÖStInstr 2 §.

Jfr även SOU 1925:1.

emellertid föreskrivas, i vilken utsträckning anstalterna skola iakttaga läroverksstadgans föreskrifter eller uppfylla andra särskilda villkor.

G. BIBLIOTEK.

Statsbidrag kan, förutom till kommunala folkbibliotek, även utgå till av enskilda föreningar inrättade folkbibliotek[91]. För dylika bibliotek, som stå under skolöverstyrelsens inseende, gälla vissa särskilda föreskrifter; bl. a. skola de kostnadsfritt hållas tillgängliga för allmänheten. Dessa föreskrifter ha emellertid endast karaktären av villkor för erhållande av statsbidrag och torde m. a. o. ej direkt beröra rättsförhållandet mellan biblioteken och deras nyttjare.

H. UNDERSÖKNINGSANSTALTER.

Statsbidrag utgår under vissa förutsättningar till lokala frökontrollanstalter och lokala lantbrukskemiska kontrollstationer[92]. Dylika anstalter, för vilka KMt utfärdat reglementen, stå under inseende av lantbruksstyrelsen, som äger fastställa taxor för deras verksamhet.

---

[91] Jfr ovan s. 86 not 92.

[92] KRegl 18/6 1926 (nr 259) för med statsmedel understödda lokala frökontrollanstalter; KK 18/6 1926 (nr 260) ang. statsbidrag till lokala frökontrollanstalter; KRegl 15/6 1939 (nr 419) för med statsmedel understödda lokala lantbrukskemiska kontrollstationer; KK 15/6 1939 (nr 420) ang. statsbidrag till lokala lantbrukskemiska kontrollstationer. Jfr KInstr 15/8 1933 (nr 509) för lantbruksstyrelsen, § 2, 2 st.

IV.

ANSTALTENS OCH DEN ENSKILDES FÖRPLIKTELSER FÖRE NYTTJANDETS BÖRJAN.

I detta och de två följande kapitlen kommer en översikt att lämnas över innehållet i de regler, som avse anstaltens och den enskildes inbördes förpliktelser. Översikten har med avsikt disponerats så, att de olika huvudproblemen i tur och ordning behandlas gemensamt för alla berörda kategorier av anstalter. Denna framställningsmetod åsyftar att framhäva de frågeställningar och i viss mån även de lösningar, som äro gemensamma för olika slag av anstalter. Däremot är avsikten ej att genom generaliseringar söka avpressa det i stor utsträckning heterogena materialet allmänna, praktiskt användbara rättsprinciper, som skulle vara gemensamma för alla slag av offentliga anstalter.

Någon uttömmande redogörelse, avseende alla de kategorier av anstalter, som kunna tänkas falla inom den tidigare angivna ramen för denna undersökning, är här icke åsyftad. Frågor av juridiskt intresse kunna uppkomma i mycket växlande omfattning vid olika typer av offentliga anstalter. Uppmärksamheten kommer därför huvudsakligen att inriktas på sådana anstalter, i fråga om vilka uttryckliga regler eller en någorlunda fyllig rättspraxis finnes att tillgå, och som på grund härav ägna sig för en närmare rättsvetenskaplig undersökning. Framställningen kommer sålunda i främsta rummet att avse kommunikationsanstalter, statliga och kommunala elektricitetsverk, kommunala tekniska verk

i övrigt, sjukvårdsinrättningar, undervisningsanstalter och bibliotek.

Reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter kunna indelas i tvenne huvudgrupper. Den ena gruppen, som behandlas i detta kapitel, omfattar de regler, som avse anstaltens och den enskildes förpliktelser före nyttjandets början, d.v.s. innan den enskilde ännu kommit att intaga ställningen som nyttjare. Dessa regler röra dels villkoren för nyttjandet, dels vid vissa anstaltskategorier anstaltens plikt att prestera till den enskilde på dennes ensidiga begäran samt den enskildes plikt att nyttja anstalten. Den andra gruppen, som kommer att behandlas i de två följande kapitlen, innefattar reglerna om anstaltens och nyttjarens förpliktelser, sedan nyttjandet påbörjats.

Det kan vara svårt att exakt angiva skiljelinjen mellan de två stadier i relationerna mellan anstalten och den enskilde, som motsvara de båda grupperna av regler. Inom privaträtten skulle man, med tillämpning av hävdvunnen terminologi, säga, att den andra gruppen av regler hänför sig till det stadium, i vilket parterna trätt i ett avtalsförhållande eller obligatoriskt rättsförhållande till varandra. Bortsett från det diskutabla i att använda privaträttsliga begrepp på förevarande område, lämna emellertid dessa begrepp föga ledning vid den konkreta gränsdragningen mellan de båda stadierna. I själva verket är det omöjligt att uppställa några allmängiltiga yttre kriterier till ledning för denna gränsdragning. Det avgörande skiljemärket kan vara en handling av den enskilde eller av anstalten eller handlingar av båda parterna; handlingen kan bestå i användandet av vissa språkliga uttrycksmedel (t. ex. abonnemangsanmälan vid telefon eller elektricitetsverk; inskrivning vid undervisningsanstalt) eller innebära ett rent faktiskt ianspråktagande av anstaltens tjänster (t. ex. påstigande av spårvagn, nedläggande av brev i brevlåda). Det gemensamma för dessa olika slag av handlingar är, att de normalt medföra tillämpningen av ett speciellt regelsystem för parternas inbördes beteende,

och att ett åsidosättande av dessa speciella regler kan medföra särskilda reaktioner från de rättstillämpande samhällsorganens sida. Den punkt, som sålunda i praktiken är avgörande för det speciella regelsystemets tillämpning mellan parterna och av de rättstillämpande organen, har här för enkelhetens skull, ehuru något oegentligt, betecknats som "nyttjandets början".

1 §. VILLKOREN FÖR ANSTALTSNYTTJANDET.

Att de offentliga anstalterna äro avsedda att begagnas av allmänheten, innebär ej, att deras prestationer utan alla inskränkningar äro tillgängliga för den enskilde. Tvärtom måste alltid vissa förutsättningar vara uppfyllda, för att man skall komma i åtnjutande av en offentlig anstalts prestationer. Förutsättningarna bruka angivas genom fasta regler i anstalternas stadgor, reglementen etc.; i vissa fall finnes dock möjlighet till undantag från dessa allmänna regler genom särskilt beslut av anstaltens styrelse eller högre myndighet.

Den rättsliga innebörden av dessa regler är i och för sig endast, att prestation kan och skall vägras, om de stadgade förutsättningarna ej äro uppfyllda. Reglerna ha alltså närmast karaktären av tjänsteföreskrifter till anstaltspersonalen, men samtidigt tjäna de till att upplysa allmänheten om villkoren för anstaltsnyttjandet. De ålägga ej den enskilde några direkta positiva förpliktelser, då han ju kan gå fri från de uppställda villkoren genom att avstå från anstaltens prestation.

I ett avseende sträcker sig emellertid dessa reglers rättsliga betydelse längre. Om den enskilde med eller utan avgivande av oriktiga uppgifter söker komma i åtnjutande av anstaltens prestation, utan att de stadgade villkoren äro uppfyllda, kan han nämligen ådraga sig rättsliga påföljder av

olika slag. Man kan därför säga, att det åvilar den enskilde en förpliktelse av negativ art, en förpliktelse att icke söka kringgå de stadgade villkoren för anstaltsnyttjandet.

De förutsättningar, som sålunda måste vara för handen, för att en anstalts personal skall äga bevilja den enskilde en begärd prestation, kunna vara av mycket skiftande slag. De kunna hänföra sig till arten av den begärda prestationen; som exempel kan nämnas, att dyrbarare handskrifter o. d. i allmänhet ej utlånas från bibliotek[1]. De kunna vidare hänföra sig till nyttjarens person eller egendom. Berusade eller med smittsamma sjukdomar behäftade personer befordras sålunda icke med järnväg[2], och befordran med kommunikationsanstalter av vissa slags föremål eller meddelanden medgives ej alls eller endast på vissa villkor[3]. För tillträde till undervisningsanstalter kräves ofta viss ålder eller vissa avlagda kunskapsprov[4]. För anslutning till elektricitets-, gas- eller vattenledningsverk uppställas vissa krav i fråga om belägenheten av den fastighet och beskaffenheten av den installation, för vilken anslutning begäres[5]. Vid vissa anstalter fordras företeende av särskilda dokument, innefattande tillstånd att inköpa vissa varor, såsom motbok vid systembolag[6] och läkarrecept vid apotek[7].

Bland villkoren för anstaltsnyttjandet urskiljes en särskild grupp, omfattande sådana positiva handlingar, som den enskilde har att fullgöra gentemot anstalten för att komma i åtnjutande av dess prestation. Dessa handlingar kunna bestå i ifyllandet och överlämnandet av olika dokument, som eventuellt innebära vissa åtaganden i förhållande till anstalten[8],

---

[1] KBRegl § 13; UUBRegl § 45; LUBRegl § 45.
[2] TrSt § 15 (jfr IFP art. 13).
[3] TrSt §§ 30, 57 (jfr bil. A); PostSt §§ 3, 4; TgfRegl § 7.
[4] Se t. ex. UnivSt:r § 88; LärovSt §§ 28—30.
[5] Se t. ex. SthlmElRegl §§ 2, 4.
[6] RusdrF 4 kap.
[7] Se ovan s. 113 not 77.
[8] Se t. ex. TrSt §§ 58, 59; SthlmElRegl § 5.

eller i förskottsbetalning av avgift eller ställande av säkerhet för avgiftsbetalningen[9]. Reglerna om dessa villkor stå genom sitt innehåll i nära samband med reglerna om den enskildes förpliktelser under själva nyttjandet.

Om den enskilde söker komma i åtnjutande av anstaltens prestation, utan att de stadgade förutsättningarna härför äro uppfyllda, kan han, som ovan antytts, utsätta sig för olika slag av rättsliga påföljder. Den som söker få otillåtna föremål eller meddelanden befordrade med kommunikationsanstalter, kan sålunda i vissa fall ådraga sig straffansvar[10] och skadeståndsskyldighet[11] samt kan gå förlustig ersättningsanspråk, som han eljest skulle ha kunnat göra gällande mot anstalten[12]; denna äger därjämte i vissa fall avbryta befordringen[13] eller förstöra försändelsen[14]. Och den som söker kringgå kravet på förskottsbetalning av avgift, kan ådraga sig straffansvar och skyldighet att erlägga tilläggsavgifter[15].

---

[9] Se t. ex. TrSt § 68; PostSt §§ 52, 53; TgfRegl § 12; SthlmElRegl § 7; SjSt 45 §.

[10] EVF 90 § 2 mom. (jfr NJA 1902:295, UfR 1878:911 H); EOF 62 § 2 mom.; PostförbF § 3 mom. 2; PostSt §§ 3:2, 20:5, 29:2.

Anmärkas må även, att den som vid assurans av postförsändelse i strid med PostSt § 35:2 och PAF § 2, 2 st., angivit högre belopp än försändelsens verkliga värde, kan straffas för bedrägeri (NJA 1924:203).

[11] TrSt §§ 28:3, 30:5, 61:6 (jfr UfR 1898:962 samt IFP art. 14:3, 18:1,3 och IFG art. 7:1,5, 12:4); PostförbF § 3 mom. 1; PostSt §§ 3:1, 4 st., 30:1, 4 st. (jfr PaketAvt art. 32:11).

[12] TrSt § 89; PAF § 1:2. Jfr närmare nedan s. 209 f.

[13] Se betr. postförsändelser PostSt § 20:5; KBr 4/6 1886 (nr B 49); KBr 23/7 1908 (nr 115 s. 4). Jfr även PostKonv art. 36:12, 49:1; AssAvt art. 4:3, 12:1; PaketAvt art. 16:1, 17.

Betr. telegram, se TgfRegl § 7 och SI I § 5 (jfr FjärrförbKonv art. 29 och IntTgfRegl art. 51).

Jfr även TrSt §§ 28:3, 30:5.

[14] KBr 30/6 1899 (*Grape* s. 33); PostKonv art. 49:1; AssAvt art. 12:1; PaketAvt art. 16:1.

[15] Se härom närmare nedan s. 272 f. och s. 279 f.

Vid vissa kategorier av anstalter ha reglerna om förutsättningarna för anstaltsnyttjandet en rättslig betydelse, som går utöver den här angivna. När vissa förutsättningar föreligga, kan nämligen anstalten vara skyldig att prestera till den enskilde på dennes begäran eller den enskilde vara skyldig att nyttja en anstalt. Dessa företeelser komma att behandlas i de närmast följande avsnitten av framställningen.

2 §. ANSTALTENS PLIKT ATT PRESTERA PÅ DEN ENSKILDES BEGÄRAN.

Inom privaträttens område gäller som allmän regel, att en företagare fritt äger avgöra, om han skall ingå avtal med den, som begär hans tjänster[1]. Denna princip gäller i stor utsträckning icke för offentliga anstalter. Ofta stadgas uttryckligen en "rätt" för den enskilde att nyttja vissa offentliga anstalter eller en "plikt" för dessa att prestera till den enskilde på dennes ensidiga begäran. Och även utan stöd av dylika uttryckliga bestämmelser är rättspraxis benägen att i viss utsträckning antaga en dylik "rätt" för den enskilde eller "plikt" för anstalten.

Innebörden av reglerna om en sådan prestationsplikt — som bör skiljas från anstaltens prestationsplikt efter nyttjandets början — är i hög grad beroende av de möjligheter att påkalla reglernas tillämpning, som stå den enskilde till buds, och de påföljder, som kunna drabba anstalten eller dess tjänstemän vid reglernas åsidosättande. Vid vissa anstalter ha reglerna enbart karaktären av tjänsteföreskrifter, riktade till anstaltspersonalen; vid andra kunna reglerna

[1] Denna princip torde vara obestridd i svensk rätt. I dansk praxis synes man däremot vara benägen att antaga en plikt för enskilda företagare att vid av krisförhållanden föranledd varubrist efter objektiva normer fördela sina prestationer inom kundkretsen, en förpliktelse som kan göras gällande direkt inför domstol. Se t. ex. UfR 1944:674 samt *Thoft,* Salgspligt (UfR 1946 B s. 187 ff.).

därjämte hävdas av den enskilde genom administrativa framställningar eller besvär; vid andra åter kunna reglerna åberopas av den enskilde i domstolsväg. Ur denna synpunkt kan således prestationsplikten vara av mycket olika karaktär vid olika slags anstalter. För avgörandet av frågan, på vad sätt reglerna skola kunna göras gällande, är det av relativt underordnad betydelse, om anstaltens prestationsplikt fastslagits genom uttryckliga författningsbestämmelser eller ej, och om de eventuella bestämmelserna tala om en "rätt" för den enskilde att nyttja anstalten eller endast om en "plikt" för anstalten att prestera.

En plikt att prestera på den enskildes begäran har genom uttryckliga stadganden ålagts flertalet kommunikationsanstalter[2] och vidare apotek[3] samt vissa försäkringsanstalter[4], penninginrättningar[5], sjukvårdsinrättningar[6], undervisnings-

---

[2] TgfRegl § 1 (jfr SI I § 1 och FjärrförbKonv art. 28); TrSt § 3 (jfr IFP art. 4, IFG art. 5); BiltrF 23 § (jfr SkjSt 16 §); SthlmSpårvOSt 4 §; SthlmDroskRegl 38 §; SthlmStadsbRegl § 11.

Att PostSt och TfnRegl sakna motsvarande bestämmelser, torde vara utan reell betydelse; jfr betr. postverket *Hammarskjöld* s. 13.

Betr. inskränkningar under extraordinära förhållanden av rätten att nyttja kommunikationsanstalter, se KK 20/11 1942 (nr 886) om vissa inskränkningar vid krig eller krigsfara i rätten att begagna för allmän trafik avsedda transportmedel m. m., 1 §; KK 31/7 1941 (nr 688) rörande postbehandling vid krig eller krigsfara, 2 §; KRegl 10/6 1938 (nr 488) för befordring av fjärrförbindelsemeddelanden vid krig eller krigsfara (krigstelegrafreglemente), 10 §.

I detta sammanhang må omnämnas, att det år 1941 avgivna förslaget till ändrad lydelse av § 16 RF innehöll ett stadgande till skydd för brev-, telegraf- och telefonhemligheten, vilket genom sin formulering kom att innefatta en grundlagsstadgad rätt för den enskilde att nyttja postverket och telegrafverket (se SOU 1941:20, s. 6, 33 f.).

[3] Se ovan s. 113 not 76.

[4] OFL 35 §; FiskarförsF § 1; TrFörsL 6 §.

[5] PostsparbF § 2:1; RiksbL 21, 23 §§; MyntL § 16. Jfr ang. riksbankens sedelinlösningsskyldighet ovan s. 65 not 85.

[6] Se t. ex. KRegl 20/12 1940 (nr 1047) för Stockholms stads sjuk-

anstalter[7] och bibliotek[8]. Även kommunala elektricitets-, gas- och vattenledningsverks reglementen innehålla någon gång stadganden om verkens leveransplikt[9].

I viss utsträckning torde en plikt för offentliga anstalter att prestera till den enskilde på dennes begäran kunna antagas även utan stöd i uttryckliga stadganden. En dylik plikt torde beträffande flertalet statliga anstalter följa redan av den objektivitetsprincip, som enligt hävdvunnen uppfattning bör härska inom statsförvaltningen[10]. En viss tvekan synes dock i praxis göra sig gällande i fråga om sådana statliga affärsverk, som drivas jämsides med rent privata företag av samma karaktär[11]. Vad beträffar kommunala anstalter, har rättstillämpningen givit tydliga uttryck åt den uppfattningen, att kommunmedlemmarnas rätt att nyttja dessa anstalter är en naturlig konsekvens av den likställighetsprincip, som kommit till uttryck i kommunallagarna. I fråga om anstalter, drivna av andra subjekt än stat eller kommun, torde större försiktighet böra iakttagas vid antagandet av en prestationsplikt utan stöd i uttryckliga stadganden; man kan här oftast utgå ifrån att statsmyndigheterna vid fastställelse av anstalternas reglementen, stadgor etc. gjort erforderliga förbehåll angående deras prestationsplikt i alla fall, där en sådan varit åsyftad.

En plikt för en anstalt att prestera till den enskilde framstår stundom som en naturlig konsekvens av den allmänna plikt att driva anstalten, som kan åligga dess huvudman; detta gäller t. ex. i fråga om obligatoriska kommunala an-

---

hus 21 § samt, betr. rätt till kostnadsfri vård för smittosamma sjukdomar, SjL 20 §, 3 och 4 st., KönssjL 4 § 4 st., EpL 23 §.

[7] LärovSt §§ 81, 109 (jfr UnivSt:r § 88); SthlmHGrSt:r § 23; GbgHSt:r § 17; SthlmHHGrSt:r § 18; GbgHHSt:r § 21.

[8] KBRegl § 6; UUBRegl § 30; LUBRegl § 30.

[9] Se t. ex. SthlmElRegl § 2; SthlmVRegl § 2.

[10] Jfr *Sundberg*, Allm. förv.r. s. 67 f. — Ang. postverkets prestationsplikt, jfr ovan not 2.

[11] Se betr. vattenfallsverket det nedan not 44 anförda rättsfallet.

stalter[12] samt vissa statsunderstödda anstalter, drivna av kommunalt eller enskilt subjekt[13]. Även den rättsliga eller faktiska monopolställning, som vissa anstalter intaga, utgör ett starkt skäl för antagandet av en dylik prestationsplikt[14]. I de fall, där den enskilde är skyldig att nyttja en anstalt, ter sig slutligen en mot denna plikt korresponderande rätt till anstaltsnyttjande som självklar[15].

En anstalts möjligheter att i det enskilda fallet fullgöra sin prestationsplikt äro givetvis beroende av att dess drift upprätthålles i erforderlig omfattning. Stundom stadgas uttryckligen, att anstalten är skyldig att prestera endast under förutsättning, att prestation är möjlig med dess tillgängliga resurser[16]. Vid vissa grupper av anstalter, t. ex. statliga anstalter och kommunala elektricitets- och gasverk, äger anstaltens huvudman bestämma omfånget av dess resurser och verksamhet, och dess prestationsplikt blir då beroende av den utveckling av driften, som dess huvudman frivilligt har genomfört[17].

Vid andra grupper av anstalter åligger det huvudmannen att upprätthålla verksamheten i en bestämd omfattning; man kan här tala om en "driftplikt". Detta är fallet dels med obligatoriska kommunala anstalter, t. ex. vissa sjukvårdsinrättningar och skolor samt avloppsverk och i viss utsträckning även vatten- och renhållningsverk, dels med sådana icke-statliga anstalter, som drivas med statligt tillstånd eller statsbidrag, och vid vilka driftens fortgång är villkor för tillståndets eller statsbidragets bibehållande. Som exempel på offentliga anstalters driftplikt må nämnas järnvägars, spårvägars och biltrafikföretags skyldighet att upprätthålla tra-

---

[12] Se t. ex. i fråga om avloppsverk nedan not 42.

[13] Jfr det nedan not 37 anförda rättsfallet NRT 1915:122.

[14] Jfr domskälen i rättsfallet NJA 1934:92 (nedan not 38).

[15] Detta samband mellan plikt och rätt till nyttjande har kommit till uttryck i bl. a. TrFörsL 1, 6 §§ samt SjSt 45 § 5 mom.

[16] Se t. ex. TrSt § 3:1; BiltrF 23 § 1 mom.

[17] Jfr motiveringen i rättsfallet RÅ 1918:55.

fiken i enlighet med fastställda turlistor[18], kommuners plikt att utdraga vatten- och avloppsledningar[19], apotekares plikt att föra vissa läkemedel i lager[20] samt skyldigheten för statsunderstödda sjukvårdsinrättningars huvudmän att för framtiden alltjämt driva anstalterna för det därmed avsedda ändamålet[21].

Även om en anstalts drift hålles i gång i föreskriven omfattning, kan det inträffa, att prestation måste vägras på grund av den stora tillströmningen av nyttjare. För detta fall finnas stundom föreskrifter angående objektiva grunder, efter vilka vissa nyttjare skola få företräde framför andra[22].

Anstaltens prestationsplikt är alltid betingad av att de förutsättningar för beviljandet av anstaltens prestation, som behandlats i föregående avsnitt, föreligga, antingen de avse objektiva fakta eller prestationer eller åtaganden av nyttjaren. För att man skall kunna tala om en egentlig prestationsplikt, måste därför krävas, att dessa förutsättningar äro noggrant fastslagna genom allmänna regler, som anstalten ej äger avvika från i det särskilda fallet. Prestationspliktens värde för den enskilde beror i hög grad av regler-

---

[18] Se Stockholms spårvägsreglemente (Kf 1939:28, 1947:46) § 24; BiltrF 23 § 2 mom. Betr. de enskilda järnvägarnas driftplikt äro föreskrifter givna i koncessionerna (jfr ovan s. 104).

Jfr NJA 1929:232 (ledamöter i spårvägsstyrelse ådömdes ansvar jämlikt dåv. SL 25:17,22 för det de eftersatt "allmänhetens rätt med avseende å trafikens upprätthållande på ett tillfredsställande sätt").

[19] Se ovan s. 73 not 21.

[20] Se ovan s. 113 not 76.

[21] Se t. ex. KK 27/6 1927 (nr 245) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av hem för kroniskt sjuka, § 3 c; KK 20/7 1939 (nr 537) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av barnavdelningar vid eller i anslutning till lasarett, 3 § c.

[22] Se t. ex. SjSt 45 § 5 mom.; LantbrHSt:r § 33; SkogsHSt:r 27 §; TeknHSt:r § 76; VetHSt:r 39 §.

Jfr ang. järnvägspassagerares rätt att taga i anspråk och behålla plats i järnvägsvagn TrSt § 20 och MO 1945:320.

nas innehåll. Av stor betydelse är ur denna synpunkt, att åtskilliga av dessa regler beslutas av de högsta statsorganen, att regler rörande icke-statliga anstalter i stor utsträckning skola underställas statlig myndighets prövning, samt att kommunala normbeslut kunna underkastas omprövning besvärsvägen. Av betydelse är även den kontroll i efterhand, som i viss begränsad omfattning utövas av domstolar och myndigheter genom åsidosättande av normbeslut med lagstridigt innehåll.

Innebörden av anstaltens prestationsplikt är, som ovan antytts, beroende av vilka rättsliga reaktioner, som kunna tillgripas vid dess åsidosättande. I detta avseende har man att skilja mellan dels påföljder, som kunna drabba anstalten eller dess tjänstemän oberoende av den enskildes initiativ, dels den enskildes möjlighet att göra anstaltens prestationsplikt gällande i administrativ väg, och dels slutligen hans möjlighet att åberopa reglerna om anstaltens prestationsplikt inför domstol. De förstnämnda reaktionsmöjligheterna förefinnas i större eller mindre omfattning vid alla kategorier av anstalter; beträffande nyttjarens möjligheter att åberopa reglerna om anstaltens prestationsplikt är läget i rättspraxis ännu på många punkter oklart, och dessa möjligheter torde i varje fall vid åtskilliga anstalter vara tämligen begränsade.

I regel finnas allmänna stadganden om påföljder vid åsidosättande av de förpliktelser, som åligga offentliga anstalter eller deras tjänstemän, vilka stadganden givetvis äro tillämpliga även vid ett åsidosättande av anstaltens prestationsplikt[23]. Bland dylika påföljder märkes främst det straffrättsliga eller disciplinära ansvar för tjänstefel, som kan drabba statliga och kommunala anstalters tjänstemän[24]. Ett

[23] Se närmare härom nedan s. 409 ff.

[24] Se t. ex. i fråga om läkares ansvar för vägran att taga sig an vårdsökande JO 1891:93 och NJA 1925 B 627.

Jfr även NJA 1929:232 (ovan not 18) samt JO 1949:73 (ang. järnvägstjänstemans ansvar för vägran att låta resande medföljа låg).

ansvar av liknande allmän karaktär åvilar på grund av särskilda stadganden personalen vid vissa av enskilda subjekt drivna kommunikationsanstalter[25] samt viss anstaltspersonal, som står under medicinalstyrelsens inseende[26]. Vid anstalter, som drivas med statligt tillstånd eller statsbidrag, kan en pliktförsummelse i extrema fall medföra indragning av tillståndet eller statsbidraget.

I viss utsträckning har den enskilde möjlighet att hävda reglerna om anstaltens prestationsplikt i administrativ väg. Den som blivit vägrad prestation av en anstaltstjänsteman, kan sålunda i allmänhet anföra klagomål hos anstaltens styrelse[27]. I vissa fall, t. ex. i fråga om anslutning till kommunala avloppsledningar, kunna framställningar göras hos högre myndighet om åläggande för anstalten att fullgöra sin prestationsplikt[28]. Om anstaltens vägran att prestera skett genom ett formligt, överklagbart beslut, kan den enskilde vinna rättelse genom besvär. Som exempel på dylika överklagbara beslut må anföras beslut rörande tidnings införande i postverkets tidningsregister[29], rörande begagnande

---

[25] Se betr. ansvar för utövare av yrkesmässig biltrafik vid vägrad körning NJA 1936:303, 1948 B 13 och RÅ 1925 K 11.

Ang. äldre praxis betr. skjutsningsskyldighet, se SJA 11:401, 408, 24:383; NJA 1875:396; RÅ 1911 Jo 122, 1914 Jo 8, 149, 1915 Jo 66, 1916:86, 90, 1916 Jo 158, 1917:104, 1918 Jo 16, 110, 1919:20, 1919 Jo 192.

[26] Se ang. apotekares disciplinära ansvar för vägran att tillhandahålla apoteksvaror RÅ 1935 S 315, 1939 S 465.

[27] Ex. "anmälan" till generalpoststyrelsen enligt KBr 4/6 1886 (nr B 49) och 23/7 1908 (nr 115 s. 4); "besvär" hos telegrafstyrelsen enligt TgfRegl § 7:3 (jfr SI I § 5:8 samt IntTgfRegl art. 51:1). Jfr även *Flodin-Wikander* s. 20 ("besvär" vid vägrad järnvägstransport).

[28] HSt 55 § 2 mom. (jfr RÅ 1939 S 369, 1948 I 166).

[29] Se KF 22/4 1932 (nr 75) ang. villkoren för postbefordran av tidningar och andra periodiska skrifter, §§ 2—4, och RÅ 1931 K 2, 1932 K 2, 89, 166.

Jfr även RÅ 1923:31 (ang. tjänstebrevsberättigads rätt till postfack).

av offentliga bibliotek[30] eller inskrivning vid vissa undervisningsanstalter[31] samt i vissa fall beslut om anslutning till kommunala elektricitets-, gas-, vattenlednings- eller avloppsverk. Besvärsvägen kan i stort sett anlitas endast vid statliga och kommunala anstalter. Vad beträffar de sistnämnda bör observeras, att ett upphävande av det kommunala organets avslagsbeslut icke i och för sig innebär något åläggande för kommunen att prestera till den enskilde[32]. I den mån besvärsmyndigheten har effektiva tvångsmedel till sitt förfogande, får emellertid upphävandet av kommunens beslut i det närmaste samma verkan som ett direkt åläggande[33].

Att reglerna om anstaltens prestationsplikt skola kunna åberopas av den enskilde inför allmän domstol, bör ej betraktas som något självklart, då det här rör sig om en förpliktelse, som till sin innebörd avsevärt skiljer sig från vanliga, privaträttsliga förpliktelser, och som i regel försetts med särskilda garantier av nyss angiven art. Endast i ett fall, nämligen beträffande järnvägs befordringsskyldighet, kan domstols behörighet att pröva en anstalts plikt att prestera på den enskildes begäran anses grundad på ett uttryckligt stadgande. I övrigt ha domstolarna i viss utsträckning på eget bevåg ansett sig behöriga att pröva frågor om anstaltens prestationsplikt, samtidigt som de antagit, att ett åsidosättande av denna plikt kan medföra påföljder av beskaffenhet att kunna göras gällande i ett tvistemål mellan den enskilde och anstalten[34]. De fall, där så skett, ha dock hittills i stort sett gällt endast kommunala anstalter.

---

[30] KBRegl § 27; UUBRegl § 57; LUBRegl § 56.

[31] Se t. ex. universitetskanslerns beslut 6/12 1902 (*Croneborg* I s. 104).

[32] Se RÅ 1923:65, 1927 S 142, 1930:31 (anslutning till kommunalt elektricitetsverk).

[33] Se HSt 55 § 2 mom. samt RÅ 1914:84, 1943 S 436 (fastighetsägare förklarades i besvärsmål "berättigad" att erhålla anslutning till kommunal avloppsledning).

[34] Jfr ang. domstolarnas dominerande roll vid utvecklandet av

I svensk domstolspraxis synes offentliga anstalters prestationsplikt hittills ha kommit under prövning endast i indirekt väg, huvudsakligen i samband med frågor om anstaltens skadeståndsplikt eller den enskildes avgiftsplikt. Något fall, där en anstalt direkt ålagts av domstol att prestera på den enskildes begäran, torde ej kunna uppvisas i svensk rättspraxis[35]. I dansk praxis och doktrin har man däremot

---

den kommunala likställighetsprincipen i dansk rätt *Ernst Andersen*, Administrativt Tilsyn med Kommunalforvaltningen (Kbhvn 1940), s. 281 ff.

[35] I ett närliggande rättsfall ur äldre praxis (SJA 21:476) ålade domstol ett ömsesidigt brandförsäkringsbolag (Stockholms stads brandförsäkringskontor) att i enlighet med sitt av KMt fastställda reglemente antaga en fastighet till försäkring. Några slutsatser rörande svensk rätts nuvarande ståndpunkt torde emellertid ej böra dragas av detta fall, i vilket f. ö. dissens förelåg i HD.

Stadgandet i ElKrL 24 § om vitesföreläggande mot ägare av elektrisk anläggning vid underlåtenhet att fullgöra honom "enligt avtal eller eljest" åliggande leveransskyldighet torde knappast åsyfta den här behandlade, rent offentligrättsliga prestationsplikten; med uttrycket "eljest" torde närmast åsyftas sådan leveransskyldighet, som kan åläggas enligt vattenlagen.

Under förarbetena till 1931 års stadsplanelag föreslogs ett stadgande om rätt för fastighetsägare i stad att på vanliga villkor erhålla anslutning till stadens vatten-, gas- och elektricitetsledningar; se Betänkande med förslag till stadsplanelag etc. (Sthlm 1920), s. 294 f. Ett dylikt stadgande skulle säkerligen, i likhet med reglerna om stads skyldighet att upplåta gata (jfr ovan s. 73 not 21), ha kunnat åberopas direkt inför domstol. Stadgandet uteslöts emellertid ur den slutliga lagtexten såsom icke erforderligt med hänsyn till förefintliga administrativa rättsskyddsmöjligheter (se NJA II 1931 s. 326 ff.).

Om en anstalts plikt att prestera till den enskilde på dennes begäran grundar sig på särskilda donationsbestämmelser, torde den kunna göras gällande direkt inför domstol; jfr nedan s. 379 not 64.

Anmärkas må, att den enskildes möjligheter att domstolsvägen utverka ett åläggande för en anstalt att fullgöra sin prestation även efter nyttjandets början i realiteten äro tämligen begränsade; se nedan s. 157 f.

antagit, att domstol äger direkt ålägga en anstalt att prestera till den, som begär att få taga dess tjänster i anspråk[36].

Bland de indirekta vägar, på vilka den enskilde kan hävda anstaltens prestationsplikt inför domstol, märkes främst skadeståndstalan på grund av prestationspliktens åsidosättande. Någon allmän regel om anstaltens skadeståndsansvar vid obefogad vägran av prestation torde visserligen ej kunna antagas. Ett dylikt skadeståndsansvar åvilar emellertid vissa kommunikationsanstalter[37] och torde även under vissa om-

---

[36] UfR 1936:798. En kommun, som vägrat en fastighetsägare leverans av vatten, gas och elektricitet i syfte att uppnå en fördelaktig överenskommelse med denne angående bl. a. tillfartsväg över hans fastighet, ålades av domstol att verkställa de begärda leveranserna på samma villkor, som gällde för övriga förbrukare. Se även UfR 1925:707 (nedan not 38) och 1940:956 (nedan not 41).

Jfr vidare *Ussing*, Aftaler paa Formuerettens Omraade (2 Udg. Kbhvn 1945), s. 98 f., samt *Tamm*, Nogle Spørgsmaal vedrørende Ret til Telefon (UfR 1946 B s. 263 ff.).

Det bör observeras, att det administrativa rättsskyddet i Danmark är mindre utvecklat än i Sverige, varför domstolskontrollen över förvaltningen där kommer att spela en större roll.

[37] TrSt § 3:4 (jfr IFG art. 5:6). Jfr NRT 1938:355 (skadeståndskrav av fiskexportör mot järnväg, som under hänvisning till vissa trafikreglerande bestämmelser vägrat att ställa kylvagn till förfogande, ogillades, då ifrågavarande bestämmelser ansågos stå i överensstämmelse med IFG art. 5:5, som på grund av särskilt lagstadgande kunde åberopas direkt inför norsk domstol).

Se ang. skadeståndsansvar för "dragarelag" vid vägran att fullgöra lossning av fartygslast NJA 1911:609 samt ang. skadeståndsansvar vid försummad skjutsningsskyldighet SJA 11:401, 24:383 och NJA 1875:396 (jfr även SkjSt 20, 59 §§ och RÅ 1919 Jo 80). Ett motsvarande skadeståndsansvar torde numera böra anses åvila utövare av yrkesmässig automobiltrafik.

Jfr vidare NRT 1915:122 (ägaren av ett fartyg i statsunderstödd linjetrafik mellan Norge och Island, vilket ej anlupit en i den offentliggjorda turlistan angiven hamn på Island, förpliktades att betala ägaren av ett fiskparti i nämnda hamn skadestånd för förlust, orsakad av att fiskens framkomst till Norge blivit försenad).

Anmärkas må, att man under förarbetena till AvtL övervägde ett allmänt stadgande om skadeståndsskyldighet för kommunikations-

ständigheter kunna utkrävas av kommun, som utan fog vägrat medlem anslutning till dess elektricitets-, gas- eller vattenledningsverk[38].

En anstalt kan åsidosätta sin prestationsplikt ej endast genom att helt vägra att prestera utan även genom att uppställa obefogade villkor för prestationen, t. ex. krav på förskottsbetalning av viss avgift eller på särskilda åtaganden av den enskilde. Om denne på grund av sitt tvångsläge gått med på de av anstalten uppställda villkoren, kan dessas till-

---

företag (ej endast offentliga utan även privata, t. ex. fartygslinjer) vid avvikelser från offentliggjorda turlistor eller vid vägran av befordran; stadgandet uteslöts emellertid på grund av sin alltför speciella natur ur det slutliga lagförslaget. Se Förslag till lag om avtal etc. (Sthlm 1914), s. 60 f.

[38] NJA 1929:128. En kommun hade låtit avbryta elektricitetsleveransen till ett bolag, som vägrat att acceptera av kommunen uppställda villkor för avtal om dylik leverans. Kommunen hade tidigare i flera år levererat elektricitet till bolaget, men något avtal var ej i kraft vid tidpunkten för avstängningen. Kommunens beslut om avstängningen upphävdes sedermera av regeringsrätten (se RÅ 1923:65 I) under hänvisning till bolagets rätt att, i den mån ej gällande avtal till annat föranledde, erhålla leverans av elektrisk energi från kommunens elektricitetsverk på samma villkor som övriga abonnenter. Bolagets yrkande om skadestånd av kommunen ogillades, men detta skedde därför att med hänsyn till föreliggande omständigheter avstängningsåtgärden ansågs icke skäligen böra för kommunen medföra skadeståndsskyldighet. — HD synes här ha antagit, att en mot den kommunala likställighetsgrundsatsen stridande prestationsvägran i princip bör föranleda skadeståndsansvar för kommunen. Att skadestånd trots detta ej utdömdes i förevarande fall, torde kunna förklaras med att kommunen i en tidigare överenskommelse hade förbehållit sig rätt att avbryta elektricitetsleveransen, om kommande avtalsförhandlingar skulle stranda.

NJA 1934:92. Sedan en fastighetsägare i en stad förklarats i blockad, begärde han hos stadens gasverksstyrelse, att denna antingen skulle låta utföra gasinstallationer i hans fastighet eller tillåta honom att själv ombesörja installationerna. Styrelsen avslog hans begäran av hänsyn till blockaden. Fastighetsägarens skadeståndstalan mot staden bifölls, då gasverksstyrelsen, med hänsyn till den i verkets reglemente stadgade ensamrätten för verket och dess entrepre-

låtlighet och därmed även den närmare innebörden av anstaltens prestationsplikt indirekt komma under domstols bedömande i samband med prövning av t. ex. den enskildes återbetalningsanspråk eller anstaltens avgiftsanspråk.

Om den enskilde för att komma i åtnjutande av anstaltens prestation måst erlägga en avgift, som anstalten ej varit befogad att avkräva honom, kan han sålunda under vissa förutsättningar inför domstol återkräva, vad han erlagt för mycket. Avkrävande av för hög avgift är ofta straffbelagt, och rätten till återbäring framstår i dylika fall som självklar[39]. I övrigt torde den enskilde, åtminstone om betalningen ägt rum under protest, äga återfordra, vad han erlagt för mycket, bl. a. i sådana fall, där ett anstaltsorgan uttagit en avgift, som enligt gällande författningar endast kunnat beslutas av ett högre organ eller en högre myndighet[40], eller

---

nörer att utföra gasinstallationer, varit skyldig att vidtaga åtgärder för möjliggörande av de begärda installationsarbetena men försummat denna skyldighet. — Som stöd för verkets prestationsplikt åberopades här ej direkt den kommunala likställighetsprincipen utan den faktiska monopolställning, som verket och dess entreprenörer intogo till följd av reglementets bestämmelser. Då dylika bestämmelser i och för sig endast kunna betraktas som allmänna avtalsvillkor, måste en offentligrättslig prestationsplikt för verket emellertid ytterst härledas ur nämnda princip. Jfr det i stort sett likartade danska rättsfallet UfR 1925:707, där kommunen ålades dels att utgiva skadestånd till fastighetsägaren och dels att antingen låta utföra de begärda installationsarbetena eller tillåta fastighetsägaren att själv utföra dem, eftersom kommunala verk borde stå öppna för alla fastighetsägare inom kommunen endast med i deras reglementen angivna sakliga begränsningar.

NJA 1938:51. Municipalnämnd lät avstänga vattentillförseln till en fastighet, vars förre ägare ej erlagt sina vattenavgifter. Nye ägarens skadeståndstalan mot samhället bifölls, då han ej personligen ansvarade för nämnda avgifter, och då municipalnämndens ordförande måste antagas ha känt till, att fastigheten bytt ägare. Något avtal mellan vattenledningsverket och fastighetens nye ägare synes ej ha förelegat.

[39] Se närmare nedan s. 240 f.

[40] NJA 1923:299. Spårvägsstyrelsen i Göteborg, som hos stads-

där den enskilde nödgats erlägga en avgift, för vilken en annan person rätteligen varit betalningsskyldig[41].

Om de otillåtna villkor, som den enskilde måst uppfylla för att få nyttja anstalten, avse särskilda åtaganden av honom, kan villkorens tillåtlighet komma under domstols prövning på olika sätt. Anstaltens anspråk på en avgift, som den enskilde åtagit sig att erlägga, kan sålunda komma att ogillas[42].

---

fullmäktige föreslagit höjning av priset på årskort, beslöt i avvaktan på stadsfullmäktiges beslut och i syfte att förhindra kringgående av den föreslagna bestämmelsen, att köpare av dylika kort t. v. skulle betala den högre avgiften med rätt att helt eller delvis, beroende på stadsfullmäktiges beslut, återfå skillnaden. Stadsfullmäktige beslöto sedan den föreslagna höjningen, dock utan att yttra sig om spårvägsstyrelsens nämnda åtgärd. En person, som under protest betalat den högre avgiften, yrkade att återfå hela prisskillnaden. Hans yrkande bifölls av domstolarna, då spårvägsavgifter enligt den av länsstyrelsen fastställda ordningsstadgan för spårvägen skulle beslutas av stadsfullmäktige och styrelsen sålunda överskridit sin befogenhet genom nämnda åtgärd, vilken ej heller godkänts av stadsfullmäktige.

Rätt till återbäring torde även föreligga, då föreskriven underställning av avgiftsbeslutet försummats. Jfr NJA 1939:209, 1944: 653 (parkeringsavgifter för omnibusar).

[41] Ang. kommuns krav mot ny ägare av fastighet på betalning av förre ägarens resterande elektricitets-, gas- och vattenavgifter, se nedan s. 262 f. samt bland de där anförda rättsfallen särskilt UfR 1940:956 (återbärings- och leveransanspråk av fastighetsägare, som för att erhålla vattenleverans under protest betalat förre ägarens skuld till vattenledningsverket, bifölls, då nye ägaren ej åtagit sig att betala skulden, och då det måste anses som en självklar rätt för kommunens fastighetsägare att få anslutning till verket enbart på i reglementet lagligen uppställda villkor).

[42] NJA 1938:165. En fastighetsägare hade för att erhålla tillstånd till inrättande av WC måst förbinda sig att erlägga vissa avloppsavgifter enligt av kommunen beslutade grunder. Kommunens talan om utfående av avgifterna ogillades, då avloppsanläggningen borde bekostas av samtliga skattskyldiga. (Se vidare ang. avloppsavgifter NJA 1934:663, 1939:658 och 1945:713; jfr även ang. omnibusparkeringsavgifter NJA 1931:686.)

När fastighetsägarens åtagande att erlägga avloppsavgifter skett

Om anstalten har avbrutit sin prestation under åberopande av de villkor, som den enskilde måst underkasta sig, kan villkorens tillåtlighet komma att prövas i samband med nyttjarens yrkande om fullgörande av anstaltens prestation eller om skadestånd[43]. Den enskilde kan slutligen draga villkoren under domstols prövning genom negativ fastställelsetalan, under förutsättning att ovisshet råder om villkorens tillåtlighet och ovissheten länder honom till förfång[44].

---

genom en skuldförbindelse (med inteckningssäkerhet) å ett visst belopp, har kommunens talan om utfående av avgifterna däremot bifallits (Svea HovR utslag 25/4 1940, civ. nr 185, anfört i Landskommunernas tidskrift 1940 s. 416).

Om den enskilde redan har erlagt avgift enligt sitt åtagande, torde rätt till återbäring ej vara utesluten; jfr NJA 1944:653 (omnibusparkeringsavgifter).

[43] UfR 1929:452 H. Enligt reglementet för en kommuns gas- och elektricitetsverk ägde verket avbryta leveransen till förbrukare, som resterade för skatt till stat eller kommun. På talan av en förbrukare, mot vilken denna bestämmelse tillämpats, förpliktades kommun att återupptaga leveransen samt att gälda skadestånd, då kommunen i avsaknad av stöd i lag ej hade varit berättigad att uppställa de angivna leveransvillkoren såsom tvångsmedel för indrivande av skatterestantier.

[44] Ett exempel på en dylik fastställelsetalan erbjuder Svea HovR dom 5/3 1943 nr 117. Aktiebolaget Assmebro elektricitetsverk, som hos statens bränslekommission anhållit om oljetilldelning för att kunna upprätthålla driften vid ett reservkraftverk, hänvisades av kommissionen, som avslog bolagets ansökan, till att träffa avtal med vattenfallsstyrelsen om elektricitetsleverans. Avtal ingicks mellan bolaget och vattenfallsstyrelsen, vari bolaget bl. a. förband sig att inskränka sitt distributionsområde till förmån för vattenfallsverket. En framställning från bolaget till KMt om befrielse från tillämpningen av detta villkor föranledde ingen KMts åtgärd. Bolaget instämde vattenfallsstyrelsen till domstol med yrkande om bl. a. ogiltigförklarande av nyssnämnda avtalsvillkor. Bolagets yrkande bifölls av rådhusrätten, då avtalet ingåtts under hot om undanhållande av kraftleverans, och då vattenfallsstyrelsen icke ägt uppställa nämnda för bolaget oförmånliga villkor. Hovrätten ogillade emellertid bolagets talan, då ingen grund till avtalets ogiltighet visats.

Se vidare *Sundberg*, Utlåtande i tvist mellan A.-B. Assmebro elek-

3 §. DEN ENSKILDES PLIKT ATT NYTTJA OFFENTLIGA ANSTALTER.

I allmänhet står det den enskilde fritt att avgöra, om han skall nyttja en offentlig anstalt eller ej. En del författningar ålägga emellertid den enskilde en plikt att under vissa objektiva förutsättningar antingen självmant eller efter särskilt föreläggande anlita en offentlig anstalt; om han åsidosätter denna plikt, kan han utsätta sig för tvångsåtgärder eller andra rättsliga påföljder. För att man skall kunna tala om en plikt till nyttjande, måste emellertid förutsättas, att nyttjandet normalt kommer till stånd genom den enskildes initiativ; sådana fall, där anstaltens prestation normalt påtvingas den enskilde eller eljest äger rum utan hans begäran, uteslutas därför från framställningen[1].

I sin mest utvecklade form innefattar nyttjandeplikten två olika moment: dels en plikt att företaga viss handling och dels en plikt att för dennas fullföljande anlita en offentlig

---

tricitetsverk samt Kungl. Vattenfallsstyrelsen (Göteborg 1941). Förf. hävdar å s. 14 ff., att vattenfallsverket i likhet med de övriga statliga affärsverken samt kommunala elektricitetsverk är underkastat vissa offentligrättsliga begränsningar i avtalsfriheten.

Vattenfallsverket skiljer sig visserligen från postverket, telegrafverket och statens järnvägar därigenom, att villkoren för dess prestationer ej äro fastställda i någon allmän författning. Detta utesluter dock ej i och för sig tillämpligheten av den allmänna objektivitetsprincip, som bör härska inom statsförvaltningen. En motsvarande objektivitetsprincip anses ju tillämplig även inom de delar av kommunalförvaltningen, som ej regleras genom några allmänna författningar. Att ett ingånget avtal, även om det ej är behäftat med någon av de i AvtL 3 kap. omförmälda ogiltighetsgrunderna, ej utgör något oöverstigligt hinder för tillämpning av offentligrättsliga grundsatser, framgår av de i de båda föregående noterna anförda rättsfallen.

[1] Jfr ovan s. 42. Skyldigheten att anlita kommunala renhållningsverk kommer dock att behandlas, även om den ofta utformats på ett sådant sätt, att den enskildes initiativ saknar betydelse; jfr a.st. not 1.

anstalt. Allteftersom dessa båda moment äro mer eller mindre framträdande, kan man urskilja olika typer av nyttjandeplikt.

Bland de förpliktelser att företaga en viss handling, som sålunda kunna åvila den enskilde, må nämnas automobilägares plikt att försäkra sitt fordon, föräldrars plikt att låta sina barn få elementär undervisning, fastighetsägares skyldigheter i fråga om renhållningen och vattenförsörjningen inom fastighet samt den enskildes plikt att underkasta sig vissa åtgärder mot smittosamma sjukdomar. Alla dessa förpliktelser ha det gemensamt, att de äro ovillkorliga, och att de kunna och i viss utsträckning även skola uppfyllas genom anlitande av offentliga anstalter, även om den enskildes valfrihet i fråga om sättet för deras fullgörande ej alltid är helt utesluten.

Trafikförsäkringsplikten kan endast fullgöras genom anlitande av offentlig trafikförsäkringsanstalt, låt vara att den försäkringspliktige har frihet att välja mellan olika sådana anstalter[2].

Stadgandena om skolplikten[3] åsyfta i första hand dennas fullgörande genom de kommunala folk- och fortsättningsskolorna, men skolplikten kan även efter anmälan av föräldrarna fullgöras vid annan offentlig läroanstalt eller vid enskild skola, vars undervisning är av tillfredsställande beskaffenhet[4]; i vissa fall kan även tillstånd till undervisning i hemmet meddelas[5]. Däremot kan möjligheten att välja mel-

---

[2] TrFörsL 1, 6 §§.

[3] FolkskSt §§ 35 ff.; FortsSkSt §§ 25 ff.; NomadUndSt §§ 23 ff.; NomadfortsSkSt 12 ff. §§; BlindUndL §§ 3, 4; DövstUndSt §§ 10 ff. Jfr även ang. skolplikt vid kommunala anstalter för yrkesundervisning ovan s. 85 not 88.

[4] FolkskSt § 37; FortsSkSt § 27:1,2.

[5] FolkskSt § 38; BlindUndL § 3. — Även i vissa andra fall kan befrielse från eller anstånd med skolpliktens fullgörande meddelas; se t. ex. FortsSkSt §§ 26, 27:3—5, NomadfortsSkSt 13, 14 §§ samt DövstUndSt §§ 13, 14.

lan olika folkskolor inom samma skoldistrikt vara inskränkt genom bestämmelser i vederbörande skolreglemente[6].

Några allmänna stadganden, som ålägga fastighetsägare att för fullgörande av sina skyldigheter i fråga om renhållningen och vattenförsörjningen inom fastigheten anlita kommunens renhållnings-, avlopps- och vattenverk, finnas icke. En dylik plikt kan emellertid, där de lokala förhållandena därtill föranleda, åläggas fastighetsägare antingen genom särskilda, av kommunen antagna och av länsstyrelse fastställda stadgor eller genom föreläggande av hälsovårdsnämnden i det särskilda fallet. Kommunala renhållningsstadgor innehålla ofta bestämmelser om ensamrätt för kommunens renhållningsverk att ombesörja bortforsling av sopor o. d., och denna ensamrätt kommer då i förening med fastighetsägarnas skyldighet att svara för renhållningen inom fastigheterna att innebära en plikt för fastighetsägarna att anlita det kommunala renhållningsverket[7]. Vad beträffar avloppsledningar stadgas ofta skyldighet för fastighetsägarna att ansluta sina fastigheter till det kommunala avloppsnätet[8], och en dylik anslutningsplikt kan även, liksom i fråga om vattenledningar, under vissa förutsättningar åläggas fastighetsägare genom särskilt beslut av hälsovårdsnämnd[9].

Den enskilde är under vissa betingelser skyldig att underkasta sig åtgärder mot smittosamma sjukdomar, såsom vac-

---

[6] Jfr RÅ 1910:142, 1923 E 72.

[7] Se ovan s. 77.

[8] Se t. ex. SthlmAvlRegl § 3:1; NormAvlOSt § 4.

[9] Se betr. avloppsledningar RÅ 1914 C 153, 1920 C 56, 1943 S 565, 1944 S 354, 500 samt betr. vattenledningar RÅ 1938 S 288, 1944 S 354, 1947 S 48.

I detta sammanhang må omnämnas, att ägare av vattenverk kan åläggas att regelbundet låta vattnet undergå fysikalisk-kemisk eller bakteriologisk undersökning; se KF 19/7 1941 (nr 654) om kontroll av vattenledningsvatten. Dylika undersökningar verkställas företrädesvis av statens institut för folkhälsan; även här föreligger alltså en plikt att nyttja en offentlig anstalt. (Jfr RÅ 1944 S 110, 358, 1945 S 63, 1946:35, 1946 S 72, 73.)

cinering mot smittkoppor, läkarundersökning vid tuberkulos samt läkarundersökning och behandling vid epidemiska sjukdomar och könssjukdomar[10]. Dessa åtgärder skola vidtagas av läkare men behöva ej nödvändigt äga rum vid offentliga anstalter, varför man här knappast kan tala om någon plikt att nyttja dylika anstalter; emellertid märkes, att epidemiskt sjuka huvudsakligen vårdas på allmänna epidemisjukhus, och att hälsovårdsmyndigheten kan förordna om könssjuk persons intagande på allmänt sjukhus.

Från de nu behandlade fallen av nyttjandeplikt har man att skilja sådana fall, där det står den enskilde fritt att själv bestämma, om han skall företaga den handling, för vars fullföljande han måste anlita en offentlig anstalt. Som exempel på denna typ av nyttjandeplikt kan anföras det förbud att slakta djur annorledes än i offentligt slakthus, som kan stadgas för stad eller visst område därav[11]. Den enskilde äger ju själv avgöra, om han skall slakta eller ej, men om han i strid med nämnda förbud själv slaktar eller anlitar annan än offentligt slakthus för slakt, drabbas han av straffansvar[12]. Strängt taget föreligger här endast en ensamrätt för anstalten att utöva viss verksamhet, men denna ensamrätt utmärker sig därigenom, att påföljderna av dess åsidosättande drabba ej endast konkurrerande företag, vilket är fallet med t. ex. post-, auktions- och apoteksmonopolen[13], utan även den, som anlitar ett konkurrerande företag, eller som för egen räkning utövar den verksamhet, till vilken anstalten har ensamrätt. Man kan därför möjligen här tala om en "villkorlig

---

[10] VaccL 1—5 §§; TbcF 5, 6 §§; Epl 3 §; KönssjL 14—16, 21 §§.
[11] SlL 3 §.
[12] SlL 11 §.
[13] Jfr ovan s. 53, 87 f. och 112.
Anmärkas må dock, att den som i strid med stadgat auktionsmonopol anordnar auktion för egen räkning, icke endast intager ställningen av konkurrent till auktionsverket utan samtidigt även bryter mot sin plikt att anlita verket. Se betr. påföljderna i dylika fall ovan s. 88 not 102—104.

nyttjandeplikt". Som exempel på dylik nyttjandeplikt kan, förutom slakthustvånget, nämnas trafikanters skyldighet att anlita vissa auktoriserade transportföretag vid tullpackhus och i frihamnar; den som underlåtit att anlita dylikt företag, har i praxis ålagts att utgiva avgift till företaget enligt gällande taxa[14].

Nyttjandeplikten innebär ej endast en förpliktelse för den enskilde att påbörja anstaltsnyttjandet utan även en skyldighet för honom att fullfölja detsamma i föreskriven omfattning. Om ett skolpliktigt barn i förtid avbryter sin skolgång, gripa sålunda reglerna om skolplikten in på nytt. I övrigt är den enskilde, sedan nyttjandet inletts, underkastad de regler, som i allmänhet gälla angående anstaltsnyttjares förpliktelser. Med hänsyn till den enskildes ofria ställning är det här uppenbarligen av största vikt, att innehållet i dessa regler bestämmes under betryggande offentlig kontroll.

I vissa fall åvilar ansvaret för nyttjandepliktens fullgörande en annan person än den egentlige nyttjaren. Detta gäller särskilt skolplikten, för vars uppfyllande det skolpliktiga barnets föräldrar, målsmän, vårdare eller arbetsgivare ansvara[15]. Detta ansvar förutsätter givetvis en skyldighet för vederbörande att effektivt hävda sin auktoritet gentemot barnet. Föräldrar till ett barn, som försummat sin skolgång, torde ej kunna urskulda sig med barnets olydnad[16].

I allmänhet är det ej anstaltens egna organ utan andra

---

[14] Se nedan not 34 och 35.

[15] FolkskSt §§ 50, 51; FortsSkSt §§ 35, 36. Jfr även arbetarskyddslag 3/1 1949 (nr 1), 23, 32 och 62 §§.

[16] Stadgandena om påföljder vid skolpliktens åsidosättande förutsätta visserligen "tredska" från föräldrars eller målsmäns sida. Reglerna skulle emellertid förlora en stor del av sin effektivitet, om tvångsmedel ej skulle kunna tillgripas i sådana fall, där föräldrarna ej positivt motsatt sig barnets skolgång utan endast underlåtit att använda hela sin auktoritet för att påverka barnet. Jfr NRT 1912:682.

myndigheter, som ha att övervaka nyttjandepliktens fullgörande och påkalla ingripanden vid dess åsidosättande. Emellertid märkes, att tillsynen över skolpliktiga barns skolgång delvis åligger lärarpersonalen[17], och att en anstalt i vissa undantagsfall kan äga utkräva avgift av den, som försummat sin nyttjandeplikt[18].

De viktigaste typerna av påföljder vid åsidosättande av nyttjandeplikten äro straff, hämtning, vitesföreläggande, utförande av åtgärd på den enskildes bekostnad samt utdömande av avgift.

Straff finnes stadgat för åsidosättande av trafikförsäkringsplikt[19], plikt att anlita kommunala renhållningsverk[20] och slakthustvång[21] samt för vägran att låta sig intagas på epidemisjukhus[22]; straff kan vidare drabba arbetsgivare, som anställer barn, vilket ej fullgjort sin skolplikt[23].

Barn, som försummat sin skolplikt, kan hämtas till skolan på skolrådets föranstaltande; härvid kan polismyndighet anlitas, där det finnes erforderligt[24]. Visa sig hämtningsåtgärderna resultatlösa, äger länsstyrelse vid vite förelägga vederbörande föräldrar eller målsmän att regelbundet hålla barnet i skolan[25]; länsstyrelse äger även utdöma försuttet

---

[17] FolkskSt § 44; FortsSkSt § 33.

[18] Se nedan not 33—35.

[19] TrFörsL 24 §.

[20] Se t. ex. SthlmRenhSt § 25; GbgRenhSt § 22; MlmRenhSt § 16. Jfr NJA 1908:15.

[21] SlL 11 §.

[22] EpL 28 §. Jfr även TbcF 16 § och VaccL 22 §.

[23] Arbetarskyddslag 3/1 1949 (nr 1), 62 §. (Jfr UfR 1943:944.)

[24] FolkskSt § 51:1; FortsSkSt § 36:1; DövstUndSt § 21. Jfr RÅ 1934 E 278, 1939 E 116, 1943 E 51, 1945:14, 1946 E 56.
Jfr även betr. hämtning KönssjL 22 § och TbcF 5 §.

[25] FolkskSt § 51:2; FortsSkSt § 36:2; DövstUndSt § 21. Jfr RÅ 1934 E 7, 14, 277, 309, 315, 316, 1935 E 410, 541, 1936 E 13, 37, 1937 E 44, 1939 E 7, 1940 E 2, 16, 113, 1941 E 62, 72, 1942 E 8, 1943 E 92, 144, 1944 E 138, 1945 E 3, 1946 E 14, 15, 16, 1947 E 37, 38, 70, 1948 E 39.
Jfr även TbcF 16 § och VaccL 21 §.

vite[26]. I sista hand har skolrådet att göra anmälan till barnavårdsnämnden[27]. I fråga om nomad- och blindundervisningen gälla andra regler, vilka nära överensstämma med dem, som tidigare gällde rörande den allmänna skolplikten[28]; här kan barnet vid underlåten skolgång, eventuellt efter föregången varning, skiljas från föräldrarna och inackorderas vid vederbörande skola[29].

Förutom vid försummelse av skolgång kan vitesföreläggande i administrativ väg tillgripas vid uraktlåtenhet att nyttja kommunala vattenlednings- eller avloppsverk[30]; vid sistnämnda anstalter ävensom vid renhållningsverk torde även den försummade åtgärden på hälsovårdsnämndens föranstaltande kunna utföras på den försumliges bekostnad[31]. Mot den, som åsidosatt sin trafikförsäkringsplikt, äger domstol tillgripa vitesföreläggande[32].

I rättspraxis har i några fall utdömts avgift för en prestation, som den enskilde trots stadgad nyttjandeplikt vägrat att taga i anspråk; denna säregna påföljd har tillämpats vid vägran att anlita kommunala renhållningsverk[33] samt

---

[26] Se de i föregående not 1 st. anförda stadgandena samt RÅ 1934 E 7, 315, 316, 1935 E 541, 1936 E 135, 1945 E 112, 1946 E 17, 18.

[27] FolkskSt § 51:3; FortsSkSt § 36:3; DövstUndSt § 21.

[28] Se FolkskSt § 51 och FortsSkSt § 36 i deras lydelse före ändring genom KK 30/12 1932 (nr 582, 586).

[29] NomadUndSt § 32; BlindUndL § 3. — Betr. nomadfortsättningsskolorna gälla dock FortsSkSt:ns regler; se NomadfortsSkSt 21 §.

[30] HSt 29, 53 §§. Jfr RÅ 1938 S 288, 1944 S 354, 1947 S 48.

[31] HSt 57 §. Se RÅ 1920 C 56 (anslutning till avloppsledning). Jfr betr. renhållningsskyldighet NRT 1913:936.

[32] TrFörsL 25 §.

[33] RÅ 1939 S 172. En fastighetsägare, som i strid med kommunens av länsstyrelsen fastställda renhållningsstadga själv förbränt allt avfall på sin fastighet, anhöll hos kommunalnämnden om befrielse från skyldighet att erlägga renhållningsavgifter. Nämnden avslog hans begäran, och hans besvär över nämndens beslut lämnades utan bifall, då avgifterna icke obehörigen påförts honom,

auktoriserade transportföretag vid tullpackhus[34] och i frihamn[35]. En dylik avgiftsplikt torde kunna motiveras endast såsom påföljd av en kränkning av en monopolrättighet, som förlänats anstalten i syfte att säkra finansieringen av dess verksamhet[36]. Vad beträffar renhållningsverken

---

och då något annat förhållande, som kunde föranleda beslutets upphävande, ej visats föreligga.

SJT 1946:1. En fastighetsägare, som i strid med en köpings av länsstyrelsen fastställda renhållningsstadga själv ombesörjt bortforslingen av orenlighet från sin fastighet, ålades att betala renhållningsavgifter till köpingen.

[34] NJA 1915 A 31, 1942:318, 1948:159. Tullpackhuskarlslaget i Malmö resp. Stockholm tillerkändes avgift enligt gällande taxa för handräckningsarbeten, som vissa firmor i strid med den laget tillkommande ensamrätten låtit utföra med eget folk.

Från ett närliggande område må anföras rättsfallet NT 1866:394. Dragarelaget i Hälsingborg hade enligt av länsstyrelsen fastställd ordningsstadga och taxa ensamrätt till forsling av varor till och från fartyg i stadens hamn. Laget krävde en handlande, som låtit inlasta varor på ett fartyg med lejt folk, på avgift enligt taxan, men dess talan ogillades, då den stadgade ensamrätten icke vore lagligen grundad.

Jfr även UfR 1868:26, 1886:1245.

[35] NJA 1927:664. Ett bolag, till vilket Göteborgs stad överlåtit sin ensamrätt till utförande av handräckningsarbeten i stadens frihamn, tillerkändes avgift enligt gällande taxa för transport av ankommet gods, vilken utförts mot godsemottagarens bestridande.

[36] Ur praktisk synpunkt är det givetvis av vikt för anstalten att kunna kalkylera med bestämda avgiftsinkomster. När en avgiftsplikt av detta slag antagits just vid anstalter med monopolställning, har möjligen den tanken legat bakom, att avgiften utgjort ett slags skadestånd för ett intrång i anstaltens monopolrättighet. Detta betraktelsesätt är dock ologiskt, då "skadan" här endast består i risken för anstalten att icke utfå samma avgift, som skall utgöra ersättning för "skadan" (jfr nedan s. 273 f.).

En likartad påföljd kan på grund av särskilda stadganden drabba den, som bryter mot postmonopolet eller det kommunala auktionsmonopolet; se ovan s. 53 not 10 och s. 88 not 103 f. Brott mot apoteksmonopolet torde däremot ej medföra någon ersättningsskyldighet; se ovan s. 112 not 67. — Jfr även ang. stads vägningsprivilegium NJA 1925:391.

synes emellertid denna praxis, som saknar stöd i uttryckliga stadganden, vara mindre väl grundad, då renhållningsmonopolet är tillkommet i den allmänna hygienens intresse och icke för att förläna kommunerna någon inkomstbringande rättighet, och då ett åsidosättande av nyttjandeplikten här i regel medför straffansvar, vilket torde vara tillfyllest för att vidmakthålla respekten för kommunens ensamrätt. Någon motsvarande straffsanktion finnes däremot icke vid de nämnda transportföretagen; även här saknar emellertid avgiftsplikten stöd i uttryckliga stadganden och framstår onekligen som en egendomlig avvikelse från nutida rättsprinciper.

Någon nyttjandeplikt i egentlig mening föreligger ej i sådana fall, där nyttjandet av en anstalt, t. ex. en sjukvårdsinrättning, endast utgör villkor för utfående av socialt understöd eller försäkringsbelopp[37]. En försummelse av denna "plikt" medför ingen annan påföljd än förlust, helt eller delvis, av understödet eller försäkringsbeloppet; några egentliga tvångsmedel kunna sålunda ej användas mot den försumlige[38].

---

[37] FPL 16 § 4 st., 36 § 3 st.; OFL 10, 25 §§; KF 26/6 1931 (nr 280) om erkända sjukkassor 24 §.

[38] RÅ 1935 S 399 (länsstyrelse ej befogad att meddela person, som ansökt om folkpension, föreläggande vid äventyr av handräckning att inställa sig till läkarundersökning).

V.

ANSTALTENS HUVUDFÖRPLIKTELSER MOT NYTTJAREN.

Efter den framställning, som i föregående kapitel lämnats av parternas förpliktelser före nyttjandets början, komma nu deras förpliktelser i samband med det egentliga anstaltsnyttjandet, deras "huvudförpliktelser", att behandlas. Början göres då med anstaltens huvudförpliktelser, medan nyttjarens motsvarande skyldigheter komma att undersökas i följande kapitel. Denna uppdelning är ej avsedd att undanskymma det nära inbördes sambandet mellan de båda parternas förpliktelser; detta samband kommer tvärtom att genomgående beaktas.

Tillämpningen av reglerna om parternas huvudförpliktelser förutsätter, som tidigare framhållits, en handling av anstalten eller den enskilde eller av bådadera, en handling som enligt uttryckligt stadgande eller enligt de rättstillämpande organens bedömande är av avgörande betydelse för reglernas tillämpning. Frågan, vad som i detta hänseende bör krävas från anstaltens sida, för att reglerna om dess huvudförpliktelser skola bli tillämpliga, kan ej besvaras allmängiltigt. Stundom behöves ett särskilt beslut eller en särskild åtgärd av anstaltens styrelse eller av ett eljest därtill bemyndigat organ för anstalten, varigenom den enskilde medgives nyttja anstalten; detta gäller t. ex. i allmänhet beträffande inskrivning vid undervisningsanstalter och intagning på sjukvårdsinrättningar samt i övrigt i fall, där undantag från de all-

männa villkoren för nyttjandet beviljas. Men oftast räcker det, att nyttjandet medgives av ett lägre anstaltsorgan, som genom sin ställning kan anses behörigt att företräda anstalten i dess mera rutinmässiga relationer till allmänheten. Ofta kräves ej ens något uttryckligt medgivande av en anstaltstjänsteman, utan det räcker med att denne ej hindrar den enskilde från att taga anstaltens prestation i anspråk (ex. påstigande av spårvagn).

Anstaltens huvudförpliktelser kunna indelas i primära förpliktelser, vilkas fullgörande är förutsättning för anstaltsnyttjandets normala fortgång, och sekundära förpliktelser, vilka inträda, när det resultat, som anstalten primärt är förpliktad att åstadkomma i förhållande till nyttjaren, har uteblivit på grund av pliktförsummelse från anstaltens sida eller av annan anledning, t. ex. olyckshändelse. De primära förpliktelserna kunna i sin tur indelas i positiva och negativa.

Bland anstaltens primära positiva förpliktelser märkes främst dess egentliga prestationsplikt (1 §), vilken bör skiljas från den i föregående kapitel behandlade plikten att prestera till den enskilde på dennes ensidiga begäran. Anmärkas bör, att en anstalt i vissa fall kan vara skyldig att tillhandahålla en surrogatprestation vid brister i den primära prestationen; anstaltens prestationsplikt kan i dylika fall betecknas som sekundär. Vidare märkes anstaltens plikt att till nyttjaren utlämna föremål eller redovisa penningmedel, som överlämnats för befordran, förvaring e. d. (2 §). Anstaltens övriga primära förpliktelser äro huvudsakligen av negativ innebörd och innebära främst skyldighet att underlåta kränkningar av nyttjarens person eller egendom (3 §).

Av anstaltens sekundära förpliktelser upptages här endast dess skadeståndsskyldighet till särskild behandling (4 §). Den skyldighet att vidkännas avgiftsnedsättningar eller återbära erlagda avgifter, som kan åvila en anstalt vid brister i dess prestationer, kommer att beröras i följande kapitel i samband med redogörelsen för nyttjarens avgiftsplikt.

1 §. ANSTALTENS PRESTATIONSPLIKT.

De prestationer ("tjänster" eller "nyttigheter"), som de här behandlade offentliga anstalterna tillhandahålla allmänheten, äro av mycket skiftande beskaffenhet. Som exempel må nämnas: befordring av personer, gods eller meddelanden; betalningsförmedling; leverans av elektricitet, gas eller vatten; renhållning; sjukvård; undervisning; tillhandahållande av litteratur. Jämte dessa huvudprestationer förekomma vid vissa anstalter biprestationer av olika art, ofta av hjälp- eller understödskaraktär; särskilt må nämnas fri hälsovård, fri undervisningsmateriel samt understöd i penningar eller in natura vid undervisningsanstalter ävensom social rådgivning och bokutlåning vid sjukvårdsinrättningar. Vissa av dessa biprestationer, t. ex. stipendier vid undervisningsanstalter, utgå först efter särskild ansökan av nyttjaren, varvid anstalten kan äga en mer eller mindre fri prövningsrätt.

Anstalternas prestationer äro, såsom tidigare framhållits, i allmänhet av den beskaffenhet, att de i och för sig kunna tillhandahållas även av enskilda företagare. Endast i undantagsfall kan det ifrågasättas, om en anstaltsprestation icke har karaktären av offentlig maktutövning. Detta är fallet med de examina, som anställas vid offentliga undervisningsanstalter. En examen är i och för sig intet annat än ett kunskapsprov, över vars resultat intyg utfärdas av ett därtill bemyndigat anstaltsorgan. Intet hindrar enskilda läroanstalter från att anställa kunskapsprov och utfärda intyg över deras resultat. Värdet av dylika intyg är beroende av det anseende, som läroanstalten åtnjuter i det allmänna medvetandet, och de därav följande utsikterna för anstaltens elever att vinna anställning e. d. efter avslutad utbildning. Meddelandet av intyg över avlagda kunskapsprov är således en prestation, som ligger på ett annat plan än själva undervisningen, och vars innebörd ligger i dess psykologiska och sociala verkningar. Dessa verkningar understödjas vid de

offentliga undervisningsanstalterna genom att de där anställda examina äga rum med statlig auktorisation och under statlig kontroll; härtill kommer, att dylika examina enligt särskilda författningar ofta utgöra villkor för tillträde till olika offentliga tjänster. De offentliga undervisningsanstalternas examina kunna därför i viss mån betraktas som prestationer av exklusivt offentligrättslig art[1].

De offentliga anstalternas prestationer äro i regel mer eller mindre standardiserade, och prestationspliktens förutsättningar och innehåll regleras oftast genom allmänna bestämmelser, innefattade i reglementen, stadgor etc., vilka äro allmänt kungjorda eller på annat sätt delgivas den enskilde. Från dessa regler, som genom formen för deras offentliggörande och genom avfattningen av innehållet framstå som regler om anstaltens förpliktelser i förhållande till den enskilde, har man i princip att skilja de föreskrifter rörande anstaltens verksamhet, som blott rikta sig till anstaltens tjänstemän. Denna gräns är ofta svår att draga, särskilt som de båda grupperna av regler stå i nära samband med varandra. Reglerna om anstaltens förpliktelser mot den enskilde böra nämligen alltid samtidigt betraktas som tjänsteföreskrifter, riktade till anstaltspersonalen; de utsäga visserligen oftast i och för sig icke, vilket av anstaltens organ det åligger att fullgöra en viss förpliktelse mot nyttjaren, men det är alltid förutsatt, att något organ svarar för förpliktelsernas fullgörande. Tjänsteföreskrifterna kunna emellertid även vara av rent intern art och avse sådana moment av anstaltens inre verksamhet, som ej stå i omedelbart samband med uppfyllandet av anstaltens föreskrivna prestationsplikt. Dessa interna föreskrifter kunna antingen ålägga tjänstemännen förpliktelser, som äro nyttjarna helt ovidkommande, eller förpliktelser, som gå längre än de skyldig-

---

[1] Jfr ang. förlänande av examinationsrätt ovan s. 94, 116 samt ang. frågan, om disciplinstraffen vid undervisningsanstalter kunna betraktas som uttryck för offentlig maktutövning, nedan s. 347 ff.

heter, vilka enligt den förstnämnda gruppen av regler åvila anstalten i förhållande till nyttjaren. Anstalten ålägger sålunda ofta, i syfte att säkra prestationens kvalitet men utan att åtaga sig något ansvar härför gentemot nyttjarna, tjänstemännen större förpliktelser än den själv är underkastad. Inom denna "marginal" mellan tjänsteföreskrifterna och reglerna om anstaltens prestationsplikt kunna således påföljder av de förra bestämmelsernas åsidosättande drabba tjänstemännen, medan anstalten går fri[2].

Ofta äro reglerna om anstaltens förpliktelser mot nyttjaren ofullständiga såtillvida, som de genom allmänna och vaga uttryckssätt hänvisa till den sedvanliga beskaffenheten av anstaltens prestationer. Vid vissa anstalter, t. ex. sjukvårdsinrättningar, saknas dessutom så gott som fullständigt bestämda och uttryckliga regler om innehållet i anstaltens prestationsplikt. I dylika fall kan det ligga nära till hands att låta de interna tjänsteföreskrifterna eller de oskrivna regler, som gälla för anstaltspersonalens verksamhet, bli normerande även för anstaltens förpliktelser mot nyttjaren. Emellertid måste en viss försiktighet iakttagas härvid. Ej alla av dessa interna regler äro avsedda eller ägnade att binda anstalten utåt, i förhållande till nyttjarna. Det blir här rättstillämpningens uppgift att avgöra, vilka regler som äro av den art, att de böra kunna åberopas av nyttjarna, och vilka som böra tillmätas en rent intern betydelse[3].

Den här antydda uppdelningen i interna och utåtriktade regler är av betydelse vid bestämmandet av påföljderna av reglernas åsidosättande. Endast ett överträdande av de utåt-

---

[2] Ett typiskt exempel på en dylik "marginal" utgör skillnaden mellan leveransfristerna enligt TrSt § 73 och de kortare tidsfrister, som fastställas i järnvägarnas transportplaner. Överskridande av leveransfristen är i regel förutsättning för järnvägarnas ersättningsskyldighet vid försening av godstransport (jfr dock *Flodin-Wikander* s. 138).

[3] Jfr ang. sjukvårdsinrättningars skadeståndsskyldighet nedan s. 180 f.

riktade reglerna kan medföra sådana påföljder för anstalten som skadeståndsskyldighet och plikt till avgiftsåterbäring, medan ämbetsstraff eller disciplinstraff kan drabba tjänstemännen även vid åsidosättande av rent interna föreskrifter. I de fall, där anstalten är fritagen från ansvar för brister i prestationen, kan det synas, som om den nämnda skillnaden skulle förlora sin betydelse. Den visar sig dock däri, att en tjänsteman, som försummat sina förpliktelser, även i dylika fall kan bli skadeståndsskyldig mot den enskilde, men att skadeståndsskyldigheten torde böra begränsas till sådana fall, där pliktförsummelsen medfört en brist i den prestation, som anstalten enligt de utåtriktade reglerna varit skyldig att fullgöra gentemot nyttjaren[4].

De allmänna reglerna om anstaltens prestationsplikt äro oftast ej tillräckliga för att precisera förpliktelsens innehåll i det särskilda fallet, utan härför erfordras i regel, att nyttjaren i skriftlig eller muntlig form lämnar vissa upplysningar eller framställer vissa önskemål, som godtagas av anstalten. Den som avsänder gods med järnväg, har sålunda att bestämma, om godset skall befordras som express-, paket-, il- eller fraktgods, samt att angiva önskad transportväg och adress. Även efter nyttjandets början kan den enskilde ofta inverka på innehållet i anstaltens prestationsplikt, t. ex. genom omdestinering av gods, som transporteras på järnväg. Stundom är bestämmandet av prestationens omfång helt överlämnat åt nyttjaren, t. ex. vid elektricitets- och gasverk, där abonnenten har att själv taga anstaltens prestation i anspråk i den utsträckning han önskar. Trots standardiseringen av reglerna om anstaltens prestationsplikt finnas således stora möjligheter att i de särskilda fallen variera prestationens art och omfång[5].

---

[4] Se närmare nedan s. 419 ff.

[5] Den precisering av anstaltens prestationsplikt, som äger rum genom nyttjarens av anstalten godtagna begäran, kan bli av betydelse för anstaltens skadeståndsplikt (t. ex. järnvägs ansvar för

En anstalts prestationsplikt kan vara underkastad betingelser av olika slag. Att anstaltens egentliga prestationsplikt bortfaller, när prestationen på grund av inträffande hinder blivit omöjlig att fullgöra på normalt sätt, är självklart; en annan fråga är, om anstalten i dylika fall är skyldig att utgiva skadestånd eller återbetala erlagda avgifter. Emellertid kan anstalten i sådana fall vara skyldig att fullgöra en surrogatprestation, även om denna skulle ådraga anstalten särskilda kostnader. En dylik plikt finnes stadgad för järnvägar vid inträffande transporthinder[6]; elektricitets-, gas- och vattenverk bruka däremot fritaga sig från leveransplikt vid force majeure[7], liksom ej heller telegrafverket åtager sig skyldighet att fullgöra surrogatprestation (genom kostnadsfri hänvisning till annat nummer) vid avbrott i telefonförbindelse[8].

Att tekniska eller ekonomiska svårigheter för prestationens fullgörande inträffa, utan att fullgörandet blir omöjligt, inskränker i regel ej anstaltens prestationsplikt; emellertid märkes, att telegrafverket har förbehållit sig rätt att i dylikt fall avstänga och nedtaga telefonapparat hos abonnent[9].

Tillfälliga avbrott i prestationen, som äro nödvändiga för upprätthållandet av anstaltens kontinuerliga verksamhet i stort, äro i allmänhet tillåtna; som exempel kan nämnas avbrott i elektricitets-, gas- eller vattenleverans för verkstäl-

---

överskridande av leveransfrist, se nedan s. 205 not 110) och för nyttjarens avgiftsplikt (se nedan s. 269).

I vissa fall kan betydelsen av nyttjarens begäran till övervägande del ligga i dess inverkan på anstaltens skadeståndsplikt (t. ex. rekommendation eller assurering av postförsändelse) eller nyttjarens avgiftsplikt (t. ex. val av olika abonnemangstyper med skilda taxor vid elektricitetsverk).

[6] TrSt §§ 26, 72 (jfr IFP art. 16, IFG art. 23).

[7] ElPr p. 2; VfVElRegl § 11; SthlmElRegl § 2; NormVRegl § 2:2. Jfr även ElKrL 20 §.

[8] TfnAbVillk avd. VI, 9 st.

[9] TfnAbVillk avd. VI, 28 st.

lande av reparationer o. d.[10] samt avstängning av skolelever vid sjukdomsfall[11].

Anstaltens prestationsplikt kan även vara betingad av omständigheter, som röra nyttjarens handlingar och prestationer i samband med nyttjandet. Viktigast av dessa betingelser äro de, som avse fullgörandet av nyttjarens förpliktelser gentemot anstalten. Emellertid kan anstaltens prestationsplikt i vissa fall vara betingad av vissa prestationer av nyttjaren, även där man ej kan tala om några ovillkorliga förpliktelser för denne; vid undervisningsanstalter äro sålunda de studieresultat, som en elev presterar, bestämmande för hans rätt att kvarstå som elev[12] och att avlägga examina vid anstalten[13]; hans "förpliktelse" att åstadkomma vissa studieresultat är här närmast att jämställa med de villkor för nyttjandet, som behandlats i början av föregående kapitel.

Anstalten är i många fall befogad att avbryta sin prestation, om nyttjaren ej fullgör sina förpliktelser. Det har redan omnämnts, att kommunikationsanstalter äga avbryta befordringen av försändelser, som enligt gällande bestämmelser ej bort mottagas till befordran[14]; en sådan befogenhet torde i allmänhet böra antagas för anstalten, när nyttjaren genom oriktiga uppgifter eller eljest sökt kringgå stadgade villkor för nyttjandet. Det viktigaste fall av pliktförsummelse från nyttjarens sida, som kan medföra avbrott av anstaltens prestation, är emellertid underlåtenhet att erlägga fastställda avgifter; denna påföljd kan drabba exempelvis

---

[10] ElPr p. 3; jfr i övrigt ovan not 7.

[11] LärovSt §§ 63, 64; FolkskSt § 43:2; FortsSkSt § 32:2.

[12] Se nedan s. 334 not 25, 26.

[13] Se närmare t. ex. LärovSt och gällande examensstadgor för universitet och högskolor.

Jfr ang. möjligheten till dispens från villkoren för tillträde till examen samt till omprövning av underkänd examen LärovSt §§ 77:4, 106:5.

[14] Se ovan s. 122 not 13.

försumliga telefon-, elektricitets-, gas- och vattenabonnenter[15]. Även andra pliktförsummelser av nyttjaren kunna medföra avbrytande av anstaltens prestation; detta gäller, förutom sistnämnda kategorier av nyttjare, även t. ex. nyttjare vid sjukhus, bibliotek och undervisningsanstalter[16]. Vid de sistnämnda anstalterna kan prestationsavbrottet få en särskild karaktär därigenom, att det förenas med en moralisk stämpling av nyttjaren och betecknas som disciplinstraff[17].

Anstaltens prestationsplikt upphör, när den begärda prestationen fullgjorts. I vissa fall är emellertid den avsedda prestationens utsträckning i tiden ej från början fixerad. När en patient intages på ett sjukhus, kan sjukhusvistelsens längd i allmänhet ej från början bestämmas; sjukhuset bör emellertid anses skyldigt att vårda en intagen patient, så länge detta är ur medicinsk synpunkt påkallat, under förutsättning att patienten vidhåller sin önskan om fortsatt vård och uppfyller sina förpliktelser mot sjukhuset. Särskilda problem rörande upphörandet av anstaltens prestationsplikt inställa sig vid telefon-, elektricitets-, gas- och vattenabonnemang, vilka ju i regel äro avsedda att gälla tills vidare under en från början icke bestämd tidrymd. I allmänhet finnas här bestämmelser om uppsägning från nyttjarens men däremot ej från anstaltens sida[18]. Ett upphörande av anstaltens prestationer anses här tydligen vara av praktisk betydelse endast vid försummelser från nyttjarens sida eller vid nedläggande av anstaltens verksamhet helt eller delvis på grund av ekonomiska eller tekniska svårigheter. För det förra fallet finnas bestämmelser om rätt för anstalten att avbryta prestationen vid utebliven avgiftsbetalning eller andra försummelser från nyttjarens sida. Prestationsavbrottet är här i regel icke i och för sig att betrakta som en häv-

---

[15] Jfr nedan s. 301 f.
[16] Jfr nedan s. 326 f., 341 ff. och 397 ff.
[17] Jfr nedan s. 347 ff.
[18] Jfr dock nedan s. 246 not 46.

ning eller uppsägning av abonnemanget utan som ett medel att förmå nyttjaren att fullgöra sina förpliktelser; prestationen återupptages också i allmänhet, sedan nyttjaren fullgjort desamma eller lämnat garantier för deras fullgörande i framtiden. Fall kunna dock förekomma, där ett avbrott på grund av nyttjarens försummelser är att jämställa med en definitiv hävning av abonnemanget[19]. Vad beträffar det fall, att anstalten vill bli fri från sin prestationsplikt av annan anledning än nyttjarens kontraktsbrott, märkes främst, att abonnemanget ej bör betraktas som ett "tillsvidareavtal", som när som helst skulle kunna ryggas av anstalten. Denna måste kunna åberopa särskilda skäl för att bli fri från sina åtaganden. Telefonabonnemang kunna sålunda på grund av uttryckligt förbehåll hävas av anstalten, om tekniska svårigheter eller ökade kostnader för abonnemangs bibehållande skulle uppstå. Vid elektricitets-, gas- och vattenabonnemang saknas i allmänhet motsvarande förbehåll; endast vid force majeure upphör verkens prestationsplikt. Detta innebär ej, att verken i realiteten skulle vara bundna vid sina abonnemang för all framtid, även om en sådan bundenhet skulle vara föga betänklig med hänsyn till den rätt att när som helst ändra abonnemangsvillkoren, som verken bruka förbehålla sig i sina reglementen[20]. Emellertid torde reglementsändring vara nödvändig, för att verkens prestationsplikt skall kunna upphöra av andra skäl än force majeure eller abonnentens försummelser.

En fråga av största vikt är, vilka möjligheter nyttjaren har att rättsligen göra sitt anspråk på anstaltens prestation gällande, och vilka rättsliga påföljder som kunna drabba anstalten eller dess tjänstemän vid ett åsidosättande av reglerna om anstaltens prestationsplikt.

I allmänhet kan ett åsidosättande av prestationsplikten,

---

[19] Se betr. telefonabonnemang TfnAbVillk avd. VI, 26 st., och SI III 48 § 4 mom.

[20] Jfr nedan s. 246 f.

liksom av anstaltens förpliktelser i övrigt, medföra vissa påföljder, som inträda oberoende av nyttjarens initiativ; i detta avseende hänvisas till vad i föregående kapitel har nämnts om tjänstemännens straffrättsliga och disciplinära ansvar samt om möjligheten till indragning i extrema fall av tillstånd eller statsbidrag, som beviljats anstalten[21].

I många fall kan anstaltens prestationsplikt göras gällande i administrativ väg genom framställningar och besvär av nyttjaren. Denna väg är den normala i fråga om anspråk på utfående av försäkringsbelopp vid frivillig statlig försäkring[22]. I övrigt kan den ofta anlitas i sådana fall, där en anstalt utan fog avbrutit sin prestation. Det bör här anmärkas, att tvister rörande anstaltens prestationsplikt ofta främst gälla frågan, om nyttjaren uppfyllt sina förpliktelser mot anstalten, eller om anstalten varit befogad att avbryta prestationen på grund av pliktförsummelser från nyttjarens sida. Om prestationen har avbrutits av ett lägre anstaltsorgan, har nyttjaren ofta möjlighet att framföra klagomål hos anstaltens styrelse[23]. Har avbrottet skett genom ett formligt, överklagbart beslut, kan nyttjaren anföra besvär hos högre myndighet; som exempel må nämnas besvär över förvisning från undervisningsanstalt[24].

Nyttjaren torde i viss utsträckning kunna göra anstaltens prestationsplikt gällande inför domstol genom direkt fullgörelsetalan[25]. I praxis synes dylik talan dock ha förekommit endast i sådana fall, där en under längre tid fortgående prestation av opersonlig art avbrutits av anstalten, t. ex.

---

[21] Jfr ovan s. 128 f.

[22] Jfr nedan s. 363.

[23] Jfr ovan s. 129 not 27.

[24] Se nedan s. 342 not 79.

[25] Med "direkt" fullgörelsetalan avses här en talan, som går ut på ett direkt fullgörande av anstaltens primära förpliktelser, till skillnad från en fullgörelsetalan, som åsyftar t. ex. skadeståndsbetalning eller avgiftsåterbäring på grund av brister i anstaltens prestation.

vid telefon-, elektricitets- och gasabonnemang[26]. Fastställelsetalan rörande anstaltens prestationsplikt och villkoren för densamma har i praxis förekommit huvudsakligen i sådana fall, där nyttjaren kunnat åberopa ett särskilt avtal angående speciella villkor för nyttjandet, t. ex. angående avgiftsnedsättningar vid nyttjande av järnväg eller telefon[27].

Å andra sidan synes praxis ej kunna uppvisa något fall, där domstol avvisat en direkt fullgörelsetalan eller fastställelsetalan rörande anstaltens prestationsplikt. Man kan knappast med något fog hävda, att en dylik talan skulle vara principiellt utesluten enbart av den anledningen, att anstaltens verksamhet innebär offentlig förvaltning. En offentligrättsligt grundad processuell immunitet för anstalten torde kunna antagas endast i de fall, där den adminstrativa besvärsvägen är uttryckligen anvisad för den, som vill göra anstaltens prestationsplikt gällande, vilket är fallet beträffande frivillig olycksfallsförsäkring och i viss utsträckning vid undervisningsanstalter. I övrigt får man söka en annan förklaringsgrund till att direkt fullgörelsetalan mot offentliga anstalter är så sällsynt i praxis. I stor utsträckning måste detta bero på rent praktiska skäl; självfallet är, att den som blivit avvisad från ett järnvägståg ej har tid att

---

[26] NJA 1896:321 (telefon); UfR 1929:452 H och NRT 1931:882 (elektricitets- och gasverk).

Enligt ElKrL 24 § ff. kan talan om elektricitetsverks leveransplikt föras direkt hos överexekutor.

[27] Se rättsfall, anförda nedan s. 245 not 44, s. 248 not 54, 1 st., och s. 249 not 55—57.

Ett exempel på hävdande av en anstalts prestationsplikt genom fastställelsetalan erbjuder vidare fallet NRT 1905:689. Genom kungl. resolution beslöts, att en av en stiftelse driven spetälskeanstalt skulle omändras till sanatorium, och att spetälskepatienterna, vilka intagits på villkor att finna sig i en ev. förflyttning, skulle flyttas till annan anstalt. Några patienter förde talan om rätt att få kvarstanna på anstalten, men deras talan ogillades, då staten ansågs berättigad att ändra stiftelsens ändamål.

föra talan om att få fullfölja resan, och att avsändaren av en postförsändelse, som blivit stoppad, ej finner det värt besväret och kostnaden att stämma postverket med yrkande om befordringens fullgörande. Men även i fall, där dylika rent praktiska hinder för en rättegång ej föreligga, måste man räkna med en viss obenägenhet att tillgripa en direkt fullgörelsetalan mot anstalter, vilkas prestationer äro av mera personlig art, såsom sjukvård eller undervisning. Ovisst är, om domstol i motsvarande privaträttsliga förhållanden skulle anse sig befogad att vid vite ålägga t. ex. en läkare eller privatlärare att fullgöra vissa arbetsprestationer[28]. I varje fall torde den enskilde här i regel föredraga att anlita mera indirekta utvägar, såsom framställande av yrkande om skadestånd eller avgiftsnedsättning vid brist i anstaltens prestation.

Av större praktisk betydelse än den direkta fullgörelsetalan äro den enskildes möjligheter att indirekt hävda anstaltens prestationsplikt inför domstol genom skadeståndstalan, talan om återbäring av avgifter eller bemötande av anstaltens avgiftskrav. I fråga om dessa möjligheter hänvisas till den följande framställningen[29]; här må endast framhållas, att full kongruens långtifrån alltid föreligger mellan å ena sidan anstaltens prestationsplikt och å andra sidan dess skadeståndsplikt eller skyldighet att vidkännas avgiftsnedsättningar. Vid sidan av anstalten eller, där denna är fritagen från skadeståndsansvar, ensam kan den försumlige tjänstemannen bli skyldig att ersätta nyttjaren den skada, som denne lidit genom ett åsidosättande av anstaltens prestationsplikt[30].

---

[28] Jfr ang. användande av vitesföreläggande för framtvingande av positiva personliga prestationer *Hassler*, Svensk exekutionsrätt I (Lund 1938), s. 142 f.

[29] Se nedan 4 § samt s. 274 ff.

[30] Se närmare ang. personalens skadeståndsansvar nedan s. 179 ff., s. 221 f., s. 228 not 189 samt s. 419 ff.

2 §. ANSTALTENS UTLÄMNINGSPLIKT OCH REDOVISNINGSPLIKT.

Från anstaltens prestationsplikt i egentlig mening har man att skilja dess förpliktelse att utlämna objekt eller redovisa penningmedel, som den mottagit av en nyttjare för befordran, förvaring e. d. Anstaltens utlämnings- och redovisningsplikt[1] skiljer sig från dess prestationsplikt dels därigenom, att den förutsätter, att anstalten av en nyttjare mottagit vissa föremål eller penningmedel med skyldighet att återlämna föremålen eller återbetala medlen, och dels därigenom, att en dom på utlämning eller redovisning i princip är direkt exigibel genom uttagande av objektet eller utmätning, medan en dom på fullgörande av anstaltens prestationsplikt i regel kan verkställas endast medelst vitesföreläggande eller andra indirekta exekutionsmedel.

Som exempel på föremål för anstaltens utlämningsplikt kunna nämnas gods eller meddelanden, som avlämnats till befordran med kommunikationsanstalter[2], resgods, som inlämnats till förvaring på järnvägsstation, föremål, som

---

[1] Genom valet av termen "redovisningsplikt" har förf. ej tagit ställning till frågan, om anstalten i de här avsedda fallen är redovisningsskyldig i den mening, som avses i lag 5/5 1944 om redovisningsmedel eller i SL 22:1. Separationsrätt enligt förstnämnda lag torde föreligga endast i sådana undantagsfall, där anstalten håller deponerade medel avskilda i särskild kassa eller på särskild bankräkning. Förskingring av viss nyttjare tillkommande medel torde i allmänhet böra bedömas som förskingring av anstaltens egendom.

[2] Av praktiska skäl blir det ej möjligt att i den följande framställningen alltid iakttaga de noga fastställda benämningar, som i författningarna användas för olika slag av föremål, penningbelopp eller meddelanden, som kunna befordras med kommunikationsanstalter. Sålunda kommer uttrycket "försändelse" här att användas i en tämligen vidsträckt bemärkelse. Då de mera exakta benämningarna komma att användas, där så är erforderligt, torde denna terminologi ej medföra några större olägenheter.

kvarglömts eller borttappats inom en kommunikationsanstalts område, auktionsgods samt kläder, som deponerats på sjukhus av dess patienter. Som exempel på penningmedel, för vilka anstalten är redovisningsskyldig, må anföras postanvisnings-, postgiro-, postförskotts- och inkasseringsmedel, på postsparbanken insatta medel, efterkravsbelopp vid järnväg, medel, som influtit vid försäljning av järnvägsgods eller postpaket, auktionsmedel samt medel, som deponerats hos kommunikationsanstalter, elektricitets-, gas- eller vattenledningsverk eller undervisningsanstalter såsom säkerhet för fullgörande av nyttjarens avgifts- eller skadeståndsplikt.

Givetvis äro ej alla objekt eller penningmedel, som nyttjaren överlämnat till anstalten, föremål för dennas utlämnings- eller redovisningsplikt. Penningbelopp, som nyttjaren inbetalar till anstalten för att fullgöra sin avgifts- eller skadeståndsplikt, äro givetvis avsedda att definitivt tillfalla anstalten, även om återbäring kan ifrågakomma, där beloppet blivit felaktigt beräknat. Även vissa föremål, som överlämnats till anstalten av nyttjaren, kunna vara avsedda att tillfalla denna definitivt, t. ex. elevarbeten vid undervisningsanstalter[3].

Anstaltens utlämnings- eller redovisningsplikt riktar sig i princip mot den, som till anstalten överlämnat objektet eller penningmedlen i fråga. Vid kommunikationsanstalter äro emellertid gods, meddelanden eller penningmedel i regel avsedda att utlämnas eller utbetalas till en annan, av avsändaren såsom adressat angiven person. Här uppställa sig därför vissa särskilda problem rörande avsändarens och mottagarens inbördes befogenheter med avseende å försändelsen.

Vid järnvägstransport äger mottagaren, sedan godset ankommit till bestämmelsestationen, mot uppfyllande av de förpliktelser, som fraktavtalet ålägger honom, av järnvägen

---

[3] Jfr KonstHSt:r § 49, LärovSt § 77:2 samt JO 1898:2, 1899:9 (särskilt 1898 s. 10).

fordra fraktsedelns och godsets utlämnande[4]. Avsändaren äger visserligen mot företeende av fraktsedelsdubbletten förfoga över godset, även sedan detta framkommit till bestämmelsestationen, men denna befogenhet förutsätter, att hans föreskrift hinner verkställas, innan fraktsedeln utlämnats till mottagaren eller denne gjort sina anspråk mot järnvägen gällande[5]. Dessa regler torde i huvudsak överensstämma med vad som eljest brukar gälla vid fraktavtal. I fråga om postförsändelser gälla däremot andra regler. Avsändaren äger här förfoga över försändelsen, ända tills denna utlämnats från postverket[6]; plikten att utlämna försändelsen till adressaten är sålunda här alltid betingad av att avsändaren ej utövar sin förfoganderätt. I fråga om avsändarens förfoganderätt över telegram gälla regler av i huvudsak samma innehåll som rörande postförsändelser[7].

Reglerna om vem som äger göra anstaltens utlämnings- eller redovisningsplikt gällande kompletteras ofta, särskilt vid kommunikationsanstalter, med uttryckliga regler om den

---

[4] TrSt § 74 (jfr IFG art. 16:3).

[5] TrSt §§ 71, 78:1,2 (jfr IFG art. 21, 24:1). — Jfr ang. förfogande utan företeende av fraktsedelsdubbletten NJA 1920:542, 1925:1 samt JS III:26.

Anmärkas bör, att säljares stoppningsrätt enligt KöpL 39 § kan sträcka sig längre än avsändarens förfoganderätt enligt TrSt § 71 (jfr mom. 12).

[6] PostSt § 101 (jfr 108:4,5). Jfr även *Hammarskjöld* s. 215 f. samt NT 1874:415 (avsändaren av ett rekommenderat brev, om vars ankomst mottagaren aviserats, ansågs framför mottagaren berättigad att utfå brevet). Se vidare RÅ 1923 K 178, 1924 K 16 ("ej hinder" för försändelses utlämnande till adressaten). — Ang. gällande internationella regler, se PostKonv art. 54 samt slutprotokoll till PostKonv, avd. I.

Att utmätning av värdeförsändelse ansetts kunna ske, först sedan försändelsen utlämnats från postverket, torde böra förklaras med hänsynen till avsändarens förfoganderätt över försändelsen; se NJA 1903:28, 1904:344 (jfr däremot ang. kvarstad i visst fall SJT 1937:19).

[7] SI I § 47 (jfr IntTgfRegl art. 50).

legitimation, som bör krävas av mottagaren för utlämnande av ett objekt eller redovisning av penningmedel[8]. Försummelse att iakttaga dessa legitimationsregler kan i viss utsträckning medföra skadeståndsansvar för anstalten eller dess tjänstemän[9].

Anstaltens utlämnings- eller redovisningsplikt är underkastad vissa begränsningar. Dels kan den vara betingad av att nyttjaren å sin sida fullgör de förpliktelser, som åvila honom, och dels kan den i vissa fall helt bortfalla.

Vid kommunikationsanstalter är utlämningsplikten i regel betingad av att mottagaren eller, där försändelsen skall återställas till avsändaren, denne erlägger alla avgifter för befordringen[10]. Vidare äger anstalten, när den har att redovisa en penningsumma till nyttjaren, i regel göra avdrag för oguldna avgifter och övriga fordringar mot nyttjaren; detta är sålunda fallet vid redovisning av försäljningssumma för gods eller försändelse, som försålts av järnväg eller postverket[11], samt vid redovisning av penningbelopp, som nyttjaren överlämnat till kommunikationsanstalter, elektricitets-, gas- eller vattenledningsverk eller undervisningsanstalter

---

[8] Se ang. järnväg *Flodin-Wikander* s. 168 not 1 samt TrSt § 32; ang. post PostSt §§ 92—94 samt ST 1904:267, RÅ 1923 K 178, 1924 K 16, 1928 K 265 och UfR 1931:839; ang. telegram SI I § 107 och IntTgfRegl art. 52.

Avsändarens föreskrifter (adressering eller senare förfoganden) äro givetvis avgörande för frågan, till vem godset eller försändelsen skall utlämnas. Även i fråga om kraven på dennes legitimation kunna avsändarens föreskrifter vara bestämmande, t. ex. vid rekommendation av postförsändelser. Särskilda legitimationskrav kunna vidare uppställas genom fullmakter, som av mottagaren överlämnas till anstalten; jfr nedan s. 219 f.

[9] Jfr nedan s. 198, 221 f.

[10] Se TrSt § 74:1 (jfr IFG art. 16:1); PostSt §§ 54, 55, 107 (jfr PostKonv art. 38, 55:6); SI I § 104 (jfr IntTgfRegl art. 32:3).

Jfr ang. efterkravs-, postförskotts- och inkasseringsbelopp TrSt §§ 70, 74:3 (jfr IFG art. 16, 19); PostSt § 95.

[11] TrSt §§ 77, 78:6;7 (jfr IFG art. 24:2, 25); PostSt § 106:2.

såsom säkerhet för betalningen av avgifter eller skadestånd[12].

I vissa fall bortfaller anstaltens utlämnings- eller redovisningsplikt helt. Om järnväg eller postverket utgivit ersättning för gods eller försändelse, som förkommit, men som sedermera kommer till rätta, tillfaller godset eller försändelsen anstalten; nyttjaren äger dock under vissa förutsättningar återfå sin egendom mot återbetalning av uppburen ersättning[13]. Och om outlöst järnvägsgods blivit försålt av järnvägen, tillfaller försäljningssumman denna, om avsändaren ej kunnat anträffas eller gjort anspråk på summan inom viss tid[14]; obeställbart postanvisningsbelopp och försäljningssumma för obeställbar postförsändelse, som ej efterfrågats inom viss tid, tillfaller en vid postverket inrättad understödskassa[15]. På anstaltens redovisningsplikt torde eljest i princip allmänna preskriptionsregler vara att tillämpa[16].

Beträffande anstaltens plikt att utlämna inom dess område kvarglömda föremål gälla i allmänhet vanliga regler

---

[12] Se t. ex. TrSt § 68:4; PostSt § 32:2; IntTgRegl art. 32:5; ElPr p. 40; SthlmElRegl § 7; NormVRegl § 7; TeknHSt:r §§ 78, 79.

[13] TrSt § 84 (jfr IFP art. 32; IFG art. 30); PAF § 10:2 (jfr PostKonv art. 62:6—10; AssAvt art. 21:8,9; PaketAvt art. 35:5—9).

[14] TrSt § 78:6,7. — I fråga om försäljningssumma för outlöst resgods nämner TrSt § 38:4 intet om efter vilken tid den skall tillfalla järnvägen; § 78 torde här böra tillämpas analogivis.

[15] PostSt § 108:6 (jfr PaketAvt art. 26; PostfskAvt art. 12; PostanvAvt art. 24:1; InkAvt art. 16). Kassan är dock skyldig att återbetala belopp, som generalpoststyrelsen finner böra tillkomma viss korrespondent.

[16] Se t. ex. PostsparbF § 13 och PostgiroF 11 § (jfr dock ang. vitsord för postsparbankens resp. postgirokontorets räkenskaper PostSt §§ 120:1, 132:2).

TeknHSt:r § 78 företer ett säreget undantag från allmänna preskriptionsregler (belopp, som deponerats till säkerhet för högskolans skadeståndsanspråk mot studerande, tillfaller högskolans studentkår, om det ej återfordras före den studerandes avgång från högskolan).

om hittegods[17]. För järnvägar, spårvägar och omnibuslinjer finnas dock särskilda regler[18]. Kvarglömda föremål tagas här i förvar av anstalten utan någon anmälan till polismyndigheten, och upphittaren är skyldig att utan anspråk på hittelön överlämna föremålet till anstaltens personal. Anstalten äger vidare inom viss kortare tid låta försälja upphittade föremål. Då särskilda stadganden saknas om viss tid, efter vars förlopp försäljningssumman tillfaller anstalten, torde i detta hänseende allmänna regler om hittegods böra tillämpas.

Nyttjarens anspråk mot anstalten på utlämning av objekt eller redovisning av penningmedel torde i princip kunna göras gällande inför domstol genom direkt fullgörelsetalan. Dessa anspråk skilja sig till sin innebörd ej på något sätt från sådana anspråk, som kunna förekomma i motsvarande rent privaträttsliga förhållanden. Anspråken äro vidare av den art, att en bifallande dom kan verkställas med vanliga direkta exekutionsmedel (uttagande av lös sak respektive utmätning). Det finnes här inga uttryckliga bestämmelser, som avskära den enskildes möjlighet att föra talan inför domstol, även om nyttjaren i vissa fall, t. ex. i fråga om utlämning av postförsändelser, kan föra talan jämväl i administrativ väg[19]. När det visar sig svårt att ur rättspraxis

---

[17] Lag 22/4 1938 om hittegods. — Allmänna regler om hittegods gälla t. ex för postverket (se NJA II 1938 s. 757 f.). Jfr PostSt § 108:8 och RÅ 1940 S 285 (postverket betraktat som upphittare till en penningsedel, som en besökande på ett postkontor funnit på en pulpet i lokalen och sedan överlämnat till postpersonalen).

[18] Hittegodslagen 7 §; TrSt § 38; KK 19/2 1943 (nr 58) ang. tillämpning vid spårvägar och omnibuslinjer av järnvägstrafikstadgans föreskrifter beträffande kvarglömda och borttappade föremål m. m.; jfr även SthlmSpårvOSt 12 §.

[19] Se PostSt § 108:7 samt ST 1904:267 och RÅ 1923 K 178, 1924 K 16.

Om flera personer tvista om rätten att utfå en postförsändelse, kan tvisten mellan dem dragas under domstols prövning; se NT 1874: 415 och UfR 1931:839. Ehuru postverket formellt står utanför en

framdraga några exempel på en dylik domstolstalan, kan detta delvis förklaras ur praktiska synpunkter. Anstaltens vägran att utlämna ett objekt torde i allmänhet grunda sig antingen på att objektet ej finnes i behåll, varvid nyttjaren i stället får föra skadeståndstalan, eller på att nyttjaren vägrat att uppfylla de villkor, som anstalten uppställt för utlämnandet. I sistnämnda fall ha vissa anstalter, t. ex. järnvägar, befogenhet att efter en viss tid låta försälja objektet, och för nyttjaren återstår då endast att kräva redovisning av försäljningssumman och eventuellt skadestånd på grund av vid försäljningen begångna fel. Om en järnvägstrafikant ej åtnöjes med de avdrag för oguldna fraktavgifter, som järnvägen gör vid redovisningen av försäljningssumman, får han ansöka om restitution i administrativ väg, och även järnvägens redovisningsskyldighet kommer på detta sätt att undandragas allmän domstols prövning.

Om anstaltens utlämningsplikt ej kan fullgöras av den anledningen, att objektet utlämnats till fel person eller eljest förkommit, kan anstalten bli ersättningsskyldig mot nyttjaren[20] och i vissa fall även skyldig att återbetala erlagda avgifter[21].

Anstaltens redovisningsskyldighet kvarstår i princip oförändrad, även om ett penningbelopp, som varit avsett för en viss nyttjare, gått förlorat[22]. Anstaltens kvarstående redovisningsskyldighet kan därför knappast betecknas som någon ersättningsskyldighet i egentlig mening. I sådana fall, där förlusten beror på att beloppet utbetalats till fel person,

---

sådan rättegång, blir domen givetvis avgörande för försändelsens utlämnande.

[20] Se nedan s. 192 ff. Jfr även ang. personalens skadeståndsansvar nedan s. 221 f.

[21] Se nedan s. 278 f.

[22] Om själva beviset för anstaltens förpliktelse förkommit, kan anstalten i vissa fall utfärda ett nytt bevis; se betr. utfärdande av duplett av postanvisning eller postgiroutbetalningskort PostSt § 104:1, 2 st.

får emellertid anstaltens eventuellt kvarstående redovisningsskyldighet en viss likhet med en skadeståndsplikt därigenom, att den är beroende av om anstaltens personal iakttagit tillbörlig försiktighet vid utbetalningen. Dessa fall komma därför i det följande att behandlas i samband med anstaltens skadeståndsplikt[23].

I detta sammanhang må anmärkas, att den som utan att vara berättigad därtill fått eller sökt få ett objekt utlämnat eller ett penningbelopp utbetalat till sig av anstalten, i regel kan straffas för bedrägeri eller förfalskning, oavsett om objektet eller beloppet tillkommer annan person eller fråga är om penningbelopp, som anstalten överhuvudtaget ej varit skyldig att utbetala[24].

3 §. ANSTALTENS ÖVRIGA PRIMÄRA FÖRPLIKTELSER.

En offentlig anstalt är ej endast skyldig att genom sina tjänstemän företaga positiva handlingar till nyttjarens förmån utan även att underlåta vissa för nyttjaren oförmånliga åtgärder. De allmänna reglerna om straff och skadestånd vid kränkningar av den enskildes person eller egendom gälla i princip även för offentliga anstalter och deras tjänstemän men sakna speciellt intresse i detta sammanhang. Av intresse äro emellertid dels sådana fall, där dylika kränkningar kun-

---

[23] Se nedan s. 203 f.

I PAF användes det allmänna uttrycket "ansvarighet" för att beteckna såväl postverkets skadeståndsskyldighet som dess kvarstående redovisningsskyldighet. I § 8:3 användes emellertid termen "ersättning" även i fråga om icke behörigen redovisade medel.

[24] Se t. ex. NJA 1923:544, 1937:183, 1940:371, 1947:8, 302, 634; SJT 1941:11.

Missbruk av postgirokonto i syfte att utfå större belopp än vad som innestår på kontot kan därjämte medföra kontots upphörande (PostgiroF 13 §, PostSt § 126:6).

na medföra särskilda påföljder för anstalten eller dess tjänstemän, och dels sådana fall, där de eljest stadgade påföljderna bortfalla på grund av särskilda undantagsbestämmelser för offentliga anstalter. Vidare böra sådana särskilda förpliktelser av negativ art beaktas, som på grund av speciella stadganden åvila offentliga anstalter eller deras tjänstemän utöver de förpliktelser, som följa av allmänna straff- och skadeståndsrättsliga regler.

Kränkningar av nyttjarens person kunna, utöver straff och skadeståndsskyldighet enligt allmänna regler, medföra tillämpning av särskilda straffbestämmelser för vederbörande tjänsteman[1]; dessutom kan anstalten i viss utsträckning bliva ersättningsskyldig för kroppsskada, som genom kränkningen drabbat den enskilde[2]. Anstaltens eller tjänstemannens ansvar kan emellertid bortfalla på grund av särskilda undantagsbestämmelser i allmänna författningar. Sålunda äger järnvägs personal befogenhet att med våld avlägsna person, som stör ordning eller säkerhet inom järnvägens område[3], och lärare vid vissa undervisningsanstalter ha befogenhet att tilldela elever aga eller tillrättavisningar[4]. Sjukhusläkares befogenhet att företaga operativa ingrepp på patient grundar sig däremot i allmänhet på patientens samtycke och icke på några författningsbestämmelser[5].

Anstaltens plikt att respektera den enskildes egendom är av särskild betydelse i fråga om sådana objekt, som överlämnats till anstalten t. ex. för befordring. Järnvägs- eller posttjänsteman, som tillgriper gods eller försändelse eller

---

[1] Se särskilt SL 25:5,7.

[2] Se nedan s. 172 ff. Anstaltens ansvar för personskada förutsätter ej alltid någon straffbar positiv handling från personalens sida.

[3] Se nedan s. 330.

[4] Se nedan s. 337 ff.

[5] Se nedan s. 181 ff.

Lasarettsläkares befogenhet i vissa fall att obducera på sjukhuset avliden patient grundar sig däremot på särskilt stadgande i SjSt 23 § 1 mom. 14 p. (jfr JO 1923:150 och MO 1938:243).

öppnar brev, är förfallen till ansvar enligt allmänna straffbestämmelser och i allmänhet även enligt de särskilda reglerna om ämbetsbrott[6]; anmärkas må, att anstaltens ersättningsskyldighet för gods eller försändelse, som förkommit, omfattar även det fall, att det förkomna tillgripits av någon anstaltens tjänsteman. I vissa fall bortfaller emellertid anstaltens plikt att respektera nyttjarens egendom. Järnväg samt postverket äga sålunda försälja gods eller försändelse, som är utsatt för fara att förstöras, eller som ej kunnat utlämnas inom viss tid[7]; ett dylikt förfarande skulle eljest ha varit att betrakta som förskingring. Postverket äger vidare företaga vissa åtgärder, som eljest skulle ha varit att betrakta som skadegörelse, nämligen förstöring av vissa försändelser, vilkas befordran är förbjuden[8], eller som äro utsatta för fara att förstöras och icke lämpligen kunna försäljas[9], samt av obeställbara försändelser utan penningvärde[10]; någon rätt till skadestånd torde i dessa fall icke tillkomma avsändaren. Slutligen må erinras om den rätt att öppna och undersöka gods eller försändelse, som i vissa fall tillkommer järnväg och postverket[11].

Bland sådana förpliktelser av negativ innebörd, som på grund av särskilda stadganden kunna åvila offentliga anstal-

[6] Se ang. järnvägstjänstemans ansvar för tillgrepp av gods NJA 1918:334, 1935:93, 1945:45, 354 samt ang. posttjänstemans ansvar för tillgrepp av (ur) eller olovligt öppnande av försändelse JO 1875:22 och NJA 1894:53, 1900:36, 1910 B 671, 1913:145, 1943:26, 1944:326.

[7] TrSt §§ 38:4, 40:2 med tb, 78:5—7 (jfr EOF 53, 54 §§ samt IFG art. 24:2); PostSt §§ 106:2, 108:6 (jfr PaketAvt art. 25).

[8] Jfr ovan s. 122 not 14.

[9] PostSt § 106:2 (jfr PaketAvt art. 25).

[10] PostSt § 108:2 (jfr även SI I § 113 och IntTgfRegl art. 53:9). — Se vidare lag 30/6 1948 (nr 496) om förstörande av vissa postförsändelser.

[11] TrSt §§ 28:2, 30:5, 38:3, 61:1; PostSt §§ 29:2, 35:3, 108:1. — Postverkets befogenheter enligt PostSt § 108:1 innefatta även brytande av tillslutet brev; dess befogenheter enligt §§ 29:2 och 35:3 innebära endast rätt att vägra utlämning av paket eller mottagning

ter och deras tjänstemän, märkes särskilt den plikt att icke till utomstående personer meddela upplysningar eller utlämna handlingar rörande nyttjares förhållande till anstalten, som åvilar personalen vid vissa kommunikationsanstalter[12] och penninginrättningar[13] samt vid sjukvårdsinrättningar[14] och rättshjälpsanstalter[15]. Ett åsidosättande av denna sekretessplikt kan medföra straff eller disciplinstraff samt skadeståndsskyldighet för vederbörande tjänsteman[16].

---

av assurerad försändelse, om mottagaren resp. avsändaren ej vill öppna försändelsen.

Ang. vissa extraordinära befogenheter för järnväg eller postverket, se KK 20/11 1942 (nr 886) om vissa inskränkningar vid krig eller krigsfara i rätten att begagna för allmän trafik avsedda transportmedel m. m., 3 och 4 §§, samt KK 31/7 1941 (nr 688) rörande postbehandling vid krig eller krigsfara, 3 §.

[12] PostSt §§ 13, 108:1; TgfRegl § 2 och TfnRegl § 2 (jfr SI I §§ 3, 232, II A § 159 och FjärrförbKonv art. 32 ävensom RÅ 1919 C 180 och UfR 1935:1147, 1939:194); SekrL 28, 29 §§.

Jfr även SOU 1941:20, s. 6, 33 f.

[13] RiksbL 35, 36 §§; PostsparbF § 15; PostgiroF 14 §; SekrL 30, 31 §§.

[14] LäkInstr 60 §; KönssjL 25 §; lag 17/6 1938 om avbrytande av havandeskap 8 §; lag 23 /5 1941 om sterilisering 6 §; lag 24/3 1944 om kastrering 6 §; medicinalstyrelsens cirkulärskrivelse 21/6 1935 (MF 1935:49) ang. tystlåtenhetsplikt för dem, som meddela sjukvård, m. fl.; SekrL 14 §; jfr RB 36:5.

Ang. rättspraxis se SJT 1922:65, NJA 1925:269 och Göta HovR utslag 7/7 1930 (refererat hos *Bastman* s. 133).

Jfr ang. dansk rätt *Olrik*, Laegens Tavshedspligt (UfR 1905 A s. 197 ff.), samt UfR 1902 A 348, 1904 B 22 H, 1929:407, 1930:382.

Anmärkas må i detta sammanhang, att barnaföderska, som intogs på allmänna barnbördshuset i Stockholm, tidigare ägde kräva bevarande av sin anonymitet; denna möjlighet upphörde emellertid i samband med den nya lagstiftningen om barn utom äktenskap. Se KRegl 25/2 1916 (nr 108), § 2, 3 st. (upphävt genom KK 23/11 1917 nr 799); jfr även § 28.

[15] Normalreglemente för offentliga, med statsmedel understödda rättshjälpsanstalter (SFS 1919:639, bilagan), § 3, 2 st.; SekrL 26 §.

[16] Se SL 25:3 samt RÅ 1919 C 180 och Göta HovR utslag 7/7 1930 (*Bastman* s. 133).

4 §. ANSTALTENS SKADESTÅNDSANSVAR.

Det ansvar gentemot nyttjarna för i samband med anstaltsnyttjandet uppkommen skada[1], som i viss utsträckning åvilar offentliga anstalter, kan vara utformat på olika sätt. I vissa fall förutsätter det vållande från anstaltsledningens eller personalens sida, i andra fall omfattar det även rent kasuella skador. Skadeståndsansvaret kan även vara begränsat i olika avseenden, så att nyttjaren ej äger kräva ersättning ens för skada, som vållats av anstaltens personal. I den mån skadeståndsskyldigheten förutsätter vållande från ledningens eller personalens sida, framstår den såsom en följd av anstaltsorganens försummelse att fullgöra sina tjänsteförpliktelser och därmed även anstaltens förpliktelser mot nyttjarna; bortsett från de undantagsfall, där anstaltens huvudman är identisk med den skadevållande[2], bör anstaltens ansvar emellertid här betecknas som strikt, eftersom det är fråga om ansvar för annans handling eller underlåtenhet. Skadeståndsskyldigheten framstår som en sekundär förpliktelse, ej endast där den förutsätter en pliktförsummelse av antydd art, utan även där den omfattar rent kasuell skada, eftersom den i varje fall inträder först vid brister i det resultat, som anstalten primärt är förpliktad att söka åstadkomma i förhållande till nyttjaren.

En anstalts skadeståndsansvar har en viss betydelse för fullgörandet av dess primära förpliktelser mot nyttjarna, såtillvida som det kan bidraga till allmänt skadeförebyggande åtgärder från anstaltsledningens sida. I övrigt ligger ansvarets betydelse huvudsakligen däri, att det ökar nyttjarens utsikter att få ersättning för uppkomna skador genom möjligheten att framställa anspråk mot ett ekonomiskt

---

[1] Anstalts skadeståndsansvar vid åsidosättande av dess plikt att prestera på den enskildes begäran har behandlats ovan s. 132 f.

[2] Ansvar för eget vållande kan ifrågakomma endast vid anstalter, som ägas och drivas av en fysisk person, t. ex. apotek och vissa biltrafikföretag.

bärkraftigare subjekt än den person, som eventuellt vållat skadan. När det gäller skador, som ej äro att tillskriva bristande förutseende från anstaltsledningens sida utan bero på personalens handlande i det särskilda fallet, bör utan tvivel det personliga ansvar, som enligt allmänna skadeståndsregler åvilar den vållande tjänstemannen, tillmätas större vikt såsom skadeförebyggande faktor än anstaltens skadeståndsansvar. I den mån anstalten är fritagen från ansvar för underordnads vållande, kommer personalens eget ansvar att få en dominerande betydelse i detta hänseende.

I de fall, där anstaltens skadeståndsansvar förutsätter pliktförsummelse från ledningens eller personalens sida, kan ansvaret inträda, oavsett om skadan orsakats genom positivt handlande eller genom underlåtenhet. Skada genom positiva åtgärder kan uppkomma främst genom åsidosättande av anstaltens "negativa" förpliktelser, t. ex. genom ett ogrundat operativt ingrepp på en sjukhuspatient eller genom vårdslös behandling av gods vid järnvägstransport. Skada genom underlåtenhet kan förekomma vid åsidosättande av anstaltens prestations- eller utlämningsplikt, t. ex. genom försummelse att lämna patient erforderlig vård och tillsyn, genom försenad transport av järnvägsgods eller genom försummelse att kräva legitimation av postförsändelses mottagare.

De skador, som kunna drabba en anstaltsnyttjare, kunna vara av olika slag. De kunna bestå i eller inträda såsom följder av direkt skada å person eller sak. Skadorna kunna också utgöras av kostnader eller förluster utan direkt samband med dylika påtagliga fakta. På grund av skadeståndsreglernas utformning är det lämpligast att i det följande skilja mellan å ena sidan anstaltens ansvar för personskada och å andra sidan dess ansvar för sakskada eller för ekonomisk skada, som inträder utan samband med skada å person eller sak.

En offentlig anstalts skadeståndsansvar torde i och för sig ej röna någon inverkan av anstaltens "offentlighet". Någon immunitet mot den enskildes skadeståndsanspråk på

den grund, att anstalten utövar offentlig förvaltning, kan knappast ifrågakomma på detta område, där förvaltningsverksamheten till sin beskaffenhet i princip ej skiljer sig från sådan verksamhet, som utövas av enskilda företagare. De begränsningar i en anstalts skadeståndsansvar i förhållande till eljest gällande skadeståndsregler, som förekomma, grunda sig på uttryckliga stadganden, och någon därutöver gående immunitet, härledd ur en anstalts "offentliga natur", torde ej kunna antagas[3]. Å andra sidan kan man ej heller fatta reglerna om offentliga anstalters skadeståndsansvar som uttryck för någon allmän princip om stats eller kommuns ansvar för befattningshavares tjänsteåtgärder. Anstalternas ansvar är antingen fastslaget genom speciella uttryckliga regler eller också utbildat i rättspraxis, som härvid ej fäst något särskilt avseende vid anstalternas "offentlighet".

A. ANSVAR FÖR PERSONSKADA.

Lagregler om ansvar för personskada förekomma beträffande vissa anstalter, vilkas verksamhet är förbunden med särskilt stora risker för inträffande av dylik skada, nämligen dels kommunikationsanstalter, som utföra personbefordran, och dels elektricitetsverk. Dessutom ha i rättspraxis utbildats regler om sjukvårdsinrättningars och apoteksinnehavares ansvar för personskada, som drabbar nyttjare. Administrativa stadganden rörande offentliga anstalters ansvar för personskada förekomma däremot icke, och särskilda avtalsklausuler rörande dylikt ansvar äro sällsynta och av

---

[3] Jfr dock ang. begränsningen i postverkets skadeståndsansvar nedan s. 195 samt ang. kommuns ansvar för kroppsskada, som drabbat skolelev, det nedan not 22 anförda rättsfallet.

Ang. frågan, om någon offentligrättsligt grundad frihet från skadeståndsansvar för obefogade prestationsavbrott bör antagas vid sjukvårdsinrättningar och undervisningsanstalter, se nedan s. 227 ff.

omstridd giltighet. I stort sett har man alltså att skilja mellan legalt ansvar för personskada och dylikt ansvar på grund av i rättspraxis utbildade regler.

1. Legalt skadeståndsansvar.

Lagreglerna om järnvägars, spårvägars, biltrafikföretags och elektricitetsverks ansvar för personskada skilja ej mellan skada, som drabbar en anstaltsnyttjare, och skada, som drabbar helt utomstående personer. De äro därför utformade som utomobligatoriska skadeståndsregler, och som sådana innebära de på olika sätt en skärpning av det ansvar, som skulle ha följt av allmänna skadeståndsregler. Då reglerna sålunda äro lika beträffande nyttjare och utomstående, och då de dessutom, bortsett från reglerna om järnvägs och spårvägs ansvar för personskada, ej nödvändigtvis förutsätta, att det företag, genom vars drift skadan inträffat, är en offentlig anstalt, erbjuda de inga större problem av särskilt intresse i detta sammanhang, varför de här kunna behandlas i korthet.

Järnväg ansvarar för personskada å passagerare (samt å andra personer utom järnvägens tjänstemän), om vållande till skadan ligger järnvägens förvaltning eller betjäning till last[4]. Samma regler tillämpas i praxis beträffande spårvägs ansvarighet för personskada[5]. Automobilägare ansvarar för

---

[4] Lag 12/3 1886 ang. ansvarighet för skada i följd av järnvägs drift, 2 §; lag 17/6 1916 ang. tillämpning med avseende å elektrisk järnväg av bestämmelserna i lagen d. 12 mars 1886 ang. ansvarighet för skada i följd av järnvägs drift. Enligt 1916 års lag skall ElAnlL tillämpas i fråga om skada, som uppkommit genom inverkan av elektrisk ström. — Jfr TrSt § 26:4 och IFP art. 28:1.

Ang. rättspraxis i fråga om järnvägs ansvar för skada å passagerare, se NJA 1893:561, 1906:239, 572, 1908:1, 1923 B 102, 1933:701, 1941:555, 1945:55; UfR 1884:876, 1928:981, 1945:5 H; NRT 1920:88, 1925:832, 1927:729.

[5] NJA 1917 B 429 (se not 1 vid 1921:362) och 1921:362; jfr även NJA 1933:547. Lagen om ansvarighet för skada i följd av järnvägs drift åberopas dock ej alltid uttryckligen; se t. ex. NJA 1938:578 och

personskada å passagerare, liksom för skada å andra personer utom bilföraren, såvida han ej kan visa, att skadan ej förorsakats av bristfällighet å automobilen eller vållats av föraren[6].

Innehavare av elektrisk anläggning ansvarar i princip, oberoende av vållande, för skada, orsakad genom inverkan av elektrisk ström från anläggningen[7]. Elektricitetsverken bruka emellertid i sina reglementen i viss utsträckning friskriva sig från ansvar för skada, vartill verket ej är vållande[8]. Dylika klausuler äro enligt lagen tillåtna, i den mån de avse egendomsskada[9], och torde väl också närmast åsyfta dylik skada. Då lagen ej uttalar sig om friskrivningsklausuler rörande personskada, bör det antagas, att lagens huvudregel om strikt ansvar för verket gäller oinskränkt beträffande sådan skada[10].

2. Skadeståndsansvar enligt i rättspraxis utbildade regler.

I fråga om offentliga anstalters ansvar för personskada, som drabbar nyttjare i andra fall än de nu nämnda, saknas uttryckliga stadganden; ej heller brukar detta ansvar vara

---

1948:262 (sistnämnda fall ang. skada, som genom personalens vållande drabbat avvisad passagerare).

Jfr ang. äldre praxis nedan not 25 samt ang. dansk och norsk praxis UfR 1902 A 735, 1946:791 H och NRT 1920:364.

Jfr vidare ang. spårvägstjänstemans ansvar för vållande till passagerares död NJA 1946:28.

[6] Lag 30/6 1916 ang. ansvarighet för skada i följd av automobiltrafik, 2 §. (Lagens 4 §, som särskilt avsåg skada å bilpassagerare vid yrkesmässig trafik, upphävdes genom lag 22/6 1939.)

Jfr ang. omnibusförares personliga ansvar för skada å passagerare FFR 1942 s. 249.

[7] ElAnlL 4 §. Ang. ansvarets omfattning, se närmare nedan s. 223 f.

[8] Se närmare nedan not 177.

[9] ElAnlL 7 § 2 st.

[10] Frågan är dock ej oomtvistad i doktrinen. Se *Drakenberg*, Ett spörsmål om avsägelse av rätt till skadestånd (SJT 1916 s. 341 f.), samt *Hult*, Om avtalsklausuler angående ansvarsfrihet eller ansvarsbegränsning med avseende å personskada (Civilrättsliga spörsmål,

föremål för särskilda överenskommelser mellan anstalt och nyttjare. Rättspraxis har här fått söka sig fram till en lösning med ledning av allmänna rättsprinciper. De fall, som hittills varit föremål för prövning i svensk praxis, ha främst rört sjukvårdsinrättningars och apoteksinnehavares ansvar för skada, som drabbat nyttjares person. Man har här stannat för principen om företagares ansvar för skada, vållad av underordnad. Då svensk rätt, till skillnad från dansk och norsk[11], ej känner någon allmän regel om ansvar för underordnads vållande i utomobligatoriska förhållanden men däremot i princip erkänner ett dylikt ansvar i avtalsförhållanden, har man således på förevarande område tillämpat reglerna om inomobligatoriskt skadeståndsansvar. Man har tydligen betraktat rättsförhållandet mellan t. ex. ett sjukhus och dess patienter som åtminstone analogt med ett avtalsförhållande[12].

Enligt numera stadgad svensk rättspraxis är huvudmannen för ett sjukhus (i regel landsting eller stad) såsom utövare av verksamheten å sjukhuset skyldig att ersätta kroppsskada, som orsakats patient genom fel eller försummelse från sjukvårdspersonalens sida[13]. Ansvaret omfattar så-

---

Sthlm 1939), s. 65. Jfr även *Winroth*, Om skadestånd (Strödda uppsatser IV, 2 uppl., Uppsala 1907), s. 106 f.

[11] Danske Lov 3—19—2; Norske Lov 3—21—2.

[12] Jfr *Alexanderson* I s. 31 och II s. 94. Se även *Lundstedt* II:1 s. 518.

[13] NJA 1925:103, 1932:572, 1938:22, 1942:718, 1944 A 177, 1945: 617; FFR 1946 s. 181. (Rättsfallet NJA 1944 A 177 är utförligare refererat i FFR 1944 s. 236.)

Dansk praxis intager, med stöd av Danske Lov 3—19—2, samma ståndpunkt som den svenska. Se UfR 1917:711, 1921:478 H, 1923: 228, 1926:77 H, 1927:475, 1928:351, 1932:204, 1933:49 H, 541, 989, 1935:144, 145 not 1, 177, 1936:139, 1940:381, 1944:516 H. Jfr även *Bjerre*, Lægens Erstatningspligt (Juristen 1941 s. 593 ff.), och *Illum*, Lægens Erstatningsansvar (Ugeskrift for Læger 1942 s. 675 ff.).

Norsk rätts ståndpunkt är på grund av den sparsamma praxis mera oklar men torde dock i huvudsak överensstämma med den svenska och danska ståndpunkten. Se NRT 1935:1090 och *Dahl*, Lægens rettslige ansvar (TfR 1946 s. 241 ff.).

väl skada, vållad av läkare[14], som skada, vållad av sjukvårdspersonal i mera osjälvständig ställning[15]. Förutsättning för skadeståndsskyldigheten är dock, att skadan vållats i tjänsten; för skada, vållad av sjukhusläkare i samband med sjukvård, som meddelats vid av läkaren anordnad enskild mottagning, svarar läkaren ensam[16]. Vid sidan av sjukhusets huvudman ansvarar givetvis den vållande personligen enligt allmänna skadeståndsregler[17], liksom han kan ådraga sig straffrättsligt eller disciplinärt ansvar[18]. Det bör framhållas, att både sjukhusägarens och personalens skadeståndsansvar omfattar såväl skada orsakad genom positiva åtgärder som skada på grund av underlåtenhet att ägna patienten vård och tillsyn eller att vidtaga tillbörliga försiktighetsmått under behandlingen. Skadan behöver ej nödvändigt stå i sam-

---

[14] NJA 1942:718; FFR 1946 s. 181. Att läkaren har att handla självständigt och på eget ansvar, utesluter således icke enligt svensk rätt anstaltens skadeståndsskyldighet. Jfr ang. engelsk rätts motsatta ståndpunkt *Lundstedt* I s. 474 ff.

[15] NJA 1925:103, 1932:572, 1938:22.

[16] Landsting ansvarar sålunda ej för skada, vållad av läkare vid sådan mottagning för öppen sjukvård, som avses i SjL 15 § (NJA 1932:373), men däremot för skada, vållad vid poliklinisk vård, som det enligt sjukhusets reglemente åligger landstinget att ombesörja (NJA 1938:22).

[17] NJA 1919:518, 1922:271, 1931:377, 1933:709, 1935:549, 1938:22, 1945:669, 1946:712.

Ang. dansk och norsk praxis se, förutom vissa av de ovan not 13 anförda rättsfallen, UfR 1922:987, 1929:571, 1931:139, 1935:114, 1936:1061 H, 1939:1077 H, 1946:890 H, 1947:649 samt NRT 1903: 378, 1914:913, 1916:673, 1942:107.

Läkares skadeståndsansvar behandlas ur medicinsk synpunkt hos *Hellström*, Om skadeståndsanspråk mot läkare (Svenska läkartidningen 1944 s. 2557 ff.).

[18] NJA 1931:377, 1943:522, 1945:669, 1946:712; RÅ 1930 S 282, 1938 S 260, 1943 S 246, 1945 S 374.

Jfr även KK 15/1 1937 (nr 6) ang. anmälan till polismyndighet rörande vissa vid behandling å sjukvårdsinrättning uppkomna skador.

band med viss behandling; även felaktig diagnos, felaktiga råd eller för tidig utskrivning från anstalten torde kunna medföra ersättningsskyldighet för därigenom uppkommen kroppsskada[19].

Principen om företagares ansvar för underordnads vållande har i praxis tillämpats även i fråga om kroppsskada, som genom felexpediering av recept kommit att drabba den, som köpt läkemedel på ett apotek. Apoteksinnehavare har sålunda dömts att utgiva ersättning för kroppsskada, som på detta sätt vållats av en vid apoteket anställd farmacie kandidat, trots att denne enligt gällande bestämmelser hade att sköta sina åligganden "på eget ansvar"[20].

I dansk rättspraxis har kommun ansetts skyldig att ersätta kroppsskada, som drabbat elev vid av kommunen driven undervisningsanstalt till följd av lärares fel eller försummelse, t. ex. genom bristande tillsyn vid lek eller gymnastik[21]. I svensk praxis synes däremot principen om ansvar för underordnads vållande ännu ej ha tillämpats på detta område[22]. Några verkligt bärande skäl för att här tillämpa

---

[19] Frågan, huruvida även vägran att mottaga en vårdbehövande kan medföra skadeståndsskyldighet för sjukhusets huvudman, synes ännu ej ha prövats i svensk rättspraxis. Ett dylikt skadeståndsansvar bör emellertid, om det antages föreligga, hänföras under den ovan s. 132 f. behandlade ersättningsskyldigheten vid prestationsvägran.

[20] NJA 1934:682. Jfr UfR 1932:204; NRT 1903:378, 1933:393. — Ang. apotekspersonals straffrättsliga ansvar i dylika fall, se NJA 1876:245, 1898 B 208 och UfR 1874:436, 1896:1134.

[21] UfR 1932:977, 1937:87 H, 1939:547 H, 600, 1030, 1085 H, 1940:350, 1941:599, 1942:445, 1943:153. Jfr betr. lärares personliga skadeståndsansvar även UfR 1921:391, 1937:1126.

[22] Jfr FFR 1945 s. 200. En elev vid folkskola hade under en rast tillfogat en kamrat en svår ögonskada med en luftbössa, som tillhörde läraren, och som denne förvarat så, att den varit åtkomlig för eleverna. Häradsrätten, vilken ansåg, att läraren genom vårdslöshet hade vållat skadan, ådömde såväl läraren som kommunen skadestånd. Hovrätten, som ej ansåg läraren vållande till skadan, fritog både läraren och kommunen från ansvar samt uttalade, att

andra regler än vid sjukvårdsinrättningar torde emellertid knappast kunna uppvisas[23]. Det är dock tvivelaktigt, om undervisningsanstalters ansvar för kroppsskada å elev, såvida ett dylikt ansvar antages föreligga, kan utsträckas så långt, att det omfattar även kroppsskada, som lärare vållat genom misshandel av elev[24].

Även vid andra kategorier av anstalter än de nu nämnda torde principen om ansvar för kroppsskada, vållad av underordnad, kunna komma till användning, t. ex. vid sådana kommunikationsanstalter, vilkas skadeståndsansvar icke är reglerat i lag[25], samt vid vattenledningsverk och gasverk[26].

Vid behandlingen av offentliga anstalters i rättspraxis

även om ansvar kunnat åläggas läraren, det kommunen åvilande handhavandet av folkskoleundervisning icke i och för sig kunde anses medföra skyldighet för kommunen att ansvara för den vårdslöshet, som kunde ha legat läraren till last. HD avslog den skadelidandes ansökan om fattigdispens (NJA 1945 B 962).

[23] Den omständigheten, att elever vid åtskilliga anstalter för yrkesutbildning äro obligatoriskt olycksfallsförsäkrade enligt KK 1/12 1933 (nr 643), utesluter ej i och för sig, att dylik anstalts huvudman kan bliva skadeståndsskyldig enligt allmänna regler (jfr OFL 12 §).

[24] Ang. lärares personliga skadeståndsansvar för misshandel av elev, se nedan s. 340.

[25] De grupper av kommunikationsanstalter, vilkas ansvar för personskada icke är reglerat i lag, äro numera mycket fåtaliga. Som exempel må nämnas hästdroskföretag, färjor samt offentliga hissar o. d.

Som tidigare framhållits, tillämpas numera lagreglerna om järnvägs skadeståndsansvar även på spårvägar. I det äldre rättsfallet NJA 1909:549 ålades däremot spårvägs ägare ersättningsskyldighet gentemot passagerare, som snavat och fallit i en spårvagn, utan att dessa lagregler åberopades. Enligt vissa författare skall skadeståndsansvaret här ha grundats på en avtalskonstruktion; se *Alexanderson* I s. 28; *Björling,* Gäldenärs ansvar för medhjälpare (Skrifter tillägnade Johan C. W. Thyrén, Lund 1926), s. 513; jfr *Karlgren* s. 119 not 1. Se å andra sidan *Lundstedt* II:1 s. 86 ff.

[26] Kroppsskada kan här orsakas t. ex. genom infekterat vatten, genom gasexplosion eller gasförgiftning. I den mån skadan upp-

statuerade ansvar för kroppsskada, som drabbat nyttjare på grund av personalens vållande, har man att skilja mellan två frågor, nämligen dels vilka de gemensamma förutsättningarna för anstaltens och den vållande tjänstemannens skadeståndsansvar äro, och dels huru anstaltens ansvar för underordnads vållande skall kunna motiveras. Vid undersökningen av dessa frågor kommer uppmärksamheten i huvudsak att inriktas på det praktiskt betydelsefullaste fallet, nämligen ansvaret för kroppsskada, som drabbat sjukhuspatienter.

a. Gemensamma förutsättningar för anstaltens och personalens skadeståndsansvar.

Förutsättningarna för en anstalts ansvar för skada, vållad av en tjänsteman, och för dennes personliga skadeståndsansvar äro i stort sett gemensamma både i fråga om kravet på "vållande" från tjänstemannens sida och i fråga om de särskilda omständigheter, under vilka skadeståndsansvaret kan bortfalla.

Att en skada "vållats" av en tjänsteman, torde enligt rådande uppfattning innebära, att skadan orsakats genom en pliktförsummelse från tjänstemannens sida. Det räcker ej, att de förpliktelser, som tjänstemannen sålunda förutsättes

---

kommit på grund av fel på abonnentens ledningsanläggningar, måste hänsyn tagas till att verken ej bruka åtaga sig ansvar för beskaffenheten av installationer, som utförts av annan än verket (jfr nedan not 181).

Jfr fallet NJA 1944 A 117, närmare refererat i FFR 1944 s. 168 (talan mot gasverksstyrelse om ersättning på grund av koloxidförgiftning, orsakad av läcka på avgasrör till gasugn, ogillades, då det ej ålegat styrelsen att besiktiga röret i fråga).

Jfr även ang. kroppsskada genom infekterat vatten NJA 1944:580 (nedan not 44); talan fördes dock här ej mot vattenledningsverkets ägare.

ha försummat, åvila anstalten som sådan, utan de måste åvila tjänstemannen personligen. Då tjänstemannen ej tänkes vara part i rättsförhållandet mellan anstalten och nyttjaren, är det således här i och för sig ej fråga om förpliktelser mot nyttjaren utan om förpliktelser, som åvila tjänstemannen gentemot anstalten på grund av hans tjänsteställning; en annan sak är, att innebörden av tjänstemannens förpliktelser till stor del bestämmes av reglerna om anstaltens förpliktelser mot nyttjaren. Vid sjukvårdsinrättningar saknas emellertid i stort sett bestämda och uttryckliga regler om anstaltens förpliktelser mot nyttjaren, och tjänstemannens förpliktelser kunna således ej fastställas på denna väg. De bestämmas i stället dels genom uttryckliga tjänsteföreskrifter, dels genom den praxis och de oskrivna normer, som utvecklat sig inom denna verksamhetsgren; härvid märkes emellertid, att en läkares förpliktelser i stor utsträckning äro desamma, oavsett om han är offentlig tjänsteman eller bedriver privat praktik[27].

Vid avgörandet av frågan, om en tjänsteman "vållat" en viss skada, skulle domstolen sålunda ha att konstatera, huruvida tjänstemannen åsidosatt de förpliktelser, som åvilat honom enligt gällande föreskrifter eller enligt rådande praxis eller uppfattning inom ifrågavarande verksamhetsgren. Man bör emellertid ej betrakta domstolarnas roll så, att de enbart skulle ha att passivt följa den uppfattning om tjänstemannens förpliktelser, som kan konstateras vara rådande; det måste även beaktas, att denna uppfattning dels understödjes av domstolarnas ståndpunktstagande och dels kan påverkas därav. Å ena sidan ha domstolarna att pröva, om en överträdd regel är av sådan beskaffenhet, att den lämpar sig som grundval för utdömande av skadestånd; det kan ju

[27] Jfr LäkInstr 59 §, enligt vilken det åligger varje läkare, vare sig han är i tjänst anställd eller enskilt utövar läkarkonsten, att åt sjuk, som vårdas av honom, meddela de råd och, så vitt möjligt är, ägna den behandling, som den sjukes tillstånd fordrar och som överensstämma med vetenskap och beprövad erfarenhet.

finnas interna ordningsföreskrifter, vilka ej ha till huvudsyfte att förekomma skada, och vilkas överträdande därför ej bör medföra skadeståndsskyldighet. Å andra sidan böra domstolarna se som sin uppgift att i viss mån föra utvecklingen framåt genom att precisera den rådande uppfattningen om tjänstemännens förpliktelser, där denna är oklar, och skärpa kraven på tjänstemännens noggrannhet, där detta är av behovet påkallat[28]. I själva verket föreligger sålunda en växelverkan mellan å ena sidan normbildningen inom en viss verksamhetsgren och å andra sidan domstolarnas ståndpunktstagande i skadeståndsfrågor. "Vållandet" är ej enbart ett faktum, som domstolarna ha att konstatera; när skadestånd utdömes på grund av "vållande", innebär detta i viss utsträckning en självständig åsiktsbildning hos domstolarna i frågan, huru tjänstemannen borde ha handlat. Vad som egentligen skiljer de fall, där skadeståndsansvar motiveras med "vållande", från de fall, där skadestånd utdömes på annan grund, är det ogillande av ett visst handlingssätt, vilket kommer till uttryck i domsmotiveringen, och genom vilket anknytning nås med den utanför domstolarna försiggående normbildningen, en anknytning, som enligt vad ovan utvecklats har karaktären av en ömsesidig påverkan.

Bland de särskilda omständigheter, på grund av vilka anstaltens eller tjänstemannens ersättningsskyldighet för kroppsskada kan tänkas bortfalla, märkes främst nyttjarens samtycke till en viss behandling. Vad angår verkan av dylikt samtycke, har man att skilja mellan dels sådan kroppsskada, som är nödvändigt förbunden med en behandling i syfte att förebygga en svårare kroppsskada, dels sådan kroppsskada,

---

[28] En dylik skärpning synes ha skett i NJA 1942:718 (jfr även UfR 1921:478 H, 1933:49 H). Att domstolarna här skulle ha antagit ett ansvar för objektivt felaktig handling oberoende av vållande (jfr *Lundstedt* II:1 s. 518 ff.), förefaller mindre antagligt, då en felaktig handling på grund av personalens särskilda positiva förpliktelser här alltid torde kunna tillräknas någon som vållande.

som beror på personalens försummelse vid vården eller behandlingen av nyttjaren, och dels slutligen sådan kroppsskada, som beror på valet av en behandlingsmetod, vars verkningar ej med säkerhet kunnat överblickas.

Till en början märkes, att skadeståndsskyldighet i allmänhet ej kan ifrågakomma för det ingrepp i en patients kroppsliga integritet, som normalt är förknippat med en operation eller liknande behandling. Ett dylikt ingrepp (t.ex. en amputation) kan visserligen medföra en bestående kroppsskada, men i den mån ingreppet varit nödvändigt för att avlägsna eller förebygga en kroppsskada av allvarligare natur eller för att rädda patientens liv, blir ju slutresultatet ändå förmånligt för patienten. Även om dennes samtycke till ingreppet ej inhämtats, föreligger därför ej misshandel i straffrättslig mening[29], och skadeståndsskyldighet för kroppsskadan som sådan kan ej ifrågakomma. En annan sak är, att ett ingrepp utan patientens samtycke kan innebära ett brott mot dennes personliga frihet[30] och sålunda, åtminstone teoretiskt sett, medföra skadeståndsskyldighet för ideellt lidande[31]. Emellertid torde även ett ingrepp utan patientens samtycke under vissa omständigheter vara fritt från rättsliga påföljder, särskilt om patienten varit i behov av skyndsam behandling men befunnit sig i ett sådant tillstånd, att hans samtycke ej kunnat inhämtas, och om ingreppet i dylikt fall varit helt till hans förmån[32].

Om en kroppsskada visserligen varit nödvändigt förbunden med ett operativt ingrepp men ingreppet varit medicinskt omotiverat eller företagits på fel patient, torde skadeståndsskyldighet inträda, under förutsättning att försumlighet lig-

---

[29] *Thyrén,* SL kap. 14, s. 45 f. Jfr även UfR 1899 s. 577 f.

[30] SL 15:22. — Jfr MO 1946:339 (värnpliktig ej skyldig att underkasta sig operation).

Jfr även ang. vikten av att läkare ej söker övertala patient att underkasta sig operation RÅ 1943 S 246.

[31] SL 6:3.

[32] Jfr *Karlgren* s. 61; *Ussing,* Erstatningsret (Kbhvn 1937), s. 59.

ger läkaren till last. Patientens samtycke torde i dylika fall ej i och för sig ha någon verkan.

Kroppsskador, som ej framstå som nödvändigt förbundna med en viss behandling, utan som förorsakats genom sjukhuspersonalens fel eller försummelse vid patientens vård eller behandling, medföra enligt huvudregeln skadeståndsskyldighet för såväl anstalten som den vållande. Patientens samtycke till själva behandlingen saknar här betydelse, då det ju knappast kan anses åsyfta även ett vårdslöst utförande av densamma. Att patienten möjligen, trots den lidna skadan, ändå i stort sett vunnit på den undergångna behandlingen, torde ej heller utesluta ersättningsskyldigheten för skada, orsakad genom personalens fel eller försummelse.

Även om skador, som inträffa under en behandling utan att vara nödvändigt förbundna med denna, icke kunna tillskrivas vårdslöshet vid behandlingens utförande, kan vederbörande läkare tänkas vara vållande till skadorna genom själva valet av behandlingsmetod. En viss metod kan ju vara osäker och riskfylld antingen generellt eller med hänsyn till patientens individuella tillstånd eller konstitution. Man kan visserligen ej kräva, att en medicinsk behandlingsmetod skall vara helt säker och riskfri; ett visst mått av osäkerhet torde alltid föreligga och bör ej avhålla från begagnandet av en behandlingsmetod, som i de flesta fall visat sig gagnrik; och vidare kräver läkarvetenskapens utveckling, att en läkare skall ha en viss frihet att pröva sig fram, även om han ej utan vidare äger utnyttja sina patienter som vetenskapliga försöksobjekt[33]. Men den beräkneliga risken bör stå i en rimlig proportion till det resultat, som kan vinnas genom behandlingen, både i fråga om graden av sannolikhet för att skada skall inträffa och i fråga om den möjliga ska-

[33] Föreskriften i LäkInstr 59 §, att läkarbehandling skall överensstämma med "beprövad erfarenhet", torde därför ej böra tolkas alltför strängt. Å andra sidan torde det vara att gå för långt, om man, såsom i domsmotiveringen i det norska rättsfallet NRT 1935: 1090, hävdar, att en läkares fria skön vid valet av behandlings-

dans storlek. Om den beräkneliga risken är ringa i förhållande till det resultat, som kan vinnas genom behandlingen, torde läkaren ej kunna betraktas som vållande till skada, som eventuellt blir en följd av behandlingen, även om han ej upplyst patienten om den förefintliga risken för att skada skall inträffa[34]. Om däremot behandlingen är förenad med en skaderisk av större sannolikhetsgrad eller en risk för allvarligare kroppsskada, och risken ej uppväges av sjukdomens svårhetsgrad, torde patientens samtycke till behandlingen kunna fria från skadeståndsansvar, endast under förutsättning att patienten vid samtyckets avgivande insett den med behandlingen förenade faran, vilket i allmänhet torde förutsätta, att läkaren upplyst honom om densamma[35].

En fråga, som torde vara av huvudsakligen teoretiskt intresse, är, om ett sjukhus eller en läkare kan fritaga sig från skadeståndsansvar genom att låta patienten avgiva en uttrycklig förklaring, varigenom han i förväg avstår från alla skadeståndsanspråk på grund av en förestående operation. En dylik förklaring torde, så länge patienten vidhåller den, åtminstone ha samma verkan som ett samtycke till själva behandlingen. Men frågan är, om förklaringen kan fritaga sjukhuset eller läkaren från skadeståndsskyldighet även i sådana fall, där ett samtycke till själva behandlingen saknar betydelse och skadeståndsansvar för vållande sålunda eljest skulle inträda. Den åsikten har framförts, att en dylik förklaring skulle kunna fritaga från skadeståndsansvar även vid vållande, på den grund att förklaringen innebure en disposition över ett rent förmögenhetsrättsligt anspråk (det eventuella framtida skadeståndsanspråket) och ej över ve-

---

metod bör vara så gott som helt undandraget kritik från domstolarnas sida (jfr *Dahl* i TfR 1946 s. 245 f.).

Jfr ang. läkares disciplinära ansvar vid användning av riskfyllda behandlingsmetoder RÅ 1940 S 377.

[34] Jfr UfR 1929:571, 1936:1061 H samt NRT 1935:1090.

[35] Jfr *Thyrén*, Princ. II, s. 114 f., samt UfR 1947:649.

derbörandes kroppsliga integritet[36]. Häremot kan emellertid invändas, dels att ifrågavarande förmögenhetsrättsliga anspråk ännu ej kan anses ha uppkommit vid förklaringens avgivande, och dels att förklaringen, så vitt den riktats till den, som orsakat skadan, endast ur strängt formalistisk synpunkt kan anses ha någon annan rättslig innebörd än ett samtycke till behandlingen, vilket ju även det i viss utsträckning kan fria från skadeståndsansvar. En dylik förklaring bör därför ej kunna åberopas av den skadevållande. Däremot kunde det möjligen ifrågasättas, att anstalten, vars skadeståndsansvar ju ej följer direkt av allmänna regler om skadestånd i utomobligatoriska förhållanden, skulle kunna på detta sätt fritaga sig från ansvar. Detta torde emellertid i allmänhet ej vara fallet med hänsyn till den nödsituation, i vilken patienten i regel måste förutsättas ha befunnit sig vid förklaringens avgivande[37].

b. Motiveringen för en anstalts ansvar för skada, vållad av dess personal.

Eftersom uttryckliga skadeståndsregler saknas beträffande de här behandlade fallen, synes det oundgängligt att söka efter en särskild motivering till att exempelvis huvudmannen för ett sjukhus ansvarar för kroppsskada, som sjukhuspersonalen vållat en patient. På grund av de knapphändiga domsmotiveringarna lämnar rättspraxis endast föga ledning i denna fråga. Det är därför naturligt, att frågan varit föremål för diskussion inom doktrinen.

Det kan synas ligga nära till hands att motivera en anstalts ansvar för kroppsskada, som orsakats genom underordnads vållande, därmed, att anstalten brustit i fullgöran-

---

[36] *Hult*, Om avtalsklausuler angående ansvarsfrihet eller ansvarsbegränsning med avseende å personskada (Civilrättsliga spörsmål, Sthlm 1939), s. 65 f.

[37] Jfr AvtL 33 §.

det av vissa primära förpliktelser. Denna förklaring lider dock av vissa svagheter. Enligt rådande betraktelsesätt brukar vållande av underordnad personal ej direkt tillräknas en företagare, utan endast vållande av företagaren själv, eller, när det gäller en juridisk person, av dennas högsta organ[38]. Personalens försummelser innebära således i och för sig endast ett åsidosättande av dess tjänsteförpliktelser; de innebära ej, att anstalten "själv" åsidosatt sina förpliktelser mot nyttjaren[39]. Man skulle visserligen kunna tänka sig en förpliktelse för anstalten att svara för att dess tjänstemän ej genom vårdslöshet eller försummelse orsaka nyttjaren skada. Men då det knappast kan stå i anstaltsledningens makt att helt förekomma skador genom personalens vållande, kan den förnuftiga innebörden av en dylik garantiförpliktelse endast vara den, att anstalten är skyldig att ersätta skada, som vållats av personalen. Den "primära" förpliktelsen får då intet självständigt innehåll vid sidan av skadeståndsförpliktelsen, och kvar står frågan, hur man skall motivera den senare.

Även ur andra synpunkter kunna invändningar resas mot försöken att motivera anstaltens skadeståndsansvar med pliktförsummelse från dess sida. Enligt en meningsriktning grundar sig anstaltens skadeståndsskyldighet på att den brustit i fullgörandet av vissa åtaganden gentemot nyttjaren, enligt en annan på dess försummelse att fullgöra vissa offentligrättsliga förpliktelser.

Enligt den förra uppfattningen, som framskymtat i rättspraxis och även vunnit viss anslutning i doktrinen[40], skulle sålunda anstaltens skadeståndsansvar grunda sig därpå, att

---

[38] Jfr *Karlgren* s. 117 f.

[39] Anstaltens och personalens förpliktelser kunna visserligen vara av samma innehåll, men detta innebär ej, att en pliktförsummelse av underordnad personal enligt rådande betraktelsesätt skulle innebära en pliktförsummelse av anstalten "själv".

[40] Se hovrättens motivering i NJA 1925:103 (märk, att HD:s motivering är försiktigare!). Jfr även *Alexanderson* I s. 31.

anstalten måste anses ha åtagit sig ansvaret för att dess prestation bleve riktigt fullgjord och att inga för nyttjaren skadliga åtgärder bleve vidtagna genom personalens vållande. Mot denna konstruktion kunna flera invändningar resas. För det första är anstaltens åtagande en ren fiktion; några dylika åtaganden bruka ej göras, lika litet som anstalten direkt brukar åtaga sig något skadeståndsansvar. För det andra skulle konstruktionen som en konsekvens medföra, att anstalten, liksom den kan konkludent åtaga sig ansvar för skada, vållad av underordnad, även borde kunna uttryckligen friskriva sig från dylikt ansvar; det kan emellertid knappast antagas, att domstolarna utan vidare skulle godtaga ett försök att på denna väg kringgå de ansvarsregler, som utbildats i rättspraxis[41]. Och för det tredje kan invändas, att det skadeståndsansvar, som åvilar ena parten i ett avtal, där ej annat överenskommits eller är särskilt stadgat, bör stå i rimlig proportion till det av motparten utfästa vederlaget; avgifterna vid de offentliga sjukhusen underskrida emellertid i allmänhet vida de verkliga vårdkostnaderna[42] och kunna därför ej anses inkludera någon "riskpremie".

Mot avtalskonstruktionen kan vidare invändas, att den, konsekvent tillämpad, måste medföra en föga ändamålsenlig begränsning av de skadeståndsberättigades krets. Endast anstaltens "medkontrahent", d. v. s. nyttjaren själv, eller vid dödsfall dennes successorer, skulle kunna framställa skadeståndsanspråk mot anstalten. Det kan emellertid förekomma, att en skada, som vållats av anstaltspersonalen, drabbar en tredje man genom nyttjarens förmedling; en patient, som smittats på ett sjukhus, kan sålunda föra smittan vidare, och en felaktigt tillredd medicin, som utlämnats från ett apotek, kan komma att begagnas av en annan person än den

---

[41] Jfr *Sundberg*, Ansvar s. 74 f., samt ovan s. 185.

[42] Se *Beijbom* i Sveriges landstings tidskrift 1939 s. 90 ff. och 220 ff.

som köpt medicinen[43]. Det framstår här som naturligt, att anstalten skall svara för skadan, oavsett om den drabbat nyttjaren själv eller genom dennes förmedling en tredje man, förutsatt att personalen kan anses vållande till skadan. Kvar står ändå den begränsningen av anstaltens skadeståndsansvar, att anstalten svarar för skada genom personalens vållande, endast om skadan orsakats genom fel eller försummelse vid fullgörande av en konkret prestation till en viss nyttjare, och i övrigt ansvarar för skada, som drabbat utomstående, endast i den mån vållande ligger själva anstaltsledningen till last[44]. De särskilda förpliktelser, som åvila anstalten i förhållande till dess nyttjare, få då betydelse endast för avgränsningen av de fall, i vilka anstalten ansvarar för underordnads vållande, och ej såsom rättsgrund för anstaltens skadeståndsansvar just i förhållande till nyttjarna. Det torde också väl överensstämma med de försiktiga domsmotiveringarna att grunda anstaltens skadeståndsansvar ej på något åtagande från dennas sida utan därpå, att ett särskilt ansvar oberoende av åtagande ansetts böra åvila anstalten vid fullgörandet av dess konkreta prestationer till allmänheten.

Enligt den andra meningsriktningen, vilken avvisar avtalskonstruktionen, skall anstaltens skadeståndsskyldighet grunda sig på ett otillfredsställande fullgörande av en obligatorisk offentlig förvaltningsuppgift[45]. Landstings och städers ansvar för kroppsskada, som drabbat patienter vid

---

[43] Se betr. det förra fallet UfR 1946:1007 samt betr. det senare fallet UfR 1932:204 och NRT 1903:378.

[44] Se ang. landstings ansvar för smitta, som spritts från ett sjukhus utan att förmedlas av en viss patient, NJA 1944:580 (landsting ålades att utgiva skadestånd till en person, som smittats vid en tyfusepidemi, vilken utbrutit i ett samhälle därigenom, att smittämne till följd av "landstingets" försummelse genom en avloppsledning från landstingets epidemisjukhus förts ned i ett vattendrag och därifrån in i samhällets vattenledning).

[45] *Sundberg*, Ansvar s. 75. Jfr rådhusrättens motivering i NJA

vederbörande sjukhus, skall sålunda vara en konsekvens av deras lagstadgade plikt att "ombesörja anstaltsvård för sjukdom, skada och kroppsfel"[46]. Lagen nämner visserligen intet om det närmare innehållet i landstingens och städernas förpliktelser mot de enskilda patienterna, men man kan dock möjligen av lagens stadganden sluta sig till en plikt att "bereda allmänheten fullgod sjukhusvård". Mot denna förklaring kan emellertid göras en viktig invändning. Ansvaret för kroppsskada, som drabbat patient genom sjukhuspersonalens vållande, kan ej gärna vara något för de offentliga sjukhusen särskilt utmärkande. Tvärtom måste antagas, att samma ansvar åvilar den, som driver ett privat sjukhus[47]. Och att motivera samma skadeståndsregel på olika sätt, beroende på om den tillämpas på ett offentligt eller ett enskilt

---

1942:718 (märk, att hovrättens av HD fastställda dom har en betydligt försiktigare motivering).

Jfr även *Alexanderson* II s. 94. A. antager här ett offentligrättsligt förhållande mellan sjukhus och patient men fasthåller dock vid att förhållandet är analogt med ett avtalsförhållande.

Anmärkas må i detta sammanhang, att kommuns åliggande att ombesörja folkskoleundervisning ej i och för sig har ansetts medföra skyldighet för kommunen att utgiva skadestånd för kroppsskada, som drabbat elev till följd av lärares vårdslöshet (FFR 1945 s. 200, ovan not 22).

[46] SjL 1 §.

[47] Motiveringarna i de ledande svenska rättsfallen lägga sålunda ingen särskild vikt vid sjukhusens offentlighet; det framhålles endast, att landstinget eller staden "såsom utövare av verksamheten å sjukhuset" är ansvarig för skada, som orsakas patient genom sjukvårdspersonalens fel eller försummelse.

Jfr ur dansk rättspraxis UfR 1946:1007 (ägarinna av privat förlossningshem ansvarig för skada genom smitta, som patient ådragit sig på grund av vid hemmet anställd sjuksköterskas vårdslöshet). Jfr även UfR 1927:475, 1937:581.

Om man antager, att huvudmannen för ett offentligt sjukhus är skyldig att utgiva skadestånd för kroppsskada, som uppkommit till följd av obefogad vägran att mottaga vårdsökande på sjukhuset, bör däremot detta skadeståndsansvar otvivelaktigt betraktas som offentligrättsligt grundat. Jfr ovan not 19.

sjukhus, framstår knappast som en osökt lösning av problemet. Härtill kommer, att motiveringen i fråga förutsätter, att det åligger kommunen som en ovillkorlig plikt att driva sjukhuset, men att åtskilliga kommunala sjukvårdsinrättningar drivas frivilligt (eventuellt med statsbidrag); att andra regler eller en annan motivering skulle gälla beträffande dessa senare anstalter eller beträffande statliga sjukhus, vilkas drivande ju knappast kan anses åligga staten som en plikt, torde icke kunna hävdas.

Domsmotiveringarnas försiktiga formulering lämnar icke något positivt stöd för att offentliga anstalters ansvar för kroppsskada, vållad av underordnad, har betraktats såsom en följd av att anstalten åsidosatt några åtagna eller lagstadgade förpliktelser mot nyttjarna; ej heller synas domstolarna ha åberopat något fingerat garantiåtagande från anstaltens sida eller någon allmän regel om offentligrättsligt skadeståndsansvar. Vid sådant förhållande har man endast att konstatera, att domstolarna självständigt, utan stöd av lag eller avtal, ha antagit, att vissa offentliga anstalter äro skyldiga att utgiva ersättning för kroppsskada, som vållats av anstaltspersonal i samband med fullgörandet av anstaltens prestationer till en viss nyttjare. Då ett dylikt ansvar i svensk rätt endast brukar antagas föreligga i obligatoriska förhållanden, är det troligt, att domstolarna härvid ha ansett sig tillämpa allmänna principer om obligatoriskt skadeståndsansvar.

En regel om företagares ansvar för skada, vållad av underordnad, är av praktisk betydelse i två hänseenden: dels verkar den skadeprevenerande, i den mån det står i företagarens makt att genom säkerhetsåtgärder av olika slag förebygga skada, vållad av underordnad, och dels ökar den utsikten för den skadelidande att erhålla full gottgörelse för skadan[48]. Vidare bör beaktas, att en dylik regel gör det möj-

---

[48] Jfr *Lundstedt* I s. 464 ff.

ligt för den skadelidande att få ersättning även i sådana fall, där det är svårt att bevisa vållande från företagsledningens sida, eller där det på grund av föreliggande omständigheter är tydligt, att ett fel begåtts från personalens sida, men där det icke kan fastställas, vem som är den skyldige[49].

Vad särskilt beträffar ansvaret för skada, som drabbat sjukhuspatient, bör man beakta den mer eller mindre hjälplösa belägenhet, vari nyttjaren här befinner sig. Anstaltsledningens möjligheter att genom förebyggande åtgärder förhindra skador äro visserligen begränsade men dock större än nyttjarens, varför det ur skadepreventionens synpunkt är motiverat att i viss utsträckning låta anstalten bära den ekonomiska risken för inträffande skador. Och ur reparativ synpunkt ligger anstaltens ansvar helt i linje med det humanitära syfte, som uppbär sjukhusens verksamhet.

Så länge svensk rätt ej erkänner någon allmän princip om ansvar för underordnads vållande även i utomobligatoriska förhållanden, är det givetvis av vikt att ha fasta hållpunkter för avgränsningen av det område, inom vilket ett dylikt ansvar bör antagas. Detta är av betydelse ej endast för domstolarna utan även för parterna, som böra kunna förutse de rättsliga konsekvenserna av sitt handlande. I fråga om offentliga anstalter erbjuder inriktningen av en anstalts verksamhet på en bestämd nyttjare en lämplig hållpunkt för avgränsningen. Anstalten kan utgå ifrån att dess strikta ansvar inträder endast i fråga om skada i samband med dess konkreta prestationer till allmänheten, och den enskilde kan förlita sig på att hans utsikter att erhålla gottgörelse för skada, som orsakas honom av anstaltens personal, ökas i samma mån som han underkastar sig de sär-

---

[49] Vissa fakta, t. ex. att ett instrument eller en duk kvarglömts i ett operationssår, eller att en patient under narkos blivit bränd av ett värmekrus, kunna i och för sig indicera, att ett fel begåtts av anstaltens personal, även om det ej skulle vara möjligt att fastställa, vem som begått felet. Se t. ex. UfR 1936:139.

skilda risker eller kostnader, som äro förenade med anstaltsnyttjandet.

B. ANSVAR FÖR ANNAN SKADA ÄN PERSONSKADA.

Offentliga anstalters ansvar för sakskada eller för ekonomisk skada utan samband med person- eller sakskada är i allmänhet ej bestämt genom lagregler i egentlig mening[50]. Däremot är detta skadeståndsansvar, till skillnad från ansvaret för personskada, i stor utsträckning reglerat genom uttryckliga bestämmelser av annat slag. Järnvägs, postverkets och telegrafverkets skadeståndsansvar är sålunda bestämt genom administrativa författningar samt elektricitets-, gas-, vattenlednings- och avloppsverks ansvar genom särskilda reglementsklausuler. Dessa båda grupper av anstalter komma här att ägnas störst uppmärksamhet, men även frågan, vilka skadeståndsregler som böra tillämpas vid sådana anstalter, där uttryckliga bestämmelser i ämnet saknas, kommer att beröras i korthet.

1. Järnvägs, postverkets och telegrafverkets skadeståndsansvar.

Reglerna om järnvägs och telegrafverkets ansvar gentemot sina nyttjare för annan skada än personskada återfinnas i järnvägstrafikstadgan[51] samt telegrafreglementet och telefonreglementet[52], vilka författningar utfärdats av KMt ensam. Motsvarande regler beträffande postverket äro

---

[50] Jfr dock ang. elektricitetsverks legala skadeståndsansvar nedan s. 223 f.

[51] TrSt §§ 79—93 m. fl. §§ (jfr 1886 års lag om järnvägs ansvarighet 12 § och ElAnlL 13 §). Ang. gällande internationella bestämmelser, se IFP art. 28—46 och IFG art. 26—46 (jfr TrSt § 1:2).

Frågan om en omarbetning av järnvägstrafikstadgans ansvarighetsregler är föremål för utredning; se riksd. skr. 1943 nr 440 samt FT 1944 s. 47, 1947 s. 221.

[52] TgfRegl § 3 och TfnRegl § 3 (jfr FjärrförbKonv art. 31).

innefattade i en kunglig förordning[53]; denna har visserligen tillkommit under riksdagens medverkan, men detta torde finna sin förklaring däri, att ersättningar till postverkets nyttjare utbetalas av postmedlen, vilka stå under riksdagens disposition[54]. Reglerna om dessa anstalters skadeståndsansvar avvika i olika hänseenden från de allmänna rättsgrundsatser om skadeståndsskyldighet i obligatoriska förhållanden, vilka eljest måste antagas ha varit tillämpliga på detta område; å ena sidan är nämligen ansvaret i princip ej beroende av vållande från anstaltsledningens eller personalens sida, och å andra sidan är ansvaret i flera avseenden underkastat betydande inskränkningar. Då reglerna ej äro innefattade i lagar i egentlig mening, uppkommer stundom frågan, i vilken utsträckning och på vad grund de utesluta tillämpningen av allmänna rättsgrundsatser, en fråga, till vilken det blir anledning att återkomma på skilda ställen i den följande framställningen.

a. Den principiella utgångspunkten: ansvar eller ej?

Vid bedömandet av frågan, i vilken utsträckning allmänna skadeståndsregler kunna komma till användning vid sidan av de speciella reglerna om järnvägs, postverkets och telegrafverkets skadeståndsansvar, har man att taga hänsyn till det principiella betraktelsesätt, som sistnämnda regler giva uttryck åt.

---

[53] KF 18/5 1934 (nr 168) ang. postverkets ansvarighet för försändelser och medel, som mottagits till postbefordran. (Jfr PostSt §§ 5, 133 och PostgiroF 8 §.)

Ang. gällande internationella bestämmelser (jfr PAF § 1:5), se PostKonv art. 59 ff.; AssAvt art. 18 ff.; PaketAvt art. 32 ff.; PostfskAvt art. 5 ff.; PostanvAvt art. 24 ff.; PostgiroAvt art. 13 ff.; InkAvt art. 16 ff.; TidnAvt art. 12.

[54] Jfr RF § 60 samt KPr 1870 nr 32, s. 6 och 9, och KPr 1934 nr 71, s. 6 och 10 f. Se även KPr 1929 nr 29 (nedan not 152).

Telegrafverket ansvarar enligt uttryckliga stadganden icke för olägenhet eller förlust, som kan vållas genom oriktigt telegraferat eller expedierat, uteblivet eller för sent ankommet telegram eller genom avbruten telefonförbindelse eller oriktigt expedierat, uteblivet eller försenat telefonsamtal[55]; ej heller ansvarar telegrafverket gentemot telefonabonnent för oriktighet i telefonkatalogen eller för skada genom inverkan av elektrisk ström[56]. Telegrafverkets ansvarsfrihet omfattar även det fall, att vållande från personalens sida kan påvisas[57]. Nämnda stadganden äro praktiskt taget uttömmande och måste anses giva uttryck åt den uppfattningen, att telegrafverket icke i något avseende ansvarar gentemot sina nyttjare för skada, som kan uppkomma i samband med nyttjandet[58]. Fel eller brister i telegrafverkets prestationer kunna endast medföra skyldighet för verket att

---

[55] TgfRegl § 3; SI I § 4; TfnRegl § 3; TfnAbVillk avd. VI, 8 och 9 st. Jfr FjärrförbKonv art. 31, som stadgar total ansvarsfrihet för telegrafförvaltningarna gentemot deras nyttjare.

[56] TfnAbVillk avd. VI, 10 st.; ElAnlL 4 § 4 st.

[57] I rättsfallet NRT 1933:66 ogillades skadeståndsanspråk mot telegrafverket för skada, som genom förvanskning av ett telegram orsakats dettas mottagare. Telegrafreglementets friskrivningsklausul godtogs här på följande grunder. Dels vore reglementet tillräckligt offentliggjort genom att vara tillgängligt på alla telegrafstationer; det ålåge därför den enskilde att taga reda på dess innehåll eller i annat fall handla på egen risk. Dels vore reglementet ej någon ensidig förklaring från telegrafverkets sida utan ett led i avtalet mellan avsändaren och telegrafverket; mottagaren, som stode utanför detta avtalsförhållande, kunde i varje fall ej ha större rätt mot telegrafverket än avsändaren. Och dels gällde regler av liknande innehåll även i andra länder.

Ang. motsvarande problem ur svensk synpunkt, se *Ramming*, Telegrafverkets frihet från ansvar för skada och förlust genom oregelmässigheter i telegraf- och telefontrafiken (FT 1938 s. 136 ff.).

Betr. telegraftjänstemans personliga skadeståndsansvar, se nedan not 171.

[58] I utomobligatoriska förhållanden är telegrafverket däremot underkastat allmänna skadeståndsregler; se NJA 1929:520.

vidkännas nedsättning i de avgifter, som eljest skolat utgå[59]. Från frågan om telegrafverkets skadeståndsansvar kan därför bortses i den följande framställningen.

Postverket ansvarar i princip gentemot sina nyttjare endast i den omfattning dylikt ansvar är uttryckligen stadgat; denna regel är visserligen ej positivt uttalad men förutsättes uppenbarligen såsom självklar[60]. Detta innebär, att postverket i vissa av sina rörelsegrenar åtnjuter en lika total ansvarsfrihet som telegrafverket; postverket ansvarar sålunda ej i något avseende för brevförsändelser, som ej äro rekommenderade, assurerade eller belagda med postförskott, ej heller för fullgörande av tidningsabonnemang[61]. Även i fråga om försändelser, för vilka ersättning i och för sig kan ifrågakomma, är postverket ansvarigt endast i den omfattning,

---

[59] Jfr nedan s. 279.

[60] PAF § 1:1. Jfr *Hammarskjöld* s. 110 och *Holmbäck* s. 99.

Enligt KF 12/11 1872 (nr 72 s. 3) ang. postverkets ansvarighet för försändelser, som till postbefordran avlämnats, § 10, ansvarade postverket, förutom för paket samt rekommenderade eller assurerade försändelser, endast "på grund av förbehåll om s. k. postförskott eller annat särskilt avtal". Detta stadgande kan möjligen betraktas som ett uttryck för att något egentligt avtalsförhållande ej ansågs föreligga beträffande andra försändelser än de nämnda. (Tanken, att postverkets ansvarsfrihet skulle innebära, att intet egentligt avtalsförhållande förelåge, avvisas dock av *Hammarskjöld* s. 122.) I varje fall torde de nuvarande ansvarighetsbestämmelserna historiskt sett ha utvecklat sig sålunda, att bestämmelser om postverkets ansvarighet successivt införts och utvidgats i administrativ väg såsom särskilda undantag från den förutsatta principen om postverkets ansvarsfrihet.

I norsk rätt, som har en allmän lagregel om ansvar för underordnads vållande i såväl inom- som utomobligatoriska förhållanden, har det ansetts nödvändigt att särskilt motivera postverkets ansvarsfrihet på det sättet, att stadgandena härom betraktas som villkor i de avtal, som antagas ingås mellan postverket och dess nyttjare; se NRT 1932:1132 (nedan not 88; jfr även ang. telegrafverkets ansvarsfrihet ovan not 57).

[61] Jfr RÅ 1923 K 179 samt PostSt § 115, 2 st. (jfr TidnAvt art. 12).

som uttryckligen stadgats, och detta även om vållande till en uppkommen skada ligger personalen till last[62]. En viss uppmjukning av denna princip har dock på enstaka punkter kunnat iakttagas i rättspraxis[63].

Järnvägstrafikstadgan uppställer däremot som huvudregel, att järnväg gentemot den trafikerande allmänheten är ansvarig för fullgörandet av det arbete, som i tjänsten utföres av järnvägens personal[64]. Då särskilda regler finnas rörande de praktiskt viktigaste fallen av järnvägs skadeståndsansvar, får nämnda regel huvudsakligen den innebörden, att järnväg i sådana fall, där vållande från "järnvägens" sida förutsättes, ansvarar ej endast för järnvägsförvaltningens utan även för den underordnade personalens vållande. Genom sin allmänna formulering kommer emellertid regeln därutöver att innebära, att järnväg ansvarar för skada, som orsakats trafikant genom personalens vållande, även i sådana fall, där järnvägstrafikstadgans bestämmelser åsidosatts men uttryckliga stadganden om järnvägens skadeståndsansvar saknas[65].

b. I vilken utsträckning är anstaltens ansvar beroende av personalens vållande?

Postverkets ansvarighet är i princip helt oberoende av vållande från personalens sida. Postverket ansvarar sålunda

---

[62] Se NRT 1932:1132 (nedan not 88) och 1936:272 (nedan not 107, 152).

[63] Se betr. mottagares ersättningsanspråk nedan s. 219 f. Jfr även NRT 1926:712 (nedan not 88).

[64] TrSt § 5, 1 st. (jfr IFP art. 39, IFG art. 39).

[65] Ett exempel på järnvägs ansvar för skada, beträffande vilken speciella stadganden saknas, erbjuder UfR 1947:350 (järnväg ansvarig för skada, som drabbat godsemottagare därigenom, att personalen stämplat en fraktsedelsdubblett, som innehöll felaktig uppgift om godsets beskaffenhet, och mot vars företeende avsändaren lyckats erhålla betalning för den värdelösa lasten).

även för skada på grund av brottslig handling eller på grund av olyckshändelse; ej ens skada på grund av force majeure är undantagen[66]. Å andra sidan gälla inskränkningarna i postverkets ansvarighet, såsom förut framhållits, även i fall, där uppsåt eller vållande ligger verkets personal till last.

Även järnvägs ansvarighet är, trots den nyssnämnda huvudprincipen, i de praktiskt viktigaste fallen i princip oberoende av vållande från personalens sida. Järnvägs ansvar för förlust eller minskning av eller skada å gods eller inskrivet resgods omfattar sålunda även fall av skada på grund av brottslig handling eller olyckshändelse, dock ej händelse av högre hand (force majeure), och järnvägs ansvar för överskridande av leveransfrist uteslutes endast, om det visas, att förseningen berott på förhållande, som järnvägen ej föranlett och ej heller förmått avvärja[67]. Å andra sidan gälla inskränkningarna i järnvägs ansvarighet i allmänhet även i fall av vållande från personalens sida[68]; endast för skada, som orsakats med uppsåt eller av grov vårdslöshet å järnvägens sida, skall full ersättning utgå[69]. Emellertid märkes, att järnväg i en del fall ansvarar endast för skada, orsakad genom personalens vållande; detta gäller t. ex. i viss utsträckning beträffande resgods[70] och vissa andra föremål[71],

---

[66] Se närmare nedan s. 207 f.

[67] TrSt §§ 80, 86 (jfr §§ 34, 35, 44, 55). Jfr även IFP art. 30, IFG art. 27.

I ett finskt rättsfall (FJFT 1913:369) ansågs järnväg ej ersättningsskyldig för gods, som stulits ur en järnvägsvagn, då vållande ej låg personalen till last. HB 12:2 tillämpades här i stället för trafikreglementets bestämmelser. Denna lösning förefaller ganska främmande ur svensk rätts synpunkt.

[68] Jfr dock TrSt § 81:3.

[69] TrSt § 87 (jfr IFP art. 36, IFG art. 36).

[70] TrSt §§ 28:4 (jfr JS III:58), 36:4 (jfr JS VI:12), 40:1 (jfr JS VII:1). Jfr även IFP art. 28:2.

[71] TrSt §§ 42:1, 2 st., 49:2, 2 st.

Jfr även JS VIII:21 (ang. järnvägs ansvar för skada å trafikanten tillhörig cisternvagn).

beträffande gods, som upplagts till förvaring[72], samt vid vissa militära godstransporter[73].

Även om sålunda postverkets och i allmänhet även järnvägs skadeståndsansvar i princip är oberoende av personalens vållande, måste dock ett viktigt undantag göras från denna regel. Om nämligen försändelse eller gods förlorats genom att utlämnas till fel person, blir anstaltens skadeståndsansvar beroende av om personalen iakttagit tillbörlig försiktighet vid bedömandet av frågan, om den, till vilken försändelsen eller godset utlämnats, varit rätt mottagare eller behörigt ombud för denne[74]. Denna fråga bör avgöras enligt gällande föreskrifter om legitimation vid utkvittering av försändelser eller gods[75]. Om den felaktiga utlämningen ägt rum mot företeende av kvitto eller fullmakt, som förfalskats, ansvarar anstalten emellertid oberoende av personalens vållande[76].

c. Ersättningsgill skada; ersättningsbeloppets storlek.

De skador, som kunna drabba nyttjare av järnväg eller postverket, kunna indelas i tre grupper: dels sakskada ge-

---

[72] TrSt § 80, 2 st. (jfr § 78:3).

[73] MilJvRegl 58 mom.

[74] Se i fråga om postverkets ansvarighet NJA 1880:166, 1927:172, 1937:642, 1943:537 och NRT 1932:1132 samt i fråga om järnvägs ansvarighet NJA 1907:421 och JS IV:15, V:32,45,46,47, VI:18,23 ävensom UfR 1873:273, 1915:403 H, 1919:230, 1926:158, 1931:547, 1933:36 H, 1945:1164.

[75] Jfr ovan s. 161 f.

[76] Se i fråga om postverkets ansvarighet NJA 1918:153, Svea HovR dom 16/5 1947 nr 240 (nedan not 119) och NRT 1926:78 samt i fråga om järnvägs ansvarighet UfR 1881:162, 1903 A 152.

Oriktigt är sålunda att vid förfalskning göra frågan om anstaltens ansvar beroende av personalens vållande (jfr underrätternas domar i NJA 1918:153 och SJT 1926:31 samt skiljedomen i JS VI:1).

nom total eller partiell förlust eller förstörelse av gods eller försändelse, dels förlust på grund av felaktig utbetalning av penningmedel[77] och dels slutligen ekonomisk förlust utan samband med någon skada av de två förstnämnda typerna.

Postverket är skyldigt att utgiva ersättning för i vederbörlig ordning[78] till befordran avlämnad assurerad eller rekommenderad försändelse samt för oassurerat paket, om försändelsen har gått förlorad (eventuellt genom att utlämnas till fel person), eller om dess innehåll helt eller delvis har förkommit eller har skadats[79]; postverket ansvarar dock i princip ej för skada, som orsakats genom försening av försändelse, t. ex. skada genom förskämning av innehållet i ett

---

[77] Ang. skälet till att anstaltens kvarstående redovisningsskyldighet vid felaktig utbetalning här behandlas tillsammans med anstaltens egentliga skadeståndsskyldighet, se ovan s. 165 f.

[78] Postverket ansvarar enligt PAF § 1:2 ej för försändelse, som varit avsedd att befordras under assurans eller rekommendation eller såsom postförskott, men som ej avlämnats till befordran i föreskriven ordning utan t. ex. nedlagts i brevlåda, och som därför ej kommit att behandlas på åsyftat sätt.

[79] PAF §§ 2—4 (jfr PostKonv art. 59; AssAvt art. 18; PaketAvt art. 32; PostfskAvt art. 5).

Enligt PAF § 3, 3 st., ansvarar dock postverket för total eller partiell förlust av innehållet i rekommenderad försändelse, endast om försändelsen varit förseglad i enlighet med de för assurerade brev gällande föreskrifterna (jfr PostSt § 36:1). Enligt PostKonv art. 59 ansvarar postverket endast för total förlust av rekommenderad försändelse (således ej för skada eller plundring).

Försändelse torde böra anses som förlorad, när inledda efterforskningar avslutats utan positivt resultat (jfr UfR 1879:394). Om inrikes försändelse kommer tillrätta, sedan ersättning utbetalts, äger nyttjaren ej återfå den (PAF § 10:2; jfr däremot ang. de internationella reglerna ovan s. 163 not 13).

Ang. postverkets ansvarighet för assurerade försändelser, se NJA 1880:166, 1918:153, 1927:172; SJT 1921:54; UfR 1879:394, 1882:205, 1904 B 285 H, 1906:640, 1946:484; NRT 1926:78, 1936: 272; ang. rekommenderade försändelser NJA 1927:172; NRT 1932: 1132; ang. paket RÅ 1917:75, 1920 C 147; UfR 1948:910; NRT 1926: 712.

försenat paket[80]. Ersättningen får i allmänhet ej överstiga värdet av förlusten eller skadan med bortseende från indirekt skada och utebliven vinst[81]; rekommenderad försändelse, som gått förlorad, ersättes dock med ett fixt belopp[82]. Bevisbördan för att skada av påstådd art och omfattning inträffat, åvilar i princip nyttjaren[83]. I saknad av utredning om värdet av assurerad försändelse skall emellertid detta anses ha utgjort det å försändelsen angivna assuransbeloppet[84]; och om värdet av det skadade innehållet i rekommenderad försändelse eller av det helt eller delvis förkomna innehållet i rekommenderat brev, som förseglats enligt de för assurerade brev gällande föreskrifterna, ej kan fastställas, anses värdet hava utgjort samma fixa belopp, som utgår

---

[80] PAF § 1:3, 2 st. Generalpoststyrelsen äger dock, när sådant prövas vara av förhållandena påkallat, tillerkänna avsändaren ersättning även i hithörande fall (§ 1:3, 3 st.). — PaketAvt saknar förbehåll om ansvarsfrihet för skada, orsakad av försening.

Tidigare saknades uttryckliga bestämmelser i detta hänseende. I rättsfallet RÅ 1917:75 vägrades likväl ersättning för ett paket, som skadats på grund av försening. Generalpoststyrelsens motivering i detta fall synes innebära en sammanblandning av sakskada på grund av försening med av försening orsakad förlust utan samband med sakskada, för vilket senare slag av förlust ersättning enligt redan då gällande bestämmelser ej kunde utgå.

Enligt dansk rätt skall ersättning utgå för paket, vars innehåll skadats på grund av försening, dock ej vid force majeure; se Postlov 9/5 1919 nr 288, § 22 b och f, samt UfR 1948:910.

Anmärkas bör, att järnväg ansvarar för sakskada, även om den orsakats av försening; se nedan not 110.

[81] PAF § 1:3, 1 st., jämfört med §§ 2—4 (jfr AssAvt art. 18:3,5,6; PaketAvt art. 32:2,6,7).

Ang. skadeberäkningen vid förlust av assurerad försändelse, se SJT 1921:54.

[82] PAF § 3, 1 st. (jfr PostKonv art. 59:2).

[83] Jfr nedan s. 211 f.

Vid tvekan om rätta värdet av föremål, som varit inneslutet i försändelsen, skall detta värde bestämmas på sätt som är föreskrivet i gällande lag om skiljemän (PAF § 9).

[84] PAF § 2, 1 st. (AssAvt art. 18 saknar motsvarande regel).

för förlorad rekommenderad försändelse[85]. Postverkets ansvarighet är i dessa fall alltid begränsad till vissa maximibelopp: beträffande assurerad försändelse assuransbeloppet[86] och beträffande rekommenderad försändelse eller oassurerat paket en fix summa[87]. Ansvarsbegränsningen gäller även i fall av vållande från personalens sida[88]. Beträffande assurerad eller rekommenderad försändelse, innehållande inkasseringshandlingar, gälla samma regler som för andra assurerade eller rekommenderade försändelser; postverket an-

---

[85] PAF § 3, 2 och 3 st.

[86] PAF § 2, 1 st. (jfr AssAvt art. 18:3; PaketAvt art. 32:3).
Ang. beräkningen av ansvarsbeloppet vid underförsäkring, se UfR 1882:205. Ett för 400 kr. assurerat brev, som i verkligheten innehöll c:a 1400 kr., förstördes vid en eldsvåda på ett postkontor, varvid dock 250 kr. av innehållet räddades. Postverket betalade endast skillnaden mellan assuransbeloppet och det räddade beloppet. Domstolen ansåg postverket skyldigt att betala hela assuransbeloppet. Avsändarens åsikt, att allmänna rättsregler om underförsäkring borde tillämpas, vann i princip ej anslutning från domstolens sida, men då avsändaren endast krävt ett lägre, efter nämnda principer uträknat belopp, utdömdes detta. — Jfr *Holmbäck* s. 107.

[87] PAF §§ 3 och 4 (jfr PostKonv art. 59:2; PaketAvt art. 32:2). Jfr RÅ 1920 C 147.

[88] NRT 1932:1132. Postverket ansågs ej ersättningsskyldigt utöver det i postloven bestämda beloppet för förlust genom att rekommenderat brev med inneliggande check på grund av postpersonalens försummelse utlämnats till annan än adressaten, eftersom postlovens bestämmelser vore likställda med avtalsvillkor och uttömmande reglerade rättsförhållandet mellan postverket och korrespondenterna, varför allmänna regler om ansvar för underordnads vållande ej kunde åberopas.
Jfr NRT 1926:712. Då det berott av grov vårdslöshet från postverkets sida, att en ovidkommande person hade kunnat stjäla ett paket, förpliktades postverket att betala paketets avsändare full ersättning för paketets värde. — Den här hävdade principen, att ansvarsbegränsningen bortfaller vid grov vårdslöshet, har i norsk praxis tillämpats endast i fråga om paket, vilket motiverats med att värdet av vanliga paket i allmänhet är mycket mindre än värdet av assurerade eller rekommenderade försändelser, beträffande vilka

svarar här emellertid även för det fall, att inkasseringshandling gått förlorad, sedan det kuvert, i vilken den varit innesluten, öppnats, varvid den lidna skadan ersättes intill det belopp, som kunnat utgå vid förlust av själva försändelsen[89].

I de fall, där järnväg är ansvarig för förlust eller minskning av eller skada å gods, åligger det i princip nyttjaren att bevisa, att skada av påstådd art och omfattning inträffat[90]. Ersättningsbeloppet beräknas här på grundval av godsets allmänna handelsvärde eller, om detta ej kan fastställas, det värde, som gods av samma slag och beskaffenhet hade å avsändningsorten vid tiden för godsets mottagande till befordring[91]. Att trafikanten möjligen inköpt eller kan ersätta godset för ett billigare pris, saknar betydelse[92]; å andra sidan kan ersättning för indirekt skada eller utebliven vinst ej ifrågakomma[93], såvida ej förlusten, minskningen

---

det därför är av större vikt att upprätthålla postverkets ansvarsbegränsning (jfr domskälen i det ovannämnda rättsfallet NRT 1932:1132). (Regeln är f. ö. numera upptagen i den norska postloven 8/6 1928 nr 2, § 15.) För svensk rätts del torde principen knappast kunna åberopas. I fråga om järnvägs ansvarighet gäller den däremot på grund av uttryckligt stadgande, dock ej beträffande "dyrbarheter" (TrSt § 87).

89 PAF § 6:1,2 (jfr InkAvt art. 16, 17).

90 Jfr nedan s. 213. — I fråga om förlust av resgods kunna avsevärda bevisningssvårigheter uppstå, då motsvarighet saknas till fraktsedels uppgifter om godsets innehåll. Jfr JS IV:10 samt IFP art. 31, enligt vilken viss ersättning utgår, även om skadans storlek icke bevisas.

Kan gods ej utlämnas inom trettio dagar efter leveransfristens utgång, anses det förlorat, utan att nyttjaren behöver föra bevisning härom (TrSt § 83). Kommer godset sedermera tillrätta, efter det att ersättning utbetalts, äger nyttjaren under vissa förutsättningar återfå godset (TrSt § 84). (Jfr IFP art. 32; IFG art. 30.)

91 TrSt §§ 34, 85:1,2 (jfr IFP art. 31, 33; IFG art. 29, 32).

92 Jfr JS IV:48.

93 Jfr JS V:34.

Enligt IFP art. 35:4 och IFG art. 35:4 kan vid deklaration av

eller skadan orsakats med uppsåt eller av grov vårdslöshet å järnvägens sida, i vilket fall full ersättning för den lidna skadan skall utgå[94]. Undantagsvis kan ersättningsbeloppet vara begränsat till ett visst maximum; detta gäller dels, om järnvägen uppställt dylik begränsning som villkor för fraktnedsättning[95], och dels i fråga om "dyrbarheter"[96]; i sistnämnda fall gäller ansvarsbegränsningen även vid uppsåt eller grov vårdslöshet å järnvägens sida[97].

Postverkets ansvarighet för felaktigt utbetalda postanvisnings-, postgiro-, postförskotts- och inkasseringsmedel omfattar helt naturligt det belopp, som postverket är skyldigt att redovisa[98]. Någon ersättning för indirekt skada eller utebliven vinst ifrågakommer ej[99]. Däremot kan ansvarigheten bortfalla, om det visas, att beloppet trots den felaktiga utbetalningen kommit den rätte adressaten tillgodo[100]. Sam-

---

leveransintresse ersättning utgå även för indirekt skada eller utebliven vinst intill det deklarerade beloppet.

[94] TrSt § 87 (enligt IFP art. 36 och IFG art. 36 fördubblas i detta fall de eljest gällande maximibeloppen).

[95] TrSt § 85:3 (jfr IFG art. 34).

[96] TrSt §§ 28:4, 2 st., 34, 85:4 samt bil. A, avd. A p. 3. Ang. praxis, se JS IV:4, V:44, VIII:19, IX:63 samt UfR 1912:501.

IFP och IFG sakna begreppet "dyrbarheter"; i stället stadgas en generell begränsning av ansvarsbeloppet (IFP art. 31, 33; IFG art. 29, 32). Denna begränsning bortfaller dock i viss mån dels vid uppsåt eller grov vårdslöshet å järnvägens sida (IFP art. 36; IFG art. 36), dels vid deklaration av leveransintresse (IFP art. 35; IFG art. 35).

[97] TrSt §§ 28:4, 2 st., 34, 87. Ansvarsbegränsningen torde dock ej gälla, om järnvägsförvaltningen själv varit vållande till skadan; jfr *Flodin-Wikander*, s. 231.

[98] PAF § 7, PostgiroF 8 § (jfr PostförskAvt art. 6; PostanvAvt art. 24; PostgiroAvt art. 13; InkAvt art. 16).

Jfr ang. postverkets ansvarighet för postanvisningsbelopp SJT 1926:31, UfR 1882:972 och NRT 1926:78 samt ang. postgirobelopp NJA 1937:642, 1943:537 och Svea HovR dom 16/5 1947 nr 240.

[99] PAF § 1:3.

[100] NJA 1943:537. Postverket hade till en föreståndare hos en stads familjebidragsnämnd utbetalt ett större belopp från nämn-

ma regler torde gälla i fråga om järnvägs ansvarighet för felaktigt utbetalt efterkravsbelopp[101].

Vad beträffar ekonomisk förlust utan samband med sakskada eller felaktig utbetalning av penningmedel, kan anstaltens ansvar vara begränsat i olika avseenden.

Postverket ansvarar sålunda i princip ej för förlust på grund av försening av försändelse[102]; generalpoststyrelsen äger dock efter prövning i varje särskilt fall intill ett visst maximibelopp tillerkänna avsändare ersättning för särskilda kostnader, som förorsakats honom genom försening av assurerad eller rekommenderad försändelse, oassurerat paket eller postanvisnings- eller postgiromedel[103]. Om postförskottsförsändelse, som avlämnats till befordran i föreskriven ordning[104], eller inkasseringshandling utlämnats utan utkrävande av hela postförskotts- eller inkasseringsbeloppet, är postverket skyldigt att ersätta försändelsens avsändare det icke inkasserade beloppet[105]; ersättningen kan således ej överskrida detta belopp, vilket å andra sidan skall utgå, även om den verkliga skadan skulle vara mindre[106]. För förluster, som eljest kunna förorsakas genom fel vid

---

dens postgirokonto mot ett av föreståndaren ensam undertecknat utbetalningskort, oaktat han ägde allenast i förening med annan person utkvittera medel för nämnden. Föreståndaren använde det uttagna beloppet till att täcka en förskingring av staden tillhöriga medel. Stadens ersättningstalan mot postverket ogillades, då det utbetalda beloppet kommit staden till godo. (Jfr även NJA 1937: 642, nedan not 162.)

[101] TrSt § 70 (jfr IFG art. 19).

[102] PAF § 1:3, 2 st.; PostgiroF 8 § 2 st. (jfr PostgiroAvt art. 13:3; InkAvt art. 18). Jfr RÅ 1923 K 178, 179, 1924 K 16.

Ang. sakskada genom försening, se ovan not 80.

[103] PAF § 1:3, 4 st.

[104] Jfr ovan not 78.

[105] PAF §§ 5, 6:3 (jfr PostfskAvt art. 7; InkAvt art. 16). Jfr UfR 1906:605, 1913:591.

[106] Enligt de internationella bestämmelserna har däremot ifrågavarande belopp endast karaktären av en maximigräns för skadeståndet.

postbehandlingen av försändelser, ansvarar postverket ej alls[107].

Järnväg ansvarar vid personbefordran ej för förlust, som kan tillskyndas resande genom tågförsening eller genom att den resande eljest ej kunnat på åsyftat sätt företaga eller fullfölja en tågresa, till vilken han löst biljett[108]. I vissa fall är järnvägen fri från ansvar för försening även vid befordran av djur[109]. Beträffande gods och inskrivet resgods i allmänhet ansvarar järnväg för förlust på grund av försening, i den mån vissa i järnvägstrafikstadgan angivna leveransfrister överskridits[110]. Ersättning skall lämnas för den verk-

---

[107] Se. t. ex. UfR 1907:439 (postverket ej ersättningsskyldigt mot avsändare av postförskottsförsändelse, som tillskyndats förlust därigenom, att den postanvisning, varigenom postförskottsbeloppet tillställdes honom, ej försetts med reglementsenlig påskrift, att den avsåge redovisning av postförskottsmedel).

Jfr även NRT 1936:272 (postverket ej ersättningsskyldigt mot bank, som sänt penningar i assurerade brev till en brevbärare, vilken genom växelförfalskning bedragit sig till penningarna av banken; detta fall gällde dock ej fel i själva postbehandlingen, även om brevbäraren begagnat sig av postverket för att kunna fullfölja brottet).

I båda dessa fall åberopades som domskäl bl. a., att postverkets ansvarighet upphört i och med att medlen eller försändelserna utlämnats till rätt adressat.

[108] TrSt §§ 22:2, 26:3 (jfr IFP art. 28:1). Jfr RÅ 1929 K 313; UfR 1877:670 (jfr även betr. spårväg NJA 1946:120).

Ang. passagerares rätt att i dylika fall återfå erlagd befordringsavgift, se nedan s. 278.

[109] TrSt §§ 36:4, 3 st., 50:2, 2 st.

[110] TrSt §§ 32:2, 35, 36:5, 73, 86 (jfr IFP art. 21:2, 30, 34; IFG art. 11, 27, 33).

Frågan, om och i vad mån järnväg ansvarar för förlust på grund av försening inom leveransfristen, är ej löst i TrSt; jfr *Flodin-Wikander*, s. 138.

Om förseningen orsakat sakskada (t. ex. genom förskämning), ansvarar järnvägen såväl enligt vanliga regler för sakskadan som för den förlust, som i övrigt kan ha drabbat trafikanten på grund av förseningen, i den mån denna förlust är ersättningsgill. Se betr.

liga förlusten, oavsett dennas art, dock endast intill ett visst maximibelopp[111]; denna ansvarsbegränsning bortfaller dock, om överskridandet av leveransfristen orsakats med uppsåt eller av grov vårdslöshet å järnvägens sida[112].

Även i andra fall kan järnväg bli ansvarig för fel och brister i fullgörandet av dess prestation, t. ex. genom utlämning av gods utan utkrävande av efterkravsbelopp[113], genom utlämning eller omdestinering av gods efter avsändarens föreskrift, utan att denne företett fraktsedelsdubbletten[114], eller genom försäljning av gods utan underrättande av avsändare och mottagare[115].

Den som blivit tillerkänd ersättning av postverket eller järnväg, äger även utfå ränta på ersättningsbeloppet. Beträffande järnväg stadgas, att ränta skall utgå med sex procent från den dag, då ersättningsanspråket blivit framställt[116]. I fråga om postverket saknas uttryckliga stadganden; ränta torde här böra utgå med fem procent från stämningsdagen[117].

---

försening genom överskridande av leveransfristen TrSt § 86:2 (jfr IFP art. 34:3; IFG art. 33:3), samt beträffande försening inom leveransfristen JS I:13,15, II:35,42,49,65,77, III:67,98, IV:18,21, V:24, VI:30, VIII:22, IX:2,12,43,47.

[111] TrSt §§ 35, 36:5, 86. Enligt de internationella bestämmelserna (IFP art. 34; IFG art. 33) kräves ej, att skada påvisas.

[112] TrSt § 87. Enligt de internationella bestämmelserna (IFP art. 36; IFG art. 36) inträder i detta fall endast en höjning av maximibeloppet.

[113] TrSt § 70:3 (jfr IFG art. 19:3). Järnvägen är här skyldig att ersätta den verkliga skadan intill efterkravets belopp. Jfr UfR 1879:562, 1942:979.

[114] TrSt § 71:2 (jfr IFG art. 21:2). Jfr NJA 1920:542, 1925:1; JS III:26.

[115] TrSt § 78:6. Jfr JS II:3, V:41; RÅ 1922 K 277.

[116] TrSt § 88 (jfr IFP art. 37; IFG art. 37).

[117] Jfr HB 9:10 och NJA 1918:153, 1937:642 (jfr även NJA 1880:166 och UfR 1879:394).

d. Riskfördelningen mellan anstalt och nyttjare.

Postverkets och järnvägs ansvarighet inskränkes ej endast genom kraven på skadans art och begränsningen av ersättningsbeloppets storlek utan även därigenom, att nyttjaren själv får bära följderna av vissa skadeorsaker. Bevisbördan för att en dylik skadeorsak föreligger, åvilar i princip anstalten; dock åtnjuter järnväg lättnader i bevisningshänseende beträffande vissa grupper av skadeorsaker.

Postverket är fritaget från allt ansvar för förlust eller skada, som förorsakats genom avsändarens fel eller försummelse, eller som är en följd av försändelsens egen beskaffenhet[118]. Med avsändare torde här böra jämställas innehavare av postgirokonto[119] samt mottagare i de undantagsfall, där denne är ersättningsberättigad[120]. Postverket är ej fritaget från ansvar för skada på grund av force majeure i den inrikes posttrafiken[121]; de internationella be-

---

[118] PAF § 1:2 (jfr AssAvt art. 19 c; PaketAvt art. 33 c; PostfskAvt art. 7; InkAvt art. 16).

Enligt PostSt § 30:1, 3 och 5 st., kan bristfällig inslagning av paket medföra, att avsändaren förlorar rätten till ersättning.

Jfr betr. felaktig adressering det nedan not 152 anförda fallet (KPr 1929 nr 29).

[119] Se Svea HovR dom 16/5 1947 nr 240. En kontorist hos en stads familjebidragsnämnd hade hos nämnden tillgripit ett antal återsända utbetalningskort och falskeligen utkvitterat postgirobeloppen. Stadens ersättningstalan mot postverket ogillades, trots bestämmelsen i PAF § 7, enär nämnden genom bristande ordning och kontroll i så hög grad möjliggjort kontoristens obehöriga uttag, att det icke skäligen kunde åligga postverket att ersätta de obehörigen uttagna beloppen.

[120] Se de nedan not 162 anförda rättsfallen NJA 1927:172 och 1937:642.

Oklart är, om den omständigheten, att försummelse från mottagarens sida möjliggjort förlusten eller skadan, inverkar på postverkets ansvarighet gentemot avsändaren. Jfr NRT 1926:78.

[121] Se t. ex. SJT 1921:54 (ang. ersättning för vid järnvägsolycka

stämmelserna stadga däremot ansvarsfrihet för detta fall[122]. Användning av särskilt riskfyllda befordringssätt inverkar ej på postverkets ansvarighet[123].

Järnväg är fritagen från ansvar för förlust eller minskning av eller skada å gods, om det kan antagas, att förlusten, minskningen eller skadan orsakats genom att emballage saknats eller varit otillräckligt eller bristfälligt eller genom den förfogandeberättigades vållande eller något förfogande av honom, som icke föranletts av någon järnvägens försummelse, eller genom godsets naturliga beskaffenhet, såsom genom inre förstöring, avdunstning, bortdamning eller vanligt läckage, eller ock uppkommit genom händelse av högre hand (force majeure)[124]. För skada genom överskridande av leveransfristen ansvarar järnväg ej, om det visas, att förseningen beror på förhållande, som järnvägen ej föranlett eller förmått avvärja[125].

Järnvägs ansvarighet för förlust eller minskning av eller

---

förstörda assurerade försändelser) samt ur äldre praxis KMts dom 16/12 1793, anförd hos *Calonius*, Opera omnia III (utg. av *Arwidsson*, Sthlm 1833), s. 218 ff., 317 ff. (ang. ersättning för rekommenderade brev, som gått förlorade vid skeppsbrott).

Enligt KK 31/7 1941 (nr 688) rörande postbehandling vid krig eller krigsfara, 2 § 2 st., ansvarar postverket dock ej för förlust av eller skada å assurerad eller rekommenderad försändelse eller vanligt paket, om förlusten eller skadan orsakats av krigshandlingar, eller då utredning rörande försändelsen av vissa skäl ej kan verkställas (jfr PAF § 1:4).

[122] Se PostKonv art. 60 a; AssAvt art. 19 a; PaketAvt art. 33 a. — Ansvarsfrihet inträder även, då utredning rörande försändelsen ej kan ske på grund av att vederbörande tjänstehandlingar förstörts genom force majeure (PostKonv art. 60 b; AssAvt art. 19 b; PaketAvt art. 33 b; PostanvAvt art. 25; PostgiroAvt art. 14 a).

[123] Se de vid PostKonv och PaketAvt fogade bestämmelserna ang. luftbefordran av brevpost art. 11 och 12, resp. av postpaket art. 15. (Jfr dock AssAvt art. 19 g.)

[124] TrSt § 80 (jfr IFP art. 30:2; IFG art. 27:2). Jfr även EVF 80 §.

[125] TrSt § 86 (jfr IFP art. 30:3; IFG art. 27:3).

skada å gods är vidare begränsad genom en särskild bevisbörderegel i fall, där skadan kan tänkas vara att tillskriva vissa särskilt angivna skadeorsaker, vilkas följder trafikanten ansetts vara närmast att bära[126]. Skadan antages i dessa fall härröra från ifrågavarande orsak, intill dess motsatsen göres sannolik. Presumtionen gäller dock ej, om det kan antagas, att järnvägens förvaltning eller betjäning genom vållande medverkat till skadan. En liknande bevisbörderegel gäller i fråga om viktminskning intill en viss gräns av gods, som till följd av sin naturliga beskaffenhet regelmässigt undergår minskning i vikt under transporten[127].

e. Anstaltens ansvarsfrihet, när nyttjaren åsidosatt villkoren för nyttjandet.

Som tidigare framhållits[128], kan nyttjare förlora rätten till ersättning, som han eljest ägt utfå, om han åsidosätter föreskrifterna rörande villkoren för att försändelse eller gods skall mottagas till befordran. Hithörande fall skilja sig från de nyss behandlade fallen, då skada orsakats genom avsändarens vållande, därigenom, att något orsakssammanhang mellan nyttjarens överträdelse av gällande föreskrifter och den inträffade skadan ej behöver föreligga.

Postverket ansvarar sålunda ej för vara, vilkens befordran med post är förbjuden[129]. Ej heller torde postverket an-

---

[126] TrSt § 81 (jfr IFP art. 30:2; IFG art. 28).
Denna bevisbörderegel gäller under vissa närmare angivna förutsättningar exempelvis i fråga om gods, som befordras utan täckning, som lastas eller lossas av trafikanten eller som på grund av sin naturliga beskaffenhet särskilt lätt kan förfaras, samt i fråga om levande djur.

[127] TrSt § 82 (jfr IFG art. 31).

[128] Ovan s. 122.

[129] PAF § 1:2, jämförd med PostSt §§ 3, 4 och PostförbF (jfr

svara för assurerad försändelse, vars värde svikligen blivit för högt angivet[130].

Järnväg är fri från ansvar för såväl förlust eller minskning av eller skada å gods som överskridande av leveransfrist, om gods, som icke alls eller endast under vissa villkor mottages till befordring, anmäles till befordring under oriktig eller ofullständig benämning, eller om avsändare underlåter att iakttaga de för befordring av gods av sistberörda slag gällande säkerhetsföreskrifter[131].

f. Tidpunkten för skadans inträffande.

Postverkets och järnvägs ersättningsskyldighet för skada å försändelse eller gods förutsätter, att skadan inträffat, medan försändelsen eller godset varit under anstaltens vård[132].

Beträffande postverket stadgas sålunda, att "ansvarigheten gäller så länge försändelse, handling eller medel stå un-

---

PostKonv art. 60 c; AssAvt art. 19 d; PaketAvt art. 33 d; PostfskAvt art. 7:1).

I den internationella posttrafiken ansvarar postverket ej heller för försändelse, som av tullmyndighet beslagtagits på grund av falsk innehållsdeklaration (se PostKonv art. 59:3; AssAvt art. 18:4; PaketAvt art. 32:5).

[130] Jfr PAF § 2, 2 st., och PostSt § 35:2 samt *Holmbäck* s. 53 f., 106 f. Regeln är tydligt uttalad i de internationella bestämmelserna (AssAvt art. 19 e; PaketAvt art. 33 e).

[131] TrSt § 89, jämförd med §§ 30, 57 och Bil. A samt EVF 66, 70 §§ och EOF 47, 50 §§ (jfr IFP art. 30:2, 2 st.). Ang. praxis, se JS III:11,35, IV:5, V:7, VI:17,22, VII:18, VIII:19, IX:7,41,63.

[132] Stadgandena om postverkets och järnvägs ersättningsskyldighet bygga på det betraktelsesättet, att en abstrakt "ansvarighet" åvilar anstalten under den tidrymd, under vilken försändelsen eller godset är i anstaltens vård. Genom detta betraktelsesätt undanskymmas i viss mån de fall, i vilka en förlust inträffar just därigenom, att försändelsen eller godset försvinna ur anstaltens vård. Bl. a. märkes, att den viktiga regeln om anstaltens ansvar för underordnads vållande vid utlämnande av försändelse eller gods till

der postverkets vård"[133]. I fråga om total förlust av försändelse bör detta stadgande tolkas så, att postverket ansvarar för förlust av försändelse, som verkligen avlämnats till postbefordran men som ej i vederbörlig ordning utlämnats till mottagaren, men däremot icke för förlust, som inträffar efter försändelsens utlämnande till rätt mottagare. Det torde åligga nyttjaren att visa, att försändelsen överhuvudtaget avlämnats till befordran, varvid postverkets kvitto eller inlämningsbevis bör godtagas som bevismedel[134]. Om adressaten förnekar, att han mottagit försändelsen, torde det däremot vara postverkets sak att med vederbörliga kvitton bevisa, att försändelsen blivit i vederbörlig ordning utlämnad[135].

I fråga om förlust av eller skada å försändelses innehåll kunna bevissvårigheter uppkomma, både när det gäller att fastställa, om försändelsen haft det uppgivna innehållet, när den avlämnats till befordran[136], och när det gäller att av-

---

fel person icke kommer till något klart uttryck i författningarna (jfr ovan s. 198).

Beträffande total förlust kan kravet, att skadan skall ha inträffat, medan försändelsen varit i anstaltens vård, icke fattas bokstavligt. Det måste här innebära, att skadan skall ha inträffat, medan anstalten varit skyldig att vårda försändelsen (bl. a. att tillse, att den ej utlämnas till fel person), eftersom skadan ju sker just därigenom, att försändelsen försvinner ur anstaltens "vård".

[133] PAF § 1:1, 2 st. (jfr PostKonv art. 61; AssAvt art. 20; PaketAvt art. 34).

[134] Jfr PAF § 8:4.

[135] Postverket förvarar av denna anledning kvitton på utlämnade försändelser till utgången av den i PAF § 8 stadgade preskriptionstiden.

[136] Se UfR 1904 B 285 H (assurerat brev, som rämnat och befanns sakna en del av det angivna innehållet, antogs, på grund av avlagt vittnesmål, vid avlämnandet till befordran ha innehållit den uppgivna penningsumman) och 1906:640 (postverket ej ersättningsskyldigt för assurerat brev, innehållande penningar, vilket utbytts mot ett annat brev, innehållande papperslappar, då det framstod som ovisst, om utbytet skett före eller efter brevets avlämnande till befordran).

göra, om innehållet försvunnit eller skadats före eller efter försändelsens utlämnande[137]. I båda dessa hänseenden torde bevisbördan i princip åvila nyttjaren[138].

Om en postförsändelse ej kan utlämnas till mottagaren och ej heller återställas till avsändaren, ansvarar postverket likväl fortfarande för skada, som kan komma att drabba försändelsen, ända till dess densamma sålts eller förstörts i

---

[137] Se UfR 1946:484. Ett assurerat brev, som brevbäraren enligt en sedan länge tillämpad överenskommelse med adressaten (en bank) nedlagt i en låst låda i dennes lokal, hade befunnits skadat och berövat en del av det angivna innehållet. Bevisbördan ang. tidpunkten för förlusten ansågs här i princip åvila mottagaren, men då brevbäraren hade märkt, att brevet vore skadat, men trots detta icke tagit brevet tillbaka till postkontoret, och då ovissheten om tidpunkten för förlusten vore en följd av denna brevbärarens försummelse, ålades postverket, som måste antagas ha känt till den särskilda anordningen för postutdelning till adressaten, att ersätta denne den lidna förlusten.

Jfr även NJA 1880:166. En poststationsföreståndare hade till obehörig person utlämnat ett assurerat brev, som sedan, när det kom rätte adressaten till handa, visade sig sakna det assurerade innehållet. Postverket ålades av domstol ersättningsskyldighet redan på den grund, att försändelsen utlämnats till fel person; frågan om tidpunkten för innehållets försvinnande tillmättes tydligen ingen vikt av domstolen. Postverkets sedermera framställda regressanspråk mot poststationsföreståndaren ogillades emellertid, då det ej visats, att försändelsens innehåll till följd av dennes förfarande förkommit. Denna motivering torde sannolikt innebära, att det ej ansågs helt uteslutet att brevets innehåll varit i behåll vid framkomsten till adressaten; möjligen kan den dock även innefatta, att innehållet kunnat försvinna under själva postbehandlingen genom fel av annan än poststationsföreståndaren. Om det hade visats, att den obehörige mottagaren av brevet berövat detsamma dess innehåll, skulle däremot poststationsföreståndaren utan tvivel ha blivit ersättningsskyldig på grund av kausaliteten mellan hans försummelse och förlusten.

[138] Detta torde framgå av de i de båda föregående noterna anförda rättsfallen. Jfr även AssAvt art. 20:2 b.

För underlättande av bevisningen äger adressaten enligt PostSt § 97 erhålla intyg om innehållet i skadad försändelse.

enlighet med reglerna om behandling av obeställbara försändelser[139].

Järnväg ansvarar för förlust eller minskning av eller skada å gods, som inträffat under tiden från godsets mottagande till befordring, till dess detsamma utlämnats eller upplagts till förvaring[140]. Det torde åligga nyttjaren att styrka, att godset överhuvudtaget avlämnats till befordring, och järnvägen att visa, att det blivit i vederbörlig ordning utlämnat; i övrigt bör, liksom vid postverket, bevisbördan rörande tidpunkten för skadans inträffande i princip anses åvila nyttjaren[141]. Emellertid märkes, att den stämplade fraktsedeln, där annat ej styrkes, anses utvisa, att gods av däri angiven beskaffenhet avlämnats till befordran[142].

Järnväg har större möjligheter än postverket att befria sig från sin ansvarighet för gods, som ej kunnat utlämnas till mottagaren. Järnvägen äger nämligen under vissa förutsättningar upplägga dylikt gods till förvaring, varefter den ansvarar för godset endast enligt de för deposition gällande reglerna[143]; i sista hand äger järnvägen försälja god-

---

139 PostSt §§ 106:2, 108:2,6.

140 TrSt § 80, 1 st. (jfr IFP art. 30:1; IFG art. 27:1).

141 Jfr *Flodin-Wikander* s. 199 f. och där anförda rättsfall (jfr även TrSt § 90:2 d).

För underlättande av bevisningen är järnvägen i viss utsträckning skyldig och alltid berättigad att undersöka godset; se TrSt §§ 61, 74:7, 79, 90:3 (jfr IFP art. 19, 43, 44:3; IFG art. 12, 43, 44:3).

142 TrSt § 65:3 (jfr IFG art. 8:3).

Denna bevisregel kan inbjuda till försök att bedraga sig till skadestånd av järnvägen genom förfalskning av fraktsedeln eller bedrägliga uppgifter om godsets innehåll vid detsammas avlämnande till befordring. Se ang. skadeståndstalan i ett par dylika fall JS IV:26, 27, 28 samt ang. straff för förfalskning och bedrägeri NJA 1920:371 (jfr även JS IV s. 42 noten). Den som utfått skadestånd på detta sätt, är givetvis skyldig att återbetala det; enligt de internationella bestämmelserna äger järnvägen dessutom utkräva ett belopp, lika stort som det felaktigt utbetalda (IFP art. 38; IFG art. 38).

143 TrSt §§ 78:3 (jfr mom. 4), 80, 2 st. Stadgandet torde inne-

set och blir därigenom definitivt fri från sin ansvarighet, förutsatt att försäljningen ägt rum i enlighet med givna föreskrifter[144].

g. Nyttjarens reklamationsplikt.

När författningarna tala om postverkets eller järnvägs "ansvarighet" för försändelse eller gods, som är under dess vård, åsyftas härmed i allmänhet det förhållandet, att anstalten bär den ekonomiska risken för skada, som drabbar försändelsen eller godset under den angivna tidrymden. Däremot åsyfta stadgandena om tidsbegränsning av anstaltens ansvarighet i allmänhet icke, att nyttjarens konkreta ersättningsanspråk måste framställas, innan anstaltens "ansvarighet" upphört[145]. En dylik reklamationsplikt kan emellertid vara föreskriven genom särskilda stadganden.

Stadgandet, att postverkets ansvarighet gäller så länge försändelse, handling eller medel stå under postverkets vård, innebär icke någon föreskrift om reklamationsskyldighet för nyttjaren. Dennes ersättningsanspråk för en förlorad försändelse kan givetvis ej upphöra, därigenom att försändelsen försvinner ur postverkets vård, då själva försvinnandet ju utgör grunden för ersättningsanspråket. Vad beträffar förlust av eller skada å försändelses innehåll saknas i fråga om den inrikes posttrafiken uttryckliga bestämmelser om

---

bära, att järnvägen jämlikt HB 12:2 ansvarar för skada på grund av vållande, men däremot ej, att järnvägen jämlikt HB 12:6 skulle kunna helt befria sig från sitt ansvar.

Jfr EVF 74 § 3 mom., 78 § c; EOF 53 §.

144 TrSt § 78:5—7.

145 I AssAvt art. 20 och PaketAvt art. 34 användes emellertid termen "ansvarighet" i en dubbelbetydelse, som knappast bidrager till klarheten. Den här stadgade tidsbegränsningen av postverkets ansvarighet innebär dels, att skadan måste ha inträffat före försändelsens utlämnande, och dels att reklamation rörande skadan i allmänhet måste ha skett vid utlämnandet, för att nyttjaren skall äga framställa ersättningsanspråk.

skyldighet för mottagaren att framställa anmärkning om förlusten eller skadan genast vid försändelsens utlämnande; då uttryckliga bestämmelser härom ansetts erforderliga i de internationella reglerna om postverkets ansvarighet[146], torde någon reklamationsskyldighet beträffande inrikes försändelser ej böra antagas föreligga. Som förut framhållits, har emellertid nyttjaren, om försändelsen vid utlämnandet mottagits utan anmärkning, att bevisa, att förlusten eller skadan inträffat före utlämnandet. Denna bevisbörderegel i förening med de korta preskriptionstider, som gälla för framställande av ersättningsanspråk mot postverket, gör en särskild regel om reklamationsskyldighet onödig[147].

I fråga om järnvägs skadeståndsansvar stadgas som huvudregel, att ersättningsanspråk upphöra, sedan frakten betalts och godset mottagits[148]. Från denna huvudregel göras

---

[146] Enligt AssAvt art. 20:2 a och PaketAvt art. 34:2 förutsätter sålunda postverkets ersättningsskyldighet för assurerad försändelse eller paket, som plundrats eller skadats, att mottagaren framställer anmärkning genast vid utfåendet av försändelsen; betr. assurerade försändelser kvarstår dock ansvarigheten, om mottagaren utan dröjsmål anmäler skadan för postverket och bevisar, att den ej skett efter utlämnandet (jfr AssAvt art. 20:2 b). Att regler om reklamationsskyldighet betr. rekommenderade försändelser saknas, beror på att postverket enligt PostKonv art. 59 här endast ansvarar för total förlust.

[147] Termen "reklamation" användes här i dess civilrättsliga betydelse. Med "reklamation" enligt PostSt § 104 förstås däremot begäran om upplysning rörande försändelse (jfr även PostKonv art. 56; AssAvt art. 17; PaketAvt art. 28; PostanvAvt art. 23; PostgiroAvt art. 12; InkAvt art. 15; TidnAvt art. 11). I den mån dylik reklamation innebär framställande av ersättningsanspråk för förkommen försändelse, förhindrar den preskription av ersättningsanspråket (jfr nedan s. 216 f.).

[148] TrSt § 90:1 (jfr IFP art. 44:1; IFG art. 44:1).

Ersättningsanspråk för gods, som gått helt förlorat, kan sålunda ej upphöra enligt dessa regler utan endast enligt preskriptionsreglerna. Märk dock TrSt § 33:2, som stadgar en viss kortare reklamationstid beträffande förlorat resgods.

emellertid vissa undantag[149]. Ersättningsanspråk på grund av brist, som icke märkts eller bort märkas vid godsets mottagande, kvarstår sålunda, om nyttjaren reklamerar inom viss kortare tid och dessutom styrker, att bristen uppstått under tiden mellan godsets mottagande till befordring och dess utlämnande. Även beträffande ersättningsanspråk på grund av leveransfristens överskridande är en viss reklamationstid stadgad. Reklamation erfordras däremot ej i fråga om ersättningsanspråk på grund av minskning av eller skada å gods, som förorsakats med uppsåt eller av grov vårdslöshet å järnvägens sida, eller på grund av brist, som i vederbörlig ordning fastställts före godsets utlämnande, eller vilkens fastställande bort äga rum men försummats av järnvägen. Anspråk, som upphört enligt dessa regler, må ej åberopas till kvittning[150].

h. Preskription av ersättningsanspråk.

Ersättningsanspråk mot postverket och järnväg preskriberas efter utgången av vissa särskilt stadgade tidsfrister, som äro avsevärt kortare än den för fordringsanspråk i allmänhet gällande preskriptionstiden.

Mot postverket riktade ersättningsanspråk skola skriftligen anmälas hos generalpoststyrelsen inom viss tid, vilken är olika för olika slag av försändelser[151]. Om den stadgade preskriptionstiden ej iakttages, förloras rätten till ersättning[152]. I fråga om icke behörigen redovisade medel äger dock generalpoststyrelsen i särskilda fall, med avseende å

---

149 TrSt § 90:2 (jfr IFP art. 44:2; IFG art. 44:2).

150 TrSt § 92 (jfr IFP art. 46; IFG art. 46).

151 PAF § 8 (jfr PostKonv art. 56:4, 60 d; AssAvt art. 19 f.; PaketAvt art. 28:3, 33 f; PostfskAvt art. 7:1; PostanvAvt art. 23:3, 24:2; PostgiroAvt art. 12:3, 14 b; InkAvt art. 15, 16).

152 PAF § 1:2.

Detta gäller, även om skadan eller förlusten orsakats med uppsåt eller vårdslöshet från postpersonalens sida; jfr NRT 1936:272 (ang.

förekommande omständigheter, medgiva ersättningens utbetalande, ehuru anspråket framställts efter preskriptionstidens utgång[153].

Ersättningsanspråk mot järnväg skola vid påföljd av talans förlust göras gällande inom ett år, vilket räknas, beträffande minskning av eller skada å gods, från den dag, då utlämningen skedde, och beträffande förlust av gods eller överskridande av leveransfrist, från den dag, då leveransfristen utgick; i fråga om minskning av eller skada å gods, som orsakats med uppsåt eller av grov vårdslöshet å järnvägens sida, är preskriptionstiden dock tre år[154]. Preskriberade anspråk må ej åberopas till kvittning[155].

Sedan preskription avbrutits genom att ersättningsanspråk framställts mot postverket eller järnväg, torde i princip allmänna preskriptionsregler vara att tillämpa; i praktiken få dock dessa regler ringa betydelse med hänsyn till de korta tidsfrister, som äro stadgade för hänskjutande av ersättningsfrågan till domstol eller skiljenämnd, sedan generalpoststyrelsen eller järnvägsförvaltning fattat sitt beslut i ärendet[156].

---

ersättning för assurerade brev, som tillgripits av posttjänsteman). I fall, där billigheten kräver, att ersättning skall utgå, trots att preskriptionstiden försuttits, äger på grund av stadgandet i RF § 60 endast riksdagen bevilja ersättning (se dock följande not). Jfr KPr 1929 nr 29 och riksd. skr. 1929 nr 102 (för assurerat brev, som lantbrevbärare utlämnat till sin dotter i stället för till den rätta adressaten, beviljade riksdagen ersättning åt adressaten, trots att dels avsändaren i viss mån orsakat förlusten genom felaktig adressering och dels ersättningsanspråket framställts först efter preskriptionstidens utgång).

153 PAF § 8:3.

154 TrSt § 91 (jfr IFP art. 45; IFG art. 45). Jfr JS II:24, V:47, VI:21.

155 TrSt § 92 (jfr IFP art. 46; IFG art. 46).

156 Jfr nedan s. 220 f.

Enligt IFP art. 45:3 och IFG art. 45:3 börjar i stället ny preskriptionstid att löpa, sedan järnvägsförvaltningen meddelat sitt avslagsbeslut.

i. Ersättningsanspråkets subjekt.

Ersättningsanspråk mot postverket eller mot järnväg kunna tänkas bli framställda av antingen avsändaren eller mottagaren. I syfte att förhindra, att anstalten skall nödgas utgiva skadestånd till båda dessa motparter, ha särskilda regler fastställts angående vem av dessa som är berättigad till skadestånd. Det är ej nödvändigt, att skadan drabbat just den av nyttjarna, som äger framställa ersättningsanspråk. Om avsändaren exempelvis sänt en vara eller en penningsumma till mottagaren utan att gentemot denne bära risken för befordringen (postanvisnings adressat har t. ex. förbundit sig att godtaga postverkets kvitto som sitt eget), och varan eller penningsumman utlämnas till fel person, äger i regel endast avsändaren föra ersättningstalan mot anstalten men saknar ofta egentligt intresse härav, då den verkliga förlusten drabbat mottagaren. Olägenheterna av reglernas stelhet i detta hänseende kunna emellertid i viss mån undgås därigenom, att den av nyttjarna, som äger föra ersättningstalan mot anstalten, överlåter sitt ersättningsanspråk till den andre eller lämnar denne medgivande att föra ersättningstalan.

Beträffande postförsändelser gäller, i full kongruens med reglerna om avsändarens förfoganderätt över dylika försändelser[157], såsom huvudregel, att postverkets ansvarighet gäller till förmån för avsändaren. Detta är uttryckligen stadgat beträffande assurerade och rekommenderade försändelser, oassurerade paket, postförskottsförsändelser och inkasseringshandlingar[158]. För oriktig utbetalning av postgiromedel ansvarar postverket gentemot innehavaren av det konto,

---

[157] Jfr ovan s. 161 not 6.

[158] PAF §§ 2—6 (jfr PostKonv art. 59:2; AssAvt art. 18:3; PaketAvt art. 32:2; PostfskAvt art. 5, 7; InkAvt art. 16, 17). — Enligt PaketAvt art. 32:4 kan ersättningen dock i vissa fall utbetalas till mottagaren.

från vilket utbetalningen skett[159]. För oriktigt utbetalade postanvisnings-, postförskotts- eller inkasseringsmedel ansvarar postverket gentemot postanvisningens avsändare respektive postförskotts- eller inkasseringsanvisningens adressat[160].

Rättspraxis synes i princip intaga den ståndpunkten, att endast den, mot vilken postverkets ansvarighet enligt dessa regler riktar sig, således i allmänhet avsändaren, äger framställa ersättningsanspråk mot postverket[161]. Ett undantag från denna princip har dock gjorts för det fall, att adressaten tillskyndats skada till följd av att försändelse genom postpersonalens förvållande utlämnats utan iakttagande av föreskrifterna i en av adressaten till postverket överlämnad fullmakt[162]. Domstolarna synas här ha antagit ett ansvar för

---

159 PAF § 7, jämförd med PostgiroF 8 § och PostSt § 133 (jfr PostgiroAvt art. 13). — Jfr NJA 1943:537 samt Svea HovR dom 16/5 1947 nr 240 (ovan not 119).

160 PAF § 7, jämförd med PostSt § 108:5 (jfr PostfskAvt art. 6; PostanvAvt art. 24; InkAvt art. 16).

161 SJT 1926:31. Talan mot postverket av postanvisnings adressat om ersättning för postanvisningsbelopp, som utbetalats till obehörig person, ogillades, då enligt poststadgan 21/5 1918 (nr 747) § 5 endast postanvisnings avsändare ägde föra ersättningstalan mot postverket.

I fallen RÅ 1923 K 178, 179 och 1924 K 16 ogillades ersättningsanspråk av postförsändelses adressat av andra skäl (ej ersättningsgill skada).

162 NJA 1927:172. En bank yrkade av postverket ersättning för några värdeförsändelser, som postpersonalen utan iakttagande av föreskrifterna i en av banken till postpersonalen överlämnad fullmakt utlämnat till en tjänsteman vid bankens avdelningskontor, vilken därefter förskingrat försändelsernas innehåll. Ehuru postverket ansågs hava varit skyldigt att iakttaga fullmaktens bestämmelser och vederbörande posttjänsteman åsidosatt dessa, ogillades likväl bankens talan, då postverkets försummelse med hänsyn till den bristande kontrollen inom bankens avdelningskontor ej ansågs hava i sådan mån medverkat till bankens förlust, att skadeståndsskyldighet ålåge postverket.

NJA 1937:642. Ett bolag yrkade av postverket ersättning för till

postverket vid sidan av det uttryckligen stadgade[163]; skyldigheten att iakttaga fullmaktens föreskrifter synes emellertid ej ha ansetts vara grundad på något åtagande från postverkets sida utan torde ha betraktats enbart som en objektiv tjänsteförpliktelse för personalen[164].

Rätt att föra ersättningstalan mot järnväg tillkommer i allmänhet den, som har förfoganderätt över godset[165].

j. Sättet för framställande av ersättningsanspråk.

Ersättningsanspråk mot postverket skola skriftligen anmälas hos generalpoststyrelsen, vilken beslutar om utbetalning av ersättning; frågor om värdering av innehållet i en försändelse skola dock avgöras av skiljemän. Om generalpoststyrelsen finner ersättningsanspråk icke vara ostridigt, hänvisas sökanden att inom nittio dagar efter delgivningen av styrelsens beslut anhängiggöra sin talan vid domstol vid äventyr av talans förlust[166].

---

bolaget adresserade postgirobelopp, som av postpersonalen utan iakttagande av föreskrifterna i en av bolaget till postanstalten överlämnad fullmakt utlämnats till en av bolagets tjänstemän, vilken därefter förskingrat dessa belopp. Bolagets yrkande bifölls, då ifrågavarande belopp utlämnats till och förskingrats av tjänstemannen utan att ha influtit i bankens kassa, och då postverket haft skyldighet att iakttaga fullmaktens bestämmelser men försummat denna skyldighet, samt då ingen annan omständighet medverkat till bolagets förlust.

Jfr även det ovan not 152 anförda fallet (KPr 1929 nr 29).

163 Jfr hovrättens motivering i NJA 1927:172.

164 Detta framgår vid en jämförelse mellan de olika instansernas motiveringar i rättsfallen NJA 1927:172 och 1937:642.

165 TrSt § 93:2, jämförd med §§ 71 och 74 (jfr IFG art. 41:3, jämförd med art. 16:3 och 21). Jfr JS IV:27, 28.

Rätt att föra talan om utbetalning av efterkrav tillkommer avsändaren enligt TrSt § 93:1 (jfr IFG art. 41:2).

166 PAF §§ 8—10. Se närmare nedan s. 362 ff.

Anspråk mot järnväg på ersättning i anledning av förlust eller minskning av eller skada å gods eller överskridande av leveransfrist skola framställas genom ansökan hos järnvägsförvaltningen; åtnöjes sökanden ej med dennas beslut, äger han inom trettio dagar efter beslutets delgivning hos järnvägsförvaltningen yrka, att frågan hänskjutes till avgörande av skiljenämnd[167]. Beträffande andra ersättningsanspråk än de nu nämnda gälla allmänna regler om domstols kompetens.

k. Anstaltspersonalens skadeståndsansvar.

Om nyttjaren tillskyndats skada eller förlust genom en anstaltstjänstemans förvållande, kan han vända sig mot denne med anspråk på skadestånd enligt allmänna regler om utomobligatorisk skadeståndsskyldighet[168]. I sådana fall, där anstalten ansvarar för skada, vållad av underordnad, t. ex. vid utlämnande av gods eller försändelse till obehörig person, kan nyttjaren således välja mellan att föra talan mot anstalten och att vända sig direkt mot tjänstemannen[169]; om han väljer den förra utvägen, har anstalten möjlighet att söka sitt åter hos tjänstemannen[170]. Om anstalten ansvarar för skada oberoende av tjänstemannens vållande, inverkar detta ej på dennes personliga skadeståndsskyldighet, vilken följer allmänna regler. Å andra sidan gälla de särskilda inskränkningarna i anstaltens ansvarighet för skada, vållad

---

[167] TrSt § 93:5,6. Se närmare nedan s. 362 f., 383 ff.

[168] Se närmare nedan s. 419 ff. ang. förutsättningarna för anstaltstjänstemäns skadeståndsskyldighet.

[169] Se t. ex. NJA 1906:566. Järnvägstjänsteman, som av misstag utlämnat gods till annan person än den, som på fraktsedeln angivits som mottagare, ansågs ej skadeståndsskyldig mot avsändaren, då han ej förfarit oförsiktigt vid godsets utlämnande.

[170] Jfr NJA 1880:166 (ovan not 137).

av underordnad, icke till förmån för den vållande tjänstemannen[171]. Personalen kan sålunda i viss utsträckning ensam få bära ansvaret för skada, som drabbar en anstalts nyttjare.

2. Övriga kommunikationsanstalters skadeståndsansvar.

I fråga om det ansvar för skada å eller förlust av gods eller för dröjsmål med befordringens fullgörande, som åvilar andra kommunikationsanstalter än järnväg, postverket eller telegrafverket, saknas i allmänhet uttryckliga bestämmelser. I princip torde här, t. ex. vid godsbefordran med automobil i yrkesmässig trafik, allmänna i doktrin och rättspraxis utbildade regler om fraktförares ersättningsskyldighet vara

---

[171] NJA 1932:87. Telegraftjänsteman, som genom felaktig expediering av ett telegram vållat dettas mottagare ekonomisk förlust (genom att mottagaren fullgjort en beställning, som till följd av telegraferingsfelet ej var bindande för avsändaren), ålades att utgiva skadestånd till telegrammets avsändare, som fått övertaga mottagarens skadeståndsanspråk. Telegrafverket hade under hänvisning till TgfRegl § 3 vägrat att betala ersättning och endast återburit erlagd telegramavgift.

NJA 1936:688. En posttjänsteman hade underlåtit att i behörig ordning avisera ett rekommenderat brev, varigenom dettas avsändare tillskyndats ekonomisk förlust. Tjänstemannen ådömdes härför böter i disciplinär väg. Generalpoststyrelsen vägrade att utbetala ersättning till avsändaren, då dennes förlust ej vore ersättningsgill enligt PAF §§ 1:3. Avsändarens skadeståndstalan mot tjänstemannen ogillades, enär dennes försummelse icke vore av den art, att han kunde anses hava genom densamma ådragit sig skyldighet att gottgöra den ifrågakomna skadan. — Det avgörande ansågs sålunda här vara försummelsens art, däremot ej arten av skadan eller av orsakssammanhanget mellan försummelsen och skadan. Möjligen har försummelsen ej ansetts innebära något åsidosättande av postverkets i PostSt föreskrivna skyldigheter mot avsändaren, då PostSt (se numera § 91) ej innehåller några bestämmelser om tidpunkten för avisering.

Jfr även, betr. posttjänstemans ansvar för försening av försändelse, NT 1865:759.

att tillämpa[172]. Emellertid märkes, att städernas stadsbudsreglementen stundom innehålla särskilda stadganden, som begränsa stadsbudsföreningarnas ansvarighet för skada, vållad av stadsbud, dels i fråga om ersättningsbeloppets storlek och dels i fråga om den tid, inom vilken ersättningsanspråk skola framställas[173].

3. Elektricitets-, gas-, vattenlednings- och avloppsverks skadeståndsansvar.

I fråga om det skadeståndsansvar, som kan åvila elektricitets-, gas-, vattenlednings- och avloppsverk i förhållande till deras nyttjare, har man att skilja mellan sakskada och annan skada, som uppkommer genom brister i anstaltens prestation. Elektricitetsverks ansvar för sakskada är reglerat i lag, medan i övrigt allmänna skadeståndsrättsliga principer äro att tillämpa. Verken bruka emellertid i sina reglementen i viss utsträckning fritaga sig från skadeståndsansvar gentemot nyttjarna.

Innehavare av elektrisk anläggning ansvarar i princip, oberoende av vållande, för skada, orsakad genom inverkan av elektrisk ström från anläggningen, dock ej, om skadan tillkommit genom händelse av högre hand och icke kunnat avvändas genom iakttagande av föreskrivna skyddsåtgärder, och ej heller, om den skadelidande själv genom grov vårdslöshet vållat skadan[174]. Detta strikta ansvar gäller i princip ej blott mot tredje man utan även i förhållande till elektricitetsabonnent[175]. Emellertid märkes, att ansvaret ej gäller i

---

[172] Se betr. biltransport SJT 1943:39, 1944:38 och FFR 1942 s. 265.

Jfr även ang. transport med färja NJA 1923:179 och UfR 1948: 334. Ehuru avtalskonstruktionen här kan förefalla främmande, då färjinrättningarna utgöra en del av det allmänna vägväsendet, ha domstolarna här tillämpat principen om ansvar för underordnads vållande. Jfr *Alexanderson* I s. 30 f. och *Sundberg,* Ansvar s. 66 f.

[173] Se t. ex. MlmStadsbRegl § 10.

[174] ElAnlL 4 § 1 och 2 st., 7 § 1 st.

[175] Jfr ang. skada, som drabbat abonnent genom att högspänd

fråga om lågspänningsanläggning, som till hela sin sträckning är förlagd inom byggnad eller inhägnad gård eller under jordytan[176]; redan av denna anledning är ett elektricitetsverk i många fall fritaget från ansvar gentemot sina abonnenter. Dessutom bruka elektricitetsverken i sina reglementen fritaga sig från ansvar för skada, som utan verkets vållande orsakas av elektrisk ström från anläggning inom hus eller tomt eller från abonnentens egna installationer[177]. Vållande kan tänkas ligga verket till last, antingen om högspänd ström på grund av försummelse från verkets sida ledes in på en lågspänningsledning, eller om verket utfört bristfälliga installationsarbeten hos abonnenten; för dylika arbeten, som utförts av annan än verket, brukar detta däremot ej åtaga sig ansvar, även om det godkänt desamma[178].

Vid gas- och vattenledningsverk kan sakskada uppkomma genom inverkan av gas eller vatten, som läckt ut ur ledningarna[179]. Verken friskriva sig stundom från ansvar för dy-

---

ström inkommit på lågspänningsnät, NRT 1932:416 (brandskada) och UfR 1943:1024 (skada å radioapparat); den skadelidandes ställning som abonnent inverkade i dessa fall ej på frågan om verkets skadeståndsansvar.

[176] ElAnlL 4 § 3 st.

[177] Se t. ex. ElPr p. 52; NormElKontr § G; VfVElRegl § 10; SthlmElRegl § 2. Dylika klausuler äro tillåtna enligt ElAnlL 7 § 2 st.

En sådan klausul kan givetvis ej åberopas mot annan än abonnenten. Om tredje man drabbats av skada, äger han åberopa de legala skadeståndsreglerna gentemot elektricitetsverket, vilket i sin tur möjligen kan söka sitt åter av abonnenten, om reglementet lämnar stöd för en dylik regressrätt (jfr ElPr p. 52 och NormElKontr § G), eller om abonnenten vållat skadan. Direkt mot abonnenten kan tredje man vända sig endast, om denne varit vållande till skadan.

[178] Se t. ex. ElPr p. 33; VfVElRegl § 9; SthlmElRegl § 4, 3 st.; GbgElRegl § 6.

[179] Ang. verkets ersättningsskyldighet mot tredje man i dylika fall, se NJA 1923:230 och NRT 1916:1137 (vattenläckage) samt NRT 1917:212 (gasläckage).

lika skador, som uppkommit utan deras vållande, vilket emellertid ej torde innebära något avsteg från de regler, som eljest skulle varit att tillämpa[180]. Även här märkes, att verket ej ansvarar för brister i abonnentens installation, om denna utförts av annan än verket, och detta även om verket godkänt installationen[181].

Vid avloppsverk kan sakskada uppkomma genom källaröversvämningar till följd av uppdämning eller avbrott av avloppsledning eller på grund av att ledningens kapacitet ej varit tillräcklig för avledandet av spillvatten vid rikligare nederbörd. Verket torde ansvara för dylik skada, oavsett om den drabbar fastighetsägare eller hyresgäst, i den mån vållande till skadan kan anses ligga verket till last[182]. Stundom innehålla avloppsreglementena uttryckliga förbehåll om ansvarsfrihet för skada, som uppkommit utan verkets vållande[183].

I den mån elektricitets-, gas-, vattenlednings- och avloppsverks skadeståndsansvar är beroende av vållande, uppställer sig frågan om innebörden därav, att "verket" är vållande till

---

[180] Se t. ex. SthlmElRegl § 2; NormVRegl § 2:2.

I norsk praxis, där man i dylika fall betraktat verkets ansvar som ett ansvar för rättsenlig farlig verksamhet, kan däremot en dylik friskrivningsklausul få självständig betydelse. Klausulen har emellertid ansetts omfatta endast skada, som förmedlats genom servisledningen mellan huvudledning och fastighet; i fråga om läckage från huvudledningen ha allmänna skadeståndsregler tillämpats (NRT 1905:715, betr. vattenläckage).

[181] Se t. ex. SthlmElRegl § 4, 3 st.; GbgElRegl § 6; NormVRegl § 4:4; SthlmVRegl § 8.

[182] Se dels Svenska stadsförbundets utredning rörande ersättningsfrågor vid källaröversvämningar av kloakvatten (SST 1937 s. 510 ff.), dels NJA 1937 B 654 (fallet närmare refererat i nyssnämnda utredning s. 513 f.), 1940:199, 1944:494, ävensom NRT 1917:657, 1935:218. Jfr även RÅ 1941 S 32.

[183] Se t. ex. NormAvlRegl § 5:1; MlmAvlRegl § 13.

En dylik klausul har i norsk praxis ansetts kunna åberopas endast betr. skada, förmedlad genom servisledningen till fastigheten (NRT 1935:218).

skadan. För vållande av underordnad personal bör ju verket enligt allmänna rättsregler ansvara endast i förhållande till sin egentliga motpart, d. v. s. i regel vid elektricitets- och gasverk abonnenten och vid vattenlednings- och avloppsverk fastighetsägaren. Emellertid torde uppkommen sakskada vid dessa anstalter i allmänhet bero på fel på verkets anläggningar eller ledningar, och dessa fel lära i allmänhet, i den mån de överhuvudtaget kunna tillräknas verkets personal, bero på bristande planläggning eller tillsyn från verksledningens sida. För skada, vållad av verksledningen, ansvarar verket enligt allmänna skadeståndsregler även i förhållande till tredje man. Någon reell skillnad mellan det inomobligatoriska och det utomobligatoriska skadeståndsansvarets omfattning torde därför i de flesta fall ej föreligga vid dessa anstalter, så vitt gäller ansvar på grund av vållande.

Vad beträffar annan skada än sakskada märkes, att elektricitets-, gas- och vattenledningsverk i sina reglementen bruka friskriva sig från ansvar för tillfälliga driftsstörningar och för leveransavbrott, som orsakats av force majeure eller blivit nödvändiga för verkställande av reparationer o. d. eller för avvärjande av fara för liv eller egendom[184]. Däremot kunna verken ådraga sig ersättningsskyldighet för avstängningar, som varit obefogade, exempelvis emedan de företagits i syfte att tvinga abonnenten att betala en avgift, som han ej varit skyldig att erlägga[185].

4. Andra anstalters skadeståndsansvar.

Beträffande det skadeståndsansvar, som kan åvila andra anstalter än de nu behandlade, saknas i stort sett såväl uttryckliga regler som vägledande rättspraxis. Vad angår ansvaret för förlust av eller skada å saker, som överlämnats i

---

[184] Se t. ex. ElPr p. 4; NormElKontr § E:3; VfVElRegl § 11, 4 st.; SthlmElRegl § 2; GbgElRegl § 18; NormVRegl § 2:2; SthlmVRegl § 11.

[185] Se t. ex. UfR 1929:452 H; NRT 1931:882. Jfr även NJA 1938:51.

en anstalts vård, torde dock böra antagas, att allmänna obligationsrättsliga principer om ansvar för underordnads vållande äro att tillämpa. Ett sjukhus lär sålunda ansvara för patienters klädespersedlar, som omhändertagits av sjukhuset, enligt allmänna regler om deposition[186], och det motsvarande torde gälla i fråga om auktionsverks ansvar för gods, som överlämnats till auktionsverket för försäljning. I fråga om saker, som ej överlämnats i anstaltens vård utan endast kvarlämnats inom dess område, t. ex. klädespersedlar eller böcker, som eleverna kvarlämnat inom en undervisningsanstalts lokaler, torde anstalten ansvara, endast om dess ledning underlåtit att vidtaga rimliga åtgärder för att förhindra tillgrepp; några strängare krav på arten av dessa åtgärder torde i allmänhet ej kunna uppställas[187].

När det gäller annan skada än sakskada, är frågan om anstaltens ersättningsskyldighet svårare att besvara. Skall t. ex. en sjukvårdsinrättning eller en undervisningsanstalt anses skyldig att ersätta en nyttjare de kostnader och olägenheter, som kunna förorsakas av brister i anstaltens prestation? Vid besvarandet av denna fråga får man till en början taga hänsyn till att dessa anstalter ej garantera sina nyttjare något visst resultat av sin verksamhet. Sjukhuset garanterar ej, att patienten blir frisk, skolan ej att eleven bibringas ett visst kunskapsmått; brister i dessa hänseenden kunna ej föranleda någon ersättningsskyldighet för anstalten, säkerligen ej ens om de bero på den meddelade sjukvårdens eller undervisningens låga kvalitet, om man bortser från sådana fall, där en patients tillstånd förvärras på grund av sjukhuspersonalens försummelser. Däremot kan det ifrågasättas, om dessa anstalter ej böra svara för skada, som uppkommit därigenom, att en prestation utan fog avbrutits i förtid. Om en patient, som uppfyllt sina förpliktelser mot

[186] Jfr ordningsregler för patienter, intagna å Stockholms stads sjukhus (Kf 1945:13), I p. 1.

[187] Jfr ang. badinrättnings ansvar för persedlar, som stulits ur badhytt, UfR 1946:459.

sjukhuset, utskrives, trots att han behöver fortsatt vård[188], eller om en elev skiljes från en undervisningsanstalt, utan att stöd härför finnes i anstaltens stadga eller reglemente, kan det sålunda ifrågasättas, om anstalten ej bör anses skyldig att utgiva ersättning för de kostnader och olägenheter, som orsakats därav, att den enskilde måst söka vård eller undervisning på annat håll, samt för de förluster, som kunnat drabba den enskilde genom minskad arbetsduglighet eller minskade utbildningsmöjligheter[189]. Anstalternas "offentliga natur" torde i och för sig icke utgöra något argument mot ett dylikt skadeståndsansvar. Ej heller torde den omständigheten, att avgifterna vid dessa anstalter oftast äro betydligt lägre än anstalternas självkostnader, böra tillmätas avgörande betydelse; det är ju knappast möjligt att draga någon skarp gräns, vid vilken prestationerna övergå till att bliva benefika. Däremot är det högst osäkert, om något skadeståndsansvar här kan anses följa av allmänna privaträttsliga regler. Några allmänna lagregler om det särskilda slag av prestationer, som det här är fråga om, finnas icke, och det måste anses mycket ovisst, om domstol skulle ålägga en privatläkare eller privatlärare, som i förtid avbrutit sina prestationer till en patient eller en elev, ersättningsskyldighet för härigenom uppkommen skada. Det gäller ju här tjänsteprestationer, som genom sin personliga art starkt skilja sig från sådana prestationer som transport eller leve-

---

188 I den mån utskrivning i förtid från sjukvårdsinrättning medför menliga verkningar på patientens hälsotillstånd, kan anstalten givetvis bliva ansvarig enligt de ovan s. 174 ff. återgivna reglerna. I detta sammanhang bortses emellertid från anstaltens ansvar för personskada.

189 Jfr UfR 1917:158. Skadeståndsanspråk av elev, som förvisats från en lantbruksskola, mot skolans rektor ogillades, då rektorn på grund av elevens uppträdande varit berättigad att förvisa honom från skolan. Skadeståndsansvar för rektorn synes här ej ha betraktats som principiellt uteslutet, och ett dylikt ansvar torde, på grund av dansk rätts allmänna regel om ansvar för underordnads vållande, även kunna tänkas åvila anstalten.

rans av elektricitet, gas eller vatten. Det bör dock ej anses uteslutet, att den allmänna tendens till utvidgning av skadeståndsansvaret, som hittills gjort sig gällande inom den moderna skadeståndsrätten, kan komma att göra sig gällande även på detta område. Tills vidare torde dock böra antagas, att en nyttjare, som i förtid skilts från en sjukvårdsinrättning eller en undervisningsanstalt, ej äger kräva ersättning av anstalten för härigenom uppkomna kostnader eller olägenheter.

VI.

NYTTJARENS HUVUDFÖRPLIKTELSER MOT ANSTALTEN.

De förpliktelser, som åvila den enskilde såsom nyttjare av en offentlig anstalt, kunna liksom anstaltens förpliktelser indelas i primära och sekundära, allteftersom deras fullgörande är en förutsättning för nyttjandets normala fortgång eller de inträda först vid rubbningar i de normala relationerna mellan anstalt och nyttjare. Bland de primära förpliktelserna märkes främst nyttjarens skyldighet att utgiva vederlag för anstaltens prestation, hans avgiftsplikt (1 §), vilken utgör motstycket till anstaltens prestationsplikt. Som motsvarighet till anstaltens utlämnings- och redovisningsplikt märkes nyttjarens skyldighet att utlämna anstalten tillhörig egendom, som han har om händer (2 §). Nyttjarens övriga primära förpliktelser (3 §), som kunna vara av både positiv och negativ art, äro av mycket varierande innebörd vid olika slags anstalter; som gemensamt drag hos dessa förpliktelser kan endast framhållas, att de ej avse utgivande av penningar eller saker, och att deras fullgörande därför i regel ej kan direkt framtvingas genom dom och exekution. Nyttjarens förpliktelser av dessa olika kategorier kunna i vissa fall framstå som påföljder av försummelser och sålunda som sekundära förpliktelser. Den viktigaste av nyttjarens sekundära förpliktelser är emellertid hans skadeståndsskyldighet gentemot anstalten (4 §).

Nyttjarens avgiftsplikt kommer här att behandlas utför-

ligast, då den erbjuder det största juridiska intresset bland hans förpliktelser. Åtskilliga av de frågor, som därvid komma att behandlas, äro emellertid av betydelse även beträffande nyttjarens förpliktelser i övrigt, ehuru de, för undvikande av upprepningar, behandlas endast i samband med avgiftsplikten, i vilket sammanhang de komma i klarast belysning.

1 §. NYTTJARENS AVGIFTSPLIKT.

Nyttjarens skyldighet att utgiva vederlag för anstaltens prestation betecknas här med termen "avgiftsplikt", ett uttryck som vad de flesta här behandlade anstalter beträffar torde överensstämma med det allmänna språkbruket. Valet av detta uttryck innebär i och för sig intet ställningstagande till frågan, om avgifterna vid de offentliga anstalterna böra betraktas som offentligrättsliga eller privaträttsliga.

Storleken av de offentliga anstalternas avgifter i förhållande till anstalternas driftkostnader är mycket varierande. Vid vissa anstalter, t. ex. kommunikationsanstalter samt elektricitets- och gasverk, äro taxorna i allmänhet så beräknade, att avgifterna skola täcka anstaltens driftkostnader och möjliggöra förräntning av anläggningskapitalet samt i vissa fall dessutom lämna överskott. Vid andra anstalter, såsom sjukvårdsinrättningar och undervisningsanstalter, bruka avgifterna vida understiga anstaltens självkostnader, som i stället i stor utsträckning täckas genom skattemedel; fullständig avgiftsfrihet förekommer även inom denna grupp av anstalter. Att indela de offentliga anstalterna i olika kategorier med hänsyn till avgifternas storlek och den uppfattning om anstalternas ändamål, som kan anses ha kommit till uttryck i taxesättningen, är dock vanskligt och ur juridisk synpunkt föga fruktbart.

Avgifterna vid de offentliga anstalterna kunna indelas i

olika huvudtyper, av vilka de viktigaste här skola omnämnas. Vissa avgifters storlek är mer eller mindre beroende av anstaltsprestationens art och omfång, t. ex. befordringsavgifter vid kommunikationsanstalter, förbrukningsavgifter vid elektricitets-, gas- och vattenledningsverk samt sjukhusavgifter. Andra avgifter utgå med ett bestämt belopp för en viss tidsperiod, t. ex. telefonabonnemangsavgifter, minimiavgifter vid elektricitets-, gas- och vattenledningsverk samt terminsavgifter vid undervisningsanstalter. Erläggandet av vissa andra avgifter, såsom inträdesavgifter vid telefonabonnemang eller inskrivningsavgifter vid undervisningsanstalter, utgör villkor för påbörjandet av anstaltens prestation, varvid avgifterna i viss mån ha till funktion att reglera tillströmningen av nyttjare till anstalten. Slutligen böra omnämnas "straffavgifter", vilka utgå såsom påföljd av pliktförsummelser från nyttjarens sida.

Såsom bakgrund till den egentliga framställningen av nyttjarens avgiftsplikt är det nödvändigt att först behandla anstaltens skyldighet att följa bestämda avgiftsregler (a). Ehuru det här strängt taget är fråga om en förpliktelse för anstalten, har det för sammanhangets skull funnits bäst att behandla detta ämne i förevarande avsnitt. Av samma anledning kommer anstaltens plikt att återbetala uppburna avgifter att behandlas i samband med nyttjarens avgiftsplikt.

Huvudvikten kommer i den följande framställningen att läggas vid förutsättningarna för nyttjarens avgiftsplikt i det särskilda fallet (b). Därefter kommer en redogörelse att lämnas för vissa speciella regler om sättet för och bevisningen rörande avgiftspliktens fullgörande (c) samt om preskription av avgifts- och återbäringsanspråk (d), varefter anstaltens möjligheter att framtvinga avgiftsbetalning (e) och nyttjarens möjligheter att påkalla prövning av sin avgiftsplikt (f) komma att behandlas. Slutligen komma ett par irreguljära och delvis ålderdomliga företeelser att beröras, nämligen dels anstaltstjänstemäns rätt att uppbära

ersättning för tjänsteåtgärder (g), dels även vissa äldre barmhärtighetsinrättningars rätt till ersättning för lämnat underhåll (h).

A. ANSTALTENS BUNDENHET VID BESTÄMDA AVGIFTSREGLER.

Om allmänna privaträttsliga principer utan vidare hade varit tillämpliga på förevarande område, skulle de offentliga anstalterna ha ägt att fritt avtala med nyttjarna om priset för sina prestationer samt att ensidigt bestämma priset inom skälighetens gränser, i den mån avtal därom ej träffats. Dessa principer äro emellertid i stor utsträckning åsidosatta genom den mer eller mindre genomgripande offentliga kontroll, som prissättningen på de offentliga anstalternas prestationer är underkastad. Denna kontroll yttrar sig dels däri, att regler om nyttjarens avgiftsplikt i allmänhet måste beslutas eller fastställas av viss myndighet, som därvid kan vara skyldig att iakttaga vissa principer rörande reglernas innehåll (1), och dels däri, att anstalten är skyldig att i de enskilda fallen tillämpa de på detta sätt tillkomna reglerna(2). Tillämpningen av de i föreskriven ordning bestämda taxorna utgör det normala sättet för bestämmandet av priset för de offentliga anstalternas prestationer; fristående uppgörelser i det särskilda fallet äro sällsynta och framstå som något onormalt. Härigenom skiljer sig den offentliga kontrollen över priserna på anstalternas prestationer från den allmänna prisregleringen, vilken framstår som ett främmande ingrepp i den prisbildning, som normalt äger rum genom avtal mellan enskilda; likheterna och olikheterna mellan dessa båda kontrollformer samt gränsdragningen mellan dem komma att i korthet beröras i det följande (3). Förutom på grund av denna offentliga kontroll över prissättningen kan en anstalt vara skyldig att iakttaga bestämda avgiftsregler på grund av särskilda åtagan-

den gentemot nyttjarna, varvid allmänna privaträttsliga regler i princip torde vara att tillämpa (4).

1. Allmänna principer för avgiftsreglernas tillkomst och utformning.

I regel torde det ej krävas något särskilt stöd i allmän författning för en anstalts rätt att överhuvudtaget upptaga avgifter för sina prestationer. De uttryckliga stadganden om anstalters rätt att uppbära avgifter, som finnas, böra i allmänhet uppfattas som begränsningar i denna rätt, vilken måste förutsättas såsom självklar. Endast i fråga om obligatoriska kommunala anstalter torde den i doktrinen hävdade och i viss utsträckning av praxis accepterade principen böra uppställas, att dessa anstalters verksamhet skall bekostas med skattemedel, i den mån kostnaderna ej kunna täckas med avgifter, som anstalten äger uppbära på grund av uttryckligt bemyndigande i allmän författning. Kommun äger sålunda på grund av särskilt stadgande uppbära legosängsavgifter vid sjukhus[1] men däremot ej avloppsavgifter, utom med stöd av i vederbörlig ordning fastställda bestämmelser om bidrag till gatubyggnadskostnad[2]; i brist på författningsstöd torde kommun vara förhindrad att uppbära avgifter för undervisningen vid folk- och fortsättningsskolor. Avgiftsanspråk, som framställas utan dylikt stöd, torde böra ogillas av vederbörande domstol[3].

Ofta stadgas uttryckligen, att avgiftsregler få beslutas endast av visst organ, eller att avgiftsbeslut måste fastställas av viss myndighet. Avgifter för begagnande av statliga anstalter bestämmas sålunda i allmänhet av KMt eller med KMts bemyndigande av lägre statsorgan[4]; postavgifterna beslutas dock av riksdagen eller med dess bemyndigande av

---

[1] SjL 20 §. — Jfr dock SJT 1918:32 (kommun ägde uppbära utan lagstöd beslutad avgift för vård å epidemisjukhus).

[2] Se närmare ovan s. 75 f.

[3] Jfr ovan s. 135 not 42.

[4] Se ovan s. 49 ff.

KMt[5]. Avgifter för begagnande av kommunala anstalter skola i vissa fall fastställas av statlig myndighet[6]; även där detta ej är fallet, stadgas stundom, att avgifter må beslutas endast av visst kommunalt organ[7]. Avgifter för offentliga anstalter, drivna av enskilda subjekt, beslutas eller fastställas i allmänhet av statlig myndighet[8]. Avgiftsbeslut, som i strid med uttryckligt stadgande i allmän författning fattats av därtill ej behörigt organ eller ej fastställts av vederbörlig myndighet, torde böra betraktas som ogiltigt, och avgiftsanspråk på grund av ett dylikt beslut torde böra ogillas[9].

De organ, som äga besluta avgiftsregler för offentliga anstalter, kunna härvid vara skyldiga att iakttaga vissa principer rörande reglernas innehåll. Härvid märkes främst, att avgiftsreglerna böra gälla likformigt för olika kategorier av nyttjare, samt att de ej få stå i strid med av högre myndighet beslutade avgiftsregler.

Likformighetskravet, som kommit till särskilt tydligt uttryck i fråga om kommunala anstalter och vissa kommunikationsanstalter, utesluter givetvis icke en avgiftsdifferentiering efter objektiva grunder för olika kategorier av nyttjare. Kravet på likformighet är i och för sig endast av formell natur och ger knappast någon anvisning om hur långt differentieringen får sträcka sig. Frågan, när en avgiftsdifferentiering kan anses vila på objektiva grunder, och när

[5] Se ovan s. 54.

[6] Detta är fallet med t. ex. slakthusavgifter, folktandvårdsavgifter, avgifter vid statsunderstödda kommunala undervisningsanstalter, auktionsavgifter samt avloppsavgifter, ingående i bidrag till gatubyggnadskostnad.

[7] Spårvägstaxor skola sålunda enligt de av länsstyrelse fastställda ordningsstadgorna för kommunala spårvägar antagas av stadsfullmäktige. Det motsvarande gäller i fråga om renhållningstaxor enligt de av länsstyrelse fastställda renhållningsstadgorna; stundom föreskrives dock, att taxa skall fastställas av länsstyrelsen.

[8] Se närmare ovan s. 95 ff.

[9] Se ovan s. 134 not 40.

den innebär ett personligt gynnande eller missgynnande av vissa nyttjare, får i sista hand avgöras av rättspraxis.

Kommunala beslut om elektricitets-, gas- och vattenavgifter[10] samt sjukhusavgifter[11] ha upphävts i sådana fall, där de ansetts innebära ett åsidosättande av den likställighetsgrundsats, som kommit till uttryck i kommunallagarna. En avgiftsdifferentiering i strid med principen, att kommunens medlemmar skola avkrävas samma avgifter för samma slags prestationer, torde kräva särskilt stöd i allmän författning. Vad särskilt beträffar möjligheten till avgiftslättnader för obemedlade eller mindre bemedlade nyttjare, märkes, att dylika lättnader äro uttryckligen föreskrivna i fråga om elever vid kommunala undervisningsanstalter, som åtnjuta statsunderstöd[12], samt att beslut om sådana lättnader för sjukhuspatienter i praxis godkänts under åberopande av sedan gammalt rådande förhållanden[13]. Avgiftsbeslut, som strida mot den kommunala likställighetsprincipen, torde endast i extrema fall kunna åsidosättas av allmän domstol[14].

Likformighetsprincipen finnes uttryckligen fastslagen i fråga om avgifterna vid vissa kommunikationsanstalter, särskilt järnvägar. Den yttrar sig här främst i vissa begränsningar i järnvägsförvaltningarnas rätt att bevilja nedsättningar i de avgifter, som skola utgå enligt fastställd taxa. Särskilda överenskommelser om nedsättningar i syfte att gynna viss eller vissa trafikanter äro ej tillåtna[15]; däremot

---

[10] RÅ 1917 C 108, 1918:55, 1923:28, 1927 S 142, 1930:31, 1936 S 70, 1938:13.

[11] RÅ 1913:55. Jfr även RÅ 1916 C 145, 1919:18, 1936 S 90.

[12] Se t. ex. KomMlSkSt § 91; KomFlSkSt § 74; HFolkskSt § 78.

[13] RÅ 1940:29 (jfr Kf 1939:68, 1940:54). Rättsfallet har diskuterats av *Lundevall* och *Sundberg* i FT 1940 s. 287 ff. resp. 1941 s. 1 ff.

[14] Jfr nedan s. 395 f., 408 f.

[15] Enligt IFP art. 24, 1 st., och IFG art. 9:3, 1 st., äro dylika överenskommelser förbjudna och ogiltiga. Ett motsvarande förbud torde även kunna utläsas ur TrSt § 6. Överenskommelser, som in-

äro sådana nedsättningar tillåtna, som blivit vederbörligen offentliggjorda och på samma villkor komma alla tillgodo[16]. Vad beträffar telegraf- och telefonavgifter, stadgas i de internationella bestämmelserna, att dessa skola vara lika för alla nyttjare[17]; denna princip har dock ej kunnat strängt upprätthållas i fråga om de inrikes telefonavgifterna, beträffande vilka telegrafverket måst bevilja vissa särskilda förmåner i samband med övertagandet av enskilda telefonnät[18].

Att avgiftsregler ej få beslutas i strid med av högre myndighet utfärdade regler, följer delvis redan av de behörighetsregler, som ovan omnämnts. Dessutom kan ett organ, som i och för sig är behörigt att besluta avgiftsregler, härvid vara skyldigt att iakttaga vissa gränser rörande reglernas innehåll, vilka fastställts i de av högre myndighet utfärdade reglerna. Som exempel härpå må nämnas föreskrifterna om avgiftsfrihet eller viss maximigräns för avgifterna vid statsunderstödda undervisningsanstalter och sjukvårdsinrättningar. Beträffande de förstnämnda anstalterna ha föreskrifterna formen av ovillkorliga stadganden i allmänna författningar[19], och ett häremot stridande beslut av en anstaltsstyrelse att upptaga avgifter torde därför vara utan verkan i förhållande till nyttjarna. I fråga om den senare gruppen av anstalter ha föreskrifterna däremot endast karaktären

---

gåtts före denna bestämmelses tillkomst, torde dock fortfarande vara giltiga; jfr nedan not 44.

[16] TrSt § 6:2 (jfr IFP art. 24, 2 st.; IFG art. 9:3, 2 st.). Jfr RÅ 1947 K 367.

Ang. kungörande av beviljade nedsättningar, se TrSt § 7, KBr 3/2 1928 (nr 16) och KK 17/12 1948 (nr 736), 1 §. Jfr även den ovan s. 57 not 27 omnämnda förteckningen.

[17] FjärrförbKonv art. 28.

[18] Dylika särskilda överenskommelser äro giltiga enligt TfnRegl § 18. Jfr närmare nedan s. 248 f.

[19] Se t. ex. KomMlSkSt § 91; KomFlSkSt § 74; HFolkskSt § 78; KomYrkUndSt § 4; VerkstSkSt § 7.

av villkor för erhållande av statsbidrag[20] och torde i och för sig ej inverka på anstalternas möjlighet att utkräva avgift av nyttjarna.

Ett särskilt problem, som bör beröras i detta sammanhang, uppkommer vid konflikt mellan avgiftsreglerna i konventionerna rörande det internationella kommunikationsväsendet och de nationella taxebestämmelser, som äro avsedda att komplettera dessa regler. Konventionerna innehålla stundom stadganden, att de nationella taxorna äro giltiga, endast i den mån de stå i överensstämmelse med konventionernas bestämmelser[21]. Innebörden härav är tydligen, att konventionernas regler ovillkorligen skola tillämpas framför avvikande nationella regler. Denna princip har emellertid i praxis ej ansetts stå i överensstämmelse med svensk rätts ståndpunkt i fråga om konflikter mellan en traktat och en senare utfärdad inrikes författning. En av KMt utfärdad taxebestämmelse har sålunda godtagits av svensk domstol, ehuru den stod i strid med ett tidigare ingånget internationellt fördrag[22].

---

[20] Se t. ex. KK 27/6 1927 (nr 246) ang. statsbidrag till driftkostnaderna vid hem för kroniskt sjuka, § 2; KK 23/4 1937 (nr 209) ang. statsbidrag till driftkostnaderna m. m. vid anstalter för kirurgisk tuberkulos, § 5; KK 21/7 1937 (nr 743) ang. statsbidrag till driften av förlossningsanstalter och väntehem m. m., § 5; KK 22/6 1939 (nr 480) ang. statsbidrag till driftkostnaderna vid anstalter för lungtuberkulos, 2 §; KK 20/7 1939 (nr 538) ang. statsbidrag till driften av barnavdelningar vid eller i anslutning till lasarett m. m., 3 §.

[21] IFP art. 23:2; IFG art. 9:2.

[22] NJA 1925:655. Ett bolag hade vid avlämnande av gods för befordran från en svensk järnvägsstation till en dansk nödgats betala frakten även för de danska samtrafikträckorna i svenska kronor, som voro mera värda än de danska. Detta skedde i enlighet med en av järnvägsstyrelsen utfärdad order, vilken grundade sig på en KSkr 12/12 1916 (nr 542), men i strid med IFG 14/10 1890 (SFS 1908:38). Bolagets anspråk på återbäring av kursskillnaden ogillades, då det "genom att för transporterna till stationer i Danmark anlita svensk järnvägsförvaltning blivit underkastat de för dylika transporter av K. M. stadgade villkor, oansett om dessa

2. *Taxornas betydelse för avgiftsberäkningen i det särskilda fallet.*

De offentliga anstalternas taxor äro avsedda att tjäna som rättesnöre vid beräkningen av den avgift, som nyttjaren har att erlägga för en viss prestation från anstaltens sida. Deras funktion i förevarande sammanhang är att begränsa anstaltens och dess tjänstemäns frihet att bestämma avgiftens storlek[23].

Om ingen från taxan avvikande uppgörelse ägt rum mellan anstalt och nyttjare, har taxan den betydelsen, att den bestämmer, vad anstalten äger utkräva av nyttjaren. Oavsett om anstalten kan anses ha utfäst sig gentemot nyttjaren att tillämpa taxan eller ej, torde den ej äga fordra mera än vad taxan utvisar. Taxan begränsar således den befogenhet, som anstalten eljest skulle ha ägt, om priset för prestationen ej i förväg bestämts, nämligen att ensidigt fastställa priset inom skälighetens gränser[24]. Något särskilt offentligrättsligt drag behöver man emellertid ej finna i denna taxans funktion; även en enskild företagare, som tillämpar bestämda priser, torde, om annat ej avtalats, vara förhindrad att begära högre pris än vanligt, såvida han ej kan förebringa särskilda skäl för en avvikelse[25]. Begränsningen i anstaltens befogenhet att kräva avgifter av nyttjarna gäller i princip endast beträffande prestationer, som äro förutsedda i taxan. För att förhindra, att anstalten söker kringgå taxan genom

---

överensstämde med eller strede mot bestämmelserna i den internationella godstrafikkonventionen". — Jfr *Sundberg,* Lag och traktat (2 uppl. Sthlm 1942), s. 61.

I detta sammanhang må omnämnas, att IFP och IFG på grund av särskilt lagstadgande (lov 31/5 1935 nr 6 § 3) i Norge äro tillämpliga på samma sätt som en inhemsk lag; jfr NRT 1938:355 (ovan s. 132 not 37).

[23] Ang. förutsättningarna för nyttjarens skyldighet att erlägga avgift enligt taxan, se nedan s. 251 ff.

[24] Jfr KöpL 5 §.

[25] Jfr *Almén* I s. 77.

att utkräva extra avgifter under olika förevändningar, stadgas stundom uttryckligen, att anstalten ej äger uppbära andra slags avgifter än dem, som angivas i taxan[26].

Den avgiftsberäkning, som anstaltspersonalen utför i det särskilda fallet, måste i allmänhet antagas vara avsedd att innebära en tillämpning av anstaltens taxa. Där beräkningen står i strid med taxan, beror detta i det övervägande antalet fall på misstag från personalens sida; om den felaktiga avgiftsberäkningen godtagits av nyttjaren, föreligger i allmänhet misstag även från dennes sida[27]. Endast i de undantagsfall, där avgiften avsiktligt beräknats i strid med taxan, kan det antagas, att en fristående uppgörelse med nyttjaren varit åsyftad. I dessa fall uppkommer frågan, om taxan eller den särskilda uppgörelsen skall äga företräde.

Vid besvarandet av denna fråga måste hänsyn tagas därtill, att de offentliga anstalternas taxor, till skillnad från de priser, som tillämpas vid privata företag, i regel äro försedda med särskilda straffsanktioner.

Om den, som driver en anstalt, själv avsiktligt överskrider den för anstalten fastställda taxan, kan han straffas för bedrägligt beteende[28]; detta gäller t. ex. i fråga om apoteksinnehavare och ägare av biltrafikföretag. Återbärings-

---

[26] TrSt § 67:3 (jfr IFG art. 9:4); PostKonv art. 29. — Jfr även betr. apoteksavgifter AF s. 13, 49, 167.

[27] Ang. felaktig avgiftsberäkning på grund av misstag, se nedan s. 284 ff.

Vad här sagts om avgiftsberäkningens innebörd gäller även i fråga om av personalen lämnade förhandsuppgifter om avgiften för en eventuell framtida prestation. Dylika uppgifter böra i regel uppfattas som upplysningar om taxans innehåll och ej som för anstalten bindande anbud. Felaktiga upplysningar kunna emellertid i vissa fall medföra skadeståndsskyldighet för anstalten (jfr TrSt § 5).

[28] Enligt SL 21:2, 2 st., skall straff för bedrägligt beteende ådömas, "där någon som har att betjäna allmänheten efter viss taxa tager betalning utöver taxan utan att påvisa avvikelsen".

Även ett öppet överskridande av taxan torde kunna medföra

skyldighet torde i dylika fall framstå som självklar[29]. Ett underskridande av taxan torde däremot i allmänhet här ej medföra några rättsliga påföljder[30].

I de flesta fall handlar emellertid den, som har att tillämpa en offentlig anstalts taxa, ej å egna vägnar utan såsom tjänsteman vid anstalten. Taxan har då bl. a. den innebörden, att den innefattar till anstaltens personal riktade föreskrifter om vad denna äger och skall utkräva i avgift av nyttjarna. Ett överskridande av taxan kan medföra ansvar enligt reglerna om ämbetsbrott eller enligt speciella straffbestämmelser[31]. Oavsett om nyttjaren insett avgiftsberäkningens felaktighet eller ej, torde anstalten ej äga utkräva en avgift, vars debitering innebär en brottslig handling; har avgiften redan erlagts, bör nyttjaren ovillkorligen äga återkräva densamma.

Även ett avsiktligt underskridande av anstaltens taxa torde i de flesta fall kunna medföra straffrättsligt ansvar för vederbörande tjänsteman[32]. Nyttjarens avgiftsplikt blir då i princip att bedöma enligt reglerna om verkan därav, att

---

straffansvar enligt de särskilda straffstadganden, som gälla för apotekspersonal och utövare av yrkesmässig automobiltrafik (jfr nedan s. 416 not 29, 30).

Jfr betr. ansvar för överskridande av skjutstaxa SkjSt 59 § och RÅ 1912 Jo 11, 1918 Jo 11, 16, 110, 136, 152, 1919 Jo 84, 191 samt NRT 1920:204. Jfr även UfR 1911:226 ang. apotekares ansvar i motsvarande fall.

[29] Jfr betr. överskridande av medicinaltaxan *Almén* I s. 46 f.

[30] Enligt BiltrF 29 § 3 mom. kunna dock i vissa fall fasta avgifter bestämmas för linjetrafik med automobil. Underskridande av dylika taxor torde medföra ansvar jämlikt BiltrF 34 § 2 mom. Jfr NRT 1930:241, 1934:19.

[31] Se betr. utkrävande av för höga postavgifter NJA 1929 B 478 (förutv. SL 25:17 tillämpades). — SL 21:2, 2 st., torde i viss utsträckning vara att tillämpa även på underordnade anstaltstjänstemän (jfr SL 3:7). Vidare märkas de särskilda straffbestämmelserna för personal vid apotek och biltrafikföretag (jfr ovan not 28).

[32] Ansvar torde i dylika fall kunna ådömas för trolöshet mot huvudman jämlikt SL 22:5 (ev. med tillämpning av SL 25:5).

fullmäktig handlat i strid med sitt uppdrag[33]. Om nyttjaren sålunda insett eller bort inse, att avgiftsberäkningen skett i strid med taxan, och att tjänstemannen ej varit befogad att avvika från denna, äger han ej åberopa den skedda uppgörelsen. En uppgörelse i samförstånd mellan tjänstemannen och nyttjaren i syfte att särskilt gynna den senare kan sålunda ej åberopas av nyttjaren. Denne torde i de flesta fall ej äga åberopa god tro i fråga om tjänstemannens befogenhet att bevilja särskilda förmåner åt enskilda. Vad beträffar kännedomen om taxans innehåll, bör nyttjaren däremot i allmänhet kunna förlita sig på att anstaltspersonalens avgiftsberäkning står i överensstämmelse med taxan. Även om denna är innefattad i en allmänt kungjord författning, bör anstaltspersonalen anses stå närmare att känna till dess innehåll än nyttjarna[34].

Beträffande vissa anstalter modifieras de här utvecklade reglerna i någon mån genom uttryckliga stadganden, att betalning vid felaktig avgiftsberäkning under alla omständigheter skall ske i enlighet med taxan[35].

3. Prisregleringen och de offentliga anstalternas taxor.

Den allmänna prisreglering, som föranletts av för närvarande rådande ekonomiska förhållanden, gäller i viss utsträckning även de offentliga anstalternas taxor[36]. Från den viktigaste formen av prisreglering, det allmänna prisstoppet, undantagas emellertid dels sådan statlig verksamhet,

---

[33] Jfr AvtL 2 kap.

[34] Jfr nedan s. 289 f.

[35] Jfr nedan s. 286.

[36] Prisregleringslag 30/6 1947 (nr 303); KK 30/6 1947 (nr 304) med förordnande jämlikt 1 § prisregleringslagen; KK 30/6 1947 (nr 305) med närmare bestämmelser ang. tillämpning av prisregleringslagen. (Se betr. prolongation SFS 1948 nr 408, 409.)

Prisregleringslagen gäller endast frivillig verksamhet. Biltrafikföretags befordringsskyldighet har dock ej ansetts hindra lagens tillämplighet, ej heller kommuns skyldighet att sörja för renhåll-

för vilken taxor i särskild ordning fastställts av KMt eller statlig myndighet, och dels vissa förnödenheter och tjänster (dock ej transporter), som äro underkastade "prisreglering" enligt annan av KMt utfärdad författning än prisregleringslagen[37]. Beträffande den stora grupp av offentliga anstalter, som sålunda är undantagen från prisstoppet, är emellertid föreskrivet, att vederbörande myndigheter få företaga taxehöjningar endast efter samråd med priskontrollnämnden, varvid avgörandet i sista hand tillkommer KMt, om enighet ej kan uppnås[38]. Bland anstalter, som ej äro undantagna från prisstoppet, och vilkas taxor sålunda ej få höjas utan tillstånd av priskontrollnämnden, märkas särskilt biltrafikföretag samt kommunala elektricitets-, gas- och vattenledningsverk.

Prisöverträdelser medföra enligt prisregleringslagen straff samt förverkande av det betingade eller mottagna vederlaget[39]. Lagen yttrar sig däremot ej om dylika överträdelsers inverkan på rättsförhållandet mellan parterna. Att ett avtal innebär en prisöverträdelse, anses emellertid enligt rättspraxis ej i och för sig medföra dess ogiltighet. Visserligen kan det utfästa överpriset ej utkrävas i rättslig väg[40], men om det erlagts, kan det ej återkrävas[41]; vad beträffar den

---

ningen; avgifter till obligatoriska kommunala sjukhus torde däremot vara undantagna från prisregleringen. Se närmare *Dahlin* och *Dahlgren*, Prisregleringslagen och priskontrollen (Sthlm 1946), s. 25 f., 31 f.

[37] KK 30/6 1947 (nr 306) ang. allmänt prisstopp, 1 § 5 st., 2 § b. (Se betr. prolongation SFS 1948:773.)

Anmärkas må, att bestämmelserna om prisreglering å elektrisk kraft i ElAnlL 2 § 6 mom. ej gälla statens taxor eller pris, som av kommunal myndighet fastställts för tillhandahållande av elektrisk ström inom kommunen.

[38] KCirk 30/6 1947 (nr 307) till statsmyndigheterna ang. storleken av vissa taxor och avgifter.

[39] Prisregleringslagen 12 §.

[40] NJA 1921:373. (Jfr betr. det fall, att visst pris ej avtalats, NJA 1922 A 184.)

[41] SJT 1923:74; NJA 1926 A 121, 1947:137. (Jfr betr. det fall,

utfästa prestationen, kan denna ej utkrävas utan erläggande av det avtalade priset, men om den redan fullgjorts, kan den ej återkrävas enbart på den grund, att motparten vägrar erlägga överpriset[42].

Vid en jämförelse mellan den allmänna prisregleringen och de offentliga anstalternas taxor framträda vissa rättsliga olikheter[43]. Dels äro reglerna om straffrättsliga påföljder av prisöverträdelser olika utformade. Dels kan ett i strid med utfärdade prisregleringsbestämmelser erlagt överpris ej återkrävas i rättslig väg, vilket däremot torde vara fallet med ett överpris, som erlagts i strid med fastställd taxa. Den sistnämnda olikheten kan förklaras därmed, att överpriset i det förra fallet erlagts i enlighet med ett mellan parterna ingånget avtal, medan i det senare fallet någon från taxan avvikande överenskommelse mellan anstalten och nyttjaren i allmänhet ej kan antagas föreligga.

Om en taxa, som är underkastad det allmänna prisstoppet, höjes utan tillstånd av priskontrollnämnden, torde detta medföra den påföljden, att anstalten ej äger utkräva ett överpris, som debiteras enligt den höjda taxan, medan ett överpris, som redan erlagts i enlighet med taxan, ej kan återkrävas av nyttjaren. Vad beträffar de taxor, som äro undantagna från prisstoppet, torde den omständigheten, att en taxehöjning ägt rum utan samråd med priskontrollnämnden, ej inverka på förhållandet mellan anstalt och nyttjare, då bestämmelserna om förfarandet vid taxehöjningar här ha formen av interna förvaltningsföreskrifter.

4. Anstaltens åtaganden gentemot nyttjarna såsom hinder för avgiftshöjningar.

I sådana fall, där de rättsliga relationerna mellan en anstalt och dess nyttjare äro av mera varaktig karaktär, upp-

att priset ej bestämts i avtalet men sedermera fastställts av priskontrollnämnden, NJA 1947 A 131.)

[42] NJA 1921:373. Jfr *Almén* I s. 47 not 33 b.

[43] Den "prisreglering" enligt särskilda författningar, som om-

ställer sig ofta frågan, om anstalten har möjlighet att utan hinder av tidigare åtaganden gentemot nyttjarna ändra villkoren för nyttjandet genom att höja sin taxa, upphäva beviljade avgiftsnedsättningar eller införa avgifter för prestationer, som tidigare varit avgiftsfria. Denna fråga är av särskild praktisk betydelse dels i sådana fall, där avgiftslindringar, gällande för en längre tid, beviljats en viss nyttjare eller en viss grupp av nyttjare, t. ex. i fråga om järnvägs- eller telefonavgifter, och dels i sådana fall, där själva nyttjandet pågår i ett sammanhang under en längre tid, t. ex. vid telefon, elektricitets-, gas- och vattenledningsverk samt undervisningsanstalter.

I princip måste den regeln anses gälla, att en ensidig taxehöjning ej utan vidare förmår rubba anstaltens tidigare utfästelser angående grunderna för avgiftsberäkningen[44]. Dylika utfästelser kunna emellertid vara av begränsad räckvidd[45] eller innefatta särskilda förbehåll, som möjliggöra avgiftshöjning. Anstalten kan sålunda ha förbehållit sig uppsägningsrätt och kan då genomföra en avgiftshöjning i sam-

---

nämnes i prisstoppskungörelsen 2 §, torde sålunda ej alltid ha samma rättsliga innebörd som den allmänna prisregleringen.

[44] UfR 1922:1016 H (nya taxebestämmelser, som fastställts i samband med förnyad koncession för ett telefonbolag, ansågos ej inverka på abonnentens rätt till avgiftsfria samtal inom en viss frikrets enligt ett tidigare ingånget abonnemangsavtal).

NJA 1946:679 (jfr 1922:218). Ett år 1904 ingånget avtal mellan ett järnvägsbolag och en egnahemsförening om vissa biljettpriser ansågs, trots penningvärdets fall, alltjämt bindande för bolaget; två justitieråd ville dock medgiva bolaget rätt att avveckla sina förpliktelser enligt avtalet under en övergångstid resp. att uppsäga avtalet för träffande av ny överenskommelse. — Jfr även NRT 1935:1026 (avtal om fraktnedsättning för viss järnvägstrafikant ansågs ouppsägbart, då det ej innehöll någon uppsägningsklausul) samt UfR 1922:287 H (en mer än hundraårig utfästelse om rabatt på apoteksvaror, som levererades från ett apotek till ett visst sjukhus, ansågs alltjämt bestående).

[45] NJA 1921:188 (tillämpning av vissa av KMt utfärdade föreskrifter om tilläggsavgifter å fraktsatserna vid statens järnvägar

band med ingående av ny överenskommelse[46]. Vanligare är dock vid telefon-, elektricitets-, gas- och vattenabonnemang, att anstalten förbehåller sig rätt att när som helst ensidigt ändra abonnemangsvillkoren och särskilt taxan, vilket förbehåll stundom göres i den formen, att abonnemangsavtalet slutes under hänvisning till den vid varje tidpunkt gällande taxan[47]. Då dylika förbehåll uppenbarligen äro avsedda att utgöra avtalsklausuler, som den enskilde underkastar sig genom att teckna abonnemang, torde frågan om deras giltighet vara att bedöma enligt allmänna privaträttsliga principer[48]. Anstaltens befogenhet att ensidigt ändra abonnemangsvillkoren kan ej grundas på en analogisk tillämpning av reglerna om sådana avtal, som slutits utan att priset blivit bestämt[49], då avgifterna och övriga leveransvillkor åtminstone preliminärt äro fixerade vid avtalets ingående. Ej heller kan man jämställa de här avsedda abonnemangsavtalen med sådana avtal, i vilka prisets bestämmande över-

---

ansågs ej strida mot en tidigare, genom en KRes meddelad utfästelse om fraktlindring åt viss trafikant).

[46] Se t. ex. ElPr p. 42—44; GbgElRegl § 19, 3 st.; GbgVRegl § 7, 3 st.

[47] Se t. ex. TfnAbVillk avd. I, 1 st., II, inl.; VfVElRegl §§ 6, 12; SthlmElRegl § 5; NormVRegl § 5, 2 st.

Dylika förbehåll bruka avse ej endast avgiftsplikten utan parternas förpliktelser överhuvudtaget. Då de torde ha störst praktisk betydelse i fråga om avgiftshöjningar, behandlas de emellertid här endast i detta sammanhang.

[48] Förf. kan sålunda ej ansluta sig till den av *Westman* s. 164 uttalade uppfattningen, att anstaltens befogenhet att ensidigt ändra abonnemangsvillkoren är en rent offentligrättslig företeelse. Intet stöd finnes för att betrakta de kommunala elektricitets-, gas- och vattenverkens reglementen och taxor som annat än allmänna avtalsvillkor; de grunda sig ej på någon offentligrättslig maktställning, vilket ej heller torde vara fallet med vattenfallsverkets elektricitetsreglemente eller telegrafverkets allmänna villkor för rikstelefonabonnemang. Dylika klausuler förekomma även i odiskutabelt privaträttsliga avtal, t. ex. försäkringsavtal; jfr nedan not 51.

[49] Jfr KöpL 5 §.

lämnats åt tredje man[50], eftersom taxan i regel fastställes av anstaltens ägare. Emellertid torde av anstalten ensidigt vidtagna ändringar i abonnemangsvillkoren böra godtagas, under förutsättning att de delgivits nyttjaren i så god tid, att denne haft möjlighet att reglementsenligt uppsäga abonnemanget till upphörande före ändringarnas ikraftträdande[51]. Då abonnemangsvillkoren i allmänhet innehålla klausuler om uppsägningsrätt för nyttjaren men icke för anstalten, synes det motiverat att lägga uppsägningsskyldigheten på den förre, särskilt som en skyldighet för anstalten att uppsäga samtliga abonnemang för reglering av abonnemangsvillkoren skulle medföra betydande kostnader och olägenheter[52]. Mot denna lösning av frågan kan visserligen invändas, att abonnentens möjlighet att genom uppsägning undgå verkningarna av en reglements- eller taxeändring är av ringa betydelse ur rättssäkerhetssynpunkt, då han i allmänhet av praktiska skäl är nödsakad att fortsätta med abonnemanget. Denna omständighet uppväges emellertid, åtminstone vad beträffar kommunala anstalter, i viss mån av abonnentens möjlighet att besvära sig över ett beslut om ändring i abonnemangsvillkoren[53].

---

[50] Jfr *Almén* I s. 75.

[51] Jfr UfR 1931:812. I ett försäkringsbrev, som utfärdats av ett olycksfallsförsäkringsbolag, hänvisades till bolagets vid varje tidpunkt gällande reglemente. En efter försäkringens meddelande vidtagen ändring i reglementet ansågs ej tillämplig på försäkringen, då denna var sluten på viss tid och försäkringstagaren sålunda, även om ändringen delgivits honom, ej haft möjlighet att uppsäga försäkringen, samt då ändringen ansågs vara av genomgripande betydelse.

Se vidare GbgElRegl § 20, som stadgar, att reglementsändringar äro bindande för abonnent, som ej uppsagt abonnemanget inom femton dagar efter ändringarnas kungörande i stadens tidningar.

[52] Jfr *Westman* s. 163.

[53] Att märka är, att besvärsprövningen här endast avser avgiftsbeslutets överensstämmelse med den kommunala likställighetsprincipen, ej dess överensstämmelse med ingångna avtal; en prövning

När en anstalt byter ägare, t. ex. vid förstatligande av icke-statliga anstalter eller vid ändringar i den kommunala indelningen, uppkommer stundom frågan, om den förre ägarens åtaganden gentemot nyttjarna eller den senare ägarens åtaganden i samband med överlåtelsen utgöra hinder för avgiftshöjningar, avseende tiden efter överlåtelsen. Om anstaltens förre ägare tillförsäkrat en nyttjare särskilda avgiftslättnader, torde nyttjaren äga åberopa denna utfästelse gentemot nye ägaren endast under förutsättning, att förbehåll om utfästelsens bestånd gjorts vid överlåtelsen av anstalten[54]. Utfästelser av anstaltens nye ägare gentemot förre

---

i sistnämnda hänseende skulle f. ö. bliva resultatlös med hänsyn till innehållet i de här behandlade reglementsklausulerna (jfr nedan s. 381).

[54] NJA 1896:321. Telegrafverket hade övertagit ett enskilt telefonnät på villkor, att verket skulle inträda i förre ägarens rättigheter och skyldigheter enligt samtliga abonnemangskontrakt. Telegrafverket ansågs skyldigt att respektera avgiftsbestämmelserna i ett abonnemangsavtal, som före nätets övertagande ingåtts mellan nätets förre ägare och en enskild person.

SJT 1943:50. Sedan en kommun tillförsäkrat en fastighetsägare fri vattenleverans från kommunens vattenledningsverk mot erläggande av en engångsavgift, överläts verket till ett inom kommunen nybildat municipalsamhälle utan förbehåll om utfästelsens bestånd. Utfästelsen ansågs ej bindande för municipalsamhället. (Jfr närmare nedan not 64.) — Anmärkas bör i detta sammanhang, att när en kommun uppgår i en större kommunal enhet, den förstnämnda kommunens samtliga rättigheter och förpliktelser utan vidare övergå på den större enheten; se lag 13/6 1919 (nr 293) om ordning och villkor för ändring i kommunal och ecklesiastik indelning, 10 §.

Om elektricitetsverk överlåtes i samband med överlåtelse av den fastighet, på vilken verket är beläget, skall skriftligt avtal om kraftleverans från den till fastigheten hörande elektriska anläggningen enligt ElKrL 15 § äga bestånd även utan särskilt förbehåll. Enligt samma lag 14 § kan inteckning meddelas till säkerhet för rätt till elektrisk kraft; ägare av elektricitetsverk torde emellertid i praktiken ej lämna inteckningsmedgivande till vanliga abonnenter.

ägaren att för framtiden tillämpa vissa avgiftsregler för vissa nyttjare torde i princip kunna åberopas endast av anstaltens förre ägare. Dylika utfästelser ha i stor utsträckning förekommit i samband med telegrafverkets övertagande av enskilda telefonnät, tillhörande lokala telefonföreningar. I den mån avsikten med utfästelserna har varit att tillförsäkra särskilda förmåner åt personer, som vid tidpunkten för telefonnätets övertagande voro medlemmar av telefonföreningen, ha de ansetts kunna åberopas direkt av dessa medlemmar men ej av andra abonnenter inom orten[55]. Om telegrafverket i överlåtelsehandlingen har medgivit särskilda avgiftslättnader för personer, som i samband med överlåtelsen före viss tidpunkt tecknat nytt abonnemang, har detta medgivande ansetts kunna åberopas av sålunda nytillkomna abonnenter men ej av personer, som tecknat abonnemang efter den bestämda tidpunkten[56]. I det senare fallet föreligger tydligen en form av avtal till förmån för tredje man, vilken synes hava godtagits av rättspraxis[57].

Att den nye ägaren av en anstalt eventuellt är oförhindrad att vidtaga avgiftshöjningar även gentemot äldre nyttjare, innebär givetvis ej, att vanliga förutsättningar för

---

[55] NJA 1927:388. Rätt till fria telefonsamtal med viss ort, vilken rätt förbehållits vid överlåtande till telegrafverket av enskilt telefonnät, tillhörigt en telefonförening, ansågs gälla blott till förmån för dem, som vid tidpunkten för överlåtelsen varit medlemmar av föreningen, men ej för senare tillkomna abonnenter.

Jfr även NJA 1919 A 416, 417, 1924 A 580, 581, 1925 A 606, 607, 1926 A 212 samt 1930 A 319—325.

[56] Se NJA 1930 A 319—325.

[57] I fallet NJA 1930 A 319 (jfr 320—325) ansåg ett justitieråd t. o. m., att telegrafverkets utfästelse i princip gällde utan tidsbegränsning till förmån för nytillträdande abonnenter, ehuru dess giltighetstid borde begränsas med hänsyn till utfästelsens syfte att befrämja telefonväsendets utbredning. HD:s majoritet synes däremot ha utgått från att utfästelsen endast avsåge abonnemang, som komme att tecknas i samband med telefonnätets övertagande. Även denna tolkning av utfästelsen torde emellertid innebära, att man erkänt en form av tredjemansavtal.

nyttjarens avgiftsplikt ej skulle behöva vara uppfyllda[58], och framför allt ej, att den nye ägaren skulle ha rätt att i efterhand utkräva höjda avgifter för tiden före övertagandet av anstalten. En anmärkningsvärd avvikelse från denna princip har ägt rum i samband med förstatligandet av kommunala mellanskolor[59]. Undervisningen vid dessa skolor har ofta varit avgiftsfri eller belagd med lägre avgifter än vid de allmänna läroverken, men efter förstatligandet ha avgifter uppburits enligt läroverksstadgans föreskrifter. Genom att förstatligandet skett successivt och börjat med skolornas begynnelseklasser, har man i stort sett undgått att utkräva nya eller höjda avgifter av tidigare intagna elever. Men ofta har beslutet om en skolas förstatligande varit retroaktivt, vilket i och för sig endast inneburit, att staten åtagit sig att svara för skolans driftkostnader från en viss förfluten tidpunkt. Dylika retroaktiva beslut ha emellertid tolkats så, att skolans elever varit skyldiga att erlägga föreskrivna avgifter ej endast för tiden efter beslutets meddelande, vilket ej möter större betänkligheter, då staten ju ej förbundit sig att respektera de av kommunen dittills tillämpade avgiftsreglerna, utan även för tiden dessförinnan, varvid man ej ens begränsat avgiftsplikten till att avse tiden efter den retroaktivt bestämda tidpunkten för förstatligandet utan även utkrävt inskrivningsavgifter av elever, som inskrivits vid skolan före nämnda tidpunkt[60]. Om dylika avgiftskrav, vilkas berättigande ej synes ha varit föremål för prövning i rättspraxis, skulle godtagas av domstolarna, skulle detta innebära en avvikelse från eljest gällande rättsregler i extremt offentligrättslig riktning.

---

[58] Jfr särskilt SJT 1943:50 (nedan not 64).
[59] Jfr ang. dessa skolors förstatligande ovan s. 84 not 84.
[60] Se KBr 29/6 1945 och skolöverstyrelsens cirkulär 22/1 1945.

B. FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR NYTTJARENS AVGIFTSPLIKT I DET SÄRSKILDA FALLET.

För att en nyttjare skall vara skyldig att erlägga en viss avgift, som anstalten utkräver enligt de för densamma gällande avgiftsreglerna, måste vissa konkreta förutsättningar vara uppfyllda. Vid undersökningen av betingelserna för nyttjarens avgiftsplikt uppställer sig först frågan, om något åtagande från nyttjarens sida bör krävas, för att han överhuvudtaget skall bli skyldig att erlägga avgift (1). I visst samband med detta spörsmål står frågan om förutsättningarna för en viss persons avgiftsplikt i sådana fall, där flera subjekt för avgiftsplikten äro tänkbara (2). Då de offentliga anstalternas avgifter i allmänhet ha karaktären av vederlag för en viss begärd eller fullgjord prestation och stå i ett visst förhållande till denna prestation, uppkomma vidare dels frågan, i vilken utsträckning nyttjarens begäran är förutsättning för hans avgiftsplikt för en fullgjord prestation (3), och dels frågan, i vilken utsträckning nyttjarens avgiftsplikt för en begärd prestation förutsätter, att prestationen verkligen kommer till stånd (4). Vissa avgifter utgöra emellertid ej vederlag för någon vare sig begärd eller fullgjord prestation från anstaltens sida utan ha karaktären av påföljder av försummelser från nyttjarens sida; dennes skyldighet att erlägga dylika "straffavgifter" är sålunda beroende av speciella betingelser (5). I samband med de materiella betingelserna för nyttjarens avgiftsplikt böra behandlas dels vissa frågor rörande fastställandet av de för avgiftens storlek bestämmande fakta (6), dels ock vissa frågor rörande avgiftsberäkningens innebörd och verkningarna av felaktig avgiftsberäkning (7).

1. Förutsätter nyttjarens avgiftsplikt något åtagande från hans sida?

I allmänhet bestämmas de avgifter, som nyttjaren har att erlägga, genom tillämpning av allmänna regler och ej ge-

nom överenskommelser i det särskilda fallet. Ofta fastställes avgiftsbeloppet ej omedelbart vid nyttjandets början utan först på ett senare stadium; någon överenskommelse om beloppets exakta storlek i samband med nyttjandets början kan det då ej vara tal om. Men även i sådana fall, där avgiftsbeloppet bestämmes i direkt samband med att nyttjaren tager anstaltens prestation i anspråk, och där eventuellt betalning omedelbart äger rum, bör man i regel ej betrakta denna uppgörelse som en överenskommelse om ett bestämt pris för anstaltens prestation utan som resultatet av en tillämpning av allmänna regler[61].

I den mån uttryckliga åtaganden från nyttjarens sida att erlägga avgift förekomma, ha de sålunda i regel ej den innebörden, att nyttjaren utfäster sig att erlägga en bestämd penningsumma; i stället innebära de, dels att nyttjaren åtager sig att överhuvudtaget betala för anstaltens prestation, dels att han godkänner vissa allmänna regler för avgiftsberäkningen, vilket ofta sker endast genom en hänvisning till gällande taxa. Dylika uttryckliga åtaganden förekomma i form av abonnemangsanmälningar eller kontrakt vid telefon, elektricitets-, gas- och vattenledningsverk samt i viss utsträckning i form av avgiftsförbindelser vid kommunikationsanstalter; även åtaganden av annan person än nyttjaren förekomma, t. ex. ansvarsförbindelser för sjukhuspatienter[62].

I allmänhet kan man emellertid ej kräva ett uttryckligt åtagande från nyttjarens sida, för att han skall bli skyldig att erlägga avgift. Det torde i regel vara tillräckligt, att den

---

[61] I Svea HovR dom 19/6 1945 nr 414 betraktades biljettköp vid järnväg som ett avtal om personbefordran för visst pris. Denna konstruktion är dock knappast hållbar; jfr nedan not 185.

[62] Användandet av uttryckliga åtaganden i dessa fall har sin särskilda förklaringsgrund i behovet av att otvetydigt kunna fastslå, vilken person avgiftsplikten åvilar, eller att kunna utkräva avgift av en person, som eljest ej varit skyldig att erlägga dylik. Se närmare nedan s. 257 ff.

enskilde begärt eller eljest på eget initiativ begagnat sig av anstaltens prestation utan att ha haft grundad anledning att antaga, att anstalten ej avsett att utkräva avgift för prestationen. Den som stiger på en spårvagn eller låter sig intagas vid en undervisningsanstalt eller på en sjukvårdsinrättning, blir sålunda skyldig att erlägga avgift, trots att han i regel här ej uttryckligen åtager sig någon avgiftsplikt[63]. Även vid de nyss nämnda anstalter, där nyttjaren i allmänhet uttryckligen åtager sig att erlägga avgift, torde ett dylikt åtagande ej alltid utgöra någon oundgänglig förutsättning för hans avgiftsplikt[64]. Att något uttryckligt åta-

[63] Se betr. sjukvårdsavgifter SJT 1918:32. Fadern till en patient, som vårdats på ett kommunalt epidemisjukhus, ålades att erlägga avgift för vården till vederbörande kommun, trots att kommunen först i efterhand beslutat att uttaga vårdavgifter av patienterna (epidemisjukvården är numera avgiftsfri enligt EpL 23 §). Jfr även UfR 1884:644, 1886:348, 1890:728.

[64] Se SJT 1943:50. Fastighetsägare, som av kommun tillförsäkrats rätt till vattenleverans från kommunens vattenledningsverk för framtiden mot erläggande av en engångsavgift, ansågs, sedan vattenledningsverket överlåtits till ett inom kommunen bildat municipalsamhälle utan förbehåll om nämnda utfästelses bestånd, skyldig att erlägga av municipalsamhället beslutade vattenavgifter. Då fastighetsägaren ej hade utfäst sig att betala vattenavgifter till municipalsamhället, har tydligen den faktiska vattenförbrukningen betraktats som tillräcklig grund för hans avgiftsplikt, trots att han haft viss anledning att antaga, att han ägt rätt till avgiftsfri leverans. En helt annan fråga är, om municipalsamhället hade varit skyldigt att uppfylla kommunens utfästelse om vattenleverans utan nya avgifter, eller om samhället ägt avbryta leveransen för att träffa ny överenskommelse med fastighetsägaren; se härom ovan not 54. Hovrättens majoritet synes icke ha klart skilt mellan dessa båda frågor.

Jfr vidare UfR 1900:331 (hyresgäst ansvarig för gasförbrukning, som utan hans vetskap eller tillåtelse ägt rum i en av honom förhyrd lokal, dit hyresvärden efter hyresavtalets ingående låtit inleda gas) och 1940:249 H (gasförbrukare, som ej kunde överbevisas om att ha tecknat formligt abonnemang, ansågs ha underkastat sig gasverkets reglemente genom att mottaga gas från verket; jfr närmare nedan s. 352 not 8).

gande ej kräves, för att nyttjaren skall bli skyldig att erlägga avgift för anstaltens prestation, torde ej innebära någon avvikelse från de principer, som tillämpas inom privaträtten. Enligt dessa principer skulle anstalten, i den mån överenskommelse om avgiften ej träffats, själv äga bestämma avgiftens storlek inom skälighetens gränser[65]. Emellertid torde de avgiftsregler, som i allmänhet finnas fastställda för offentliga anstalter, sätta en gräns för anstaltens krav. Om anstaltens prestation enligt dessa regler skall vara avgiftsfri, vilket är fallet vid t. ex. vissa undervisningsanstalter och sjukvårdsinrättningar, äger anstalten ej utkräva någon avgift, även om en viss ersättning för anstaltens prestation i och för sig vore skälig. I övrigt kommer anstaltens taxa att bli bestämmande för nyttjarens avgiftsplikt, oavsett om man vill laborera med något "konkludent avtal" mellan anstalt och nyttjare eller ej.

Enligt ett i doktrin och rättspraxis ej sällan framträdande betraktelsesätt skall den enskildes begäran om anstaltens prestation i de fall, där någon uttrycklig utfästelse att erlägga avgift ej sker, likväl innebära ett tyst eller underförstått åtagande, och detta även om den enskilde ej känner till avgiftsreglernas existens eller innehåll. Realiteterna bakom detta betraktelsesätt torde vara följande. Om domstolarna hade krävt uttryckliga åtaganden såsom förutsättning för utdömande av avgift, skulle anstalterna utan tvivel ha avfordrat sina nyttjare dylika utfästelser eller i större utsträckning ha fordrat förskottsbetalning eller ställande av säkerhet. Av praktiska skäl utdöma emellertid domstolarna avgifter enligt gällande taxor utan att kräva annat, än att den enskilde skall ha begärt anstaltens prestation. I förlitande på denna domstolarnas inställning kunna anstalterna därför avstå från att avfordra sina nyttjare några uttryckliga utfästelser. Domstolarna upprätthålla emellertid som ett minimikrav, att nyttjaren på eget initiativ skall ha tagit

[65] Jfr KöpL 5 §.

anstaltens prestation i anspråk. Denne har därför i princip kvar möjligheten att bestämma, om han genom att begära en prestation av anstalten skall ådraga sig avgiftsplikt eller ej. Tack vare domstolarnas benägenhet att antaga "konkludenta viljeförklaringar" kunna parterna således inskränka sina inbördes rättshandlingar till ett minimum, vilket medför stora fördelar ur bekvämlighetssynpunkt. Om domstolarna vägra att antaga en konkludent utfästelse, är detta ett tecken på att parterna gått för långt i bekvämlighet, och en anvisning till dem att i fortsättningen visa större förutseende. Det föreligger sålunda en växelverkan mellan frekvensen i användandet av uttryckliga utfästelser och domstolarnas tillmötesgående, när det gäller att utdöma avgifter utan stöd av dylika utfästelser.

Nyttjarens avgiftsplikt förutsätter emellertid ej alltid, att han begärt den prestation, för vilken anstalten utkräver avgift. Bortsett från vissa praktiskt mindre betydelsefulla fall, där anstalten utfört sin prestation utan nyttjarens begäran[66], förekommer det ej sällan, att en nyttjare tager anstaltens prestation i anspråk utan dennas medgivande och med avsikt att undandraga sig avgiftsbetalning. Någon begäran, som skulle kunna anses innefatta en konkludent utfästelse att erlägga avgift, kan det ej vara tal om i dylika fall. Nyttjarens avgiftsplikt bör här snarare betraktas som grundad på en rättskränkning, i analogi med den utomobligatoriska skadeståndsskyldigheten[67].

Det torde ej föreligga några skäl att frångå allmänna krav på den enskildes rättshandlingsförmåga såsom förutsättning för hans avgiftsplikt, enbart därför att hans motpart är en offentlig anstalt[68]. I praktiken torde dock invändningar om frihet från avgiftsplikt på grund av bristande

---

[66] Se nedan s. 268 f.

[67] Se närmare nedan s. 271 ff.

[68] Ang. den utländska diskussionen om detta problem, se ovan s. 24.

rättshandlingsförmåga vara relativt sällsynta. I vissa fall, t. ex. vid personbefordran med järnväg eller spårväg eller vid brevbefordran med postverket, medför den brukliga kontantbetalningen i förening med svårigheterna att fastställa nyttjarens identitet, att tvister om nyttjarens avgiftsplikt överhuvudtaget äro sällsynta. Och vid andra anstalter, t. ex. undervisningsanstalter och sjukvårdsinrättningar, framstår ofta en annan person än nyttjaren, t. ex. dennes förmyndare, som anstaltens egentliga motpart[69].

I enlighet med allmänna regler om verkan av omyndighet bör i princip förmyndarens samtycke till anstaltsnyttjandet krävas, för att en omyndig nyttjare skall bli skyldig att erlägga avgift[70]. Denna huvudprincip är emellertid, enligt samma regler, underkastad vissa modifikationer. Har den omyndige redan erlagt avgiften, äger han sålunda ej återkräva den, om betalningen skett med egendom, varöver han själv ägt råda. Om betalning ej har skett, äger anstalten visserligen ej direkt utkräva avgiften, men den omyndige kan åläggas att utgiva ersättning till anstalten, i den mån dennas prestation medfört nytta för honom.

Den som nyttjat en anstalt under inflytande av rubbad själsverksamhet, torde ej kunna åläggas avgiftsplikt men kan under vissa förhållanden bliva ersättningsskyldig mot anstalten[71].

Vad beträffar nyttjarens avgiftsplikt för prestation, som

---

[69] Se nedan s. 258 f.

[70] Lag 27/6 1924 om förmynderskap, 5 kap.

Jfr Göta HovR dom 7/6 1935 nr 312 (telegrafverkets yrkande att utfå avgifter för telefon, som en omyndigförklarad sjukhuspatient låtit installera på sitt sjukrum, bifölls, då förmyndarens tillstånd till själva sjukvården ansågs innefatta tillstånd även till installering och användande av ifrågavarande telefonapparat). — Anmärkas må, att telefonabonnemang enligt SI IV 10 § ej får tecknas av omyndig person.

[71] Lag 27/6 1924 om verkan av avtal, som slutits under inflytande av rubbad själsverksamhet.

han tagit i anspråk utan anstaltens medgivande och med avsikt att undandraga sig avgiftsbetalning, torde samma krav på hans tillräknelighet böra uppställas som i fråga om utomobligatorisk skadeståndsskyldighet[72].

2. Avgiftspliktens subjekt.

I allmänhet möter det inga svårigheter att fastställa, vem som är skyldig att erlägga avgift för en viss anstaltsprestation. Det är den som begärt eller mottagit prestationen. Visserligen förekommer det, särskilt vid kommunikationsanstalter, att nyttjarens identitet är och förblir okänd för anstalten, men nyttjarens anonymitet medför i dessa fall i allmänhet inga olägenheter för anstalten på grund av kravet på kontantbetalning av avgiften. Ett verkligt problem blir frågan om avgiftspliktens subjekt egentligen blott i sådana fall, där man har att välja mellan flera personer, som denna plikt kan tänkas åvila. Det kan sålunda förekomma, att anstaltens prestation begärts av en person men mottagits av en annan, eller att en person åtagit sig att erlägga avgifter, som egentligen skolat betalas av en annan, eller slutligen att den ursprunglige nyttjaren under prestationens fortgång efterträtts av en annan person. Frågan, vem som i dylika fall skall svara för avgiften gentemot anstalten, kräver en särskild behandling. Här skola beröras vissa praktiskt viktiga fall, nämligen dels ansvar för annans avgifter vid sjukvårds- och undervisningsanstalter, dels ansvaret för avgifter vid telefon-, elektricitets-, gas- och vattenabonnemang m. m., dels slutligen avsändares och mottagares ansvar för avgifter vid kommunikationsanstalter.

---

[72] Se SL 6:6.

a. Ansvar för annans avgifter vid sjukvårds- och undervisningsanstalter.

I föräldrars legala underhållsskyldighet mot sina barn ingår även skyldighet att i erforderlig omfattning bekosta deras undervisning och sjukvård. Denna förpliktelse riktar sig i och för sig endast mot barnen, ej mot vederbörande undervisnings- eller sjukvårdsanstalt. Emellertid torde föräldrarna ansvara för avgifterna, i den mån de själva begärt barnets intagande i vederbörande skola eller sjukhus, eller i den mån barnets egen begäran om intagning kan antagas ha skett med föräldrarnas godkännande[73]. I övrigt får anstalten utkräva avgifterna av barnet självt, i den mån detta är möjligt enligt reglerna om verkan av omyndighet; härvid kan anstalten givetvis komma att vända sig till föräldrarna i deras egenskap av förmyndare med yrkande om åläggande för dessa att betala avgifterna ur barnets tillgångar.

Arbetsgivare kunna enligt vederbörande tjänsteavtal eller avlöningsreglemente vara skyldiga att bekosta anställdas sjukvård. I den mån arbetsgivaren härvid ej begagnar sig av särskilt engagerad sjukvårdspersonal utan låter den anställde vända sig till ett offentligt sjukhus, är han i och för sig ej ansvarig för sjukvårdsavgifterna i förhållande till sjukhuset utan endast i förhållande till den anställde. Endast om han själv begärt patientens intagning på sjukhuset, torde han kunna bli direkt ansvarig för avgifterna[74]. Detsamma torde gälla i övriga fall, där en person, t. ex. i välgörande syfte, erbjudit sig att bekosta sjukhusvård för en annan[75].

Från en direkt begäran om annan persons intagande på sjukhus har man att skilja sådan ansvarsförbindelse för

---

[73] Jfr SJT 1918:32 (patients fader ålades utan närmare motivering att betala sjukhusavgifter).

[74] Jfr UfR 1886:348, 1890:728, 1892:1028.

[75] Jfr UfR 1884:644.

sjukvårdsavgifter, som skall avlämnas vid intagning av patient på sjukhus och vara utfärdad av vederbörande fattigvårdssamhälle eller kommun eller eljest av vederhäftig person, och som närmast är att jämställa med en borgensförbindelse[76].

b. Ansvaret för abonnemangsavgifter m. m.

Vid sådana anstalter, vilkas prestationer fullgöras inom nyttjarens fastighet eller genom en installation hos nyttjaren, medför svårigheten för anstalten att kontrollera, vem som egentligen begagnar sig av dess prestationer, ett behov av bestämda och i viss mån formalistiskt stränga regler angående avgiftspliktens subjekt.

Skyldigheten att erlägga vatten-, avlopps- och renhållningsavgifter åvilar sålunda i regel fastighetsägaren, oavsett att något uttryckligt åtagande från dennes sida här ej alltid kräves[77]. Om fastigheten bebos av hyresgäster, som draga den huvudsakliga nyttan av anstaltens prestationer, blir det fastighetsägarens sak att eventuellt övervältra avgifterna på dessa, antingen genom att inkludera dem i hyran eller genom att uttaga dem separat efter särskild överenskommelse[78].

Elektricitets- och gasavgifter samt telefonavgifter erläg-

---

[76] SjSt § 45:1. Jfr NJA 1931:28 och SJT 1942:24 samt UfR 1900: 942 (jfr även UfR 1891:913, 1895:1168, 1899:160).

Det legala ansvar för annans sjukvårdsavgifter, som kan åvila fattigvårdssamhälle, föräldrar eller husbönder enligt fattigvårdslagstiftningen, måste här förbigås.

[77] NormVRegl § 5; SthlmVRegl § 10; MlmVRegl § 7; NormAvlRegl § 3; MlmAvlRegl § 6; GbgRenhSt § 19; MlmRenhSt § 14.

Jfr betr. fastighetsägares ansvar för vattenavgifter RÅ 1925 S 84, 1936 S 176, 1939 S 482, 1942 S 29 samt *Linnér* i SST 1923 s. 142 f.

[78] Jfr ang. fastighetsägarens möjlighet att i sistnämnda fall för sin fordran åtnjuta förmånsrätt såsom för hyra SJT 1937:50 och NRT 1904:745.

gas däremot av vederbörande abonnent, d. v. s. i förekommande fall ej av fastighetsägaren utan av hyresgästerna[79]. Som abonnent betraktas den, vilken i eget namn tecknat abonnemang, eller i vars namn abonnemang tecknats av behörigt ombud, oavsett om möjligen en annan person är den egentlige nyttjaren[80]. När flera telefonabonnenter ha gemensam ledning, skall särskild överenskommelse träffas om ansvaret för avgifterna[81]. Detta formella betraktelsesätt upprätthålles dock ej i sin fulla stränghet. När abonnenten endast uppträder som bulvan för den verklige nyttjaren, torde anstalten äga utkräva avgift av denne[82], liksom den äger avbryta sin prestation, om den verklige nyttjaren resterar för oguldna avgifter för ett annat eller tidigare abonnemang[83]. Att det ej är helt likgiltigt för anstalten, vem dess prestationer egentligen begagnas av, framgår därav, att anstalten ofta förbehåller sig rätt att avbryta prestationer till abonnenter, som utan vederbörligt tillstånd uppträda som mellanhänder mellan anstalten och de egentliga nyttjarna[84].

Strängheten i abonnentens ansvar för telefon-, elektricitets- och gasavgifter framträder även däruti, att ansvaret

---

[79] Jfr RÅ 1923:28 (fastighetsägare kunde ej lagligen åläggas att erlägga avgifter för elektrisk kraft, som förbrukades av hyresgästerna i hans fastighet).

[80] Se betr. ansvar för telefonavgifter SI IV 9 §, II A § 142, II B § 47 och IntTfnRegl art. 34 samt NJA 1947:688 och Svea HovR dom 3/7 1925 nr 858.

Jfr även betr. gasabonnemang UfR 1900:331 (ovan not 64) och 1940:249 H (nedan s. 352 not 8).

[81] TfnAbVillk avd. VI, 18 st.; SI IV 11 § 7, 45 §. Jfr NJA 1924: 160.

[82] Se betr. telefonavgifter NJA 1925:652.

[83] TfnAbVillk avd. VI, 27 st. (jfr SI IV 10 § 2); ElPr p. 46; SthlmElRegl § 8.

[84] TfnAbVillk avd. VI, 25 st.; ElPr p. 37, 45 b; VfVElRegl § 8 i; GbgElRegl § 15.

Jfr även TgfRegl § 7:2, SI I § 5:3 och IntTgfRegl art. 33, 51 samt UfR 1942:8 H.

kvarstår, till dess abonnemanget upphört på grund av uppsägning eller av annan anledning, även om abonnenten dessförinnan upphört med nyttjandet[85]. Denna regel är av stor praktisk betydelse vid överlåtande av abonnemang, vilket ej alltid är tillåtet utan anstaltens medgivande[86]. Vid överlåtelse ansvarar sålunda förre abonnenten för avgifterna, ända tills hans åtagande upphört på grund av uppsägning eller abonnemangstidens utgång eller på grund av att anstalten godtagit den nye abonnenten i den förutvarandes ställe[87].

Vid överlåtelse av abonnemang uppställer sig även frågan, om den nye abonnenten kan åläggas att svara för avgifter, som den föregående abonnenten ej erlagt. Enligt allmänna privaträttsliga principer skulle anstalten utan tvivel äga uppställa som villkor för abonnemanget, att den nye abonnenten betalar eller åtager sig att betala förre abonnentens resterande avgifter. Om den nye abonnenten utan förbehåll betalt sin företrädares skuld, äger han sålunda ej återkräva, vad han erlagt[88]; men även om betalningen ägt rum under protest, torde han ej äga återkräva det erlagda, med mindre

---

[85] TfnAbVillk avd. IV; ElPr p. 42; SthlmElRegl § 5, 2 st.; GbgElRegl § 19; MlmGasRegl § 12.

Jfr NJA 1932:483 (då avtal om elektricitetsleverans på grund av försummad uppsägning från abonnentens sida förlängts på ett år, utdömdes "fast avgift" och "grundavgift" för detta år, trots att någon strömförbrukning ej skett under året) samt UfR 1914:137 (krav på telefonavgifter ogillades, då muntlig uppsägning ägt rum).

I den mån kontrakt med uppsägningsklausuler användas vid vatten- och renhållningsverk, gäller här samma regel; jfr i fråga om renhållningsavgifter NJA 1899 A 539.

[86] TfnAbVillk avd. VI, 20 st. (jfr 21—24 st. och SI IV 36 §); ElPr p. 41, 45 c. Jfr dock å andra sidan ElKrL 21 §.

Ang. överlåtelse av telefonabonnemang utan anstaltens medgivande, jfr UfR 1945:879, 1947:320.

[87] Jfr ElKrL 21 § och SJT 1924:53.

[88] NJA 1910:368. En fastighetsägare hade för att undvika avbrytande av vattenleverans betalt förre ägarens skuld till ett vattenledningsbolag. Hans återbäringsanspråk mot bolaget ogillades, då

han avstår från anspråket på den leverans, för vilken betalningen uppställts som villkor. När det gäller offentliga anstalter, kan det emellertid ifrågasättas, om ej abonnentens återbäringsanspråk i dylika fall bör bifallas med hänsyn till anstaltens skyldighet att ställa sina prestationer till allmänhetens förfogande på likformiga villkor[89]. Åtminstone vad beträffar kommunala elektricitets-, gas- och vattenledningsverk framgår det tydligt av rättspraxis, att en kommun ej anses äga uppställa som villkor för leverans, att den nye abonnenten betalar den förre abonnentens resterande avgifter; beslut om uppställande av dylikt villkor har sålunda upphävts efter besvär[90], och kommun har ålagts att utgiva ersättning till den nye abonnenten, när leveransen till denne avbrutits på grund av att företrädarens avgifter ej erlagts[91]. Frågan, huruvida den nye abonnenten i dylika fall äger återkräva vad han tvingats betala till kommunen, synes ej ha varit föremål för prövning i svensk praxis men torde, med hänsyn till att ifrågavarande leveransvillkor i andra sammanhang betraktats som otillåtna, böra besvaras jakande åtminstone i de fall, där betalningen ägt rum under protest. I dansk och norsk praxis har den nye abonnentens återbäringsanspråk ansetts böra bifallas, under förutsättning att han ej åtagit sig någon personlig betalningsskyldighet för

---

han med kännedom om de förhållanden, varav hans betalningsskyldighet varit beroende, frivilligt och utan förbehåll erlagt betalning för bolagets ifrågavarande fordran, och då han måste anses bunden av den sålunda skedda uppgörelsen.

[89] Jfr ovan s. 134 f.

[90] RÅ 1930:31. Kommunalfullmäktiges beslut att såsom villkor för leverans av elektrisk energi till ny ägare av en industriell anläggning inom kommunen fordra betalning av viss förre ägarens skuld för sådan leverans upphävdes såsom stridande mot den kommunala likställigheten.

Jfr även *E. Andersen,* Administrativt Tilsyn med Kommunalforvaltningen (Kbhvn 1940), s. 286, ang. ett liknande fall ur dansk administrativ praxis från år 1907.

[91] NJA 1938:51 (jfr ovan s. 134 not 38).

förre abonnentens avgifter, att betalningen skett under protest, samt att kommunen ej ägt någon mot envar gällande rätt till fastigheten eller däri befintliga installationer[92]; om anstaltens reglemente lämnat stöd för den nye abonnentens ansvarighet för företrädarens avgifter, ha reglementets föreskrifter i detta avseende underkänts i dansk praxis men däremot godtagits i norsk[93].

---

[92] NRT 1904:46. En fastighetsägare hade för att undvika avbrytande av vattenleverans under protest betalt förre ägarens skuld till ett kommunalt vattenledningsverk. Hans återbäringsanspråk bifölls, då kommunen ej för sin fordran hade panträtt i fastigheten, och då nye ägaren ej hade övertagit något personligt betalningsansvar för skulden.

UfR 1924:747 H. En fastighetsägare hade för att undvika avbrytande av elektricitetsleverans under protest betalt förre ägarens skuld till ett kommunalt elektricitetsverk. Hans återbäringsanspråk bifölls, då kommunen ej hade någon mot envar gällande rätt till ledningarna eller fastigheten, och då nye ägaren ej hade åtagit sig att betala förre ägarens skuld, vilken kommunen genom oberättigat hot om avstängning hade förmått honom att betala trots hans protest.

Jfr å andra sidan UfR 1914:529. En kommun hade ombesörjt installation av vatten-, gas- och elektricitetsledningar i en fastighet och förbehållit sig äganderätt till ledningarna, till dess de blivit betalda. Sedan fastigheten bytt ägare, betalade nye ägaren under protest installationskostnaderna för att undvika, att kommunen avbröte leveransen och avlägsnade ledningarna med stöd av sitt äganderättsförbehåll. Hans återbäringsanspråk ogillades, då äganderättsförbehållet ansågs gälla mot honom, och då kommunmedlemmarna ej hade någon obetingad rätt att få vatten, gas och elektricitet utan hänsyn till om installationskostnaderna betalts. — Äganderättsförbehåll till installationer, som äro fast infogade i en byggnad, godtagas ej i svensk rätt; se NJA 1918:441.

Jfr ang. motsvarande problem vid elektriska distributionsföreningar UfR 1936:40 H, 1940:362.

[93] UfR 1940:956. En fastighetsägare hade för att erhålla leverans från ett kommunalt vattenledningsverk under protest betalt förre ägarens skuld till verket. Hans återbäringsanspråk bifölls, då han ej hade åtagit sig att betala beloppet, och då det måste anses som

c. Avsändares och mottagares avgiftsplikt vid kommunikationsanstalter.

Vid befordran av försändelser med kommunikationsanstalter är det av vikt att fastställa, vilken av anstaltens båda motparter, avsändaren och mottagaren, som har att svara för befordringsavgifternas erläggande. De regler, som gälla i detta avseende, äro i stort sett följande.

Avgiftsplikten åvilar i första hand den som begärt befordringen, avsändaren. I viss utsträckning men ingalunda alltid är avsändaren skyldig att betala befordringsavgiften redan vid försändelsens avlämnande till befordran[94]; i den mån avgifternas belopp ej kan fastställas i förväg, kräves stundom förskottsbetalning av en viss summa eller ställande av säkerhet[95]. Om avgifterna ej tillfullo erlagts av avsändaren, äger mottagaren i regel ej utfå försändelsen, med mindre han erlägger resterande avgifter[96]; då mottagaren ej är skyldig att mottaga försändelsen, om han ej vill[97], är hans avgiftsplikt från början endast villkorlig men blir dock genom avgiftsbetalningen i den meningen ovillkorlig, att vid för-

---

en självklar rätt för kommunens fastighetsägare att få anslutning enbart på i verkets reglemente lagligen uppställda villkor.

NRT 1907:139. En fastighetsägare hade för att undvika avbrytande av vattenleverans från ett kommunalt vattenledningsverk deponerat en summa motsvarande förre ägarens skuld till verket. Hans yrkande att tillerkännas det deponerade beloppet ogillades, då vattenledningsverkets reglemente innehöll ett villkor angående ny fastighetsägares ansvar för förre ägarens resterande avgifter, och då detta avtalsvillkor ej ansågs orimligt och dessutom gällde generellt för alla till verket anslutna fastigheter.

[94] Se TrSt § 68 (jfr IFG art. 17); PostSt §§ 52, 53 (jfr PostKonv art. 37); TgfRegl § 12 (jfr SI I §§ 38, 42 och IntTgfRegl art. 32:1).

[95] TrSt § 68:4 (jfr IFG art. 17:5); IntTgfRegl art. 32:5.

[96] TrSt § 74:1—3 (jfr IFG art. 16); PostSt § 55 (jfr PostKonv art. 38); SI I § 104 (jfr IntTgfRegl art. 32:3).

[97] Jfr dock ang. ämbets- och tjänstemäns skyldighet att utlösa postförsändelser JO 1906:61, 1938:153 samt RÅ 1948 K 8.

sändelsens utfående rätteligen erlagda avgifter ej kunna återkrävas. Genom att mottaga försändelsen anses mottagaren åtaga sig att erlägga resterande avgifter för befordringen enligt gällande taxa, en skyldighet, som blir aktuell, om försändelsen av någon anledning utlämnats utan fullständigt erläggande av kvarstående befordringsavgifter[98]. I sistnämnda fall torde avsändaren på grund av anstaltens försummelse befrias från sin avgiftsplikt[99]. Om mottagaren däremot vägrar att utlösa försändelsen, äger avsändaren givetvis ej återfå den utan att erlägga resterande avgifter[100]. Om anstalten ej på någon av dessa vägar lyckas få avgifterna betalda, äger den under vissa förutsättningar försälja försändelsen, om denna är av den beskaffenhet, att försäljning är möjlig, samt göra sig betald ur försäljningssumman[101]. Om försäljning ej kan ske eller försäljningssumman ej förslår till täckande av befordringskostnaderna, inställer sig frågan, om anstalten äger utkräva resterande avgifter av avsändaren. Beträffande järnvägsbefordran stadgas uttryckligen, att så är fallet[102]. Postverket torde däremot i

---

[98] Enligt TrSt § 74:1, 3 st., medför mottagandet av gods och fraktsedel förpliktelse för mottagaren att erlägga ev. resterande fraktavgifter (jfr NJA 1917 A 448). Enligt IFG art. 16:1, 2 st., inträder samma förpliktelse redan vid mottagandet av fraktsedeln; detsamma gäller i dansk rätt (se UfR 1921:42, 1923:88 H och Statsbanelov 27/6 1946 nr 336, § 34:3).

Jfr även ang. mottagares skyldighet att erlägga postförskottsbelopp UfR 1906:605 och *Holmbäck* s. 108 not 1.

[99] Jfr *Hammarskjöld* s. 137 f. och *Flodin-Wikander* s. 143.

[100] Se t. ex. PostSt § 55:9 (jfr § 107).

[101] TrSt § 78:5—7 (jfr IFG art. 24:2); PostSt § 106:2 (jfr Paket-Avt art. 25).

Enligt TrSt § 77 (jfr IFG art. 25) har järnvägen panträtt i godset. Denna panträtt förutsätter ej, att avsändaren eller mottagaren är ägare eller ens uppgivits vara ägare till godset. Bl. a. av denna anledning synes det vara riktigast att betrakta panträtten som legal och ej som konventionell. Jfr ang. denna fråga *Undén*, Svensk sakrätt I (2 uppl. Lund 1946), s. 342.

[102] TrSt § 68:5 (jfr IFG art. 24:2). Jfr UfR 1921:762, 957 H.

brist på uttryckligt stadgande ej äga utkräva resterande avgifter av försändelses avsändare[103].

Dessa regler kunna i vissa fall modifieras genom särskilda åtaganden av avsändaren eller mottagaren. Avsändaren kan sålunda stundom utfästa sig att erlägga samtliga uppkommande befordringsavgifter, i vilket fall försändelsen skall utlämnas till mottagaren fri från avgifter[104]; och mottagaren kan i en del fall i förväg åtaga sig att betala avgifterna för vissa slags försändelser, varvid avsändaren befrias från avgiftsplikt[105].

Ehuru avgiftsplikten vid kommunikationsanstalter således i allmänhet i första hand åvilar avsändaren, finnas likväl vissa slag av avgifter, för vilkas erläggande i princip endast mottagaren ansvarar. Stundom uttagas särskilda avgifter för försändelsers hemforsling till mottagaren på bestämmelseorten[106]. Om mottagaren, såsom väl i regel är fallet, ej begärt att få försändelsen hemforslad, torde han ej vara ovillkorligen skyldig att erlägga avgiften i fråga[107]. Avgifts-

[103] Jfr *Hammarskjöld* s. 155, 158 f. samt ur äldre dansk praxis UfR 1870:901 (avsändare av ofrankerade brev ansågs ej skyldig att erlägga porto till postverket).

De internationella postfördragen stadga ovillkorlig avgiftsplikt för avsändaren endast i fråga om postpaket (PaketAvt art. 27).

Danska Postloven 9/5 1919 nr 288, § 15:XIV, och norska postloven 8/6 1928 nr 2, § 1, 2 st., stadga numera generellt ovillkorlig avgiftsplikt för avsändare av postförsändelser.

[104] PostSt §§ 32:2, 106:1 (jfr PostKonv art. 45; AssAvt art. 9; PaketAvt art. 12). Jfr även IFG art. 17:2.

[105] PostSt § 52:2, 2 st. — Jfr även ang. brevkort eller telegram med betalt svar PostSt § 17 (jfr PostKonv art. 35) och SI I §§ 125—130 (jfr IntTgfRegl art. 56).

[106] TrSt § 75:1,5,7; PostSt § 84:6 (jfr PaketAvt art. 10; PostanvAvt art. 14, 17).

Avgifter för utdelning av expressförsändelser erläggas däremot av avsändaren; se PostSt § 80 (jfr PostKonv art. 47; AssAvt art. 10; PaketAvt art. 15; PostanvAvt art. 9).

[107] Att mottagaren, såsom enligt TrSt § 75:7, har möjlighet att anmäla, att han själv önskar avhämta godset, torde ej medföra, att hans avgiftsplikt blir ovillkorlig, om sådan anmälan ej gjorts.

betalningen utgör visserligen villkor för utfående av den hemforslade försändelsen, men om mottagaren vägrar att utlösa försändelsen vid sin bostad och i stället begär att själv få avhämta den, torde anstalten knappast kunna avkräva honom någon avgift. Av en annan typ äro de avgifter, som postverket uppbär för särskilda mottagningsanordningar, t. ex. lösväskor eller postboxar, vilka inrättats på mottagarens egen begäran, och för vilka en ovillkorlig avgiftsplikt åvilar denne[108]. Även utan att ha begärt dylika särskilda anordningar kan emellertid mottagaren under vissa förutsättningar bliva skyldig att erlägga en särskild avgift till postverket för behandlingen av till honom adresserad post. Om han själv önskar avhämta sin post, ehuru han kan få den två gånger varje söckendag utburen genom postverkets försorg[109], är han nämligen skyldig att erlägga särskild fackavgift[110]. Det är emellertid tvivelaktigt om denna avgiftsplikt i sådana fall, där mottagaren ej uttryckligen begärt fackavläggning, innebär mera än ett villkor för försändelsernas utfående; då dylik begäran ej framställts, torde avgiften ej kunna utkrävas inför domstol, vilket väl i praktiken ej heller lär vara behövligt, då postverkets vägran att utlämna försändelserna, om fackavgift ej erlägges, i allmänhet bör vara ett tillräckligt starkt påtryckningsmedel mot mottagaren.

---

[108] PostSt §§ 76, 77, 83.

[109] För att möjliggöra utbäring av post är mottagaren på orter, där lådbrevbäring är anordnad, enligt PostSt § 84:5 skyldig att uppsätta brevlåda av föreskriven beskaffenhet. Ett åsidosättande av denna skyldighet torde medföra, att mottagaren själv måste avhämta sin post och därvid eventuellt, för att utfå densamma, erlägga stadgad fackavgift.

[110] PostSt § 83:3 (jfr § 82:2). Jfr RÅ 1922 K 334 samt *Grape* s. 259, 269.

3. *Nyttjarens begäran eller initiativ såsom förutsättning för hans avgiftsplikt för en fullgjord prestation.*

I den mån nyttjarens avgiftsplikt förutsätter, att en viss prestation från anstaltens sida kommit till stånd[111], måste i allmänhet dessutom krävas, att den prestation, som lägges till grund för avgiftsberäkningen, ägt rum på nyttjarens begäran eller eljest tagits i anspråk genom hans initiativ. Endast i vissa undantagsfall kan nyttjaren bliva skyldig att erlägga avgift för en prestation, som han ej själv tagit i anspråk.

Nyttjarens avgiftsplikt förutsätter däremot ej nödvändigt, att prestationen ägt rum i samförstånd med anstalten. Även för en prestation, som tagits i anspråk utan anstaltens medgivande eller under lämnande av oriktiga uppgifter, är nyttjaren skyldig att erlägga avgift. Förutsättningarna för nyttjarens avgiftsplikt äro emellertid något olika i det fall, att prestationen ägt rum med anstaltens medgivande, och i det fall, att prestationen tagits i anspråk utan dylikt medgivande, varför dessa båda fall lämpligen böra behandlas vart för sig.

a. Prestationer, som ägt rum med anstaltens medgivande.

Nyttjarens avgiftsplikt för en fullgjord prestation förutsätter i regel, att prestationen överhuvudtaget kommit till stånd på hans begäran. Endast i några undantagsfall kan detta krav uppgivas, t. ex. vid beredande av sjukvård åt den, som är i överhängande behov därav men ej själv förmår skaffa sig dylik (negotiorum gestio)[112], samt i vissa fall, där en anstalt med hänsyn till den enskildes nyttjandeplikt äger

---

[111] Betr. frågan, i vilken utsträckning avgiftsplikten förutsätter en faktisk prestation, se nedan s. 274 ff.

[112] Jfr UfR 1891:913.

genomföra en prestation mot dennes vilja och på hans bekostnad[113].

Nyttjarens avgiftsplikt förutsätter vidare i allmänhet, att han begärt en prestation av just den art och omfattning, för vilken avgift kräves. Anstalten äger i regel ej utkräva avgift för särskilda åtgärder, som den vidtagit utan nyttjarens begäran. Det kan visserligen ej krävas, att nyttjaren i förväg skall ha i detalj godkänt sättet för fullgörandet av anstaltens prestation; anstalten bör kunna utgå från att den äger fullgöra sin prestation på sedvanligt sätt[114]. Men när det gäller mera ovanliga åtgärder, utgör nyttjarens begäran i allmänhet förutsättning för hans avgiftsplikt, liksom en begäran om dylika åtgärder i allmänhet medför skyldighet att erlägga vissa extra avgifter; detta gäller t. ex. beträffande avgifter för särskilda befordringssätt[115], ändrad destination[116] eller undersökning eller efterforskning av gods eller försändelser[117] vid kommunikationsanstalter.

Från denna huvudregel, att anstaltens prestation även i sina enskildheter måste vara begärd av nyttjaren, måste emellertid vissa undantag göras.

Vid kommunikationsanstalter kan nyttjaren sålunda bliva skyldig att erlägga avgift för åtgärder, som visat sig nödvändiga för godsets vård under transporten[118], och att ersätta anstalten för de kostnader eller olägenheter, som kunna föranledas av hans försummelse att i rätt tid avlämna eller avhämta gods eller försändelse[119].

---

[113] Se ovan s. 143 f. not 31, 35. Jfr även UfR 1898:149, 563 (ang. kostnader för reparation av vattenledning; se även UfR 1913:47).

[114] Jfr ang. val av befordringsväg vid järnvägstransport RÅ 1929 K 312 samt TrSt § 59:2 a och IFG art. 10.

[115] Se t. ex. betr. vagnsbeställning vid järnväg TrSt § 63:6,7 samt RÅ 1929 K 250, 311, 492.

[116] Se TrSt § 71 samt PostSt §§ 55:5—10, 101:5,10,11, 102, 103:5, 113.

[117] Se TrSt §§ 61:3, 74:7, 79:3 samt PostSt § 104:3.

[118] Se TrSt §§ 52, 67:3.

[119] Se TrSt §§ 32:4, 63:10—12, 76:4—6 (jfr UfR 1921:42) samt

Vid vissa anstalter, såsom telefon, elektricitets-, gas- och vattenledningsverk, beror prestationens omfattning i viss mån av faktorer, som anstalten avhänt sig kontrollen över. Anstalten har här visserligen åtagit sig prestationen på abonnentens begäran men kan ej kontrollera, om den i sina enskildheter äger rum enligt dennes önskan. Abonnenten svarar därför i dessa fall objektivt för avgifterna för de prestationer, som faktiskt kommit till stånd genom hans installation, oavsett om prestationerna möjligen uttagits av obehörig person eller varit helt onyttiga[120].

Även vid vissa andra anstalter, t. ex. sjukvårdsinrättningar, kan det vara svårt att från början förutse prestationens omfattning. För att en sjukhuspatient skall bli skyldig att erlägga avgift för lämnad vård, torde man ej kunna kräva, att han från början har begärt vård av just den art och omfattning, som kommit till stånd. I den mån vårdens art och omfattning ej varit förutsebar från början, torde emellertid patientens avgiftsplikt förutsätta, att han samtyckt till fortsatt vård eller till de särskilda åtgärder, som visat sig nödvändiga[121].

PostSt § 107:1 (jfr PaketAvt art. 14). Jfr även ang. försäljningskostnader m. m. TrSt § 78:6,7 samt PostSt § 106:2.

Ang. mottagares avgiftsplikt för hemforsling av eller särskilda mottagningsanordningar för försändelser, se ovan s. 266 f.

[120] UfR 1900:331 (gasabonnent ansvarig för gasförbrukning, som ägt rum utan hans vetskap eller tillåtelse).

Abonnenten är betalningsskyldig även för energi, gas eller vatten, som gått förlorade på grund av fel på hans installation; se ElPr p. 61, MlmGasRegl § 10, 2 st., NormVRegl § 7, 3 st., SthlmVRegl § 10, 4 st.

[121] Jfr UfR 1900:942 (ansvarsförbindelse för patient kunde åberopas endast i fråga om vårdkostnader, föranledda av den sjukdom, för vilken patienten intagits på sjukhuset). Jfr även UfR 1884:644, 1886:348 (ang. avgiftsplikt för den, som begärt annan persons intagning på sjukhus) samt 1926:900 H (ang. avgiftsplikt för patient, som mot sin vilja kvarhållits på sinnessjukhus, ehuru hon ej varit skyldig att kvarstanna).

Även om nyttjaren begärt en viss åtgärd från anstaltens sida, behöver han ej vara skyldig att erlägga avgift för åtgärden, om denna blivit nödvändig på grund av en brist i fullgörandet av anstaltens huvudprestation. Järnväg är sålunda skyldig att under vissa förutsättningar verkställa avgiftsfri befordring av personer och gods vid inträffande trafikhinder[122]. Och undersökning eller efterforskning av gods eller försändelser, som förkommit eller skadats, sker i vissa fall avgiftsfritt[123]. Det torde även böra antagas, att sjukvårdsinrättning, om patienten så önskar, är skyldig att lämna avgiftsfri vård för kroppsskada, som orsakats patienten genom sjukhuspersonalens vållande[124].

b. Prestationer, som ägt rum utan anstaltens medgivande.

Nyttjaren kan ej undgå avgiftsplikt för en prestation, som han helt eller delvis tagit i anspråk utan anstaltens medgivande eller med ett medgivande, som grundar sig på oriktiga uppgifter från hans sida. Huruvida han tagit anstaltens prestation i anspråk med avsikt att undandraga sig avgiftsbetalning eller ej, är härvid utan betydelse för hans avgiftsplikt.

Som exempel på nyttjares avgiftsplikt för en prestation, som han tagit i anspråk ensidigt ehuru utan bedräglig avsikt, må nämnas järnvägspassagerares avgiftsplikt i sådana fall, där han ej hunnit lösa biljett före resans anträdande eller av misstag stigit på fel tåg eller försummat att stiga av tåget på bestämmelsestationen[125]. Vidare må nämnas så-

---

[122] TrSt §§ 26:1,2, 72:1 (jfr IFP art. 16; IFG art. 23:1).

[123] Se TrSt § 79:3 och PostSt §§ 97, 104:3.

[124] Dylik vård kan givetvis föranleda nedsättning av det skadestånd, som sjukvårdsinrättningen eljest skulle varit skyldig att utgiva till patienten, och som i princip skall innefatta bl. a. den av kroppsskadan föranledda vårdkostnaden.

[125] TrSt § 23:3, 2 och 3 st. — Jfr UfR 1900:172 (resande, som

dana fall, där en nyttjare medvetet men utan bedräglig avsikt kommit att anlita anstaltens prestationer i större utsträckning än han från början begärt; i dylika fall kan överskridandet av den begärda prestationen stundom medföra, att avgiften kommer att beräknas efter en annan taxa än den från början avsedda[126].

Om det ställer sig svårt att i de nu nämnda fallen grunda nyttjarens avgiftsplikt på något egentligt åtagande från hans sida, så gäller detta i än högre grad i sådana fall, där någon nyttjar en anstalt med avsikt att helt eller delvis undandraga sig avgiftsbetalning. Ett sådant olovligt nyttjande kan ske antingen helt fördolt för anstalten eller under företeende av falska bevis om erlagd avgift eller lämnande av oriktiga upplysningar till ledning för avgiftsberäkningen. Som exempel på dylika förfaranden, vilka i allmänhet äro straffbara, må nämnas färd å järnväg utan giltig biljett[127], inskrivning av resgods utan företeende av färdbiljett[128], in-

---

insomnat och till följd härav kommit att medfölja tåget förbi bestämmelsestationen, ålades att betala avgift för den av misstag befarna sträckan).

[126] Jfr NT 1876:94 (drosklega, som normalt skolat beräknas efter vägsträckan, ansågs, då passagerarna gjort ett längre uppehåll under körningen, böra beräknas efter tid) samt NRT 1925:747 (industriföretag, som avtalat med elektricitetsverk om viss kraftleverans till nedsatt pris men uttagit mera än den avtalade maximikvantiteten, ansågs för den överstigande kvantiteten skyldigt att erlägga avgift enligt de grunder, som verket tillämpade för tillfälliga leveranser).

[127] Se TrSt §§ 16:4, 23:3 samt SL 21:2, 2 st. 1 p.

Ang. praxis, se SJT 1931:40, 63 (färd utan biljett); NRT 1901: 879 och UfR 1905 A 274 (överskridande av den sträcka, för vilken innehavd biljett gällde); NJA 1921 B 6, 1922:267 och RÅ 1928 K 303 (överlåtelse av s. k. hushållsfribiljett); NJA 1920:41 och UfR 1891:656 H (begagnande av biljett, som ändrats med avseende å giltighetstiden).

Jfr även NJA 1943:490, 517 (förfalskning av beställning å militär tjänsteresa) samt NJA 1930:619 och UfR 1889:122 H (tillgrepp av järnvägsbiljett).

[128] Se NJA 1945:45 och UfR 1893:1172 H (tjänstefel av järnvägs-

läggande av gods å persontåg för att befordras under sken av att vara handresgods[129], avgivande av oriktiga uppgifter till ledning för beräkning av järnvägsfrakt[130], avlämnande av vissa slags postförsändelser med otillåtet innehåll[131], missbruk av tjänstebrevsrätt[132] samt olovlig avledning av elektrisk kraft[133], gas eller vatten[134].

Avgiftsplikten vid olovligt nyttjande torde i de fall, där nyttjaren gjort sig skyldig till straffbart förfarande, följa redan av allmänna regler om skadeståndsskyldighet på grund av brott; i praxis användes också i dessa fall stundom termerna "skadestånd" eller "ersättning för tillskyndad förlust" i stället för "avgift"[135]. Det kan visserligen ifrågasättas, om termen "skadestånd" är lämplig i detta sammanhang. Själva ianspråktagandet av prestationen innebär ju ingen egentlig skada för anstalten utan står i regel helt i överensstämmelse

---

tjänsteman genom inskrivning av resgods för egen räkning utan färdbiljett).

[129] Se TrSt § 28:5 samt SL 21:2, 2 st. 1 p. Ang. praxis, se NJA 1924:106, 305 samt SJT 1921:56.

[130] Se TrSt § 61:6 samt SL 21:1. Jfr NJA 1922:91, 1937:508 samt SJT 1917:44.

[131] Se PostSt §§ 20:5 (korsbandsmissbruk) och 29:2 (inläggande av slutet brev i paket).

[132] Se KF 8/6 1945 (nr 329) ang. utgörandet av postavgifter för tjänsteförsändelser m. m., 8 §, samt NJA 1894:405 II, JO 1914:92, 1915:57, 1916:4, MO 1943:89 och RÅ 1948:16.

Jfr även SJA 24:513 (ang. missbruk av fribrevsrätt för tidning), JO 1919:75 (missbruk av tjänstetelegram) och RÅ 1947 K 309 (tjänstefel av posttjänsteman genom underlåtenhet att erlägga lösen vid mottagandet av till honom adresserade försändelser).

[133] Se SL 20:9. — Ang. äldre praxis, se NJA 1918 B 515, 1923: 17, 1932 B 775, 794, 1935:201. Jfr även RÅ 1922 K 337 samt UfR 1920:842, 1927:315 H.

[134] Olovlig avledning av gas eller vatten torde böra bedömas som tjuvnad enligt SL 20:1. Jfr betr. gas UfR 1922:211 H, 1948: 154 H.

[135] Jfr betr. olovlig avledning av elektricitet eller gas NJA 1923: 17 och UfR 1922:211 H, 1948:154 H samt betr. bedrägeri mot järnväg NJA 1922:267, 1924:106, 305 och UfR 1891:656 H.

med dennas uppgift; och den direkta ökning av anstaltens driftkostnader, som blir en följd av det olovliga nyttjandet, är ju i många fall knappast påvisbar. "Skadan" består snarare däri, att anstalten riskerar att icke få betalning för sin prestation; att denna skada skulle ersättas just genom erläggandet av avgiften, är ju en ganska långsökt konstruktion. Denna invändning är emellertid av mera terminologisk än saklig natur; att nyttjaren i dessa fall är skyldig att erlägga avgift, är otvivelaktigt och torde helt överensstämma med eljest tillämpade rättsprinciper.

Den avgift, som nyttjaren har att erlägga vid olovligt nyttjande, bör i princip beräknas efter anstaltens vanliga taxor; härvid märkes, att ett nyttjande under oriktiga uppgifter kan medföra tillämpning av en annan beräkningsgrund för avgiften än den från början avsedda[136]. I vissa fall tillkomma särskilda "straffavgifter" utöver den vanliga avgiften[137].

4. Fullgörandet av anstaltens prestation såsom förutsättning för nyttjarens avgiftsplikt.

Den avgift, som nyttjaren har att erlägga till en anstalt, utgör i normala fall ett vederlag för en av anstalten fullgjord prestation[138]. Under vissa förutsättningar kan emellertid en nyttjare bliva skyldig att erlägga avgift för en prestation, som han begärt, men som ej kommit till stånd. Detta kan vara fallet dels i fråga om sådana avgifter, vilkas storlek ej är direkt beroende av prestationens omfattning, och dels i fråga om sådana avgifter, som stå i proportion till prestationens omfattning, och som kunna beräknas i förväg på grundval av nyttjarens begäran om en viss prestation. Beträffande sådana avgifter, som kunna beräknas först i efterhand på grundval av prestationens faktiska omfattning, exempelvis förbrukningsavgifter för elektricitet eller gas och

[136] Se t. ex. GbgElRegl § 14; MlmGasRegl § 9.

[137] Se nedan s. 279 f.

[138] Jfr dock ang. avgiftsplikt i vissa fall vid åsidosättande av stadgad nyttjandeplikt ovan s. 143 f.

legosängsavgifter vid sjukhus, uppkommer däremot ej problemet, om nyttjaren är skyldig att erlägga avgift för en begärd men utebliven prestation.

a. Avgifter, vilkas storlek ej är beroende av prestationens omfattning.

Avgifter, vilkas erläggande utgör villkor för påbörjandet av anstaltens prestation, utan att de stå i något visst förhållande till prestationens omfattning, t. ex. inträdesavgifter vid telefonabonnemang och inskrivningsavgifter vid undervisningsanstalter, torde i allmänhet ej återbetalas, om prestationen ej kommer till stånd i avsedd omfattning[139]. Endast om anstalten på ett tidigt stadium definitivt avbryter sin prestation utan att kunna åberopa någon försummelse från nyttjarens sida som stöd för avbrottet, torde återbetalning kunna ifrågakomma.

Avgifter, som utgå med ett bestämt belopp för en viss tidsperiod utan att stå i någon närmare relation till prestationens omfattning, skola i regel erläggas tillfullo, även om prestationen ej kommit till stånd i från början åsyftad omfattning. Fasta abonnemangsavgifter för telefon, elektricitet, gas eller vatten utgå sålunda, så länge abonnemanget äger bestånd, även om nyttjaren ej kunnat utnyttja anstaltens prestationer i avsedd omfattning[140]. Tillfälliga driftsavbrott på grund av force majeure eller av tekniska skäl föranleda ej avgiftsnedsättning[141], ej heller tillfälliga avbrott på

---

[139] Se betr. inskrivningsavgifter vid undervisningsanstalter NavigSkSt § 21:3 och TeknSkSt § 31:2.

[140] Jfr UfR 1944:931 (elektricitetsabonnent, som på grund av påbjuden ransonering ej kunnat uttaga elektrisk energi i avsedd omfattning, ålades att erlägga fast avgift, ehuru denna översteg vad som skolat utgå, om avgiften beräknats efter den faktiska förbrukningen).

Ang. avgiftsplikt vid försummad uppsägning, se ovan not 85.

[141] TfnAbVillk avd. VI, 8 och 9 st.; ElPr p. 4; VfVElRegl § 11; SthlmVRegl § 11, 4 st.; GbgVRegl § 9, 4 st.; MlmVRegl § 15, 6 st.

grund av nyttjarens försummelser[142]. Obefogade prestationsavbrott torde däremot medföra en proportionell nedsättning i de fasta avgifterna, liksom även definitiva prestationsavbrott under löpande avgiftsperiod[143]. Fasta avgifter i övrigt, såsom avgifter för abonnemangskort vid järnvägar, spårvägar och omnibuslinjer[144] samt terminsavgifter vid undervisningsanstalter[145], torde i allmänhet ej återbetalas, om nyttjaren av någon anledning ej velat eller kunnat begagna anstaltens prestationer i avsedd omfattning; vid obefogad avstängning av viss nyttjare eller nedläggande av anstaltens drift under löpande avgiftsperiod torde anstalten dock ej kunna undgå skyldighet att helt eller delvis återbetala erlagda avgifter.

b. Avgifter, vilkas storlek är beroende av prestationens omfattning.

I fråga om sådana avgifter, vilkas storlek är beroende av prestationens omfattning, och som kunna beräknas i förväg på grundval av nyttjarens begäran om en viss prestation, har man att skilja mellan det fall, att prestationens uteblivande beror helt på nyttjaren, och det fall, att uteblivandet beror på försummelse från anstaltens sida eller på rent objektiva hinder.

Enligt allmänna rättsprinciper torde nyttjaren ej utan vidare bliva fri från sin avgiftsplikt genom att avstå från en prestation, som han redan begärt. Vid vissa offentliga an-

---

142 Jfr nedan s. 301 f. och 326.

143 Jfr ang. skadestånd för obefogade prestationsavbrott ovan s. 226 not 185.

Ang. anstaltens befogenhet att definitivt avbryta sin prestation, se ovan s. 154 f. Jfr TfnAbVillk avd. VI, 27, 28 st.

144 Jfr NJA 1946:120 och UfR 1877:670 (ovan s. 205 not 108).

145 Se TeknHSt:r § 77:5 och AlnSt:r § 64.

Enligt LärovSt § 220:3 d äger dock läroverks lokalstyrelse i vissa fall bevilja skälig avgiftsnedsättning åt lärjunge, som endast delvis begagnat sig av undervisningen.

stalter har den enskilde emellertid möjlighet att träda tillbaka från nyttjandet utan att behöva erlägga avgift för den begärda prestationen. Järnvägspassagerare äger sålunda före resans anträdande utbyta löst biljett mot biljett för annan resa, även om avgiften för denna resa är lägre än för den från början avsedda[146], samt återfå erlagd avgift, om han försummat tågs avgångstid eller stigit på fel tåg[147], allt dock under förutsättning, att biljettens giltighetstid ej gått ut[148]; passagerare, som avbryter redan anträdd resa, äger däremot i allmänhet ej till någon del återfå erlagd avgift[149]. Avsändare av järnvägsgods äger återtaga eller omdestinera godset utan att behöva erlägga frakt för mera än den verk-

---

[146] TrSt § 21:2. (Jfr dock ang. månadsbiljetter Ptax tb art. 4:8.)

[147] TrSt § 22:2 tb 4. Då järnvägen knappast kan kontrollera riktigheten av den resandes uppgifter om anledningen till att biljetten ej kommit till användning, innebär denna regel i praktiken en obegränsad möjlighet att återfå erlagda avgifter före resans anträdande. Ang. återbetalning av avgift för sovplats m. m. gälla emellertid särskilda bestämmelser (Ptax tb art. 13, 18, 21). IFP art. 26:1 medgiver generellt återbetalning av avgifter för obegagnad biljett, dock med vissa avdrag.

[148] Ang. biljetts giltighetstid, se TrSt § 25 och Ptax § 1 d (jfr IFP art. 8). Med biljetts "giltighet" avses väl närmast dess användbarhet som färdbevis (jfr TrSt § 23 samt nedan s. 293 ff.). Emellertid torde, ehuru uttryckligt stadgande härom saknas, även utbyte eller återinlösen av biljett förutsätta, att biljettens giltighetstid ej löpt ut. Att uttrycket "giltighet" har även denna betydelse, är dock ej självklart; jfr IFP art. 26:10, som stadgar, att anspråk på återbetalning av erlagda avgifter skall framställas inom sex månader efter utgången av biljettens giltighetstid.

[149] Jfr dock IFP art. 26:2 (avbrott på grund av force majeure). Ang. återtagande av resgods, se TrSt § 32:5 (jfr IFP art. 26:8).

Ang. rätt för person, som avvisats från tåg, att återfå erlagda avgifter, se TrSt § 15:6 (jfr IFP art. 13).

Då spårvägsbiljett i allmänhet löses efter resans anträdande, torde återinlösen av dylik biljett överhuvud ej medgivas; jfr SthlmSpårvOSt 6 § 4 st.

liga befordringssträckan[150]. Avgift för postförsändelse, som återtages, återbetalas däremot i allmänhet icke[151]. Telegram och telefonsamtal, som ännu ej expedierats, kunna i allmänhet annulleras, utan att nyttjaren ådrager sig någon avgiftsplikt[152]. En liknande möjlighet för nyttjaren att avstå från en begärd prestation och återfå erlagda avgifter föreligger i fråga om vissa examensavgifter vid undervisningsanstalter[153].

Vid fel eller brist i anstaltens prestation, som ej beror av nyttjaren, äger denne i stor utsträckning återfå erlagda avgifter, i den mån dessas storlek är beroende av prestationens beskaffenhet och omfattning. Järnvägspassagerare äger sålunda i allmänhet återfå erlagda avgifter vid bristande plats eller störningar i tågtrafiken[154], och godsavsändare äger vid transporthinder, som ej kan avhjälpas, frånträda fraktavtalet och befrias från avgiftsplikt för den del av transporten, som ej kunnat fullgöras[155]. I sådana fall, där järnväg är ersättningsskyldig för förlust eller minskning av eller skada å gods, är den i viss utsträckning även skyldig att återbära erlagda fraktavgifter[156]. Postverket är i motsvarande fall skyldigt att återbära endast befordringsavgifter för förkomna eller skadade assurerade försändelser och oassurerade

---

150 TrSt § 71:11 (jfr IFG art. 22:2).

151 PostSt § 101:7. Detta torde sammanhänga med att postavgifternas storlek visserligen är beroende av försändelsens beskaffenhet men ej av befordringssträckans längd.

152 SI I § 47 (jfr IntTgfRegl art. 50); SI II A § 51, II B §§ 15, 43 (jfr IntTfnRegl art. 49:5).

153 LärovSt §§ 82:5, 90:2, 110:3,6, 117 A 4, B 4 (jfr § 217:3 c). Enligt dessa stadganden äger examinand, som anmält sig till privatistexamen eller fyllnadsprövning, men som ej undergått den avsedda prövningen, återfå erlagda avgifter, om han gör framställning därom hos rektor under löpande räkenskapsår.

154 TrSt §§ 21:1, 26:1 (jfr IFP art. 26:5). Jfr RÅ 1929 K 313.

155 TrSt § 72:2 (jfr IFG art. 23:4).

156 TrSt § 85:1 (jfr IFP art. 31, 2 st.; IFG art. 29, 2 st.).

paket[157]. Telegramavsändare och telefonabonnent äga däremot i stor utsträckning rätt till avgiftsnedsättning eller återbäring vid brister i anstaltens prestation[158]. Ehuru uttryckliga stadganden därom saknas, torde det böra antagas, att sjukvårdsinrättning ej äger utkräva avgift för vård, som på grund av personalens vårdslöshet vid behandlingen blivit förfelad.

5. »Straffavgifter».

Vissa avgifter vid offentliga anstalter ha ej karaktären av vederlag för anstaltens prestationer utan utgöra påföljder av förseelser från nyttjarens sida. Dylika avgifter kunna förekomma vid olovligt nyttjande, varvid dock märkes, att någon bevisning om brottsligt uppsåt hos nyttjaren i allmänhet ej kräves; de kunna även utgöra påföljder av ordningsförseelser, som ej äro straffbara. Deras syfte är att förmå nyttjaren att på föreskrivet sätt fullgöra sina förpliktelser mot anstalten. Termen "straffavgifter" användes här endast för att skilja dessa avgifter från sådana, som utgöra vederlag för anstaltens prestation. Några likheter med straff utöver påföljdskaraktären ha de icke; de kunna utdömas endast i vanlig civil rättegång eller såsom "skadestånd" till anstalten i samband med ansvarstalan mot nyttjaren[159]. Vissa av avgifterna kunna jämställas med konventionella viten, t. ex. "plikt" vid bibliotek; i fråga om straffavgifter för olovligt nyttjande är detta dock ej möjligt, då nyttjaren ju knappast kan tänkas åtaga sig att betala straffavgift för olovligt nyttjande, samtidigt som han bedrager anstalten.

---

[157] PAF §§ 2, 3 st., 4, 2 st., 10:3 (jfr AssAvt art. 18:7; PaketAvt art. 32:8—10).

Jfr ang. återbetalning av abonnemangsavgifter för tidning, som upphört att utkomma, PostSt § 115.

[158] SI I § 228 (jfr IntTgfRegl art. 90); SI II A § 128, II B § 44 (jfr IntTfnRegl art. 49). Jfr TgfRegl § 13 samt NJA 1932:87.

[159] Jfr NRT 1902:843 (straffavgift för vattenslöseri kunde utdömas endast i civil rättegång).

Postförsändelse, som avlämnats till befordran ofrankerad eller otillräckligt frankerad, utlämnas endast mot erläggande av dubbla beloppet av felande befordringsavgift[160]. Det bör framhållas, att avlämnande av ofrankerade försändelser ej i och för sig medför något straffansvar för olovligt nyttjande. Den särskilda avgiften är därför i detta fall nödvändig för upprätthållande av frankeringstvånget.

Järnvägstrafikant kan bli skyldig att erlägga straffavgifter i flera olika fall, framför allt för olovligt nyttjande. Resande, som färdats på tåg utan att kunna förete vederbörlig biljett, är sålunda skyldig att erlägga dubbel befordringsavgift eller viss tilläggsavgift[161], och den som i bedräglig avsikt inlagt gods på persontåg, för att godset under sken av att vara handresgods skall befordras till station, dit han ej själv medföljer, är skyldig att erlägga, förutom frakt såsom för resgodsövervikt, även viss tilläggsfrakt[162]. Har godsavsändare i fraktsedeln lämnat oriktig uppgift om sändnings innehåll eller angivit för låg vikt, eller har av avsändaren lastad vagn befunnits överbelastad, har avsändaren att erlägga viss tilläggsfrakt utöver den riktiga frakten[163].

Enligt en del biblioteksreglementen har låntagare att erlägga "plikt" vid vissa förseelser, särskilt försummelse att återställa lån inom stadgad tid[164]. Pliktens belopp är i all-

---

[160] PostSt § 55:1 (jfr PostKonv art. 38).

[161] TrSt § 23:3,4 (jfr IFP art. 12:1). Ang. praxis, se NJA 1922: 267; SJT 1931:63; NRT 1901:879.

Vid sidan av straffansvaret enligt SL 21:2, 2 st., ha dessa avgifter knappast någon brottsprevenerande betydelse. Deras syfte är i stället att förmå de resande att i allmänhet lösa biljett före resans anträdande för att därigenom underlätta tågpersonalens arbete. Avgifterna förutsätta därför ej med nödvändighet bedrägligt uppsåt från den resandes sida.

[162] TrSt § 28:5. Jfr NJA 1924:106, 305; RÅ 1930 K 59.

[163] TrSt § 61:6—8 (jfr IFP art. 18:3; IFG art. 7:5—8). Ang. praxis, se RÅ 1912 C 116, 1922 K 2, 1923 K 48, 49; jfr även SJT 1917:44.

[164] UUBRegl §§ 48, 49, 53, 54; SthlmSBRegl 7 §.

mänhet fixerat i vederbörande reglemente men kan i vissa fall fritt bestämmas av bibliotekets föreståndare inom en viss latitud[165].

Elektricitets-, gas- och vattenledningsverkens reglementen sakna i allmänhet bestämmelser om straffavgifter[166]. Dylika avgifter kunna emellertid med stöd av lag avkrävas abonnent, som överträder utfärdade bestämmelser om ransonering av elektrisk kraft eller gas[167]. Dessa "överuttagningsavgifter" uppbäras av elektricitets- eller gasverket men tillfalla staten.

6. Fastställandet av de för avgiftens storlek bestämmande fakta.

Storleken av de avgifter, som en nyttjare har att erlägga till en anstalt, kan vara beroende av en mängd olika fakta. I den mån dessa ej kunna betecknas som notoriska, uppställer sig frågan, om nyttjarens eller anstaltspersonalens uppgifter angående dessa fakta böra läggas till grund för avgiftsberäkningen.

I vissa fall åligger det nyttjaren att lämna anstalten upplysningar om de förhållanden, som äro bestämmande för avgiftens storlek. Detta gäller sålunda i fråga om det ändamål, för vilket levererad elektricitet eller gas användes, i viss utsträckning i fråga om beskaffenheten av föremål, som befordras med kommunikationsanstalter, samt i fråga om nyttjarens personliga eller ekonomiska förhållanden, i den

---

165 UUBRegl § 49. Det är tvivelaktigt, om domstol i ett dylikt fall kan anses bunden av biblioteksföreståndarens beslut.

166 Jfr dock VfVElRegl § 13 (särskild avgift vid dröjsmål med betalning) samt NRT 1902:843 (ovan not 159).

Anmärkas bör, att överskridande av avtalad maximikvantitet eller nyttjande för otillåtet ändamål kan medföra tillämpning av en annan taxa än den från början avsedda (se ovan not 126 och 136).

167 Lag 12/12 1941 (nr 925) om reglering av förbrukningen av elektrisk kraft och gas (prolongerad senast genom lag 2/4 1948 nr 134), 4 och 5 §§. Jfr KK 29/8 1947 (nr 612) ang. reglering av förbrukningen av elektrisk kraft, 5 och 7 §§.

mån dessa kunna föranleda särskilda avgiftsnedsättningar. Om nyttjarens uppgifter i dessa avseenden visas vara felaktiga, läggas de givetvis ej till grund för avgiftsberäkningen; nyttjaren kan dessutom i dylika fall ådraga sig straffansvar samt skyldighet att erlägga särskilda tilläggsavgifter[168]. Å andra sidan bör anstalten i dessa fall utan vidare kunna åberopa nyttjarens uppgifter till stöd för sitt avgiftsanspråk utan att själv behöva styrka deras riktighet[169].

I den mån de för avgiftens storlek bestämmande fakta kunna direkt iakttagas av anstaltspersonalen eller konstateras genom av anstalten anlitade mätningsinstrument, vilket i allmänhet är fallet beträffande själva prestationens art och omfattning samt i viss utsträckning i fråga om beskaffenheten av föremål, som befordras med kommunikationsanstalter, blir det emellertid anstaltens sak att konstatera dessa fakta. Enligt allmänna bevisningsregler skulle det härvid åligga anstalten att styrka, att de fakta föreligga, på vilka den stödjer sitt avgiftsanspråk. Denna regel bör i princip anses gälla även här[170], men av praktiska skäl kunna ej alltför stränga krav uppställas på styrkan av den bevisning, som anstalten har att förebringa. I allmänhet torde det vara omöjligt för anstalten att styrka sina påståenden om de relevanta fakta genom ojäviga vittnen. Den bevisning, som anstalten kan föra genom åberopande av personalens uppgifter och anteckningar eller av de utslag, som anstaltens egna mätningsinstrument visat, måste därför i första hand godtagas[171]. I princip bör det vara nyttjaren obetaget

---

168 Jfr ovan s. 272 ff. ang. olovligt nyttjande.

169 Jfr det nedan not 186 anförda rättsfallet UfR 1910:733.

170 Ett avsteg från denna princip innebär TrSt § 23:3 (jfr mom. 4), som stadgar, att resande utan biljett är skyldig att erlägga dubbel avgift för hela sträckan från tågets utgångsstation, om det ej kan tillförlitligt fastställas, var han stigit på tåget. Bevisbördan angående resans längd har här helt lagts på den resande.

171 Sålunda torde t. ex. telegrafverkets uppgifter om resultatet av verkställd samtalsräkning (TfnRegl § 6:2) i första hand böra

att föra motbevisning, ehuru en dylik ofta är förenad med stora praktiska svårigheter.

Vid vissa anstalter användas automatiska mätningsinstrument för att underlätta bestämmandet av prestationens omfattning och därmed avgiftsberäkningen. Detta är särskilt fallet vid elektricitets-, gas- och vattenledningsverk samt vid vissa biltrafikföretag. Möjligheten av felaktigheter hos dylika instrument ger här upphov till särskilda problem, som i stort sett lösts genom uttryckliga stadganden.

Enligt reglementena för elektricitets-, gas- och vattenledningsverk fastställes förbrukningens storlek, i den mån denna är avgörande för avgiftsberäkningen, i allmänhet genom verket tillhöriga mätare, som installerats hos abonnenterna[172]. Mätare anses visa rätt, om den registrerade förbrukningen ej skiljer sig från den verkliga med mer än en viss procent. Abonnenten äger påkalla provning av mätaren men är skyldig att bekosta provningen, om mätarens felvisning ej är större än den tillåtna. Vid större felvisning korrigeras

---

godtagas som grundval för abonnemangsavgifternas beräkning; det motsvarande bör anses gälla i fråga om telegrafverkets på vederböliga anteckningar stödda uppgifter om avgiftsbelagda samtal och intelefonerade telegram.

Beträffande godsbefordran med järnväg gälla särskilda bevisningsregler. Enligt TrSt § 65:3 (jfr IFG art. 8:3) skall sålunda den stämplade fraktsedeln, där ej annat styrkes, anses visa, att godset med hänsyn till vikt, stycketal och innehåll så avlämnats samt att i övrigt så avtalats och förfarits, som fraktsedeln angiver. Ang. järnvägens möjlighet att åberopa personalens uppgifter såsom bevis angående de för avgiftens storlek avgörande fakta, där dessa ej alls eller felaktigt angivits i fraktsedeln, se RÅ 1921 K 42 (ang. vägningsavgift) och 1922 K 2 (fråga om godsets rätta vikt).

[172] ElPr p. 53—65; NormElKontr § 2, § C; VfVElRegl §§ 4, 5; SthlmElRegl § 6; GbgElRegl §§ 9, 13; MlmGasRegl §§ 5, 10; NormVRegl §§ 6, 7; SthlmVRegl §§ 9, 10; GbgVRegl § 5; MlmVRegl §§ 7, 8.

Jfr NJA 1879 A 137 (den av gasmätare angivna förbrukningen lades till grund för avgiftsberäkningen, då abonnenten ej förmådde föra motbevisning).

debiteringen, i den mån felvisningens storlek med säkerhet kan fastställas. Kan felvisningens storlek ej påvisas, eller har mätaren helt råkat ur funktion, äger verket uppskatta den sannolika förbrukningen; domstol torde emellertid ej vara bunden av denna uppskattning, i den mån abonnenten kan anföra sannolika skäl för att den är felaktig. Om abonnenten ej åtnöjes med verkets uppskattning av förbrukningen, äger han stundom hänskjuta frågan till särskild sakkunnig[173].

Enligt städernas droskreglementen uppmätes i regel den tillryggalagda vägsträckan genom taxameter, som dessutom direkt utvisar den avgift, som skall erläggas[174]. Någon rätt för passagerare att påkalla provning av taxameterns tillförlitlighet finnes ej stadgad. Passagerare torde dock principiellt ej vara utestängd från möjligheten att föra bevisning om den tillryggalagda vägsträckans verkliga längd, om han anser, att taxametern visat fel. Råkar taxametern ur funktion under pågående färd och önskar den åkande fortsätta färden, skall betalning utgå efter överenskommelse; om sådan ej kan träffas, hänskjutes frågan till polismyndigheten[175].

7. Avgiftsberäkningen.

Beräknandet av storleken av de avgifter, som en nyttjare har att erlägga, är i allmänhet överlämnat åt anstaltens organ; nyttjaren kan visserligen vara skyldig att lämna uppgifter till ledning vid avgiftsberäkningen men har i övrigt endast att avvakta anstaltens besked om avgiftens stor-

---

[173] SthlmElRegl § 6, 3 st. — Jfr även NormElKontr § C:4 (skiljemannaförfarande) och NormVRegl § 6, 3 st. (prövning av verkets styrelse).

[174] Se t. ex. SthlmDroskRegl 51—56 §§; GbgDroskRegl §§ 38—43; MlmDroskRegl §§ 51—57.

[175] SthlmDroskRegl 56 §; GbgDroskRegl § 43; MlmDroskRegl § 57.

lek[176]. Avgiftsberäkningen innebär, att de för avgiftens storlek bestämmande fakta hänföras under avgiftsreglernas beskrivningar, och att avgiften sedan uträknas i enlighet med reglernas föreskrifter. Det första av dessa båda led, subsumtionen av fakta under reglerna, innebär ej endast ett jämförande av fakta med reglernas innehåll. Avgiftsreglernas beskrivningar av de avgörande fakta äro ej alltid så klara och skarpa, att det är höjt över varje tvivel, om ett visst faktum går in under en viss beskrivning eller ej. Subsumtionen blir därför i många fall ej endast en teoretisk operation utan även ett praktiskt ställningstagande till frågan, hur avgiften bör beräknas i sådana gränsfall, där reglernas beskrivningar av fakta ej lämna otvetydigt besked. Detta ställningstagande åvilar i första hand anstalten och i sista hand de domstolar och myndigheter, som ha att taga befattning med uppkommande tvistefrågor[177].

Anstaltens avgiftsberäkning kan komma att bli oriktig av ett flertal olika anledningar: felaktig uppfattning om avgiftsreglernas innehåll eller om de för avgiftens storlek bestämmande fakta, oriktig subsumtion av fakta under reglerna eller fel vid den slutliga uträkningen av avgiften; även fullständigt godtycklig debitering i strid med avgiftsreglerna kan tänkas förekomma. Om felaktigheter i avgiftsberäkningen upptäckas, innan betalning skett, kunna de i regel rättas till; någon skyldighet för nyttjaren att framställa anmärkningar mot avgiftsdebitering inom viss tid finnes i

---

[176] Ett undantag utgör frankering av postförsändelser genom avsändarens försorg; här sker dock viss efterkontroll från postverkets sida (jfr PostSt § 54).

[177] Tvister rörande subsumtionen av fakta under taxans beskrivningar äro särskilt vanliga i fråga om järnvägsgods; se RÅ 1910 C 123, 1912 C 116, 1919 C 204, 1920 C 38, 1921 K 19, 1923 K 48,49, 1929 K 296. Jfr även ang. den militära järnvägstaxans tillämplighet på vissa slags transporter NJA 1902:384 och RÅ 1912 C 161, 1916:63, 107, 1918 C 149 (jfr numera militärtaxa 3/5 1935 nr 261). Jfr vidare NRT 1926:864 (ang. begreppet "varuprov" i PostKonv).

allmänhet ej stadgad. Om däremot nyttjaren redan erlagt avgift i enlighet med anstaltens på felaktig avgiftsberäkning grundade krav, är det ej självklart, att anstalten är skyldig att återbära eller nyttjaren skyldig att i efterhand betala skillnaden mellan det erlagda och det riktiga avgiftsbeloppet; tvärtom kunna vissa skäl anföras för att betalningen bör betraktas som en definitiv uppgörelse mellan parterna.

Frågan, om återbäring eller efterbetalning bör äga rum i dylika fall, är beträffande vissa anstalter löst genom uttryckliga stadganden. Föreskrifter om ovillkorlig återbäring eller efterbetalning vid felaktig avgiftsberäkning finnas sålunda i viss utsträckning utfärdade för järnvägar[178], telegrafverket[179] samt elektricitets-, gas- och vattenledningsverk[180].

I den mån uttryckliga stadganden saknas på detta område, får man tillämpa de allmänna principer om återbetalning och efterbetalning, som utbildats i doktrin och rättspraxis[181]. Dessa principer äro dock ännu tämligen vaga och delvis omstridda.

---

178 TrSt § 69 (jfr §§ 27, 39, 44, 55 samt IFP art. 26:11 och IFG art. 18). Enligt TrSt § 90:2 e kvarstå anspråk på grund av oriktig fraktberäkning, även sedan frakten betalts och godset mottagits. I fråga om biljettköp stadgar TrSt § 17:4 reklamationsskyldighet för trafikanten, dock ej beträffande felaktig avgiftsberäkning utan endast beträffande felaktig växling.

Trafikantens obetingade rätt till återbetalning av för mycket betald frakt bör ses i samband med hans skyldighet att erlägga på fraktsedeln angivna obetalda belopp, oavsett om dessa äro riktigt beräknade eller ej (jfr TrSt § 74:1).

Järnvägens obetingade rätt till efterbetalning gäller ej i fråga om avgifter för personbefordran (TrSt § 27), vilket möjligen sammanhänger med att nyttjarens identitet här i regel är omöjlig att fastställa i efterhand. Jfr Svea HovR dom 19/6 1945 nr 414, anförd nedan not 185.

179 SI I § 49 (jfr IntTgfRegl art. 34).

180 Se t. ex. ElPr p. 67; NormVRegl § 7, 4 st.; MlmVRegl § 7, 8 st.

181 Se i fråga om återbäring *Hult*, Condictio indebiti (Festskrift tillägnad Vilhelm Lundstedt, Uppsala 1947, s. 230 ff.), och där an-

Till en början märkes, att en avgiftsbetalning, som ägt rum under protest eller förbehåll från endera sidan, knappast kan betraktas som någon definitiv uppgörelse; i dylika fall torde i allmänhet möjligheten att rätta till en felaktig avgiftsberäkning kvarstå. Detsamma bör anses gälla i sådana fall, där nyttjaren framkallat den felaktiga avgiftsberäkningen genom medvetet oriktiga uppgifter[182], eller där anstaltspersonalen medvetet utkrävt avgift i strid med taxan utan att påvisa avvikelsen[183].

Större svårigheter erbjuda sig, när betalningen ägt rum utan förbehåll och båda parterna därvid befunnit sig i villfarelse angående avgiftens rätta storlek. När det gäller frågan om anstaltens rätt till efterbetalning, torde en viss hänsyn böra tagas till om nyttjaren varit i god tro vid uppgörelsen eller bort inse anstaltspersonalens villfarelse, samt om han vidtagit viktigare ekonomiska dispositioner på grundval av sin uppfattning om avgiftens storlek; ur rättspraxis kunna här anföras några fall rörande elektricitetsavgifter[184] och avgifter för personbefordran med järn-

---

förd litteratur, samt i fråga om efterbetalning *Ussing*, Dansk Obligationsret, Almindelig Del (2 Udg. Kbhvn 1942), s. 366 ff. (jfr även s. 444 ff.).

[182] Jfr ovan s. 272 ff.

[183] Jfr ovan s. 240 f.

[184] UfR 1916:814. Abonnent vid kommunalt elektricitetsverk, vilken på grund av felaktig avläsning avkrävts och erlagt endast en tiondel av de avgifter, som skolat utgå, dömdes att betala det resterande beloppet. God tro på abonnentens sida synes ej ha antagits föreligga (jfr *Ussing*, a.a., s. 368).

UfR 1947:152. Abonnent vid elektricitetsverk hade på grund av felaktig avläsning avkrävts och erlagt endast en tiondel av de avgifter, som skolat utgå. Verkets anspråk på efterbetalning ogillades, då det på grund av särskilda omständigheter ansågs ursäktligt, att abonnenten ej blivit uppmärksam på felet, och då han träffat viktiga ekonomiska dispositioner i förlitande på debiteringens riktighet.

NRT 1931:838. Ett kommunalt elektricitetsverk, som på grund av ett misstag (felaktig uträkning) från kontorets sida hade sänt

väg[185]. I fråga om nyttjarens rätt att återfå för högt beräknade avgifter bör på motsvarande sätt hänsyn tagas till om anstaltspersonalens misstag varit ursäktligt[186].

Det kan möjligen ifrågasättas, om icke de allmänna principerna om begränsning av rätten till återbäring och efterbetalning böra vidkännas ett undantag i sådana fall, där av-

---

abonnenten räkningar på lägre belopp än det taxeenliga priset, ansågs berättigat att kräva efterbetalning av skillnaden, då verkets misstag ej i och för sig ansågs kunna inverka på den betalningsskyldighet, som abonnenten åtagit sig, och då abonnenten borde ha insett misstaget.

[185] Se Svea HovR dom 19/6 1945 nr 414. En person hade inköpt en järnvägsbiljett samt därvid avkrävts och erlagt ett för lågt pris. Järnvägens anspråk på efterbetalning ogillades, då det måste anses, att "avtal om den ifrågavarande personbefordringen för detta pris kommit till stånd mellan parterna", och då någon grund till detta avtals ogiltighet ej visats. — Ehuru utgången av detta mål måste anses riktig, då trafikanten synes ha varit i god tro, förefaller dock domstolens motivering egendomlig. TrSt torde bygga på det föreställningssättet, att befordringsavtal ej innefatta överenskommelse om ett visst pris utan ingås under hänvisning till gällande taxa; detta framgår av TrSt § 69, som dock ej är tillämplig just på förevarande fall (jfr ovan not 178).

Jfr även UfR 1927:435. En person, som köpt järnvägsbiljetter på en resebyrå och därvid avkrävts och erlagt ett för lågt pris, ålades att betala skillnaden, då han på förfrågan först erhållit uppgift om ett högre pris och därför haft anledning att antaga, att ett misstag förelåg, när det lägre priset sedan avkrävdes honom.

[186] UfR 1910:733. Genomsnittsvikten på en tidskrift, som befordrades som utgivarkorsband, hade av utgivaren uppgivits för högt. Portot beräknades efter den uppgivna vikten. Utgivarens anspråk på återbetalning från postverket av vad som erlagts för mycket ogillades, då den felaktiga debiteringen berott på utgivarens egna uppgifter och postverket ej varit skyldigt att undersöka dessa uppgifters riktighet.

UfR 1913:56. En fastighetsägare hade under längre tid erlagt vattenavgifter för en badrumsinstallation med kran och dusch såsom för en installation med två kranar, ehuru avgift endast bort utgå för en kran. Fastighetsägarens återbäringsanspråk mot vattenledningsverket ogillades, då verkets feltolkning av taxan varit ursäktlig, och då avgifterna erlagts utan protest.

giftsreglerna innehållas i en allmän författning och felet vid avgiftsberäkningen beror på villfarelse om reglernas innehåll. Högsta domstolen har i ett uppmärksammat rättsfall, som gällde återbetalning av för mycket utbetald statslön, hävdat den principen, att villfarelse angående innehållet i en allmän författning ej kan åberopas till befrielse från återbetalningsskyldighet[187]. Denna princip synes äga ett visst berättigande, såtillvida som villfarelse angående en författnings innehåll hos de tjänstemän, som närmast ha att svara för densammas tillämpning, i allmänhet ej kan anses ursäktlig[188]. Däremot skulle det innebära en otillbörlig hårdhet mot den enskilde, om han aldrig skulle kunna åberopa villfarelse om en allmän författnings innehåll; han bör i allmänhet kunna förlita sig på att de tjänstemän, som handhava författningens tillämpning, också känna dess innehåll[189].

---

[187] NJA 1942:101. Jfr *Appeltofft*, Återkrav av för mycket utbetald statslön (FT 1942 s. 349 ff.); *Andersen*, Dansk Forvaltningsret (2 Udg. Kbhvn 1946), s. 201 f.

[188] Jfr RÅ 1934:15. En häradshövding hade under ett antal år erlagt postfacksavgift, trots att han såsom tjänstebrevsberättigad enligt poststadgan haft rätt att avgiftsfritt nyttja postfack (jfr numera PostSt § 83:6). Generalpoststyrelsen avslog hans ansökan om restitution av avgifterna. Häradshövdingen besvärade sig över detta beslut under åberopande av bl. a. att det här ej förelåge något privaträttsligt kontraktsförhållande, varför allmänna regler om begränsning av återkravsrätten ej vore tillämpliga. Regeringsrätten ansåg häradshövdingen berättigad att återfå avgifterna, som avkrävts honom i strid med poststadgan, och återförvisade målet till generalpoststyrelsen. Jfr även RÅ 1934 K 99.

I ett tidigare, likartat rättsfall (RÅ 1921:88) hade regeringsrätten intagit en motsatt ståndpunkt. Då den tjänstebrevsberättigade utan invändning hade erlagt postfacksavgifter, ansågs han ej ha rätt att återfå dem, även om han enligt gällande författningar ej varit skyldig att erlägga avgifterna.

[189] Jfr kritiken av HD:s ståndpunkt hos *Hult*, a.a., s. 262 ff.

Anmärkas må, att järnvägsstyrelsen i det ovan not 185 anförda rättsfallet (Svea HovR dom 19/6 1945 nr 414) utan framgång åberopade, att järnvägstaxan vore en av KMt fastställd författning, från vilken intet avsteg kunde medgivas av annan än KMt själv.

Härtill kommer, att tillämpningen av den nämnda principen är förenad med stora praktiska svårigheter. Dels är det ofta mycket svårt att avgöra, om en taxa för en offentlig anstalt skall anses som en "allmän författning" eller ej; mellan de avgiftsregler, som beslutas av de högsta statsorganen, och dem, som beslutas utan medverkan av statlig myndighet, finnas ju en mängd övergångsformer. Och dels är det ofta omöjligt att draga en klar gräns mellan villfarelse om en regels innehåll och villfarelse om fakta, särskilt när frågan gäller subsumtionen av ett visst faktum under en viss beskrivning i avgiftsreglerna. Den omständigheten, att avgiftsreglerna äro innefattade i en allmän författning, bör därför rimligen ej tillerkännas annan betydelse, än att den i klara fall bör inverka på bedömandet av frågan, om en anstaltstjänstemans villfarelse om reglernas innehåll varit ursäktlig eller ej.

C. SÄTTET FÖR OCH BEVISNINGEN RÖRANDE AVGIFTSPLIKTENS FULLGÖRANDE.

I fråga om avgiftspliktens fullgörande gälla i stort sett allmänna regler om lagliga betalningsmedel[190] samt angående bevisningen om fullgjord betalning, vilka regler ej behöva närmare beröras här. Vid vissa kategorier av anstalter, särskilt kommunikationsanstalter och kommunala tekniska verk, förekomma emellertid särskilda medel för betalningens fullgörande och för bevisningen därom, vilka förtjäna en närmare behandling i detta sammanhang. Här åsyftas dels bruket av särskilda dokument eller tecken, som kunna tjäna antingen som betalningsmedel eller som bevis om betalningens fullgörande, och dels användningen av vissa mekaniska

[190] Jfr dock PostSt § 57:6; TrSt § 13 med tb; SthlmSpårvOSt 6 § 2 st.

anordningar (automater) för säkrande av kontantbetalning från nyttjarens sida.

De här avsedda dokumenten eller tecknen kunna uppdelas i tvenne huvudgrupper, nämligen dels sådana tecken, som utgöra betalningsmedel i förhållande till anstalten, t. ex. spårvägs- och gaspoletter samt svarskuponger (svarsanvisningar) i den internationella post- och telegramtrafiken[191], och dels sådana tecken, vilka tjäna som bevis om erlagd betalning för en mer eller mindre noggrant bestämd prestation från anstaltens sida, t. ex. biljetter eller abonnemangskort (års-, månads- eller veckokort) vid personbefordran med järnvägar, spårvägar eller omnibuslinjer[192]. En mellanställning mellan dessa båda grupper intaga postverkets frankotecken[193], vilka kunna tjäna som betalningsmedel i förhållande till anstalten men dessutom utgöra bevis om fullgjord betalning för en viss prestation, sedan de anbragts på en bestämd försändelse.

Polletter, svarskuponger och frankotecken kunna lösas av nyttjaren i förväg, utan att deras användning är knuten vid någon bestämd prestation. De kunna visserligen sägas utgöra bevis för att nyttjaren har betalt ett viss penningbelopp till anstalten, men de tjäna i och för sig ej som bevis för att han har erlagt avgiften för en viss prestation. De äro överlåtbara utan inskränkning[194] och utgöra betalningsmedel i förhållande till anstalten såtillvida, som de kunna avlämnas i stället för penningar vid ianspråktagandet av anstaltens prestationer, varvid avlämnandet, alternativt med penning-

---

[191] Se ang. svarskuponger PostSt § 61 (jfr PostKonv art. 53) och ang. svarsanvisningar SI I §§ 126—130 (jfr IntTgfRegl art. 56).

[192] TrSt §§ 16, 17, 21, 23, 25 (jfr Ptax); SthlmSpårvOSt 6—8 §§ (jfr Stockholms spårvägstaxa, Kf 1947:37).

[193] PostSt §§ 52—66; PostKonv art. 37, 50.

[194] Härav torde följa, att anstalten ej är skyldig att lämna ersättning för förlorade polletter, svarskuponger eller frankotecken, eftersom ingen garanti finnes för att tecknen ej användas av upphittaren.

betalning, i allmänhet utgör villkor för ifrågavarande prestation[195]. De utgöra betalningsmedel till det belopp, som de angiva, men berättiga ej ovillkorligen till en prestation av det slag, som de kunna vara avsedda för, om en taxehöjning beträffande detta slags prestationer genomföres[196]. De kunna dock användas som betalningsmedel i förhållande till anstalten endast i samband med ianspråktagandet av en konkret prestation, men ej eljest[197]. Med denna tecknens begränsade funktion sammanhänger, att anstalten ej kan anses utan vidare skyldig att återinlösa tecken, som nyttjaren ej längre har användning för[198]. Endast om anstalten vägrar att längre godtaga tecknen som betalningsmedel för sina prestationer, vilket den i och för sig lär vara oförhindrad till, torde den vara skyldig att utbyta tecknen mot nya, användbara tecken[199] eller, om den ej vill tillhandahålla dylika, inlösa dem; om tecknens giltighetstid, vilket dock endast undantagsvis är fallet, är begränsad, bortfaller emellertid denna skyldighet efter giltighetstidens utgång[200].

Postverkets frankotecken kunna emellertid ej betraktas som enbart betalningsmedel. Visserligen äger avsändaren

---

[195] I vissa fall är avlämnandet av dylika tecken det enda tillåtna sättet för betalning; detta gäller t. ex. i viss utsträckning betr. frankotecken (PostSt § 57:1) samt gaspolletter, där automatmätare avsedd för dylika användes.

[196] Se t. ex. PostSt § 63:4.

[197] Se t. ex. PostSt § 57:4.

[198] Postverket återinlöser dock frankotecken under vissa förutsättningar; se PostSt § 64. Jfr även ang. inlösen av obegagnade svarsanvisningar SI I § 228:1 k och IntTgfRegl art. 56:5, 90:1 k.

[199] Se betr. avlysta frankotecken PostSt §§ 63:1, 64:3 och Bil. F (KK 30/12 1910 nr 158, KK 16/7 1920 nr 526, generalpoststyrelsens cirk. A 7/1922).

[200] Jfr SI I § 128 och IntTgfRegl art. 56 (svarsanvisningars giltighetstid begränsad till tre månader).

I övrigt torde preskription av anspråk på utbyte eller återinlösen av de här avsedda tecknen knappast kunna inträda, förrän tio år förflutit efter det att anstalten upphört att utlämna tecken av ifrågavarande slag.

själv förse sina försändelser med frankotecken i stället för att betala avgifterna i penningar. Men frankotecknen behållas ej av postverket på samma sätt som inbetalta penningar utan medfölja försändelsen till mottagaren. Och dylika tecken åsättas försändelsen, genom postverkets försorg, även när avgiften erlägges i penningar. Frankotecknen ha således dessutom, och i det sistnämnda fallet uteslutande, den uppgiften att tjäna som bevis för att avgift för en försändelse erlagts till ett visst belopp; de utgöra emellertid ej bevis för att avgiften erlagts till fullo[201]. Deras funktion som bevismedel rörande avgiftsbetalningen är av praktisk betydelse, dels i den mån frankering är en förutsättning för att försändelse skall befordras[202], dels när det gäller att utkräva resterande avgifter av mottagaren[203].

Biljetter och abonnemangskort vid järnvägar, spårvägar och omnibuslinjer kunna ej betraktas som betalningsmedel i förhållande till anstalten, även om de lösas i förväg av nyttjaren. Denne är nämligen ej skyldig att avlämna dem till anstaltspersonalen vid resans anträdande, och deras företeende framstår ej som något alternativ till penningbetalning[204]. Biljetter och abonnemangskort äro i stället att betrakta som bevis för att avgift erlagts för en mer eller mindre noggrant bestämd prestation från anstaltens sida. Och de utgöra exklusiva bevismedel, såvitt gäller nyttjarens bemötande av anstaltens avgiftsanspråk. Passagerare, som ej kan förete giltigt färdbevis, är sålunda skyldig att erlägga

---

201 PostSt § 63:4. — Sedan en försändelse avstämplats utan att förses med anteckning om lösen, torde det emellertid i regel böra anses, att postverket därigenom godkänt frankeringen.

202 PostSt §§ 52—54; PostKonv art. 37.

203 PostSt §§ 55, 56; PostKonv art. 38.

204 Vid järnväg skall biljett i regel lösas i förväg (TrSt §§ 16, 17, 23), vid spårväg och omnibus däremot vid eller efter resans anträdande (SthlmSpårvOSt 6 §); abonnemangskort lösas i förväg. Trafikanten har sålunda i regel icke någon valrätt mellan företeende av i förväg löst färdbevis och kontantbetalning mot utfående av färdbevis.

stadgad avgift, även om han redan en gång har betalt avgift och kan bevisa detta på annat sätt[205]. Detta sammanhänger med möjligheten av att passageraren, sedan han löst färdbeviset, överlåtit eller utlånat detta till annan person. Abonnemangskort äro nämligen personliga, och biljetter få ej överlåtas, sedan resan påbörjats[206]. Innehavet av färdbevis är emellertid ej exklusivt bevismedel i den meningen, att anstalten skulle vara förhindrad att styrka, att innehavaren kommit över beviset genom otillåten överlåtelse eller utlåning. Även om dylik bevisning i allmänhet möter stora svårigheter, gäller dock den regeln, att färdbevis, som obehörigen överlåtits eller utlånats, förlorar sin giltighet, och att dess innehavare är skyldig att erlägga vanlig avgift[207]. Missbruk av abonnemangskort brukar enligt särskilda stadganden medföra, att kortet fråntages innehavaren, och att rät-

---

[205] TrSt § 23:3; SthlmSpårvOSt 6 §.

Jfr Svea HovR utslag 19/4 1945, krim. nr 415 (omnibuspassagerare, som ej kunnat förete biljett och vägrade att erlägga avgift, avvisades från omnibusen och anhölls av polisen; hennes skadeståndsanspråk mot trafikföretaget och dess personal samt mot poliskonstapeln ogillades).

Jfr ang. olovligt nyttjande ovan s. 272 ff. samt ang. straffavgifter ovan s. 280.

[206] TrSt § 16:4; Ptax tb art. 4:9; SthlmSpårvOSt 6, 7 §§.

Förbudet mot överlåtelse eller utlåning av färdbevis åsyftar att förhindra obehörigt utnyttjande av de fördelar, som trafikanterna åtnjuta genom järnvägsavgifternas beräkning efter fallande taxa, genom abonnemangsavgifternas oberoende av antalet resor samt genom spårvägsavgifternas oberoende av resans längd.

Då det i praktiken, trots förbudet mot överlåtelse, i allmänhet ej kan förhindras, att en förlorad biljett användes av upphittaren, lämnas ej ersättning för förlorade biljetter (jfr IFP art. 26:7). Beträffande abonnemangskort, som skola vara försedda med innehavarens namn, vore en dylik kontroll teoretiskt tänkbar men skulle dock möta stora praktiska svårigheter, varför ersättning ej heller lämnas för förlorade abonnemangskort (Ptax tb art. 4:11; Stockholms spårvägstaxa § 4:2).

[207] TrSt § 16:4.

ten till återstående resor förverkas[208]; till förebyggande av missbruk föreskrives dessutom, att kortet skall vara försett med vissa identitetsuppgifter[209], samt vid vissa anstalter, att vägran att förse kortet med dylika uppgifter medför, att kortet fråntages innehavaren, vilken är skyldig att erlägga vanlig avgift[210].

Biljetter och abonnemangskort tjäna som bevis för att avgift erlagts för en eller flera resor på en viss sträcka eller vissa sträckor under en viss begränsad tid. Detta innebär, att de ej kunna åberopas som bevis om avgiftens erläggande för andra resor eller sträckor än dem, de angiva, och ej heller sedan deras giltighetstid utlöpt. Det innebär vidare, att de gälla som bevis om betalning för en prestation av anstalten inom giltighetstiden, även om en taxehöjning kommit emellan[211]. Biljetter och abonnemangskort utgöra sålunda genom sin anknytning till en någorlunda individualiserad prestation även bevis om anstaltens skyldighet att fullgöra denna prestation[212]. I detta avseende är deras praktiska be-

---

208 Ptax tb art. 4:9; SthlmSpårvOSt 7 § 1 st.

209 Ptax tb art. 4:1; Stockholms spårvägstaxa § 4:2.

210 SthlmSpårvOSt 7 § 2 st.

Jfr NJA 1946:120 (spårvägspassagerare, som å sitt abonnemangskort tecknat sitt namn men vägrat att därå teckna jämväl sin adress, fråntogs kortet och avfordrades avgift enligt taxan; hans anspråk mot spårvägsbolaget på skadestånd och återbäring av erlagd avgift ogillades) samt Svea HovR utslag 4/10 1944, krim. nr 1127 (liknande fall; ansvarsyrkande mot spårvägskontrollör, som fråntagit passageraren hans kort, för egenmäktigt förfarande ogillades).

211 Jfr ang. ett försök att förekomma olägenheterna härav för anstalten NJA 1923:299 (ang. årskort vid spårväg; se närmare ovan s. 134 not 40).

212 I tysk doktrin (se *Rundnagel* s. 501 ff.) har man, med utgångspunkt i den omständigheten, att en järnvägsbiljett löses före resans anträdande men en spårvägsbiljett vid eller efter resans början, sökt uppställa en principiell skillnad mellan järnvägsbiljettens och spårvägsbiljettens juridiska natur. Vid järnvägar skall nämligen befordringsavtalet ingås genom biljettköpet, varför järnvägsbiljetten är ett fordringsbevis rörande järnvägens prestationsskyldighet;

tydelse dock av begränsad räckvidd. Fullgörandet av anstaltens prestationsplikt garanteras huvudsakligen av de påföljder, som kunna drabba anstaltspersonalen, om den åsidosätter sina instruktioner. En direkt fullgörelsetalan mot anstalten är i allmänhet utesluten av rent praktiska skäl[213], och något skadeståndsansvar åvilar ej anstalten vid brist i prestationen[214]. Nyttjaren äger emellertid föra talan om återbäring av erlagda avgifter dels vid brist i anstaltens prestation[215] och dels om anstalten såsom villkor för sin prestation avkrävt honom avgift, ehuru han innehaft giltigt färdbevis[216]. Om ett färdbevis ej kommit till användning av någon orsak, som berott av nyttjaren själv, torde denne, på grund av färdbevisets anknytning till en mer eller mindre individualiserad prestation, ej utan vidare äga fordra, att anstalten skall återinlösa färdbeviset; utbyte eller inlösen av obegagnad järnvägsbiljett inom dess giltighetstid medgives dock i tämligen stor utsträckning[217].

Vid vissa anstalter användas mekaniska anordningar,

---

vid spårvägar anses avtalet däremot ingås konkludent genom själva påstigandet av vagnen, och biljetten är här endast ett kvitto på erlagd betalning samt exklusivt bevismedel rörande betalningen. Häremot kan invändas, att även spårvägsbiljetten angiver arten och omfånget av anstaltens prestationsskyldighet (befordran på viss linje under viss begränsad tid), ehuru mindre detaljerat än järnvägsbiljetten. I princip äro rättsreglerna angående järnvägs- och spårvägsbiljetter fullt likartade, och den omständigheten, att biljetterna lösas vid olika tidpunkter, saknar praktisk rättslig betydelse, bortsett från att man vid järnvägar söker framtvinga biljettlösen i förväg genom särskilda stadganden om straffavgifter (jfr ovan not 161).

213 Se ovan s. 157 f. — En fastställelsetalan rörande anstaltens skyldighet att prestera till innehavare av abonnemangskort torde emellertid vara tänkbar.

214 Se ovan s. 205.

215 Se ovan s. 278. — Detta torde dock i princip ej gälla betr. abonnemangskort (se ovan s. 276).

216 Jfr TrSt §§ 27, 69.

217 Se ovan s. 277.

såsom gasautomater, telefonautomater samt biljett- och frimärksautomater, för säkrande av kontantbetalning för anstalternas prestationer utan personlig kontroll från anstaltspersonalens sida[218]. Anstaltens prestation utfås här genom iläggande av mynt eller polletter i automaten. Användandet av dylika mekaniska anordningar innebär emellertid ej, att hela skeendet skulle röra sig på det rent "faktiska" planet, så att rättstvister mellan anstalt och nyttjare rörande betalning eller återbäring vore uteslutna. Dylika tvister äro visserligen sällsynta av rent praktiska skäl på grund av nyttjarens anonymitet. Detta utesluter emellertid ej, att rättelse i princip bör ske vid felaktig betalning eller utebliven prestation. Beträffande gasautomater, där anstalten alltid har möjlighet att hålla sig till abonnenten, oavsett vem den faktiske nyttjaren är, finnas uttryckliga bestämmelser härom i vederbörande gasverks reglementen[219]. Dessa regler få sin särskilda prägel genom abonnentens objektiva ansvar för förbrukningsavgifterna. När mynt eller polletter nedlagts i en gasautomatmätare, bör visserligen betalningen anses fullgjord i den meningen, att mynten eller polletterna måste anses ha kommit i gasverkets besittning, varför abonnenten ådrager sig ansvar för tjuvnadsbrott, om han återtager dem ur mätaren. Men abonnenten befrias ej ovillkorligen från sin avgiftsplikt genom myntens eller polletternas iläggande; om dessa stjälas ur mätaren, är abonnenten nämligen enligt de vanliga reglementsklausulerna skyldig att hålla verket skadeslöst[220]. Vidare kvarstår enligt klausulerna abonnentens avgiftsplikt, om gas kunnat erhållas utan iläggande av mynt

---

[218] Den säkerhet för kontant betalning, som anstalten här åtnjuter, utesluter ej i och för sig anstaltens befogenhet att tillgripa prestationsavbrott mot nyttjare, vilken försummar att fullgöra betalningsskyldighet, som eljest åvilar honom gentemot anstalten. Jfr UfR 1939:652.

[219] Se t. ex. GbgElRegl §§ 9, 13, 19; MlmGasRegl §§ 5, 12.

[220] Jfr UfR 1940:249 H (gasabonnent ålades att ersätta gasverket mynt, som stulits ur mätaren).

eller polletter (på grund av fel på mätaren eller på grund av tekniska manipulationer av nyttjaren) eller mot iläggande av ogiltiga mynt eller polletter; i dessa fall är abonnenten skyldig att betala den gas, som mätaren angiver såsom obetald. Å andra sidan torde gasverket vara skyldigt att återlämna mynt eller polletter, som ilagts utan att motsvarande gaskvantitet kunnat erhållas på grund av fel på mätaren; däremot bruka gasverken i sina reglementen ej åtaga sig att återlämna förskottsvis ilagda mynt eller polletter, för vilka gas ej uttagits av abonnenten, t. ex. på grund av dennes avflyttning. Bortsett från bestämmelserna om abonnentens objektiva ansvar för förbrukningsavgifterna torde motsvarande regler i princip böra tillämpas beträffande övriga slag av automater.

D. PRESKRIPTION AV AVGIFTS- OCH ÅTERBÄRINGSANSPRÅK.

I allmänhet gälla vanliga regler om fordringspreskription även i fråga om anstalts anspråk på utfående av avgifter eller nyttjares anspråk på återfående av erlagda avgifter[221]. För vissa anstalter, framför allt kommunikationsanstalter, finnas emellertid särskilda stadganden om kortare preskriptionstider än den vanliga; dylika stadganden gälla i större utsträckning för nyttjarens återbäringsanspråk än för anstaltens avgiftsanspråk.

Järnvägs avgiftsanspråk mot trafikant samt trafikants återbäringsanspråk mot järnväg skola vid påföljd av talans förlust göras gällande inom ett år, vilken tid räknas i förra fallet från den dag, då fraktavtalet slöts och i senare fallet från den dag, då avgiften erlades[220]; preskriberat anspråk må ej åberopas till kvittning[223].

---

[221] Se t. ex. RÅ 1934:15 (restitution av postfacksavgifter).

[222] TrSt § 91 (jfr IFP art. 45; IFG art. 45). Jfr RÅ 1921 K 41, 42, 1923 K 48, 49, 1929 K 296.

Enligt IFP art. 26:10 gäller en särskild kortare preskriptionstid

I sådana fall, där erlagda postavgifter skola återbäras i samband med utbetalning av ersättning för förkommen eller skadad försändelse, torde samma preskriptionstid gälla för återbäringsanspråket som för ersättningsanspråket[224].

Anspråk mot telegrafverket på återbäring av erlagda telegramavgifter skola vid påföljd av talans förlust framställas inom sex månader från telegrammets avlämnande till befordran; har avsändaren tillerkänts rätt till återbetalning, preskriberas hans återbäringsanspråk efter utgången av sex månader efter beskedet härom[225].

E. ANSTALTENS MÖJLIGHETER ATT FRAMTVINGA AVGIFTSBETALNING.

En anstalts möjligheter att framtvinga avgiftsbetalning av sina nyttjare äro av två olika slag. Dels kan anstalten, framför allt genom att innehålla sin prestation, påverka nyttjarens villighet att betala (1); ehuru anstaltens påtryckningsmedel här ej ha karaktären av absolut tvång, ha de dock i praktiken den allra största betydelse för genomdrivandet av avgiftsbetalning. Och dels har anstalten vissa möjligheter att få sitt avgiftsanspråk tillgodosett även mot nytt-

---

för anspråk på återbetalning av avgifter för personbefordran på den grund, att biljett ej kommit till användning eller resa ej fullföljts. Regeln saknar motsvarighet i TrSt.

Om preskriptionen avbrutits genom framställande av återbäringsanspråk hos järnvägsförvaltningen, torde den allmänna tioåriga preskriptionstiden därefter i princip vara att tillämpa. I praktiken bli emellertid de allmänna preskriptionsreglerna i regel betydelselösa på grund av de korta tidsfrister, som stadgas för hänskjutande av frågan till skiljenämnd eller besvärsmyndighet, sedan järnvägsförvaltningen fattat sitt beslut (se nedan s. 311; jfr även ovan s. 217).

223 TrSt § 92 (jfr IFP art. 46; IFG art. 46).

224 PAF §§ 2, 4, 8. Jfr ovan s. 216.

225 SI I § 229:1,4 (jfr IntTgfRegl art. 91:1,5).

jarens vilja, nämligen dels genom kvittning eller pantrealisation och dels genom dom och exekution (2). Vad beträffar utkrävande av abonnemangsavgifter i abonnentens konkurs, uppställa sig vissa speciella problem, som kräva en särskild behandling (3).

1. Påtryckningsmedel mot nyttjaren.

Bland anstaltens påtryckningsmedel mot nyttjaren för framtvingande av avgiftsbetalning märkas främst innehållande av anstaltens prestation såsom medel att åstadkomma förskotts- eller kontantbetalning samt avbrytande av anstaltens prestation såsom påföljd av utebliven betalning.

I den mån avgiftens belopp kan beräknas i förväg, uppställes ofta, särskilt vid kommunikationsanstalter, kontant- eller förskottsbetalning såsom villkor för anstaltens prestation[226]. Om avgiftens belopp ej kan med säkerhet beräknas i förväg, medgives i allmänhet efterskottsbetalning, men ofta stadgas, att anstalten, när den finner skäl därtill, såsom villkor för sin prestation äger uppställa förskottsbetalning av ett betryggande belopp eller ställande av säkerhet[227]. En dylik förskottsbetalning, vilken stundom betecknas som deposition av penningbelopp såsom säkerhet för avgiftsbetalningen, är givetvis ej att betrakta som någon definitiv uppgörelse, utan anstalten är redovisningsskyldig gentemot nyttjaren för eventuellt uppkommande överskott.

Anstaltens prestation kan i vissa fall innehållas även i

---

[226] TrSt § 68 (jfr IFG art. 17); PostSt §§ 52—54 (jfr PostKonv art. 37); TgfRegl § 12 (jfr SI I § 42 och IntTgfRegl art. 32); TfnAbVillk avd. III (jfr SI III 39 § 4,5).

Ang. avgiftsbetalning såsom villkor för utlämnande av försändelse till mottagaren, se ovan not 96.

[227] TrSt § 68:4 (jfr IFG art. 17:5); PostSt § 32:2 (jfr PostKonv art. 45); IntTgfRegl art. 32:5; ElPr p. 40; SthlmElRegl § 7; NormVRegl § 7; SjSt 45 §.

syfte att förmå nyttjaren att erlägga avgift för en prestation, som han redan kommit i åtnjutande av. Detta är möjligt framför allt vid sådana anstalter, vilkas prestationer pågå under en längre tid, såsom vid telefon, elektricitets-, gas- och vattenledningsverk[228] samt i viss mån vid undervisningsanstalter[229]. Avbrytandet av anstaltens prestation innebär här i allmänhet, att en senare del av prestationen innehålles för att framtvinga betalning av avgifter för en tidigare del, med vilkas betalning nyttjaren råkat i dröjsmål[230]. Prestationsavbrottet utgör en kännbar påföljd av nyttjarens försummelse att betala och är därför ett verksamt medel att framkalla avgiftsbetalning ej endast i de fall, där avbrott faktiskt kommer till stånd, utan även i övrigt genom själva möjligheten till avbrott. Dessutom utgör prestationsavbrottet ett medel för anstalten att skydda sig mot de ytterligare förluster, som skulle kunna uppkomma genom prestationens

---

[228] Se t. ex. TfnAbVillk avd. III, 3 st., avd. VI, 26, 27 st. (jfr SI III 48 §); ElPr p. 45—48; SthlmElRegl § 8; NormVRegl § 8. Jfr även lag 12/12 1941 (nr 925) om reglering av förbrukningen av elektrisk kraft och gas, 5 § 2 st.

Avstängningen är stundom förenad med återtagande av anstalten tillhörig egendom, t. ex. telefonapparat (se ovan anförda stadganden i TfnAbVillk) eller mätare (se GbgVRegl § 5, sista st.). Dylika åtgärder äger anstaltspersonalen ej, till skillnad från själva avstängningen, själv utföra mot abonnentens bestridande; endast med stöd av dom och genom exekutionsmyndighets försorg torde anstaltens egendom kunna uttagas tvångsvis från nyttjaren. Jfr nedan s. 324.

[229] LärovSt § 223; TeknHSt:r § 80; MusikHRegl § 32, 3 st.

Även underlåtenhet att erlägga avgifter till studentkår e. d. kan vid vissa undervisningsanstalter medföra avstängning från undervisningen (GCISt § 35 a 4, 1 st.; KonstHSt:r § 55; LantbrHSt:r § 42; SkogsHSt:r 33 §; TeknHSt:r § 86) eller vägran av tentamen, examen e. d. (UnivSt:r § 97:1; KarolISt:r § 75; GCISt § 35 a 4, 2 st.; VetHSt:r 48 §).

[230] Avbrottsbefogenheten förutsätter sålunda, att avgiften ej betalts på förfallodagen, och att nyttjaren ej erhållit anstånd med betalningen (jfr UfR 1935:157).

fortsättande[231]. Avbrytandet av anstaltens prestation är i och för sig endast en tillfällig åtgärd, avsedd att upphävas, när betalning sker. Det är således i regel ej att jämställa med hävning eller uppsägning av ett avtal, även om detta någon gång kan vara fallet[232]; nyttjaren är sålunda fortfarande skyldig att betala de fasta avgifter, som kunna belöpa på den tid, under vilken anstaltens prestation varit avbruten.

Avvisning av järnvägs- eller spårvägspassagerare, som vägrar att erlägga befordringsavgiften, innebär däremot ett definitivt avbrytande av anstaltens prestation i förhållande till den försumlige nyttjaren och åsyftar sålunda ej att i det särskilda fallet framtvinga avgiftsbetalning[233]. Risken för avvisning utgör emellertid här, jämte risken för straff och extra avgiftsplikt, en garanti för att avgiftsplikten i allmänhet blir ordentligt fullgjord[234].

2. *Anstaltens möjligheter att realisera sitt avgiftsanspråk mot nyttjarens vilja.*

När nyttjaren väl erlagt avgiften för anstaltens prestation, eventuellt under inverkan av anstaltens nyss nämnda påtryckningsmedel, behöver anstalten givetvis ej vidtaga några ytterligare åtgärder för att få sitt avgiftsanspråk

---

231 Då möjligheten att på detta sätt skydda sig mot framtida förluster upphör i och med att prestationen återupptages, kräves ofta såsom villkor för prestationens återupptagande, att nyttjaren betalar ett visst belopp såsom förskott eller ställer betryggande säkerhet för de framtida avgifterna; jfr ovan not 227.

232 Se SI III 48 § 4 mom. — Jfr ang. anstaltens möjlighet att bliva fri från abonnemangsavtal ovan s. 154 f.

233 TrSt § 23:5; SthlmSpårvOSt 15—17 §§. Jfr det ovan not 205 anförda rättsfallet.

Ang. verkställande av avvisning, se närmare nedan s. 330.

Anmärkas må, att själva hotet om avvisning i det konkreta fallet kan utgöra ett verksamt medel att framtvinga avgiftsbetalning.

234 Jfr ang. straff och straffavgifter vid olovligt nyttjande ovan s. 272 f. och 280.

tillgodosett; är avgiftsanspråket tvistigt, blir det nyttjarens sak att taga initiativet till en återbäringstalan, varvid anstalten kommer att intaga svarandeställning. Men även om avgiften ännu ej erlagts, kan anstalten i vissa fall få sitt avgiftsanspråk tillgodosett på ett sådant sätt, att det blir nyttjarens sak att taga initiativet till en eventuell rättstvist; här åsyftas sådana fall, där anstalten äger kvitta sitt avgiftsanspråk mot nyttjarens anspråk på redovisning av till anstalten överlämnade medel[235] eller på skadestånd[236], eller där anstalten äger göra sig betald ur nyttjaren tillhörig egendom, i vilken anstalten har panträtt[237].

När anstalten ej kan få sitt avgiftsanspråk tillgodosett genom att innehålla eller avbryta sin prestation eller genom kvittning eller pantrealisation, återstår som sista utväg att anlita domstolar och exekutiva myndigheter. Huruvida anstaltens organ äro skyldiga att vidtaga indrivningsåtgärder eller äga avstå härifrån, bestämmes genom deras instruktioner[238]. I allmänhet äger anstalten ej erhålla exekution utan föregående dom eller betalningsföreläggande[239]. Ej heller åtnjuter anstalten i regel någon förmånsrätt för sina avgiftsanspråk vid utmätning eller konkurs, utom beträffande egendom, vari anstalten har panträtt[240].

---

235 När anstalten avräknar sin avgiftsfordran på ett belopp, som nyttjaren erlagt som förskottsbetalning, föreligger ej kvittning i egentlig mening. I vissa fall har emellertid nyttjaren deponerat ett belopp såsom "säkerhet" hos anstalten, vilket ej befriar honom från att betala förfallna avgifter i vanlig ordning (se t. ex. ElPr p. 68); nyttjaren äger här ej tillgodoräkna sig detta belopp såsom förskottsbetalning, och anstalten äger avbryta leveransen vid utebliven avgiftsbetalning; anstalten äger däremot ensidigt utnyttja det deponerade beloppet till kvittning. Jfr ovan not 227.

236 Se t. ex. PAF § 10:3.

237 TrSt §§ 77, 78:5—7. Jfr ovan not 101.

238 Se t. ex. GPStInstr § 7:3,4; TgfStInstr 8 § 3 (jfr SI III 50, 51 §§); VfStInstr 11 § 3,4; SjSt 35 §; LärovSt § 220:5; UUBRegl § 54.

239 Se närmare nedan s. 403 ff.

240 HB 17:3. — Enligt HB 17:4 åtnjutes förmånsrätt för "läkarelön, läkedom och föda under den dödas sista sjukdom" samt för

I allmänhet torde nyttjarens avgiftsplikt vara av den naturen, att avgiften i sista hand kan indrivas genom dom och exekution. I vissa undantagsfall kan det dock ifrågasättas, om icke avgiftsplikten har enbart den innebörden, att avgiften betraktas som rätteligen erlagd, sedan den betalts (eventuellt under inverkan av anstaltens ovannämnda påtryckningsmedel) eller uttagits genom kvittning eller pantrealisation. Ehuru anstalten ej skulle äga indriva avgiften genom dom och exekution, skulle dock avgiftsplikten här visa sig däri, att nyttjaren, även om man bortser från de allmänna reglerna om begränsning av återbäringsanspråk[241], ej med framgång skulle kunna föra återbäringstalan mot anstalten. I allmänhet torde avgiftsplikten visserligen ej vara av denna begränsade innebörd ens i sådana fall, där avgiftens erläggande från början endast utgör villkor för att anstalten skall påbörja sin prestation eller utlämna en försändelse till dess mottagare[242]; påbörjas prestationen eller utlämnas försändelsen utan fullt utkrävande av avgiften, blir ju nyttjarens avgiftsplikt i regel därefter ovillkorlig. Men i vissa av dessa fall torde anstaltens enda möjlighet att framtvinga avgiftsbetalning ligga i dess befogenhet att innehålla eller avbryta prestationen eller eventuellt göra sig betald genom kvittning eller genom försäljning av nyttjaren tillhöriga objekt; detta torde sålunda gälla i fråga om avsändares av-

---

"deras arvode, som honom däri skött hava". Stadgandets avfattning kan föranleda osäkerhet om huruvida därunder böra innefattas ej endast arvoden till läkare och sjuksköterskor, betalning för inköpta läkemedel och livsmedel o. d. utan även sjukhusavgifter. Med hänsyn till stadgandets syfte, att svårt sjuka personer ej skola behöva undvara vård av ekonomiska skäl, torde emellertid en förmånsrätt för sjukhusavgifter ej vara erforderlig, då de offentliga sjukvårdsinrättningarna ej äga vägra intagning på grund av patients bristande betalningsförmåga, och då fattigvårdsmyndigheterna äro skyldiga att utfärda ansvarsförbindelser för obemedlade patienter.

241 Jfr ovan s. 286 ff.

242 Jfr ovan not 226.

giftsplikt för postförsändelser samt mottagares skyldighet att erlägga postfacksavgift i vissa fall[243]. I dessa undantagsfall föreligger sålunda en försvagad avgiftsplikt, som yttrar sig endast däri, att avgiftens erläggande utgör villkor för anstaltens prestation, och att nyttjaren ej äger återkräva avgift, som erlagts eller uttagits genom kvittning eller pantrealisation; avgiftsplikten torde sålunda här kunna jämställas med en "obligatio naturalis".

3. Särskilt om utkrävande av abonnemangsavgifter i abonnentens konkurs.

När en telefon-, elektricitets-, gas- eller vattenabonnent kommer i konkurstillstånd, uppställa sig vissa speciella problem till följd av att abonnemangen avse successiva prestationer under en längre tid mot betalning i särskilda poster med vissa mellanrum[244]. Dels uppkommer frågan, under vilka förutsättningar anstalten äger göra sina avgiftsanspråk, avseende tiden före respektive efter konkursens början, gällande såsom konkursfordringar eller massafordringar. Och dels ställes man inför frågan, under vilka förutsättningar anstalten äger avbryta sin prestation för att framtvinga avgiftsbetalning eller skydda sig mot ytterligare förluster.

Dessa frågor äro lättast att besvara, så vitt angår avgifter, belöpande på tiden efter konkursens början. I den mån avgifterna för anstaltens prestationer skola betalas i efterskott, vilket i regel är fallet med förbrukningsavgifter vid elektricitets-, gas- och vattenabonnemang samt samtals- och

---

[243] Jfr ovan s. 265 ff.
Jfr även det nedan not 292 anförda rättsfallet NJA 1945:51.

[244] Anstalternas reglementen och abonnemangsvillkor sakna i allmänhet fullständigt bestämmelser om verkan av abonnentens konkurs. SI III 50 § innehåller emellertid vissa interna tjänsteföreskrifter rörande förfarandet vid telefonabonnents obestånd. Beträffande elektricitetsabonnemang märkas reglerna i ElKrL 22 § om verkan av förbrukares konkurs.

telegramavgifter vid telefonabonnemang, utgör abonnentens konkurs givetvis en anledning för anstalten att söka skydda sig mot framtida förluster genom att innehålla sina prestationer. Abonnentens konkurs medför dock icke i och för sig att abonnemanget upphör[245], och i regel ej heller, att anstalten utan vidare äger avbryta sina prestationer[246]. Först vid dröjsmål med erläggande av redan förfallna avgifter äger anstalten enligt de vanliga avstängningsklausulerna upphöra med sin prestation. Emellertid torde anstalten enligt allmänna rättsregler äga kräva ett besked av konkursboet, huruvida detta vill fortsätta abonnemanget eller icke[247]. Så länge dröjsmål med betalningen ej inträtt, tillkommer det sålunda konkursboet och ej anstalten att avgöra, om abonnemanget skall fortsättas. Om konkursboet ej tillträder abonnemanget och ställer betryggande säkerhet för framtida avgifter, äger anstalten avbryta sin prestation. Om konkursboet däremot tillträder abonnemanget, medför detta, att anstaltens fordringar på framtida avgifter, såväl fasta avgifter som förbrukningsavgifter, få karaktären av massafordringar[248]. Om

---

[245] Jfr dock NJA 1911:520. Då telefonabonnemang tecknats under villkor, att abonnemanget skulle upphöra i händelse av abonnentens konkurs, kunde, sedan abonnenten gått i konkurs, telefonavgifter ej utkrävas för tiden efter konkursens början, ehuru telefonapparaten faktiskt begagnats under denna tid. — Nu gällande TfnAbVillk innehålla ingen dylik klausul.

[246] Enligt ElKrL 22 § må dock kraftleverans avbrytas vid förbrukarens konkurs, intill dess betryggande säkerhet ställes för gäldande av den för kraften utgående avgift och avtalets fullgörande i övrigt. — Vid telefonabonnents obestånd skall enligt SI III 50 § expediering av avgiftsbelagda samtal och telegram på kredit upphöra.

[247] Jfr KöpL 39 §. — Enligt ElKrL 22 § skall avtal om elektricitetsleverans anses hävt, om konkursboet underlåter att inom en månad efter därom framställd begäran ställa säkerhet, avseende tiden från konkursbeslutet till sex månader efter bevakningstidens utgång.

[248] KL 125 §. — Ett tillträdande av abonnemanget kan motiveras främst med att konkursförvaltningen önskar fortsätta en av gälde-

abonnemanget ej tillträdes av konkursboet, gör anstalten givetvis bäst i att upphöra med sina prestationer, då framtida förbrukningsavgifter ej kunna göras gällande i konkursen, även om gäldenären personligen svarar för dem[249]. Fasta avgifter för tiden efter konkursens början kunna däremot bevakas i konkursen som oprioriterade fordringar, antingen för hela abonnemangstiden, om denna är fixerad[250], eller till närmaste tidpunkt, till vilken abonnemanget kunnat uppsägas[251].

Anstaltens anspråk på avgifter för tiden före konkursens början kunna i och för sig endast göras gällande som vanliga konkursfordringar[252]. Abonnentens konkurs berättigar ej i och för sig anstalten att avbryta sin prestation för att framtvinga betalning av dessa avgifter; först vid dröjsmål med betalning av förfallna avgifter äger anstalten enligt de vanliga reglementsklausulerna avbryta sin prestation[253]. Frågan är emellertid, om anstalten, sedan dröjsmål med betal-

---

näre bedriven rörelse (KL 60 §); möjligen kunna anstaltens prestationer även ingå i gäldenärens underhåll enligt KL 97 §.

[249] KL 100 §.

[250] SJT 1924:53 (fasta elektricitetsavgifter; då abonnentens avgiftsplikt här var beroende av ett visst villkor, medgavs dock, i enlighet med grunderna för KL 136 §, bevakning endast för avgifter, belöpande på tiden intill slututdelningen i konkursen).

[251] NRT 1910:778 (telefonabonnemangsavgifter). — Konkursboets vägran att tillträda abonnemanget torde böra jämställas med en uppsägning.

[252] Här bortses då från anstaltens möjlighet att jämlikt KL 121 § kvitta sin avgiftsfordran mot abonnentens fordran på redovisning av såsom säkerhet deponerade penningmedel (jfr ovan not 235).

[253] Enligt allmänna rättsregler skulle anstalten haft att välja mellan att häva avtalet och att fortsätta sin prestation (se KöpL 29 § och *Almén* I s. 457 vid not 8 och 9). Denna regel suspenderas här av reglementenas avstängningsklausuler.

Vid elektricitetsabonnents konkurs äger anstalten enligt ElKrL 22 § avbryta kraftleveransen, tills säkerhet ställts för avtalets fullgörande. Avstängningsbefogenheten förutsätter sålunda här ej, att dröjsmål med avgiftsbetalningen inträtt.

ningen inträtt, äger genom avstängningshot framtvinga full betalning av avgifter för tiden före konkursens början, ehuru den för dessa fordringar bort konkurrera med övriga borgenärer.

Man har här att skilja mellan olika situationer. Om konkursboet vägrar att tillträda abonnemanget, förlorar anstalten härmed sitt påtryckningsmedel mot konkursboet och är hänvisad till att konkurrera med övriga borgenärer. Om konkursboet tillträder abonnemanget och åtager sig att betala samtliga avgifter för såväl tiden före som tiden efter konkursens början, bli anstaltens avgiftsanspråk att betrakta som massafordringar[254]. Konkursförvaltaren torde dock ej äga vidtaga en dylik åtgärd, som innebär ett gynnande av en viss borgenär på de övrigas bekostnad, utan samtliga borgenärers medgivande. Om slutligen konkursboet förklarar sig vilja tillträda abonnemanget och ställer betryggande säkerhet för framtida avgifter men vägrar att åtaga sig avgifterna för tiden före konkursens början, uppställer sig frågan, om anstalten med stöd av de vanliga avstängningsklausulerna äger avbryta sin prestation[255], eller om abonnenten

---

[254] Konkursboets förklaring, att det tillträder abonnemanget, torde in dubio böra tolkas så, att boet endast åtager sig att svara för de framtida avgifterna; jfr *Almén* I s. 583 not 145.

Jfr emellertid ur dansk praxis UfR 1947:812 H (tillträdande av telefonabonnemang).

[255] KöpL 39 § lämnar i det här antagna fallet intet stöd för ett prestationsavbrott (jfr *Almén* I s. 583 not 145). Endast de vanliga reglementsklausulerna om avstängning vid dröjsmål med avgiftsbetalning kunna sålunda här åberopas (jfr dock nedan); dessa nämna emellertid intet om abonnentens konkurs.

Av stadgandet i ElKrL 22 § om rätt att avbryta kraftleverans, tills säkerhet ställts för avgiftsbetalningen, framgår ej klart, om säkerhet må krävas även för avgifter, avseende tiden före konkursens början. På grund av stadgandets allmänna formulering bör detta möjligen anses vara fallet. Frågan om hänsynen till övriga borgenärers intressen synes emellertid ej ha beaktats under förarbetena till detta lagstadgande.

Enligt SI III 50 § skall telefonförbindelse avbrytas vid abonnen-

vid ett prestationsavbrott inför domstol äger kräva återupptagande av prestationen och eventuellt skadestånd för avbrottet.

Skäl kunna här anföras både för och emot anstaltens avstängningsbefogenhet. Å ena sidan framstår det som naturligt, att anstalten skall äga utnyttja denna befogenhet i sådana fall, där den bäst behöves. Å andra sidan kan emellertid anföras, att prestationsavbrottet utgör ett försök från anstaltens sida att tillskansa sig särskilda förmåner på övriga borgenärers bekostnad, och att avbrottet har enbart detta syfte, eftersom här förutsättes, att konkursboet ställt betryggande säkerhet för framtida avgifter. Härtill kommer, att anstaltens påtryckningsmedel i dessa fall ha en alldeles särskild styrka, som saknar motsvarighet vid vanliga avtal om successiv leverans. Abonnenten är nämligen i regel starkt beroende av anstaltens prestationer och saknar på grund av dennas faktiska monopolställning i allmänhet varje möjlighet att skaffa sig motsvarande prestationer från annat håll. Med hänsyn till dessa faktiska omständigheter bör anstalten ej äga åberopa avstängningsklausulerna i förevarande fall, då ett utnyttjande av avstängningsbefogenheten här skulle strida mot det krav på likställighet mellan borgenärerna, som ligger till grund för konkurslagstiftningen[256].

---

tens obestånd, om han ej betalar sin skuld till telegrafverket. Emellertid äger konkursförvaltningen teckna nytt abonnemang utan betalning av de före konkursens början förfallna avgifterna; om konkursförvaltningen härvid önskar behålla abonnentens apparatnummer, skall dock abonnemangsavgift (men ej övriga avgifter) för tiden före konkursens början erläggas. — Dessa regler, som sakna motsvarighet i TfnAbVillk, ha i och för sig endast karaktären av interna tjänsteföreskrifter.

[256] Jfr NRT 1931:882. Ett kommunalt elektricitetsverk hade med stöd av reglementets avstängningsklausul avbrutit leveransen till en abonnent, som öppnat ackordsförhandling utan konkurs, i syfte att framtvinga betalning av tidigare upplupna avgifter, ehuru abonnenten erlagt avgifter för den närmaste framtiden i förskott. Verket ålades att återupptaga leveransen och utgiva skadestånd för

F. NYTTJARENS MÖJLIGHETER ATT PÅKALLA PRÖVNING AV SIN AVGIFTSPLIKT.

I de fall, där nyttjaren ännu ej erlagt avgiften för anstaltens prestation, behöver han ofta ej taga initiativet till en prövning av avgiftsplikten utan kan avvakta anstaltens indrivningsåtgärder och framställa sina invändningar mot anstaltens anspråk i samband med dessa. Risken för att anstalten skall framtvinga avgiftsbetalning genom att innehålla eller avbryta sin prestation eller uttaga avgiften genom kvittning eller pantrealisation medför emellertid, att nyttjaren kan ha intresse av att redan på detta stadium taga initiativ till en prövning av avgiftsplikten. Under vissa förutsättningar torde han sålunda äga föra fastställelsetalan inför domstol angående anstaltens skyldighet att prestera mot en viss avgift[257]. Och om avgiftsdebiteringen skett genom ett formligt beslut från anstaltens sida, äger han i vissa fall anföra besvär över debiteringen, även om anlitande av besvärsvägen aldrig är uttryckligen föreskrivet för dylika fall[258]. Nyttjarens möjligheter att på dessa sätt påkalla en prövning

---

avbrottet, då detta stode i strid med grunderna för ackordslagstiftningen. — Underrätten synes här ha känt ett behov av att ytterligare motivera verkets prestationsplikt; i detta syfte förklarades, att verket genom sitt reglemente riktat ett "öppet anbud" till kommunens medlemmar om elektricitetsleverans. Att man ej åberopade kommunens offentligrättsliga prestationsplikt, torde ha berott på att detta argument i ett tidigare norskt rättsfall fränkänts betydelse, när verkets avstängningsbefogenhet haft stöd i en uttrycklig reglementsbestämmelse (NRT 1907:139; jfr ovan not 93). Konstruktionen "öppet anbud" är emellertid, bortsett från övriga svagheter, knappast mera lyckad, då detta anbud givetvis måste innefatta förbehållet om avstängningsbefogenhet vid bristande avgiftsbetalning.

Fallet RÅ 1948 I 144 torde knappast giva någon ledning i detta sammanhang, då det överklagade avstängningsbeslutet här ej riktades direkt mot konkursboet utan mot en underabonnent.

[257] Se ovan s. 157.

[258] Se nedan s. 379 not 65 och s. 383 not 77.

av avgiftsplikten, innan avgiften erlagts, äro emellertid tämligen begränsade.

Anstaltens möjligheter att genom olika påtryckningsmedel förmå nyttjaren att erlägga krävda avgifter eller att få sitt avgiftsanspråk tillgodosett genom kvittning eller pantrealisation medföra, att tvister om nyttjarens avgiftsplikt i mycket stor utsträckning komma att få formen av en återbäringstalan, som nyttjaren riktar mot anstalten. En dylik talan äger nyttjaren i allmänhet föra inför domstol. Vissa återbäringsanspråk skola dock framställas i administrativ väg. Framställningar om återbäring av järnvägsavgifter avgöras sålunda i första hand av vederbörande järnvägs förvaltning, vars beslut inom viss tid kan underkastas omprövning, i vissa fall av skiljenämnd och i andra fall av regeringsrätten[259]. Anspråk på återbetalning av postavgifter för förkomna eller skadade försändelser torde böra framställas i samma ordning som och i samband med ersättningsanspråk för samma försändelser[260]. I fråga om återbetalning av erlagda telegramavgifter beslutar telegrafstyrelsen som enda instans; det är emellertid tvivelaktigt, om domstols kompetens härigenom kan anses utesluten[261].

G. ANSTALTSTJÄNSTEMÄNS RÄTT ATT UPPBÄRA ERSÄTTNING FÖR TJÄNSTEÅTGÄRDER.

Den som nyttjar en offentlig anstalt, ådrager sig i allmänhet avgiftsplikt endast i förhållande till anstalten, ej i förhållande till de tjänstemän, vilkas tjänster han anlitat. Tjänstemännen erhålla i regel ersättning för sitt arbete endast genom sin avlöning[262] och äro stundom uttryckligen förbjud-

---

259 TrSt § 93:3—5. Se närmare nedan s. 362 f., 375 f., 383 ff.

260 PAF §§ 2, 4, 8, 10. Se närmare nedan s. 362 ff.

261 TgfRegl § 13. Se närmare nedan s. 363 f.

262 Någon gång förekommer det, att avgifter till en offentlig anstalt tillfalla viss tjänsteman såsom sportler; se PostSt § 83:3 och LärovSt §§ 90:1, 117 A 3, B 3.

na ej blott att fordra utan även att mottaga ersättning av nyttjarna för sina tjänsteåtgärder[263]. I vissa undantagsfall äga dock anstaltstjänstemän uppbära dylik gottgörelse. Sjukhuspersonal äger sålunda i viss utsträckning mottaga ersättning för åtgärder, som ingå i dess normala tjänsteåligganden. Vidare förekommer det, att anstaltstjänstemän på grund av särskilt åläggande, bemyndigande eller överenskommelse bedriva viss verksamhet vid anstalten utöver sina vanliga tjänsteåligganden och i samband härmed äga uppbära vissa avgifter av nyttjarna; verksamheten framstår här såtillvida som enskild, som tjänstemännen å egna vägnar äga uppbära avgifterna, men den är likväl underkastad en viss reglering, som står i samband med tjänstemännens anställningsförhållande, och kan därför i viss mening betraktas som verksamhet i tjänsten. Som exempel på verksamhet av sistnämnda slag må nämnas sjukhusläkares mottagning för öppen sjukvård, universitetslärares "enskilda kurser" samt utredningar, verkställda av arkivtjänstemän på enskilt uppdrag.

Beträffande sjukhuspersonals rätt att uppbära ersättning för åtgärder, som ingå i dess normala tjänsteåligganden, gälla följande regler. Lasarettsläkare är skyldig att utfärda vissa intyg avgiftsfritt och att i övrigt vid utfärdande av intyg följa en av medicinalstyrelsen fastställd taxa[264]. För vården å sjukhus ansvarig läkare äger i allmänhet varken fordra eller mottaga ersättning för vård av intagen patient, ej heller för åtgärd, som står i omedelbart samband med intagning å eller utskrivning från sjukhuset[265]. Lasaretts- eller

---

[263] Se t. ex TrSt § 8:2. Jfr även ang. förbud att begära dricks-penningar SthlmDroskRegl 52 § 2 st.

[264] SjSt 23 § 2 mom. Dylik taxa har utfärdats av medicinalstyrelsen genom beslut 29/8 1940 (MF 1940:97; jfr *Bastman* s. 285).

[265] SjL 21 § 1 och 2 mom.

Ang. tolkningen av dessa bestämmelser, se medicinalstyrelsens beslut 28/2 1935 (refererat i MF 1935:24 samt hos *Bastman* s. 287 ff.). — Jfr även, betr. gränsdragningen mellan öppen och sluten

sjukstuguläkare äger dock mottaga frivilligt tillbjuden ersättning för vård av patient å halvenskilt eller enskilt rum; till ledning för den, som vill lämna dylik ersättning, utfärdar medicinalstyrelsen en rådgivande taxa, vilken dock ej i något avseende är att betrakta som bindande för patienten[266]. Sjukhuspersonal i övrigt äger ej fordra men väl mottaga ersättning för vård av å sjukhuset intagen person[267]. Att tjänsteman, som i strid med dessa stadganden avfordrar patient ersättning eller eljest mottager ersättning, som han ej äger uppbära, är skyldig att återbära denna, torde vara uppenbart. Tjänsteman torde även vara skyldig att återbära ersättning, som han visserligen ej avfordrat patienten, men som denne erlagt i den tron, att han vore betalningsskyldig, ehuru han själv ägt avgöra, om och hur mycket han skolat betala, såvida tjänstemannen framkallat eller insett eller bort inse patientens villfarelse[268].

Anordnande av mottagning för öppen sjukvård ingår i allmänhet ej i de offentliga sjukvårdsinrättningarnas obliga-

---

sjukvård, Handlingar rörande Konungens Befallningshafvandes i Hernösand anmälan inför Kongl. Medicinalstyrelsen ang. trenne vid lasarettet i Hernösand polikliniskt behandlade fall (utg. af G. Ekehorn, Hernösand 1896).

Jfr vidare ur dansk rättspraxis UfR 1888:328.

[266] SjL 21 § 1 mom., 2—4 st. Dylik taxa har utfärdats av medicinalstyrelsen genom beslut 30/11 1929 (MF 1929:168; jfr *Bastman* s. 280).

[267] SjL 21 § 3 mom.

[268] Jfr JO 1927:239. Läkare vid serafimerlasarettet hade uppburit operationsarvode av en patient å halvenskilt rum, vilken på grund av en sköterskas oriktiga uppgifter trott sig vara skyldig att erlägga arvodet, ehuru läkaren enligt KSt 14/12 1906 (nr 105) för serafimerlasarettet, § 13, ej hade ägt fordra ersättning för operationen. Läkaren hade visserligen mottagit ersättningen i tro, att den varit frivilligt erbjuden, men då han genom bristande övervakning av sköterskan bidragit till att framkalla patientens villfarelse, uppmanade JO läkaren att, för undvikande av ytterligare åtgärder från JO:s sida, återbetala vad han uppburit, vilken uppmaning läkaren följde.

toriska uppgifter och ej heller i sjukhusläkarnas normala tjänsteåligganden. Dylik mottagning brukar emellertid i stor utsträckning anordnas vid sjukhusen genom överenskommelser mellan dessas huvudmän och vederbörande läkare[269]. Om läkaren enligt dylik överenskommelse är skyldig att vid begäran om gottgörelse av de besökande icke överskrida en av medicinalstyrelsen bestämd taxa, skall sådan taxa utfärdas av medicinalstyrelsen[270]. Läkare, som överskrider sålunda fastställd taxa, ådrager sig straffansvar[271] och torde även vara skyldig att återbära, vad han uppburit för mycket[272]. Om däremot läkarens rätt att uppbära ersättning av patienterna endast regleras genom överenskommelse med sjukhusets huvudman[273], torde en från denna överenskommelse avvikande uppgörelse mellan läkaren och patienterna böra äga bestånd, ehuru den kan medföra reaktioner mot läkaren från sjukhusets sida.

Universitetslärare är skyldig att mot särskild ersättning meddela undervisning i sitt ämne utöver vad som följer av hans ordinära undervisningsskyldighet, då sådant finnes erforderligt för ett ändamålsenligt anordnande av den akademiska undervisningen[274]. Om ersättningen utgår i form av avgifter från de studerande, skall avgifternas belopp bestämmas av universitetskanslern[275]. Ehuru dylik undervisning ofta benämnes "enskild", torde den dock böra betraktas

---

269 SjL 15 §.

270 SjL 15 § 2 st. Jfr SOU 1948:14, s. 33 f., och 1948:24, s. 193 f.

271 LäkInstr 55, 61 §§.

272 Jfr ovan s. 240 f. ang. överskridande av medicinaltaxan.

273 SjL 15 § 3 st. Jfr överenskommelse, träffad år 1945 mellan Landstingens centrala lönenämnd samt Svenska lasarettsläkareföreningen ang. mottagning för öppen sjukvård å lasarett (SOU 1948: 24, s. 182 ff.).

274 UnivSt:r §§ 104:2, 106:1.

275 KSt 30/3 1935 (nr 85) ang. teologiska examina, § 4, 3 st.; KSt 20/6 1935 (nr 469) ang. juridiska examina, § 2, 5 st.; KSt 28/6 1907 (nr 47) ang. medicinska examina, § 2, 3 st.; KSt 1/11 1907 (nr 93) ang. filosofiska examina, § 3, 6 st.

som verksamhet i tjänsten. Ett överskridande av den av kanslern fastställda taxan torde därför medföra ansvar för tjänstefel samt återbäringsskyldighet.

Tjänstemän vid offentliga arkiv äga under vissa förutsättningar åtaga sig att mot särskild ersättning utföra större utredningar på enskilt uppdrag[276]. Ehuru dylika utredningar falla utanför tjänstemännens normala åligganden, och ehuru tjänstemännen själva äga uppbära ersättningen för arbetet, torde de dock böra betraktas som verksamhet i tjänsten[277]. Ersättningen utgår enligt överenskommelse och bestämmes, där dylik ej kan träffas, av riksarkivet.

De här anförda fallen, i vilka en anstaltstjänsteman äger själv uppbära ersättning för åtgärder, som falla utanför hans normala tjänsteåligganden, böra noga skiljas från sådana fall, där en tjänsteman vid sidan av sin tjänst uppträder som helt privat företagare (t. ex. sjukhusläkare med privatpraktik utan samband med sjukhuset). Skillnaden ligger däri, att tjänstemannens verksamhet i de här avsedda fallen är underkastad en särskild reglering genom administrativa föreskrifter, bl. a. i fråga om rätten att uppbära avgifter, och att han, åtminstone i några av fallen, även vid utövandet av sin "enskilda" verksamhet är underkastad ämbetsansvar och disciplinärt ansvar[278]. Tjänstemannens verksamhet i dessa fall står sålunda på gränsen mellan tjänsteutövning och "offentlig förvaltning genom enskilda".

---

[276] KInstr 8/9 1924 (nr 406, jfr 1946 nr 424) för landsarkiven § 8:2; KSt 8/9 1924 (nr 409, jfr 1946 nr 427) ang. vissa offentliga arkiv § 9:2.

[277] RÅ 1944:31 (av landsarkivarie på enskild begäran utförd arkivforskning betraktades i disciplinmål som verksamhet i tjänsten).

[278] Sjukhusläkare, som vid sjukhuset håller enskild mottagning för öppen sjukvård, torde knappast i denna verksamhet vara underkastad ämbetsansvar. Däremot är han, liksom privatpraktiserande läkare, underkastad straffrättsligt och disciplinärt ansvar jämlikt LäkInstr 61 § och MedStInstr 51 § 1 mom.

H. VISSA ÄLDRE BARMHÄRTIGHETSINRÄTTNINGARS RÄTT TILL ERSÄTTNING FÖR LÄMNAT UNDERHÅLL.

Reglerna om nyttjares skyldighet att utgiva vederlag för en anstalts prestationer ha av naturliga skäl erhållit en från eljest tillämpade principer avvikande utformning vid sådana anstalter, vilkas uppgift är att bereda sina nyttjare underhåll. Bland dylika anstalter intaga numera de kommunala fattigvårds- och barnavårdsanstalterna en dominerande plats; av tidigare antydda skäl ha de emellertid uteslutits från denna framställning[279]. Understödstagares skyldighet att lämna ersättning för vård vid sistnämnda anstalter är reglerad i lag[280]. Vid sidan av dessa anstalter fortleva emellertid ännu vissa äldre barmhärtighetsinrättningar av stiftelsetyp (barnhus, gubbhus och änkehus), vilkas verksamhet är reglerad genom av KMt eller länsstyrelse fastställda reglementen[281]. Beträffande dessa anstalters rätt till ersättning för lämnat underhåll uppkomma vissa spörsmål, som numera visserligen äro av ringa praktisk betydelse, men som dock erbjuda ett visst principiellt intresse i förevarande sammanhang. Dels uppställer sig frågan, om bestämmelserna i dessa inrättningars av offentlig myndighet fastställda reglementen beträffande ersättning för lämnat underhåll böra jämställas med lagregler, eller om de böra uppfattas blott som avtalsvillkor. Och dels uppkommer frågan, huru konflikter mellan dessa ofta ålderdomliga stadganden och nu gällande familje- och successionsrättsliga regler skola lösas.

Bestämmelserna om de nämnda barmhärtighetsanstalternas rätt till ersättning för lämnat underhåll ha sin förebild i de regler, som i äldre tid tillämpades vid hospitalen[282]. Dessa anstalter, som uppkommo på medeltiden under kyrkans hägn,

---

279 Se ovan s. 42.

280 FvL 62 § ff.; BvL 68 § ff.

281 Se ovan s. 92 f.

282 Dessa regler torde ha sitt ursprung dels i den kanoniska rätten och dels i de svenska landskapslagarnas regler om "flatföring".

mottogo från början ej blott personer med svårare kroppsliga eller själsliga sjukdomar utan även fattiga och nödställda personer i allmänhet; sedan kroppssjukvården och fattigvården i huvudsak blivit kommunala uppgifter, ha hospitalen i senare tid omvandlats till statliga sinnessjukhus. Vid hospitalen tillämpades från medeltiden och in på 1800-talet vissa egenartade regler rörande ersättning för vård och underhåll av intagna personer[283]. Den ersättning, som dessa anstalter eventuellt uttogo, stod icke i något bestämt förhållande till vårdkostnaderna; å ena sidan voro hospitalen skyldiga att underhålla de intagna till deras död, även om vårdkostnaderna överstego den avgift, som kunde ha erlagts vid intagningen; och å andra sidan fingo anstalterna rätt till de intagnas hela förmögenhet, oavsett dennas storlek. Vidare medförde intagningen vissa rättsliga konsekvenser för de intagna personernas anhöriga; dessa befriades å ena sidan från sin underhållsskyldighet mot de intagna men förlorade å andra sidan sin arvsrätt till dessas kvarlåtenskap, vilken i stället tillföll hospitalen. I viss mån med dessa regler som förebild stadgades i 1800-talets fattigvårdsförordningar, att omhändertagna personers egendom, oavsett dennas storlek, skulle tillfalla vederbörande fattigvårdssamhälle,

---

Jfr *Winroth*, Svensk civilrätt, del III (Uppsala 1901), s. 70 not 1, och del V (Norrköping 1909), s. 151 not 2, 257 not 3, 260 not 2, samt *Lindstedt*, Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia (Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden II:2, Sthlm 1915), s. 5 ff., 10 f.

283 Ang. de äldsta hospitalsordningarna, se *Lindstedt*, a.a., s. 5—23. Bland senare stadganden om hospitals "arvsrätt" märkas särskilt 1686 års kyrkolag kap. 28 § 13; KInstr 28/4 1791 för Serafimerordensgillet, § 6 (*Modée* XV, s. 40); KK 3/12 1847 (nr 41 s. 2) ang. avgifterne för sinnessjuke personer, som å hospitalen i riket intagas; KSt 5/3 1858 (nr 50) ang. sinnessjukes behandling och vård, § 12.

Jfr betr. äldre praxis SJA 32:183 (Uppsala hospital) och 34:262 (Danviks hospital).

ehuru redan i ägarens livstid[284]. De allmänna stadgandena om hospitalens rätt till intagna personers kvarlåtenskap upphörde att gälla i slutet av 1800-talet[285], och fattigvårdssamhälle äger numera uttaga ersättning av omhändertagna personers egendom, endast i den mån så erfordras för att täcka de verkliga vårdkostnaderna[286].

De barmhärtighetsinrättningar, som drevos i form av stiftelser, kommo ej att tillerkännas samma rättsliga förmåner i förhållande till de intagna som de kommunala fattigvårdsanstalterna. Å andra sidan berördes de ej av upphävandet av de allmänna stadgandena om hospitalens rätt till intagnas kvarlåtenskap, i den mån deras reglementen fortfarande gåvo stöd för en dylik "arvsrätt". Reglementena för flera av dessa anstalter innehöllo sådana stadganden, vilka delvis ännu kvarstå. Som exempel må nämnas reglementet för Drottninghuset i Stockholm, vilket alltjämt föreskriver, att "kvarlåtenskapen efter avliden underhållstagare tillfaller hospitalet; börande de vid försäljning därav inflytande medlen användas till inrättningens nytta"[287]. Drottninghuset har

---

[284] Fattigvårdsförordningarna 25/5 1847 (nr 23) § 9, 13/7 1853 (nr 39) § 9 och 9/6 1871 (nr 33) § 36:2. — Jfr även KBr 13/3 1751, avtryckt hos *Wilskman*, Swea rikes ecclesiastique werk (2 uppl. Örebro 1781—82), s. 930 f.

Av intresse i detta sammanhang är, att fattigvårdssamhälles rätt till omhändertagna personers egendom ursprungligen motiverades därmed, att understödstagaren måste anses ha "överlåtit" sina tillhörigheter till fattigvårdens disposition. Se Betänkande ang. fattigvården i riket, utom Stockholms stad (Sthlm 1839), s. 72.

[285] Genom ikraftträdandet av KSt 2/11 1883 (nr 63) ang. sinnessjuke.

[286] FvL 62 §.

[287] Reglemente för Drottninghuset, fastställt av KMt 11/5 1883, § 7 (i §:ns lydelse enligt KBr 16/5 1930). Reglementet finnes avtryckt hos *G. Sjöberg*, Drottninghuset 1686—1936 (Sthlm 1940), s. 257 ff.

Se även reglementet för Uppsala borgerskaps enskilda gubb- och änkehusinrättning (jfr ovan s. 93 not 12), § 5, 4 st. En liknande "arvsrätt" synes ha tillkommit Stockholms borgerskaps änkehus

med stöd av detta stadgande i tidigare praxis tillerkänts rätt till understödstagares kvarlåtenskap; stadgandets tillämplighet synes härvid ha grundats därpå, att understödstagaren genom att intagas eller kvarstanna på anstalten måste anses ha godkänt reglementet[288]; däremot har detta, såsom tillkommet i administrativ väg, ej i och för sig ansetts kunna sätta de legala successionsreglerna ur kraft[289]. Efter

---

enligt reglemente 7/5 1725, mom. 6, samt Stockholms borgerskaps gubbhus; ang. det senare, se *K. H. Karlsson*, Borgerskapets gubbhus 1787—1908 (Sthlm 1908), s. 44.

Jfr vidare KInstr 4/6 1907 (nr B 55) för direktionen över Danviks hospital, § 13. Nu gällande KInstr 22/9 1944 (nr 628) saknar motsvarande bestämmelse.

Här må även omnämnas, att § 13 i det av stadsfullmäktige år 1924 antagna reglementet för Göteborgs ålderdomshem (KfsGbg 1922, tilläggshäfte III s. 85 ff.) föreskriver, att omhändertagna personers alla tillhörigheter redan i deras livstid skola tillfalla anstalten, oavsett om värdet överstiger vårdkostnaden. (Göteborgs ålderdomshem torde böra betraktas som en från den allmänna fattigvården fristående stiftelse.)

[288] NJA 1910:489. Kvarlåtenskapen efter en på Drottninghuset intagen änka förklarades tillkomma anstalten, trots att änkan före inträdet i anstalten upprättat ett testamente och efter inträdet försett detta med ett tillägg, och trots att kvarlåtenskapens värde översteg vårdkostnaderna. Denna utgång motiverades av hovrätten, vars dom fastställdes av HD, därmed, att även om änkan, såsom uppgivits, först efter inträdet i anstalten erhållit kännedom om reglementets bestämmelse angående anstaltens rätt till avliden underhållstagares kvarlåtenskap, det likväl måste anses, "att hon, som oavsett den vunna kännedomen om bestämmelsen kvarstannat å Drottninghuset till sin död, varit bunden av samma bestämmelse". Kvarstannandet har tydligen uppfattats som ett konkludent godkännande i efterhand av ifrågavarande bestämmelse. En hovrättsledamot ansåg, att genom änkans inträde i anstalten ett avtal ingåtts, varigenom änkan underkastat sig reglementets bestämmelser, oavsett om hon kände till dem eller ej.

[289] I det i föregående not anförda rättsfallet uttalade sålunda tvenne hovrättsledamöter, att anstaltens reglemente såsom i administrativ väg tillkommet ej i och för sig utgjorde tillräcklig grund för anstaltens rätt till den avlidnas kvarlåtenskap. Ett justitieråd

tillkomsten av lagstiftningen om arvsavtal måste emellertid dylika stadganden numera anses sakna tillämplighet[290].

De barmhärtighetsinrättningar, som drivas i form av stiftelser, sakna sålunda numera de särskilda rättsliga förmåner, som tidigare tillkommit hospitalen. Ej heller ha de någon motsvarighet till fattigvårdssamhällenas legala befogenhet att omhändertaga och bereda sig ersättning ur understödstagares egendom under dennes livstid eller ur understödstagare tilldelad folkpension[291]. Dessa anstalter torde därför kunna bereda sig ersättning för lämnat underhåll endast genom att kräva betalning eller betalningsåtagande såsom villkor för intagning; om en understödstagare intagits på anstalten med kännedom om dylikt villkor men utan att åtaga sig någon betalningsskyldighet, torde anstalten i varje fall äga uppsäga understödstagaren till avflyttning, om han ej ställer sig villkoret till efterrättelse[292].

---

synes ha intagit en motsatt ståndpunkt; HD:s majoritet godkände emellertid hovrättens i föregående not återgivna motivering.

I dansk praxis har man däremot antagit, att anstalten har en legal arvsrätt, och att denna finner tillräckligt stöd i anstaltens av statlig myndighet fastställda reglemente. Se t. ex. UfR 1918:324, 1934:176, 797. Jfr *Bentzon*, Den danske Arveret (3 Udg. Kbhvn 1931), s. 85. Se vidare ang. norsk rätt *Platou*, Forelæsninger over norsk Arveret (2 Udg. Christiania 1910), s. 64 f., samt ang. tysk rätt *Arnold*, Die Nutzung der freien, öffentlichrechtlichen Wohltätigkeitsanstalt (Zwönitz i. Erzgeb. 1933, diss. Leipzig), s. 58 ff.

290 Lag 25/4 1930 om arvsavtal, 3 §.

Jfr *Sjöberg*, a.a., s. 259 (anm. under § 7). Enligt uppgift från Drottninghuset har § 7 i anstaltens reglemente ej tillämpats efter tillkomsten av lagen om arvsavtal. Anmärkningsvärt är, att nämnda § ändrades genom KBr 16/5 1930, således en kort tid efter utfärdandet av lagen om arvsavtal, utan att dess huvudsakliga innehåll rubbades.

291 FvL 62 §; FPL 18 §. — Enligt FPL 40 § är rätten till folkpension ej överlåtbar, och anstalten kan sålunda ej säkra sig ersättning på denna väg.

292 NJA 1945:51. En å Borgerskapets gubbhus i Stockholm intagen pensionär, som vägrat efterkomma ett av anstaltens direktion före hans intagande fattat beslut, att pensionärerna skulle avstå

I detta sammanhang bör även behandlas en företeelse, som uppvisar vissa rättsliga beröringspunkter med intagningen på hospital i äldre tider, ehuru den är av yngre ursprung, nämligen "inlösning" av barn på Allmänna barnhuset[293]. Inlösningen innebär, att ett barn mot en viss engångsavgift mottages som "skyddsling" av barnhuset, vilket därefter svarar för barnets underhåll och uppfostran, tills det fyllt sexton år[294]. Ehuru inlösningsavgiften numera skall beräknas så, att den täcker de verkliga underhållskostnaderna, torde inlösningen i princip böra betraktas som en definitiv uppgörelse, så att efterbetalning eller återbäring i regel ej kommer i fråga, om beräkningen sedermera ej skulle slå in[295]. Inlösningen synes i äldre praxis ha ansetts befria föräldrarna

---

viss del av dem tillkommande folkpension till anstalten, och som visserligen vid intagandet underrättats om beslutet men ej förbundit sig att efterfölja detsamma, förpliktades att avflytta från anstalten, då direktionens ifrågavarande beslut ej stode i strid med de av KMt fastställda bestämmelserna för gubbhuset, och då direktionens beslut om intagandet av pensionären på anstalten fattats under förutsättning, att denne ställde sig villkoren för vistelse på hemmet till efterrättelse, varför direktionen varit befogad att på grund av hans vägran härutinnan uppsäga honom till avflyttning från anstalten. — Frågan, huruvida pensionären i brist på uttryckligt åtagande kunnat förpliktas att utgiva ifrågavarande belopp, var ej föremål för bedömande i målet. Oavsett huru därmed må ha förhållit sig, var anstaltens skyldighet att låta honom kvarbo bunden vid det angivna villkoret, om vilket pensionären ägde kännedom vid intagningen.

[293] KRegl 21/11 1930 (nr 402; jfr 1938 nr 201) för allmänna barnhuset, 4 kap.

Inlösningsförfarandet synes hava uppkommit i praxis under slutet av 1700-talet och därefter hava godtagits och reglerats i barnhusets senare reglementen. Se *T. Petersson,* Översikt över Allmänna barnhusets historia (Sthlm 1927), s. 89, 94 f., 97 f.

[294] Reglementet §§ 23, 24. Barnhusets skyddslingar utackorderas numera i regel i fosterhem (§ 26).

[295] Jfr dock reglementet § 25 ang. återbetalning av avgift, som erlagts av kommun för barn, som sedermera avlidit eller adopterats före fyllda sexton år.

från deras legala underhållsskyldighet[296]. Av nu gällande lagregler om föräldrars underhållsskyldighet[297] torde emellertid följa, att underhållsskyldigheten i princip kvarstår trots inlösningen och aktualiseras, om föräldrarnas ekonomiska villkor förbättras eller barnet uttages från barnhuset före fyllda sexton år[298]. Inlösningsförfarandet tillämpas numera endast i ringa utsträckning och synes vara ställt på avskrivning[299].

2 §. NYTTJARENS PLIKT ATT ÅTERLÄMNA ANSTALTENS EGENDOM.

När en nyttjare begagnar sig av en offentlig anstalts anläggningar eller tillhörigheter, sker detta i allmänhet utan att dessa överlämnas i hans vård. Någon skyldighet för nyttjaren att återlämna anstaltens egendom kan då ej ifrågakomma, utan begagnandet av densamma avbrytes genom att nyttjaren lämnar eller avlägsnas från anstaltens område eller eljest avskäres från möjligheten att nyttja anstaltens tillhörigheter, t. ex. genom avstängning av ledningar.

Vid vissa anstalter förekommer det emellertid, att anstalten tillhöriga objekt överlämnas i nyttjarens vård. Själva anstaltsprestationen kan sålunda bestå i ett dylikt överlämnande, t. ex. utlåning av böcker från bibliotek. Överlämnandet kan även ha karaktären av en biprestation eller utgöra en del av anstaltens huvudprestation; som exempel på objekt, som överlämnas i nyttjarens vård för att möjliggöra eller underlätta anstaltens egentliga prestation, må nämnas

---

[296] NJA 1915:534. Jfr även NJA 1899:543.

[297] Se särskilt lag 14/6 1917 om barn utom äktenskap, 3 §.

Anmärkas bör, att barn enligt reglementet § 21:1, 3 st., ej må antagas till skyddsling, om dess villkor därigenom skulle försämras.

[298] NJA 1920:560.

[299] Jfr SOU 1944:34, s. 76 f.

telefonapparater och -kataloger[1], elektricitets-, gas- och vattenmätare[2] samt renhållningskärl i vissa fall[3]. Dylika objekt förbliva i allmänhet anstaltens egendom; däremot betraktas i byggnad installerade ledningar som tillbehör till byggnaden och sålunda som fastighetsägarens egendom, även om de skulle ha inlagts och bekostats av anstalten[4].

Nyttjarens skyldighet att återlämna anstaltens egendom inträder normalt, när tiden för nyttjandet utgått, t. ex. vid utlöpandet av den stadgade lånetiden vid bibliotek[5] eller vid upphörandet av telefon-, elektricitets-, gas- eller vattenabonnemang[6]. Pliktförsummelser från nyttjarens sida kunna medföra skyldighet att återlämna anstaltens egendom tidigare än från början avsetts[7]. Nyttjaren torde ej äga kvarhålla anstalten tillhöriga objekt till säkerhet för sina eventuella fordringar mot anstalten. Ej heller torde nyttjarens återlämningsplikt alltid bortfalla, när egendomen skadats och nyttjaren lämnat anstalten full ersättning för densamma[8].

---

[1] SI IV 7 §; TfnAbVillk avd. VI, 5 st.

[2] Jfr ovan s. 283 not 172.

[3] Renhållningskärl kunna tillhöra antingen renhållningsverket (GbgRenhSt § 19:4) eller fastighetsägaren (SthlmRenhSt § 18); stundom stadgas, att fastighetsägaren är skyldig att lösa till sig kärl av renhållningsverket (SthlmRenhSt § 2; GbgRenhSt § 19:2; jfr RÅ 1936 S 399). Fastighetsägare tillhöriga latrinkärl utbytas i allmänhet av verket mot nya i samband med tömningen (SthlmRenhSt § 2; GbgRenhSt § 19:3).

[4] Lag 24/5 1895 ang. vad till fast egendom är att hänföra, 3 §. Jfr 4 § och NJA 1918:441.

[5] UUBRegl § 51; LUBRegl § 51; SthlmSBRegl § 5.

[6] Se t. ex. TfnAbVillk avd. VI, 28 st.

[7] Se t. ex. UUBRegl § 48, LUBRegl § 48 samt TfnAbVillk avd. III, 3 st., avd. VI, 26 st. (jfr ovan s. 301 not 228).

[8] I fråga om boklån från bibliotek stadgas sålunda i allmänhet, att skadad bok, som ersatts av låntagaren, det oaktat förblir bibliotekets egendom; se KBRegl § 24, UUBRegl § 34, LUBRegl § 34.

Anmärkas bör, att en regel av motsatt innehåll gäller i fråga om gods eller försändelse, som ersatts av järnväg eller postverket; jfr ovan s. 163 not 13. Reglerna ha dock det gemensamma draget, att de gynna anstalten.

Om nyttjaren vägrar att i rätt tid återlämna anstaltens egendom, kan denna uttagas tvångsvis endast genom dom och exekution; handräckning utan föregående dom torde vara utesluten[9]. Försummat återlämnande kan medföra särskilda rättsliga påföljder för nyttjaren. Låntagare vid bibliotek kan sålunda åläggas att betala särskilda straffavgifter ("plikt")[10] samt utestängas från bibliotekets begagnande[11]. Vidare må erinras om nyttjarens skadeståndsansvar för egendom, som förkommit[12].

3 §. NYTTJARENS ÖVRIGA PRIMÄRA FÖRPLIKTELSER.

Vid sidan av avgiftplikten och skyldigheten att återlämna anstalten tillhöriga objekt kan en nyttjare vara underkastad en mängd andra primära förpliktelser av skiftande innehåll, vilka skilja sig från de förstnämnda förpliktelserna därigenom, att deras fullgörande ej kan direkt framtvingas genom dom och exekution. Att giva en sammanfattande, positiv bestämning av dessa förpliktelsers innehåll är knappast görligt; därtill äro de alltför skiftande vid olika slag av anstal-

---

[9] Anstalten torde ej heller kunna påfordra handräckning för att få tillträde till nyttjarens bostad i syfte att återtaga telefonapparat, mätare e. d. (jfr däremot ur dansk praxis UfR 1939:652). Nyttjaren är visserligen i dylika fall skyldig att lämna anstaltspersonalen tillträde till sin bostad, men åsidosättande av denna skyldighet torde ej medföra andra påföljder än avbrytande av anstaltens prestation eller i vissa fall (se nedan s. 329 f.) straff. Stadgandet i GbgElRegl § 10, att verket äger begära "biträde av offentlig ordningsmakt" för att bereda sig tillträde till abonnents bostad, bl. a. för att borttaga mätare, torde, såsom grundat enbart på stadsfullmäktiges beslut, sakna rättslig giltighet.

[10] Se ovan s. 280 not 164.

[11] Jfr nedan s. 327 not 6.

[12] Se nedan s. 354 f.

ter. Man kan knappast giva en mera ingående definition av dessa förpliktelser, än att de avse ett sådant beteende från nyttjarens sida, som är nödvändigt, för att anstaltens verksamhet skall kunna fortgå ostört och anstaltens prestationer i det särskilda fallet fylla sitt ändamål. I stor utsträckning äro förpliktelserna stadgade i syfte att upprätthålla ordning och säkerhet inom anstalten, men i många fall ha de ålagts nyttjaren i syfte att tillvarataga anstaltens ekonomiska intressen eller för att säkra fullföljandet av de sociala eller kulturella uppgifter, som åvila denna. Ofta äro förpliktelserna av negativ art och innebära sålunda skyldighet för nyttjaren att underlåta vissa störande handlingar, men vid vissa anstalter, särskilt undervisningsanstalter, kräves en positiv medverkan från nyttjarens sida, för att anstaltens prestationer skola fylla sitt ändamål.

En ur principiell synpunkt givande grund för indelningen av de här avsedda förpliktelserna torde kunna vinnas, endast om man utgår från de rättsliga påföljder, som äro stadgade för deras åsidosättande. Dessa kunna uppdelas i tvenne huvudgrupper. Den ena gruppen omfattar sådan påföljder, som kunna förekomma även vid rena privatföretag, och som sålunda sakna utpräglat offentligrättslig karaktär, nämligen innehållande av anstaltens prestation, återkrävande av anstaltens egendom samt skadeståndsskyldighet för nyttjaren (a). Den andra gruppen omfattar påföljder av utpräglat offentligrättslig karaktär, nämligen straff och tvångsåtgärder mot nyttjaren (b). Då det kan diskuteras, till vilken av dessa grupper de påföljder, som tillämpas vid undervisningsanstalter, böra hänföras, komma dessa påföljder att behandlas i ett särskilt avsnitt (c).

A. FÖRPLIKTELSER, VILKAS ÅSIDOSÄTTANDE MEDFÖR PÅFÖLJDER UTAN UTPRÄGLAT OFFENTLIGRÄTTSLIG KARAKTÄR.

Vissa av de påföljder, som kunna drabba nyttjare vid åsidosättande av de primära förpliktelser, som här åsyftas, äro av den beskaffenhet, att de kunna tillämpas även vid privatföretag och sålunda ej i och för sig förläna rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare någon offentligrättslig prägel. Bland dessa påföljder märkas främst innehållande av anstaltens prestation, återkrävande av anstaltens egendom samt skadeståndsskyldighet för nyttjaren.

I den föregående framställningen har framhållits, hurusom underlåtenhet av telefon-, elektricitets-, gas- eller vattenabonnent att erlägga förfallna avgifter kan medföra avbrott av anstaltens prestation[1]. Denna påföljd finnes även stadgad för alla övriga fall av pliktförsummelser från abonnentens sida, t. ex. för otillåtna installationsarbeten eller begagnande av anstaltens prestation för otillåtna ändamål[2]. Prestationsavbrottet bör även i dessa fall i allmänhet betraktas som en tillfällig åtgärd, avsedd att upphävas, när nyttjaren fullgjort sina förpliktelser mot anstalten eller lämnat garanti mot en upprepning av den försummelse, som föranlett avbrottet. Vid allvarligare försummelser från nyttjarens sida kan dock avbrottet ha en mera definitiv karaktär och vara förenat med skyldighet att återlämna anstalten tillhöriga objekt, såsom telefonapparater eller mätare[3].

Innehållande av anstaltens prestation såsom påföljd av nyttjares pliktförsummelser förekommer även vid sjukhus, bibliotek och undervisningsanstalter. Sjukhuspatient, som bryter mot de av sjukhusdirektionen utfärdade ordningsföreskrifterna för sjukhuset, kan sålunda utskrivas från an-

[1] Se ovan s. 301 f.

[2] TfnAbVillk avd. VI, 26 st.; ElPr p. 45; VfVElRegl § 13; SthlmElRegl § 8; GbgElRegl § 16; SthlmVRegl § 11.

[3] Jfr ovan s. 301 not 228.

stalten[4]; påföljden har sålunda här karaktären av ett avbrytande av en pågående prestation. Den som åsidosätter sina förpliktelser enligt ett biblioteks reglemente eller ordningsregler, kan åläggas att återställa lånade böcker[5] samt i större eller mindre omfattning utestängas från framtida begagnande av biblioteket[6]; i den mån utestängningen avser en längre tid och ej är rent tillfällig, företages den i allmänhet, åtminstone vid statliga bibliotek, genom ett formligt, överklagbart beslut av bibliotekets föreståndare[7]. Angående avstängning från undervisningsanstalter, vilken i allmänhet har karaktären av såväl avbrytande av en pågående prestation som utestängning för kortare eller längre tid från framtida nyttjande av ett visst slags läroanstalter, hänvisas till den följande framställningen.

Nyttjare, som åsidosätter sin skyldighet att vara aktsam om anstaltens egendom, oavsett om denna överlämnats i hans vård eller ej, ådrager sig ersättningsskyldighet för därigenom uppkommande skada, antingen enligt allmänna skadeståndsrättsliga principer eller enligt särskilda stadganden, som finnas utfärdade för vissa anstalter[8].

---

[4] Se t. ex. ordningsregler för patienter, intagna å Stockholms stads sjukhus (Kf 1945:13), I p. 10.

Jfr även betr. utskrivning av understödstagare vid barmhärtighetsinrättningar KInstr 22/9 1944 (nr 628) för direktionen över stiftelsen Danviks hospital 16 §, reglementet för Uppsala borgerskaps enskilda gubb- och änkehusinrättning (jfr ovan s. 93 not 12) § 5, 3 st., samt NJA 1945:51 (ovan s. 320 not 292).

[5] Jfr ovan s. 323 not 7.

[6] KBRegl § 10 (jfr § 25); UUBRegl § 36; LUBRegl § 36.

[7] Ang. nyttjarens besvärsmöjligheter, se KBRegl § 27, UUBRegl § 57 och LUBRegl § 56.

[8] Se nedan s. 349 ff.

B. FÖRPLIKTELSER, VILKAS ÅSIDOSÄTTANDE MEDFÖR STRAFFANSVAR FÖR ELLER TVÅNGSÅTGÄRDER MOT NYTTJAREN.

Nyttjare av offentliga anstalter äro givetvis underkastade allmänna straffrättsliga regler till skydd för anstalternas personal och egendom; dessa regler erbjuda intet särskilt intresse i detta sammanhang. Vid vissa anstalter förekomma emellertid särskilda, i administrativ ordning tillkomna straffsanktionerade regler, vilka utvidga det eljest straffbara området och i viss utsträckning ålägga anstaltsnyttjarna särskilda positiva förpliktelser. Dessa regler, som kunna betecknas som politirättsliga, äro av otvetydigt offentligrättslig typ och skilja sig därigenom från de i närmast föregående avsnitt behandlade reglerna. I viss utsträckning kompletteras de med stadganden om politirättsliga tvångsmedel mot anstaltsnyttjare. Det bör emellertid framhållas, att dylika av straff eller tvångsåtgärder sanktionerade speciella regler om nyttjarnas förpliktelser saknas vid de flesta anstalter; vid dessa uppkommer då frågan, om särskilda politirättsliga befogenheter mot nyttjare av offentliga anstalter böra antagas även utan uttryckligt författningsstöd.

För sådana kommunikationsanstalter, som bedriva personbefordran (järnvägar, spårvägar och omnibuslinjer), samt för vissa kommunala anstalter (vattenlednings-, avloppsoch renhållningsverk) finnas särskilda i adminstrativ väg utfärdade ordningsföreskrifter, vilkas åsidosättande enligt på samma sätt utfärdade straffbestämmelser medför straffansvar för den enskilde. Dessa ordningsföreskrifter med därtill anknutna straffstadganden rikta sig visserligen i princip mot envar, således ej endast mot vederbörande anstalters nyttjare, men i stor utsträckning är ställningen som anstaltsnyttjare faktisk förutsättning för att den enskilde skall komma i tillfälle att bryta mot föreskrifterna, och dessas innehåll ansluter sig ofta direkt till den enskildes förpliktelser just i egenskap av nyttjare.

Den som överträder de för upprätthållande av ordning och säkerhet givna föreskrifter, som innehållas i järnvägstrafikstadgan eller dess tilläggsbestämmelser, eller som kungjorts genom anslag å järnvägsstationer eller i tåg, eller de föreskrifter, som i och för tjänsten meddelas av järnvägstjänsteman, straffas med böter[9]. Järnvägs trafikanter och de, som eljest komma i beröring med järnvägen, äro sålunda ålagda lydnadsplikt i förhållande till dennas personal[10]. Liknande ansvarsbestämmelser bruka återfinnas i de ordningsstadgor, som länsstyrelse fastställer för spårvägar och vissa omnibuslinjer[11].

Straffstadganden förekomma vidare ofta i de kommunala renhållningsstadgor samt ordningsstadgor för vattenlednings- och avloppsverk, som fastställas av länsstyrelse med stöd av hälsovårdsstadgan[12]. Ordningsstadgorna för vattenledningsverk avse närmast den enskildes förpliktelser i egenskap av nyttjare, medan renhållnings- och avloppsstadgorna ofta innehålla även andra stadganden, bl. a. om den enskil-

---

[9] TrSt § 9:1,4. — Stadgandet är subsidiärt till SL 19:4,5. Jfr NJA 1879:106, 1916:337 (fråga om ansvar jämlikt förutv. SL 19:12 för påstigande resp. avstigande av i gång varande tåg). — Jfr även UfR 1903 A 353 (ansvar för utkastande av flaska från tåg). — Särskilda straffbud finnas för överträdelse av säkerhetsföreskrifter vid transport av explosiva varor och eldfarliga oljor (EVF 90 §, EOF 62 §).

[10] Stationsföreståndares och tågbefälhavares befogenhet enligt TrSt § 10 (jfr IFP art. 27) att avgöra meningsskiljaktigheter mellan allmänheten och järnvägspersonalen samt mellan trafikanter inbördes bör ses i samband med denna lydnadsplikt.

[11] SthlmSpårvOSt 5, 22 §§; GbgSpårvOSt §§ 21, 26; MlmSpårvOSt §§ 22, 27.

[12] Se HSt 30 §. — HSt 54 § lämnar ej stöd för fastställande av straffsanktionerade ordningsstadganden för vattenlednings- eller avloppsverk i landskommun (se RÅ 1947 S 152).

Jfr SthlmRenhSt § 25; GbgRenhSt § 22; MlmRenhSt § 16; GbgOF §§ 15, 17; MlmVOst; MalmAvlOSt; NormAvlOSt § 7.

Erinras må här även om de särskilda straffstadgandena till skydd för vattenlednings- resp. gasverk i HSt 27, 52 §§ och OSt §§ 9, 18.

des nyttjandeplikt. Vattenlednings- och avloppsverkens ordningsstadgor innehålla stundom bestämmelser, vilkas lagenlighet kan ifrågasättas; detta gäller särskilt föreskrifter om fastighetsägares ansvar för förseelser, som med hans vetskap begås av annan person[13], samt sådana straffstadganden, vilka innehålla hänvisning till ett vattenledningseller avloppsreglemente, som ej fastställts av offentlig myndighet[14].

Överträdelse av ordningsföreskrifter vid järnväg, spårväg eller omnibuslinje kan, förutom straffansvar, medföra, att den enskilde avvisas från anstaltens område och eventuellt avlägsnas därifrån med våld. Järnvägspersonal äger själv avlägsna personer, som uppträda störande inom järnvägs område, och i trängande fall taga dem i tillfälligt förvar[15]. Vid spårvägar och omnibuslinjer måste däremot handräckning av polisman anlitas för verkställande av avvisning[16].

---

[13] Se RÅ 1935 S 125 (fastställelse vägrad). Jfr MlmVOSt § 2; MlmAvlOSt § 2.

Jfr *Bergendal*, Förekommer straffrättsligt ansvar för annans gärning i svensk rätt? (SJT 1928 s. 425 ff.).

[14] Se RÅ 1935 S 125 (fastställelse vägrad). Jfr MlmVOSt § 1 e, h; MlmAvlOSt § 1 f.

[15] TrSt § 9:4; JvOK; EVF 70 § 6 mom.

Om den, som varit föremål för dylika tvångsåtgärder, härvid drabbats av kroppsskada, torde han ej alltid äga rätt till skadestånd av järnvägen. Se NJA 1906:239 (skadeståndstalan mot järnväg av resande, som sökt stiga på ett i gång varande tåg men hindrats därifrån av järnvägens personal och därvid kommit till skada, ogillades); jfr även NRT 1915:769.

Personal, som handhar säkerhets- eller ordningstjänst vid järnvägsanläggning, åtnjuter förhöjt straffskydd enligt SL 10:1, 2 st., och KK 30/12 1948 (nr 794). Jfr NRT 1941:372.

Ang. avvisning enligt TrSt § 23:5 av passagerare, som vägrar att erlägga befordringsavgift och ev. tilläggsavgift, se ovan s. 302.

[16] SthlmSpårvOSt 14—17 §§; GbgSpårvOSt § 18, 3 st.; MlmSpårvOSt § 19, 3 st. — Jfr ang. spårvägs skyldighet att utgiva ersättning för skada, som drabbat passagerare i samband med avvisning, NJA 1948:262.

Ang. avvisning vid vägran att erlägga avgift, se ovan s. 302.

Beträffande övriga anstalter saknas uttryckliga bestämmelser om rätt att med våld avlägsna nyttjare eller andra personer från anstalts område. I viss utsträckning torde dock polishandräckning kunna anlitas för detta ändamål, nämligen dels för att förebygga brott, mot vilket polisman är skyldig att ingripa, och dels för att förhindra störande av allmän ordning och säkerhet[17]. Anstaltspersonalen själv torde däremot, i brist på uttryckliga stadganden, i princip äga tillgripa våld endast för utövande av nödvärn[18]; ingripanden mot personer, som störa allmän ordning och säkerhet, torde dock under vissa omständigheter vara straffria[19].

---

[17] Förutsättning för polisens befogenhet att ingripa är sålunda beträffande brott, att brottet hör under allmänt åtal, eller att det innebär angrepp på person eller egendom och ingripande påkallas av målsäganden eller måste antagas överensstämma med hans vilja; beträffande störande av ordning och säkerhet torde böra krävas, att anstaltens område kan betecknas som "allmän plats" (jfr SL 11:10,11). Jfr allmän polisinstruktion 4/6 1948 (nr 331), 1 och 12 §§, samt *Sjöholm*, De allmänna polisorganen och verksmyndigheterna (FT 1945 s. 1 ff.), s. 20.

[18] SL 5:7—9,11. — En utväg är dock, att anstaltstjänsteman förordnas som ordningsvakt jämlikt lagen 6/6 1925 om polisväsendet i riket 18 § och polisreglementet 4/6 1948 (nr 332) 46 §. Jfr NJA 1930:13.

[19] Jfr NJA 1915:511 (ansvarsyrkande mot den, som i syfte att från en sammankomst för gemensam andaktsövning avlägsna en person, som uppträdde förargelseväckande, tilldelat denne ett slag i huvudet, ogillades).

Sjöholm, a.a. s. 12 f., har velat antaga en självklar rätt för vissa allmänna verks personal att använda våld för att förhindra allvarligare störningar i verksdriften; förf:s förebild är tydligen den tyska doktrinens "Anstaltspolizei" (s. 15 not 1). Även om skäl kunna anföras för en dylik befogenhet, torde denna dock ej kunna motiveras med verkens "offentlighet" utan endast med vikten ur allmän synpunkt av verksdriftens ostörda fortgång; detta motiv kan emellertid med samma styrka göra sig gällande vid större enskilda företag. Jfr numera straffbestämmelsen för sabotage i SL 19:4, som bygger på vikten ur allmän synpunkt av det angripna intresset, icke på det angripna subjektets "offentlighet".

Den, som utan att uppträda störande vägrar att lämna en anstalts område, torde i brist på uttryckliga stadganden ej kunna avlägsnas därifrån med våld. Polisen saknar befogenhet att ingripa i dylika fall, och motsvarighet saknas till enskild persons befogenhet att med våld avlägsna den, som vägrar att efter tillsägelse lämna hans hemvist[20]. Detta kan stundom medföra svårigheter att verkställa beslut om avbrytande av en anstalts prestationer till en viss nyttjare. Den som t. ex. skilts från en läroanstalt, utskrivits från ett sjukhus eller avstängts från begagnande av ett bibliotek[21], men som utan att uppträda störande vägrar att avlägsna sig från anstaltens område, kan sålunda ej lagligen med våld förhindras från att kvarstanna. I den mån ett behov av särskilda tvångsmedel här kan anses föreligga, torde detta böra tillgodoses genom uttryckliga stadganden i ämnet och ej genom antagandet av några självklara, enbart på anstalternas "offentlighet" grundade maktbefogenheter.

C. SÄRSKILT OM NYTTJARES FÖRPLIKTELSER VID UNDERVISNINGSANSTALTER.

Bland här behandlade offentliga anstalter intaga undervisningsanstalterna i viss mån en särställning i fråga om förhållandet till nyttjarna. Samtidigt som dessa anstalter kunna sägas tillhandahålla vissa tjänster eller nyttigheter åt allmänheten, utgöra deras nyttjare även objekt för den offentliga förvaltningsverksamheten, i det att statsorganen genom undervisningens anordning ha möjlighet att i viss mån bestämma inriktningen av ungdomens utbildning och fostran. Även om anlitandet av de offentliga undervisningsanstalterna endast i begränsad omfattning är obligatoriskt,

---

[20] SL 5:8. Jfr ang. tolkningen av uttrycket "hemvist" i förutv. SL 11:10 (numera SL 15:26) NJA 1888:326, 1901:1, 1924:452.

[21] Jfr ovan s. 326 f.

ha nyttjarna blott att godtaga de förefintliga utbildningsmöjligheterna i den utformning, som statsmakterna funnit ändamålsenlig. Nyttjarna äro emellertid ej endast objekt för undervisningsanstalternas verksamhet; de äro även underkastade positiva förpliktelser, som äro betydligt mera omfattande och personligt ingripande än vad fallet är vid övriga här behandlade anstalter. Elever vid undervisningsanstalter äro sålunda skyldiga att genom personliga insatser aktivt deltaga i anstalternas verksamhet samt att även i sitt enskilda leverne iakttaga ett oklanderligt uppträdande. Och dessa förpliktelser ha i stor utsträckning förlänats en särskild moralisk prägel därigenom, att vissa av de påföljder, som finnas stadgade för pliktförsummelser, betraktas som disciplinära bestraffningar.

Elevernas plikt att aktivt deltaga i anstaltens verksamhet innebär en skyldighet att dels regelbundet begagna sig av undervisningen och dels genom självverksamhet inhämta vissa kunskaper och färdigheter. Elev är sålunda, i den mån han ej erhållit ledighet eller eljest har laga förfall, skyldig att ordentligt deltaga i undervisningen i den utsträckning denna är obligatorisk[22]. Vid anstalter med skolplikt kan försummelse i detta hänseende medföra hämtning eller vitesföreläggande[23]. I övrigt torde olovlig utevaro från undervisningen i allmänhet kunna medföra disciplinär bestraffning; vid vissa anstalter kan dock elev, som uteblivit från undervisningen, skiljas från anstalten utan disciplinärt förfarande[24]. Elev är emellertid ej endast skyldig att infinna sig vid läroanstalten för att mottaga undervisning; han måste även utöva en viss självständig studieverksamhet. Bristande flit torde i extrema fall kunna medföra disciplinär bestraffning.

---

[22] Jfr ang. skyldighet att deltaga i religionsundervisning KF 31/10 1873 ang. främmande trosbekännare och deras religionsövning 7 §, LärovSt § 10 samt ST 1905:143.

[23] Se ovan s. 141, 142 f.

[24] LärovSt § 41:2; TeknSkSt § 31:2; FolkskSemSt § 40:2; MusikH-Regl § 53:2; TandlISt 41 § 3,5.

Den viktigaste sporren för elevernas flit ligger emellertid i betygssättning och examina samt den därav beroende möjligheten att fortsätta studierna vid samma eller annan anstalt eller att vinna anställning efter studiernas avslutande. Vidare märkes, att otillfredsställande studieresultat, oavsett om de bero på bristande flit eller otillräcklig begåvning, vid vissa anstalter kunna medföra, att eleven skiljes från anstalten utan disciplinärt förfarande[25], i vissa fall dock först efter att ha tillbragt viss tid vid anstalten[26].

De förpliktelser, som i övrigt åvila elever vid undervisningsanstalter, äro av mycket skiftande art. Särskilt må framhållas elevs skyldighet att vara försedd med nödig undervisningsmateriel[27], att vara aktsam om anstaltens egendom[28], att utföra vissa tjänster, som stå i nära samband med undervisningsverksamheten[29], att visa aktning och lydnad mot lärare[30] samt att iakttaga ordning och städat uppträdande inom anstalten[31]. Vid vissa anstalter komma härtill förpliktelser av mera speciell art, såsom skyldighet att bo inom anstalten[32], att överlämna vissa arbetsresultat till anstalten[33], att icke begagna sig av annan undervisning[34], att

---

[25] FolkskSemSt § 40:3; MusikHRegl § 53:1; AlnSt:r § 64, 1 st.

[26] LärovSt § 41:1; FolkskSemSt § 40:1; TandlISt 41 § 4.

[27] Se t. ex. LärovSt § 51:2. Eleven är skyldig att själv bekosta undervisningsmaterielen, där denna ej kostnadsfritt tillhandahålles honom av anstalten; jfr t. ex. MusikHRegl § 55.

[28] Jfr nedan s. 353 f.

[29] Se t. ex. FolkskSemSt §§ 44:1, 45; MusikHRegl § 54.

Lärjungar vid folkskola ha ansetts kunna åläggas att inbära skolans vedförråd under gymnastiklektionerna (RÅ 1914 E 110) men däremot ej att såga ved, elda och städa i skollokalerna (RÅ 1912 E 246).

Ang. elevs möjlighet att erhålla ersättning för praktiskt arbete i samband med undervisningen, se t. ex. KomYrkUndSt § 66:2.

[30] Se t. ex. LärovSt § 50:2.

[31] Se t. ex. LärovSt § 51:2.

[32] Se t. ex. AlnSt:r § 62, 5 st.

[33] Se t. ex. KonstHSt:r § 49.

[34] MusikHRegl § 50.

icke utöva viss praktisk verksamhet[35] samt skyldighet att taga viss vikariatstjänstgöring under studierna[36] eller viss anställning efter dessas avslutande[37].

Till undervisningsanstalternas uppgifter hör, förutom att bibringa eleverna vissa kunskaper och färdigheter, även att övervaka och fostra dem i sedligt avseende. Även om större personlig frihet torde tillkomma elever vid högre läroanstalter, åligger det likväl alltid elever vid undervisningsanstalter att iakttaga vissa allmänna moraliska normer även i sitt enskilda leverne. Lärjunge vid läroverk är sålunda skyldig att vinnlägga sig om gudsfruktan, sanningskärlek och goda seder, att visa vördnad för allmän lag och fastställd ordning samt att jämväl utom läroverket och även under ferietid iakttaga ett anständigt uppförande[38]. Elev, som åsidosätter sina förpliktelser i dessa avseenden, kan drabbas av disciplinär bestraffning.

Bland de åtgärder, som kunna tillgripas mot elev, vilken försummar sina förpliktelser, intaga de disciplinära bestraffningarna en dominerande plats[39]. Även andra påföljder före-

---

[35] MusikHRegl § 51; VetHSt:r 51 §.

[36] VetHSt:r 51 §.

[37] Det förekommer sålunda, att elev såsom villkor för erhållande av stipendium avkräves en förbindelse att taga viss anställning efter studiernas avslutande vid äventyr av återbetalningsskyldighet, för den händelse förbindelsen ej infrias; se t. ex. KK 29/7 1943 (nr 645; jfr SFS 1948:326) om stipendier för blivande distriktstandläkare m. fl., 1 och 10 §§.

[38] LärovSt § 50:1,4. Jfr även § 52 ang. lärjunges skyldighet att avhålla sig från vissa slags förlustelser och njutningsmedel.

Undervisningsanstalternas disciplinära befogenheter sträcka sig enligt nu rådande svensk rättsuppfattning ej så långt, att tillhörighet till en viss politisk meningsriktning kan utgöra grund för disciplinär bestraffning. Jfr däremot ur nyare norsk rättspraxis NRT 1946:968, 1190, 1251, 1281, 1947:387, 718, 729, 1948:588, 770 (relegation från universitet av studenter, som tillhört landsförrädisk politisk riktning eller bedrivit studier i fientlig stat).

[39] Termen "bestraffning" användes här i vidsträckt bemärkelse.

komma emellertid. Att elev i vissa fall kan skiljas från anstalten utan disciplinärt förfarande, har redan framhållits[40]. Bland övriga påföljder märkas särskilt nedsättning av ordnings- eller uppförandebetyg[41] samt förverkande av rätt att vidare deltaga i påbörjad examen[42]; vidare bör observeras, att en elevs studieresultat och uppförande kunna inverka på hans utsikter att erhålla avgiftsnedsättning[43] eller stipendier[44]. Svårare vanart kan i vissa fall medföra överförande till särskild undervisningsavdelning[45] eller anmälan till barnavårdsnämnd[46].

De disciplinära bestraffningarna kunna indelas i tvenne huvudgrupper, nämligen dels tillrättavisningar och aga, dels

---

Frågan, om och i vilken utsträckning de disciplinära åtgärderna kunna betraktas som straff ej endast i moralisk eller pedagogisk mening utan även i juridisk bemärkelse, kommer att upptagas till närmare behandling nedan (s. 346 ff.).

[40] Se ovan not 24—26. Jfr även MusikHRegl §§ 50—52 och TandlISt 41 § 6.

[41] Se t. ex. LärovSt § 35:1 (jfr § 53:4).

Nedsättning av uppförandebetyg är enligt LärovSt ej att betrakta som disciplinär bestraffning. Se skolöverstyrelsens av JO godtagna argumentering i JO 1941:116 (särskilt s. 120); jfr å andra sidan SOU 1945:45, s. 80. Denna distinktion torde endast vara av formell natur; visserligen behöver nedsättning av uppförandebetyg ej grundas på någon speciell förseelse utan kan stödjas på ett allmänt omdöme om lärjungens uppförande; men detta gäller även om förvisning, ehuru här strängare krav måste ställas på lärjungens ovärdighet. — Skolöverstyrelsens uttalande på a. st., att förvisning av den, som erhållit lägsta betyget i uppförande, och som sedan ej bättrat sig (jfr LärovSt § 53:4), ej vore att betrakta som disciplinstraff, är knappast hållbart, då förvisning även i detta fall måste grundas på LärovSt § 54 (obs. uttrycket "ovärdig" i § 54:1, 1 st.).

[42] LärovSt §§ 69:4, 96:2 (påföljd av fusk vid examensskrivning).

[43] Se t. ex. LärovSt § 220:3 a. — Observeras bör även möjligheten enligt LärovSt §§ 82:3 och 110:4 för den, som avlagt vissa godkända prov, att återfå erlagda examensavgifter.

[44] Se t. ex. FolkskSemSt § 154.

[45] FolkskSt § 42:4; FortsSkSt § 31:4.

[46] BvL 17 § (jfr LärovSt § 54:3).

mera formbundna åtgärder, såsom varning, avstängning från undervisning, förvisning och förlust av stipendium.

Tillrättavisning, meddelad av lärare eller rektor, är den bestraffningsform, som i allmänhet i första hand skall tillgripas vid lindrigare förseelser av lärjunge[47]. En tillrättavisning kan ofta komma att innefatta ett nedsättande omdöme om lärjungen, vilket under andra förhållanden skulle ha inneburit ärekränkning[48]; detta gäller för övrigt även i fråga om de bestraffningsformer, som här hänförts till den andra gruppen, t. ex. varning eller förvisning, liksom i viss mån i fråga om betygssättningen, särskilt beträffande ordning och uppförande. Kränkande eller sårande behandling av lärjunge är dock förbjuden; nedsättande omdömen, som fällas i annat än tillrättavisande syfte, eller som överskrida måttet för det nödvändiga eller till sin form äro skymfliga, böra sålunda ej anses tillåtna[49]. Som tillrättavisningar torde ej böra betraktas åtgärder, som innebära ingrepp i lärjunges kroppsliga integritet[50].

---

[47] Se t. ex. LärovSt § 53:1,2 ("tillsägelse och förmaning", "tillrättavisning"); FolkskSt § 42:3 ("varning eller annat lindrigt tuktomedel").

Vid universitet och högskolor saknas stadganden om tillrättavisning av studerande.

[48] Jfr *Thyrén*, Princ. II, s. 127; SL kap. 16, s. 63.

[49] LärovSt § 53:3 (jfr även § 131); FolkskSt § 29:3; KomMlSkSt § 15:4.

Ang. lärares disciplinära ansvar för förolämpning av elev, se RÅ 1916 E 120, 1927 E 106, 1930 E 6, 1935 E 640, 1936 E 215.

[50] Gränsen mellan tillrättavisning och aga, vilken är av betydelse med hänsyn till de strängare förutsättningarna för tilldelande av aga, torde sålunda böra dragas så, att till aga hänföras ej blott sådana typiska bestraffningsformer som prygel o. d. utan även andra ingrepp i lärjunges kroppsliga integritet, t. ex. örfilar. Se NJA 1901:182 (örfilar m. m. ej betraktade som "näpst" enligt LärovSt 1/11 1878 nr 53, § 49:3). Jfr dock å andra sidan NJA 1935: 486 (örfil betraktad som sådant "lindrigt tuktomedel", som avses i KSt 22/6 1923 nr 294 ang. folkundervisningen i Stockholm, § 42:3).

Om lärjunge ej låter sig rätta genom tilldelad tillrättavisning, eller om han gjort sig skyldig till svårare förseelse, må han vid folkskolor och vissa andra anstalter med skolplikt underkastas kroppslig bestraffning (aga)[51]. Vid övriga läroanstalter på det stadium, där aga tidigare förekommit, är denna bestraffningsform numera i allmänhet uttryckligen förbjuden[52]. Oavsett om dylikt förbud meddelats eller ej, torde aga ej vara tillåten vid läroanstalter utan uttryckligt stöd i allmän författning[53]; där dylikt stöd saknas, blir agan att anse som straffbar misshandel[54]. Även vid sådana anstalter, där aga är tillåten, måste emellertid vissa begränsningar iakttagas vid tilldelande av kroppslig bestraffning, dels i fråga om åtgärdernas syfte och dels i fråga om bestraffningsmedlen, för att läraren ej skall ådraga sig rättsliga påföljder i form av straff för misshandel eller för tjänstefel eller disciplinstraff samt eventuellt skadeståndsskyldighet.

Till en början märkes, att agan måste tilldelas just såsom bestraffning för en begången förseelse; tilldelas aga med-

[51] FolkskSt §§ 29:3, 42:3; NomadUndSt § 26:2; DövstUndSt § 41:1. (Enligt sistnämnda stadgande får aga tilldelas först efter tillstånd av rektor för varje särskilt fall.)

Frågan om skolagans avskaffande är f. n. föremål för utredning (se FT 1947 s. 360).

[52] LärovSt § 53:3; FortsSkSt § 31:3; KomMlSkSt § 15:4.

[53] Då aganderätten vid undervisningsanstalter i allmänhet är uttryckligen reglerad, finnes ej anledning att antaga någon dylik befogenhet i fall, där stadganden i ämnet saknas.

Jfr däremot NJA 1922:271 (sköterska vid sjukstuga ansågs utan författningsstöd ha varit befogad att aga på sjukstugan intaget barn och fritogs därför från straff- och skadeståndsansvar).

[54] Se NJA 1901:182 (rektor vid läroverk straffad enligt SL 14:13 för aga, som han tilldelat lärjunge i klass, i vilken aga ej var tillåten). Jfr även NJA 1936 B 1020 (lärare vid kommunal mellanskola ådömd ansvar enligt SL 25:17,22 bl. a. för det han i strid med gällande föreskrifter tilldelat lärjunge kroppslig bestraffning).

Där författningsstöd saknas för aganderätt, torde denna brist ej kunna upphjälpas genom samtycke av lärjungen eller hans målsman.

vetet i annat syfte, föreligger straffbar misshandel[55]. Vidare måste sådana bestraffningsformer, som kunna medföra kroppsskada, undvikas[56]. På grund av särskilt stadgande i strafflagen straffas emellertid ej aga, som medfört allenast ringare kroppsskada, såsom misshandel, om agan tilldelats i legalt syfte, och detta även om skadan tillfogats med uppsåt[57]. Medför agan större kroppsskada, kan läraren straffas för misshandel, om skadan tillfogats med uppsåt eller av oförsiktighet[58], men ej om den skett "mera av våda än av vållande"[59]. När lärare, som är underkastad ämbetsansvar, straffas för misshandel av elev, bör den högre strafflatituden för allmänna brott, som innefatta åsidosättande av tjänsteplikt, tillämpas[60]. På grund av de restriktiva föreskrifter, som gälla i fråga om tilldelande av aga[61], torde straff för

---

[55] *Thyrén*, SL kap. 14, s. 69.

[56] FolkskSt § 29:3 stadgar sålunda kategoriskt, att aga ej får "utdelas så, att skada därav vållas barnet". Lärare, som genom aga vållat elev kroppsskada, torde därför böra straffas för tjänstefel, även om han går fri från straff för misshandel på grund av SL 14:16.

[57] SL 14:16 (jfr 14:13). Jfr *Thyrén*, Princ. II, s. 127; SL kap. 14 s. 64 f.

Straffriheten för aga, som ej medfört kroppsskada, följer ej av SL 14:16 utan omedelbart av de särskilda författningsstadgandena om aganderätt; beträffande ouppsåtligen vållad ringare kroppsskada följer straffriheten av SL 14:17.

[58] Vanligen torde här SL 14:17 vara att tillämpa. Jfr *Thyrén*, SL kap. 14, s. 69, samt NJA 1935:486 (nedan not 64).

I fråga om dylik kroppsskada är samtycke utan verkan; se *Thyrén*, SL kap. 14, s. 48 f.

[59] *Thyrén*, SL kap. 14, s. 69. Se NJA 1904:100 (folkskollärare fritogs jämlikt SL 5:12 från straffansvar och skadeståndsskyldighet för kroppsskada, uppkommen genom olyckshändelse under tilldelande av aga).

[60] SL 25:5. — Jfr ur äldre praxis NJA 1936 B 1020 (ovan not 54).

[61] Se t. ex. de detaljerade föreskrifterna i FolkskSt § 29:3. Lärares befogenhet att tilldela aga kan ytterligare inskränkas genom bestämmelser i skolans reglemente (FolkskSt §§ 10:2 d, 42:3) men

tjänstefel eller disciplinstraff[62] kunna ådömas även i fall där lärare går fri från ansvar för misshandel[63]. Lärare torde vara skyldig att utgiva skadestånd för genom aga tillfogad kroppsskada åtminstone i de fall, där han gjort sig skyldig till straffbar misshandel[64]; mera diskutabelt är, om skadeståndsskyldighet bör anses föreligga även i sådana fall, där den åtgärd, varigenom skadan tillfogats, endast innefattat tjänstefel[65].

däremot ej genom särskilt beslut av skolrådet (RÅ 1913 E 38, 1926: 35).

[62] Ang. lärares disciplinära ansvar för misshandel av elev, se RÅ 1909 E 75, 77, 88, 1913 E 38, 100, 1914 E 129, 1916 S 34, E 120, 173, 1918 E 10, 1922 E 260, 1926:35, 1927:43, 1927 E 94, 106, 131, 1929:56, 1929 E 236, 1931 E 14, 75, 182, 214, 1934 E 211, 1935 E 194, 1937 E 127, 1939 E 118, 1946 E 48.

[63] Jfr nedan s. 425. — I dansk praxis har man sökt skilja mellan missbruk av aganderätt och överskridande av aganderättens gränser; den förra frågan skulle kunna prövas endast i samband med åtal för tjänstefel, den senare även i mål om ansvar för misshandel. Distinktionen förefaller dock tämligen oklar. Se UfR 1875: 282, 1889:203, 1061, 1898:572, 1908:829, 1914:842, 1916:698.

[64] Se NJA 1904:100 (ovan not 59) samt 1935:486 (folkskollärare skadeståndsskyldig för kroppsskada på grund av oförsiktigt tilldelad örfil).

[65] Att läraren ev. går fri från straff enligt SL 14:16, behöver ej i och för sig medföra frihet från ersättningsskyldighet, då dylik enligt allmänna regler kan grundas även på tjänstefel (se nedan s. 419 ff.). Avgörande för befattningshavares skadeståndsansvar på grund av tjänstefel torde vara, om detta inneburit ett åsidosättande av anstaltens förpliktelser mot den enskilde. Då föreskrifterna om aganderättens utövning innehållas i samma författningar som reglerna om anstaltens och nyttjarens inbördes förpliktelser i övrigt, torde det böra anses, att dessa föreskrifter avse ej endast lärares "interna" tjänsteförpliktelser utan även anstalternas "utåtriktade" förpliktelser, och att deras åsidosättande bör medföra skadeståndsskyldighet för vederbörande lärare. Jfr rådhusrättens motivering i NJA 1935:486 (lärare ersättningsskyldig för skada, tillfogad genom örfil, då den begångna förseelsen ej varit av den art, att läraren författningsenligt ägt tilldela aga; HD, vilken hänförde åtgärden ej till aga utan till "lindrigt tuktomedel", utdömde skadestånd på annan grund).

Den andra gruppen av disciplinära bestraffningar, vilken har sitt huvudsakliga användningsområde vid undervisningsanstalter utan nyttjandeplikt, omfattar vissa mera formbundna åtgärder, som vidtagas av anstaltens rektor, lärarkollegium eller styrelse. Den lindrigaste av dessa åtgärder, vilken i allmänhet skall tillgripas i första hand, är varning, meddelad antingen av rektor eller av kollegiet eller styrelsen[66]. Om varning visar sig fruktlös eller vid grövre förseelser kan lärjungen genom beslut av anstaltens lärarkollegium eller styrelse avstängas från viss undervisning[67] eller förvisas från anstalten för viss tid eller för alltid[68]; vid vissa anstalter förekommer även förlust av tilldelat men ej uppburet stipendium antingen enbart eller såsom påföljd av förvisning[69].

Beträffande förfarandet i disciplinmål finnas i allmänhet uttryckliga stadganden, som dock ofta äro knapphändiga och av något skiftande utformning vid olika anstalter. Disciplinmål upptagas till behandling ex officio, eventuellt efter föregången anmälan; där enskild målsägande finnes, är angivelse från dennes sida ej erforderlig[70]. Viktigare mål skola, såsom nyss framhållits, handläggas av ett kollegialt anstaltsorgan[71]; stundom stadgas, att ett visst antal av organets

---

[66] Se t. ex. UnivDiscSt §§ 3, 5; SthlmHGrSt:r § 26; TeknHSt:r § 82:1; LärovSt § 53:2. — Jfr RÅ 1911 E 133 (förvisningsdom utan föregående varning upphävdes).

[67] Se t. ex. UnivDiscSt § 5; TandlISt 73 § 1; TeknHSt:r § 82:1.

[68] Se t. ex. UnivDiscSt §§ 5, 6; TandlISt 73 §; TeknHSt:r § 82; LärovSt § 54.

Förvisning förekommer såsom disciplinstraff vid alla slags undervisningsanstalter utan nyttjandeplikt. Vid anstalter med skolplikt förekommer förvisning av naturliga skäl i regel ej; jfr dock BlindAnstSt § 36 och DövstUndSt § 41:2.

[69] Se t. ex. UnivDiscSt §§ 5, 7; TandlISt 73 § 1; TeknHSt:r § 82:1; VetHSt:r 49 § 3 st.

[70] Jfr FolkskSemSt § 47:3.

[71] Vid vissa anstalter kunna dock extra elever förvisas av rektor ensam; se t. ex. TeknHSt:r § 82:2, SkogsHSt:r 29 § 5 st.

ledamöter måste deltaga i handläggningen[72], och i vissa fall, att denna skall äga rum under medverkan av läkare eller representanter för barnavårdsmyndigheterna[73]. I beslut rörande förseelse, som inneburit kränkning av viss lärare, torde denne ej äga deltaga[74]. Några närmare regler om verkställande av utredning och förebringande av bevisning finnas i allmänhet icke[75], och föreskrifter rörande personlig inställelse av lärjunge eller beredande av möjlighet för denne eller hans målsman att yttra sig saknas i regel[76]. Lärjunge kan, intill dess målet slutligen avgjorts, avstängas från undervisningen[77] och förvägras avgångsbetyg[78]. Beslut i disciplinmål kunna i allmänhet överklagas[79]; detta gäller dock ej

---

[72] LärovSt § 162:1; FolkskSemSt § 122:1.

[73] Se t. ex. LärovSt §§ 53:2, 54:1.

[74] LärovSt § 163:2.

[75] Jfr dock LärovSt § 54:1, 3 st., ang. avvaktande av resultatet av polisundersökning eller rannsakning.

[76] Enligt UnivDiscSt §§ 3 och 4 kan dock studerande åläggas personlig inställelse vid visst äventyr (avstängning från undervisning eller examen, skiljande från anstalten för viss tid). Jfr även TandlISt 72 §, 3 och 5 st. — Enligt FolkskSemSt § 47:5 skall omyndig elevs förmyndare beredas tillfälle att yttra sig i förvisningsärende.

[77] Se t. ex. LärovSt § 54:1; FolkskSemSt § 47:4; KomMlSkSt § 15:5.

[78] LärovSt § 54:4. Jfr UnivDiscSt § 11:2; TandlISt 80 §.

[79] Ofta följer överklagbarheten av allmänna regler om besvär över vederbörande organs beslut i den mån ej särskilda slag av beslut undantagits (jfr nedan not 80 och 81). Vid vissa anstalter finnas särskilda besvärsregler beträffande disciplinära mål; se t. ex. UnivDiscSt § 8:2, TandlISt 78 §, VetHSt:r 82 §, LärovSt § 164 och KomMlSkSt § 15:5.

Vid de enskilda högskolorna är högskolans styrelse besvärsinstans i förvisningsmål; se SthlmHGrSt:r § 26, GbgHSt:r § 22, SthlmHHGrSt:r § 21, GbgHHSt:r § 24.

I den mån talan i disciplinmål kan fullföljas hos KMt i statsdepartementen, upptagas dylika mål till avgörande av regeringsrätten jämlikt RegRL 2 § 17:o. Se RÅ 1911 E 133, 159, 1914 E 123, 1916

alltid beslut om varning[80] eller förlust av stipendium[81]. Vid åtskilliga ehuru ej alla undervisningsanstalter skola förvisningsbeslut underställas högre myndighets prövning[82]. Ådömd förvisning har ansetts utgöra föremål för KMts nåd[83]. Förvisning från läroanstalt för viss tid eller för alltid medför utestängning för motsvarande tid även från andra anstalter av samma kategori[84]; förvisad lärjunge torde vidare ej äga utfå avgångsbetyg[85] eller återfå erlagda avgifter för den undervisning, som han går förlustig[86]. Om alla här avsedda former av disciplinära åtgärder torde gälla, att de må beslutas, endast så länge vederbörande kvarstår såsom elev vid anstalten[87].

Vid disciplinära förseelser av lärjungar vid undervisningsanstalter uppkommer stundom frågan, om anstaltens rektor eller lärare äga beslagtaga föremål, som stå i samband med

---

E 124, 171, 1917 E 162, 1918 E 29, 218, 1919 E 331, 332, 1921 E 2, 1922 Jo 58, 1927 E 118, 1928:27.

Enligt LärovSt § 54:2 äger KMt, oavsett om förvisningsbeslut vunnit laga kraft, upptaga förvisningsärende till förnyad prövning, om nya omständigheter framkomma av beskaffenhet att hava bort beaktas i ärendet.

[80] Se t. ex. UnivDiscSt § 8:1; KonstHSt:r § 67:1; TandlISt 82 §; VetHSt:r 81 §.

[81] VetHSt:r 81 §. — Enligt UnivDiscSt är beslut om förlust av stipendium visserligen överklagbart (§ 8:2) men går dock omedelbart i verkställighet utan hinder av förd klagan (§ 11:1).

[82] Se t. ex. UnivDiscSt § 6:2; TandlISt 73 § 2; LärovSt § 54:1; FolkskSemSt § 48; KomMlSkSt § 15:5.

[83] Se RÅ 1918 E 218 (jfr även RÅ 1917 E 162).

[84] Se t. ex. UnivDiscSt § 7; LärovSt § 28:5; FolkskSemSt § 48; KomMlSkSt § 15:5.

[85] Se t. ex. LärovSt § 54:4; KomMlSkSt § 15:5.

[86] Jfr ovan s. 276 not 145.

[87] Jfr RÅ 1927 E 118 (beslut om varning upphävdes, då endast tillrättavisning bort meddelas, och då eleven lämnat läroanstalten). — En strikt tillämpning av denna princip medför dock den olägenheten, att lärjungen genom att anmäla sin avgång från läroanstalten, innan beslut om förvisning hunnit fattas, kan undgå att bliva utestängd från andra anstalter.

en begången förseelse (t. ex. otillåtna leksaker, meddelanden eller tryckalster). Ett dylikt beslagtagande finner ej stöd i några uttryckliga författningsbestämmelser men torde dock sedan gammalt förekomma i praxis och synes även böra betraktas som tillåtligt, i den mån det är nödvändigt för ordningens upprätthållande[88]. Beslagtagna föremål kunna dock ej konfiskeras utan måste återlämnas, så snart faran för deras missbrukande kan anses ha upphört. Vidare märkes, att ett dylikt beslag aldrig torde kunna verkställas genom direkt tvång utan endast genom en tillsägelse till eleven att lämna ifrån sig föremålet, varvid olydnad kan medföra disciplinära påföljder.

Som förut framhållits, kan en lärjunge ådraga sig disciplinär bestraffning ej endast för förseelser inom anstalten utan även för moraliskt klandervärda handlingar i allmänhet, oavsett om de äro begångna inom eller utom anstalten. Till dylika handlingar höra även gärningar, som äro straffbara enligt allmän lag eller författning. Vid strafflagens införande upphävdes visserligen i princip alla speciella straffstadganden angående brott, för vilka straff stadgas i strafflagen, men härvid undantogos dock bl. a. straffbestämmelser "efter särskilda författningar, för sådana brott av ungdom vid skolor och universiteter, som med disciplinära straff beläggas må"[89]. Disciplinstraff må sålunda ådömas även för brott, som kunna beivras inför domstol, och samma brott kan komma att medföra såväl allmänt straff som disciplinstraff. Uppenbart är, att domstols behörighet att ådöma straff för brottsliga gärningar, begångna av en läroanstalts elever, ej i någon mån kan inskränkas av läroanstaltens disciplinära myndighet[90]. Att ett brott, för vilket redan åtal skett eller

---

[88] Jfr JO 1941:116.

[89] SP 3 §, 18 § 4.

[90] Tidigare ägde dock universitetsmyndigheterna i vissa fall avgöra, om en förseelse av en studerande kunde sonas med disciplinstraff, eller om målet borde hänskjutas till allmän domstol. Se *Rabenius*, Handbok i Sveriges gällande förvaltningsrätt, II (Upp-

straff ådömts vid allmän domstol, kan beläggas med disciplinstraff, är mera anmärkningsvärt[91]. Denna regel, som i huvudsak avviker från vad som anses gälla i fråga om bestraffning av offentliga tjänstemän[92], finner dock sin förklaring i nödvändigheten för läroanstalterna att kunna befria sig från uppenbart ovärdiga element i förening med den omständigheten, att förvisning från läroanstalt — i motsats till avsättning eller suspension av tjänsteman — ej kan ådömas av allmän domstol. I ett avseende torde emellertid dubbelbestraffning ej kunna ifrågakomma, nämligen i fråga om tryckfrihetsbrott, vilka få beivras endast i den ordning, som tryckfrihetsförordningen föreskriver[93]. Liksom en offentlig tjänsteman ej må ådömas ämbetsstraff eller disciplinstraff för brott mot tryckfrihetsförordningen[94], får ej heller lärjunge vid offentlig läroanstalt ådömas disciplinstraff för dylikt brott[95].

---

sala 1871), s. 522 ff., och *Kallenberg,* Akademisk jurisdiktion. Studenternas rättsliga undantagsställning (ST 1906 s. 97 ff.).

En straffprocessuell särbestämmelse, som må omnämnas i detta sammanhang, finnes alltjämt i LärovSt § 143:1, 2 st. (ang. lärares närvaro vid rättegång mot lärjunge).

[91] Denna regel är direkt uttalad i UnivDiscSt § 2 och LärovSt § 54:1 men bör även eljest anses gälla. Jfr RÅ 1911 E 133, 1928:27.

[92] Jfr *Jägerskiöld,* Om disciplinärt och judiciellt ansvar (Skrifter åt minnet av C. A. Reuterskiöld, Helsingfors 1945, s. 119 ff.), s. 226 ff., och *Wetter,* Om förhållandet mellan disciplinärt och allmänt ansvar för civila tjänstemän (Festskrift tillägnad Vilhelm Lundstedt, Uppsala 1947, s. 314 ff.), s. 332 f., 340, 342 f.

[93] Se § 1:1 i 1812 års tryckfrihetsförordning samt 1 kap. 3 § i det av 1948 års riksdag såsom vilande antagna förslaget till ny tryckfrihetsförordning (konstitutionsutskottets utlåtande 1948 nr 30).

[94] Se ang. hittillsvarande praxis *Svennegård,* Tryckfrihet, anonymitet och tjänstefel (SJT 1946 s. 656 ff.). 7 kap. 3 § i förslaget till ny tryckfrihetsförordning gör dock ett undantag från denna princip i fråga om brott mot tystnadsplikt.

[95] JO 1859:141. En studerande, som förvisats från Lunds universitet, överklagade utan framgång förvisningsdomen hos universi-

En fråga av principiell betydelse är, om de disciplinära åtgärderna vid undervisningsanstalter böra betraktas som reaktioner av offentligrättslig typ eller om de böra hänföras till sådana påföljder, som kunna tillämpas även i privaträttsliga förhållanden. Vad beträffar åtgärder av den första gruppen, d. v. s. tillrättavisningar och aga, skilja sig dessa ej till arten från sådana tuktomedel, som föräldrar enligt lag äga använda mot sina barn[96]. Däremot utmärka sig dessa åtgärder, som eljest skulle ha varit straffbara, till skillnad från de familjerättsliga tuktomedlen därigenom, att de äro tillåtna på grund av särskilda administrativa författningsstadganden. Undervisningsanstalternas befogenheter i dessa avseenden äro sålunda ej grundade på allmän lag; ej heller torde de kunna anses ligga i sakens natur eller vara grundade på något verkligt eller fingerat samtycke av lärjungarna eller dessas målsmän[97]. Det torde därför vara riktigast att betrakta disciplinära åtgärder av detta slag som offentligrättsliga reaktioner, tillåtna på grund av särskilda administrativa stadganden. Detta innebär emellertid ej, att

---

tetskanslern och sedan hos KMt. JO, som misstänkte, att det verkliga motivet till förvisningen vore ett förment tryckfrihetsbrott av den studerande, vilket bort beivras i annan ordning, föranstaltade om åtal mot akademiska konsistoriets ledamöter. Dessa frikändes emellertid av HD, då relegationsdomen ansågs grundad huvudsakligen på andra skäl än det förmenta tryckfrihetsbrottet.

JO 1941:116. Ett läroverkskollegium hade tilldelat utgivarna av en skoltidning, vilken innehållit smädliga uttalanden om en lärarinna vid läroverket, sänkt uppförandebetyg. JO ansåg ej, att kollegiet härigenom hade handlat i strid med tryckfrihetsförordningen, då sänkt uppförandebetyg enligt LärovSt ej vore att betrakta som en bestraffning.

[96] Lag 11/6 1920 om barn i äktenskap, 4 §. Jfr NJA 1918:508.

[97] Vid privata undervisningsanstalter kan det ifrågasättas, om icke en befogenhet för lärarna att meddela tillrättavisningar och aga möjligen kan anses ligga i sakens natur eller härledas ur föräldrarnas tuktorätt. Denna frågeställning torde däremot sakna betydelse vid offentliga läroanstalter, vilkas disciplinära befogenheter regleras genom allmänna författningar.

dessa åtgärder, även om de ur pedagogisk och moralisk synpunkt kunna betecknas som bestraffningar, äro att betrakta som disciplinstraff i egentlig mening; därtill är förfarandet vid deras användning alltför formlöst.

Vad beträffar disciplinära åtgärder av den andra gruppen, d. v. s. varning, avstängning från undervisning, förvisning och förlust av stipendium, märkes till en början, att dessa åtgärder till sin faktiska beskaffenhet ej kunna betraktas som typiska uttryck för offentlig maktutövning, om man bortser från det moment av moraliskt klander, som kan vara förenat med åtgärderna i fråga, och som eljest skulle kunna ha inneburit ärekränkning. Den kraftigaste disciplinära åtgärden, förvisningen, innebär ju intet annat än ett avbrytande av anstaltens prestation i förhållande till en viss nyttjare, således en reaktion, som kan tillgripas även av ena parten i ett privaträttsligt avtalsförhållande. Framhållas må även, att en lärjunge i vissa fall kan skiljas från en undervisningsanstalt, utan att åtgärden betraktas som ett disciplinstraff, och utan tillämpning av det särskilda förfarande, som är föreskrivet för disciplinära mål[98]. Å andra sidan är det tydligt, att de disciplinära åtgärderna av andra gruppen allmänt betraktas som en form av straff i rättslig mening, närmare bestämt disciplinstraff. De ha på sitt område samma funktion som övriga slag av disciplinstraff, nämligen att understödja efterföljden av vissa normer inom en viss grupp av personer, dels direkt genom de felandes tillrättaförande eller genom avlägsnande av störande element, dels indirekt genom den allmänpreventiva effekten av strafftillämpningen. Att åtgärderna i fråga betraktas som straff, framgår särskilt därav, att de till tryggande av den enskildes rättssäkerhet skola beslutas genom ett mer eller mindre noggrant reglerat, i viss mån processliknande förfarande[99].

---

[98] Jfr ovan not 40.

[99] Det bör anmärkas, att beslutsförfarandet är betydligt noggrannare reglerat beträffande disciplinmål än i sådana fall, där en lär-

Vidare märkes, att ett särskilt stadgande om bibehållande av de disciplinära straffbestämmelserna vid undervisningsanstalter ansågs nödvändigt vid strafflagens införande, att ådömd förvisning har ansetts utgöra föremål för nåd, samt att disciplinär bestraffning ej torde böra ifrågakomma vid tryckfrihetsbrott. Det bör emellertid framhållas, att en viss försiktighet bör iakttagas vid anläggandet av allmänna straffrättsliga synpunkter på disciplinstraffen vid undervisningsanstalter; sålunda torde strafflagens regler om viss ålder såsom förutsättning för straffbarhet[100] knappast kunna tillämpas i fråga om dessa disciplinstraff, om de skola kunna fylla sin funktion.

De disciplinära åtgärderna av den andra gruppen betraktas sålunda otvivelaktigt som en form av straff, ehuru deras faktiska beskaffenhet ej i och för sig nödvändiggör, att de anses som straff eller eljest som uttryck för offentlig maktutövning. Enligt det betraktelsesätt, som kommer till uttryck i stadgandena om ordning och tukt vid offentliga undervisningsanstalter, utgöra de disciplinära åtgärderna påföljder av handlingar, som anses moraliskt förkastliga. Det som kvalificerar åtgärderna som straff, är ej i och för sig det lidande, som de kunna medföra, utan den moraliska stämpling, som de enligt författningarnas mening äro avsedda att innebära, i förening med det mer eller mindre formbundna förfarande, som är föreskrivet för åtgärdernas vidtagande. Genom att uppfattningen av de disciplinära åtgärderna såsom straff sålunda vinner erkännande i statliga författningar, förstärkes den moraliska auktoriteten bakom dessa åtgärder och de regler, vilkas efterföljd de avse att understödja. På grund av att staten genom administrativa stadganden dels erkänner nämnda betraktelsesätt och dels

junge skiljes från anstalten utan disciplinärt förfarande, t. ex. på grund av bristande studieresultat, trots att de intressen, som i dylika fall kunna stå på spel för den enskilde, kunna vara lika stora som vid förvisning i disciplinär väg.

[100] SL 5:1,2.

underkastar de här avsedda disciplinära åtgärderna en mot detta betraktelsesätt svarande rättslig reglering, böra även de disciplinära åtgärderna av den andra gruppen betraktas som påföljder av offentligrättslig typ.

4 §. NYTTJARENS SKADESTÅNDSANSVAR.

I fråga om nyttjares skyldighet att ersätta skada, som drabbat en offentlig anstalt, äro allmänna principer om skadeståndsskyldighet att tillämpa, i den mån annat ej finnes stadgat. Särskilda regler om nyttjares skadeståndsskyldighet finnas i fråga om järnvägar, postverket, kommunala elektricitets-, gas-, vattenlednings- och avloppsverk samt undervisningsanstalter och bibliotek. Till en del innebära dessa stadganden endast en bekräftelse av de allmänna reglerna om skadeståndsskyldighet på grund av vållande; att märka är dock, att frågan, om vållande ligger nyttjaren till last, bör bedömas under hänsynstagande till den särskilda plikt att vårda och akta anstaltens egendom, som i vissa fall åligger honom. Till en del ålägges emellertid nyttjaren genom de särskilda reglerna ett skadeståndsansvar, som går utöver det eljest gällande. Vid vissa anstalter ansvarar han sålunda även för kasuell skada och stundom även för skada, som drabbat tredje man, och som anstalten nödgats ersätta och sedan regressvis utkräver av nyttjaren. Vidare märkes, att särskilda för anstalten förmånliga regler om skadevärderingen finnas stadgade för vissa anstalter.

Den som vållar skada å järnvägs tillhörigheter eller förorenar stationsbyggnad, järnvägsvagn eller inredning, är skyldig att på anfordran utgiva ersättning eller ställa säkerhet för densamma; ersättningsbeloppet bestämmes av vederbörande stationsföreståndare, där det icke finnes angivet i en av järnvägsförvaltningen upprättad prislista[1].

[1] TrSt § 9:3 (jfr MilJvRegl 57 mom.).

Denna regel gäller för såväl trafikanter som utomstående personer. Förutsättning för ersättningsskyldigheten är, i enlighet med allmänna skadeståndsregler, vållande av den enskilde[2]. Den ensidiga skadevärderingen från järnvägens sida torde endast avse att underlätta en snabb uppgörelse och lär icke förhindra motbevisning av nyttjaren inför domstol i fråga om uppskattningen av skadan[3].

Den som låter befordra föremål med kommunikationsanstalter utan att iakttaga de för befordringen föreskrivna villkoren, är i allmänhet skyldig att ersätta därigenom uppkommande skada, oavsett om denna drabbar anstalten eller tredje man. En dylik ersättningsskyldighet finnes uttryckligen stadgad i fråga om järnvägspassagerare, som medför förbjudna föremål som resgods[4], samt i fråga om avsändare av järnvägsgods, vilken i fraktsedeln lämnat oriktig uppgift om sändnings innehåll eller angivit för låg vikt eller överbelastat vagn[5]. Även avsändare av postförsändelse, som in-

---

[2] Jfr UfR 1936:808. Järnvägspassagerare, som under försök att neddraga en fönsterruta i en vagn råkat slå sönder rutan, ansågs ej skadeståndsskyldig, då han ej förfarit vårdslöst. En i administrativ väg utfärdad bestämmelse, att vagnsrutor, som slogos sönder av resande, skulle ersättas med belopp, som fastställdes av järnvägsförvaltningen, ansågs ej grunda något skadeståndsansvar utöver det, som följde av allmänna rättsregler.

[3] Jfr nedan s. 406 f. — Enligt den danska Statsbaneloven 27/6 1946 nr 336, § 70:2, som medger direkt utmätning för järnvägens ersättningsanspråk, är däremot den av järnvägsmyndigheterna utfärdade prislistan bindande vid skadeuppskattningen. Möjligen har den ensidiga uppskattningen ansetts bindande även enligt trafikreglementet för statens järnvägar 4/4 1862 (nr 21) § 13, som föreskrev ett särskilt förfarande för den, som var missnöjd med skadevärderingen (klagomål hos vederbörande intendent, hänskjutande av saken till gode män).

[4] TrSt §§ 28:3, 30:5 (jfr IFP art. 14:3, 18:1,3).
Jfr även SthlmSpårvOSt 10 § 5 st., 11 § 4 st.

[5] TrSt § 61:6 (jfr IFG art. 7:1,5, 12:4).
Jfr UfR 1898:962. En saftflaska i en låda, som befordrades med järnväg, krossades under transporten, varvid saften rann ut och

nehåller förbjudna ämnen, eller av bristfälligt inslaget postpaket är skyldig att ersätta eventuellt uppkommande skada[6]. Nyttjarens ersättningsskyldighet i dessa fall torde ej innebära någon avvikelse från allmänna regler om skadeståndsansvar på grund av vållande; att märka är emellertid, att frågan, om vållande ligger nyttjaren till last, bör bedömas under hänsynstagande till hans skyldighet att följa gällande föreskrifter om villkoren för befordringen. Skadeståndsskyldigheten bör i enlighet med allmänna regler förutsätta adekvat kausalitet mellan nyttjarens åsidosättande av dessa villkor och den uppkomna skadan.

Nyttjare av kommunikationsanstalter (avsändare respektive mottagare) kunna vidare ådraga sig skadeståndsansvar genom att disponera över försändelsen på ett sådant sätt, att anstalten blir ersättningsskyldig mot annan nyttjare (försändelsens mottagare respektive avsändare). Avsändare av järnvägsgods, som förfogat över godset utan företeende av fraktsedelsdubbletten, eller mottagare av postförskottsförsändelse, som uttagit försändelsen utan erläggande av postförskottsbeloppet, är sålunda skyldig att ersätta anstalten vad denna måst utgiva till godsets mottagare eller försändelsens avsändare. Då anstaltens ersättningsskyldighet här i allmänhet beror på försumlighet från personalens sida, vilket skulle kunna åberopas som skäl för att anstalten själv borde stå för skadan, har man i rättspraxis motiverat nyttjarens regressansvar därmed, att den åtgärd, varigenom nyttjaren disponerat över försändelsen, måste anses innefatta ett åtagande från hans sida att ersätta anstalten genom åtgärden eventuellt uppkommande skada[7].

---

skadade ett underliggande kolli. Järnvägen, som måst ersätta skadan, tillerkändes i sin tur ersättning av lådans avsändare, som ej på fraktsedeln tillfredsställande angivit godsets beskaffenhet.

[6] PostSt §§ 3:1, 4 st., 30:1, 4 st. (jfr PaketAvt art. 32:11); PostförbF § 3:1.

[7] NJA 1925:1. En godsavsändare hade tillåtits att i strid med TrSt § 71:2 omdestinera godset utan företeende av fraktsedelsdubb-

De kommunala elektricitets-, gas- och vattenledningsverkens reglementen innehålla i allmänhet stadganden om att abonnenten ansvarar för skada å verket tillhöriga mätare, oavsett om han själv vållat skadan eller ej[8]. I fråga om abonnentens skadeståndsskyldighet i övrigt mot kommunala verk förekomma någon gång uttryckliga stadganden, vilka i allmänhet ej avvika från vanliga skadeståndsregler[9]. Elektricitetsverkens reglementen bruka emellertid innehålla klausuler, enligt vilka verket äger regressvis av abonnenten utkräva ersättning, som det på grund av sitt legala skadeståndsansvar måst utgiva till tredje man för skada, vilken utan ver-

---

letten. Järnvägen, som måst ersätta mottagaren den förlust, som härigenom drabbat denne, tillerkändes ersättning av den försumlige tjänstemannen. Denne i sin tur tillerkändes ersättning av godsavsändaren, då denne genom sin åtgärd att begära omdestination av godset utan att innehava fraktsedelsdubbletten måste anses hava åtagit sig att ersätta järnvägen den förlust, som denna kunde komma att lida genom att efterkomma nämnda begäran.

Jfr även UfR 1906:605. En brevbärare hade utlämnat en postförskottsförsändelse till adressaten utan att först kräva betalning av postförskottsbeloppet. Postverket, som måst ersätta avsändaren dennes förlust, fick i sin tur ersättning av brevbäraren. Dennes ersättningstalan mot adressaten bifölls, då adressaten genom försändelsens mottagande blivit skyldig att betala postförskottsbeloppet.

[8] Se t. ex. GbgElRegl § 9, 4 st.; GbgVRegl § 5, 6 st.; MlmGasRegl § 5, 2 och 3 st.; MlmVRegl § 8, 5 st.

Jfr UfR 1940:249 H. Enligt ett gasverks allmänna leveransvillkor skulle abonnenten ansvara för mätaren och däri befintliga penningar. Sedan inbrott skett i en mätare, ålades förbrukaren, ehuru han ej kunde övertygas om att ha tecknat formligt abonnemang, att ersätta gasverket såväl skadan å mätaren som de stulna penningarna, då ifrågavarande leveransvillkor ej vore osedvanligt eller orimligt, och då förbrukaren måste anses ha underkastat sig nämnda villkor genom att mottaga gas från verket.

Jfr ang. abonnents ansvar för i mätare befintliga mynt eller polletter ovan s. 297, samt ang. abonnents ansvar för skada å telefoninstallation UfR 1947:812 H.

[9] Se t. ex. ElPr p. 47; GbgOF § 15:1,4; NormAvlRegl § 5:2. Jfr även NormElKontr § 1:3 (ansvar för kasuell skada).

kets vållande orsakats av elektrisk ström från anläggning inom hus eller tomt eller från abonnentens egna installationer[10]. För tillgodoseende av sina ersättningsanspråk torde de kommunala verken äga utnyttja den säkerhet, som kan ha deponerats av abonnenten[11].

Vissa undervisningsanstalters stadgor föreskriva skyldighet för lärjunge att ofördröjligen ersätta skada, som genom hans förvållande sker å anstaltens tillhörigheter[12]. Dessa föreskrifter torde i allmänhet böra uppfattas endast såsom innefattande en erinran om den ersättningsskyldighet, som redan enligt allmänna regler om utomobligatorisk skadeståndsplikt kan åvila den skadevållande[13]. Att märka är, att enligt sistnämnda regler någon ovillkorlig ersättningsskyldighet ej åvilar barn under femton år[14], och att lärjunges föräldrar torde ansvara för skada, som vållats av deras barn, endast i den mån de själva kunna anses vållande till skadan genom bristande tillsyn över barnet[15]. Någon gång stadgas gemensam ersättningsskyldighet för den grupp av lärjungar, inom vilken skadan vållats, för den händelse den skyldige ej

---

[10] Se närmare ovan s. 224 not 177.

[11] Jfr ovan s. 300 not 227.

[12] Se t. ex. LärovSt § 51:3; GCISt § 32, 2 st.; TeknHSt:r § 79; TeknSkSt § 33; NavigSkSt § 22; FolkskSemSt § 44:2; AlnSt:r § 63; reglemente för Stockholms fortsättningsskolor (Kf 1921:18) § 19:4.

[13] I den mån föreskrifterna innehålla uttryckliga avvikelser från allmänna skadeståndsregler (jfr nedan not 15 och 16), uppkommer frågan, om de böra betraktas som lagregler i materiell mening eller som avtalsvillkor, som konkludent godkänts av lärjungen eller dennes målsman. Sistnämnda betraktelsesätt måste uppenbarligen grundas på en fiktion. Å andra sidan är det tvivelaktigt, om sådana speciella skadeståndsregler, som utfärdats av lägre förvaltningsorgan (se ex. nedan not 15 och 16), utan vidare kunna godtagas som lagregler i materiell mening.

[14] SL 6:6.

[15] Stundom föreskrives dock generellt skadeståndsansvar för den skadevållandes föräldrar; se t. ex. den av folkskoledirektionen fastställda ordningsstadgan för Stockholms folkskolor (Kf 1929: 30) § 4:3.

kan upptäckas[16]; en dylik regel innebär onekligen en anmärkningsvärd avvikelse från allmänna skadeståndsrättsliga principer. Stundom föreskrives, att ersättningsbeloppet i första hand skall uttagas ur ett belopp, som lärjungen har att deponera som säkerhet vid inträdet i anstalten, samt att underlåtenhet att betala skadestånd kan medföra avstängning från undervisningen[17].

De offentliga bibliotekens reglementen innehålla i allmänhet särskilda föreskrifter om låntagares ersättningsskyldighet för skadade eller förlorade böcker[18]. Dessa regler äro av intresse särskilt i två hänseenden, nämligen dels i fråga om förutsättningarna för låntagarens ersättningsskyldighet och dels i fråga om bestämmandet av ersättningsbeloppets storlek. Enligt rådande uppfattning torde låntagare, där annat ej avtalats, ansvara endast för skada, som han själv vållat genom oaktsamhet[19]. Vissa biblioteksreglementen föreskriva emellertid, att låntagare ansvarar även för skada eller förlust, som skett av våda[20]. Bevisbördan rörande tidpunkten för skadas uppkomst torde i princip åvila nyttjaren, om skadan upptäckes vid eller omedelbart efter bokens återlämnande, men anstalten, om skadan upptäckes senare[21]. Vad beträffar ersättningsbeloppets storlek, föreskrives i allmänhet, att låntagaren, där skadan eller förlusten ej kan ersät-

---

[16] TeknHSt:r § 79. En liknande föreskrift i TeknSkSt § 33, 2 p., har upphävts genom KK 22/6 1932 (nr 314). Se även de av stadsfullmäktige och handelsföreningen i Göteborg antagna stadgarna för Göteborgs handelsinstitut (KfsGbg 1922 s. 664 ff.) § 17.

[17] TeknHSt:r §§ 78—80.

[18] KBRegl § 24; UUBRegl § 34; LUBRegl § 34; LBInstr § 8; SkBInstr § 8; SthlmSBRegl § 8.

[19] Se HB 11:1 och NJA 1884:126, 1906:109. Jfr även FJFT 1944: 156.

[20] KBRegl § 24; UUBRegl § 34; LUBRegl § 34. — Enligt LBInstr § 8 och SkBInstr § 8 ansvarar låntagaren däremot endast för av honom vållad skada.

[21] Jfr KBRegl § 4, 3 st., som stadgar möjlighet för nyttjaren att vid böckers mottagande få ev. skador antecknade på lånekvittot.

tas in natura, är skyldig att gälda det skadades eller förlorades fulla värde med belopp, som bestämmes av bibliotekets föreståndare, och som ej får understiga en viss minimisumma[22]. Denna ensidiga skadevärdering lär dock ej betaga nyttjaren möjligheten att föra motbevisning inför domstol i fråga om skadans uppskattning; under alla omständigheter torde han emellertid vara skyldig att utgiva det stadgade minimibeloppet. Till säkrande av bibliotekens ersättningsanspråk föreskrives i allmänhet, att lån må utlämnas endast mot avlämnande av borgen av vederhäftig person[23]. Låntagare, som ej fullgör sin ersättningsskyldighet, torde kunna avstängas tills vidare från bibliotekets begagnande[24].

---

[22] KBRegl § 24; UUBRegl § 34; LUBRegl § 34; LBInstr § 8; SkB-Instr § 8.

Beträffande skadade böcker märkes, att reparation genom låntagarens försorg i allmänhet ej är tillåten, och att det skadade förblir bibliotekets egendom, även om det ersättes (jfr ovan s. 323 not 8).

[23] KBRegl § 11; UUBRegl § 43; LUBRegl § 43.

[24] KBRegl § 25; UUBRegl § 36; LUBRegl § 36.

VII.

DE RÄTTSLIGA GARANTIERNA FÖR EFTERFÖLJDEN AV REGLERNA OM PARTERNAS INBÖRDES FÖRPLIKTELSER.

Om man betraktar reglerna om offentliga anstalters och deras nyttjares inbördes förpliktelser ur parternas egen synpunkt, ha dessa regler en principiellt enhetlig innebörd: de utsäga, hur parterna böra handla i sina inbördes relationer. Man kan också i stort sett räkna med att den inställningen är rådande bland anstalternas tjänstemän och nyttjare, att reglerna böra efterföljas. Denna inställning till reglerna är beroende av en mängd faktorer, bland vilka de rättsliga garantierna för reglernas efterföljd intaga en viktig plats. Risken för den part, som åsidosätter sina förpliktelser, att ådraga sig rättsliga påföljder av olika slag och möjligheten att påkalla rättsliga åtgärder vid motpartens pliktförsummelser äro av största betydelse för efterföljden i stort av reglerna om anstaltsnyttjandet. När framställningen här av systematiska skäl inskränkes till att avse endast dessa rättsliga garantier, innebär detta intet förbiseende av den stora betydelse för reglernas efterföljd, som kan tillkomma även icke-rättsliga faktorer[1].

Det föreligger emellertid ännu ett samband mellan reg-

[1] Inom undervisningsanstalter torde sålunda olika psykologiska faktorer, särskilt lärarnas personliga auktoritet, spela en dominerande roll vid sidan av möjligheten till disciplinära ingripanden,

lerna för parternas omedelbara inbördes handlande och de rättsliga garantierna för reglernas efterföljd. De förra reglerna äro nämligen ej endast inriktade på parternas inbördes beteende i normala fall; de ingå även i det regelsystem, som avser de rättstillämpande organens handlande. Ur denna synpunkt är det möjligt att urskilja olika typer av regler rörande parternas inbördes förpliktelser, alltefter den omfattning och de olika sammanhang, vari de kunna komma under de rättstillämpade organens bedömande. Det visar sig då, att reglerna i detta avseende ingalunda förete den enhetliga karaktär, som de äga i egenskap av riktlinjer för parternas omedelbara handlande.

De rättsliga garantier för efterföljden av reglerna om parternas inbördes förpliktelser, som här åsyftas, utgöras i sista hand av dels åtgärder av statliga domstolar och myndigheter (i vissa fall även särskilda skiljenämnder) och dels åtgärder av vederbörande anstalts egna organ, i den mån sistnämnda åtgärder framstå som påföljder av pliktförsummelser från nyttjarens eller anstaltspersonalens sida eller som en ersättning för domstolsvägen. Sambandet mellan dessa garantier och reglerna om parternas inbördes förpliktelser är sålunda av dubbel karaktär: dels understödja garantierna efterföljden av reglerna, och dels ingå reglerna i riktlinjerna för handhavandet av de nämnda garantierna. Det är framför allt ur den senare synpunkten, som en indelning av reglerna

---

när det gäller att garantera undervisningsverksamhetens ostörda och effektiva fortgång.

Det bör ej förbises, att utomrättsliga faktorer kunna leda till uppkomsten av rättsföreställningar, som sakna stöd i gällande rättsregler. Den enskildes beroende ställning i förhållande till anstaltspersonalen och hans känsla av osäkerhet inför det stora och till sin inre organisation för honom okända anstaltsmaskineriet kan leda till föreställningen om en "anstaltsmakt", som saknar grund i rättsreglerna. Psykologiskt sett ligger det mycket nära till hands att föreställa sig en sådan makt t. ex. vid sjukvårdsinrättningar, trots att dessa sakna alla offentligrättsliga maktbefogenheter gentemot sina patienter (jfr ovan s. 326 f. och 332).

efter olika typer av rättsliga garantier kan vinnas. Ur den förstnämnda synpunkten är sambandet mellan garantier och regler icke så klart urskiljbart, då tillämpningen av de rättsliga garantierna måste anses understödja benägenheten överhuvudtaget att följa i viss ordning fastställda regler; det bör dock framhållas, att den allmänna benägenheten att följa uppställda regler förutsätter en rättstillämpning, som i de särskilda fallen på ett klart och konsekvent sätt anknyter bestämda garantier till vissa regler.

Sambandet mellan reglerna om parternas inbördes förpliktelser och de rättsliga garantierna kan vara antingen direkt eller indirekt. I det förra fallet åsyftar det rättstillämpande organets åtgärd att framkalla ett handlande från den förpliktade partens sida av i huvudsak samma innebörd som det handlande (t. ex. erläggande av en avgift), vilket reglerna omedelbart ålägga parten i fråga[2]. Förpliktelsen i fråga kan här komma att göras gällande i olika processuella sammanhang. En regel om nyttjarens avgiftsplikt kan sålunda åberopas av anstalten antingen positivt genom framställande av betalningsanspråk eller negativt genom invändning mot nyttjarens återbäringsanspråk. En regel, som begränsar nyttjarens avgiftsplikt, kan på motsvarande sätt åberopas av nyttjaren antingen positivt genom återbäringstalan mot anstalten eller negativt genom invändning mot anstaltens avgiftsanspråk eller också i vissa fall genom negativ fastställelsetalan eller besvär över anstaltens beslut om avgiftsdebitering.

I sådana fall, där sambandet mellan reglerna om parternas inbördes förpliktelser och de rättsliga garantierna för deras efterföljd är av indirekt natur, framstår det rättstillämpande

---

[2] Det nära sambandet mellan innebörden i partens omedelbara förpliktelse och i det rättstillämpande organets åläggande torde framstå klart, även om man ej kan säga, att åläggandet åsyftar ett "förverkligande" av partens förpliktelse, då fullgörandet av densamma i varje fall blir försenat och kanske måste framkallas genom tvångsåtgärder, vilkas effektivitet ej alltid är osviklig.

organets åtgärd som en påföljd av en pliktförsummelse från den ifrågavarande partens sida; åtgärden åsyftar då något annat än partens handlande i huvudsaklig överensstämmelse med den åsidosatta regeln. Konstaterandet av att parten åsidosatt sina förpliktelser enligt den "primära" regeln ingår här bland förutsättningarna för vidtagandet av åtgärden i fråga. Denna åtgärd kan i sin tur antingen avse partens handlande i huvudsaklig överensstämmelse med en "sekundär" regel om parternas inbördes förpliktelser (t. ex. en skadeståndsdom) eller sakna direkt anknytning till parternas inbördes rättsförhållande (t. ex. en straffdom). I förra fallet kan den sekundära regeln komma att åberopas antingen positivt eller invändningsvis; anstalten kan t. ex. åberopa en pliktförsummelse av nyttjaren antingen som stöd för dennes skadeståndsplikt eller till bemötande av hans anspråk på ett skadestånd, som han eljest skulle ägt utbekomma av anstalten.

Frågan, vilka slags rättsliga garantier anstaltens och nyttjarens olika förpliktelser äro underkastade, har berörts på skilda ställen i de tre föregående kapitlen. Detta spörsmål kommer nu att åter upptagas till behandling, ehuru ur en annan synvinkel, genom den mera systematiska översikt över de olika typerna av rättsliga garantier, som här kommer att lämnas. Vid ämnets behandling komma sådana rättsliga åtgärder, som kunna tillgripas eller påkallas mellan parterna inbördes (1 och 2 §§), att skiljas från åtgärder, som ej direkt kunna begagnas av den ena parten mot den andra, men som ändå stå i samband med reglerna om parternas inbördes förpliktelser (3 och 4 §§). Genom denna översikt över de olika typerna av rättsliga garantier torde en grundval kunna vinnas för den sammanfattande karakteristik av rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare, som kommer att givas i det avslutande kapitlet.

1 §. NYTTJARENS MÖJLIGHETER ATT PÅKALLA RÄTTSLIGA ÅTGÄRDER I FÖRHÅLLANDE TILL ANSTALTEN.

Om den enskilde vill påkalla rättsliga åtgärder i förhållande till en offentlig anstalt, stå olika vägar öppna för honom, beroende på arten av det anspråk, som han framställer mot anstalten. Han kan härvid vända sig antingen till anstaltens egna organ (styrelse, föreståndare e. d.) eller till utom anstalten stående rättstillämpande organ (domstolar, myndigheter eller skiljenämnder).

A. ANLITANDE AV ANSTALTENS EGNA ORGAN.

Det kan måhända synas omotiverat att räkna åtgärder av anstaltens egna organ till de rättsliga garantierna för efterföljden av reglerna om anstaltsnyttjandet. Det bedömande av uppkommande tvistefrågor, som överlämnas åt ena parten i ett rättsförhållande, kan ju knappast sägas innebära någon starkare garanti för en riktig tillämpning av reglerna i fråga. Emellertid märkes, att vid offentliga anstalter, till skillnad från privatföretag, såväl de högre anstaltsorgan, till vilka den enskilde har att vända sig med sina framställningar, som de tjänstemän, som ha att följa de förstnämnda organens föreskrifter med anledning av den enskildes framställningar, i stor utsträckning handla under ämbetsansvar, vilket innebär en viss garanti för åtgärdernas objektivitet och effektivitet. Vidare må framhållas, att den enskilde stundom enligt särskilda stadganden har att direkt hänvända sig till anstaltens egna organ i fråga om anspråk, som han eljest skulle haft att framställa inför domstol; den enskildes framställningar komma här i viss mån att framstå som ett alternativ till eller en ersättning för direkt domstolstalan.

De framställningar, varigenom den enskilde under åberopande av reglerna om anstaltsnyttjandet kan påkalla åtgär-

der av överordnade anstaltsorgan, kunna vara av tre slag: dels klagomål över åtgärder av anstaltens tjänstemän, dels besvär över formliga beslut av underordnade anstaltsorgan, och dels ansökningar om skadestånd, avgiftsåterbäring o. d.

1. Klagomål.

Den enskilde torde i allmänhet, även utan stöd i uttryckliga stadganden[1], äga möjlighet att framföra klagomål hos ett överordnat anstaltsorgan över anstaltspersonalens tjänsteåtgärder[2]. I den mån dylika klagomål medföra disciplinära åtgärder mot vederbörande tjänsteman eller en erinran om dennes skyldighet att följa gällande bestämmelser, äro de utan direkt betydelse i detta sammanhang[3]. Av större intresse äro här sådana fall, i vilka den enskildes klagomål kunna medföra ett åläggande för vederbörande tjänsteman att på ett riktigt sätt fullgöra en viss prestation i förhållande till den enskilde. Som exempel på dylika fall må nämnas klagomål över vägrad eller avbruten prestation eller vägrat utlämnande av försändelser vid vissa kommunikationsanstalter[4]. Dylika klagomål böra skiljas från besvär i egentlig mening, då det här ej är fråga om överklagande inom viss tid av ett formligt beslut, som kan upphävas av det överordnade anstaltsorganet, utan om framställningar till det överordnade organet, föranledda av faktiska tjänsteåtgärder och åsyftande ett åläggande för vederbörande tjänsteman att handla på visst sätt.

---

[1] Någon gång givas positiva föreskrifter om den enskildes rätt att anföra klagomål över anstaltspersonalens åtgärder. Se t. ex. TrSt § 11 (jfr § 10); MusikHRegl § 56; ordningsregler för patienter, intagna å Stockholms stads sjukhus (Kf 1945:13), II p. 13.

[2] Jfr ang. "rekurs" *Reuterskiöld,* Föreläsn. I s. 258, och *Sundberg,* Allm. förv.r. s. 156 f.

[3] Jfr nedan s. 412 ff.

[4] Se ovan s. 129 not 27 och s. 164 not 19.

2. *Besvär.*

I den mån besvär kunna anföras över ett anstaltsorgans beslut, sker detta i allmänhet hos en utom anstalten stående myndighet[5]. Undantagsvis stadgas emellertid, att beslut av vissa anstaltsorgan må överklagas hos anstaltens styrelse. Särskilt må framhållas, att vid vissa statliga och enskilda högskolor besvär över rektors eller lärarkollegiets beslut, överhuvudtaget eller särskilt i disciplinmål, skola anföras hos högskolans styrelse[6]. Även vid vissa andra anstalter finnes möjlighet till besvär över lägre anstaltsorgans beslut hos anstaltens styrelse; besvärsvägen torde dock här vara av betydelse huvudsakligen för frågor rörande personalens anställningsförhållanden[7].

3. *Ansökningar.*

Med termen ansökningar åsyftas här sådana framställningar av den enskilde hos en anstalts styrelse, vilka icke innebära klagomål över ett underordnat organs åtgärder eller besvär över dess beslut, utan som omedelbart riktas till anstaltsstyrelsen, och vilka gälla sådana anspråk, som den enskilde vanligen äger framställa inför domstol. Ett ansökningsförfarande av dylik innebörd är uttryckligen anvisat beträffande anspråk mot järnväg på skadestånd och avgiftsåterbäring[8], anspråk mot postverket på skadestånd[9], an-

---

[5] Se nedan s. 367 ff.

[6] Se t. ex. FarmISt 61 §; GCISt § 61; LantbrHSt:r § 103; SkogsHSt:r 93 § 1 st.; VetHSt:r 82, 83 §§; SthlmHGrSt:r § 26; GbgHSt:r § 22; SthlmHHGrSt:r § 21; GbgHHSt:r § 24.

[7] Se t. ex. JvStInstr § 89; KarolSjRegl § 121; KInstr 30/12 1922 (nr 623) för statens provningsanstalt, § 23; KInstr 27/5 1938 (nr 327) för statens institut för folkhälsan, 25 §.

[8] TrSt § 93:3,5. — Jfr ang. järnvägs skyldighet att skyndsamt pröva dylika anspråk TrSt § 93:8 och JS V:4.

[9] PAF § 8. — Jfr även PostSt § 108:7 (ang. anspråk på utfående av såsom obeställbar behandlad försändelse).

språk mot telegrafverket på återbäring av telegramavgifter[10] samt beträffande anspråk på utfående av försäkringsbelopp på grund av frivillig statlig försäkring[11]; i några fall stadgas det även beträffande anspråk på återfående av avgifter eller nedsatt säkerhet vid undervisningsanstalter[12]. Föreskrifterna om ansökningsförfarandet ha i första hand den innebörden, att de angiva, vilket anstaltsorgan som äger upptaga och besluta om den enskildes ifrågavarande anspråk. Därutöver kunna de ha den betydelsen, att domstol ej är behörig att pröva anspråk av angivna slag. Detta torde vara fallet, där enligt särskilda stadganden anstaltsstyrelsens beslut i dylika ärenden kunna underkastas omprövning av besvärsmyndighet eller skiljenämnd, sålunda i fråga om anspråk mot järnväg på skadestånd eller avgiftsåterbäring[13] samt i fråga om anspråk på utfående av försäkringsbelopp vid frivillig olycksfallsförsäkring[14]. Beträffande skadeståndsanspråk mot postverket stadgas uttryckligen, att den, som är missnöjd med generalpoststyrelsens beslut, inom en viss tidsfrist äger framställa sina anspråk mot postverket inför allmän domstol[15]; att den enskilde eventuellt förbigår ansökningsförfarandet och framställer sina anspråk direkt inför domstol, torde ej i och för sig utesluta domstols kompe-

---

[10] TgfRegl § 13 (jfr SI I § 229 och IntTgfRegl art. 91).

[11] OFL 21, 35 §§; FiskarförsF § 9; FrivPensK 11 §.

[12] Jfr ovan s. 163 not 16 och s. 278 not 153.

[13] TrSt § 93:4—6. Jfr nedan not 35 och 83. I de rättsfall, där domstol har förklarat sig obehörig att pröva anspråk mot järnväg, har detta skett under hänvisning till skiljenämnds kompetens, icke till det föreskrivna ansökningsförfarandet.

[14] OFL 5, 33 §§ (jfr 35 § och FiskarförsF § 11). Se nedan not 36. — Ang. frivillig statlig pensionsförsäkring, se FPL 37 § och FrivPensK 12 § samt nedan not 102.

[15] PAF § 10:1. — Förfarandet har en viss likhet med ett överklagande av generalpoststyrelsens beslut men torde icke kunna resultera i ett upphävande av detsamma utan endast i ett åläggande att utgiva skadestånd. — Om den föreskrivna tidsfristen försittes, torde domstol böra avvisa målet.

tens[16]. I fråga om restitutionsanspråk mot telegrafverket är besvärsvägen uttryckligen avskuren[17]; ehuru stadgandets formulering kan föranleda osäkerhet rörande dess innebörd, torde det icke vara befogat att däri inlägga mer än vad som direkt framgår av ordalagen, nämligen att telegrafstyrelsen är enda administrativa instans för prövning av restitutionsärenden, varför domstolsvägen här i princip bör anses stå öppen. Beträffande anspråk mot undervisningsanstalter på återfående av avgifter eller nedsatt säkerhet finnas inga uttryckliga besvärsföreskrifter, varför domstolsvägen även här bör anses stå öppen.

Den enskildes ansökningar hos anstaltens styrelse ha här beaktats, endast i den mån de kunna betraktas som en ersättning för eller ett alternativ till domstolstalan. Ansökningsförfarande kan även vara föreskrivet beträffande frågor, som ej enligt allmänna rättsregler tillhöra domstols prövning, t. ex. i fråga om understöd eller avgiftsnedsättning åt viss nyttjare vid undervisningsanstalter eller sjukvårdsinrättningar, intagning av elever vid undervisningsanstalter, befrielse från skyldighet att deltaga i viss undervisning etc. Dessa företeelser falla emellertid utanför det i detta avsnitt behandlade ämnet.

B. ANLITANDE AV DOMSTOLAR, MYNDIGHETER OCH SKILJENÄMNDER.

De viktigaste rättsliga garantier, vilkas tillämpning den enskilde äger påkalla i förhållande till en anstalt, handhavas av från anstalten skilda rättstillämpande organ, nämligen

---

[16] Av tillgängliga rättsfallsreferat framgår i allmänhet ej, huruvida det föreskrivna ansökningsförfarandet iakttagits; postverket synes aldrig ha gjort någon invändning i detta hänseende. Förutsättning för en framgångsrik domstolstalan är emellertid, att den i PAF § 8 föreskrivna preskriptionstiden iakttages.

[17] TgfRegl § 13.

domstolar, exekutiva och administrativa myndigheter samt skiljenämnder. Vid redogörelsen för den enskildes möjligheter att anlita dessa organs bistånd kommer början att göras med de typiskt offentligrättsliga utvägarna: framställningar och besvär hos högre myndigheter. Därefter komma två visserligen extraordinära men dock ej utpräglat offentligrättsliga utvägar att behandlas, nämligen anlitande av skiljenämnder och exekutiva myndigheter. Slutligen kommer att beröras frågan, i vilken utsträckning möjligheten att föra talan inför allmän domstol mot anstalten står öppen.

1. Framställningar hos anstaltens tillsynsmyndighet.

De offentliga anstalterna stå i stor utsträckning under tillsyn av statliga myndigheter, vilka kunna ha olika påtryckningsmedel till sitt förfogande för att förmå anstalterna eller deras tjänstemän att fullgöra sina förpliktelser. De åtgärder, som kunna komma i fråga från tillsynsmyndigheternas sida, bestå i allmänhet av dels disciplinära bestraffningar eller anställande av åtal mot anstaltens tjänstemän, dels i extrema fall vid icke-statliga anstalter indragande av tillstånd eller statsbidrag till anstaltens verksamhet[18]. Med dessa åtgärder som bakgrund kan tillsynsmyndigheten tillhålla anstalten eller dess tjänstemän att fullgöra sina förpliktelser. Myndighetens ingripande behöver ej förutsätta någon framställning från den enskilde, men denne har dock här en möjlighet att vinna rättelse vid pliktförsummelser från anstaltens sida. Särskilt är detta fallet, i den mån tillsynsmyndigheten äger att efter fritt skön tillgripa eller avstå från de nämnda åtgärderna och sålunda har möjlighet att genom ett föreläggande förmå anstalten eller dess tjänstemän att fullgöra en bestämd prestation till en viss nyttjare[19].

[18] Se närmare nedan s. 409 ff.

[19] I detta sammanhang må erinras om JO:s praxis att i lindrigare fall avstå från åtal för tjänstefel under förutsättning, att vederbörande tjänsteman lämnar full gottgörelse för skada, som enskild

Mera sällsynt torde vara, att tillsynsmyndigheten genom i egentlig mening exigibla beslut äger ålägga en anstalt att fullgöra sina förpliktelser i förhållande till en viss nyttjare[20]. I varje fall torde den enskilde ej kunna utverka några dylika ålägganden för en anstalt, när det gäller anspråk, som enligt allmänna rättsregler höra under domstols kompetens[21]. Den rätt för den enskilde att för rättelses vinnande i vissa fall göra anmälan hos polismyndighet, som brukar stadgas i städernas drosk- och stadsbudsreglementen, torde sålunda ej innebära någon befogenhet för polismyndigheten att göra ålägganden, som i fråga om verkställbarheten vore att jämställa med domstols dom[22].

---

part kan ha lidit genom tjänstefelet. Jfr fallet JO 1927:239 (ovan s. 313 not 268), där sjukhusläkare ålades att återbetala arvode, som han utan fog uppburit av en patient, samt *Alexanderson,* Justitieombudsmannen (Sveriges Riksdag II:16, Sthlm 1935), s. 188 f.

[20] Länsstyrelse äger dock ålägga kommun vid vite att medgiva fastighetsägare anslutning till kommunens avloppsledningsnät; jfr ovan s. 129 f. not 28 och 33. — Vidare må erinras om medicinalstyrelsens befogenhet att vid vite tillhålla underlydande personal att fullgöra sina åligganden (MedStInstr 51 § 2 mom.). — Jfr även RusdrF 7:18.

Enligt MilJvRegl 59 mom. skola tvistefrågor om järnvägs ersättningsskyldighet för skada å militära transportföremål, i stället för att i vanlig ordning prövas av skiljenämnd, hänskjutas till KMts avgörande. Tvivelaktigt är dock, om KMts beslut i dylikt ärende kan anses exigibelt.

[21] Länsstyrelse har sålunda ej ansetts behörig att ålägga kommun att återbetala sjukhusavgifter (RÅ 1938 S 145) eller renhållningsavgifter (RÅ 1920 So 98) eller att utgiva ersättning till fastighetsägare för framdragande av avloppsledning (RÅ 1941 S 547). Jfr *Herlitz* i FT 1940 s. 238 ff.

[22] Se betr. anmälan mot droskchaufför, som kräver för hög betalning, t. ex. SthlmDroskRegl 52 §. Mål om återbäring av för mycket uppburen drosklega upptogos tidigare av polisdomstolarna (se NT 1876:94 samt den numera upphävda ÖÄInstr 27/11 1942 nr 919, 38 § 1 mom. 4 st.) men tillhöra numera allmän domstols prövning (jfr RP 25 §). Jfr även nedan s. 402 not 19.

Enligt MlmStadsbRegl § 10 kunna skadeståndsanspråk mot

Från sådana framställningar, som åsyfta ett åläggande för anstalten eller dess tjänstemän att fullgöra sina stadgade åligganden, böra skiljas sådana framställningar av den enskilde, som avse vinnande av särskilda förmåner eller av befrielse från tillämpningen av vissa eljest gällande regler; som exempel på dylika framställningar må nämnas ansökan om dispens från stadgade villkor för tillträde till undervisning eller examina vid läroanstalter eller om godkännande av examen, som blivit i vederbörlig ordning underkänd[23].

2. Besvär.

I viss utsträckning har den enskilde möjlighet att genom besvär hos högre myndighet uppnå undanröjandet av förvaltningsbeslut, vilka beröra honom i hans ställning som anstaltsnyttjare, i det att de innebära antingen en vägran av vissa förmåner eller ett åläggande, som sedermera kan åberopas inför domstolar eller myndigheter. I främsta rummet gäller det här beslut av vederbörande anstaltsorgan. Även beslut av andra förvaltningsorgan kunna emellertid beröra den enskildes ställning som anstaltsnyttjare, t. ex. beslut av kommuns representativa organ om villkoren för nyttjandet av kommunala anstalter, länsstyrelses beslut om fastställelse av reglementen och taxor för vissa anstalter eller om tvångsåtgärder vid försummad skolplikt etc.; även dylika beslut

---

stadsbudsförening framställas hos polismyndigheten; dennas beslut i ärendet torde dock ej vara exigibelt i annan mån än att den säkerhet, som det åligger föreningen att ha nedsatt hos polismyndigheten, kan tagas i anspråk för betalning av skadestånd.

Enligt SkjSt 59 § ägde länsstyrelse i obestridda mål ådöma skjutsentreprenör skadestånd för vägrad skjutsning samt återbäring av för mycket uppburen skjutslega; jfr RÅ 1918 Jo 16, 1919 Jo 80, 84, 191. Länsstyrelsens utslag torde här ha varit verkställbart enligt samma regler som domstols dom.

[23] Se t. ex. UnivSt:r § 88:2, 2 st. (jfr *Croneborg* I, s. 57 ff. även som s. 165 f., 175 ff., 180, 185 ff., 210 ff., 217, 219, 222 f.); LärovSt §§ 77:4, 106:5.

komma att beaktas i det följande, i den mån besvärsvägen står öppen för den enskilde.

Den följande framställningen åsyftar icke någon uttömmande redogörelse för besvärsinstitutet på förevarande område utan är huvudsakligen inriktad på besvarandet av frågan, i vilken utsträckning den administrativa besvärsvägen står öppen för nyttjare av offentliga anstalter.

a. Förekomsten av formliga beslut, som ägna sig för överklagande.

Den första förutsättningen för att den administrativa besvärsvägen skall stå öppen är, att ett formligt, skriftligen avfattat eller protokollfört beslut av ett förvaltningsorgan föreligger. Enbart muntligen meddelade beslut eller rent faktiska åtgärder kunna ej överklagas genom besvär, ej heller underlåtenhet att meddela beslut eller vidtaga viss åtgärd.

Redan detta krav innebär en betydande inskränkning i besvärsvägens användbarhet vid offentliga anstalter. Relationerna mellan anstalt och nyttjare utveckla sig till övervägande del på sådant sätt, att några formliga förvaltningsbeslut icke bliva erforderliga, vilket sammanhänger med att den enskilde i allmänhet endast kommer i kontakt med underordnade anstaltstjänstemän.

I den mån formliga beslut förekomma, kunna dessa fattas antingen på förvaltningsorganets eget initiativ eller efter framställning av den enskilde. Bland beslut av den förra typen märkas särskilt normbeslut av kommuns representativa organ eller av länsstyrelse, beslut om åläggande att fullgöra nyttjandeplikt samt beslut om disciplinstraff vid undervisningsanstalter (möjligen även om avstängning från bibliotek eller tvångsutskrivning från sjukvårdsinrättning); någon gång förekomma även formliga beslut om avgiftsdebitering. Beslut av den senare typen kunna avse vägran att prestera, att utlämna nyttjaren tillhörig egendom, att ut-

giva skadestånd eller återbetala erlagda avgifter, att bevilja understöd eller avgiftsnedsättning etc.

Den enskildes möjlighet att anlita besvärsvägen rörande frågor av sistnämnda slag är i hög grad beroende av hans utsikter att kunna framkalla ett formligt beslut från vederbörande förvaltningsorgans sida. Det är därför av vikt, att han hänvänder sig till ett förvaltningsorgan, vars beslutsförfarande är underkastat bestämda formföreskrifter, och som är skyldigt att upptaga inkommande framställningar till behandling och avgörande. Dessa förutsättningar torde i allmänhet vara uppfyllda i fråga om statliga myndigheter och anstaltsstyrelser. Skyldighet att till behandling upptaga från enskilda inkommande framställningar åvilar däremot ej kommuns representativa organ och torde ej heller åvila dess administrativa organ, i den mån sådan skyldighet ej är särskilt stadgad[24].

b. Vilka förvaltningsorgans beslut kunna överklagas?

Besvärsinstitutet har sin plats huvudsakligen inom stats- och kommunalförvaltningen. Beslut av organ för anstalter, som drivas av andra subjekt än stat eller kommun, kunna i allmänhet ej överklagas[25].

Frågan, vilka statliga förvaltningsorgans beslut som kunna överklagas, är i allmänhet uttryckligen besvarad genom föreskrifter i instruktioner och andra författningar. Egentliga statsmyndigheters och kollegiala anstaltsstyrelsers beslut kunna sålunda i regel överklagas. Beträffande beslut av

---

[24] Jfr *Sundberg*, Kommunalrätt s. 250 f.

[25] Ett undantag utgör systembolags beslut angående rätt att inköpa rusdrycker; dylikt beslut kan enligt RusdrF 4:17 överklagas hos kontrollstyrelsen, ehuru någon bestämd besvärstid ej är föreskriven.

Jfr även betr. besvär över beslut av enskilda högskolors rektorsnämnd eller lärarråd hos högskolans styrelse ovan not 6.

föreståndare för statliga anstalter, t. ex. rektorer vid undervisningsanstalter, saknas ofta besvärsbestämmelser; i den mån besvär över dylika organs beslut äro medgivna, skola de i allmänhet anföras hos anstaltens styrelse[26].

Enligt kommunallagarna kunna besvär anföras över beslut av kommuns representativa organ samt av kommunalnämnd, municipalnämnd, drätselkammare, skolråd, folkskolestyrelse, fortsättningsskolestyrelse och biblioteksstyrelse[27]. Enligt särskilda författningar kunna besvär vidare anföras över beslut av hälsovårdsnämnder, sjukhusdirektioner samt styrelser och kollegier vid statsunderstödda kommunala undervisningsanstalter[28]. I praxis har beslut av landstings förvaltningsutskott eller hälso- och sjukvårdsberedning ansetts överklagbart i likhet med landstings eget beslut[29]. Vad beträffar beslut av särskilda styrelser för kommunala spårvägar, elektricitets-, gas-, vattenlednings-, avlopps- och renhållningsverk, slakthus, rättshjälpsanstalter och auktionsverk saknas uttryckliga besvärsregler. Beslut av styrelse för kommuns industriella verk[30] eller för av landsting inrättad rättshjälpsanstalt[31] ha dock ansetts överklagbara. Det synes visserligen hittills ha varit relativt sällsynt, att dylikt

---

[26] Jfr ovan not 6 och 7.

[27] LKL 81, 84, 88 §§; LKS 76, 79 §§; LLt 58 §; LFS 40, 68, 71 §§; LSkSt 19 §.

[28] HSt 60 §; SjL 12 §; KomMlSkSt §§ 10, 15:5; KomFlSkSt §§ 10, 15:5; HFolkskSt §§ 11, 16:5; KomYrkUndSt § 40; VerkstSkSt § 36.

[29] RÅ 1913:135, 1937 S 116, 1939 S 477, 1943 S 234, 1945:47.

[30] RÅ 1936 S 414 (jfr 1923 S 133), 1948 I 144.

I stad kan industriverksstyrelses beslut överklagas hos magistraten med stöd av LKS 47 §. Se RÅ 1926 S 27, 1931:75, 1932:32, 1934 S 76, 1935 S 172, 349, 1937 S 265, 1939 S 412, 1944 S 94.

I Stockholm kan överklagande med stöd av lag 15/6 1935 (nr 337) om kommunalstyrelse i Stockholm 68 § ske hos överståthållarämbetet. Se RÅ 1934 S 438, 1937 S 13, 14, 15, 1941 S 472, 1946 S 140.

[31] RÅ 1944:24. — Jfr RÅ 1946 S 352 (överklagande hos magistraten av beslut, fattat av styrelsen för stads rättshjälpsanstalt).

beslut överklagats av vederbörande anstalts nyttjare[32], men möjligheten för nyttjare att även utan stöd i uttryckliga stadganden överklaga kommunal anstaltsstyrelses beslut står dock otvivelaktigt öppen[33].

c. Vilka slag av beslut kunna överklagas?

I allmänhet äger den enskilde ej överklaga normbeslut utan endast speciella beslut. Undantag utgöra dels kommunala beslut angående de allmänna villkoren för nyttjandet av kommunala anstalter, dels länsstyrelses beslut jämlikt hälsovårdsstadgan eller ordningsstadgan för rikets städer om fastställande av reglementen, taxor eller ordningsstadgor för vissa av kommuner eller enskilda drivna anstalter[34].

Beträffande överklagbarheten av speciella beslut, d. v. s. sådana beslut, som avse en enskild persons förhållande till vederbörande anstalt, finnas någon gång särskilda stadganden. Besvärsvägen är sålunda uttryckligen anvisad i fråga om anspråk mot statens järnvägar på restitution av egentliga befordringsavgifter[35], i fråga om anspråk på ersättning

---

[32] Av de i de båda föregående noterna anförda rättsfallen har endast fallet RÅ 1948 I 144 gällt besvär av anstaltsnyttjare. Av de övriga fallen ha de flesta rört beslut om antagande eller godkännande av ledningsentreprenörer och några tillsättande av tjänster eller andra frågor rörande personalens anställningsförhållanden.

[33] Värdet av denna besvärsmöjlighet förringas dock därav, att kommunernas administrativa organ, där annat ej är stadgat, icke äro skyldiga att upptaga den enskildes framställningar till behandling och avgörande. Om den enskildes framställning skulle avvisas av ett dylikt organ, är hans möjlighet att få framställningen behandlad av drätselkammare resp. kommunalnämnd eller av kommunalrepresentationen av motsvarande anledning lika oviss.

[34] HSt 60 §; OSt § 27.

[35] TrSt § 93:4. — Domstol torde i princip ej vara behörig att upptaga talan mot statens järnvägar om återbäring av befordringsavgifter (jfr RB 10:17:1). I de fall, där så likväl skett, torde detta kunna förklaras med speciella föreliggande omständigheter. I fal-

på grund av frivillig statlig försäkring[36] samt i allmänhet i fråga om disciplinstraff vid undervisningsanstalter[37]. Å andra sidan må klagan ej föras över telegrafstyrelsens beslut angående vägrad befordran av telegram[38] eller angående restitution av telegramavgifter[39], ej heller över vissa beslut om disciplinstraff[40] och vissa andra beslut vid undervisningsanstalter[41].

---

let NJA 1925:655 yrkades återbetalning av fraktavgifter under åberopande av det internationella fördraget om godsbefordring å järnväg, vilket ej innehöll några stadganden, som begränsade domstols kompetens. I fallen NJA 1921:188 och 1946:679 yrkades återbäring av befordringsavgifter under åberopande av särskild KRes resp. särskilt avtal om avgiftsnedsättning. Återbäringsanspråk, som stödja sig enbart på TrSt eller järnvägsstyrelsens med stöd av denna meddelade generella fraktnedsättningsbeslut, torde däremot endast kunna göras gällande i administrativ väg (jfr betr. fraktnedsättning RÅ 1947 K 367).

[36] Betr. ersättning på grund av frivillig olycksfallsförsäkring kunna riksförsäkringsanstaltens beslut överklagas hos försäkringsrådet jämlikt OFL 33 § (jfr 35 § och FiskarförsF § 11); allmän domstol torde ej vara behörig att pröva anspråk på dylik ersättning (jfr NJA 1933:221 samt *Ulne* i FT 1938 s. 335 ff.). — Pensionsstyrelsens beslut rörande frivillig pensionsförsäkring kunna jämlikt FPL 37 §, jämförd med FrivPensK 12 §, endast i begränsad utsträckning överklagas hos KMt.

[37] Se ovan s. 342 not 79. — Relegerad lärjunges anspråk på att få kvarstanna vid undervisningsanstalt torde, åtminstone i de fall, där besvärsväg finnes anvisad, icke kunna göras gällande inför domstol.

[38] TgfRegl § 7:3 (jfr SI I § 5:8 och IntTgfRegl art. 51:1).

Anmärkas må, att frågan om telegrafverkets rätt att stoppa telegram var föremål för en riksdagsdebatt år 1947, varvid vederbörande statsråd synes ha utgått från att telegrafverket äger utöva denna befogenhet självständigt utan inblandning från regeringens sida (se andra kammarens protokoll 1947 nr 24, s. 16 ff.).

[39] TgfRegl § 13.

[40] Se ovan s. 343 not 80 och 81.

[41] Se t. ex. betr. avgiftsbefrielse LärovSt § 209:3 (jfr § 220), betr. vissa slags belöningar KonstHSt:r § 67:1 samt betr. betyg och examina vid universitet KBr 15/4 1829 (*Croneborg* I s. 104 f.).

I den mån vederbörande förvaltningsorgans beslut överhuvud äro överklagbara och besvärsvägen ej är uttryckligen avskuren beträffande vissa slag av beslut, torde man ej kunna uppställa någon annan begränsning i överklagbarheten av speciella beslut, än att dessa måste vara huvudsakliga och innebära ett slutligt avgörande av ifrågavarande ärende och sålunda ej få vara av rent förberedande eller verkställande art[42].

d. Den enskildes besvärsrätt.

I fråga om beslut av statliga förvaltningsorgan gäller såsom allmän princip, att den, som beröres av ett beslut, äger besvära sig över detsamma. Den enskilde torde därför alltid äga besvära sig över ett speciellt beslut av ett statligt förvaltningsorgan, som omedelbart berör honom i hans egenskap av nyttjare av en offentlig anstalt. På grund av särskilda stadganden äger den enskilde vidare besvära sig över länsstyrelses beslut om fastställelse av reglementen, taxor eller ordningsstadgor för vissa slags anstalter, i den mån beslutet kan anses inverka på hans rättsställning[43].

Beträffande kommunala beslut är besvärsrätten däremot i princip anknuten till medlemskapet i vederbörande kommun. Detta innebär dels, att besvärsrätt tillkommer även andra personer än dem, som omedelbart beröras av beslutet, och dels att nyttjare av kommunala anstalter i regel ej äga besvärsrätt enbart i denna sin egenskap[44]. Denna princip, som

---

[42] Jfr *Sundberg*, Allm. förv.r. s. 158, Kommunalrätt s. 318 f. Rättspraxis synes i stort sett ej kunna uppvisa några exempel på att besvär av anstaltsnyttjare avvisats såsom avseende beslut av rent förberedande eller verkställande art (jfr dock betr. skolplikt RÅ 1922 E 234). Besvär ha sålunda kunnat anföras över beslut rörande uppbörd eller indrivning av redan beslutade avgifter till kommunala anstalter; se t. ex. RÅ 1942 S 82, 1944 S 444.

[43] HSt 60 §; OSt § 27.

[44] Se RÅ 1939 S 477 (besvär över beslut av landstings förvaltningsutskott ang. vägrad restitution av sjukhusavgifter upptogos

i sistnämnda avseende onekligen framstår som en svaghet i det kommunala besvärsinstitutets utformning, mildras dock i sina verkningar därav, att medlemskapet i kommunen i allmänhet ej behöver särskilt styrkas hos besvärsmyndigheten[45]. Genom särskilda stadganden kan emellertid den enskildes besvärsrätt vara bestämd enligt samma principer som i fråga om beslut av statliga organ; detta gäller sålunda beträffande beslut av hälsovårdsnämnd och sjukhusdirektion samt i fråga om beslut i disciplinmål vid statsunderstödda kommunala undervisningsanstalter[46].

e. Besvärsmyndighet.

Som besvärsmyndigheter fungera en mängd olika statsorgan, av vilka här endast de viktigaste skola omnämnas. Besvär över kommunala organs beslut anföras i allmänhet hos länsstyrelse eller i vissa fall domkapitel; klagan över landstings beslut föres dock direkt hos KMt, och beslut av kommunala sjukhusdirektioner samt styrelser eller kollegier vid statsunderstödda kommunala undervisningsanstalter överklagas hos medicinalstyrelsen respektive i viss utsträckning hos skolöverstyrelsen eller överstyrelsen för yrkesutbildning. Besvär över statliga anstaltsstyrelsers beslut anföras i vissa fall direkt hos KMt, t. ex. vid de statliga affärs-

---

ej till prövning, då klaganden ej vore medlem av kommun inom landstingsområdet).

Jfr å andra sidan ang. behörighet för militära myndigheter att överklaga beslut om sjukvårdsavgifter för militär personal RÅ 1913:55, 1916 C 145, 1919:18.

[45] Jfr *Sjöberg*, Det kommunala besvärsinstitutet (Sthlm 1948), s. 154 f.

[46] HSt 60 § ; SjL 12 §; KomMlSkSt § 15:5; KomFlSkSt § 15:5; HFolkskSt § 16:5; KomYrkUndSt §§ 22:4, 40; VerkstSkSt §§ 17:4, 36.

verken, karolinska sjukhuset och vissa undervisningsanstalter, och i andra fall hos särskilda myndigheter, såsom universitetskanslersämbetet, skolöverstyrelsen eller överstyrelsen för yrkesutbildning.

Högsta besvärsinstans är i allmänhet KMt, såvida möjligheten till klagan över viss myndighets beslut ej uttryckligen avskurits[47]. Besvär, som anförts eller fullföljts hos KMt, upptagas till avgörande i statsrådet[48], i den mån de ej angå frågor, som uttryckligen hänförts till regeringsrättens kompetensområde. Under regeringsrättens prövning höra sålunda mål om kommunala beslut[49], om föreläggande jämlikt hälsovårdsstadgan[50], om fullgörande av skolplikt[51] samt om disciplinära bestraffningar vid undervisningsanstalter[52]. Även frågor av rent ekonomisk innebörd kunna höra till regeringsrättens kompetensområde, t. ex. frågor om restitution av befordringsavgifter vid statens järnvägar[53] eller av postavgifter[54]; exempel finnas även på att frågor om debitering

---

[47] Som exempel på avskuren besvärsväg må nämnas, att klagan ej må föras över kontrollstyrelsens beslut jämlikt RusdrF 4:17, samt att försäkringsrådet är högsta instans i mål rörande frivillig statlig olycksfallsförsäkring (OFL 33 §).

[48] Frånvaron av en publikation över de besvärsmål, som avgöras av KMt i statsrådet, försvårar avsevärt ett studium av den praxis, som där kan ha utvecklat sig. Jfr *Almqvist* i ST 1945 s. 271 ff., *Herlitz*, Förvaltningsförfarandet (SOU 1946:69), s. 18, och riksd. skr. 1947 nr 132.

[49] RegRL 2 § 2:o.

[50] RegRL 2 § 16:o.

[51] RegRL 2 § 17:o, 18:o.

[52] RegRL 2 § 17:o. Jfr ovan s. 342 not 79.

[53] Se TrSt § 93:4 samt RÅ 1910 C 123, 1912 C 116, 1918 C 149, 1919 C 204, 1920 C 38, 1921 K 19, 41, 42, 1922 K 1, 2, 1923 K 48, 49, 1929 K 250, 296, 311, 312, 313, 492, 1930 K 283, 1931 K 129, 1947 K 367.

Jfr även betr. frågor om återbetalning av skjutslega SkjSt 59 § samt RÅ 1918 Jo 16, 1919 Jo 84, 191 (jfr RegRL 2 § 8:o).

[54] Se RÅ 1921:88, 1934:15, 1934 K 99.

av dylika avgifter[55] samt om statens järnvägars eller postverkets skadeståndsskyldighet mot nyttjare[56] upptagits till prövning av regeringsrätten. Endast beträffande restitution av befordringsavgifter vid statens järnvägar är här besvärsvägen uttryckligen anvisad. Ehuru de nämnda ekonomiska frågorna i övrigt höra under allmän domstols eller skiljenämnds prövning, äro likväl järnvägsstyrelsens och generalpoststyrelsens beslut i sådana ärenden utan tvivel överklagbara med stöd av allmänna besvärsbestämmelser, även om besvärsmöjligheten här knappast kan anses inskränka domstols eller skiljenämnds kompetens. Det författningsstöd, som kan åberopas för regeringsrättens kompetens i dylika ärenden, är tämligen svagt[57]; när regeringsrätten här likväl ansetts behörig framför KMt i statsrådet, kan detta möjligen förklaras med att ärendena rört typiska rättsfrågor.

f. I vad mån är besvärsmyndighets prövningsrätt inskränkt med hänsyn till allmän domstols kompetens?

I viss utsträckning kunna rättsfrågor rörande förhållandet mellan en offentlig anstalt och dess nyttjare, som falla under allmän domstols kompetens, även tänkas bliva underkastade prövning av besvärsmyndighet[58]. Detta kan ske på två olika

---

[55] Se betr. järnvägsavgifter RÅ 1912 C 161, 1916:63, 1918 C 149, 1930 K 59 samt betr. postavgifter RÅ 1922 K 334, 1948:16.

[56] Se betr. ersättningsanspråk mot statens järnvägar RÅ 1919 C 50, 1922 K 277, 1929 K 313 samt betr. dylika anspråk mot postverket RÅ 1917:75, 1920 C 147, 1923 K 178, 179, 1924 K 16 (i de tre sistnämnda fallen, som gällde även andra frågor än postverkets ersättningsskyldighet, överlämnades avgörandet jämlikt RegRL 3 § 2 st. till KMt i statsrådet).

[57] Se RegRL 2 § 4:o ("mål om ——— ersättning ——— av statsmedel"), 5:o ("mål om debitering ——— av ——— avgifter", "mål om restitution av ——— allmänna medel").

[58] Med "domstol" avses i denna framställning allmän domstol,

vägar. Antingen kan den enskilde, i stället för att anhängiggöra t. ex. skadestånds- eller återbäringstalan inför domstol, anföra besvär över anstaltens beslut att avslå hans begäran om skadestånd eller avgiftsåterbäring. Eller också kan den enskilde anföra besvär över ett beslut rörande hans förpliktelser mot anstalten, t. ex. hans avgiftsplikt, vilka förpliktelser sedermera kunna komma under domstols prövning antingen genom anstaltens talan om utfående av avgift eller, mera indirekt, i samband med den enskildes talan mot anstalten om fullgörelse av dess prestation eller om skadestånd eller avgiftsåterbäring. Av vikt är givetvis, att i dylika situationer så vitt möjligt en sådan kompetensfördelning mellan domstolar och besvärsmyndigheter genomföres, att dubbelprövning eller rättsvägran ej behöver förekomma. Den fråga, som här närmast skall behandlas, är, i vad mån besvärsmyndighets prövningsrätt bör anses inskränkt eller dess utslag tillmätas en begränsad räckvidd med hänsyn till domstols kompetens[59]. Härvid är att märka, att några uttryckliga stadganden, som begränsa besvärsmyndighets kompetens på denna grund, icke finnas, utan att de principer, som kunna konstateras på detta område, ha utbildats i praxis.

Vad först beträffar den enskildes möjlighet att besvärsvägen vinna prövning av anspråk, som han lika väl kunde ha gjort gällande direkt inför domstol, märkes till en början, att denna möjlighet icke torde vara principiellt utesluten vid statliga anstalter. Regeringsrätten har sålunda i några fall prövat besvär över generalpoststyrelsens beslut att vägra viss nyttjare skadestånd[60] eller återbetalning av avgifter[61]

---

medan termen "besvärsmyndighet" får beteckna även förvaltningsdomstolar.

[59] Frågan, i vad mån domstols prövningsrätt i dylika situationer kan anses inskränkt, kommer att behandlas nedan s. 394 ff. och 407 ff.

[60] Se ovan not 56.

[61] Se ovan not 54.

samt besvär över järnvägsstyrelsens beslut att vägra viss nyttjare skadestånd[62]. Då den enskilde på grund av generella besvärsbestämmelser har möjlighet att föra klagan över dessa styrelsers beslut, har regeringsrätten ej kunnat avvisa besvären. Då emellertid domstols kompetens beträffande skadestånds- och återbäringsfrågor ej i någon mån kan anses inskränkt genom dessa allmänna besvärsbestämmelser, kommer regeringsrättens prövning i dylika fall ej att innebära något slutligt avgörande av rättsfrågan.

I fråga om kommunala anstalter synes rättspraxis i stort sett icke kunna uppvisa några exempel på att besvärsmyndighet prövat anspråk, som den enskilde direkt skulle kunnat göra gällande inför domstol[63]. Det måste dock antagas, att regeringsrätten även här skulle tillämpa den nedan omnämnda principen att icke pröva dylika anspråk, i den mån de grundas på ett avtal mellan kommunen och den enskilde.

---

[62] RÅ 1929 K 313 (fråga om ersättning till passagerare för trafikhinder, jfr TrSt § 23:3; frågan hörde ej under skiljenämnds prövning).

Jfr RÅ 1922 K 277, där frågan gällde statens järnvägars ersättningsskyldighet på grund av försummad underrättelse om försäljning av gods jämlikt TrSt § 78:6, en fråga som ej torde tillhöra skiljenämnds prövning (jfr dock JS II:3); besvären ogillades här på grund av bristfällig utredning, men klaganden förklarades oförhindrad att utföra sin talan mot järnvägsstyrelsen i laga ordning.

I fallet RÅ 1919 C 50 ogillades besvär över järnvägsstyrelsens beslut att vägra skadestånd åt trafikant, som ej begagnat sig av den anvisade möjligheten att hänskjuta frågan till skiljenämnd.

Jfr även JS VI:21, VIII:12 (skadeståndsfrågor prövade av KMt i statsrådet).

[63] Jfr dock RÅ 1948 I 144 (besvär av elektricitetsabonnent över avstängningsbeslut lämnades utan bifall, klaganden obetaget att föra domstolstalan). — RÅ 1939 S 477 lämnar här ingen ledning (ang. återbäring av sjukhusavgift; ej besvärsrätt).

Den enskildes möjlighet att besvära sig över kommuns beslut att vägra honom anslutning till kommunens elektricitets-, gas-, vattenlednings- eller avloppsverk torde sakna betydelse i detta sammanhang, då den enskildes anspråk på anslutning knappast torde kunna göras gällande direkt inför domstol. Jfr ovan s. 131.

I en grupp av fall står emellertid möjligheten till prövning i såväl administrativ väg som domstolsväg öppen, nämligen i sådana fall, där den enskilde åberopar donationsbestämmelser såsom stöd för sina anspråk på understöd eller avgiftsfri prestation från kommunens sida[64]. Att märka är emellertid, att besvärsprövningen här icke kan resultera i ett åläggande för kommunen att prestera utan endast i ett upphävande av kommunens avslagsbeslut. Besvärsvägen kan sålunda här icke helt ersätta domstolsvägen, som alltjämt står öppen för den enskilde; att domstol härvid ej är bunden av besvärsmyndighetens utslag, behöver knappast framhållas.

Besvär över beslut rörande förpliktelser för den enskilde, vilka sedermera kunna bliva föremål för domstols prövning, synas förekomma jämförelsevis sällan vid statliga anstalter, beroende på att ett formligt, överklagbart beslut av denna art i regel torde förutsätta en särskild framställning från den enskildes sida om frihet från anstaltens anspråk. Det har dock förekommit, att regeringsrätten till prövning upptagit besvär över beslut om utkrävande av post- eller järnvägsavgifter av en viss nyttjare[65]. Då det tillkommer allmän domstol att utdöma dylika avgifter på talan av anstalten, och då besvärsvägen i dessa fall icke är uttryckligen föreskriven, kan besvärsmyndighetens prövning här icke avse något slutligt avgörande av rättsfrågan, utan den enskilde kan avvakta anstaltens domstolstalan i förlitande på att domsto-

[64] RÅ 1930 S 52 (ang. rätt till avgiftsfri vattenleverans), 1931 S 260 (ang. rätt till utdelning ur fond för understöd åt skolbarn). — Jfr betr. möjligheten till domstolstalan NJA 1920:376 (ang. rätt till stipendium).

[65] RÅ 1922 K 334 (ang. postfacksavgift; jfr ovan s. 267), 1930 K 59 (ang. straffavgift för resgodsbedrägeri; jfr ovan s. 280), 1948:16 (ang. avgifter för tjänsteförsändelser).

I fallen RÅ 1912 C 161, 1916:63 och 1918 C 149, som gällde militär myndighets besvär över järnvägsstyrelsens debitering av befordringsavgifter, torde domstolstalan ha varit utesluten, då båda parterna voro statsorgan. Jfr nedan s. 403 not 24.

len kommer att upptaga frågan om hans avgiftsplikt till förutsättningslös prövning.

Frågan om besvärsmyndighets prövningsrätt rörande beslut om förpliktelser för den enskilde, vilka sedermera kunna komma under domstols prövning, har större praktisk betydelse i fråga om kommunala anstalter, beroende på att den enskilde här har möjlighet att överklaga även generella beslut om villkoren för nyttjandet av kommunala anstalter, särskilt då avgiftsbeslut. Man har här att skilja mellan beslut, avsedda att direkt eller genom förmedling av ett avtal vara grundläggande för den enskildes avgiftsplikt, och beslut, som innebära ett hävdande av kommunens konkreta, på ett tidigare beslut, eventuellt i förening med avtal, grundade avgiftsanspråk mot en viss nyttjare av en kommunal anstalt.

Avgiftsbeslut av det förra slaget, vilka antingen kunna vara generella (taxebeslut) eller avse särskilda, hårdare eller mildare villkor för viss nyttjare, kunna av besvärsmyndigheten undanröjas, om de strida mot den kommunala likställighetsprincipen[66], eller, vad beträffar beslut om avloppsavgifter, på grund av anstaltsverksamhetens karaktär av en obligatorisk förvaltningsuppgift[67]. Besvärsmyndighetens prövningsrätt i dessa avseenden kan icke bestridas, även om de allmänna domstolarna i viss begränsad utsträckning tillerkänt sig en prövningsrätt av samma innebörd[68].

Då en kommun gör sina avgiftsanspråk mot den enskilde gällande inför domstol, har denna i allmänhet icke att direkt tillämpa de av kommunen beslutade avgiftsreglerna; dessa bli i regel avgörande för den enskildes avgiftsplikt endast under de förutsättningar, som i allmänhet gälla för privaträttsliga avtalsvillkor, d. v. s. att den enskilde uttryckligen åtagit sig avgiftsplikt eller eljest frivilligt tagit anstaltens

---

[66] Se ovan s. 236 not 10, 11.
[67] Se ovan s. 75 not 35.
[68] Se nedan s. 395 f., 408 f.

tjänster i anspråk[69]; att märka är dock, att kommunerna i allmänhet förbehållit sig rätt att vidtaga taxeändringar, varigenom nya taxebeslut kunna få verkan även gentemot äldre nyttjare[70]. Domstolen har sålunda att pröva kommunens avgiftsanspråk med tillämpning av de avtalsvillkor, som kunna anses gälla mellan den kommunala anstalten och dess nyttjare. Om kommunens avgiftsanspråk saknar dylikt avtalsrättsligt stöd, har domstolen i regel att ogilla detsamma med åsidosättande av det avgiftsbeslut, som möjligen kan åberopas till stöd för anspråket. Endast vid sådana anstalter, som den enskilde är skyldig att anlita vid äventyr av straff eller vite, torde de vanliga kraven på förutsättningarna för den enskildes avgiftsplikt kunna eftergivas[71].

Frågan, huru besvärsmyndigheterna skola ställa sig till de rättsfrågor, som sålunda äro avgörande för domstols prövning av kommunens avgiftsanspråk, är entydigt besvarad i praxis, så vitt gäller förhållandet mellan ett avgiftsbeslut och tidigare ingångna avtal. Ett kommunalt avgiftsbeslut kan sålunda ej undanröjas enbart på den grund, att det innebär en kränkning av ett bestående avtal[72]. Å andra sidan hindras ej beslutets undanröjande enbart därav, att beslutet möjligen finner stöd i ett redan ingånget avtal[73]. När besvärsmyndigheten trots detta bland skälen för ett besluts

---

[69] Ang. kravet på åtagande såsom förutsättning för nyttjarens avgiftsplikt, se ovan s. 251 ff.

[70] Jfr ovan s. 246 f.

[71] Renhållningsavgifter ha sålunda utdömts utan att den enskilde ens anlitat renhållningsverket (SJT 1946:1). Vattenavgifter (och tidigare möjligen även avloppsavgifter) torde kunna utdömas trots bristande åtagande i fall, där fastighetsägare genom vitesföreläggande tvingats att anlita det kommunala verket. Jfr ovan s. 78.

[72] RÅ 1918 C 19 (vattenavgifter), 1919:18 (sjukhusavgifter), 1924 S 172 (vatten- och avloppsavgifter), 1929 S 79 (renhållningsavgifter).

[73] RÅ 1927 S 142 (ang. villkor för anslutning till stads elektricitetsverk), 1928:65 (ang. avgifter för anslutning till stads vatten- och avloppsledningsnät).

undanröjande i vissa fall åberopat, att någon särskild överenskommelse, som kunnat grunda undantag från den kommunala likställighetsprincipen, icke visats föreligga[74], torde detta endast innebära en erinran om att domstol i varje fall har att tillämpa ett möjligen tidigare ingånget avtal utan hinder av det senare tillkomna beslutets undanröjande.

När det gäller frågan, om besvärsmyndighet äger undanröja ett kommunalt beslut på den grund, att det syftar till att ålägga de enskilda en omedelbar avgiftsplikt utan stöd i något åtagande från deras sida, synes rättspraxis ej ha följt någon enhetlig princip. I några fall har regeringsrätten ogillat besvär över beslut, vilka domstol knappast kunnat tänkas godtaga såsom omedelbar grund för den enskildes avgiftsplikt[75]. I andra fall ha beslut med dylik syftning, t. ex. beslut om retroaktiva avgifter eller om vattenavgifter för icke-anslutna fastigheter, undanröjts[76]. Denna inkonsekvens torde möjligen kunna förklaras med en viss osäkerhet rörande frågan, huru de allmänna domstolarna skulle komma att bedöma dylika avgiftsbeslut.

Kommuners konkreta avgiftsanspråk mot enskilda, grundade på redan beslutade avgiftsregler, eventuellt i förening

---

[74] RÅ 1918:55, 1923:65, 1927 S 142, 1930:31.

[75] RÅ 1912 C 144 (besvär över beslut om vattenavgifter, som av klagandena uppgåvos komma att drabba "samtliga fastighetsägare" inom kommunen, ogillades, enär beslutet endast kunde anses avse de fastighetsägare, vilka önskade leverans från kommunens vattenledningsverk), 1922:67 (besvär över beslut att i efterhand ålägga vissa fastighetsägare att ersätta anläggningskostnaderna för en kloakledning ogillades, bl. a. enär beslutet icke kunde medföra någon förpliktelse för fastighetsägarna), 1936 S 20, 123 (besvär över beslut att framdraga vissa vatten- och avloppsledningar under förutsättning av bidrag från fastighetsägarna ogillades, enär beslutet icke innefattade något bindande åläggande för fastighetsägarna).

[76] RÅ 1928:65 (beslut om retroaktiva avgifter för anslutning till stads vatten- och avloppsledningsnät undanröjdes), 1920 C 32, 1933 S 320 (beslut om vattenavgifter för fastigheter, i vilka vattenledning ej indragits, undanröjdes).

med avtal, ha i några fall dragits under besvärsmyndighets prövning i den formen, att den enskilde klagat över kommunens beslut att avslå hans begäran om befrielse från eller nedsättning av de avgifter, som skolat utgå enligt gällande taxa[77]. Den enskilde har i intet av fallen åberopat, att beslutet strede mot gällande avtal, ett argument, som besvärsmyndigheten säkerligen icke skulle hava upptagit till prövning. I ett av fallen, som gällde skyldighet för fastighetsägare, vilken vägrat att anlita kommunens renhållningsverk, att erlägga stadgade renhållningsavgifter, ogillades besvären, då klaganden ej visat, att avgifterna blivit honom obehörigen påförda; regeringsrätten har här tydligen utgått från att domstol skulle ha utdömt avgifterna, trots att den enskilde varken begärt eller erhållit någon motprestation från kommunens sida[78]. Då besvärsvägen rörande kommuners konkreta avgiftsanspråk icke är uttryckligen föreskriven utan måste betraktas som en undantagsföreteelse, torde domstol här icke vara bunden av besvärsmyndighets utslag utan har att självständigt pröva innebörden av de avgiftsregler, på vilka kommunen grundar sitt anspråk.

3. Anlitande av skiljenämnd eller värderingsmän.

Såsom tidigare framhållits, skola restitutions- och i allmänhet även ersättningsanspråk mot järnväg framställas direkt hos vederbörande järnvägsförvaltning i stället för inför domstol[79]. Den som är missnöjd med enskild järnvägs-

---

[77] RÅ 1910 C 77, 1931 S 315 (vattenavgifter; jfr även 1937 S 226), 1939 S 172 (renhållningsavgifter). Jfr även RÅ 1943 S 564 (besvär över debitering av avloppsavgifter enligt gatukostnadsbestämmelser).

[78] Denna förmodan har även visat sig riktig, i det att allmän domstol i ett senare rättsfall (SJT 1946:1) följt den av regeringsrätten (RÅ 1939 S 172) antagna principen. Denna praxis går ej fri från invändningar; jfr ovan s. 144 f.

[79] Se ovan s. 221, 311 och 362 f.

förvaltnings beslut i ersättnings- eller restitutionsärende, järnvägsstyrelsens beslut i ersättningsärende eller beslut av distriktsförvaltning vid statens järnvägar rörande restitution av andra avgifter än egentliga befordringsavgifter, äger inom trettio dagar efter beslutets delgivning hos den, som meddelat beslutet, påyrka, att frågan skall hänskjutas till avgörande av skiljenämnd, vars ordförande utses av vederbörande länsstyrelse och övriga ledamöter av parterna[80]. På skiljemannaförfarandet skall tillämpas gällande lag om skiljemän. Ersättningsfrågor skola avgöras enligt järnvägstrafikstadgans föreskrifter; någon möjlighet att vinna rättelse, om skiljemännen skulle avvika från dessa, torde dock ej föreligga[81].

[80] TrSt § 93:4—6.

Den som har försuttit den stadgade tidsfristen, har därmed förlorat sin talan mot järnvägen. Skiljenämnd äger sålunda ej pröva tvist, som hänskjutits till dess avgörande efter utgången av den stadgade tiden (JS VIII:12); ej heller torde skiljenämnd mot järnvägens bestridande äga pröva särskilda anspråk, som framställts först vid nämndens sammanträde (Se SkiljemL 11 § 2 st. och JS V: 39). Domstolsvägen är givetvis avskuren (se NJA 1910:666, nedan not 83); ej heller besvärsvägen kan den enskilde anlita med någon framgång (RÅ 1919 C 50, ovan not 62).

Frågan, vilka slag av ersättningsanspråk, som höra till skiljenämnds prövning, kan någon gång föranleda tvekan. Att märka är, att "förlust av gods" enligt TrSt § 93:5 ansetts omfatta även förlust genom utlämnande till fel person (Svea HovR dom 14/12 1928, anförd i JS VI:23; jfr även JS IV:15, V:32,45,46,47, VI:1,18) samt förlust genom omdestination av gods i strid med TrSt § 71:2 (NJA 1920:542; jfr JS III:26). Skiljenämnd har vidare till prövning upptagit vissa ersättningsanspråk, som knappast falla under beskrivningen i TrSt § 93:5, t. ex. anspråk på ersättning för resgods, som inlämnats till förvaring (JS VII:1; jfr TrSt § 40:1 och *Flodin-Wikander* s. 247) samt på ersättning för ekonomisk förlust i anledning av försäljning av gods utan underrättelse till avsändaren enligt TrSt § 78:6 (JS II:3; jfr RÅ 1922 K 277, ovan not 62); någon möjlighet att av denna anledning klandra skiljedom rörande fråga, som båda parterna enats om att hänskjuta till avgörande av skiljenämnd, torde emellertid ej förefinnas.

[81] Föreskriften i TrSt § 93:6, 3 st., har endast karaktären av en

Då reglerna om anlitande av skiljenämnd i mål angående järnvägs ersättnings- eller återbäringsplikt innehållas i järnvägstrafikstadgan, som är en allmän författning[82], är det föreskrivna förfarandet att betrakta som en form av legalt skiljemannaförfarande. Härav följer dels, att domstol är skyldig att även utan särskild invändning från järnvägens sida avvisa sådana ersättnings- eller återbäringsanspråk mot järnväg, som höra under skiljenämnds kompetens[83], och dels

---

anvisning till skiljenämnden, då skiljedom på grund av hänvisningen i 4 st. till SkiljemL (se dennas 21 §) ej må klandras på materiella grunder. Jfr *Berglund,* Några ord om legalt skiljemannaförfarande i svensk rätt (Uppsala 1921), s. 43.

[82] Jfr nedan s. 459 f.

Ett exempel på ett egentligt skiljeavtal erbjuder däremot fallet JS VIII:21 (ang. järnvägs ersättningsskyldighet för skada å trafikanten tillhörig cisternvagn).

[83] RB 10:17:1. Då järnvägen knappast lär försumma att göra invändning mot domstols behörighet, torde frågan, om avvisning bör ske ex officio, sällan bliva aktuell; jfr NJA 1920:542. — Redan meddelad skiljedoms giltighet kan komma under domstols prövning genom klandertalan jämlikt SkiljemL 21 §, varvid dock endast vissa klandergrunder kunna åberopas. Jfr Svea HovR dom 14/12 1928, anförd i JS VI:23 (klandertalan mot skiljedom ogillad, då trafikantens anspråk vore av den art, att det skolat, såsom skett, prövas av skiljenämnd; trafikanten hade här visserligen inlåtit sig på skiljemannaförfarande men förbehållit sig rätt att få frågan om skiljenämndens kompetens prövad inför domstol); jfr även NJA 1947 A 210.

Under tiden före år 1914, då trafikreglementet för statens järnvägar 4/4 1862 (nr 21) gällde, kunde tillämpligheten vid enskilda järnvägar av reglementets skiljedomsbestämmelser (§§ 38, 40, 41) erbjuda särskilda problem. I rättsfallet NJA 1907:421 prövade sålunda allmän domstol anspråk mot enskild järnväg på ersättning för förlust genom utlämnande av gods till fel person, vilket möjligen kan finna sin förklaring i att reglementet ej gällde för ifrågavarande järnvägssträcka; reglementet synes överhuvudtaget ej ha åberopats i målet. Möjligt är dock, att förluster av ifrågavarande art ej ansågos omfattade av reglementets skiljedomsbestämmelser, eller att domstolarna betraktat skiljemannaförfarandet som konventionellt (jfr nedan) och ej ansett sig böra avvisa målet ex officio. —

att de särskilda reglerna om verkställighet av skiljedom på grund av legalt skiljemannaförfarande äro att tillämpa[84].

Genom det föregående ansökningsförfarandet och den korta tidsfrist, som är stadgad för tvists hänskjutande till skiljenämnd, kommer skiljemannaförfarandet enligt järnvägstrafikstadgan att få en viss likhet med ett administrativt besvärsförfarande. Det framgår även stundom av skiljedomarnas formulering, att skiljenämnderna betrakta sig som ett slags besvärsinstanser[85].

Legalt skiljemannaförfarande är vidare föreskrivet beträffande vissa ersättningsanspråk mot postverket. Tvist rörande rätta värdet av föremål, som varit inneslutet i assurerad eller rekommenderad försändelse eller oassurerat paket, skall nämligen avgöras på sätt är föreskrivet i gällande lag om skiljemän[86]. Skiljenämnden har emellertid här endast att pröva frågan om uppskattningen av den lidna skadan. Ska-

---

I rättsfallet NJA 1910:666 avvisades däremot ersättningstalan, som riktades mot järnvägsstyrelsen men bort anhängiggöras inför skiljenämnd mot enskild järnväg, för vilken trafikreglementet enligt särskild KRes gällde. Domstolarna grundade här trafikreglementets tillämplighet mot trafikanten på en avtalskonstruktion (jfr närmare nedan s. 460 not 33), vilket tyder på att man betraktat skiljemannaförfarandet enligt denna äldre författning som konventionellt.

[84] UL 46 § 4 st. Genom trafikstadgans hänvisning till SkiljemL får det i detta lagrum uppställda kravet, att skiljedom enligt lag eller särskild författning skall lända till efterrättelse, anses vara uppfyllt. Jfr *Trygger*, Kommentar till utsökningslagen (2 uppl., Uppsala 1916), s. 147; *Berglund*, a.a. s. 36.

[85] Skiljedomar, som ogilla trafikantens talan, innehålla sålunda i regel, om talan är riktad mot järnvägsstyrelsen, att skiljenämnden "ej finner skäl göra ändring i järnvägsstyrelsens beslut", men om talan är riktad mot enskild järnväg, att skiljenämnden "ogillar talan" eller "finner talan (ersättningsanspråket) icke kunna bifallas"; exempel på motsatt språkbruk finnas dock. Skiljedomar, som bifalla trafikantens talan, innehålla i regel, att skiljenämnden "förpliktar" järnvägen att utgiva viss ersättning, någon gång med tillägget "med ändring av järnvägsstyrelsens (trafikförvaltningens etc.) beslut".

[86] PAF § 9. Jfr ovan s. 200 not 83.

deståndsfrågan i övrigt prövas av generalpoststyrelsen och i sista hand av allmän domstol.

Elektricitets-, gas- och vattenledningsverkens reglementen föreskriva stundom skiljemannaförfarande eller anlitande av opartiska värderingsmän utan egentligt skiljemannaförfarande för fastställande av omfattningen av nyttjarens avgiftsplikt, när mätare råkat ur funktion och nyttjaren är missnöjd med verkets uppskattning av hans förbrukning[87]. Frågan om avgiftsplikten prövas i övrigt av allmän domstol, som dock torde böra godtaga skiljemännens eller värderingsmännens uppskattning av förbrukningen, i den mån den ej är uppenbart orimlig.

4. Direkt anlitande av exekutiv myndighet.

Telefon-, elektricitets-, gas- och vattenabonnenter intaga i förhållande till vederbörande anstalt en i hög grad beroende ställning därigenom, att anstalten vid uppkommande tvistigheter utan vidare kan avbryta sina prestationer till abonnenten och på så sätt framtvinga t. ex. betalning av ett omtvistat avgiftsbelopp. Det skulle här vara till stor fördel för abonnenten, om han, intill dess tvisten hunne komma under domstols prövning, kunde utverka ett provisoriskt åläggande för anstalten att återupptaga sina prestationer. I praxis har emellertid utsökningslagens stadgande om överexekutors befogenhet att meddela handräckning mot den, som själv tagit sig rätt, för återställande av besittning eller annat förhållande, som rubbats, icke ansetts tillämpligt på hithörande fall[88]. Endast mot elektricitetsverk är det, på

---

[87] Jfr ovan s. 284 not 173. — Skiljemannaförfarandet bör i dessa fall betraktas som konventionellt.

[88] Se UL 191 § samt SJT 1916:162 och NJA 1928 B 797 (handräckning vägrad mot elektricitetsverk). I det förra rättsfallet ansågos sådana omständigheter, som förutsattes för tillämpning av UL 191 §, ej föreligga; i det senare fallet ansågos sådana omständigheter icke hava i målet förebragts, att handräckning (jämlikt UL

grund av särskilt lagstadgande, möjligt att utverka ett dylikt åläggande; om elektrisk anläggnings ägare underlåter att fullgöra honom enligt avtal eller eljest åliggande skyldighet att från anläggningen tillhandahålla kraft, äger nämligen överexekutor, där så äskas, förelägga honom vid vite att fullgöra sin skyldighet[89]. Överexekutor torde här vara skyldig att pröva de materiella förutsättningarna för elektricitetsverkets leveransskyldighet, även om prövningen ej kan bliva lika grundlig som inför domstol. Stadgandet avser såväl offentliga som enskilda elektricitetsverk.

---

191 §) eller vites föreläggande (jämlikt ElKrL 24 §) borde meddelas. HD:s försiktiga motivering i det senare fallet torde ej innebära, att handräckning i och för sig vore tänkbar men borde vägras av materiella skäl, utan torde ha valts för att täcka såväl den bristande tillämpligheten av UL 191 § som de bristande materiella förutsättningarna för meddelande av vitesföreläggande jämlikt ElKrL 24 §. Fallet är dock diskutabelt; jfr *Nilsson-Stjernquist,* Om handräckningsutslag (Lund 1946), s. 144 f. — Jfr vidare Svea HovR utslag 17/10 1942, civ. nr 449. Handräckning vägrades här mot ett vattenledningsbolag, enär, så vitt visats, avstängningen av vattentillförseln icke skett under sådana omständigheter, att bolaget kunde anses hava självt tagit sig rätt. Någon antydan om att hovrätten tagit hänsyn till det materiella rättsläget torde ej kunna utläsas ur denna formulering. — I fallet NJA 1948:99 meddelades handräckning mot den, som avbrutit avloppsledningen från en fastighet; omständigheterna voro dock här så speciella, att fallet ej torde kunna tjäna till ledning i detta sammanhang.

Jfr ur finsk praxis FJFT 1933:358 (handräckning vägrad mot telefonbolag) samt ur dansk praxis UfR 1919:851, 874, 1932:1136 ("Fogedforbud" resp. "Indsættelse" vägrade mot elektricitets- och vattenledningsverk).

I detta samband må omnämnas, att vatten- eller telefonabonnent, som avstängt ledningen till underabonnent, ej ansetts kunna fällas till ansvar enligt förutv. regler om straff för egenmäktigt förfarande (NJA 1893:465, 1924:160).

[89] ElKrL 24 § (jfr NJA 1928 B 797, anfört i föreg. not). Enligt ElKrL 25 § kan överexekutor under vissa förutsättningar förordna om tvångsförvaltning av elektrisk anläggning.

5. *Domstolstalan.*

Avgörande för den enskildes möjlighet att föra talan inför allmän domstol mot en offentlig anstalt äro dels arten av de anspråk, som han riktar mot anstalten, dels ock sådana uttryckliga kompetensbestämmelser, som förlägga prövningen av vissa frågor till andra organ än de allmänna domstolarna.

Den allmänt erkända grundsatsen, att domstol ej äger upphäva ett administrativt beslut, ej heller ålägga ett förvaltningsorgan att fatta ett beslut av visst innehåll[90], är av relativt begränsad betydelse, när det gäller den enskildes anspråk mot en offentlig anstalt. Typiska förvaltningsakter äro sällsynta på detta område; endast i fråga om anspråk mot undervisningsanstalter på meddelande av examen torde den nämnda grundsatsen äga någon tillämplighet. I övrigt gå den enskildes anspråk i allmänhet ut på prestationer utan utpräglat offentligrättslig karaktär, vilka kunna förekomma även i rent privaträttsliga förhållanden. Domstol äger visserligen ej ålägga anstaltens styrelse att besluta om en viss prestation eller upphäva ett beslut om prestationsvägran, men samma resultat kan nås genom att domstolen direkt ålägger anstalten att prestera. I den mån den enskildes anspråk gå ut på sådana prestationer, som kunna fullgöras även av privatföretag, måste man sålunda till en början utgå från att domstol är behörig att pröva hans talan mot anstalten. Den enskildes anspråk på utfående av försändelser och andra föremål samt hans redovisnings-, skadestånds- och återbäringsanspråk höra sålunda i princip under domstols kompetens. Detsamma bör anses gälla i fråga om hans anspråk på anstaltens huvudprestation, ehuru direkt fullgörelsetalan här av tidigare antydda skäl är tämligen sällsynt[91].

[90] Se t. ex. *Kallenberg* s. 59; *Herlitz*, Grunddrag s. 46, 113, och FT 1947 s. 305; *Jägerskiöld*, Tre utlåtanden (Ekenäs 1946), s. 65.

[91] Jfr ovan s. 157 f.

Emellertid måste även beträffande anspråk av nu angiven art vissa begränsningar i fråga om domstols prövningsrätt uppställas. Dels kan avgörandet av vissa frågor vara beroende av anstaltsorganens fria skön. Dels kan den enskildes anspråk avse förpliktelser för anstalten, som äro så artskilda från vanliga privaträttsliga förpliktelser, att man ej utan vidare kan antaga, att allmän domstol äger upptaga anspråken till prövning. Dels slutligen kan det tänkas, att vissa slags anspråk ej ens i motsvarande privaträttsliga förhållanden kunna upptagas av allmän domstol.

Domstol äger ej pröva frågor, vilkas avgörande hänlagts under förvaltningsorganens fria skön[92]. Av denna anledning torde domstol ej äga upptaga den enskildes anspråk mot en anstalt på beviljande av understöd (stipendier) eller avgiftsnedsättning eller av skadestånd i sådana fall, där anstalten efter skälighetsprövning äger medgiva den enskilde ersättning utöver vad denne ovillkorligen kan göra anspråk på. I dylika frågor äga anstaltsorganen i allmänhet besluta efter fritt skön ehuru under ämbetsansvar. Först när understöd, avgiftsnedsättning eller skadestånd redan beviljats genom beslut, som delgivits den enskilde, torde denne äga möjlighet att göra sina anspråk gällande inför domstol, beträffande understöd och skadestånd genom fullgörelsetalan och beträffande avgiftsnedsättning genom bemötande av anstaltens avgiftsanspråk[93].

Den utsträckning, i vilken allmänna privaträttsliga principer kunna antagas äga tillämpning även på den offentliga förvaltningens område, torde böra tillmätas en viss bety-

[92] Se t. ex. *Jägerskiöld*, a.st. Även *Herlitz*, a.a., synes i huvudsak godtaga denna princip men vill utsträcka förvaltningsorganens exklusiva kompetens till att avse även vissa rättsfrågor.

[93] Domstolsvägen torde även kunna anlitas, när den enskildes anspråk grunda sig på särskilt avtal om lindrigare villkor för anstaltsnyttjandet (jfr ovan s. 157) eller på donationsvillkor (jfr ovan not 64), och vidare när järnvägstrafikant invändningsvis åberopar järnvägsförvaltnings generella avgiftsnedsättningsbeslut enligt TrSt § 6:2.

delse vid avgörandet av frågan om allmän domstols behörighet att pröva anspråk, som den enskilde riktar mot en offentlig anstalt[94]. När den enskildes anspråk röra förpliktelser för anstalten av den art, att de enligt privaträttens regler skulle kunna åvila även en enskild företagare i förhållande till dennes kunder, bör domstol i princip anses kompetent att pröva dylika anspråk. I sådana fall däremot, där en offentlig anstalt genom administrativa föreskrifter[95] ålagts särskilda förpliktelser, vilka till sin art skilja sig från de i motsvarande privaträttsliga förhållanden vanliga, kan domstols prövningsrätt ej utan vidare anses som självklar. Det kan tänkas, att anstaltens förpliktelser här försetts med garantier av annan art, vilka betraktats som tillräckliga (besvärsmöjlighet, ämbetsansvar etc.).

Även om ett anstaltsorgan vid beviljande av avgiftsnedsättning eller understöd är skyldigt att följa bestämda, i administrativ väg utfärdade regler och alltså ej äger någon fri beslutanderätt, behöver sålunda härav ej följa, att domstol är behörig att pröva den enskildes anspråk på dylika förmåner; anstaltens förpliktelser sakna nämligen här privaträttslig motsvarighet. Detsamma torde gälla i fråga om vissa anstalters plikt att på likformiga villkor prestera till envar, som önskar anlita deras tjänster. Denna utpräglat offentligrättsliga förpliktelse är i allmänhet försedd med tillräckliga garantier av annan art, främst anstaltspersonalens straffrättsliga och disciplinära ansvar, risken för indragning av tillstånd eller statsbidrag till anstaltens verksamhet, möjligheten till administrativa framställningar och besvär etc. Då anstalten i dessa fall ålagts en särskild plikt, som saknar motsvarighet i privaträttsliga förhållanden, och som redan

---

[94] Jfr *Herlitz* i FT 1947 s. 306 ff.

[95] Särskilda förpliktelser av offentligrättslig typ, som ålagts genom allmän lag, torde däremot kunna göras gällande inför domstol. Jfr betr. stads skyldighet att upplåta gata å ena sidan NJA 1891:222 och å andra sidan de ovan s. 73 not 21, 2 st., anförda rättsfallen.

från början försetts med särskilda garantier, bör en eventuell bristande behörighet för domstol att direkt ålägga anstalten att fullgöra denna förpliktelse ej betraktas som en särskild inskränkning i domstolens kompetens; tvärtom skulle domstols behörighet i dylika fall innebära en utvidgning av den kompetens, som eljest tillkommer den. I den mån ett åsidosättande av anstaltens ifrågavarande prestationsplikt enligt särskilda stadganden eller i rättspraxis antagna principer medför skadeståndsansvar eller plikt att återbära obehörigen uppburna avgifter, bör däremot anstaltens betalningsskyldighet kunna göras gällande genom domstolstalan, då dess fullgörande eljest skulle sakna betryggande garantier.

I motsats till en anstalts plikt att prestera till envar, som begär dess tjänster, bör dess prestationsplikt efter nyttjandets början i princip kunna göras gällande inför domstol genom direkt fullgörelsetalan, även om en dylik talan ofta av praktiska skäl måste anses utesluten. I fråga om vissa anstalter, vilkas prestationer äro av övervägande personlig art, särskilt undervisningsanstalter och sjukvårdsinrättningar, kan det emellertid ifrågasättas, om domstol verkligen äger ålägga anstalten att återupptaga en utan fog avbruten prestation i förhållande till en viss nyttjare. Rättspraxis lämnar ingen ledning för bedömande av denna fråga, liksom ej heller av frågan om den enskildes möjlighet att kräva skadestånd för kostnader eller olägenheter till följd av obefogade prestationsavbrott från dessa anstalters sida. Rättsläget torde emellertid vara lika oklart i motsvarande privaträttsliga förhållanden. Såsom skäl mot möjligheten i dessa fall av en direkt fullgörelsedom, vilkens effektivitet skulle kunna garanteras endast genom vitesföreläggande[96], torde blott kunna

---

[96] Anmärkas må, att vitesföreläggande mot en statlig anstalt knappast torde kunna ifrågakomma, eftersom utdömt vite skall tillfalla staten själv; enda garantien för domens fullgörande blir då här anstaltspersonalens ämbetsansvar.

anföras den personliga karaktären av dessa anstalters verksamhet; någon anledning att antaga en offentligrättsligt grundad processuell immunitet för undervisningsanstalter och sjukvårdsinrättningar synes ej föreligga.

Även om de allmänna förutsättningar för domstols kompetens, vilka ovan antytts, föreligga, kan domstols behörighet vara utesluten genom särskilda stadganden, som i stället förlägga prövningen av nyttjarens anspråk mot anstalten till besvärsmyndigheter eller skiljenämnder[97]. Ett stadgande, som enbart förlägger beslutanderätten till vederbörande anstaltsstyrelse, torde ej vara tillräckligt för att utesluta domstols kompetens[98]. Att sådana frågor, som höra under skiljenämnds prövning, ej må upptagas av allmän domstol, är oomtvistligt; domstol äger till följd härav ej pröva ersättningsanspråk och vissa slags återbäringsanspråk mot järnväg[99]. Vad beträffar frågor, som kunna upptagas av besvärsmyndighet, märkes till en början, att en allmän besvärsregel ej torde vara tillfyllest för att utesluta domstols kompetens, utan besvärsvägen bör uttryckligen vara anvisad beträffande den grupp av frågor, som skall kunna anses vara undandra-

---

[97] Se RB 10:17:1, jämförd med gamla RB 10:26.

[98] *Herlitz* har i Grunddrag s. 101 f. samt i FT 1947 s. 321 hävdat, att kompetensbestämmelser, som anförtro beslutanderätten i offentligrättsliga frågor åt ett förvaltningsorgan, jämlikt gamla RB 10:26 utesluta allmän domstols behörighet, om det administrativa avgörandet är avsett att vara allsidigt, objektivt och slutgiltigt, även om förvaltningsorganet ej intager ställningen av administrativ domstol. *Jägerskiöld* har däremot i Tre utlåtanden s. 33 ff. samt i FT 1948 s. 204 ff. gjort gällande, att allmän domstol äger pröva alla rättsanspråk, som ej anförtrotts åt administrativ domstols avgörande.

Det måste anses synnerligen betänkligt att låta en offentlig anstalts organ i frågor, som eljest skulle tillhöra domstols prövning, fälla slutliga avgöranden rörande anstaltens egna förpliktelser mot sina nyttjare. Någon anledning att giva förefintliga kompetensbestämmelser en dylik tolkning torde ej heller föreligga; jfr ovan s. 363 f.

[99] Jfr ovan s. 385.

gen domstols prövningsrätt[100]. Vidare bör krävas, att besvärsförfarandet erbjuder tillräckliga rättssäkerhetsgarantier för den enskilde. På grund av särskilda besvärsbestämmelser bör domstols kompetens sålunda anses utesluten i fråga om sådana återbäringsanspråk mot statens järnvägar, som i sista hand prövas av regeringsrätten[101], i fråga om anspråk på utfående av ersättningsbelopp på grund av frivillig olycksfallsförsäkring[102], samt, om man antager att den enskilde eljest skulle ägt föra fullgörelsetalan mot undervisningsanstalter, i stor utsträckning även i fråga om lärjunges anspråk på att trots relegation få kvarstanna vid dylik anstalt[103].

I de fall, där allmän domstol äger upptaga den enskildes talan mot anstalten till prövning, uppkommer stundom frågan, i vilken utsträckning domstolen äger i prejudiciell väg pröva det befogade i av anstalten vidtagna åtgärder. Detta spörsmål kan bliva aktuellt dels, när anstalten har vägrat att prestera eller uppställt otillåtna villkor för sin prestation och nyttjaren på grund härav för talan om skadestånd eller återbäring av erlagda avgifter, och dels, när anstalten avbrutit sin prestation eller vidtagit tvångsåtgärder mot nyttjaren med anledning av dennes förmenta pliktförsummelser

---

[100] Jfr ovan s. 371 f.

[101] Jfr ovan not 35. — Anmärkningsvärt är, att TrSt § 93 anvisar besvärsvägen betr. anspråk mot statens järnvägar på restitution av egentliga befordringsavgifter men hänvisar frågor om andra, mindre viktiga avgifter till skiljenämnd. Besvärsvägen har här tydligen betraktats som åtminstone likvärdig med skiljemannaförfarandet. Då besvären här avgöras av regeringsrätten, torde några invändningar ur rättssäkerhetssynpunkt ej med fog kunna riktas mot förfarandet.

[102] Jfr ovan not 36. — Vad beträffar frivillig statlig pensionsförsäkring märkes, att pensionsstyrelsens beslut endast i begränsad utsträckning äro överklagbara, och att besvären prövas av KMt i statsrådet. Det är därför tvivelaktigt, om besvärsförfarandet här bör anses så betryggande ur rättssäkerhetssynpunkt, att domstols kompetens kan antagas vara utesluten.

[103] Jfr ovan s. 342 not 79.

och nyttjaren sedermera gör gällande anspråk på återupptagande av prestationen eller skadestånd på grund av prestationsavbrottet eller tvångsåtgärden.

Det måste utan tvivel antagas, att domstolen i dylika fall är oförhindrad att pröva, om ifrågavarande åtgärder stå i överensstämmelse med de regler, som anstalten kan åberopa till stöd för desamma[104]. Ej ens om anstaltens åtgärd kunnat överklagas och eventuella besvär blivit avgjorda av högre myndighet, torde domstols prövningsrätt vara inskränkt[105].

Det kan emellertid ifrågasättas, om icke domstols prövningsrätt bör sträcka sig ett steg längre och avse även frågan, om de regler, som anstalten kan åberopa till stöd för sin åtgärd, kunna godtagas. Denna fråga är av särskild betydelse beträffande kommunala anstalters reglementen och taxor, vilka kunna innehålla regler, som ej skulle ha godtagits av vederbörande besvärsmyndighet, om de dragits under dennas prövning. Ett reglemente för ett kommunalt elektricitets-, gas- eller vattenledningsverk kan sålunda tänkas stadga såsom villkor för leverans, att nytillträdande abonnent skall betala sin företrädares resterande avgifter. Frågan, om domstol är skyldig att godtaga ett dylikt villkor, när abonnenten för talan mot anstalten om skadestånd för prestationsavbrott eller återbäring av avgifter, som han nödgats erlägga, har ännu ej besvarats i svensk rättspraxis[106].

---

[104] Jfr ang. omfattningen av domstols prövningsrätt i mål mot anstaltstjänstemän om ansvar eller skadestånd nedan s. 423 ff.

[105] Se t. ex. det ovan s. 133 not 38 anförda rättsfallet NJA 1929: 128, där domstol självständigt prövade frågan om kommuns skadeståndsansvar för avbrott av elektricitetsleverans, trots att beslutet om avbrottet upphävts av regeringsrätten.

[106] Jfr NJA 1938:51 samt, betr. dansk och norsk praxis, de ovan s. 263 not 93 anförda rättsfallen, av vilka framgår, att de danska domstolarna ej godtagit som otillåtliga betraktade reglementsvillkor; jfr även UfR 1929:452 H (ovan s. 136 not 43).

Ett exempel på att svensk domstol i samband med prövning av den enskildes återbäringsanspråk har åsidosatt ett kommunalt beslut, erbjuder däremot rättsfallet NJA 1923:299 (ovan s. 134 not

Det bör dock ej anses uteslutet, att domstol äger åsidosätta dylika villkor. Frågan om domstols prövningsrätt bör här besvaras på samma sätt som spörsmålet om domstols behörighet att åsidosätta kommunala avgiftsbeslut i samband med prövningen av anstaltens avgiftsanspråk mot den enskilde, vilket kommer att upptagas till behandling i det följande[107].

2 §. ANSTALTENS MÖJLIGHETER ATT TILLGRIPA ELLER PÅKALLA RÄTTSLIGA ÅTGÄRDER I FÖRHÅLLANDE TILL NYTTJAREN.

Om en offentlig anstalts nyttjare försummar att fullgöra sina förpliktelser i förhållande till anstalten, har denna möjlighet att på olika vägar antingen framtvinga ett fullgörande av nyttjarens förpliktelser eller göra gällande rättsliga påföljder av densammes försummelser. Anstalten kan härvid antingen tillgripa egna åtgärder mot nyttjaren eller anlita domstolar eller myndigheter.

A. ANSTALTENS EGNA ÅTGÄRDER.

Offentliga anstalter kunna vara utrustade med maktmedel gentemot nyttjarna, vilkas användning i viss utsträckning gör det överflödigt för anstalten att anlita domstolar och

---

40). Spårvägsstyrelses beslut om viss avgiftshöjning fränkändes här verkan, då styrelsen enligt spårvägens av länsstyrelsen fastställda ordningsstadga ej var behörig att besluta om avgifter. Styrelsens beslut var utan tvivel överklagbart (jfr ovan not 30) och skulle säkerligen ha undanröjts av besvärsmyndighet såsom överskridande styrelsens befogenhet.

[107] Se nedan s. 407 ff.

myndigheter, och genom vilka anstalten kan på nyttjaren övervältra initiativet till en prövning av uppkommande tvister inför dylika instanser. Dessa maktmedel kunna indelas i tvenne grupper. Till den ena gruppen höra sådana åtgärder, som kunna tillgripas även i rättsförhållandet mellan enskilda parter, och som ej innebära något ingrepp i nyttjarens personliga integritet eller något sådant ingrepp i hans förmögenhetsrättsliga ställning, som skulle kunna betecknas som självtäkt; bland dylika åtgärder märkas främst innehållande av anstaltens prestation eller av nyttjaren tillhörande objekt samt kvittning och pantrealisation. Till den andra gruppen höra sådana åtgärder, som enligt allmänna rättsregler skulle ha varit straffbara men som enligt särskilda stadganden äro tillåtna för vissa offentliga anstalters personal; hit höra sålunda dels tvång för avlägsnande eller omhändertagande av nyttjarens person, dels aga och i viss mån övriga disciplinära åtgärder mot lärjungar vid undervisningsanstalter.

Dessa maktmedel kunna betecknas som rättsliga åtgärder i den mån deras användning är underkastad bestämda regler. Faran för missbruk från anstaltens sida uppväges dels därav, att deras användande i regel äger rum under ämbetsansvar eller liknande garantier, dels ock därav, att nyttjaren i allmänhet har möjlighet att vinna rättelse eller påkalla reaktioner mot ett eventuellt missbruk inför domstol eller i administrativ väg. Intill dess nyttjaren påkallar en rättslig omprövning av anstaltens åtgärder, innebära dessa ett provisoriskt avgörande av uppkommande tvistefrågor.

1. Innehållande av anstaltens prestation m. m.

Om telefon-, elektricitets-, gas- eller vattenabonnent underlåter att i rätt tid erlägga avgift eller eljest åsidosätter sina förpliktelser mot vederbörande anstalt, äger denna, som tidigare framhållits, avbryta sin prestation till abonnenten[1].

[1] Se ovan s. 301 f. och 326.

Prestationsavbrottet innebär dels ett medel att i det särskilda fallet förmå nyttjaren att fullgöra sina förpliktelser mot anstalten och dels en påföljd av nyttjarens pliktförsummelser, som genom sin blotta möjlighet understödjer efterföljden i allmänhet av reglerna om nyttjarens förpliktelser. Detta anstaltens maktmedel har icke någon specifikt offentligrättslig karaktär utan har sin motsvarighet även vid rent privata företag. Anstaltens åtgärd att avbryta sin prestation innebär strängt taget ej annat än en ren passivitet[2]. Nyttjaren äger därför ej påkalla handräckning av exekutionsmyndighet för hävande av prestationsavbrottet; ej heller kan vederbörande anstaltstjänsteman ådömas ansvar eller skadestånd för självtäkt[3]. Ur denna synpunkt erfordras således intet särskilt rättsligt stöd för anstaltens befogenhet att avbryta sin prestation. Nyttjaren har emellertid andra möjligheter att på rättslig väg bemöta anstaltens prestationsavbrott; han kan nämligen föra domstolstalan mot anstalten med yrkande om fullgörelse av dennas prestation, skadestånd på grund av prestationsavbrottet eller återbäring av avgifter, vilkas erläggande anstalten framtvingat genom avbrottet. För att bemöta dessa anspråk från nyttjaren måste anstalten kunna åberopa särskilda regler, som befria den från prestationsplikt vid vissa försummelser från nyttjarens sida.

Även avstängning av nyttjare vid undervisningsanstalter, bibliotek, sjukvårdsinrättningar och barmhärtighetsinrättningar[4] innebär i och för sig intet annat än en ren passivitet från anstaltens sida. Här är emellertid att märka, dels att svårigheter kunna uppstå att göra avstängningen effektiv, om nyttjaren vägrar att avlägsna sig från anstaltens om-

---

[2] Detta gäller dock endast, om avstängningen kan verkställas utan att åtgärder vidtagas med installationer inom nyttjarens fastighet eller bostad. I annat fall måste anstalten vända sig till domstol och exekutiv myndighet för att kunna framtvinga en avstängning. Jfr ovan s. 301 not 228 samt UfR 1939:652.

[3] Se de ovan s. 387 not 88 anförda rättsfallen.

[4] Se ovan s. 326 f. och 341.

råde[5], och dels att avstängning från undervisningsanstalter, i den mån den har karaktären av disciplinstraff, ej endast innebär ett avbrytande av anstaltens prestation i förhållande till lärjungen utan även ett mot denne riktat moraliskt klander[6]. Nyttjaren äger här i vissa fall besvära sig över anstaltens avstängningsbeslut; osäkert är däremot, i vilken utsträckning han äger föra domstolstalan mot anstalten om fullgörelse av dess prestation eller om skadestånd på grund av prestationsavbrottet.

Prestationsavbrott såsom påföljd av nyttjarens pliktförsummelser förekommer vidare vid vissa kommunikationsanstalter, t. ex. vid försök att få otillåtna försändelser befordrade[7] eller vid missbruk av postgirokonto[8]. Beträffande prestationsavbrott vid personbefordran, vilket förutsätter nyttjarens avlägsnande från vederbörande kommunikationsmedel, hänvisas till den följande framställningen[9].

Andra åtgärder från anstaltens sida utan utpräglat offentligrättslig karaktär äro innehållande av nyttjaren tillhörande föremål såsom medel att framtvinga avgiftsbetalning[10] samt försäljning av dylika föremål respektive kvittning mot nyttjarens anspråk på redovisning av penningar såsom medel att realisera anstaltens avgifts- eller skadeståndsanspråk[11]. Särskilt stöd för dylika åtgärder erfordras för att anstalten skall kunna bemöta nyttjarens utlämnings- eller redovisningsanspråk inför domstol[12].

---

[5] Jfr ovan s. 332.

Vid barmhärtighetsinrättningar kan vräkningsförfarande bliva nödvändigt för avlägsnande av nyttjaren; jfr det ovan s. 320 not 292 anförda rättsfallet NJA 1945:51.

[6] Jfr ovan s. 348 f.

[7] Se ovan s. 122 not 13.

[8] PostgiroF 13 §; PostSt § 126:6, 2 st.

[9] Se nedan s. 400 f.

[10] Se ovan s. 264 f.

[11] Se ovan s. 303 och s. 353 f.

[12] Beträffande försäljning av nyttjaren tillhörig egendom torde

De åtgärder från anstaltens sida, som hittills behandlats, sakna utpräglat offentligrättslig karaktär och kunna förekomma även i förhållandet mellan enskilda parter; deras tillåtlighet kräver intet stöd i allmän författning utan kan grundas på avtal. Detta är däremot ej fallet med de särskilda tvångsbefogenheter, som undantagsvis kunna tillkomma offentliga anstalters personal, såsom järnvägspersonals befogenhet att med våld avlägsna störande personer från järnvägs område[13] eller den aganderätt, som tillkommer lärarepersonalen vid vissa undervisningsanstalter[14]. Dessa tvångsbefogenheter utgöra undantag från de allmänna straffrättsliga reglerna till skydd för den personliga integriteten; som sådana innebära de dels, att anstaltspersonalen inom vissa gränser går fri från ansvar för misshandel eller brott mot annans frihet, och dels att den enskilde saknar nödvärnsrätt mot anstaltspersonalen. Tvångsbefogenheterna äro grundade på bestämmelser i allmänna författningar; att stödja dem på ett fingerat avtal mellan anstalten och den enskilde är knappast möjligt, då ett dylikt avtal icke gärna kan ha någon annan innebörd än ett straffrättsligt samtycke, som när som helst kan återkallas.

Av principiellt samma innebörd som dessa tvångsbefogenheter är befogenheten för undervisningsanstalter och deras personal att i form av olika disciplinära åtgärder avgiva nedsättande omdömen om sina lärjungar[15]. Dessa åtgärder skulle enligt allmänna straffrättsliga regler ha varit straffbara såsom innebärande ärekränkning men äro tillåtna på grund av särskilda stadganden i allmänna författningar.

---

stöd i uttryckliga regler erfordras även för att vederbörande tjänsteman skall gå fri från ansvar för förskingring eller olovligt förfogande.

[13] Se ovan s. 330.

[14] Se ovan s. 338 ff.

[15] Se ovan s. 337.

Bland tvångsbefogenheter, grundade på särskilda författningsbestämmelser, må även nämnas postverkets befogenhet att förstöra vissa otillåtna försändelser, som avlämnats till befordran[16]. Något tyst godkännande från avsändarens sida av postverkets befogenhet att förstöra försändelsen kan knappast antagas i hithörande fall.

B. ANLITANDE AV DOMSTOLAR ELLER MYNDIGHETER.

I den mån en anstalt ej har möjlighet att tillgripa egna åtgärder vid nyttjarens pliktförsummelser, eller i den mån dessa åtgärder icke visa sig verksamma, måste den vända sig till domstolar eller myndigheter för att göra sina anspråk mot nyttjaren gällande. I allmänhet står härvid endast domstolsvägen öppen för anstalten. I några fall kan anstalten emellertid vända sig till administrativa eller exekutiva myndigheter.

1. Anlitande av administrativa myndigheter.

De offentliga anstalternas möjligheter att med egen personal tillgripa tvångsåtgärder mot den enskilde äro, som ovan nämnts, tämligen begränsade. När det gäller att avlägsna en nyttjare eller annan person från anstaltens område, måste i regel polismyndighets bistånd anlitas. Rätt till dylik handräckning finnes i allmänhet stadgad beträffande avvisning av spårvägs- eller omnibuspassagerare, som ej erlagt stadgad avgift, eller som brutit mot gällande ordningsföreskrifter, och som vägrar att avlägsna sig efter tillsägelse[17]. Även eljest torde offentliga anstalter äga anlita polishjälp, när det gäller att avlägsna personer, som uppträda störande; huruvida detsamma är fallet beträffande personer,

---

[16] Se ovan s. 122 not 14.
[17] Se ovan s. 302, 330.

som utan att uppträda störande vägra att avlägsna sig från anstaltens område, är mera tvivelaktigt[18].

Städernas droskreglementen stadga i allmänhet, att droskförare, om passagerare vägrar att betala drosklegan, äger för utbekommande av sin rätt därom göra anmälan hos polismyndighet; dessa stadganden torde dock knappast innebära någon befogenhet för polismyndigheten att utdöma ogulden drosklega[19].

Vid vissa fall av försummad nyttjandeplikt kunna tvångsåtgärder från offentliga myndigheters sida påkallas. För hämtning av skolpliktiga barn till skolan må sålunda handräckning av polismyndighet anlitas; vid upprepade försummelser äger länsstyrelse förelägga och utdöma vite[20]. Vidare äger hälsovårdsnämnd vid vite förelägga fastighetsägare att ansluta sin fastighet till kommunens vattenlednings- eller avloppsnät[21].

I vissa fall kan den administrativa besvärsvägen anlitas såsom en ersättning för domstolsvägen, nämligen när anstaltens nyttjare är en statlig myndighet. Om anstalten själv drives av annat subjekt än staten, kan den göra gällande exempelvis sina avgiftsanspråk antingen inför allmän domstol[22] eller genom att anföra besvär över myndighetens be-

[18] Jfr ovan s. 331 f.

[19] Se t. ex. SthlmDroskRegl 50 §; GbgDroskRegl § 37; MlmDroskRegl § 50.

Mål om ogulden drosklega avdömdes tidigare i vissa städer av polisdomstolarna (se den numera upphävda ÖÄInstr 27/11 1942 nr 919, 38 § 1 mom. 5 st.; jfr även UfR 1876:509) men tillhöra numera de allmänna domstolarnas prövning (jfr RP 25 §). Jfr även ovan s. 366 not 22.

Ej heller den ovan s. 284 omnämnda befogenheten för polismyndighet att fastställa drosklegans storlek, när taxametern råkat ur funktion, torde innebära någon befogenhet att göra ett exigibelt betalningsåläggande.

[20] Se ovan s. 142 f.

[21] Se ovan s. 143.

[22] Se t. ex. NJA 1879:157, 1902:384 (enskild järnväg mot kronan). — Enligt MilJvRegl 59 mom. skola dock frågor om ersättning

slut att vägra utbetalning av avgiften[23]. Om anstalten däremot är statlig, torde endast den administrativa vägen stå öppen[24].

2. Direkt anlitande av exekutiva myndigheter.

I allmänhet kunna en offentlig anstalts betalningsanspråk mot nyttjare göras gällande endast i domstolsväg. I några undantagsfall kan emellertid indrivning ske genom utmätning utan föregående dom eller utslag.

Enligt särskilt stadgande i utsökningslagen kan utmätning ske för fordran på grund av inrop vid offentlig lösöreauktion utan annan exekutionstitel än auktionsprotokollet, om gäldenären vid utmätningstillfället utan jäv erkänner skulden; detta gäller emellertid oberoende av om auktionen förrättats av ett offentligt (kommunalt) auktionsverk eller av en privat auktionsförrättare[25].

Riksförsäkringsanstalten äger bestämma, att avgift för frivillig statlig olycksfallsförsäkring skall uppbäras på sätt, som stadgas i uppbördsförordningen, vilket innebär, att utmätning utan föregående dom eller utslag i sista hand kan tillgripas[26].

---

för skada, som vid militärtransport vållats å järnvägs tillhörigheter, där ej enighet kan uppnås mellan järnvägen och vederbörande militära myndighet, hänskjutas till KMts avgörande.

[23] Se t. ex. RÅ 1916:107, 1916 L 219 (enskild järnväg mot kronan), 1921 Fö 269 (kommunalt sjukhus mot kronan). — Besvärsmyndighetens utslag torde ej kunna betraktas som bindande vid en senare rättegång mellan anstalten och kronan.

[24] Postverkets anspråk på ersättning för tjänsteförsändelser och statens järnvägars anspråk på ersättning för militärtransporter eller för i samband därmed vållade skador (jfr MilJvRegl 59 mom.) torde sålunda kunna göras gällande endast i administrativ väg.

Möjlighet finnes här även, så vitt gäller avgiftsanspråk, att den nyttjande myndigheten överklagar anstaltens debiteringsbeslut; jfr ovan s. 379 not 65.

[25] UL 55, 56 §§.

[26] KF 31/3 1922 (nr 130) ang. uppbörd av avgifter för försäk-

Härmed torde de fall vara angivna, i vilka offentliga anstalter åtnjuta särskilda exekutionsförmåner[27]. Någon allmän princip, enligt vilken avgifter till offentliga anstalter i egenskap av "allmänna avgifter" skulle kunna indrivas på samma sätt som skatter, kan icke åberopas; endast med stöd av uttrycklig föreskrift får dylik indrivning äga rum[28]. Särskilt må framhållas, att avgifter till kommunala anstalter

---

ringar i riksförsäkringsanstalten jämlikt lagen om försäkring för olycksfall i arbete, § 7; uppbördsförordning 31/12 1945 (nr 896), 1 och 69 §§.

Någon indrivning av avgifter till den frivilliga statliga pensionsförsäkringen ifrågakommer ej, då försäkringstagaren här själv helt avgör beloppet av och tidpunkten för sina inbetalningar.

[27] I RiksbRegl § 12 förklaras, under åberopande av ett kungl. plakat 18/4 1681, att riksbankens huvud- och avdelningskontor äga av samtliga exekutionsmyndigheter "skyndsamligen erhålla laga handräckning i alla de utsökningsmål, som av huvud- och avdelningskontorens utlåningar härröra". Nämnda plakat (*Stiernman*, Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar etc. angående Sweriges rikes commerce, politie och oeconomie uti gemen, del IV, Sthlm 1760, s. 341; jfr även *Backman*, Ny lag-samling, h. 4, Örebro 1847, s. 264) innehåller emellertid endast en befallning till domstolar och exekutionsmyndigheter att, när de anlitas av riksbanken, ordentligt fullgöra sina ämbetsåligganden, varför stadgandet ej kan anses grunda några särskilda exekutionsförmåner för riksbanken.

[28] Stadgandet i UP 14 § 2 st. om utmätning utan dom eller utslag för "allmänna avgifter" förutsätter, att särskilda föreskrifter härom utfärdats.

Enligt uppbördsförordningen 1 § 2 st. äger KMt föreskriva, att även andra avgifter än de, som omnämnas i paragrafens första stycke, må uppbäras i samband med skatteuppbörden. Någon sådan föreskrift torde emellertid ej ha meddelats i fråga om avgifter till offentliga anstalter.

I vissa andra länder synas särskilda föreskrifter om direkt utmätning för offentliga anstalters fordringar mot deras nyttjare vara vanligare än i Sverige. Enligt den norska postloven 8/6 1928 nr 2, § 1, 2 st., kunna sålunda oguldna postavgifter utmätas direkt hos avsändaren, och enligt den danska Statsbaneloven 27/6 1946 nr 336, § 70:2, kan direkt utmätning i vissa fall ske av ersättning för skadegörelse å järnvägens egendom.

icke kunna indrivas på samma sätt som kommunala utskylder; om en kommun, såsom i vissa fall har förekommit[29], låter uppföra dylika avgifter på kommunalskattesedlarna, bör detta ej i och för sig medföra, att avgifterna kunna utmätas utan föregående dom eller utslag.

3. Domstolstalan.

Domstol är i princip behörig att pröva alla anspråk av offentliga anstalter mot deras nyttjare av den art, att en bifallande dom kan verkställas med vanliga, direkta exekutionsmedel, d. v. s. främst betalningsanspråk (särskilt avgifts- och skadeståndsanspråk) samt anspråk på återlämnande av anstalten tillhörig egendom (t. ex. från bibliotek utlånade böcker). Anstalten är också i allmänhet hänvisad att göra sina anspråk av denna art gällande i rättegångsväg[30], i den mån den ej förmår framtvinga ett fullgörande av nyttjarens förpliktelser genom de egna maktmedel, som tidigare omnämnts, eller undantagsvis direkt äger anlita exekutiv myndighet.

Anstaltens övriga anspråk mot nyttjaren torde icke kunna framställas direkt inför domstol; en annan sak är, att frågan, om nyttjaren uppfyllt sina förpliktelser mot anstalten, indirekt kan komma under domstols prövning i samband med dennas direkt framställda betalnings- eller återlämningsanspråk. Detta beror ej på att dessa övriga anspråk genom några särskilda stadganden undantagits från domstols kompetensområde, utan på att reglerna om dem från början försetts med garantier, som göra en direkt domstolsprövning överflödig. De flesta av nyttjarens hithörande förpliktelser äro av den art, att ett framtvingande av deras uppfyllelse

---

[29] Se t. ex. RÅ 1933 S 320 (vattenavgifter), 1944 S 444 (avloppsavgifter).

[30] Beträffande avgiftsanspråk torde i allmänhet i första hand det enklare förfarandet med betalningsföreläggande enligt lagsökningslagen 20/12 1946 anlitas.

redan av praktiska skäl framstår som omöjligt eller meningslöst; i stället garanteras deras fullgörande indirekt genom rättsliga påföljder av olika art: prestationsavbrott, tvångsåtgärder, straff, disciplinstraff, skadeståndsansvar etc. Endast beträffande den enskildes nyttjandeplikt torde ett framtvingande genom vitesföreläggande eller på annat sätt ha någon funktion att fylla; reglerna om nyttjandeplikt, vilka ålägga den enskilde förpliktelser av en art, som ej enligt allmänna rättsprinciper skulle ha åvilat honom, ha emellertid från början lagt användningen av dylika tvångsmedel i händerna på administrativa myndigheter[31] och kunna därför ej sägas ha på något sätt inskränkt de allmänna domstolarnas kompetens.

Om sålunda besvarandet av frågan, vilka slags anspråk anstalten äger framställa direkt inför domstol gentemot den enskilde, ej erbjuder några större svårigheter, kunna däremot vissa problem uppkomma beträffande den närmare omfattningen av domstols behörighet att pröva anstaltens anspråk.

Vissa stadganden synas ha den innebörden, att anstalten skulle äga att ensidigt, efter mer eller mindre fritt skön, bestämma omfånget av nyttjarens förpliktelser; dylika regler förekomma sålunda i fråga om elektricitets-, gas- eller vattenabonnents avgiftsplikt, när mätare råkat ur funktion[32], samt i fråga om nyttjares skadeståndsplikt mot järnvägar och bibliotek[33]. En sådan ensidig bestämmanderätt för anstalten skulle emellertid innebära ett alltför kraftigt avsteg från allmänna rättsprinciper, för att man skulle kunna frånkänna domstol behörighet att fritt pröva anstaltens anspråk, utan att möjlighet funnes till betryggande ompröv-

---

[31] Ett undantag utgör TrFörsL 25 §, enligt vilken domstol i mål om ansvar för försummad trafikförsäkringsplikt ex officio äger förelägga svaranden vid vite att fullgöra sin försäkringsplikt.

[32] Se ovan s. 284.

[33] Se ovan s. 349 f. och 354 f. — Jfr även betr. "plikt" vid bibliotek ovan s. 281 not 165.

ning av dessa på annan väg, t. ex. genom att besvärsväg eller skiljemannaförfarande uttryckligen anvisats beträffande dylika frågor. Då så i regel ej skett, kunna dessa stadganden på sin höjd tillerkännas den innebörden, att den ensidiga uppskattning, som ligger till grund för anstaltens avgifts- eller skadeståndsanspråk, i första hand bör godtagas av domstolen, men att det är nyttjaren obetaget att föra motbevisning rörande de omständigheter, som äro avgörande för omfattningen av hans förpliktelser. Endast om den skönsmässiga uppskattningen överlämnats åt opartiska värderingsmän[34], torde domstol vara bunden av dess resultat, såvida detta ej är uppenbart orimligt.

Det kan vidare ifrågasättas, om icke domstols prövningsrätt bör vara begränsad i sådana fall, där anstaltens anspråk grunda sig på beslut, som blivit eller kunnat bliva föremål för besvärsmyndighets prövning. Att den enskilde i viss utsträckning har möjlighet att besvära sig över en anstalts beslut rörande avgiftsdebitering, har tidigare framhållits[35]; då emellertid besvärsvägen aldrig är uttryckligen föreskriven för dylika fall, torde domstol vara oförhindrad att fritt pröva anstaltens anspråk, oavsett om debiteringsbeslutet överklagats eller ej. När det gäller beslut av annan art, torde en konflikt mellan domstols och besvärsmyndighets prövningsrätt kunna uppkomma endast i fråga om kommunala avgiftsbeslut. Domstolen har här i främsta rummet att pröva, om de av kommunen beslutade avgiftsreglerna i egenskap av avtalsvillkor eller eljest äro tillämpliga i förhållande till den enskilde, en fråga, som besvärsmyndigheten i princip ej har att gå in på[36]. Däremot förutsätter en konsekvent fördelning av prövningsbefogenheten mellan domstolar och besvärsmyndigheter, att domstol ej åsidosätter kommunens

---

[34] Se ovan s. 387. — Jfr även ang. bestämmande av drosklega genom polismyndighet ovan s. 284 not 175.

[35] Ovan s. 379 och 382 f.

[36] Se ovan s. 381 f.

avgiftsbeslut av grunder, som besvärsmyndighet har att pröva. Ett lagakraftvunnet avgiftsbeslut bör sålunda i princip respekteras av allmän domstol, även om det skulle ha kunnat upphävas av besvärsmyndighet såsom stridande mot den kommunala likställighetsprincipen eller av annan anledning; ett undanröjt beslut bör å andra sidan åsidosättas av domstolen, varvid dock märkes, att beslutets upphävande ej i och för sig torde inverka på tidigare ingångna avtal. Ett viktigt avsteg från denna princip har emellertid gjorts därigenom, att de allmänna domstolarna åsidosatt beslut om kommunala avloppsavgifter på den grund, att avloppsväsendet vore en obligatorisk kommunal angelägenhet, vars ombesörjande borde bekostas med skattemedel; först senare har regeringsrätten börjat undanröja dylika beslut på samma grund[37]. Detta avsteg torde dock ej böra tolkas så, att domstolarna tillerkänt sig en prövningsrätt av samma omfång som besvärsmyndigheternas; det bör sålunda i allmänhet ej tillkomma domstol att pröva, om ett kommunalt avgiftsbeslut fyller rimliga krav på likställighet mellan olika kategorier av anstaltsnyttjare. Endast i klara och uppenbara fall, särskilt när regeringsrätten otvetydigt har förklarat en avgiftsregel av viss typ för otillåtlig[38], bör allmän domstol kunna anses behörig att åsidosätta ett lagakraftvunnet kommunalt avgiftsbeslut. Om domstolarna tillerkänna sig en på detta sätt begränsad prövningsrätt, behöva riskerna för utvecklandet av en inbördes motstridande praxis hos domstolarna och hos besvärsmyndigheterna ej bliva så stora. Tvärtom kunna domstolarna bidraga till att genomföra de av regeringsrätten klart hävdade rättsprinciperna även i sådana fall, där ett avgiftsbeslut, som strider mot dessa principer, har undgått att bliva överklagat[39]. Mot domstolarnas pröv-

[37] Se ovan s. 75 not 35.

[38] Se t. ex. RÅ 1923:28 (ang. fastighetsägares ansvar för hyresgästers elektricitetsavgifter), 1930:31 (ang. ny abonnents ansvar för förre abonnentens avgifter).

[39] Här må framhållas, att ett lagakraftvunnet kommunalt beslut

ningsrätt i dylika fall torde endast kunna invändas, att den skulle strida mot den för den kommunala självstyrelsen grundläggande principen, att kommunala beslut skola bliva bestående, såvida de ej i det särskilda fallet överklagas; häremot kan emellertid anföras, att en prövningsrätt för domstolarna skulle utgöra ett med hänsyn till den enskildes rättssäkerhet värdefullt komplement till besvärsmyndigheternas prövningsrätt, samt att nämnda princip, som ovan framhållits, redan på en punkt har blivit genombruten.

3 §. ÖVRIGA RÄTTSLIGA GARANTIER FÖR EFTERFÖLJDEN AV REGLERNA OM ANSTALTENS FÖRPLIKTELSER.

Efterföljden av reglerna om anstaltens förpliktelser garanteras ej endast genom de rättsliga åtgärder, som den enskilde har möjlighet att påkalla i förhållande till anstalten, utan även på annat sätt, framför allt genom olika rättsliga påföljder, som kunna drabba anstaltens huvudman (förlust av tillstånd eller statsbidrag) eller dess tjänstemän (straffrättsligt eller disciplinärt ansvar, skadeståndsansvar). Av dessa påföljder kan visserligen tjänstemännens skadeståndsansvar göras gällande av den enskilde, men ej i förhållande

i sak, om än ej formellt, kan komma att upprivas även i administrativ väg. Om en kommun, sedan ett beslut i en avgiftsfråga vunnit laga kraft, upptager samma fråga till förnyad prövning, kan det nya beslutet nämligen komma att undanröjas, även om det endast innebär en bekräftelse av det tidigare avgiftsbeslutet (RÅ 1940:33; jfr dock 1940 S 135) eller en sänkning av förut beslutade avgifter (RÅ 1938:51 II, 1938 S 308); detsamma gäller, om det nya, bekräftande beslutet föranletts av en framställning från den enskilde om befrielse från tidigare beslutade avgifter (RÅ 1927 S 142, 1943 S 436).

till anstalten som sådan; de övriga påföljderna kunna visserligen påkallas av den enskilde genom anmälan eller åtal men förutsätta i regel ej med nödvändighet något dylikt initiativ från den enskildes sida och tillämpas enligt härskande betraktelsesätt ej i den enskildes utan i det allmännas intresse. Det sistnämnda gäller utan tvivel även om sådana genom framställningar hos vederbörande anstaltsstyrelse eller tillsynsmyndighet framkallade åtgärder för en anstalt eller dess tjänstemän, som tidigare behandlats; den enskildes möjlighet att på denna väg få sina anspråk mot anstalten direkt tillgodosedda torde emellertid kunna motivera, att dessa åtgärder behandlats i samband med de övriga rättsliga åtgärder, som den enskilde har möjlighet att påkalla i förhållande till anstalten.

De nyssnämnda påföljder, som kunna drabba en anstalts huvudman eller personal, kunna inträda vid så gott som varje slag av pliktförsummelse från anstaltens sida och äro därför av den största betydelse för efterföljden av reglerna om anstaltens förpliktelser. Denna deras betydelse visar sig även indirekt däri, att effektiviteten av de rättsliga åtgärder, som nyttjaren äger påkalla i förhållande till anstalten, i stor utsträckning ytterst vilar på möjligheten av dessa påföljders tillämpning.

Bland de rättsliga garantier för efterföljden av reglerna om anstaltens förpliktelser, vilkas tillämpning den enskilde ej har att påkalla, må även omnämnas anstaltens skyldighet att genom underställning eller anmälan underkasta vissa frågor myndighets prövning[1]; fullgörandet av denna skyldighet är givetvis i sin tur ytterst garanterat av de ovannämnda påföljderna.

---

[1] Se ang. underställning av relegationsbeslut ovan s. 343 not 82 samt ang. anmälan till polismyndighet om vissa skador, uppkomna vid behandling å sjukvårdsinrättningar, ovan s. 176 not 18.

A. FÖRLUST AV TILLSTÅND ELLER STATSBIDRAG.

Om icke-statliga anstalter, som drivas med statligt tillstånd eller statsbidrag, icke uppfylla de därmed förenade villkoren, kunna de i svårare fall gå förlustiga tillståndet eller statsbidraget. Indragning av tillstånd kan sålunda ifrågakomma vid järnvägar och spårvägar[2], biltrafikföretag[3], trafikförsäkringsanstalter[4], systembolag[5] och apotek[6]; i vissa lindrigare fall kan här varning[7] eller föreläggande att vidtaga rättelse[8] tillgripas. Med indragning av tillstånd kan jämställas förlust av examinationsrätt vid enskilda högskolor och privatläroverk[9]. Förlust av statsbidrag kan ifrågakomma vid sjukvårdsinrättningar, undervisningsanstalter, bibliotek, rättshjälpsanstalter och undersökningsanstalter. Förlusten har i allmänhet den formen, att statsbidraget ej utgår, om anstalten ej visar sig ha uppfyllt de stadgade villkoren under den tidrymd, som bidraget avser, eller, om bidraget utgår förskottsvis, under den närmast föregående tidrymden. Anstalten kan även enligt allmänna rättsregler åläggas att återbära statsbidrag, som erhållits genom oriktiga uppgifter, eller som ej använts till avsett ändamål eller

---

[2] Järnvägs- eller spårvägskoncession kan komma att indragas under i koncessionen angivna förutsättningar; jfr ovan s. 104 not 19 och s. 107 not 35.

[3] BiltrF 19 §. — Tillstånd för droskföretag, åkerier, stadsbudsföreningar etc. kunna även komma att indragas på grund av särskilda stadganden i vederbörande reglementen.

[4] TrFörsL 8 §.

[5] Systembolag antages tillsvidare (RusdrF 6:1); förbud mot verksamheten kan i vissa fall meddelas (RusdrF 7:18).

[6] KK 21/8 1935 (nr 508) om föreståndarskap å apotek, 8 § (förlust av privilegium; jfr även KK 21/8 1935 nr 510 om pensionering av apoteksinnehavare, 5 §).

[7] BiltrF 19 §; KK 21/8 1935 (nr 508) om föreståndarskap å apotek, 8 §.

[8] TrFörsL 8 §.

[9] Jfr ovan s. 94 och 116.

på föreskrivet sätt[10]. I fråga om statsbidrag till uppförande av sjukvårdsinrättningar märkes, att anstaltens huvudman i samband med ansökningen om bidrag i regel är skyldig att avgiva en förbindelse att, om något av de med bidraget förknippade villkoren icke skulle fullgöras, återbära uppburet statsbidrag eller så stor del därav, som av KMt bestämmes[11].

Förlust av tillstånd eller statsbidrag torde i princip kunna inträda vid varje slag av grövre pliktförsummelse från anstaltens sida; en enstaka försummelse i förhållande till en viss nyttjare torde dock i regel ej vara tillräckligt motiv för tillgripande av dessa påföljder. Risken för dylika reaktioner har sin huvudsakliga betydelse för uppfyllandet i stort av anstaltens förpliktelser, t. ex. dess plikt att upprätthålla verksamheten i föreskriven omfattning och att tillämpa taxor, som icke överskrida vissa maximibelopp.

B. ANSTALTSTJÄNSTEMÄNNENS STRAFFRÄTTSLIGA OCH DISCIPLINÄRA ANSVAR.

Reglerna om offentliga anstalters förpliktelser mot nyttjarna äro samtidigt regler om anstaltspersonalens tjänsteåligganden. Dessutom är personalen underkastad regler av mera intern natur, vilkas efterföljd emellertid kan vara av betydelse även för fullgörandet av anstaltens förpliktelser i förhållande till de enskilda. Båda dessa typer av regler äro i

---

[10] Jfr NJA 1887:74 (skoldistrikt ålades att återbära statsbidrag för lärares avlöning, vilket använts till andra ändamål).

[11] Se t. ex. KK 27/6 1927 (nr 245) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av hem för kroniskt sjuka, § 3 c; KK 21/7 1937 (nr 742) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av förlossningsanstalter, § 4 c; KK 20/7 1939 (nr 537) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av barnavdelningar vid eller i anslutning till lasarett, 3 § c; KK 21/6 1946 (nr 421) ang. statsbidrag till uppförande eller inrättande av psykiatriska avdelningar vid eller i anslutning till lasarett, 4 § c.

allmänhet sanktionerade genom stadganden om straff eller disciplinstraff.

Redan de allmänna straffrättsliga regler till skydd för den enskildes person eller egendom, vilka anstaltstjänstemännen äro underkastade, i den mån de ej tillerkänts särskilda tvångsbefogenheter gentemot den enskilde, kunna vara av betydelse som garantier för efterföljden av reglerna om tjänstemännens speciella förpliktelser; särskilt märkes, att på grund av dessa speciella förpliktelser straffansvar för underlåtenhet, t. ex. i fråga om vållande av kroppsskada vid sjukvårdsinrättningar, kan komma att ådömas i större utsträckning än vad eljest skulle varit fallet. Av större betydelse äro emellertid de straffregler, som sätta de offentliga anstalternas tjänstemän i en särställning, dels genom att utvidga området för de straffbara handlingarna och dels genom att möjliggöra straffskärpning eller tillämpning av särskilda straffarter. Bland dessa regler märkas dels strafflagens bestämmelser om ämbetsbrott, dels vissa speciella straffstadganden för anstaltspersonal, som icke är underkastad ämbetsansvar, och dels slutligen stadganden om disciplinstraff.

Strafflagens regler om ämbetsbrott innebära å ena sidan en utvidgning av det straffbara området, i det att dels straff stadgas för vissa särskilda brottstyper[12] och dels åsidosättande av tjänsteåligganden generellt straffbelägges[13], och å andra sidan att straffskärpning möjliggöres vid brott mot allmänna straffbud[14]. Dessa regler torde gälla för befattningshavare hos staten, kommuner och vissa andra offentligrättsliga subjekt, i den mån dessa befattningshavare intaga en någorlunda självständig ställning eller i sin verksamhet komma i närmare kontakt med allmänheten[15]. I fråga

[12] Särskilt märkes SL 25:3 (brott mot tystnadsplikt).

[13] SL 25:4 (tjänstefel).

[14] SL 25:5,7.

[15] Ang. tolkningen av förutv. SL 25:22 (nuv. SL 25:11), se bl. a. *Sundberg*, Några anteckningar till SL 25:22 (SJT 1928 s. 129 ff.);

om reglernas tillämplighet på personalen vid statliga och kommunala anstalter finnes en tämligen rikhaltig rättspraxis. Här må särskilt framhållas, att ämbetsansvar har ansetts åvila skilda kategorier av tjänstemän vid postverket[16], telegrafverket[17], statens järnvägar[18] och riksbanken[19] samt vid kommunala spårvägar[20], elektricitets-, gas- och vattenledningsverk[21], sjukvårdsinrättningar[22], undervisningsanstalter[23], rättshjälpsanstalter[24] och auktionsverk[25]. Ämbets-

---

Wetter, Vilka arbetstagare i kommunernas tjänst äro underkastade ämbetsmannaansvar? (SST 1937 s. 171 ff.); SOU 1944:69, s. 431 ff.; *Larsson*, Om kommunaltjänstemän och kommunalarbetare (Sthlm 1948), s. 187 ff.

[16] Se bl. a. NJA 1894:53, 1900:36, 1903:436, 1913:145, 1919:289, 1922:344, 1923:544, 1930:497, 1931:576, 1935:103, 1937:555, 1938: 444, 1943:26, 1944:326.

[17] NJA 1940:371.

[18] Se bl. a. NJA 1903:347, 1918:334, 354, 1919:532, 1922:267, 1924:463, 1932:668, 1934:195, 445, 1935:93, 1944:164, 1945:45, 354.

[19] NJA 1902:484, 1938:247.

[20] Ansvar enligt förutv. SL 25:22, 1 st., har sålunda ansetts åvila ej endast ledamöter i spårvägsstyrelse (NJA 1929:232) och kamrerare hos spårvägsstyrelse (NJA 1924 B 498) utan även spårvägskonduktör (NJA 1937 B 268) och spårvagnsförare (NJA 1935:368, 1937: 287, 1941 B 443, 490, 1945 B 117, 549).

I några fall har ansvar ådömts kommunal spårvagnsförare enligt förutv. SL 25:15 och 22, 2 st., trots att dessa lagrum ej avsågo spårvägspersonal (se NJA 1931:62, 1935 B 60, 95, 1944:107). Detta finner emellertid sin förklaring däri, att det i dessa fall var fråga om spårvägsanläggningar, som på grund av sin tekniska beskaffenhet voro att jämställa med järnväg (förortsbanor i Göteborg och Hälsingborg). Jfr nedan not 27.

[21] Se betr. uppbördsmän vid dylika verk NJA 1925 B 483, 1937 B 696, 1942 B 506, 1944:526 I (jfr även AD 1940 nr 98). Jfr å andra sidan AD 1945 nr 76 (maskinist vid elektricitetsverk ej underkastad ämbetsansvar).

[22] Ämbetsansvar har sålunda ansetts åvila lasarettssyssloman (NJA 1928:233) och sjuksköterska (NJA 1931:377, 1945:669) men däremot ej sjuksköterskebiträde (NJA 1931:377) och ej heller eldare eller vaktmästare vid lasarett (AD 1939 nr 7, 1945 nr 75).

[23] Se betr. folkskollärare NJA 1918:410, 1925 B 433, 1926 B 415,

ansvar torde i viss utsträckning även åvila personalen vid anstalter, drivna av andra offentligrättsliga subjekt än stat eller kommun[26]. Vissa av reglerna rörande ämbetsbrott gälla vidare för sådana befattningshavare vid av enskilda subjekt drivna kommunikationsanstalter, som genom KMts förordnande förlänats förhöjt straffskydd[27]. Slutligen må nämnas, att ämbetsansvar i äldre praxis har ansetts åvila apoteksinnehavare och apotekspersonal[28].

Bortsett från de sist nämnda fallen gälla reglerna om ämbetsbrott icke för personalen vid anstalter, som drivas av

---

1930 B 287, 1931 B 87, 1936 B 916, 946, 1938 B 21, 1944:385, 1944 B 364, 1945:698, 1945 B 1329, 1946 B 598; överlärare NJA 1944 B 835; kommunal folkskolinspektör NJA 1943 B 1128; lärare vid kommunal mellanskola NJA 1936 B 1020 (jfr 1935 B 996); yrkeslärare vid verkstadsskola NJA 1943 B 225. Jfr å andra sidan betr. folkskolevaktmästare RÅ 1929:35.

[24] NJA 1945 B 772.

[25] NJA 1890:295.

[26] Jfr ovan s. 90.

[27] SL 25:11, 3 st. — Se betr. enskilda järnvägars personal bl. a. NJA 1885:477, 1907:358, 1908:428, 1920:243, 1942:430.

Motsvarande stadgande i förutv. SL 25:22, 2 st., har i princip ansetts icke tillämpligt på spårvägs personal (SJT 1943:37; jfr även NJA 1934:81, 1946:28). Emellertid har stadgandet tillämpats på spårvagnsförare vid spårväg, som på grund av sin tekniska beskaffenhet varit att jämställa med järnväg (NJA 1946:503). Jfr ovan not 20 samt *Jägerskiöld*, Spårväg eller järnväg? (FT 1942 s. 143 ff.).

Stadgandets tillämplighet är numera beroende av KMts förordnande om förhöjt straffskydd jämlikt SL 10:1. Dylikt förordnande har hittills meddelats betr. viss järnvägspersonal men ej betr. spårvägspersonal. Jfr nedan s. 427 not 5.

[28] NJA 1876:245, 1898 B 208. Anmärkas bör, att stark dissens förelåg i förstnämnda rättsfall.

Efter tillkomsten av den nedan not 30 omnämnda KK 17/6 1938 torde det knappast vara motiverat att vidhålla denna praxis, särskilt som densamma grundar sig på en mycket extensiv tolkning av förutv. SL 25:22; apotekare äro ju ej ämbetsmän i egentlig mening, och apotek kunna ej betraktas som "allmänna inrättningar" i den i lagrummet avsedda betydelsen, då de sakna rättssubjektivitet.

enskilda subjekt. Denna brist uppväges emellertid i någon mån genom de särskilda straffstadganden av mer eller mindre omfattande natur, som gälla för vissa kategorier av sådan personal. Dylika, i administrativ ordning utfärdade straffbestämmelser finnas sålunda dels för personal vid spårvägar, biltrafikföretag och vissa andra kommunikationsanstalter[29], dels ock för läkare, sjuksköterskor och apotekspersonal[30]. Dessa stadganden torde ej böra tillämpas på sådana befattningshavare, som äro underkastade ämbetsansvar, även om vissa av dem formellt synas omfatta även offentliga tjänstemän[31]. Det straffbara området är enligt dessa regler visserligen något snävare avgränsat än enligt reglerna om ämbetsbrott, men de viktigaste förpliktelser, som ålagts ifrågavarande kategorier av anstaltspersonal, ha dock genom förstnämnda stadganden blivit straffsanktionerade. Det bör emellertid ej förbises, att dylika straffbestämmelser saknas för viktiga kategorier av personal vid anstalter, som drivas av enskilda subjekt, t. ex. undervisningsanstalter. — I detta sammanhang må nämnas, att den förpliktelse att iakttaga fastställda taxor, som åvilar vissa av enskilda subjekt drivna anstalter, är sanktionerad genom en särskild bestämmelse i strafflagen[32].

Reglerna om anstaltstjänstemännens förpliktelser sank-

---

[29] SthlmSpårvOSt 22 §; BiltrF 34 §; SthlmDroskRegl 57 §; MlmStadsbRegl § 13. (Jfr även SkjSt 59 §.)

[30] LäkInstr 61 §; KK 17/6 1938 (nr 363) om ansvar i vissa fall för tandläkare m. fl.

[31] Konkurrens mellan reglerna om ämbetsbrott och de åsyftade särskilda straffstadgandena kan ifrågakomma betr. stats- eller kommunalanställda läkare och sjuksköterskor samt kommunal spårvägspersonal. De särskilda straffbestämmelserna äro i regel ej tillämpliga, där "försummelsen eljest jämlikt lag eller särskild författning är belagd med straff", varför reglerna om ämbetsbrott i dylika fall ensamma torde vara att tillämpa.

[32] SL 21:2, 2 st. 2 p. — Motsvarande stadgande i BiltrF 34 § 2 mom. torde numera böra betraktas som i huvudsak överflödigt (jfr dock ovan s. 240 f. not 28, 30).

tioneras ej endast genom egentliga straffstadganden utan även genom regler om disciplinära bestraffningar, som kunna ådömas i administrativ väg av vederbörande anstaltsstyrelse eller tillsynsmyndighet. Det disciplinära ansvaret omfattar, liksom ansvaret för ämbetsbrott, i princip varje försummelse av vederbörandes tjänsteåligganden[33]. Dylikt ansvar åvilar i allmänhet befattningshavare vid statliga anstalter, dock med undantag för vissa högre ämbetsmän. I särskilda författningar kan disciplinärt ansvar dessutom vara föreskrivet för personalen vid vissa icke-statliga anstalter, särskilt undervisningsanstalter[34] samt sjukvårdsinrättningar och apotek[35]; ett liknande ansvar brukar även stadgas för droskförare och stadsbud, vilka kunna skiljas från sina befattningar av vederbörande polismyndighet[36]. Påföljder, som äro i sak likartade med disciplinstraffen, kunna även, i den mån de stå i överensstämmelse med allmänna regler om tjänsteavtal, förekomma i anställningsförhållanden, som icke äro reglerade genom allmänna författningar; disciplinstraffen skilja sig emellertid från dylika påföljder därigenom, att deras an-

---

[33] Frågan om konkurrens mellan reglerna om ämbetsstraff och om disciplinstraff är numera i huvudsak löst genom uttryckligt stadgande i SL 25:8. Jfr ovan s. 345 not 92 anförd litteratur.

[34] SthlmHGrSt:r § 17; GbgHSt:r § 13; SthlmHHGrSt:r § 12; GbgHHSt:r § 15; FolkskSt §§ 32, 33; FortsSkSt § 43; KomMlSkSt § 79; KomFlSkSt § 62; HFolkskSt § 66; KomYrkUndSt § 34; VerkstSkSt § 31; KSt 5/9 1942 (nr 802) för statsunderstödda folkhögskolor, 24 §; KSt 21/6 1940 (nr 724) för statsunderstödda lantbruksundervisningsanstalter, 49 §.

[35] MedStInstr 51 § 1 mom. (jfr SjSt 29 § och KK 21/8 1935 nr 508 om föreståndarskap å apotek, 8 §). — Möjligheten att meddela varning åt läkare och sjuksköterskor, som ej innehava allmän befattning, infördes, liksom det ovan not 30 omnämnda straffrättsliga ansvaret, först år 1938; jfr ang. tidigare praxis RÅ 1936:41, 1938 S 260.

[36] Se t. ex. SthlmDroskRegl 21 §; SthlmStadsbRegl § 4. — Jfr betr. droskförare RÅ 1916 C 144, 1925 K 11 m. fl. fall samt betr. stadsbud RÅ 1920 So 100, 1921 S 17 (jfr även NJA 1927 A 110, 1946:450).

vändning reglerats genom bestämmelser i allmänna författningar, vilket bidrager att stärka den moraliska auktoritet, som de giva uttryck åt, samt genom det formbundna förfarandet vid deras ådömande och genom den principiella möjligheten till överklagande i administrativ väg[37].

Anstaltstjänstemännens straffrättsliga ansvar kan göras gällande genom enskilt eller allmänt åtal. Ämbetsbrott ligga alltid under allmänt åtal; även allmänna brott, som innefatta åsidosättande av tjänsteplikt, höra under allmänt åtal[38]. Enskild målsägande är principiellt oförhindrad att föra talan om ansvar för ämbetsbrott, utom så vitt gäller sådana högre ämbetsmän, mot vilka talan skall anhängiggöras omedelbart i hovrätt[39]; under alla omständigheter har han möjlighet att angiva ämbetsbrott till åtal hos de allmänna åklagarmyndigheterna eller, i fråga om brott av statliga befattningshavare, hos justitieombudsmannen. Förutsättning för den enskildes målsäganderätt är, att brottet blivit begånget mot honom eller att han blivit förnärmad eller lidit skada av brottet[40]; huruvida dessa krav i det särskilda fallet äro uppfyllda vid ett ämbetsbrott, kan ofta vara svårt att avgöra. Den enskilde bör anses som målsägande i fråga om ämbetsbrott, åtminstone i den utsträckning han äger rikta skadeståndsanspråk mot tjänstemannen; frågan, i vilken utsträckning en tjänsteman skall anses ersättningsskyldig på grund av ämbetsbrott, är emellertid ofta mycket svårlöst[41].

Vederbörande anstaltsstyrelser eller tillsynsmyndigheter äro enligt sina instruktioner i stor utsträckning skyldiga att föranstalta om åtal på grund av ämbetsbrott. En anstalts styrelse kan vidare i vissa fall komma att uppträda som

---

[37] Jfr ovan s. 348 f. ang. motsvarande kännetecken på det disciplinära ansvaret för elever vid undervisningsanstalter.

[38] RB 20:3; SL 25:12.

[39] RB 20:8—10. Den enskildes åtalsrätt beträffande brott, som höra under allmänt åtal, är emellertid numera endast subsidiär.

[40] SL 6:8.

[41] Se nedan s. 419 ff.

målsägande gentemot tjänstemannen; så vitt gäller dennes ansvar enligt allmänna straffstadganden för brott, som riktar sig mot enskild person, är detta dock fallet, endast i den mån brottet kan ådraga anstalten ersättningsskyldighet mot den enskilde[42].

Disciplinmål upptagas till handläggning av vederbörande anstaltsstyrelse eller tillsynsmyndighet omedelbart eller efter anmälan mot tjänstemannen. Enskild målsägande är oförhindrad att göra dylik anmälan men torde ej vara behörig att överklaga det beslut, som densamma kan föranleda.

C. ANSTALTSTJÄNSTEMÄNNENS SKADESTÅNDSANSVAR MOT DEN ENSKILDE.

En anstaltstjänsteman kan på olika sätt komma att orsaka anstaltens nyttjare skada, för vilken han kan bliva ersättningsskyldig. Tjänstemannens ersättningsskyldighet grundar sig icke på samma regler som den skadeståndsplikt, vilken möjligen kan åvila anstalten, utan på allmänna regler om utomobligatorisk skadeståndsskyldighet på grund av eget vållande. Till följd av de särskilda tjänsteförpliktelser, som åvila tjänstemannen, kommer emellertid skadeståndsansvaret enligt dessa regler att få en mycket vidsträckt omfattning. Dels kommer tjänstemannen i större utsträckning än vad eljest skulle varit fallet att bliva ansvarig även för skada, som vållats genom underlåtenhet. Och dels kommer, med hänsyn till att tjänstemannens försummelser i allmänhet äro straffbelagda, den eljest gällande begränsningen av skadeståndsansvaret till att avse endast person- eller sakskada att bortfalla[43]. Resultatet blir ett synnerligen omfat-

[42] Se ang. målsäganderätt för generalpoststyrelsen NJA 1944:326 och för järnvägsstyrelsen 1918:334 (jfr betr. generaltullstyrelsen NJA 1922:370).

[43] Jfr SL 6:1 och *Karlgren* s. 83 f. — Exempel på anstaltstjänste-

tande skadeståndsansvar, som endast begränsas av kravet på skadans ekonomiska natur samt adekvat orsakssammanhang mellan den handling eller underlåtenhet, varigenom tjänstemannen åsidosatt sina förpliktelser, och den uppkomna skadan.

Ett så vidsträckt skadeståndsansvar kan, särskilt i de fall, där anstalten ej ansvarar för skada, vållad av underordnad, framstå som motiverat ur skadereparationssynpunkt på den grund, att allmänheten i regel är i hög grad beroende av att de offentliga tjänstemännen ordentligt fullgöra sina förpliktelser, och att tjänstemännen genom sin ställning ha särskilt stora möjligheter att tillfoga den enskilde skada. Däremot är det ej i samma grad motiverat ur preventionssynpunkt. Dels är preventionsbehovet i allmänhet redan tillgodosett genom tjänstemännens straffrättsliga och disciplinära ansvar, vilket bättre än skadeståndsansvaret anknyter till de begångna förseelsernas svårhetsgrad. Och dels kunna tjänstemännen på grund av sin ofta riskfyllda ställning komma att ådraga sig ersättningsskyldighet till belopp, som icke stå i någon rimlig proportion till deras ekonomiska bärkraft, en omständighet, som kan verka förlamande på deras handlingskraft och leda till överdriven försiktighet och arbetsolust[44]. Ur denna synpunkt kunde det ifrågakomma att underkasta skadeståndsansvaret samma begränsning, som i praxis genomförts beträffande ämbetsansvaret och det disciplinära ansvaret, genom att fritaga tjänstemannen från ansvar i sådana fall, där ett tjänstefel visserligen är begånget men är av så lindrig art, att en reaktion ej är påkallad av preventionshänsyn[45].

---

mans ansvar för annan skada än person- eller sakskada erbjuda de ovan s. 222 not 171 och s. 228 not 189 anförda rättsfallen.

[44] Jfr ang. motiveringen för offentliga tjänstemäns skadeståndsansvar *P. Andersen,* Offentligretligt Erstatningsansvar (Kbhvn 1938), s. 24 ff.

[45] Det är måhända ej uteslutet, att den i senare lagstiftning och rättspraxis märkbara tendensen till nedsättning eller befrielse från

En sådan begränsning av skadeståndsansvaret ter sig emellertid föga rationell ur den skadelidandes synpunkt. Utifrån skadereparationssynpunkten, som här måste tillmätas en avgörande betydelse, kan en mera naturlig och samtidigt mera vittgående begränsning av skadeståndsansvaret vinnas. Denna synpunkt kan knappast motivera ett skadeståndsansvar, som sträcker sig längre än till att avse skada orsakad därigenom, att vederbörande förvaltningsorgan ej fullgjort vad den enskilde rimligen ägt kräva av detsamma. Avgörande för skadeståndsansvarets omfattning bör därför vara ej endast frågan, om tjänstemannen fullgjort sina förpliktelser gentemot anstalten, utan även frågan, om han fullgjort anstaltens förpliktelser mot den enskilde[46]. Visserligen kan det stundom vara svårt att skilja mellan regler, avseende anstaltens förpliktelser i förhållande till den enskilde, och föreskrifter, som enbart ålägga anstaltspersonalen tjänsteförpliktelser av intern natur. I varje fall är det emellertid uppenbart, att reglerna böra anses vara "utåtriktade", i den mån den enskilde äger åberopa dem inför domstol genom direkt fullgörelsetalan eller skadeståndstalan mot anstalten. Även där denna möjlighet på grund av uttryckligt stadgande eller eljest skulle vara avstängd, böra reglerna anses vara av denna art, i den mån de genom sin avfattning tydligt framstå såsom avsedda att reglera anstaltens förpliktelser utåt; i de flesta fall äro ju de regler, som avse anstaltens förhållande till de enskilda, sammanförda i stadgor, reglementen, taxor etc., som äro formellt åtskilda från de föreskrifter, som rikta sig enbart till anstaltens personal. Om även detta kriterium skulle svika, blir det i sista hand domstolens uppgift att avgöra, i vilken omfattning förpliktelser kunna anses åvila anstalten gentemot den enskilde.

---

skadestånd vid ringa skuld eller andra särskilda omständigheter kan komma att göra sig gällande även på detta område. Jfr sjölagen 12/6 1891 59 § 3 st., sjömanslagen 15/6 1922 50 § 2 st. och aktiebolagslagen 14/9 1944 211 § samt NJA 1930:5.

[46] Jfr till den följande framställningen *Andersen*, a.a., s. 31 ff.

För att en tjänsteman skall bliva ersättningsskyldig för skada, vållad genom en tjänsteförsummelse, bör det alltså krävas, att tjänstemannen genom sin försummelse orsakat, att anstaltens förpliktelser mot den enskilde blivit åsidosatta. Tjänsteförsummelsen bör ej i och för sig anses som tillräcklig grund för ersättningsskyldigheten, ej ens om den är straffbar[47]. Denna begränsning saknar givetvis självständig betydelse i fråga om person- eller sakskada, orsakad genom positivt handlande, eftersom anstalten alltid får anses skyldig att respektera den enskildes integritet, såvida den ej tillerkänts särskilda tvångsbefogenheter. Däremot kan den bliva av betydelse i fråga om dels person- eller sakskada, vållad genom underlåtenhet, och dels annan skada än person- eller sakskada. En tjänsteman kan ju tänkas orsaka dylik skada genom att icke i rätt tid infinna sig till tjänstgöring, genom att icke sköta sina göromål med föreskriven skyndsamhet etc.; han bryter därigenom mot interna tjänsteföreskrifter och kan möjligen ådraga sig ämbetsstraff eller disciplinstraff, men det är ej säkert, att han genom sin försummelse orsakar, att anstaltens förpliktelser mot den enskilde bliva åsidosatta, och på den grund ådrager sig ersättningsskyldighet mot den enskilde[48]. Att personalens tjänsteåligganden sträcka sig längre än anstaltens förpliktelser mot den enskilde, är endast helt naturligt; för att anstalten i stort sett skall kunna fylla sina uppgifter, bör en säkerhetsmarginal finnas, inom vilken tjänstemännen riskera straffrättsliga eller disciplinära påföljder även för handlingar, som icke innebära något åsidosättande av anstaltens förpliktelser utåt. Genom att de interna kraven på tjänstemännens handlande sättas högre än vad som är oundgängligen nödvändigt med hänsyn till fullgörandet av anstaltens förpliktelser mot

---

[47] Jfr *Andersen*, a.a., s. 34.

[48] Utgången i det ovan s. 222 not 171 anförda rättsfallet NJA 1936:688 torde finna sin naturligaste förklaring ur dessa synpunkter.

de enskilda, minskas risken i stort sett för att tjänstemännen skola vålla de enskilda skador eller förluster, vare sig genom åsidosättande av anstaltens förpliktelser mot de enskilda eller eljest.

D. OMFATTNINGEN AV DOMSTOLS PRÖVNINGSRÄTT I MÅL MOT ANSTALTSTJÄNSTEMÄN OM ANSVAR ELLER SKADESTÅND.

I möjligheten att pröva frågor om tjänstemäns straff- eller skadeståndsansvar på grund av tjänstefel ha de allmänna domstolarna ett av sina viktigaste kontrollmedel gentemot den offentliga förvaltningen. Domstolarna äga pröva ej endast, om en tjänsteman har följt givna föreskrifter, utan även om han handlat på det ur det allmännas synpunkt ändamålsenligaste sättet[49]. Domstolarnas rätt att självständigt bedöma, om en åtgärd innebär tjänstefel eller ej, inskränkes ej ens därav, att besvär eller klagomål över åtgärden eventuellt blivit ogillade av högre myndighet[50].

Även i mål mot tjänsteman om ansvar eller skadestånd, där yrkandet ej direkt stöder sig på att ett tjänstefel blivit begånget, kan domstolen komma att pröva, om tjänstemannen uppfyllt sina tjänsteåligganden eller ej. Detta kan sålunda bli fallet i mål rörande ansvar eller skadestånd för vållande av person- eller sakskada genom underlåtenhet;

---

[49] Jfr *Herlitz*, Grunddrag s. 54, samt *Sundberg* i *Fahlbeck-Jägerskiöld-Sundberg*, Medborgarrätt (Helsingfors 1947), s. 59 f.

[50] Se det ovan s. 345 not 95 anförda rättsfallet JO 1859:141; HD prövade här självständigt frågan om ansvar för ämbetsbrott, trots att besvär över ifrågavarande åtgärd ogillats av KMt i statsrådet.

Jfr även UfR 1889:203,1061 (i mål om ansvar å lärare för misshandel mot elev prövade domstolen självständigt ansvarsfrågan, oavsett att beslutet om tilldelande av aga, som ej fattats i laga ordning, sedermera godkänts av skoldirektionen, och oavsett att klagomål mot läraren ogillats av högre myndighet).

läkares ansvar för vållande av kroppsskada bör bedömas med hänsyn till de särskilda förpliktelser, som åvila honom gentemot patienterna. Nämnda fråga kan vidare uppkomma i mål, som röra tjänstemans straff- eller skadeståndsansvar enligt allmänna rättsregler på den grund, att han överskridit särskilda tvångsbefogenheter, som han ägt utöva mot den enskilde. Att här klart skilja mellan frågan, om tjänstemannen missbrukat sina tvångsbefogenheter och därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel, och frågan, om han överskridit gränserna för sina tvångsbefogenheter och därigenom blivit underkastad allmänna straff- och skadeståndsregler, låter sig knappast göra. Om exempelvis en järnvägstjänsteman, som med våld har avlägsnat en trafikant från järnvägens område, blir stämd med yrkande om ansvar eller skadestånd för misshandel, torde domstol sålunda böra pröva ej endast, om tjänstemannen överhuvudtaget enligt gällande bestämmelser ägt använda våld, och om han använt sina befogenheter i legalt syfte, utan även, om det i det särskilda fallet varit befogat att tillgripa det använda våldet; domstolens prövning kommer då i sistnämnda avseende att få samma innebörd som ett bedömande av frågan, om tjänstemannen gjort sig skyldig till tjänstefel[51]. Detta innebär, att en järnvägstjänsteman, som använt sina tvångsbefogenheter i strid med sina instruktioner, bör ådömas ansvar för misshandel inom den höjda strafflatitud, som stadgas för allmänna brott, vilka samtidigt innebära åsidosättande av tjänsteplikt[52], förutsatt att tjänstemannen är underkastad ämbetsansvar[53].

---

[51] Jfr de ovan s. 330 not 15 anförda rättsfallen ang. järnvägs ansvar för skada, som orsakats trafikant i samband med tvångsåtgärder från järnvägspersonalens sida.

[52] SL 25:5. — Även vid enskilt åtal torde detta lagrum böra tillämpas.

[53] Enligt SL 25:11, 3 st., äro tjänstemän vid enskilda järnvägar underkastade ämbetsansvar endast i vissa avseenden. Jfr ovan not 27.

När det gäller lärares ansvar för misshandel av elev, kommer frågan i ett något annat läge på grund av det särskilda stadgandet i strafflagen om straffrihet för den, som under utövning av "laga rättighet att aga" tillfogar ringare kroppsskada[54]. Som tidigare framhållits, bryter en lärare, som tilldelar aga på sådant sätt, att kroppsskada tillskyndas eleven, härigenom alltid mot sin tjänsteplikt[55]. Om nämnda strafflagsstadgande, som avser avsiktligt tillfogande av ringare kroppsskada i bestraffningssyfte, överhuvudtaget skall äga någon tillämpning på lärare vid offentliga undervisningsanstalter, bör därför den omständigheten, att läraren brutit mot sina instruktioner, ej i och för sig hindra stadgandets tillämpning. Kravet, att skadan skall ha tillfogats under utövning av "laga rättighet att aga", torde därför endast innebära, att författningsstöd överhuvudtaget måste finnas för tilldelande av aga, samt att agan måste ha tilldelats i bestraffningssyfte. Om dessa krav äro uppfyllda, torde domstol ej äga ådöma straff för misshandel enbart av den anledningen, att läraren åsidosatt gällande föreskrifter om förutsättningarna och sättet för tilldelande av aga; om betingelserna för straffrihet för misshandel i övrigt äro uppfyllda, bör i dylika fall i stället ansvar för tjänstefel ådömas[56].

---

[54] SL 14:16. Jfr ovan s. 339.

[55] Jfr ovan s. 339 not 56.

[56] Jfr ovan s. 339 f. — Anmärkas må, att elevens målsman torde äga föra ansvarstalan även för det tjänstefel, som den felaktigt tilldelade agan innebär. Enskilt åtal är nämligen tillåtet även för ämbetsbrott, och en elev, som misshandlats, måste anses intaga ställning av målsägande enligt SL 6:8. (Jfr ovan s. 418.)

4 §. ÖVRIGA RÄTTSLIGA GARANTIER FÖR EFTERFÖLJDEN AV REGLERNA OM NYTTJARENS FÖRPLIKTELSER.

I ett föregående avsnitt ha de rättsliga åtgärder behandlats, vilka en offentlig anstalt har möjlighet att tillgripa eller påkalla i förhållande till sina nyttjare[1]. Efterföljden av reglerna om nyttjarens förpliktelser mot anstalten garanteras emellertid även av rättsliga påföljder, som denna enligt rådande betraktelsesätt ej äger å egna vägnar påkalla gentemot nyttjaren, nämligen straffpåföljder.

Åtskilliga av strafflagens regler bidraga sålunda till att understödja efterföljden av reglerna om nyttjarens förpliktelser, även om de ej utvidga det straffbara området genom särskilda stadganden rörande brott, riktade mot offentliga anstalter. Bland dessa allmänna straffstadganden må här särskilt framhållas dels regler angående straff för angrepp på person eller egendom[2], dels regler om straff för nyttjande med avsikt att undandraga sig avgiftsbetalning[3] och dels regler om straff för handlingar i syfte att åtkomma föremål eller penningbelopp, som tillkomma annan nyttjare, eller som anstalten ej alls är skyldig att utgiva[4]. Vissa av dessa stadganden föreskriva förhöjt straff för kränkningar mot offent-

---

[1] I 2 § ovan ha dessutom behandlats myndighets ålägganden för den enskilde att fullgöra försummad nyttjandeplikt, ehuru dessa åtgärder ej nödvändigt förutsätta anstaltens initiativ. Dylika ålägganden ha här ansetts lämpligen böra behandlas i samband med de övriga åtgärder, varigenom fullgörandet av den enskildes förpliktelser mot anstalten kan direkt framtvingas.

[2] Dessa regler ha ej särskilt behandlats i denna framställning, då de ej erbjuda några särdrag av intresse i detta sammanhang, bortsett från det nedan not 5 och 6 omnämnda förhöjda straffskyddet för vissa offentliga anstalter.

[3] Se ovan s. 272 f.

[4] Se ovan s. 166 not 24 och 213 not 142.

liga anstalters personal[5], för angrepp mot deras anläggningar eller störande av deras drift[6] samt för förfalskning av dokument eller märken, som utfärdats av anstalterna[7].

Av större intresse i detta sammanhang äro emellertid sådana i administrativ ordning utfärdade straffstadganden, som utvidga det eljest straffbara området och därigenom skapa särskilda garantier för efterföljden av reglerna om den enskildes förpliktelser i förhållande till offentliga anstalter. Bland dylika stadganden märkas främst regler om straff

---

[5] Se SL 10:1 samt NJA 1932:668 (tjänstemän vid statens järnvägar) och NJA 1936 B 916 (småskollärarinna). Jfr NJA 1943:438 (konduktör vid Stockholms spårvägar ansågs ej åtnjuta skydd enligt förutv. SL 10:5).

Det förhöjda straffskyddet enligt SL 10:1 anknyter till ämbetsansvaret. Genom KMts förordnande kan emellertid dylikt straffskydd förlänas även befattningshavare, som icke äro underkastade ämbetsansvar. Personal, som handhar säkerhets- eller ordningstjänst vid järnvägsanläggning, åtnjuter sålunda förhöjt straffskydd enligt KK 30/12 1948 (nr 794) med förordnande om ämbetsskydd för vissa befattningshavare.

[6] I SL 19:4,5 stadgas straff bl. a. för den, som "allvarligt hindrar eller stör den allmänna samfärdseln eller användningen av telegraf, telefon, radio eller dylikt allmänt hjälpmedel eller av anläggning för allmänhetens förseende med vatten, ljus, värme eller kraft". Stadgandet förutsätter, till skillnad från vissa av de motsvarande äldre stadgandena i SL 19 kap., icke att ifrågavarande anläggning tillhör staten eller genom KMts förordnande förlänats samma straffskydd som statliga anläggningar; det torde dock äga sin huvudsakliga tillämpning på offentliga anstalter.

Se ang. tillämpningen av motsvarande äldre stadganden betr. telegrafverkets anläggningar NJA 1893:525, 1902:20, 217; betr. statens järnvägar NT 1866:584 och NJA 1879:106, 1925:493; betr. enskild järnväg NJA 1874:587, 1876:389, 1878:234, 1879:172, 177, 1893:523, 1895:342, 1898:571, 1901:44, 1916:337, 1919:32, 1920:243, 1938:441; betr. kommunal vattenledning NJA 1917:565.

[7] Den förutvarande distinktionen i SL 12 kap. mellan "allmän" och "enskild" handling har numera bortfallit. I fråga om märkesförfalskning (SL 12:7) har dock ett märkes karaktär av "offentligt" fortfarande en viss betydelse.

Ur äldre praxis må anföras följande fall: NJA 1935:76, 1937:447,

för försök att få otillåtna föremål eller meddelanden befordrade med kommunikationsanstalter[8], om straff för försummad nyttjandeplikt[9] samt om straff för brott mot ordningsföreskrifter vid vissa kommunikationsanstalter och kommunala anstalter[10]. Dessa straffstadganden äro anknutna till mer eller mindre noggrant utformade regler om särskilda förpliktelser för den enskilde, vilka regler i allmänhet innehållas i samma författning som själva straffstadgandet. I vissa fall, särskilt vid kommunikationsanstalter, sanktioneras emellertid genom straffstadgandena även sådana närmare ordningsföreskrifter, som anstaltens styrelse äger utfärda, ävensom konkreta befallningar av anstaltstjänstemännen. I dessa fall ha anstalten och dess tjänstemän sålunda tillerkänts befogenheter, som eljest endast tillkomma polismyndigheter och polismän; ett komplement till denna straffsanktionerade befälsmakt utgöra de tvångsbefogenheter, som tillkomma tjänstemännen vid vissa av dessa anstalter[11].

Det behöver knappast framhållas, att, om man bortser från disciplinstraffen vid undervisningsanstalter, den enskil-

---

1944:354 (förutv. SL 12:2 resp. 12:7 tillämpades på postsparbanksbok och däri anbragta insättningsmärken); NJA 1937:183 (förutv. SL 12:2 tillämpades på postgiroutbetalningskort); NJA 1940:371 (förutv. SL 12:2 tillämpades på telegrampostanvisning); NJA 1920: 41, 371, 1937:508, 1944:305 (förutv. SL 12:2 resp. 12:7 tillämpades på statens järnvägars fraktsedlar och biljetter; jfr även ang. beställning å militär tjänsteresa NJA 1943:490, 517); NJA 1929:452 (förutv. SL 12:2 tillämpades på folkskolebetyg). — Anmärkas bör, att enskild järnvägs fraktsedel har betraktats som "enskild handling" enligt förutv. SL 12:4 (NJA 1941:57), och att systembolagens motböcker ha ansetts utgöra "enskilda handlingar" enligt förutv. SL 12:5 (NJA 1941:591, 1943:257).

I detta sammanhang må även omnämnas, att förutv. SL 10:21 (se numera SL 10:12) tillämpats på postverkets plombering av värdepostsäck (NJA 1931:576).

[8] Se ovan s. 122 not 10.

[9] Se ovan s. 142.

[10] Se ovan s. 329 f.

[11] Jfr ovan s. 330.

de ej kan ådömas straff av en offentlig anstalts organ utan endast av allmän domstol[12]. De tidigare behandlade "straffavgifter", som anstalten stundom äger utkräva av den enskilde, äro närmast att jämställa med skadestånd; anstaltens anspråk på dylika avgifter göras gällande inför domstol på samma sätt som skadeståndsanspråk[13].

---

[12] I utländsk rätt förekommer däremot stundom, att en anstaltsstyrelse äger ådöma en nyttjare bötesstraff. Se t. ex. den danska Postloven 9/5 1919 nr 288, § 25; jfr även danska Statsbaneloven 27/6 1946 nr 336, § 69:2. Ansvarsfrågan kan dock här under vissa förutsättningar komma under omprövning av allmän domstol.

[13] Jfr ovan s. 279.

VIII.

SAMMANFATTANDE KARAKTERISTIK AV RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN OFFENTLIGA ANSTALTER OCH DERAS NYTTJARE.

Av den inledande redogörelsen för den rättsvetenskapliga diskussionen angående rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare framgår, att det centrala problem, kring vilket denna diskussion rört sig, har varit frågan, om rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare är offentligrättsligt eller privaträttsligt till sin natur, och om det bör anses grundat på den av de lagstiftande eller förvaltande organen representerade offentliga viljan eller på den enskilda partsviljan. Detta problem kommer nu, i den mån det är möjligt att lösa, att återupptagas till behandling.

Frågeställningen måste emellertid förändras något. Här kommer ej att göras något försök att konstruera ett enhetligt rättsförhållande mellan offentliga anstalter och deras nyttjare i allmänhet, och ej ens mellan vissa typer av anstalter och deras nyttjare. I stället kommer undersökningen att inriktas på frågan, i vilken utsträckning man i det rättsmaterial, som redovisats i de föregående kapitlen, kan urskilja särdrag, som måste sättas i samband med olika anstalters i organisatoriskt hänseende offentliga ställning, och som på denna grund kunna betecknas som offentligrättsliga[1]. I stället för frågan om rättsförhållandets natur sättes sålunda

[1] Det torde ej vara erforderligt att i detta sammanhang taga ställning till det allmänna problemet om väsensskillnaden mellan

frågan, i vilken utsträckning man i olika avseenden, särskilt i fråga om garantierna för reglernas efterföljd, reglernas rättsliga valör (lagregler, avtalsvillkor etc.) eller reglernas innehåll, kan urskilja rättsliga drag av offentligrättslig eller privaträttslig typ. Som utgångspunkt för undersökningen bör lämpligen väljas den allmänna privaträttsliga bakgrund, mot vilken man har att se reglerna angående nyttjandet av offentliga anstalter.

1 §. DEN ALLMÄNNA PRIVATRÄTTSLIGA BAKGRUNDEN.

De särskilda reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter komma så gott som aldrig i konflikt med några uttryckliga allmänna lagregler. Endast i undantagsfall förekommer det, att förhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare ansetts böra uttryckligen undantagas från en allmän lags tillämpningsområde[1]. Vissa anstalter äro i sin verksam-

---

offentlig rätt och privaträtt. En översikt av diskussionen i denna fråga har givits bl. a. av *Holliger* samt av *Ross* i TfR 1936 s. 109 ff.

Med "offentligrättsliga" drag hos reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter förstås här sådana drag, som på grund av vår nuvarande rättsordnings gestaltning måste sättas i samband med anstalternas ställning inom eller anknytning till den offentliga förvaltningsorganisationen. Innebörden av det sistnämnda begreppet måste härvid förutsättas såsom bekant; även om dess omfång i vissa enskildheter kan diskuteras, torde dock uttrycket "den offentliga förvaltningsorganisationen" ha en så fast förankring i hävdvunnet juridiskt språkbruk, att någon större osäkerhet om dess betydelse knappast lär kunna uppkomma.

[1] Se sålunda betr. frivillig statlig försäkring samt trafikförsäkring lag 8/4 1927 om försäkringsavtal 1 §, 2 och 3 st. — Det har ej ansetts erforderligt att uttryckligen undantaga postassurans från försäkringsavtalslagens tillämpningsområde, då postassurans be-

het i princip underkastade allmänna lagregler om köp[2], lån[3] eller försträckning[4]. De särskilda reglerna om nyttjandet av dessa anstalter innebära emellertid i allmänhet ej några avvikelser från de allmänna lagreglerna utan tjäna till att komplettera desamma; avvikelser från dispositiva lagregler kunna dock förekomma och böra då godtagas, i den mån de kunna betraktas som avtalsvillkor. I övrigt rör sig de offentliga anstalternas verksamhet i huvudsak på områden, som förblivit oreglerade av den allmänna lagstiftningen, och inom vilka oskrivna regler om fraktavtal eller vissa typer av arbetsavtal[5] i och för sig skulle vara att tillämpa. Uttryckliga allmänna lagregler om fraktavtal saknas sålunda, även om viktiga delar av frakträtten (avseende sjö- och luftbefordran) reglerats genom särskilda lagar. Ej heller finnas några allmänna lagregler, som skulle kunna tillämpas på sjukvårdsinrättningars och undervisningsanstalters verksamhet.

Att allmänna skrivna lagregler sålunda i stor omfattning saknas på förevarande område, behöver emellertid ej innebära, att icke allmänna privaträttsliga grundsatser i och för sig skulle kunna vara tillämpliga på rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare. De offentliga anstalternas verksamhet är ju till sin beskaffenhet sådan, att en

---

traktas endast såsom innefattande modifikationer i ett fraktavtal (SOU 1925:21 s. 64).

[2] Detta torde gälla auktionsverk, systembolag och apotek samt gas- och vattenledningsverk ävensom, analogiskt, elektricitetsverk.

[3] Reglerna i HB 11 kap. torde sålunda i princip vara tillämpliga på bibliotekens verksamhet.

[4] Ex. riksbanken och postsparbanken.

[5] Här åsyftas sådana arbetsavtal, som ingås med självständiga företagare, t. ex. läkare eller privatlärare, däremot ej anställningsförhållanden.

Arbetsbeting, varvid företagaren garanterar ett visst arbetsresultat, kan någon gång förekomma vid offentliga anstalter, t. ex. vid tillredning av läkemedel efter recept på apotek; enligt KöpL 2 § äro emellertid allmänna köprättsliga regler att tillämpa i sistnämnda fall.

användning av allmänna obligationsrättsliga principer otvivelaktigt framstår som motiverad.

En företagare äger enligt nämnda principer fritt avgöra, om han skall prestera till en kund eller ej, liksom kunden själv äger bestämma, om han skall anlita företagarens tjänster. Om man bortser från det utomobligatoriska skadeståndsansvaret, bli parterna förpliktade mot varandra först genom att kunden begär en viss prestation och företagaren går med på kundens begäran. När parterna trätt i denna närmare kontakt med varandra, blir företagaren skyldig att prestera och kunden att betala för prestationen. Dessutom bli parterna underkastade ett skadeståndsansvar, som i olika avseenden sträcker sig längre än det utomobligatoriska ansvaret, i det att det i princip omfattar även skada, vållad av underlydande, samt annan skada än genom positiv handling orsakad person- eller sakskada. De inbördes förpliktelser, som sålunda åvila parterna, kunna i princip göras gällande inför allmän domstol.

Frågan är nu, om dessa allmänna rättsgrundsatser, där uttryckliga regler saknas, kunna anses gälla även för förhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare, eller om deras tillämplighet kan anses utesluten på grund av anstalternas "offentlighet", trots att dessas verksamhet till sin beskaffenhet i princip ej skiljer sig från sådan verksamhet, som utövas av enskilda företagare.

Vad först beträffar principen om parternas frihet att avgöra, om de överhuvud skola träda i kontakt med varandra, så upprätthålles denna princip även vid offentliga anstalter såtillvida, som en plikt för den enskilde att nyttja en offentlig anstalt kräver uttryckligt stöd i allmän författning[6]; däremot har den enskildes skyldighet i vissa fall att betala avgift till anstalten vid åsidosättande av stadgad nyttjande-

[6] Anmärkas bör dock, att det kommunala auktionsmonopolet samt tullpackhuskarlslagens handräckningsmonopol i viss mån äro sedvanerättsligt grundade; se ovan s. 87 samt de s. 144 not 34 anförda rättsfallen.

plikt ej ansetts behöva dylikt stöd[7]. I fråga om offentliga anstalters frihet att bestämma över sina prestationer är den nämnda principen försedd med så viktiga undantag, att den knappast kan betraktas som huvudregel. Domstolarna ha sålunda även utan direkt författningsstöd, särskilt i fråga om kommunala anstalter, antagit en plikt för anstalten att på objektiva villkor prestera till den enskilde på dennes ensidiga begäran, en plikt, som har ansetts kunna göras gällande inför domstol genom den enskildes skadeståndstalan eller i samband med prövning av hans avgiftsplikt[8]. I viss omfattning ha domstolarna sålunda utan att kunna åberopa uttryckliga stadganden antagit förpliktelser, som ej skulle ha åvilat parterna enligt allmänna privaträttsliga grundsatser.

Den allmänna principen, att parterna, sedan en viss prestation begärts och medgivits, även utan stöd i uttryckliga stadganden eller åtaganden bliva underkastade särskilda "obligatoriska" förpliktelser, har i viss utsträckning tillämpats även vid offentliga anstalter. Särskilt må erinras om sjukvårdsinrättningars och vissa andra anstalters ansvar för skada, vållad av underordnad[9], samt om vissa fall, där ett frivilligt ianspråktagande av en anstalts tjänster ansetts tillräckligt för att grunda avgiftsplikt för nyttjaren[10]. Å andra sidan finnas exempel på att parternas inbördes förpliktelser ej ansetts sträcka sig längre än som uttryckligen stadgats, ehuru en tillämpning av allmänna obligationsrättsliga principer vid sidan av de uttryckliga reglerna i och för sig kunnat framstå som motiverad. Sålunda anses postverkets skadeståndsansvar, ehuru ansvarighetsreglernas formulering ej är klart exklusiv, i princip ej sträcka sig längre än dessa regler an-

---

[7] Se ovan s. 143 f.

[8] Se ovan s. 125 f., 130 ff.

[9] Se ovan s. 174 ff. och 222 ff. Jfr även s. 219 f. och s. 351 not 7.

[10] Se ovan s. 253. — Även nyttjarens avgiftsplikt vid olovligt nyttjande o. d. (se ovan s. 271 ff.) torde i och för sig stå i överensstämmelse med allmänna rättsgrundsatser.

giva[11], och avsändarens avgiftsplikt mot postverket torde i brist på uttryckligt stadgande ej vara av den ovillkorliga art, att den kan göras gällande inför domstol[12].

Problemet, om allmänna obligationsrättsliga principer äro tillämpliga på förhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare, står i nära samband med frågan, om parternas förpliktelser kunna göras gällande inför domstol i en rättegång dem emellan. Den förstnämnda frågan har i många fall förblivit oklar av den anledningen, att några tvister angående parternas inbördes förpliktelser ej ha dragits under domstols prövning. Detta kan i viss utsträckning bero på rent praktiska orsaker, som göra en process meningslös eller föga lönande[13]. Det kan delvis också förklaras med att parterna på grund av bristen på föregående exempel ej kommit på tanken att hänskjuta uppkommande tvister till domstol[14]. I den mån den senare omständigheten varit avgörande, kan det ej anses uteslutet, att nya grupper av rättsfrågor i framtiden komma att dragas under de allmänna domstolarnas prövning. Dessa komma härvid att få taga ställning till problemet, om allmänna obligationsrättsliga principer i och för sig kunna anses tillämpliga på förhållandet mellan en offentlig anstalt och dess nyttjare, och om parternas inbördes förpliktelser till följd härav kunna göras gällande inför domstol. Något allmänt, på förhand givet svar på denna fråga torde man icke kunna finna. Förslag till lösningar kunna dock framläggas på några punkter.

Bland dylika frågor, till vilka rättspraxis hittills icke synes ha tagit ställning, märkas särskilt frågan om möjligheten att inför domstol föra direkt fullgörelsetalan eller skade-

[11] Se ovan s. 195.

[12] Se ovan s. 266 not 103.

[13] Jfr ovan s. 157 f.

[14] Som ett belysande exempel må anföras, att processer om sjukvårdsinrättningars skadeståndsansvar mot patienter ej torde ha förekommit förrän under de senaste decennierna. Detta kan ej bero på att fall av kroppsskada i samband med sjukvård skulle ha varit mindre vanliga tidigare.

ståndstalan mot sjukvårdsinrättningar och undervisningsanstalter vid obefogade prestationsavbrott samt frågan om möjligheten att inför domstol framställa sådana anspråk på avgiftsåterbäring, vilka i gällande författningar förutsättas skola framställas i administrativ väg, utan att möjlighet till överklagande av anstaltens beslut i restitutionsärenden anvisats. Beträffande det förstnämnda spörsmålet har här den ståndpunkten intagits, att möjlighet till domstolstalan, med hänsyn till det oklara läget i motsvarande privaträttsliga förhållanden, för närvarande sannolikt ej bör antagas föreligga[15]. Vad beträffar återbäringsanspråk, som skola prövas i administrativ väg utan besvärsmöjlighet, t. ex. restitutionsanspråk mot telegrafverket[16] och mot undervisningsanstalter[17], är det sannolikt, att de i administrativ väg givna föreskrifterna om dylika anspråk tillkommit utan någon tanke på att dessa skulle kunna framställas inför domstol, liksom reglerna om dessa anstalters verksamhet överhuvud bära prägeln av att vara avsedda att tillämpas främst i administrativ väg. Med hänsyn till bristen på allmänna lagregler om verksamhet av den art, som dessa anstalter bedriva, är det även sannolikt, att de statsorgan, som utfärdat reglerna om anstalternas verksamhet, ansett sig ha fria händer att i administrativ väg reglera ett område, som varit att betrakta som ett legislativt tomrum. Emellertid äro de nämnda återbäringsanspråken i huvudsak grundade på klart utformade regler och innebära inga alltför anmärkningsvärda avvikelser från allmänna rättsgrundsatser. Då den uppfattning, som möjligen kan ha legat till grund för reglernas utformning, ej bör vara ensam avgörande för domstolarnas ställningstagande, böra därför, särskilt med hänsyn till avsaknaden av besvärsregler, dylika återbäringsanspråk i princip kunna göras gällande inför allmän domstol[18].

[15] Se ovan s. 158, 228 f., 392 f.
[16] Jfr ovan s. 311.
[17] Jfr ovan s. 278 not 153.
[18] Jfr ovan s. 364.

Frågan, i vilken utsträckning allmänna rättsgrundsatser i och för sig äro tillämpliga på rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare, är emellertid i flertalet fall utan större praktisk betydelse på grund av att detta rättsförhållande i allmänhet är underkastat en ingående reglering genom uttryckliga stadganden. Den dominerande frågeställningen blir därför i stället, i vilken utsträckning dessa stadganden kunna anses innebära avvikelser i offentligrättslig riktning från eljest tillämpade rättsgrundsatser.

Vid behandlingen av detta spörsmål bör man lämpligen uppdela reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter i tvenne huvudgrupper. Den första gruppen omfattar regler om sådana förpliktelser, som utan uttryckligt stadgande äro undandragna domstols prövning och i stället äro försedda med garantier av offentligrättslig art. Till den andra gruppen höra regler, vilka ålägga parterna förpliktelser, som de direkt eller indirekt kunna göra gällande inbördes inför domstol, eller som endast på grund av särskilt stadgande äro undandragna domstols prövning. De förstnämnda reglerna falla i stort sett otvetydigt inom den offentliga rättens område. Vad däremot beträffar den andra gruppen av regler, kräver problemet om dessas offentligrättsliga eller privaträttsliga karaktär en mera ingående undersökning.

2 §. REGLER OM FÖRPLIKTELSER, SOM UTAN UTTRYCKLIGT STADGANDE ÄRO UNDANDRAGNA DOMSTOLS PRÖVNING OCH I STÄLLET ÄRO FÖRSEDDA MED GARANTIER AV OFFENTLIGRÄTTSLIG ART.

Såsom i föregående kapitel framhållits, äro vissa av anstaltens och nyttjarens förpliktelser av den art, att det ej utan vidare kan antagas, att de kunna göras gällande inför

domstol i en rättegång mellan anstalt och nyttjare[1]. Detta gäller sålunda i princip i fråga om anstaltens plikt att prestera till envar och den enskildes plikt att nyttja offentliga anstalter, även om domstolarna i viss utsträckning tillerkänt sig behörighet att pröva anspråk mellan parterna med anledning av dessa förpliktelsers åsidosättande. Det gäller vidare i fråga om nyttjarens plikt att följa vissa anstalters ordningsföreskrifter, vilkas åsidosättande kan medföra straff eller tvångsåtgärder. Även anstaltens plikt att bevilja understöd eller avgiftsnedsättning är undandragen prövning genom domstolstalan mellan parterna. Anledningen till domstols bristande kompetens i samtliga dessa fall är, att förpliktelserna äro helt artskilda från de förpliktelser, som bruka förekomma i vanliga obligatoriska rättsförhållanden. Detta kan ej sägas om den prestationsplikt, som åvilar undervisningsanstalter och sjukvårdsinrättningar, och de av möjligheten till prestationsavbrott o. d. garanterade förpliktelser av icke-ekonomisk art, som åligga dessa anstalters nyttjare; att möjligheten att direkt eller indirekt hävda dessa förpliktelser inför domstol på vissa grunder är tvivelaktig, har emellertid tidigare framhållits.

De förpliktelser, som sålunda även utan stöd i uttryckliga stadganden äro undandragna domstols prövning, äro i stället utrustade med andra garantier, vilka i allmänhet äro av utpräglat offentligrättslig art. Anstaltens åligganden garanteras sålunda dels av tjänstemännens straffrättsliga och disciplinära ansvar (och i anslutning härtill deras skadeståndsansvar), dels vid vissa anstalter av risken för förlust av tillstånd eller statsbidrag, dels ock i viss utsträckning av möjligheten till administrativa framställningar och besvär. Av dessa garantier kan endast förlust av statsbidrag ifrågasättas vara av privaträttslig karaktär, om man nämligen uppfattar förhållandet mellan staten och anstalten som ett avtalsförhållande; emellertid föreligger ofta möjlighet för

[1] Se ovan s. 389 ff. och 405 f.

anstalten att besvära sig över den myndighets beslut, som har att bevilja eller efter rekvisition utbetala statsbidraget, och förhållandet mellan anstalten och staten får härigenom en i någon mån offentligrättslig prägel.

Den enskildes nyttjandeplikt och hans plikt att följa vissa anstalters ordningsföreskrifter sanktioneras genom straff och tvångsåtgärder, vilka påföljder äro av otvetydigt offentligrättslig karaktär. Nyttjares icke-ekonomiska förpliktelser mot undervisningsanstalter och sjukvårdsinrättningar (och i viss mån även bibliotek) garanteras huvudsakligen genom möjligheten till prestationsavbrott eller förlust av särskilda förmåner (understöd eller avgiftsnedsättning); om det antages, att nyttjaren ej äger bemöta dylika åtgärder genom domstolstalan mot anstalten, böra dessa påföljder anses vara av offentligrättslig art såtillvida, som reglerna om deras handhavande sanktioneras endast genom tjänstemännens ämbetsansvar, möjligheten till administrativa framställningar och besvär etc.[2]

De regler, vilkas efterföljd är garanterad på nu angivet sätt, innehållas i allmänhet i författningar, som tillkommit i administrativ väg. I den mån dessa författningar själva innehålla stadganden om straff, förlust av tillstånd, vitesföreläggande eller direkta tvångsåtgärder, böra de otvivelaktigt betecknas som lagar i materiell mening, vilket innebär, att vissa strängare krav måste uppställas beträffande sättet för reglernas tillkomst[3]. I övrigt behöva reglerna ej tillmätas denna valör utan kunna betecknas som förvaltningsföreskrifter. I vilket fall som helst är det utan betydelse för deras tillämplighet, om de möjligen kunna anses ha godkänts av

---

[2] Däremot framstå dessa åtgärder till sin faktiska beskaffenhet ej såsom utpräglat offentligrättsliga (jfr ovan s. 326 f.). I fråga om disciplinstraffen vid undervisningsanstalter tillkommer emellertid den offentliga auktorisationen av det däri innefattade moraliska klandret, vilken bidrager till att förläna dessa åtgärder en offentligrättslig karaktär (jfr ovan s. 348 f.).

[3] Jfr nedan s. 455 ff.

nyttjaren såsom avtalsvillkor. Sistnämnda omständighet saknar helt relevans vid prövning av frågan, om anstalten eller dess tjänstemän följt reglerna, vare sig denna fråga uppkommer vid behandling av administrativa framställningar eller besvär eller i samband med fråga om ämbetsstraff, disciplinstraff, förlust av tillstånd eller statsbidrag etc. Likaså saknar denna omständighet betydelse vid bedömandet av frågan, om nyttjaren följt reglerna; den enskilde kan ju knappast genom ett avtal underkasta sig straffansvar eller tvångsåtgärder, och handhavandet av övriga här behandlade garantier för nyttjarens förpliktelser (prestationsavbrott och förlust av särskilda förmåner) förutsättes ju i sin tur vara underkastat endast de nyssnämnda garantier, som avse efterföljden av reglerna om anstaltens och dess tjänstemäns förpliktelser. De här åsyftade reglerna ha sålunda en rent "objektiv" karaktär och behöva ej något stöd i den enskildes godkännande.

De typiskt offentligrättsliga garantierna för reglernas efterföljd stå i allmänhet i samband med anstaltens inordning i eller anknytning till den offentliga förvaltningsorganisationen; detsamma gäller reglernas tillkomst i administrativ väg, vilken därför kan betraktas som ett offentligrättsligt drag hos reglerna. Även i dessas innehåll kunna i vissa fall typiskt offentligrättsliga drag urskiljas. Detta gäller sålunda beträffande anstaltens plikt att prestera till envar och den enskildes plikt att nyttja offentliga anstalter. Den av straff och tvångsåtgärder sanktionerade lydnadsplikt, som åvilar vissa kommunikationsanstalters nyttjare, och möjligen även den av disciplinära åtgärder garanterade lydnadsplikt, som stadgas för lärjungar vid offentliga undervisningsanstalter, böra likaledes betraktas som offentligrättsliga företeelser[4].

---

[4] Jfr ang. möjligheten att karakterisera vissa regler såsom offenligrättsliga till sitt innehåll närmare nedan s. 465 ff.

3 §. REGLER OM FÖRPLIKTELSER, SOM KUNNA GÖRAS GÄLLANDE INFÖR DOMSTOL ELLER ENDAST PÅ GRUND AV SÄRSKILDA STADGANDEN ÄRO UNDANDRAGNA DOMSTOLS PRÖVNING.

Besvarandet av frågan, om reglerna angående nyttjandet av offentliga anstalter böra betraktas som offentligrättsliga eller privaträttsliga, erbjuder egentliga svårigheter endast så vitt gäller regler, vilka parterna direkt eller indirekt kunna åberopa i förhållande till varandra inför domstol, eller vilkas tillämpning i domstolsväg är utesluten endast på grund av särskilda stadganden. Frågan, vilka slags regler som i och för sig kunna anses falla inom domstols kompetensområde, bör, som tidigare framhållits, avgöras mot bakgrund av allmänna privaträttsliga principer. Regler rörande förpliktelser av den art, att de ha sin motsvarighet i vanliga privaträttsliga förhållanden, böra i princip anses höra till domstols kompetensområde, även om de i sin utformning mer eller mindre skulle avvika från eljest gällande rättsgrundsatser. Till denna kategori höra i princip reglerna om parternas förpliktelser efter nyttjandets början, dock med undantag för anstaltens plikt att bevilja understöd eller avgiftsnedsättningar, nyttjarens plikt att följa vissa ordningsföreskrifter samt möjligen vissa anstalters prestationsplikt. Anstaltens plikt att prestera till envar och den enskildes plikt att nyttja offentliga anstalter höra däremot ej hit, såvida icke dessa förpliktelsers åsidosättande enligt särskilda stadganden eller enligt i rättspraxis antagna regler medför påföljder av sådan art, att de rimligtvis ej kunna göras gällande på annat sätt än inför domstol (skadeståndsplikt, återbäringsplikt, avgiftsplikt).

Frågan, om reglerna angående nyttjandet av offentliga anstalter, i den mån de höra till den här avsedda kategorien, böra betraktas som offentligrättsliga eller privaträttsliga, torde ej vara möjlig att besvara i denna allmänna formule-

ring. Behandlingen av detta spörsmål bör lämpligen uppdelas i tre moment, avseende dels garantierna för reglernas efterföljd, dels reglernas karaktär av lagregler i materiell mening eller avtalsvillkor, dels slutligen reglernas innehåll.

A. ÄRO REGLERNA FÖRSEDDA MED GARANTIER AV OFFENTLIGRÄTTSLIG TYP?

Garantierna för reglernas efterföljd kunna förete offentligrättsliga drag antingen genom att domstolsvägen är uttryckligen avskuren och ersatt med garantier av offentligrättslig typ eller genom att garantier av sistnämnda art förekomma vid sidan av möjligheten till domstolsprövning.

I de fall, där domstolsvägen är avskuren genom uttryckliga stadganden, kan den vara ersatt med antingen skiljemannaförfarande eller besvärsförfarande. Det förstnämnda kan här lämnas åsido, då det ej är något för den offentliga rätten utmärkande; en annan sak är, att föreskriften om skiljemannaförfarande, såsom fallet är beträffande järnvägar, kan vara innefattad i en i administrativ ordning tillkommen författning, varigenom den får en i formell mening offentligrättslig karaktär. Besvärsinstitutet, vilket ersätter domstolsvägen beträffande anspråk mot statens järnvägar på restitution av befordringsavgifter samt anspråk på utfående av försäkringsbelopp vid frivillig olycksfallsförsäkring, är däremot en typiskt offentligrättslig företeelse. De regler, som hänvisa den enskilde till att anlita besvärsvägen, böra därför betraktas som offentligrättsliga till sitt innehåll.

En fråga, som bör upptagas till behandling i detta sammanhang, är, om även de regler angående anstaltens eller nyttjarens förpliktelser, som besvärsmyndighet har att tillämpa, av denna anledning böra betraktas som offentligrättsliga. Vid besvarandet av detta spörsmål bör man taga i betraktande, att samma regler, som tillämpas av besvärsmyndigheten, i annat sammanhang kunna komma att användas

av allmän domstol. Frågan, om reglerna rörande nyttjares avgiftsplikt mot statens järnvägar skola komma att tillämpas i besvärsväg eller i domstolsväg, är helt enkelt beroende av om nyttjaren har betalt den omtvistade avgiften eller ej; den enskildes restitutionsanspråk skola nämligen prövas i administrativ väg, medan statens järnvägar kunna göra sina avgiftsanspråk gällande endast inför allmän domstol. På motsvarande sätt skall riksförsäkringsanstaltens skyldighet att utgiva försäkringsbelopp vid frivillig olycksfallsförsäkring prövas i administrativ väg, medan anstalten för återkrävande av försäkringsbelopp, som oriktigt utbetalts till den enskilde, är hänvisad till den vanliga domstolsvägen. De tillfälligheter, som bestämma sättet för prövning av dylika förpliktelser, kunna icke gärna anses som avgörande för svaret på frågan om reglernas rättsliga karaktär. Reglerna böra därför ej betraktas som offentligrättsliga enbart av den anledningen, att de i vissa situationer skola tillämpas i administrativ väg.

De stadganden, genom vilka anstalten eller den enskilde beretts möjlighet att i vissa fall direkt anlita exekutiva myndigheter, innebära ej någon inskränkning i domstols kompetens. Om man bortser från de särskilda reglerna om uppbörd av avgifter vid frivillig olycksfallsförsäkring, stå dessa direkta exekutionsmöjligheter ej heller i något samband med anstaltens organisatoriska särställning.

Sådana regler, som kunna åberopas mellan parterna inför domstol, äro i stor utsträckning därjämte utrustade med garantier av offentligrättslig art. Fullgörandet av anstaltens förpliktelser är sålunda i allmänhet garanterat genom tjänstemännens ämbetsansvar, risken för förlust av tillstånd eller statsbidrag etc. Vidare står besvärsvägen i viss utsträckning öppen även beträffande anspråk, som tillhöra domstols prövning. Också nyttjarens förpliktelser av här avsedd art äro någon gång garanterade genom påföljder av offentligrättslig karaktär, t. ex. avvisning från kommunikationsanstalter vid underlåten avgiftsbetalning. Reglerna äro sålunda här

samtidigt försedda med garantier av två skilda typer. Förhandenvaron av de extra offentligrättsliga garantierna bör dock ej i och för sig anses inverka på lösningen av frågan, om reglerna böra betraktas som offentligrättsliga eller privaträttsliga.

De offentligrättsliga garantierna för anstaltens prestationsplikt kunna emellertid komma att intaga en dominerande plats i vissa fall, nämligen där anstalten på grund av särskilda stadganden är fri från skadeståndsansvar gentemot nyttjaren, och där möjligheten till direkt fullgörelsetalan mot anstalten av praktiska skäl saknar egentlig betydelse. Sålunda garanteras efterföljden av reglerna om telegrafverkets och till stor del även postverkets prestationsplikt huvudsakligen genom tjänstemännens ämbetsansvar samt möjligheten till klagomål och besvär; dessa regler äro praktiskt taget undandragna prövning genom domstolstalan mot anstalten och i stället utrustade med garantier av offentligrättslig art[1]. Detta gäller emellertid ej beträffande de regler, som begränsa anstaltens skadeståndsansvar och därigenom möjligheten att åberopa förstnämnda regler inför domstol; deras betydelse ligger just däri, att de kunna åberopas av anstalten till bemötande av nyttjarens inför domstol framställda skadeståndsanspråk.

Även i ett annat avseende kunna regler, vilkas tillämpning tillkommer allmän domstol, därjämte vara försedda med garantier av offentligrättslig karaktär. Anstalten eller dess personal är nämligen i allmänhet skyldig att tillämpa fastställda regler rörande anstaltsnyttjandet i förhållande till de enskilda utan att göra några avvikande överenskommelser med dessa. Otillåtna avvikelser kunna medföra ämbetsstraff, disciplinstraff, förlust av tillstånd eller statsbidrag etc. I vissa fall kan det t. o. m. ifrågasättas, om icke reglerna i och för sig ha enbart karaktären av direktiv till anstalten eller dess personal angående de villkor, som skola eller få

[1] Jfr *Hammarskjöld* s. 122 ff.

uppställas för anstaltens prestation; denna karaktär torde villkoren för statsbidrag till vissa anstalter äga. I allmänhet framstå emellertid reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter till sin avfattning ej enbart som dylika direktiv utan som föreskrifter, vilka äro avsedda att direkt tillämpas på förhållandet mellan anstalt och nyttjare. Denna reglernas form behöver dock ej innebära annat, än att de utgöra allmänna avtalsvillkor, som anstalten eller dess personal vid nyssnämnda påföljder är skyldig att uppställa i förhållande till nyttjarna. Reglernas kategoriska avfattning lämnar sålunda i och för sig intet svar på frågan, om de äro tillämpliga i förhållande till de enskilda utan vidare eller endast i den mån de i det särskilda fallet lagts till grund för rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare.

B. BÖRA REGLERNA BETRAKTAS SOM LAGREGLER I MATERIELL MENING ELLER SOM AVTALSVILLKOR?

De uttryckliga regler, som kunna åberopas inför domstol av parterna i ett tvistemål, äro huvudsakligen av två typer: lagregler och avtalsvillkor[2]. Reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter äro endast i ringa omfattning lagregler i

---

[2] Härtill komma donationsbestämmelser (testaments- eller gåvovillkor) som en särskild typ av regler. Jfr ovan s. 379 not 64. — Från rättssedvänjor och domstolspraxis bortses här, då fråga nu endast är om uttryckliga regler.

Med "lagregler i materiell mening" förstås här sådana uttryckligen givna regler, vilka av domstolarna tillämpas såsom i och för sig bindande rättsregler, utan att för deras tillämplighet kräves mer, än att de utfärdats av ett visst offentligt normgivande organ. Dylika regler kunna vara innefattade antingen i en av KMt och riksdagen gemensamt stiftad lag ("lag i formell mening") eller i en av KMt ensam eller av förvaltningsmyndighet utfärdad författning. — Jfr ang. begreppen "lag i formell mening" och "lag i materiell mening" *Thulin*, Om konungens ekonomiska lagstiftning (Lund 1890), s. 1 ff.

formell mening[3]. Å andra sidan bruka de ej heller fastställas genom uttryckliga avtal med varje särskild nyttjare. Reglerna äro i allmänhet antingen utfärdade i administrativ ordning av KMt eller olika statliga myndigheter eller ensidigt fastställda av något organ för anstalten eller dess huvudman.

Problemet gäller nu, om reglerna angående nyttjandet av offentliga anstalter kunna omedelbart åberopas i en rättegång mellan anstalt och nyttjare, eller om de äro tillämpliga endast under förutsättning, att de i det särskilda fallet ha godtagits av parterna. I förra fallet böra de i administrativ ordning tillkomna reglerna betraktas som jämställda med egentliga lagregler. Att adminstrativa föreskrifter utan vidare skola kunna åberopas inför domstol i ett tvistemål, är ingalunda självklart. Det innebär i själva verket, att den administrativa lagstiftningen får en rättslig innebörd, likartad med den allmänna civillagstiftningens. En administrativ lagstiftning av detta slag torde endast kunna äga rum inom områden, som lämnats öppna av den allmänna lagstiftningen[4]. Den administrativa lagstiftningskompetensen torde emellertid vara beroende av ytterligare en förutsättning. Förhållandet mellan enskilda parter lär ej utan uttryckligt stöd i allmän lag kunna underkastas en administrativ reglering av beskaffenhet att kunna åberopas inför domstol i en tvist mellan parterna. Endast om den ena parten är ett offentligt förvaltningsorgan eller är närmare anknuten till den offentliga förvaltningsorganisationen, torde en dylik reglering kunna genomföras[5]. Om det sålunda antages, att reglerna om nyttjandet av en anstalt, ehuru de tillkommit i administrativ

---

[3] Bland undantagen kunna nämnas SjL, SlL, TrFörsL, BlindUndL samt lagarna om vissa anstalters skadeståndsansvar för personskada, vilka emellertid avse även utomobligatorisk skada. Enstaka bestämmelser, som beröra nyttjandet av offentliga anstalter, förekomma även i andra lagar.

[4] Jfr ovan s. 432.

[5] Jfr ovan s. 99.

ordning, äro utan vidare tillämpliga i en domstolstvist mellan anstalten och dess nyttjare, bör detta förhållande ses i samband med anstaltens ställning inom eller anknytning till den offentliga förvaltningsorganisationen. Reglernas tillkomstsätt i förening med deras karaktär av lagregler i materiell mening bör därför betraktas som ett offentligrättsligt drag hos reglerna.

Om å andra sidan reglerna om nyttjandet av en offentlig anstalt äro tillämpliga i en domstolstvist mellan parterna endast under förutsättning, att de i det särskilda fallet ha godtagits av parterna, böra de betraktas som avtalsvillkor. Som förut antytts, ha reglerna emellertid även en annan sida. I den mån de gälla anstaltens förpliktelser, kan nämligen deras åsidosättande medföra ämbetsstraff och liknande påföljder, alldeles oavsett om de lagts till grund för något avtal mellan anstalten och dess nyttjare eller ej. Vidare åligger det anstaltens tjänstemän, vid risk av ämbetsstraff eller liknande påföljder, att tillämpa reglerna i förhållande till nyttjarna och sålunda icke träffa några avvikande överenskommelser med dessa. Denna reglernas dubbla karaktär bidrager utan tvivel till att försvåra avgörandet av frågan, om reglerna skola anses tillämpliga inför domstol omedelbart eller endast i egenskap av avtalsvillkor. Då reglerna alltid, oberoende av eventuella överenskommelser mellan anstalt och nyttjare, ålägga anstalten och dess tjänstemän vissa förpliktelser, garanterade genom ämbetsansvar och liknande påföljder, blir problemet, huruvida denna s. a. s. interna bundenhet motsvaras av en likaledes av eventuella överenskommelser oberoende möjlighet att åberopa reglerna i en rättegång mellan anstalt och nyttjare.

Distinktionen mellan lagregler och avtalsvillkor saknar icke praktisk betydelse. Lagstiftningsformen erbjuder vidsträcktare möjligheter än avtalsformen att uppställa uttryckliga regler, som domstolarna ha att tillämpa. De formella krav, som domstolarna uppställa för godtagandet av vissa regler såsom avtalsvillkor, äro visserligen ej så stränga. Det

kräves ej alltid, att parterna uttryckligen, i skriftlig eller muntlig form, förklarat sig godkänna reglerna i fråga. Ofta räcker det med någon form av handling från parternas sida, till vilken reglernas tillämplighet kan anknytas[6]. Så mycket kräves dock alltid, att reglernas innehåll åtminstone teoretiskt skulle kunna tänkas vara omfattat av parternas vilja vid företagandet av den avgörande handlingen. För att reglerna skola godtagas av domstolarna, måste vidare krävas, att de till sitt innehåll ej överskrida vissa gränser, som bruka uppställas för avtalsfriheten. Tydligt är sålunda, att domstolarna ej såsom avtalsvillkor kunna godtaga regler, som innebära, att den ena parten skulle äga företaga eljest straffbara handlingar mot den andra eller ensidigt helt bestämma dennas förpliktelser. Genom dessa begränsningar uteslutes möjligheten att med anlitande av avtalsformen uppställa åtskilliga typer av regler, vilka kunna godtagas av domstolarna, endast om de tillkommit genom en lagstiftningsakt. Begränsningarna få sin betydelse därigenom, att domstolarna såsom lagregler erkänna endast stadganden, som utfärdats av vissa organ och i vissa former.

Begreppen "lagregel" och "avtalsvillkor" äro utan tvivel av grundläggande betydelse i vår nuvarande rättsordning. Det skulle visserligen kunna ifrågasättas, om icke domstolarna böra anses befogade att tillämpa sådana regler, som faktiskt utvecklat sig inom samhällslivet, även om de icke låta sig pressas in under någon av de nämnda begreppskategorierna, under förutsättning att reglerna kunna betraktas som i och för sig rimliga eller typiska inom ett visst verksamhetsområde. Välbekant är, att inom privaträtten och särskilt handelsrätten rådande sedvänjor kunna tillmätas en dylik betydelse. Inom förevarande område skulle det sålunda kunna tänkas, att en klausul, som vanligen brukar förekomma i reglementena för en viss grupp av anstalter, såsom typisk för ifrågavarande verksamhetsområde och s. a. s. lig-

[6] Jfr ovan s. 251 ff.

gande i "sakens natur" kunde anses tillämplig även vid en anstalt, vars reglemente saknade denna klausul. Något exempel på att så skett synes emellertid rättspraxis ännu ej kunna uppvisa[7]. Vidare skulle det kunna tänkas, att uttryckligen givna bestämmelser rörande nyttjandet av en viss anstalt, även om de ej uppfylla de formella krav, som måste ställas på lagregler eller avtalsvillkor, kunde godtagas av domstolarna såsom i och för sig rimliga och naturliga för det slag av verksamhet, som utövas vid anstalten. Såsom skäl härför skulle kunna anföras, att de förvaltningsorgan, som utfärdat bestämmelserna, själva bäst kunna bedöma, vilka regler som äro erforderliga och ändamålsenliga inom ifrågavarande verksamhetsgren. Häremot kan emellertid invändas, att anstalternas övervägande maktställning gentemot nyttjarna och dessas ringa möjligheter att genom sammanslutningar eller eljest hävda sina intressen måste medföra en viss sannolikhet för att de av anstalten ensidigt uppställda reglerna ej alltid kunna betraktas som i och för sig rimliga och skäliga. Även om anstalternas övervägande maktställning ej alltid i någon större utsträckning kan antagas bliva rubbad genom uppfyllandet av de krav, som måste uppställas för att en regel skall kunna godtagas som lagregel eller avtalsvillkor, bör likväl stor försiktighet iakttagas av domstolarna vid godtagandet av givna stadganden såsom i och för sig rimliga och liggande i "sakens natur".

En viktig invändning kan emellertid resas mot en alltför strikt tillämpning av begreppskategorierna "lagregler" och "avtalsvillkor". Det är möjligt och rentav sannolikt, att de förvaltningsorgan, som utfärdat regler om nyttjandet av offentliga anstalter, härvid ofta ej alls ha haft dessa begrepps-

---

[7] Jfr NJA 1900:358 (en bestämmelse i reglementet för Stockholms auktionsverk om skyldighet för inropare, som underlåtit att i rätt tid betala inropssumman, att ersätta verket skillnaden mellan denna summa och det lägre belopp, som erhållits vid förnyad auktion, ansågs ej tillämplig beträffande försäljning å auktionskammaren i Luleå).

kategorier i tankarna; de ha helt enkelt utfärdat reglerna i syfte, att de skola efterlevas, utan att göra klart för sig, hur en domstol vid en eventuell rättegång skall kunna motivera deras tillämplighet i förhållande till nyttjarna. Om den administrativa normgivningen i stor utsträckning ägt rum utan inverkan av dessa rättsföreställningar, kan det antagas, att förutsättningarna för att en bestämmelse skall kunna godtagas som lagregel eller avtalsvillkor ej alltid föreligga, men att en domstol likväl av praktiska skäl ser sig nödsakad att godtaga bestämmelsen. En dylik konflikt mellan administrativ normgivningspraxis och det av domstolarna tillämpade betraktelsesättet torde också i viss utsträckning vara oundviklig, nämligen när det gäller åtskilliga kompletterande detaljföreskrifter, som av praktiska orsaker måste utfärdas av ett lägre förvaltningsorgan än det, som fastställt huvudreglerna rörande nyttjandet av en anstalt. Man kan därför ej utan vidare utgå från att rättssystemet på alla punkter skall "gå ihop". Såvitt framgår av rättspraxis, söka emellertid domstolarna så långt sig göra låter tillämpa kategorierna "lagregel" och "avtalsvillkor", även om detta någon gång kan leda till pressade konstruktioner[8]. Att domstolarna i stort sett upprätthålla kravet på att givna regler skola kunna godtagas antingen som lagregler eller avtalsvillkor, utan att dessa begrepp givas en alltför uttunnad innebörd, är också av väsentlig betydelse för fullgörandet av domstolarnas uppgift såsom värn för rättssäkerheten.

Undersökningen av frågan, i vilken utsträckning reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter böra betraktas som lagregler i materiell mening eller som avtalsvillkor, bör lämpligen uppdelas i två moment. Till en början bör undersökas, vilka drag i reglernas innehåll som nödvändiggöra, att de betraktas som lagregler, om de överhuvud skola kunna godtagas av domstolarna. Därefter bör undersökas, vilka krav

---

[8] Jfr de nedan not 33 anförda rättsfallen (särskilt NJA 1910:666).

som böra ställas på sättet för reglernas tillkomst, för att de skola kunna betraktas som lagregler i materiell mening.

1. Reglernas innehåll.

Möjligheten att betrakta reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter som avtalsvillkor kan med hänsyn till reglernas innehåll vara utesluten av två anledningar, nämligen dels om detta innehåll är sådant, att det ej kan tänkas vara omfattat av parternas vilja, och dels om innehållet överskrider avtalsfrihetens gränser.

Att regler om sådana förpliktelser, som åvila parterna redan innan ett eventuellt avtal ingåtts, ej kunna uppfattas som avtalsvillkor, är uppenbart. Uttryckliga regler om anstaltens plikt att prestera till envar eller om den enskildes nyttjandeplikt böra därför, i den mån de kunna åberopas i en domstolstvist mellan parterna, betraktas som lagregler i materiell mening[9].

Sådana regler, som gälla även i förhållande till utomstående personer, med vilka anstalten överhuvudtaget ej ingår några avtal, böra likaledes betraktas som lagregler i materiell mening. Som exempel på dylika regler må anföras föreskrifterna om behandling av hittegods, som tillvaratagits inom vissa kommunikationsanstalters områden[10], samt om allmänhetens ersättningsskyldighet för skadegörelse å järnvägs egendom[11].

Som lagregler i materiell mening böra även betraktas vissa regler, som ej kunna tänkas vara omfattade av nyttjarens vilja av den anledningen, att de förutsätta, att denne nyttjat anstalten med avsikt att kringgå stadgade villkor för nyttjandet. Om den enskilde exempelvis nyttjat en anstalt med avsikt att undandraga sig avgiftsbetalning, torde hans skyl-

[9] Detta gäller exempelvis stadgandet i TrSt § 3 om järnvägs befordringsskyldighet.

[10] TrSt § 38; KK 19/2 1943 (nr 58). Jfr ovan s. 164 not 18.

[11] TrSt § 9:3.

dighet att erlägga avgift följa redan av allmänna utomobligatoriska skadeståndsregler[12]. Men uttryckliga stadganden, som ålägga nyttjaren att i dylika fall erlägga en extra "straffavgift", kunna knappast tänkas vara omfattade av hans vilja och böra därför betraktas som lagregler i materiell mening[13].

Det kan vidare ifrågasättas, om icke reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter böra betraktas som lagregler i materiell mening i sådana fall, där den enskilde vid äventyr av straff, vite eller direkta tvångsåtgärder är skyldig att nyttja en offentlig anstalt. Åtminstone i fall, där anstaltens prestation har direkt påtvingats nyttjaren, kan denne knappast anses ha godtagit reglerna om t. ex. avgiftsplikten. I andra fall, där den enskilde, om än blott i syfte att undgå rättsliga påföljder, tager initiativet till nyttjandet, är det mera osäkert, hur frågan skall besvaras; den enskilde kan här tänkas godkänna reglerna, men motsatsen är också tänkbar. I varje fall är det tydligt, att exempelvis reglerna om den enskildes avgiftsplikt i dessa fall ej alltid uppfylla de formella krav, som böra ställas på lagregler i materiell mening. Reglerna om kommunala renhållnings- och vattenavgifter äro utan tvivel från början tänkta som avtalsvillkor och kunna i princip beslutas av kommunen utan fastställelse av statlig myndighet. Den nyttjandeplikt för den enskilde, som kan införas med stöd av hälsovårdsstadgan, ändrar emellertid i viss mån rättsläget. Detta innebär dock ej, att domstolarna här böra ogilla avgiftskrav, som ej grunda sig på av statlig myndighet fastställda taxor[14].

Någon frihet för anstalten eller dess tjänstemän att i det särskilda fallet godtaga reglerna om anstaltsnyttjandet eller icke föreligger i allmänhet ej. Avvikande överenskommelser med den enskilde kunna medföra olika slags påföljder för

---

[12] Jfr ovan s. 273.

[13] TrSt §§ 23:3,4, 61:6—8. Jfr ovan s. 279 f.

[14] Se nedan s. 464.

anstalten eller dess tjänstemän: förlust av tillstånd eller statsbidrag, ämbetsstraff eller disciplinstraff etc. Detta gäller i allmänhet, oavsett om anstalten är skyldig att prestera till den enskilde på dennes begäran eller ej. Denna bristande avtalsfrihet på anstaltens sida bör emellertid ej i och för sig anses utesluta, att reglerna om anstaltsnyttjandet kunna betraktas som avtalsvillkor. Man bör i allmänhet kunna utgå ifrån att reglerna, av hänsyn till de nyssnämnda garantierna, en gång för alla ha godtagits av anstalten och dess tjänstemän, och att avvikelser i de särskilda fallen äro rena undantagsföreteelser. Anstaltens och dess tjänstemäns skyldighet att tillämpa reglerna är en intern företeelse, som ej i och för sig berör anstaltens förhållande till de enskilda.

Frågan, om reglerna angående nyttjandet av offentliga anstalter i förhållandet mellan anstalten och dess nyttjare kunna betraktas som enbart avtalsvillkor, ställes emellertid på sin spets, om en från reglerna avvikande överenskommelse trots allt skulle träffas i det särskilda fallet. De allmänna reglerna om anstaltsnyttjandet kunna i ett dylikt fall ej tänkas vara omfattade av parternas vilja; om de trots detta tillämpas av domstol i stället för den avvikande överenskommelsen, böra de otvivelaktigt betraktas som lagregler i materiell mening. Det bör emellertid framhållas, att dylika avvikande överenskommelser äro mycket sällsynta, och att en avvikelse från reglerna, t. ex. debitering och betalning av avgifter i strid med gällande taxa, långtifrån alltid behöver vara avsedd att innebära ett särskilt avtal mellan parterna[15]. Det har visserligen förekommit, att domstol har åsidosatt avtalsvillkor, som uppställts av kommunala anstalter, men detta har ej skett på grund av villkorens avvikelse från några uttryckliga regler utan på grund av att de stått i strid med vissa antagna offentligrättsliga principer[16]. Någon gång finnas uttryckliga stadganden, att särskilda överenskommel-

[15] Jfr ovan s. 240.
[16] Jfr ovan s. 135 f.

ser, som stå i strid med de allmänna reglerna om anstaltsnyttjandet, äro att betrakta som ogiltiga; detta gäller sålunda om överenskommelser i syfte att bereda en viss järnvägstrafikant taxelättnader[17]. I övrigt måste man söka ledning i andra kriterier för att avgöra frågan, om reglerna angående anstaltsnyttjandet böra betraktas som lagregler i materiell mening; i den mån så är fallet, torde reglerna sannolikt i viss utsträckning böra anses tillämpliga oavsett eventuella avvikande överenskommelser.

I allmänhet synes ej föreligga någon anledning att betrakta reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter såsom lagregler i materiell mening på den grund, att de till sitt innehåll skulle överskrida gränserna för avtalsfriheten. Anledning härtill skulle utan tvivel föreligga i fråga om stadganden, som överläte åt ena parten att fritt bestämma över den andras förpliktelser; ett dylikt stadgande skulle nämligen knappast kunna godtagas av domstolarna i egenskap av avtalsvillkor. Som förut framhållits, torde emellertid de regler, som tillerkänna anstalten befogenhet att i vissa fall bestämma omfattningen av nyttjarens avgifts- eller skadeståndsplikt, ej böra uppfattas så, att domstol skulle vara förhindrad att pröva de omständigheter, som nyttjaren kan åberopa till bemötande av anstaltens anspråk[18]. Och det vid telefon-, elektricitets-, gas- och vattenabonnemang vanliga villkoret, att abonnenten är skyldig att underkasta sig de reglements- och taxeändringar, som anstalten kan komma att företaga, torde endast kunna tillmätas den innebörden, att nyttjaren, om han ej vill godtaga de nya bestämmelserna, är skyldig att uppsäga abonnemanget inom viss tid efter det han erhållit del av desamma, i stället för att anstalten eljest skulle haft

---

[17] Se ovan s. 236 not 15. — Det kan vidare ifrågasättas, om icke järnvägstrafikstadgans regler, i den mån de ålägga järnvägarna förpliktelser mot trafikanterna, på grund av stadgandet i TrSt § 1:1 i sin helhet böra betraktas som tvingande.

[18] Jfr ovan s. 406 f.

att uppsäga samtliga abonnemang för reglering av abonnemangsvillkoren[19].

Regler angående straff och tvångsåtgärder överskrida otvivelaktigt avtalsfrihetens gränser och böra därför betraktas som lagregler i materiell mening. Dylika regler kunna visserligen ej i och för sig åberopas i en domstoltvist mellan parterna. Men i den mån en författning innehåller dylika stadganden, torde den i sin helhet böra betraktas som en lag i materiell mening. Att betrakta vissa av författningens stadganden som lagregler och andra som avtalsvillkor ter sig knappast naturligt. Bestämmelser om straff eller tvångsåtgärder förekomma i järnvägstrafikstadgan[20], poststadgan[21], ordningsstadgor för spårvägar, omnibuslinjer, vattenlednings- och avloppsverk, renhållningsstadgor samt droskreglementen och stadsbudsreglementen m. m.[22]. Även de regler i övrigt om förhållandet mellan anstalt och nyttjare, som dessa författningar kunna innehålla, torde därför böra betraktas som lagregler i materiell mening.

2. Sättet för reglernas tillkomst.

Som förut framhållits, återfinnas reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter endast i ringa utsträckning i av konung och riksdag gemensamt stiftade lagar. Svaret på frågan, vilka krav som böra ställas på sättet för tillkomsten av dylika regler, för att de skola kunna godtagas som lagregler i materiell mening, blir därför i huvudsak beroende av omfattningen och formerna för utövandet av den lagstiftnings-

---

[19] Jfr ovan s. 246 f.

[20] TrSt § 9:4.

[21] PostSt §§ 3:2, 20:5, 29:2. — Jfr dock ang. frågan om poststadgans karaktär av lag i materiell mening nedan not 34.

[22] Se närmare ovan s. 329 f. och 416. — Framhållas bör, att en renhållningsstadgas (och -taxas) föreskrifter om fastighetsägares avgiftsplikt i fallet SJT 1946:1 synbarligen ha betraktats som jämställda med lagregler.

kompetens, som kan anses tillkomma KMt och underordnade förvaltningsorgan.

Stödet för denna lagstiftningskompetens är att söka i RF § 89, som förutsätter en rätt för konungen att stifta "lagar och författningar, som rikets allmänna hushållning röra" samt att bestämma "grunderna för allmänna inrättningar av alla slag"[23]. Sistnämnda uttryck torde närmast åsyfta dels vissa allmänna inrättningar med rättssubjektivitet, dels ock sådana statliga anstalter, som äro avsedda att nyttjas av allmänheten[24]; i den mån uttrycket ej kan anses innefatta jämväl övriga här behandlade anstalter, torde reglerna om dessas verksamhet i varje fall vara att hänföra under förra ledet av det citerade stadgandet.

Ehuru stadgandet i RF § 89 om konungens ekonomiska och administrativa lagstiftningskompetens lider av en viss vaghet i uttryckssättet, torde det sålunda ej kunna bestridas, att samtliga här behandlade anstalter i och för sig falla under denna lagstiftningskompetens, i den mån denna ej begränsas av redan utfärdade allmänna lagar eller av riksdagens finansmakt. Frågan är emellertid, vilka slag av regler KMt äger utfärda rörande dessa anstalter. Vid besvarandet av detta spörsmål lämnar RF § 89 knappast någon ledning. Man har därför här att hålla sig till den utformning, som den ekonomiska och administrativa lagstiftningen faktiskt erhållit på detta område, och som kan sägas utgöra godtagen konstitutionell praxis.

Obestridligt är, att KMt äger utfärda dels sådana till of-

---

[23] Endast i undantagsfall synes KMts lagstiftningskompetens, åtminstone formellt, grunda sig ej på RF § 89 utan på ett av riksdagen i allmän lag givet bemyndigande. Se t. ex. SjL 22 §, som uppdrager åt KMt att utfärda närmare bestämmelser i vissa (i SjSt behandlade) ämnen; detta stadgande torde emellertid endast böra uppfattas som ett erkännande av en befogenhet, som dessförutan skulle ha tillkommit KMt (jfr SOU 1927:3 s. 38 f.).

[24] Se exemplifikationen hos *Reuterskiöld*, Sveriges grundlagar I (2 uppl. Uppsala 1934), s. 167. Jfr även *Sundberg* i ST 1930 s. 5 f.

fentliga ämbets- och tjänstemän riktade föreskrifter, som sanktioneras genom reglerna om straff för ämbetsbrott och om disciplinstraff[25], och dels sådana för medborgarna i gemen avsedda regler, vilkas efterföljd garanteras genom stadganden om straff- eller tvångsåtgärder[26]. De regler, som tillkommit med stöd av KMts ekonomiska och administrativa lagstiftningskompetens, torde också i det stora flertalet fall vara att hänföra till någon av dessa båda grupper. Även reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter äro i viss utsträckning av denna art[27].

Frågan är emellertid, om KMt med stöd av RF § 89 äger utfärda även sådana regler, som äro avsedda att kunna åberopas inför domstol i ett tvistemål på samma sätt som egentliga lagregler. När det gäller förhållandet mellan enskilda parter, torde en dylik lagstiftningsbefogenhet för KMt, åtminstone numera, knappast kunna anses som tänkbar[28]. Annorlunda synes det ställa sig, när ena parten i rättsförhållandet tillhör eller är anknuten till den offentliga förvaltningsorganisationen. Tydligt är, att åtskilliga i administrativ väg tillkomna regler om nyttjandet av offentliga anstalter åtminstone ha den syftningen, att de skola kunna tillämpas av domstol i en tvist mellan anstalt och nyttjare på samma sätt som egentliga lagregler. Detta förhållande torde till stor del kunna förklaras med det nära materiella sambandet mel-

---

[25] Frågan, huruvida KMts befogenhet att utfärda dylika förvaltningsföreskrifter grundar sig på RF § 89 eller följer omedelbart av konungens styrande makt, torde sakna betydelse i detta sammanhang.

[26] Anmärkas bör, att KMts befogenhet att stadga straff och tvångsåtgärder givetvis är underkastad vissa, om än vaga begränsningar.

[27] I den mån reglerna äro av detta slag, ha de behandlats ovan under 2 §.

[28] Underlaget för uppfattningen, att den "speciella" privaträtten fölle utanför tillämpningsområdet för RF § 87 (såsom avseende endast "allmän" civillag), torde numera i huvudsak ha bortfallit. Se *Herlitz*, Om lagstiftning (Sthlm 1926—1930), s. 459 ff.

lan dylika regler och sådana stadganden rörande anstalternas verksamhet, som, enligt vad nyss framhållits, obestridligen falla under den ekonomiska och administrativa lagstiftningskompetensen. Det har fallit sig naturligt att i en och samma författning intaga skilda regler om en offentlig anstalts verksamhet, även om dessa strängt taget äro av olika rättslig karaktär, särskilt när den allmänna lagstiftningen ej lagt några positiva hinder i vägen för en administrativ reglering. Med bestämmelser om en anstalts organisation och om personalens tjänsteåligganden ha sålunda ofta sammanförts regler rörande anstaltens rättsförhållande till dess nyttjare. Och straffsanktionerade ordningsföreskrifter för nyttjare av offentliga anstalter ha ofta förenats med stadganden, avsedda att kunna åberopas i ett tvistemål mellan anstalt och nyttjare. Den administrativa regleringen av rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare har sålunda i stor utsträckning vuxit fram genom en utbyggnad av stadganden, som egentligen äro av annan rättslig karaktär men genom sitt innehåll stå i nära samband med reglerna om nämnda rättsförhållande.

Oavsett om den lagstiftningspraxis, som sålunda utvecklat sig, kan sägas ha något klart stöd i RF § 89 eller ej, torde domstolarna i varje fall vara nödsakade att i stort sett godtaga det sålunda utformade regelsystemet, då ett underkännande i större utsträckning av i administrativ väg tillkomna författningar, som framträda med anspråk på att kunna tillämpas i tvistemål på samma sätt som egentliga lagar, skulle medföra en rättsosäkerhet med oöverskådliga konsekvenser. Det förtjänar emellertid framhållas, att domstolarna äro oförhindrade att pröva, huruvida en i administrativ väg utfärdad författning faller inom gränserna för KMts lagstiftningskompetens enligt RF § 89[29].

KMt torde sålunda, på grund av den lagstiftningspraxis,

---

[29] Se *Sundberg* i *Fahlbeck-Jägerskiöld-Sundberg*, Medborgarrätt (Helsingfors 1947), s. 32 ff. Jfr numera även NJA 1948:188.

som faktiskt utvecklat sig, och som kan sägas ha givit en fastare innebörd åt det i och för sig tämligen obestämda stadgandet i RF § 89, böra anses behörig att även utan riksdagens medverkan utfärda lagregler i materiell mening rörande rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare. Emellertid kunna ej alla av KMt utfärdade stadganden rörande nyttjandet av offentliga anstalter utan vidare betraktas som lagregler i materiell mening. För att stadgandena skola kunna anses ha denna karaktär, bör i princip krävas, att de ha kungjorts på det sätt, som är stadgat beträffande av KMt utfärdade föreskrifter, vilka skola tjäna till allmän efterrättelse, samt beträffande sådana av KMt utfärdade reglementen och stadgar för allmänna inrättningar, som äro av beskaffenhet att böra komma till allmänhetens kännedom, nämligen genom publicering i Svensk författningssamling[30]. Ytterligare bör krävas, att stadgandena rikta sig till "alla som vederbör", samt att de äro av kategorisk innebörd; kungliga brev eller cirkulär, som äro ställda endast till vissa bestämda förvaltningsorgan, samt regler, vilka ej äro kategoriskt formulerade utan endast avse t. ex. villkoren för erhållande av statsbidrag, kunna sålunda ej jämställas med lagregler i egentlig mening.

Som exempel på stadganden, vilka enligt nu angivna kriterier böra betraktas som lagregler i materiell mening, må här särskilt framhållas de av KMt utfärdade föreskrifter rörande de allmänna kommunikationsinrättningarna, som innehållas i järnvägstrafikstadgan, telegraf- och telefonreglementena samt förordningen om postverkets ansvarighet[31]. Dessa författningar äro samtliga publicerade i Svensk för-

[30] KK 4/1 1928 (nr 1) ang. Svensk författningssamling, 1 § 1 mom. a, b.

[31] Sistnämnda förordning är visserligen beslutad av KMt "med riksdagen". Detta torde emellertid ha berott på att postmedlen, av vilka ersättningar enligt förordningen skola utgå, stå under riksdagens disposition (jfr ovan s. 193 vid not 54). Förordningen har sålunda ej behandlats av lagrådet jämlikt RF § 87.

fattningssamling och rikta sig till "alla som vederbör". Deras innehåll har karaktären av ovillkorliga föreskrifter; beträffande järnvägstrafikstadgan må särskilt framhållas, att den gäller för transport å samtliga för allmän trafik öppnade svenska järnvägar, oavsett om koncessionsvillkoren innehålla förbehåll om stadgans tillämplighet eller ej[32]. Författningarna böra sålunda anses omedelbart tillämpliga i förhållande till dessa anstalters nyttjare, oavsett om de kunna anses ha underkastat sig författningarnas föreskrifter eller ej[33].

---

[32] TrSt § 1:1. — Jfr kungl. järnvägsstyrelsens betänkande 26/4 1912 ang. ny trafikstadga (Sthlm 1912), s. 9 f.

[33] Trafikreglementet för statens järnvägar 4/4 1862 (nr 21), vilket endast med stöd av koncessionsvillkoren var tillämpligt även på enskilda järnvägar, synes däremot ha byggt på det föreställningssättet, att dess regler endast på grund av fraktavtalet vore tillämpliga i förhållande till trafikanterna. I § 32 f stadgades sålunda, att fraktsedel skulle innehålla godkännande därav, att transporten skedde i enlighet med reglementets och taxans föreskrifter och villkor, och i § 38 föreskrevs, att trafikanten genom överlämnande av gods för transport å järnvägen skulle anses ha underkastat sig reglementets stadganden om bl. a. järnvägens ersättningsskyldighet. (Sistnämnda legala fiktion måste dock logiskt sett innebära, att reglementet var tillämpligt mot trafikanten oberoende av dennes godkännande.)

I det ovan s. 386 not 83 anförda rättsfallet NJA 1910:666 stöddes trafikreglementets tillämplighet i förhållandet mellan en trafikant och en enskild järnväg dels på fraktsedelns klausul om godkännande av trafikreglementets föreskrifter och dels på en KRes om trafikreglementets tillämplighet på den enskilda järnvägen. Trafikreglementets föreskrifter betraktades sålunda som avtalsvillkor, godkända av trafikanten. Domstolarna undveko däremot att taga ställning till frågan om tillämpligheten av en av järnvägsstyrelsen utfärdad order, som var av betydelse i målet, och som trafikanten enligt järnvägsstyrelsens förmenande skulle ha konkludent underkastat sig genom att anlita järnvägen. Domsmotiveringen har härigenom kommit att få en föga övertygande utformning.

Ur senare rättspraxis må i detta sammanhang anföras fallet NJA 1925:655 (jfr ovan s. 238 not 22). Tillämpligheten av en av järnvägsstyrelsen utfärdad order, vilken grundade sig på en i SFS

KMts ekonomiska och administrativa lagstiftningsmakt kan genom stadganden i instruktioner eller andra författningar delegeras till olika statliga myndigheter. Härvid märkes emellertid, att det ofta kan vara svårt att avgöra, vilken innebörd som bör tillmätas ett bemyndigande för ett förvaltningsorgan att utfärda regler i ett visst ämne; ett dylikt bemyndigande kan tänkas avse utfärdandet av regler med materiell lagkaraktär, men det kan även tänkas ha en mera begränsad innebörd. Vid avgörandet av denna fråga torde hänsyn böra tagas till vederbörande förvaltningsorgans allmänna ställning. Statsorgan, vilka intaga ställningen av tillsynsmyndigheter över även icke-statliga anstalter och som sådana utrustats med särskilda maktmedel (t. ex. medicinalstyrelsen och länsstyrelserna), böra säkerligen tillerkännas en materiell lagstiftningskompetens i större utsträckning än sådana statsorgan, som endast intaga ställningen av anstaltsstyrelser. Föreskrifter, som utfärdats av styrelserna för sta-

---

publicerad KSkr (12/12 1916 nr 542), motiverades här med att trafikanten genom att "anlita svensk järnvägsförvaltning blivit underkastad de för dylika transporter av K.M. stadgade villkor". Någon avtalskonstruktion torde knappast kunna utläsas ur denna formulering. (Obs. att fraktbetalningen i detta fall ej synes ha skett under sådana omständigheter, att den kunnat anses innefatta ett godkännande av de regler, som åberopades till stöd för fraktberäkningen.)

I detta sammanhang må även anmärkas, att det norska telegrafreglementet, som ej kungjorts i någon allmän författningssamling, ansetts tillämpligt i förhållande till telegrafverkets nyttjare endast i egenskap av avtalsvillkor (NRT 1933:66; jfr ovan s. 194 not 57). Mera anmärkningsvärt är, att den norska postlovens ansvarighetsregler ha betraktats som avtalsvillkor i förhållande till postverkets nyttjare (NRT 1932:1132; jfr ovan s. 201 not 88). Detta torde kunna förklaras med att man ansett, att undantag från allmänna lagregler om skadeståndsansvar kunnat ske endast genom avtal, ej genom en speciell författning. — Synpunkten, att undantag från allmänna (dispositiva) lagregler ej kan ske genom en (administrativ) författning utan endast genom avtal, synes även framskymta i det ovan s. 319 not 288 f. anförda rättsfallet NJA 1910:489.

tens affärsdrivande verk eller för statliga sjukvårdsinrättningar, undervisningsanstalter eller bibliotek, böra sålunda i allmänhet ej betraktas som jämställda med lagregler; ett undantag utgör dock den av generalpoststyrelsen utfärdade poststadgan, vars innehåll emellertid till väsentliga delar är hämtat ur av KMt utfärdade författningar[34].

Regler, som beslutats av organ för icke-statliga subjekt, torde kunna betraktas som lagregler i materiell mening, endast om de efter underställning fastställts av KMt eller statlig tillsynsmyndighet. Reglementen och ordningsstadgor för av kommuner eller enskilda subjekt drivna anstalter, som fastställts av länsstyrelse med stöd av hälsovårdsstadgan eller ordningsstadgan för rikets städer, böra sålunda, särskilt om de innehålla straffbestämmelser, betraktas som lagar i materiell mening.

För att av statliga myndigheter utfärdade eller fastställda föreskrifter skola kunna godtagas som lagregler i materiell mening, bör krävas, att de blivit allmänt kungjorda. Dylika föreskrifter, som äro av vikt för en större allmänhet, kunna intagas i Svensk författningssamling[35]. Även publicering i

---

[34] Poststadgans regler om tidningsabonnemang, om postsparbanksrörelsen och om postgiroröreIsen äro sålunda i sina huvuddrag hämtade ur kungliga förordningar. Poststadgans bötesbestämmelser stödja sig likaledes på av KMt utfärdade föreskrifter; § 3:2 grundar sig sålunda på PostförbF § 3:2, § 20:5 på KBr 21/6 1889 (nr 34 s. 2) och § 29:2 på KBr 29/6 1917 (jfr *Grape* s. 31, 100, 137). I övrigt torde poststadgans regler endast i ringa utsträckning kunna komma att tillämpas av domstol; framhållas må, att postverkets skadeståndsansvar ej regleras genom poststadgan, och att avsändares avgiftsplikt ej torde kunna göras gällande inför domstol.

[35] KK 4/1 1928 (nr 1) ang. Svensk författningssamling, 1 § 2 mom.

Poststadgan offentliggjordes tidigare i SFS (se senast 1918 nr 747). Detta kungörande upphörde emellertid jämlikt KBr 6/4 1923 (nr 69). Numera intages endast ett meddelande om att ny poststadga utfärdats; se senast generalpoststyrelsens kungörelse 16/9 1941 (nr 752) ang. utfärdande av ny allmän poststadga.

av statliga myndigheter utgivna särskilda författningssamlingar bör vara tillfyllest, i den mån dessa publikationer äro avsedda för allmänheten; detta torde vara fallet med länskungörelserna[36] samt den samling av författningar och cirkulär m. m. angående medicinalväsendet, som utgives av medicinalstyrelsen, men knappast med sådana av statliga anstaltsstyrelser utgivna publikationer, som innehålla interna tjänsteföreskrifter[37]. Ofta stadgas, att en anstalts reglemente eller stadga, taxa etc. skola hållas tillgängliga för allmänheten[38]. Syftet med dylika stadganden torde närmast vara, att den enskilde skall kunna erhålla upplysningar om villkoren för nyttjandet av anstalten samt ha möjlighet att kontrollera, att dennas tjänstemän följa gällande bestämmelser; däremot lär den omständigheten, att en författning

---

[36] Se KK 23/10 1915 (nr 421) ang. länskungörelser 2 §, jämförd med t. ex. HSt § 30:4.

[37] Som exempel på publikationer av sistnämnda slag må nämnas generalpoststyrelsens cirkulär, telegrafverkets författningssamling, statens järnvägars författningssamling och vattenfallsstyrelsens ordersamling.

[38] Se t. ex. PostSt § 14:2; TgfRegl § 17:2; TfnRegl § 21:2; TrSt § 12; BiltrF 29 § 8 mom.

Framhållas bör i detta sammanhang, att de närmare regler om nyttjandet av telegraf- och telefoninrättningarna, som innehållas i telegrafverkets stationsinstruktion och taxor, delgivas allmänheten endast på det sättet, att instruktionen (del I och II) och taxorna hållas tillgängliga för allmänheten på telegraf- och telefonstationerna. Stationsinstruktionen innehåller emellertid formellt sett endast tjänsteföreskrifter för telegrafverkets personal.

Enligt TfnRegl § 21:2 skola även de av telegrafstyrelsen fastställda allmänna villkoren för rikstelefonabonnemang hållas tillgängliga för allmänheten. Detta har hittills skett i den formen, att villkoren publicerats i rikstelefonkatalogen. I samband med att katalogens omfång nedbringats på grund av pappersbrist, har emellertid detta offentliggörande upphört fr. o. m. år 1948. Abonnenterna få nu del av villkoren endast på det sättet, att TfnAb-Villk avd. VI avtryckts på baksidan av formuläret till abonnemangsanmälan, av vilket ett exemplar behålles av abonnenten.

av anstalten hålles tillgänglig för allmänheten, knappast kunna ersätta ett formligt kungörande[39].

De krav, som enligt vad ovan anförts böra vara uppfyllda, för att en författning skall kunna godtagas som en lag i materiell mening, torde icke kunna eftergivas, så vitt gäller de grundläggande reglerna om anstaltsnyttjandet. I allmänhet måste emellertid dessa regler kompletteras med taxor och detaljföreskrifter av olika slag, vilka av praktiska skäl ej kunna utfärdas i sådana former, att de utan vidare kunna godtagas som materiella lagregler. Ofta torde väl möjlighet föreligga att i stället betrakta dylika kompletterande föreskrifter som avtalsvillkor. Men någon gång kan föreskrifternas innehåll vara sådant, att de, på grunder som tidigare här utvecklats, icke gärna kunna anses som avtalsvillkor. En av länsstyrelse fastställd renhållningsstadga föreskriver t. ex., att fastighetsägare vid straffansvar är skyldig att anlita det kommunala renhållningsverket mot avgift enligt taxa, som fastställes av kommunen ensam; om hämtning verkställes utan fastighetsägarens begäran, blir denne skyldig att erlägga avgift enligt taxan, trots att han ej kan anses ha godkänt dennas föreskrifter. Det synes sålunda vara ofrånkomligt att i viss utsträckning jämställa dylika kompletterande stadganden med lagregler i materiell mening, även om de ej uppfylla de krav, som böra ställas på sättet för tillkomsten av sådana regler. Förutsättning härför bör emellertid vara, att föreskrifterna grunda sig på ett tydligt bemyndigande i allmän författning, att de avse mindre väsentliga ämnen, samt att de offentliggjorts på ett ur rättssäkerhetssynpunkt tillfredsställande sätt.

---

[39] En annan sak är, att den enskildes möjlighet att taga del av föreskrifterna bör betraktas som ett minimikrav för att dessa skola kunna godtagas av domstol i egenskap av avtalsvillkor. Jfr det ovan s. 194 not 57 anförda rättsfallet NRT 1933:66.

C. FÖRETER REGLERNAS INNEHÅLL NÅGRA TYPISKT OFFENTLIGRÄTTSLIGA DRAG?

I det föregående har visats, att vissa av garantierna för efterföljden av reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter äro av typiskt offentligrättslig art, samt att den omständigheten, att vissa regler med materiell lagkaraktär ha utfärdats i administrativ ordning, bör betraktas som ett offentligrättsligt drag hos reglerna. Det återstår nu att undersöka, om några typiskt offentligrättsliga drag kunna urskiljas i reglernas innehåll.

Då de offentliga anstalternas verksamhet i huvudsak ej består i offentlig maktutövning, kan man ej vänta sig att på detta område i någon större utsträckning finna regler av klart offentligrättsligt innehåll. Så mycket torde dock kunna sägas, att regler, som innebära mera anmärkningsvärda avvikelser från den inom privaträtten rådande principen om avtalsfrihet och formell jämställdhet mellan parterna, böra betecknas som offentligrättsliga till sitt innehåll. Av denna typ äro sålunda reglerna om offentliga anstalters plikt att prestera till den enskilde på dennes begäran samt om den enskildes plikt att nyttja offentliga anstalter. Däremot finnes ej anledning att hit hänföra sådana stundom förekommande regler, som formellt synas giva anstalten befogenhet att ensidigt bestämma omfånget av nyttjarens förpliktelser; att dylika stadganden böra tillmätas en mera begränsad betydelse än vad de omedelbart synas giva för handen, har tidigare framhållits[40].

I övrigt torde det vara svårt att med säkerhet urskilja några klart offentligrättsliga drag i innehållet av reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter. Även om detta ofta mer eller mindre avviker från allmänna obligationsrättsliga principer, t. ex. i fråga om anstaltens skadeståndsansvar, äro dessa avvikelser dock i allmänhet av den art, att de i och

[40] Jfr ovan s. 454 f.

för sig skulle kunna grundas på ett vanligt avtal. Även privatföretag kunna ju genom avtalsvillkor säkra sig en faktisk maktposition mot sina kunder, som föga avviker från en offentlig anstalts ställning till sina nyttjare.

Det kan förvisso framhållas, att reglerna om nyttjandet av offentliga anstalter i många hänseenden bära en prägel, som starkt avviker från vad som är utmärkande för privaträttsliga avtalsförhållanden, om man nämligen med avtal menar en uttömmande överenskommelse mellan två enskilda subjekt i ett särskilt fall. Speciella överenskommelser mellan anstalt och nyttjare angående prestationsvillkoren i det särskilda fallet förekomma ju knappast, utan villkoren äro en gång för alla fastslagna genom generella normer. Och dessa normers innehåll är utformat med klar inriktning icke på en enstaka prestation utan på den verksamhet i stort, som bedrives vid anstalten. En stor del av reglerna om anstaltsnyttjandet ha till syfte att trygga och underlätta anstaltens fungerande i stort, varvid de enskilda nyttjarnas speciella intressen ofta komma att tillbakasättas. Å andra sidan kan denna inriktning på anstaltens verksamhet som helhet medföra vissa förmåner för de enskilda nyttjarna, som knappast förekomma i isolerade avtalsförhållanden[41].

På grund av dessa drag, som skilja förhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare från ett fristående avtalsförhållande, kan det måhända förefalla naturligt att betrakta förstnämnda förhållande som offentligrättsligt; de offentliga anstalterna synas ju fungera efter samma principer som den offentliga förvaltningsorganisationen i övrigt, enligt generella, ensidigt fastställda regler, som utformats utan inriktning på de särskilda fallen. Ohållbarheten av ett dylikt resonemang framstår dock klart i betraktande av det obestridliga faktum, att alla de nämnda särdragen kunna

[41] Här må särskilt framhållas möjligheten för nyttjare vid vissa kommunikationsanstalter att träda tillbaka från nyttjandet utan att ådraga sig någon avgiftsplikt (se ovan s. 277 f.; jfr även s. 292 not 198).

förekomma och faktiskt i stor utsträckning förekomma även vid större privatföretag, utan att man på detta område har övergivit den privaträttsliga avtalskonstruktionen. Det kan måhända betraktas som en svaghet i vår nuvarande rättsordning, att den ej rymmer någon särskild begreppskategori för den typ av standardiserade rättsförhållanden, som det här är fråga om, utan att man måste pressa in dylika rättsförhållanden under begrepp, som egentligen utformats mot en helt annan bakgrund. En dylik begreppskategori skulle emellertid falla helt vid sidan av den hävdvunna indelningen i offentligrättsliga och privaträttsliga förhållanden. Någon anledning att här tillämpa en offentligrättslig konstruktion enbart på grund av de särdrag, som skilja förhållandet mellan anstalt och nyttjare från ett typiskt, isolerat avtalsförhållande, föreligger därför icke.

Det skulle möjligen kunna ifrågasättas, om icke reglerna rörande nyttjandet av vissa anstalter borde betecknas som offentligrättsliga till sitt innehåll av den anledningen, att de till följd av anstalternas unika karaktär sakna direkt motsvarighet inom privaträttens område. De särskilda regler, som gälla för t. ex. telegrafverkets och i viss utsträckning även postverkets verksamhet, äro sålunda utan egentlig privaträttslig motsvarighet. De rättsliga särdrag, som dessa regler förete, behöva emellertid ej härledas ur ifrågavarande anstalters "offentlighet" utan kunna förklaras därmed, att verksamhetens faktiska beskaffenhet kräver en rättslig reglering av visst innehåll.

Ett samband mellan de av verksamhetens art betingade särdragen i reglernas innehåll och anstalternas "offentlighet" skulle likväl kunna konstateras, om man kunde påvisa, att den offentliga driftformen stode i ett nödvändigt samband med verksamhetens beskaffenhet. Om det förhölle sig så, att exempelvis kommunikationsanstalter, sjukvårdsinrättningar eller undervisningsanstalter med nödvändighet måste drivas såsom anstalter, inordnade i eller anknutna till den offentliga förvaltningsorganisationen, skulle reglerna

om dessa anstalters verksamhet med rätta kunna betecknas som offentligrättsliga till sitt innehåll. De offentliga anstalternas verksamhet är emellertid, såsom tidigare flera gånger framhållits, till sin faktiska beskaffenhet sådan, att den i och för sig kan utövas även av enskilda företagare. Vilken omfattning den offentliga driftformen kommer att få, beror på den rådande samhällsordningen och på de rättsregler, som eventuellt inskränka området för den enskilda företagsamheten. Det samband mellan arten av en viss verksamhet och den offentliga driftformen, som kan vara utmärkande för en viss samhällsordning, är därför ej av den fasthet, att man enbart med ledning därav kan beteckna reglerna om nyttjandet av vissa anstalter som offentligrättsliga till sitt innehåll.

Den faktiska beskaffenheten av en viss verksamhet kan emellertid kräva en rättslig reglering, som bäst kan genomföras genom administrativ lagstiftning. De regler, som erfordras, kunna vara av den art, att de knappast kunna grundas på avtal, medan den allmänna lagstiftningsformen ter sig alltför osmidig. Den offentliga driftformen kan möjliggöra en ändamålsenlig rättslig reglering av verksamheten i administrativ väg. Det offentligrättsliga drag, som i så fall kan konstateras hos reglerna, ligger emellertid ej i dessas innehåll utan i det av anstaltens organisatoriska särställning betingade sättet för reglernas tillkomst.

4 §. AVSLUTANDE ANMÄRKNINGAR RÖRANDE DE RÄTTSLIGA KONSTRUKTIONERNAS FAKTISKA UNDERLAG.

Undersökningen torde hava givit vid handen, att något enhetligt svar på frågan om den rättsliga naturen av förhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare ej

kan lämnas. Att svaret kan bli olika vid skilda kategorier av anstalter, är knappast ägnat att förvåna. Av större vikt är emellertid det faktum, att man vid en och samma anstalt ofta kan urskilja offentligrättsliga och privaträttsliga drag sida vid sida. Regler, som parterna äga åberopa mot varandra i ett vanligt tvistemål, kunna sålunda därjämte vara försedda med garantier av offentligrättslig art, såsom tjänstemännens ämbetsansvar, besvärsmöjligheter o. d. Samma anstalts verksamhet kan vidare vara reglerad dels genom lagregler i formell eller materiell mening och dels genom avtalsvillkor. Och regler om anstaltens plikt att prestera till envar eller om den enskildes nyttjandeplikt förekomma även vid anstalter, vilkas förhållande till nyttjarna i övrigt regleras genom avtalsvillkor av privaträttslig typ.

Det inom doktrinen omdiskuterade problemet om den rättsliga naturen av rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare är i själva verket olösbart, om man med "rättsförhållande" förstår ett osynligt band mellan parterna, vilket uppkommit genom dessas viljeakter och skall utgöra grunden för de rättsverkningar, som komma till uttryck i reglerna rörande anstaltsnyttjandet. Konsekvent genomfört förutsätter detta betraktelsesätt en enhetlig karaktär hos reglerna, som dessa i mycket stor utsträckning sakna. Dessutom medför "kollisionen" mellan den av anstalten representerade offentliga viljan, som enligt sin natur bör ensidigt bestämma rättsförhållandet, och den enskildes fria vilja, som förutsättes taga initiativet till anstaltsnyttjandet och därmed till rättsförhållandets uppkomst, oöverkomliga konstruktionssvårigheter.

Om sålunda doktrinens föreställning om ett enhetligt rättsförhållande mellan anstalt och nyttjare här måste avvisas, innebär detta likväl ej, att dess konstruktioner i övrigt helt förkastas. Till stor del överensstämma dessa konstruktioner med de föreställningar, som behärska rättslivet och som därigenom utgöra praktiska realiteter, och i viss mån giva de ett symboliskt uttryck för sammanhanget i rättsordningen.

Detta gäller särskilt i fråga om begreppen "lagregel" och "avtalsvillkor". Även den av Otto Mayer hävdade, extremt offentligrättsliga konstruktionen av förhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare[1] kan sägas ha en reell bakgrund i vissa av de regelkomplex, som behandlats ovan under 2 §. Vad beträffar konstruktionerna "offentligrättsligt avtal" och "Verwaltungsakt auf Unterwerfung"[2], synas de sakna varje underlag i det svenska regelsystemet på anstaltsrättens område; de bära också en tydlig prägel av att vara nödfallsutvägar, som här anlitats i syfte att förena den maktfullkomliga offentliga viljan med den enskilde nyttjarens fria vilja.

Framställningen har hittills byggt på de rättsföreställningar, som ligga till grund för det praktiska rättslivet och närmare utformats av rättsvetenskapen, även om vissa av doktrinens begreppsbildningar avvisats. En klar bild av realiteterna bakom dessa rättsföreställningar torde emellertid kunna erhållas, endast om man undersöker det inbördes samspelet mellan de normgivande organens verksamhet, parternas handlingar samt domstolars och myndigheters rättstillämpande verksamhet.

Realiteten bakom föreställningen, att det uppkommer ett "rättsförhållande" mellan parterna genom dessas viljeakter, torde vara följande. När parterna genom vissa handlingar ha trätt i närmare kontakt med varandra, betrakta de rättstillämpande organen vid en uppkommande tvist dessa handlingar såsom förutsättningar för tillämpningen av vissa särskilda rättsregler, t. ex. om avgiftsplikt eller skadeståndsansvar. Att så skall ske, kunna parterna på förhand beräkna; möjligt är därför, att de företaga handlingarna med avsikt, att reglerna i fråga skola komma att tillämpas vid en uppkommande tvist, men denna eventuella avsikt är ej ensam bestämmande för reglernas tillämplighet. De rättstillämpande

[1] Se ovan s. 26 ff.
[2] Se ovan s. 25 f.

organen ha att bedöma, om de av parterna företagna handlingarna kunna betraktas som tillräckliga anknytningspunkter för reglernas tillämplighet. De krav, som härvid uppställas, komma i stort sett att återverka på parternas handlingssätt. Om parterna åsyftat reglernas tillämplighet men de rättstillämpande organen ej betraktat deras handlingar som tillräckliga anknytningspunkter härför, få parterna en annan gång uttrycka sin avsikt tydligare. Om de å andra sidan ej åsyftat reglernas tillämplighet men de rättstillämpande organen likväl tillämpat reglerna, få parterna en annan gång genom uttryckliga förbehåll skydda sig mot dylika följder. Det föreligger sålunda en växelverkan mellan parternas initiativ och de rättstillämpande organens verksamhet. Parternas vilja har sin betydelse för dessa organs ställningstagande, men parterna måste också anpassa sitt handlande efter rättstillämpningens krav. Det är alltså ett ensidigt betraktelsesätt, om man anser parternas, eventuellt "konkludent" uttryckta, vilja som enda grunden till ett "obligatoriskt rättsförhållande" mellan dem.

Om de rättstillämpande organen på grund av en anstalts "offentlighet" antaga avvikelser från allmänna obligationsrättsliga principer i förhållandet mellan anstalt och nyttjare, föreligger en liknande växelverkan mellan å ena sidan de styrande eller förvaltande statsorganens verksamhet och å andra sidan rättstillämpningen. Genom administrativ lagstiftning och förvaltningsbeslut kunna olika anstalter inordnas i eller anknytas till den offentliga förvaltningsorganisationen. Det tillkommer de rättstillämpande organen att bedöma, om en anstalts "offentlighet" härigenom har kommit till ett så tydligt uttryck, att avvikelser från allmänna rättsprinciper kunna anses motiverade. Denna bedömning innebär ej endast ett konstaterande av de avsikter, som kunna tänkas ligga bakom de nämnda organisatoriska åtgärderna. Den innebär även ett självständigt ställningstagande, som i sin tur kan återverka på de styrande eller förvaltande organens verksamhet.

När det gäller frågan om uttryckliga reglers tillämplighet på förhållandet mellan parterna, torde liknande synpunkter böra anläggas. Då en domstol godtager vissa regler i egenskap av avtalsvillkor, innebär detta, att domstolen har fäst en avgörande vikt vid att reglerna uppställts av parterna själva eller åtminstone av ena parten, samt att domstolen i princip skulle ha godtagit även regler av annat innehåll, som uppställts av parterna. Det innebär vidare, att dessas handlingar ha betraktats som tillräckliga anknytningspunkter för reglernas tillämplighet. Om domstolen sålunda antager, att en nyttjare har "konkludent" underkastat sig av anstalten ensidigt uppställda avtalsvillkor, får nyttjaren, om han vill undgå dylika följder av sitt handlingssätt, en annan gång gardera sig genom uttryckliga förbehåll. Om domstolen å andra sidan ej anser, att nyttjaren har underkastat sig anstaltens villkor, får denna en annan gång avkräva nyttjaren ett uttryckligt godkännande av reglerna. Hela tiden fäster domstolen en avgörande vikt vid parternas handlingssätt, och dessa ha i princip möjlighet att påverka domstolens ställningstagande.

När en domstol skall avgöra, om vissa regler kunna godtagas som lagregler i materiell mening eller ej, har den att undersöka, vilket organ som utfärdat reglerna, och i vilka former detta skett. Så vitt gäller i administrativ ordning tillkomna regler bör den dessutom undersöka, om reglerna falla utanför det av den allmänna lagstiftningen reglerade området, samt, såvida reglerna gälla förhållandet mellan en anstalt och dess nyttjare, om anstalten i organisatoriskt hänseende kan betecknas som "offentlig". De principer, som domstolen i dylika fall har att gå efter, äro ej alltid klart utformade. Till stor del har domstolen att självständigt fatta ståndpunkt. Det resultat den kommer till kan i sin tur komma att medföra utfärdandet av tydligare regler angående den administrativa lagstiftningskompetensen, efter vilka domstolen sedan har att rätta sig; det kan också tänkas medföra, att regler, som ej godtagits som lagregler i ma-

teriell mening, i fortsättningen komma att utfärdas av ett högre normgivande organ eller att kungöras på ett mera betryggande sätt. Domstolens ståndpunktstagande kan å andra sidan tänkas medföra, att regler, som ej fylla de strängare krav, som böra ställas på lagregler i materiell mening, men som domstolen av praktiska skäl finner sig nödsakad att godtaga, i fortsättningen komma att utfärdas på samma, ur rättssäkerhetssynpunkt föga betryggande sätt. Det föreligger sålunda en viss växelverkan mellan lagstiftningspraxis och domstolspraxis.

De problem, som de rättstillämpade organen ställas inför, gälla således dels, under vilka förutsättningar dessa organ även utan stöd i uttryckliga stadganden skola tillämpa allmänna obligationsrättsliga eller därifrån avvikande principer på förhållandet mellan anstalt och nyttjare, och dels, under vilka förutsättningar i språklig form uppställda regler skola läggas till grund för de rättstillämpande organens verksamhet. Möjlighet att påverka dessa organs ställningstagande tillkommer dels anstalten och nyttjaren, dels de normgivande organen i övrigt, och dels de organ, som bestämma anstaltens organisatoriska ställning. Påverkandet sker genom de olika slag av handlingar, som bruka betecknas som rättshandlingar, lagstiftningsakter eller förvaltningsbeslut. Dessa handlingar äro visserligen resultat av mänskliga viljeakter, som eventuellt äro inriktade just på att påverka de rättstillämpande organens ställningstagande. Det som är avgörande för de rättstillämpande organen, är emellertid ej dessa viljeakter i och för sig, vilka äro oåtkomliga för mänsklig kunskap, utan de yttre handlingar, vilkas företagande är det närmaste målet för viljeakterna. Sammanhanget är dock ej så enkelt, att de subjekt, som företaga de avgörande handlingarna, härigenom, liksom genom att trycka på en mekanism, osvikligt kunna utlösa en bestämd reaktion från de rättstillämpande organens sida. De handlingstyper, till vilka sistnämnda organ anknyta sitt ställningstagande, bilda ej ett fixt och färdigt system av påverkningsmedel. Det

tillkommer i stor utsträckning de rättstillämpande organen att själva bedöma, när en handling är av den art, att ett visst ställningstagande bör anknytas därtill; en avgörande synpunkt bör härvid vara den återverkan, som detta bedömande av handlingen kan komma att få på parternas, de normgivande organens etc. handlande i framtiden. Handlingarnas yttre beskaffenhet lämnar därför icke tillräcklig ledning för en klar definition och inbördes avgränsning av de olika avgörande handlingstyperna. Å andra sidan förefinnes ett starkt behov av beteckningar, vilka på ett visserligen flytande och elastiskt sätt kunna karakterisera dessa olika handlingstyper. Dessa beteckningar kunna ej enbart anknyta till handlingarnas yttre kännetecken (den språkliga uttrycksformen etc.) utan måste därjämte bygga på handlingarnas praktiska funktion i samspelet mellan å ena sidan parternas, de normgivande organens etc. initiativ och å andra sidan de rättstillämpande organens verksamhet; såtillvida komma beteckningarna ej att avse någon av detta samspel oavhängig, objektiv verklighet.

Beteckningar av detta slag äro exempelvis "rättshandlingar", "lagstiftningsakter" och "förvaltningsbeslut"; av motsvarande beskaffenhet äro sådana beteckningar som "avtalsvillkor", "lagregler i materiell mening" och en anstalts organisatoriskt "offentliga" ställning. Dessa termer avse ej endast genom yttre kännetecken urskiljbara fakta utan innesluta i sig även dessa faktas praktiska funktion i rättslivet. När de användas av parter eller normgivande eller rättstillämpande organ, avse de sålunda ej endast en av dessa subjekts verksamhet oavhängig realitet utan äro samtidigt uttryck för deras praktiska handlande. I den mån termerna ej avse klart urskiljbara yttre fakta, ha de sitt värde såsom uttryck för sammanhanget och konsekvensen inom rättslivet.

Tydligt är dock, att de nämnda beteckningarna i rättslivet användas på samma sätt, som om de avsåge av de engagerade subjektens handlande oavhängiga realiteter. Rättsvetenskapen har även byggt ut detta betraktelsesätt med be-

greppskonstruktioner, vilka i sin tur återverkat på det praktiska rättslivet. Den redogörelse för doktrinen inom det här behandlade området, som har lämnats i det inledande kapitlet, belyser svårigheterna att konsekvent genomföra dylika konstruktioner. Försöken att konstruera ett enhetligt rättsförhållande mellan offentliga anstalter och deras nyttjare böra, som tidigare antytts, betraktas som fruktlösa. Om sålunda uppgiften att bringa de föreställningar, som äro förenade med de nyssnämnda beteckningarna, till full inbördes samstämmighet, måste betecknas som olöslig, är därmed ej sagt, att själva beteckningarna av denna anledning böra förkastas. De ha alltjämt kvar sin funktion inom rättslivet och utgöra nödvändiga förutsättningar för dettas inre sammanhang och konsekvens.

En rättsvetenskaplig undersökning, som ej anknyter till de beteckningar, som användas inom det praktiska rättslivet, torde knappast vara möjlig. För att överhuvudtaget kunna tränga in i de rättsliga sammanhangen måste rättsvetenskapsmannen använda samma språk som lagstiftare, domstolar, myndigheter och enskilda parter. Han bör dock ej enbart se de rättsliga problemen ur dessas synpunkt. Även de i rättslivet använda beteckningarnas praktiska funktion och de föreställningssätt, som äro förknippade med desamma, höra till rättsvetenskapens undersökningsobjekt.

RÄTTSFALLSREGISTER.

Nedan förtecknade rättsfall citeras på följande sidor:

AD.

1939 nr 7 414
1940 nr 98 414
1945 nr 75 414
76 414

AF.

s. 13 240
49 240
165 113
167 240

FFR.

1942 s. 249 174
265 223
1944 s. 168 179
236 175
1945 s. 200 177, 189
1946 s. 181 175, 176

FJFT.

1913:369 197
1933:358 388
1944:156 354

JO.

1859:141 345, 423
1875:22 168
1891:93 128
1898:2 160
1899:9 160
1906:61 264
1910:52 53
1914:92 273
1915:57 273
1916:4 273
1919:75 273
1923:150 167
1927:239 313, 366
1938:153 264
1941:116 336, 344, 346
1949:73 128

JS.

I:13 206
15 206
II:3 206, 378, 384
24 217
35 206
42 206
49 206
65 206
77 206
III:11 210
26 161, 206, 384
35 210
58 197
67 206
98 206
IV:4 203
5 210
10 202
15 198, 384
18 206
21 206
26 213
27 213, 220
28 213, 220
48 202
V:4 362
7 210
24 206
32 198, 384
34 202
39 384
41 206
44 203
45 198, 384
46 198, 384
47 198, 217, 384
VI:1 198, 384
12 197
17 210
18 198, 384
21 217, 378
22 210
23 198, 384, 385
30 206
VII:1 197, 384
18 210
VIII:12 378, 384
19 203, 210
21 197, 385
22 206
IX:2 206
7 210
12 206
41 210
43 206
47 206
63 203, 210

MO.

1938:243 167
1943:89 273
1945:320 127
1946:339 182

NJA.

1874:587 427
1875:396 129, 132
1876:245 177, 415
389 427
1878:234 427
1879:106 329, 427
157 105, 402
172 427

177 427
A 137 283
1880:166 198, 199, 206, 212, 221
1882:519 88
B 617 87, 88
1884:126 354
1885:477 415
1887:74 412
1888:326 332
1890:295 415
1891:222 391
629 88
1893:465 388
523 427
525 427
561 173
1894:53 168, 414
405 273
1895:342 427
592 104
1896:321 157, 248
1898:349 55
571 427
B 208 177, 415
1899:285 88
543 322
A 539 261
1900:36 168, 414
179 55
358 88, 449
400 88
1901:1 332
44 427
182 337, 338
302 104
378 104
1902:20 427
217 427
295 122
384 285, 402
484 414
1903:28 161
347 414
436 414
1904:100 339, 340
188 104
344 161
1905:159 104
1906:109 354
239 173, 330
509 112
566 221
572 173
1907:358 415
421 198, 385
1908:1 173
15 142
52 103, 104
428 415
1909:549 178
1910:368 261
489 319, 461
666 384, 386, 450, 460
B 671 168
1911:520 306
609 132
1913:145 168, 414
1914:60 87, 88
1915:511 331
534 322
A 31 144
1916:337 329, 427
1917:565 427
A 448 265
B 429 173
1918:153 198, 199, 206
334 168, 414, 419
354 414
410 414
441 263, 323
508 346
B 515 273
1919:32 427
289 414
518 176
525 113
532 414
A 383 73
416 249
417 249
1920:41 272, 428
243 415, 427
371 213, 428
376 379
542 161, 206, 384, 385
560 322
1921:174 104
188 245, 372
217 51
362 173
373 243, 244
B 6 272
1922:91 273
218 245
267 272, 273, 280, 414
271 176, 338
344 414
370 419
A 184 243
1923:17 273
179 223
230 224
299 70, 134, 295, 395
544 166, 414
623 104
B 102 173
1924:106 273, 280
160 260, 388
203 122
305 273, 280
452 332
463 414
A 580 249
581 249
B 498 414
1925:1 161, 206, 351
103 175, 176, 186
269 169
391 144
493 427
652 260
655 238, 372, 460
A 606 249
607 249
B 433 414
483 414
627 128
1926:A 121 243
212 249
B 415 414
1927:172 198, 199, 207, 219, 220
254 113
388 249
664 144
A 110 417
1928:233 414
B 797 387, 388

1929:128 133, 395
232 127, 128, 414
452 428
520 194
B 478 241
1930:5 421
13 331
497 414
619 272
A 319–325 249
B 287 415
1931:28 259
62 414
191 105
377 176, 414
438 73
576 414, 428
686 135
B 87 415
1932:87 222, 279
373 176
483 261
572 175, 176
668 414, 427
B 775 273
794 273
1933:221 372
547 173
701 173
709 176
1934:81 415
92 126, 133
195 414
445 414
576 104
663 75, 135
682 177
1935:39 51
76 427
93 168, 414
103 414
201 273
368 414
486 337, 339, 340
549 176
B 60 414
95 414
996 415
1936:303 129
688 222, 422
B 916 415, 427
946 415
1020 338, 339, 415
1937:183 166, 428
287 414
447 427
508 273, 428
555 414
642 198, 203, 204, 206, 207, 219, 220
656 90
B 268 414
654 225
696 414
1938:22 175, 176
51 134, 226, 262, 395
165 75, 135
247 414
441 427
444 414
578 173
B 21 415
1939:209 135
235 74
658 75, 135
1940:199 225
371 166, 414, 428
1941:57 428
555 173
591 428
B 443 414
490 414
1942:101 289
318 144
430 415
718 175, 176, 181, 189
B 506 414
1943:26 168, 414
257 428
438 427
490 272, 428
517 272, 428
522 176
537 198, 203, 219
B 225 415
1128 415
1944:107 414
164 414
305 428
326 168, 414, 419
354 428
385 415
494 225
526 414
580 179, 188
653 135, 136
A 117 179
177 175
B 364 415
835 415
1945:15 113
45 168, 272, 414
51 305, 320, 327, 399
55 173
354 168, 414
617 175
669 176, 414
698 415
713 75, 101, 135
B 117 414
549 414
772 415
1329 415
1946:28 174, 415
120 205, 276, 295
265 53
443 53
450 417
503 415
561 73, 76
679 245, 372
712 176
A 193 76
B 598 415
1947:8 166
137 243
302 166
634 166
688 260
A 131 244
210 385
1948:99 388
159 144
188 113, 458
262 174, 330
B 13 129

NRT.

1901:879 272, 280
1902:843 279, 281
1903:378 176, 177, 188
1904:46 263
745 259
1905:689 157
715 225
1907:139 264, 310
1910:778 307
1912:682 141
1913:936 143
1914:913 176
1915:122 126, 132
769 330
1916:673 176
1137 224
1917:212 224
657 225
1920:88 173
204 241
364 174
1925:747 272
832 173
1926:78 198, 199, 203, 207
712 196, 199, 201
864 285
1927:729 173
1930:241 241
1931:838 287
882 157, 226, 309
1932:416 224
1132 195, 196, 198, 199, 201, 202, 461
1933:66 194, 461, 464
393 177
1934:19 241
1935:218 225
1026 245
1090 175, 183, 184
1936:272 196, 199, 205, 216
1938:355 132, 239
1941:372 330
1942:107 176
1946:968 335
1190 335
1251 335
1281 335
1947:387 335
718 335
729 335
1948:588 335
770 335

NT.

1865:759 222
1866:394 144
584 427
1874:415 161, 164
1876:94 272, 366

RÅ.

1909 E 75 340
77 340
88 340
90 86
1910:25 73
102 70
103 70
142 139
C 37 55
75 77
77 383
123 285, 375
E 139 86
140 86
1911:12 70
145 73
E 133 341, 342, 345
159 342
225 86
Jo 122 129
1912 C 116 280, 285, 375
144 382
161 285, 376, 379
E 134 86
246 334
Jo 11 241
1913:44 55
55 236, 374
65 70
135 370
E 38 340
100 340
1914:84 75, 130
C 153 75, 139
E 110 334
123 342
129 340
Jo 8 129
149 129
1915:33 55
Jo 66 129
1916:63 285, 376, 379
86 129
90 129
97 77
107 285, 403
L 219 403
S 34 340
C 144 417
145 236, 374
154 55
162 74, 75
E 120 337, 340
124 343
171 343
173 340
Jo 158 129
1917:34 73
75 199, 200, 376
104 129
C 71 73
108 236
E 162 343
1918:55 126, 236, 382
C 19 381
20 73
68 80
149 285, 375, 376, 379
E 10 340
29 343
218 343
Jo 11 241
16 129, 241, 367, 375
110 129, 241
136 241
152 241
1919:18 236, 374, 381
20 129
C 50 376, 378, 384

180 169
204 285, 375
E 331 343
332 343
Jo 80 132, 367
84 241, 367, 375
191 241, 367, 375
192 129
1920:19 77
81 55
C 32 382
38 285, 375
56 75, 139, 143
147 199, 201, 376
So 27 76
98 366
100 417
1921:88 289, 375
Fö 269 403
S 17 417
K 19 285, 375
41 298, 375
42 283, 298, 375
E 2 343
1922:67 382
K 1 375
2 280, 283, 375
277 206, 376, 378, 384
334 267, 376, 379
337 273
E 234 373
260 340
Jo 58 343
1923:8 114
28 236, 260, 408
31 129
65 130, 133, 382
S 133 370
K 48 280, 285, 298, 375
49 280, 285, 298, 375
178 161, 162, 164, 204, 219, 376
179 195, 204, 219, 376
E 72 139
1924 S 149 70
172 381
K 16 161, 162, 164, 204, 219, 376
1925:39 73
S 84 259
K 11 129, 417
1926:25 70
35 340
S 27 370
1927:43 340
S 142 130, 236, 381, 382, 409
E 94 340
106 337, 340
118 343
131 340
1928:3 87, 88
27 343, 345
65 381, 382
S 234 70
K 265 162
303 272
1929:35 415
56 340
S 79 381
K 250 269, 375
296 285, 298, 375
311 269, 375
312 269, 375
313 205, 278, 375, 376, 378
492 269, 375
E 236 340
1930:31 130, 236, 262, 382, 408
S 52 379
150 73
231 70
241 101
282 176
K 59 280, 376, 379
283 375
E 6 337
1931:75 370
S 260 379
315 383
K 2 129
129 375
E 14 340
75 340
182 340
214 340
1932:32 370
K 2 129
89 129
166 129
1933 S 320 382, 405
1934:15 289, 298, 375
S 76 370
438 370
K 99 289, 375
E 7 142, 143
14 142
211 340
277 142
278 142
309 142
315 142, 143
316 142, 143
1935:49 70
S 80 73
125 74, 330
172 370
315 129
349 370
358 77
383 77
399 145
E 194 340
410 142
541 142, 143
640 337
1936:41 417
S 20 382
70 236
90 236
123 382
176 259
259 70
399 323
414 370
422 73
E 13 142

37 142
135 143
215 337
1937 S 13 370
14 370
15 370
83 73
116 370
188 77
226 383
265 370
329 76, 77
E 44 142
127 340
1938:13 236
51 75, 409
S 12 77
29 73
145 366
260 176, 417
288 74, 139, 143
308 75, 409
1939:58 86
S 144 73
172 143, 383
369 75, 129
381 101
412 370
465 129
477 370, 373, 378
482 259
E 7 142
116 142
118 340
1940:29 236
33 75, 409
S 135 409
210 73
285 164
377 184
400 77
E 2 142
16 142
113 142
1941 S 32 225
35 101
234 76
250 75
330 70
472 370
547 366
E 62 142
72 142
1942:35 81
S 29 259
82 373
412 73
E 8 142
1943 S 234 370
246 176, 182
363 88, 101
436 75, 130, 409
564 76, 383
565 75, 139
E 51 142
92 142
144 142
1944:24 370
31 315
S 19 73
94 370
110 139
354 74, 75, 139, 143
358 139
444 373, 405
500 75, 139
E 138 142
1945:14 142
47 370
S 63 139
92 76
374 176
E 3 142
112 143
1946:35 139
S 72 139
73 139
140 370
256 73
279 73
352 370
451 73
E 14 142
15 142
16 142
17 143
18 143
48 340
56 142
1947 S 8 114
48 74, 139, 143
152 75, 329
K 309 273
367 237, 372, 375
E 37 142
38 142
70 142
I 40 73
1948:16 273, 376, 379
K 8 264
E 39 142
I 42 77
144 310, 370, 371, 378
166 129

SJA.

11:401 129, 132
408 129
21:476 131
24:383 129, 132
513 273
32:183 317
34:262 317

SJT.

1916:162 387
1917:44 273, 280
1918:32 234, 253, 258
1921:54 199, 200, 207
56 273
1922:65 169
1923:74 243
1924:53 261, 307
1926:31 198, 203, 219
1928:42 113
1931:40 272
63 272, 280
1937:19 161
50 259
1941:11 166
1942:24 259
1943:37 415
39 223
50 248, 250, 253
1944:38 223
1945:74 88
1946:1 144, 381, 383, 455

ST.

1904:267 162, 164
1905:143 333

UfR.

1868:26 144
1870:901 266
1873:273 198
1874:436 177
1875:282 340
1876:509 402
1877:670 205, 276
1878:911 H 122
1879:394 199, 206
562 206
1881:162 198
1882:205 199, 201
972 203
1884:644 253, 258, 270
876 173
1886:348 253, 258, 270
1245 144
1888:328 313
1889:122 H 272
203 340, 423
1061 340, 423
1890:728 253, 258
1891:656 H 272, 273
913 259, 268
1892:1028 258
1893:1172 H 272
1895:1168 259
1896:1134 177
1898:149 269
563 269
572 340
962 122, 350
1899:160 259
1900:172 271
331 253, 260, 270
942 259, 270
1902 A 348 169
735 174
1903 A 152 198
353 329
1904 B 22 H 169
285 H 199, 211
1905 A 274 272
1906:605 204, 265, 352
640 199, 211
1907:439 205
1908:829 340
1910:733 282, 288
1911:226 241
1912:501 203
1913:47 269
56 288
591 204
1914:137 261
529 263
842 340
1915:403 H 198
1916:698 340
814 287
1917:158 228
711 175
1918:324 320
1919:230 198
851 388
874 388
1920:842 273
1921:42 265, 269
391 177
478 H 175, 181
762 265
957 H 265
1922:211 H 273
287 H 245
987 176
1016 H 245
1923:88 H 265
228 175
1924:747 H 263
1925:707 132, 134
1926:77 H 175
158 198
900 H 270
1927:315 H 273
435 288
475 175, 189
1928:351 175
981 173
1929:407 169
452 H 136, 157, 226, 395
571 176, 184
1930:382 169
1931:139 176
547 198
812 247
839 162, 164
1932:204 175, 177, 188
977 177
1136 388
1933:36 H 198
49 H 175, 181
541 175
989 175
1934:176 320
797 320
1935:114 176
144 175
145 n. 1 175
157 301
177 175
1147 169
1936:40 H 263
139 175, 191
798 132
808 350
1061 H 176, 184
1937:87 H 177
581 189
1126 177
1939:194 169
547 H 177
600 177
652 297, 324, 398
1030 177
1077 H 176
1085 H 177
1940:249 H 253, 260, 297, 352
350 177
362 263
381 175
956 132, 135, 263
1941:599 177
1942:8 H 260
445 177
979 206
1943:153 177
944 142
1024 224
1944:516 H 175
674 123
931 275
1945:5 H 173
879 261
1164 198
1946:459 227
484 199, 212
791 H 174
890 H 176
1007 188, 189

1947:152 287
320 261
350 196
649 176, 184
812 H 308, 352
1948:154 H 273

W.

112 85
395 106
540 103
334 223
910 199, 200
574 103
929 88
992 85
1164 87
1531 73
1532 73

ÖVRIGA RÄTTSFALL.

(Ordnade i tidsföljd.)

KMts dom 16/12 1793 (*Calonius*, Opera omnia III, Sthlm 1833, s. 218 ff., 317 ff.) 208
KMts dom 11/11 1856 60
Svea HovR dom 3/7 1925 nr 858 260
Svea HovR dom 14/12 1928 (JS VI:23) 384, 385
KPr 1929 nr 29, riksd. skr. 1929 nr 102 . . . . . 193, 207, 217, 220
Göta HovR utslag 7/7 1930 (*Bastman* s. 133 f.) 169
Medicinalstyrelsens beslut 28/2 1935 (MF 1935:24, *Bastman* s. 287 ff.) 312
Göta HovR dom 7/6 1935 nr 312 256
Svea HovR utslag 25/4 1940, civ. nr 185 (Landskommunernas tidskrift 1940 s. 416) 136
Svea HovR utslag 17/10 1942, civ. nr 449 388
Svea HovR dom 5/3 1943 nr 117 136
Svea HovR utslag 4/10 1944, krim. nr 1127 295
Svea HovR utslag 19/4 1945, krim. nr 415 294
Svea HovR dom 19/6 1945 nr 414 . . . . . 252, 286, 288, 289
Svea HovR dom 16/5 1947 nr 240 . . . . . 198, 203, 207, 219
Regeringsrättens utslag 3/11 1948 (SST 1948 s. 414) 75

Skrifter utgivna av
Juridiska fakulteten i Lund:

I. Karl Olivecrona: **Döma till konung.** 2: —

II. Karl Olivecrona: **Domen i tvistemål.** 8: 50

III. Hjalmar Karlgren: **Skadeståndsläran.** 8: 50

IV. Folke Schmidt: **Faran och försäkringsfallet.** 8: 50

V. Sven Larsson: **Om personligt betalningsansvar för inteckning.** (Slutsåld)

VI. Per Nilsson-Stjernquist: **Om handräckningsutslag.** 8: 50

VII. Folke Schmidt, L. Gräntze, A. Roos: **Arbetstid och semester för jordbrukets utearbetare.** 5: —

VIII. Albert Ernberg: **Grunder för gruverätt till stenkol och eldfasta leror.** 7: 50 (Gleerupska Universitetsbokhandeln)

IX. Tore Strömberg: **Om konfiskation som brottspåföljd.** 14: —

X. Håkan Strömberg: **Om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare.** 16: —

C. W. K. GLEERUP, LUND

Pris kr 16: —